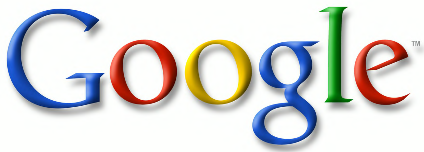
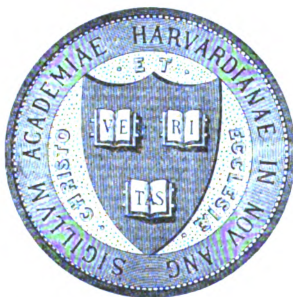

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
ET
CHRISTO
ECCLESIAE
VE RI TAS

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

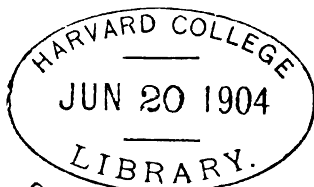
MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

EEN EN TWINTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, DERTIENDE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1902.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

INHOUD.

~' 5 5

NIEUWE MIDDELNEDERLANDSCHE FRAGMENTEN.

Voor eenigen tijd werd het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde aangenaam verrast door de toezending van eenige op groot perkament geschrevene Middelnederlandsche fragmenten. Wat de verrassing des te grooter maakte, het was het feit dat die fragmenten ons voor de Bibliotheek onzer Maatschappij werden toegezonden door den gemaal onzer Koninklijke Beschermvrouw, Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden. Het was eene hoogst gelukkige en ons tot groote erkentelijkheid stemmende gedachte, deze overblijfselen van onze Middeleeuwsche letterkunde te zenden aan de boekerij van onze Maatschappij, waar zij beter dan ergens anders op hunne plaats zijn, en waar zij tot in lengte van dagen een stil, maar daarom niet minder welsprekend, getuigenis zullen afleggen van de op zeer hoogen prijs gestelde welwillende gezindheid van het Koninklijk gezin jegens onze bijna anderhalve eeuw oude, maar nog niet verouderde, Maatschappij. Het is mij eene behoefte, en een groot voorrecht tevens, hier namens haar in het openbaar den eerbiedigen dank te herhalen, die aan den Hoogen schenker door het Bestuur reeds dadelijk na de ontvangst der verblijdende gave rechtstreeks is toegebracht.

De fragmenten behooren tot vijf verschillende dichtwerken, waaronder drie van Maerlant, nl. den *Spiegel Historiael*, *der Naturen Bloeme* en den *Rijmbijbel*, en van twee didactische werken van dichters zijner school, van Boendale's *Teesteye* en de *Dietsche Doctrinale* van een onbekenden dichter. Indien wij het voor het zeggen hadden gehad, dan zouden wij uit het kostbare pakket liever fragmenten hebben zien te voorschijn komen van den kostelijken *Reinaert* of van het interessante dichtwerk *Van den Levene ons Heren* of van den *Walewein*, den *Floris* of

Theophilus, of eene onbekende redactie van een der strophische gedichten *Rinclus*, *Wapene Rogier* of *Vierden Martijn*, die nog ettelijke onopgeloste vragen voor ons bevatten, dan juist van deze werken, wier tekstredactie vrijwel vaststaat. Maar ook voor deze nieuwe aanwinst hebben wij alle reden tot erkentelijkheid. Vooreerst, omdat de fragmenten gedeelten uitmaken van handschriften, die uitnemende proeven zijn der Middeleeuwsche schrijfkunst, en blijkbaar uit eene ruime beurs zijn bekostigd. Het zijn hss., ongetwijfeld behoord hebbende tot ééne en dezelfde verzameling, door denzelfden schrijver geschreven met eene groote en duidelijke Gotische letter, op groot folio perkament met drie kolommen ieder van 50 regels per bladzijde. Niet alleen de eerste letter der eerste kolòm, maar ook die van de beide andere kolommen, zijn versierd, weliswaar niet met buitengewone kunstvaardigheid, maar in elk geval versierd, hetgeen in de Middeleeuwsche handschriften zeer ongewoon is. Sommige dier letters vertoonen een min of meer op eene caricatuur gelijkend menschelijk aangezicht, wat niet zoo zeldzaam is. Men vindt ze o. a. in het Brusselsche hs. van den Reinaert en in hs. *A.* (eene verzameling stichtelijke gedichten en prozastukken) van de boekerij der Koninklijke Akademie te Amsterdam, dat ik in mijne voordracht over »Middelnederlandsche geestelijke Poëzie" heb besproken en beschreven [1]). Wèl zeldzaam zijn het formaat en de afmetingen dezer handschriften. De manuscripten met drie kolommen per bladzijde zijn reeds niet zeer talrijk, o. a. hebben wij fragmenten van een zoodanig handschrift van den *Merlijn*, maar van deze grootte, $41^1/_2$ cm. bij $30^1/_2$, zijn slechts weinige. Ik ken maar één hs., waarin onze poëtische letterkunde der Middeleeuwen is bewaard, dat grooter is [2]), nl. het zoogenaamde Gentsch-Brugsche hs. van Maerlant's

1) Versl en Meded. der Kon. Akad., Afd. Letterkunde, 1898, bl. 145 vlgg.

2) Verschillende bijbelhandschriften, o. a. de Bijbel van 1360 in twee folio-deelen, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, zijn nog veel grooter zij hebben nl. bij eene zelfde breedte eene veel grootere lengte, doch slechts twee kolom men per bladzijde.

Spiegel Historiael (aldus genoemd naar de beide steden, waar voornamelijk de fragmenten van dit reusachtige hs. zijn teruggevonden), dat op elke bladzijde vier kolommen bevat, ieder van 75 regels.

Ook nog om eene andere reden zijn deze fragmenten merkwaardig. Zij getuigen nl. zoowel van de verspreiding onzer Middelnederlandsche letterkunde als van de waarde, die men er aan heeft gehecht. Het is waar, van den *Spiegel Historiael*, den *Rijmbijbel*, der *Naturen Bloeme* en de *Dietsce Doctrinale* zijn ons verscheidene hss. bekend, en het eenige nieuwe werk, waarvoor dus in dezen, door het vinden van een nieuw hs., hetzelfde bewezen wordt, is *Jan's Teesteye* [1]), maar dat men voor deze werken de kosten over had van een zoo grootsch aangelegd hs., waarin òf al deze werken werden bijeengebracht, òf van meer hss. van hetzelfde formaat waarin zij verdeeld waren, is toch eene niet onbelangrijke bijdrage voor ons inzicht in het oordeel van de jongere tijdgenooten der dichters of van de onmiddellijk op hen volgende geslachten, hetwelk ongetwijfeld veel gunstiger is geweest dan dat van ons, die zeer veeleischend zijn, en al te spoedig met de termen »droog" of »vervelend" gereed. Nog altijd kan, vooral met het oog op die werken, die thans niet tot de schoone letteren zouden worden gerekend, de herinnering geen kwaad, dat men geschriften moet beoordeelen naar den tijd waaruit zij dagteekenen. De tijdgenooten hebben in de boven genoemde boeken werken gezien van onschatbare waarde voor de zedelijke volmaking en de verstandelijke ontwikkeling van het menschdom; zij hebben ze beschouwd als zuivere bronnen, waaruit zij kennis en levenswijsheid beide konden putten. En men kan zich dus begrijpen, dat zij zich beijverden om aan de uitgave (zooals w ij zouden zeggen) en de verspreiding er van alle mogelijke zorg te besteden, en dat velen die iets gevoelden voor beschaving en verlichting en de middelen bezaten om ze zich aan te schaffen, er prijs op stelden zulke boeken in eigendom te hebben.

1) Vgl. over deze benaming De Vries in De Jager's *Archief*, dl. 4, bl. 235 vlg.

Op één punt vestig ik, alvorens tot de bijzonderheden over te gaan, nog even de aandacht, en wel hierop dat de meening, dat althans sommige der boven genoemde werken in één hs. zijn vereenigd geweest, meer is dan eene gissing. Eén der fragmenten bestaat nl. uit twee aan elkander zittende strooken, ieder van ééne kolom van twee verschillende bladen eener zelfde quatern, en van die twee kolommen bevat de eene een gedeelte uit het laatst van den *Rijmbijbel*, en de tweede eenige versregels uit het begin van Maerlant's *Naturen Bloeme*. Het is dus wellicht een overblijfsel van een verzamelhandschrift, zooals wij er in de Mnl. letterkunde meer kennen: ik herinner slechts aan de overbekende »Comburgsche" en »Hulthemsche" hss.; maar daar geen der voor ons bewaard gebleven bladen eèn spoor van nummering vertoont, is aangaande den omvang van dit hs. niets met zekerheid te zeggen.

Ik zal nu achtereenvolgens de verschillende fragmenten van naderbij beschouwen, en, de volledige collatie, welke vooral voor eene nieuwe tekstuitgave van belang is, achterwege latende, mededeelen wat wij er voor het Middelnederlandsch uit kunnen leeren.

I. De fragmenten van den *Spiegel Historiael*.

Van het handschrift, waartoe deze bladen hebben behoord, is in een geheel ander hoekje van West-Europa een ander blad gevonden, en wel te Douay: het is door De Vries en Verwijs bij hunne uitgave van Maerlant's tekst gebruikt, en onder *P*. op bl. XCI der inleiding beschreven. Van dit hs., eveneens een folioblad van drie kolommen, elke van 50 regels, heeft de uitgever, de Abt Carnel, in de »Annales du comité Flamand de France" een facsimile gegeven, dat eene verrassende overeenkomst vertoont met de Schwerinsche fragmenten. Alleen is de tusschenruimte tusschen de versregels niet geheel dezelfde: 16 verzen in het Douaysche fragment beslaan de ruimte van 15 in het Schwerinsche, maar ik geloof dit gerust te mogen stellen op rekening van den teekenaar, aan wien toen nog werd opgedragen de reproductie van dergelijke oudheden, waarmede men

thans den niet artistieken, maar wel slaafsch nauwkeurigen, photograaf belast. Dat twee bladen van eenzelfde boek op twee zoo ver van elkander liggende plaatsen zijn teruggevonden, behoeft ons niet te verwonderen. Dit feit is niet het eenige opmerkelijke in de geschiedenis van deze soort van verspreiding der handschriften: zij die de lotgevallen van de manuscripten der klassieken en van den bijbel kennen, weten ons nog van andere dingen te verhalen, merkwaardiger en verrassender dan dit.

Er zijn er onder de andere in de Inleiding van De Vries genoemde fragmenten nog enkele, waarvan de beschrijving, oppervlakkig beschouwd, eveneens op de Schwerinsche bladen past: ook de Steenbergsche fragmenten, aldaar onder O vermeld, zijn foliobladen met drie kolommen van 50 regels aan elke zijde. Doch de vergelijking der bladen, in onze boekerij bewaard, leerde mij dat deze tot een geheel ander hs. hebben behoord van kleiner formaat, letter en interlinie. Ik durf daarom ook over de Megensche fragmenten, aldaar vermeld onder C en eveneens behoorende tot een foliohandschrift met 3 kolommen van 50 regels per bladzijde, geen oordeel uitspreken.

Het eerste der tot heden onbekende fragmenten, alle behoorende tot de Eerste Partie, bevat op twee aaneensluitende bladen, waarvan het eene van boven en aan de linkerzijde is afgesneden, van het 7de boek, cap. 65, vs. 94 tot cap. 68, vs. 24. Wij hebben voor dit gedeelte thans vijf hss. te onzer beschikking. *a.* Het Amsterdamsche teksthandschrift in de boekerij der Koninklijke Akademie *b.* Het Cheltenhamsche of Thorpe-hs. [1]), bevattende o. a. de eerste Partie van Maerlant's *Spiegel Historiael* en thans berustende in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel *c.* Het Cheltenhamsche hs., die Eerste Partie uitsluitend bevattende, thans in de Universiteits-Bibliotheek te Leiden [1]) *d.* Het Zut-

---

1) Vgl. de beschrijving der Leidsche hss. uit Cheltenham in „Spectator" van 15 Maart 1890 door Dr. S. G. de Vries; Mr. S. Muller Fz. in „Bijdragen voor Vad. Gesch. enz", 3de reeks, dl. 5, bl. 104 vlgg., en mijne voordrachten in Versl. en Med. der Kon. Akad. van 1889, bl. 91 vlgg. en 1890, bl. 5 vlgg.

fensch-Groningsche hs. [1]), thans in de Universiteits-Bibliotheek te Groningen, waarvan de varianten aan den voet van de bladzijde der uitgave van De Vries en Verwijs zijn medegedeeld *e*. Het nu aan het licht gekomen Schwerinsche fragment, dat in de tekstoverlevering het dichtst staat bij die van het Zutfensch-Groningsche hs., doch niet in de schrijfwijze, welke in het laatst genoemde hs. allerlei eigenaardigheden vertoont. Het bevat verscheidene zeer goede lezingen, doch slechts weinige die van elders niet bekend waren. Over enkele zal ik mij veroorloven, in verband met de kritiek van den tekst of den vorm van het woord eenige opmerkingen te maken. C. 65, vs. 123 heeft het ths.:

Als hi siet dat niet bespeeft
So peinst hi nauwe ende beweeft,
Dat hi sulke dinc mach vinden,
Dat hi moghe dat wijf scinden,
Dat mense dode oft verdrive.

Aangaande de beteekenis van den eersten regel kan geen twijfel bestaan; zij is deze: »toen hij zag, dat al zijne pogingen om de vrouw te verleiden schipbreuk leden, dat niets (van hetgeen hij deed of verzon) *baatte* of *hielp*". Van het daarin voorkomende hapax legomenon [2]) *bespeven* brengt ons ook het nieuwe fragment niet de bevestiging: het heeft evenals *B* (het Brusselsche), *L* (het Leidsche) en *G* (het Groningsche hs.):

Als hi siet dat sine versmaet [2]),
So peinst hi enen nauwen raet,

eveneens eene goede lezing, welke zeer wel de oorspronkelijke kan zijn. Het is bewezen dat het Brusselsche hs., aan welks zijde in dezen al de andere staan behalve het teksthandschrift, in de meeste gevallen de ware en oorspronkelijke lezing heeft daar waar men verschillen tusschen dit en het ths. aantreft [3]). En toch moet men voorzichtig zijn met het verwerpen

1) Zie de beschrijving in *Tijdschr.* 14, 265; 15, 81 vlgg., 270 vlgg.
2) Een woord waarvan slechts één voorbeeld is gevonden.
3) Zie de zoo even genoemde mededeelingen in de werken der Koninklijke Akademie.

van een door het rijm gedekt woord, zelfs al komt het nergens elders voor, en al zijn er aan het verklaren van den vorm bezwaren verbonden. Het is niet het eenige voorbeeld van een merkwaardig woord, dat ons slechts door het rijm is bewaard, en dat wij niet gaarne zouden willen missen. Ik herinner o. a. aan *loemen*, bederven, vernielen (*Rincl.* 917); *kesen*, oppikken, verorberen (*Rincl.* 45), *nies*, verzoeking (*Wap. Rog.* 306), *antwerde*, tegenwoordigheid (*Rincl.* 1024), *geloeme*, *gelome*, aanhoudend, herhaaldelijk (Praet 3633; *Sp. d. Sonden* 9958), *gewepen*, beschermen, behoeden (*Overzee* 68), *becromen* (: gomen; er staat *becronen*), bekrimpen, beknibbelen (*Wap. Rog.* 24), *niel*, plat, voorover (Praet 2985, vgl. *Parth.* 4670), *vas*, hoofdhaar (*Sp.* II^1, 1, 23; *Vierde Mart.* 356), *hoede*(*r*) (bnw.), linker (*Wap. Rog.* 1565).

Daarom zou ik uit de eenstemmigheid der andere hss. nog niet onmiddellijk willen besluiten, dat de lezing van het teksths. *bespeven* bedorven moet zijn, al kan men noch den vorm zelf, noch zijne verwanten in andere talen of in het vroegere Germaansch aanwijzen, want dat *spoen* daaronder behooren zou (zie *Mnl. Wdb.*), lijkt mij onwaarschijnlijk. En dit des te minder, omdat ook van *speven* een voorbeeld gevonden is, waarvoor de uitgever, Bormans, al het zijne gedaan heeft om het aan ons oog te onttrekken, door het in den *Parthonopeus* door eene willekeurige lezing te vervangen, en het woord van het hs. naar eene noot te verbannen. Bij Massmann staat (vs. 2695), bl. 41, vs. 2:

Ic segghu dat die joncfrouwe moet
Luder spreken, sal het *speven*
Dat hi sal antworde *gheven*,

waarvoor de bewerker op zijne gewone comisch vrijmoedige wijze in den tekst opneemt: *sal tghescieden: antworde bieden*, en daarbij aanteekent: »Indien *speven*, vs. 1803 enz., hetzelfde kon zijn als *spanen*, dan moest het ten minste *sal sine speven* zijn", en bij *bieden* in den rijmregel: »Massm. *geven*, dat het rijm alleen mij dwong te veranderen". Men ziet, dat hiervan niets te gebruiken

is; *spanen* beteekent *lokken*, *verlokken*, dat hier niet past; van *ghescieden*, dat Bormans voor *speven* in de plaats stelt, zou in elk geval *ghescien* de juiste vorm zijn, en voor de verandering van *antworde geven* in *antworde bieden* is geen enkele reden te bedenken, dan dat de uitgever eerst zelf het rijm eigenmachtig had verknoeid. *Speven* beteekent hier *gevallen* of *gelukken*, en dit laatste staat zeer dicht bij *baten*, *een goed gevolg hebben*, dat de beteekenis moet zijn in den *Spiegel Historiael.*

In vs. 227 van hetzelfde hoofdstuk vinden wij een tot heden onverklaard woord voor *melaatsch* in den regel:

So dore *packers* was die ghone,

vertaling der woorden: »impius ille *leprosus* effectus" van Vincentius. Ook hs. *B.* heeft dit woord en *G. pakers*, daarentegen *L. lazarus* (= *lasers*, den gewonen mnl. term). Het komt ook elders voor, nl. *Sp.* I[7], 69, 24; *Hs. Serrure* 14, bl. 41 (»Geen beter dinc en es toten *pakersschen* leeden", en *ald.*: »dese olie es goet jegen laserse of *pakers* of scuerfde"), *Lev. v. Lutg.* II, 11198: »daertoe so was geslegen ut in hondert staden harentare die drope[1]) alse of si *pakers* ware", en in het Haarlemsche hs. der *Pelgrimage*, waar het Haagsche hs. (93 *d*) heeft *besiect*, fra. »ta langue *meselle*".

Het nieuwe Schwerinsche fragment heeft eene andere lezing, nl. *doreputakers*, doch dit woord, wel verre van de moeilijkheid op te lossen of opheldering te geven van het boven genoemde *pakers*, vermeerdert slechts de onzekerheid, daar ook dit in zich zelf onduidelijk is, en het ook niet is aan te nemen, dat op mnl. gebied *pakers* uit *putakers* kon ontstaan. Van al de termen, door Kiliaen voor *leprosus* gebruikt en door Diefenbach voor *lepra* en *leprosus* opgeteekend, is er geen enkele die eenige overeenkomst met *pakers* of *putakers* vertoont. Daar de beide woorden met *p* beginnen, geloof ik dat de oplossing van het raadsel zal moeten worden gezocht in het Romaansch. Mijn

1) *Schurft.* Zie *Mnl. Wdb.* op drope, 2).

vriend Salverda de Grave heeft aldaar voor mij gezocht en eene zeer aannemelijke verklaring gevonden. Hij schrijft mij: »Het Oudfransch heeft *poacre*, jicht, schurft; nieuwfr. *pouacre*, vuil. Dit woord komt van *podager* (zie Scheler 363), of liever van een bijvorm *podacre*. Nu vermoed ik dat *pakers* komt van *poacre* en dat *putakers* door volksetymologie, nl. invloed van *put* = *putidus*, uit den ouderen vorm *podacre* is ontstaan. De *s* is waarschijnlijk te verklaren uit analogie van *lasers*".

Alvorens van de bespreking van dit fragment af te stappen, veroorloof ik mij nog eene opmerking over de verzen 104—106 van Cap. 67:

(Hi) las over hare Gode teeren
Salme, ende beval die ziele
Gode ende Sente Michiele,

en wel om te wijzen op de rol die de aartsengel Michael volgens de Middeleeuwsche voorstelling vervult in de overbrenging van de zielen der afgestorvenen naar het hemelsch paradijs. Hij is de »praepositus paradisi" [1]), en werd als zoodanig reeds in de eerste eeuwen der christenheid vereerd. Men vergelijke slechts de volgende regels uit Jacobus de Voragine's *Legenda Aurea* (bij Grässe, bl. 642): »Ipse enim (Michael), ut Daniel testatur, in tempore Antichristi consurget et pro electis tamquam defensor et protector adstabit; ipse cum dracone et angelis ejus pugnavit et ipsos de coelo ejiciens [2]) victoriam fecit magnam; ipse sanctorum animas recipit et in paradisum exsultationis perducit".

Een paar bewijsplaatsen uit Middeleeuwsche dichters, voor wie het rijm *ziele: Michiele* veel aantrekkelijkheid had, zullen als bevestiging van het gezegde niet onwelkom zijn. Men vergelijke b.v. *L. o. H.* 4932 (vgl. *Tijdschr.* 16, 26, 23 vlgg.):

Sonder inde moeten hare sielen
Metten inghel *Sinte Michiele*
Rusten inden hoghen trone;

1) Vgl. Reinsb.-Düringsf., *Calendr. Belge* 2, 184.
2) Men denke aan de rol, die Michael speelt in Vondel's *Lucifer*.

Boetps. 143, 9 (*Lett. N. W.* 5', bl. 210):

Want de viant mine siele
Bringhen wilt van *Sint Michiele,*

en 39:

Want ic hebbe nu mine siele
Te di ghesant bi *Sint Michiele;*

Lev. v. Lutg. II, 4991:

Dat es der doder nonnen sile,
Die daer vart henen met *Michile,*
Din ingel, die se mi ontfurt,

en *Hs. Getijdeb. A.* 54*r*:

Nu ghevic Gode op lijf ende ziele...
Der moedermaegt ende *Sinte Michiele,*
Dat si al hulpen bidden mi.

Het tweede Schwerinsche fragment bevat op één blad, waarvan de eerste kolom is afgesneden, *Sp.* I[7], 74, vs. 43—142, en op de keerzijde c. 74 vs. 143 tot c. 77, vs. 18.

Aldaar heeft op een paar plaatsen het nieuwe fragment de ware lezing bewaard, en wel in de volgende regels (c. 74, vs. 124 vlgg.):

Nu ganc toter abdesse
Ende segge dat soene hale te hant
Ende hier legge over den pant,
Dat hi der beden hier gheniete,
Ende hare troost te dinen verdriete:
Daer du eene rose sies up een graf,
Die daventure daer niet en gaf,
Want soes gewortelt diepe in derde
Ende riect soete ende werde (*heerlijk*)".

Tot recht verstand van den samenhang, waarin deze regels voorkomen, diene dat zij ontleend zijn aan een Maria-mirakel, waarin verhaald wordt dat een arm meisje, hetwelk uit geldzucht door hare ouders aan een ridder wordt overgeleverd, door dezen ongedeerd wordt gelaten, toen hij vernam dat zij Maria heette

en aan de hemelkoningin, naar wie zij genoemd was, de gelofte der kuischheid had gedaan. Zij deelt hem verder mede, dat zij gaarne non zou geworden zijn, maar (let wel!) dat haar vader dit niet bekostigen kon. Daarop belooft haar de ridder, dat hij haar naar een klooster zal brengen, en dat hij de daarvoor vereischte som zou komen storten, wanneer hij het tornooi, waarheen hij op weg was, zou hebben bijgewoond. Op deze belofte en van jaarlijksche herhaling van het bezoek werd Maria in eene naburige abdij opgenomen. Doch »dese chaertre bleef onbescreven", de vervulling dezer belofte bleef achterwege, want de ridder vond den dood in het steekspel en werd begraven op het veld, waar dit was gehouden, niet ver van de abdij, waarin de non was geplaatst. Toen de ridder niet kwam opdagen en de abdis haar ongeduld op eene niet onduidelijke wijze aan Maria liet blijken, wendde deze zich in het gebed tot »Onser Vrouwen", die haar in een droomgezicht mededeelde, dat haar beschermer in het tornooi was omgekomen en, om de aan hare »ghenamene" (naamgenoot) bewezen gunst en het vóór zijn dood betoonde berouw over zijne zonden, de eeuwige zaligheid was deelachtig geworden. Zij moest nu naar de abdis gaan en haar zeggen wat zij had vernomen, en daaraan den last verbinden dat deze den overledene moest laten opgraven en overbrengen naar het kloosterpand, opdat hij de vruchten van de gebeden der nonnen zou genieten. Voor *over den pant* hebben *L.*, *G.* en het nieuwe fragment *inden pant*, de eenvoudige en natuurlijke lezing die men ook verwacht. *B.* alleen heeft *onden pant*, hetgeen niet goed kan zijn. Waarschijnlijk is het een schrijffout voor *inden pant*. Tevens wordt hierdoor wellicht de lezing van het ths. (*over den pant*) verklaard. Een afschrijver, die *on* (met eene *n* welke zeer dikwijls niet van *u* is te onderscheiden) als *ou* opvatte, voegde bovenaan, om het woord verstaanbaar te maken eene komma, de verkorting van *er*, er aan toe, en zoo ontstond de lezing *over*.

De volgende regel: »Ende hare troost te dinen verdriete" is niet duidelijk. Hier zijn de lezingen der verschillende hss. vrij sterk afwijkende (alleen *L.* stemt met het ths. overeen).

Het zal daarom raadzaam zijn het oorspronkelijk te raadplegen. Aldaar (Vinc. lib. 8(7) c. 103) lezen wij: »Ibis igitur ad abbatissam et annunciabis ei ex me quotinus illic citius pergat et corpus huc translatum in cimiterio reponat ut per ecclesiasticorum contionem adiuvetur. hoc autem grande signum, quod tibi locuta sum, rosam super sepulchrum vernantem reperies in superficie, cujus radix de ore sepulti pullulat in visceribus terre". De regel moet dus ongeveer weergeven het lat. »hoc autem grande signum quod tibi locuta sum". Stellig is dus de inhoud van den regel tot de non gericht en voor haar bestemd, en niet voor de abdis, ook blijkens *du* in den volgenden regel. Maria zegt haar: »nu zal ik u iets zeggen, waardoor uwe droefheid zal ophouden" (nl. omdat zij daardoor de abdis overtuigen zou en dus hare plaats in het klooster niet verliezen). De vertaling is niet letterlijk: in het Latijn staan de woorden van den engel tot de herders te Bethlehem: »dit zal u een onbedrieglijk teeken zijn: gij zult vinden enz.", maar ook anders kan de gedachte worden uitgedrukt. Doch zij wordt niet weergegeven door het teksths. »ende hare troost te dinen verdriete" (welke lezing niet te begrijpen is: *troost* kan alleen het znw. zijn; de imperatief van *troosten* is *trooste*), noch door *G.*: »Ende di trooste te dinen verdriete" (waarvan alleen de overleden ridder het onderwerp kan wezen), noch door *B.*: »Ende hore hi troost te sinen verdriete" (hetgeen onmogelijk is van een overledene), maar wel door de lezing van het nieuwe fragment: »Ende hore (*imper.*) troost te dinen verdriete". Duidelijker ware de samenhang, indien de volgende regel luidde »du vindes ene rose op sijn graf", hetgeen werkelijk de lezing is van hs. *B.* in plaats van »daer du eene rose sies up een graf". Uit het laatstgenoemde hs. wordt tevens de lezing van den tekst verklaard, waarin *hare* het verkeerd gelezene *hore* is van B., die den regel door invoeging van *hi* en verandering van *dinen* in *sinen* met den ridder in betrekking heeft gebracht.

Ook in vs. 130: »(eene rose) die daventure daer niet en gaf" is eene verkeerde lezing. Wat toch kan hier bedoeld zijn met »daventure"? Maria zegt: »gij zult daar niet eene gewone roos

vinden, maar eene zoodanige, waarvan de wortels reiken tot in het binnenste der aarde". Dit kan alleen juist worden uitgedrukt door de lezing van het nieuwe fragment: »Die *nature* daer niet en gaf". Het is vreemd dat deze eenvoudige en voor de hand liggende lezing in alle andere hss. is bedorven, doch dat de verwarring van *aventure* en *nature* zeer gewoon was, leeren ons de volgende plaatsen (medegedeeld in *Mnl. Wdb.* op n a t u r e): *Sp.* I[8], 51, 37: »Een edel dinc eist heffen den zin boven *naturen* ghewin" (*l.* »aventuren"; lat. *erigere animum supra minas et promissa* »*f o r t u n a e*"); I[8], 61, 17: »dans niet der *aventuren* gewout, maer hets ons selves scout" (l. met *B.* »naturen"; lat. »*nostrum hoc, non* »*n a t u r e*" *vitium est*"); I[8], 60, 17: »seker dinc ende sonder vaer (*gevaar*, *vrees*) dats willike aermoede..., ende datmen dan en souke niet els dan die aventure (*l. met een Gentsch fragment* nature) gebiet, ende dattem nemen niet en mach daventure".

Het derde fragment bevat op één blad *Sp.* I[7], 77, 69 – 82, 19. Hier heeft S. in de volgende regels (c. 77, vs. 81):

Dat hi hem dade verstaen
Ofte hi iet goets hadde gedaen,
Ende hi hem sine herte *ondade*,

alleen de eveneens uitmuntende lezing *ontlade*. Ook op eene andere plaats wijkt S. van alle andere hss. af, nl. c. 78, vs. 30, in de verzuchting van een oud man, die zich als »convers" in het klooster te Clairvaux heeft laten opnemen, en die, zijne zwakke krachten met die der sterke en jonge kloosterbroeders vergelijkende, uitroept:

Hoe vele gaenre hier.....
Die noch teeren sullen comen,
Ende alle noch sullen sijn vercoren
Te bisscoppen, te abden ende te prioren,
Ende du ledich sitten sout,
Versnodelt, onnutte ende out,
Entie jongelinge scone ende claer
Draghen vor di den last swaer!

Het woord *versnodelt* is onberispelijk: nog op ééne andere plaats komt het woord bij Maerlant voor (maar nergens bij andere schrijvers), nl. *Sp.* III[6], 40, 1 vlgg. (vs. 6):

In desen tiden
Was die keyser Justiniaen
Overhorich der heiliger kerke...,
Ende God gheseldene omme dat,
Want hi al *versnodelt* sat.

Hier moet het woord blijkens Vincentius (»iusto Dei iudicio *amentiam* incurrit") opgevat worden in de bet. *krankzinnig*, doch aan deze opvatting grenst die van *versuft*, welke het woord op de plaats uit den *Sp.* hebben kan. In het Latijn staat evenwel dit woord niet: aldaar lezen wij: »et tu hic sedes tota die ociosus, *inveterate* dierum malorum". Wij nemen daarom met ingenomenheid akte van de lezing van het nieuwe fragment, die den Latijnschen tekst nauwkeurig weergeeft, nl.

Verleift, onnutte ende out,

d. i. *afgeleefd*. Dat dit woord in dezen zin in het Mnl. bekend is geweest, bewijst eene andere plaats van Maerlant, nl. *Sp.* I[7], 67, 68, waar alle hss. eenstemmig zijn in de lezing »eene oude *verlevede* (*L.* verleefde, *B.* vellevede!) quene".

In één geval vertoont het nieuwe fragment eene eenstemmigheid met de andere hss., die men niet zou hebben verwacht, het is in cap. 78, vs. 45:

Hi siet waer die vrouwe *goet*
Dat broederscap, aldaer soe stoet,
Ende sonderlinghe ter selver stont
Elken kust an sinen mont
Ende helsedse altemale.

Voor *goet* hebben de uitgevers in den tekst opgenomen *groet*, en aan de juistheid dezer verandering, zou men zeggen, kan nauwelijks twijfel bestaan, wanneer men weet dat deze regels de vertaling zijn van de woorden van Vincentius: *salutavit* fratres in osculo sancto et suscepit in amplexibus charitatis sue".

Doch wanneer men aan den anderen kant ziet, dat van vijf verschillende hss. geen enkel deze zoo eenvoudige en voor de hand liggende lezing heeft, dan gaat men toch vragen, of men wel tot verandering gerechtigd is, en of er misschien ook aan de woorden, zooals zij in alle hss. luiden, eene opvatting kan worden toegekend, die tot heden aan de aandacht is ontgaan. Indien de lezing juist is, dan moet *goet* een werkwoordsvorm zijn, en dan kan het niet anders zijn dan een 3de pers. van *goeden*. Kan men nu dit werkwoord aanwijzen in eene beteekenis, die hier past, dan zou werkelijk elke verandering overbodig wezen.

De gewone opvatting van *goeden*, nl. »iemand een (vast) goed of de inkomsten er van bezorgen, hem er mede begiftigen of het hem opdragen", komt hier niet te pas, maar *goeden* komt ook ééne enkele maal voor in de beteekenis »iemand zalig maken", met God als onderwerp, nl. Praet 4174: »die hem hier ooc wel omoeden, zi sullen leven zonder sterven; mijn vader sal hen allen *goeden* ende hare ziele in gloriën erven." Misschien heeft *goeden* ook de daarmede nauw verwante beteekenis gehad van *zegenen*, hetgeen hier, van Maria gezegd, zeer goed zou passen; vgl. ook got. *þiuþjan*, zegenen, van *þiuþ*, goed (znw.). Des te gereeder zal men deze mogelijkheid erkennen, wanneer men denkt aan den oorsprong van lat. *salutare*, ter vertaling waarvan *goeden* dient, nl. van *salus*, heil; in eene der glossen bij Diefenbach wordt *salutare* weergegeven door »heil groten". Eene bevestiging dezer meening vind ik in een anderen in de middeleeuwen zeer gewonen term, die met *salutare* gelijkstaat, nl. *gesonden*, waarvan in het *Mnl. Wdb.* twaalf voorbeelden staan opgeteekend. Aldaar wordt het woord eene minder gelukkige vertaling van *salutare* genoemd, doch dit is voor het oogenblik bijzaak: de hoofdzaak is dat *gesonden* daarvoor werd gebruikt (op ééne plaats met *gebenediën* afwisselende). Ik erken, dat ook zelfs als *goeden* de ware lezing is, het vreemd blijft dat geen enkel hs. de veel eenvoudiger lezing *groeten* heeft, doch ook dit is hier niet aan de orde, waar de vraag gesteld moet worden of de tekst moet worden veranderd of

niet. Ik geloof althans het een en ander te hebben in het midden gebracht, dat tot voorzichtigheid aanmaant en voor onthouding pleit.

Het vierde fragment is ééne strook, waarvan aan de bovenzijde zes regels zijn afgeknipt. Zij bevat de eerste kolom der voorzijde van een blad (*Sp.* I^7, 82, 25—69) en dus de laatste kolom der keerzijde (I^7, 86, 55—99). Er is hierin zeer weinig, dat als merkwaardig kan worden vermeld. Alleen doe ik opmerken, dat in cap. 86, vs. 94: (»Maria) vermach die inderste (*binnenste*) slote van der hellen te sticken breken" het nieuwe fragment in de lezing »*donderste* slote" met *B.* overeenkomt. Het Latijn »frangere *interiores* aditus" pleit evenwel voor de lezing *inderste.*

Er is nog een vijfde Schwerinsch fragment, doch dit is een overblijfsel van een geheel ander, veel minder kostbaar, doch zeer duidelijk geschreven hs. op perkament, met twee kolommen van 38 regels per bladzijde. Het is een dubbelblad, waarvan één blad geheel en het tweede voor de helft is bewaard; van de andere kolom zijn slechts onbeduidende restjes over. Het blad bevat *Sp.* I^7, 21, 7 tot 23, 41; 28, 25—29, 27 en I^7, 31, 26—63. Tusschen de beide helften van het dubbelblad zijn twee bladen verloren gegaan. Uit dit fragment leeren wij vooreerst, dat de meening der uitgevers niet juist is dat er een paar regels zouden uitgevallen zijn in de volgende passage (c. 21, vs. 37 vlgg.):

Tileke daer nu upten Zondach
Die voer Jhesus passie lach,
Trac hi in Jherusalem,
Sine jongers waren met hem [1])
Dedi den ezel halen.

Indien men in den laatsten regel met het Schwerinsche fragm. leest: »Daer dedi den ezel halen", of (liever) met B.: »Dien

1) Ths. en B. *mettem*, hetgeen minder goed is, omdat hier om het rijm de niet-enclitische vorm van het vnw. wordt vereischt.

dede hi den ezel halen" of (het liefst) met G. (een Gentsch fragm.): »Sine jongers, die waren met hem", is de tekst in orde. In vs. 41 van cap. 23:

Doe quam hi ten temple ende saen
Navonds es hi weder gegaen [1]):
Dat was al die pineweke
Si gaen, si keren sekerleke,

hebben de uitgevers voorgesteld, voor *Doe*, dat onjuist is overgeleverd, te lezen *Daghes*, doch de andere hss. *B.*, *L.* en een Gentsch fragment, ook het nieuwe Schwerinsche, doen eene lezing aan de hand, waardoor de tekstredactie beter wordt verklaard, nl. *vroe*, hetzelfde als *tileke* in de zoo even medegedeelde regels. Bij de woorden »Si gaen, si keren" staat de alleszins natuurlijke aanteekening der uitgevers: »*l.* Sijn gaen, sijn keren". Ongetwijfeld is dit ook de bedoeling, en zoo luidt ook de tekst in *B.*; *L.* daarentegen is met het ths. eenstemmig. Doch men zij ook hier voorzichtig met het aanbrengen eener wijziging. In de uitlegging der woorden kan men moeilijk mistasten, doch indien men de lezing *si* in twee hss. vindt, dan is het wenschelijk te vragen of wellicht *si* in sommige mnl. dialecten een bijvorm van het bezittelijk vnw. *sijn* is geweest. Het antwoord is bevestigend: *mi*, *di* en *si* komen werkelijk als possessieven voor. Vgl. eng. *my* en *thy*, en ndl. *me* in *melieve*, *mevrouw*, dial. *meheer* (naast *menheer*), *me boek*; zoo ook dial. *ze* naast *zijn*, b. v. »*ze* boek" [2]). Voor voorbeelden van *mi* verwijs ik naar het *Mnl. Wdb.* (4, 1531); *di*, dat aldaar niet voorkomt omdat het toen nog niet opgemerkt of opgeteekend was, vindt men *Theoph.*, bl. 160: »*dy* sonden sijn te groet ende te scandelic". *Si* in de bet. *sijn* staat ald. bl. 153: »(hi) sette een ander officiael in *sy* stede"; *Lucid.* 4207: »waer elc sijns wercs vroet, so en waer *si* conste nouwer toe goet";

1) Gentsch fragm. en *L.*: „Savonts is hire wt gegaen". Het nieuwe fragm. breekt juist bij dezen regel af.

2) Op dezelfde wijze wordt ook in de omgangstaal de *n* van *men* geapocopeerd; b. v. „dat zegt *me* niet". Zoo reeds in het Mnl. Zie *Mnl. Wdb.* op men, me en mi.

Lutg. I, 633: »opten kandelere..., daer *si* (des lichts) schijn niën wordde beled" (in den volgenden regel »*sijn* luter scijn"); Mande 48: »die knecht en is niet beter dan sijn here, noch die discipel meerre dan *si* meester"; *Stadr. v Zwolle* 143, 242: enich man die hogher tymmert heeft, alleene steenwerc, dan *si* nabuer"; *Rek. v. Zeeland* 1, 148: »Pieter *sij* sone" en *Proza-Sp. d. S.* 73*a*: »*si* cleder". Men ziet dat de vorm *si* in allerlei tongvallen van Noord- en Zuid-Nederland gevonden wordt, en dat er dus geen enkele reden is om hem aan de afschrijvers van twee der hss. van Maerlant's *Spiegel* te ontzeggen [1]).

Eindelijk breng ik drie plaatsen ter sprake, waar de uitgevers eene bijvoeging in den tekst hebben noodig geacht, doch waarvan het aan twijfel onderhevig is of zij hierin het juiste hebben getroffen. De eerste is c. 31 vs. 41. Naar aanleiding der natuurverschijnselen tijdens Jezus' dood haalt Maerlant op het voetspoor van Vincentius de woorden aan van een zekeren heidenschen schrijver, die zich uitlaat in termen, juist toepasselijk op hetgeen men waarnam bij Christus' kruisdood. »Que omnibus his", zegt Vincentius, »congruunt que in passione Domini acciderunt", en Maerlant geeft dit weer door: »Dit es al met onsen doene" of gelijk het beter in *B.* luidt: »Dits al met ons heren doene", d. i. »dit is juist hetzelfde als hetgeen bij Onzen Heer (Ons Heeren dood) plaats had". Dat *met* in bet. met *als*, *gelijk* overeen kan komen, is in het *Mnl. Wdb.* (4, 1495) met voorbeelden aangetoond. Ik deel hier slechts mede *Lucid.* 3341: »Van den sotten, wien toecomen is met lotten (*l.* Lotte, *wien het gegaan is als Loth*), ende vroet waren in haren begin, ende daerna dul in haren sin", en herinner b. v. aan ndl. »ik zeg *met* Van Alphen: „Geduld is zulk een schoone zaak" " [2]). De uitgevers meenden dat er aan den regel iets ontbrak, en hebben in den tekst opgenomen: »Dit es al *een* met

1) Vgl. ook Dr. Hoogstra, *Proza-Alexander*, bl. 207.

2) Vgl. ook Huygens' *Oogentr.* 408: „(de vrolicke) springen *met* den wijn, die in haer' glasen leeft".

onsen doene", doch deze toevoeging is overbodig en wordt door geen enkel der vijf handschriften bevestigd. Ook op eene tweede plaats is *een* onnoodig in den tekst gebracht, nl. c. 31, vs. 56:

Senturio entie waren met hem
... lijeden openbare tgone,
Dat hi ware die Gods Sone.

De uitgevers lezen »Een senturio", te onrechte. Zij vergaten dat *centurio*, de bekende titel van den Romein, die als kapitein met eenige soldaten bij de terechtstelling der veroordeelden tegenwoordig was, in de Middeleeuwen ook als eigennaam werd opgevat. Weliswaar staat in den *Rijmbijbel*, waarheen de uitgevers verwijzen (vs. 26639): »dit wonder mercte do een ridder, *een* centurio", doch elders (en hier in alle hss.) komt *centurio* zonder lidwoord voor. Men vergelijke b. v. *Lsp.* II, 36, 739: »Doe *Centurio* hadde ghesien dese wondre daer ghescien ... sprac(hi): Seker, dit was een gherecht man", en vs. 747: »*Centurio* vertrac te hant voort dat hi ghesien had ende ghehoort." Een soortgelijk voorbeeld vindt men in de mnl. benaming der bruiloft te Cana, die steeds genoemd wordt »die brulocht (van) *Architeclijn*" [1]), als ware dit de naam van den bruidegom, terwijl het de aan het grieksche *ἀρχιτρίκλινος* ontleende benaming is van den man, die met het bestuur van een maaltijd, het opzicht over den disch is belast, of den hofmeester (*Joh.* 2, 8 en 9).

Aangaande de juistheid der invoeging op de derde plaats zal twijfel wel niet gewettigd zijn, nl. *Sp.* I[7], 28, 27, waar in de bekende woorden van Pilatus: »ic bem onschuldich, ghi siet an" het woord *bem* door de uitgevers is ingevoegd: het staat ook in hs. *B.* (*ben*) en het Gentsche fragment (*bin*). Ik zou dit punt niet ter sprake hebben gebracht, ware het niet dat het woord *ben* ook ontbrak in *L.*, en dat in het nieuwe

1) Vgl. *Mnl. Wdb.* 1, 450 op Archeteclijn; *Sp. d. Sonden*, Gloss. 282, en *Mnl. Ged. en Fragm.* (uitg. De Pauw) 108, 43, waar te onrechte *arthitriclijn* is gedrukt.

fragment stond »ic ontsculdighe, ghi siet an.” Mag uit dit feit worden afgeleid, dat er een ww. *ontsculdigen* (voor *onsculdigen*) heeft bestaan met de bet. *onschuldig zijn*? Het woord komt in de verwante germ. tongvallen niet voor, maar dit is nog iets anders dan dat het voor onbestaanbaar moet worden verklaard, en ik weet niet of daarvoor voldoende reden is. Gewoonlijk beteekenen de van bnw. afgeleide denominatieven als transitieven *maken* en als intr. *worden wat het stamwoord aanduidt*, doch mhd. *gesunden* heeft b. v. de beteekenis *gezond blijven* of *in het leven blijven*, en dus is wellicht de bet. *onschuldig zijn* voor een van het adj. *onschuldig* afgeleid ww. niet onmogelijk.

Alvorens van den Spiegel Historiael af te stappen zal ik hier nog mededeeling doen van hetgeen ik aan materiaal bezit voor een vijfde deel der uitgave van De Vries en Verwijs, waarin alles moet worden bijeengebracht hetgeen voor de critiek van den tekst, en van de tot heden onbekende gedeelten van het uitgebreide werk is gevonden. Ik hoop te eeniger tijd gelegenheid te vinden om door de bewerking van dit vijfde deel de voortreffelijke uitgave te brengen op de hoogte van den tegenwoordigen tijd, doch aangezien dit voorshands nog niet het geval is, kan het zijn nut hebben bekend te maken al wat onder mij berust. Het bestaat uit:

1. De volledige collatie van de geheele Eerste Partie uit het Cheltenham-Brusselsche hs. (het Thorpe-hs.). Voor nadere bijzonderheden verwijs ik naar de Verslagen en Meded. der Kon. Akademie, afd. Letterk. 1889, bl. 91 vlgg.; 1890, bl. 5 vlgg.

2. De volledige collatie der geheele Eerste Partie uit het Cheltenham-Leidsche hs. (zie t. a. p.).

3. De collatie der gedeelten uit den *Spiegel*, voornamelijk eene verzameling der bij Maerlant voorkomende bloemlezingen uit andere schrijvers, bijeengebracht in het hs. Heber te Gent. Het bevat »dier liede woorde van Gallen” (I^6, 7, 1—22), en de »Bloemen” uit Tullius (I^6, cap. 8, 9, 10), Seneca (1^8, 32—75), Persius (I^8, 76), Juvenalis (I^8, 77), Stacius (I^8, 78), Quinctilianus (II^1, 87), Jheronimus (III^1, 37—43), Claudianus (III^2, 15), Am-

brosius (III^{3}, 15—16), Prosper (III^{5}, 47), Fulgentius (III^{5}, 55), Isidorus (III^{8}, 9) en Boëthius (III^{6}, 11) [1]).

4. Onbekende fragmenten uit de 4de Partie, naar hetzelfde hs. Heber. Het bevat *Sp.* IV^{4}, cap. 1—10 en IV^{5}, 1—26 [2]).

5. Onbekend fragment uit de 4de Partie, en wel uit het door Velthem voortgezette gedeelte (waarschijnlijk het 7de boek). Het hs. berust in het archief der stad Brugge, en bevat IV^{7} (?), c. 43, de 23 laatste regels, tot c. 52, vs. 28.

6. Eene collatie van de zoogenaamde Gentsche fragmenten (hs. met 4 kolommen van 75 regels per bladzijde), I^{4}, 11, 19—I^{4}, 23, 5; I^{6}, 28, 34—I^{6}, 49, 13; I^{7}, 21, 30—I^{7}, 31, 80; I^{7}, 31, 81—I^{7}, 41, 22; I^{8}, 34, 101—I^{8}, 54, 30 [3]).

7. Aanvulling van de collatie der Gentsche fragmenten, medegedeeld in de uitgave van De Vries, dl. 3, bl. 440 vlgg. van het fragment der 4de Partie, VII Boek (t. a. p. 406—416), van het fragment der 4de Partie, VIII Boek (t. a. p. 417—438), van den *Sp. Hist.* van Velthem (t. a. p. 456 vlgg.), B. V, 26, 44—VI, 15, 66.

8. Afschrift van twee perkamenten bladen te Leuven, bevattende *Sp.* I^{1}, 36, 33—43, 15 en I^{2}, 25, 11—32, 9.

9. Collatie van *Sp.* IV^{2}, c. 40—42 uit het Weener hs. der Tweede Partie (vgl. IIde Part. bl. VI); van *Sp.* IV^{6} (vgl. *Sp.* dl. 3, bl. 404) [4]).

10. Afschrift van twee fragmenten, berustende in het Archief te Maastricht, en bevattende *Sp.* III^{2}, 20, 33 tot III^{2}, 25, 9 en III^{3}, 1, 48 tot III^{3}, 5, 68.

11. Afschrift van een fragment, voorkomende in een gedeelte van den *Rijmbijbel*, berustende in de Gentsche Universiteits-Bibliotheek, en bevattende *Sp.* I^{1}, 47, 7—30.

Bovendien bestaat er nog een fragment, in 1896 ontdekt

1) Zie Versl. en Meded. der Kon. Vlaamsche Academie van 1888, bl. 381—388.

2) Zie Versl. en Meded. der Kon. Vlaamsche Academie van 1888, bl. 388 vlg.

3) Zie de mededeeling der tot heden gevonden bladen van dit hs. door De Pauw t. l. a. p. bl. 379 vlg.

4) Voor den inhoud van dit laatste fragm. vgl. De Pauw, *Mnl. Ged. en Fragm.* bl. 2.

door den Heer Paul Ver Eecke, Ingenieur te Antwerpen, een groot folioblad, met drie kolommen op de bladzijde, waarvan twee kolommen en het eerste woord van de derde over zijn. Misschien heeft dit blad behoord tot hetzelfde hs., waarvan fragmenten te Schwerin en te Douay zijn gevonden: het schrift is uit de 14de eeuw. De Heer de Flou, aan wien ik deze mededeeling dank, voegde er bij dat het fragment aan de Koninklijke Vlaamsche Akademie is afgestaan.

Voegt men dit alles bij hetgeen in de toevoegselen van het derde deel der uitgave zelve en in het aanhangsel in de Tweede Partie is bijeengebracht, en al wat daarna, op den *Spiegel* betrekking hebbende, in verschillende tijdschriften en genootschapswerken, is verschenen [1]), dan heeft men een overzicht van de rijke stof, die voor de uitgave van een dringend noodig vijfde deel der uitgave van De Vries en Verwijs voorhanden is.

II. Fragmenten van Maerlant's *Naturen Bloeme.*

In belangrijkheid volgen op de fragmenten, in de vorige bladzijden besproken, die uit *der Naturen Bloeme.* Voor een deel zijn deze reeds sedert lang bekend, en door Verwijs voor zijne uitgave gebruikt naar een afschrift, daarvan in 1844 genomen door De Vries en onder de manuscripten in de bibliotheek onzer Maatschappij, onder n°. 175, bewaard. Door een artikel van G. C. F. Lisch in de »Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde", dl. 8 (1843) op deze en andere fragmenten opmerkzaam geworden, heeft het Bestuur der Maatschappij zich toentertijd tot genoemden Archivaris gewend met het verzoek om ze ter kennisneming te leen te mogen ontvangen. Welwillend werd daaraan voldaan, en zoo werden

1) Vgl. Petit, *Mnl. Bibliographie,* onder n°. 534; een fragm., uitgeg. door Gilliodts van Severen in Commission Royale d'Histoire (de Belgique), t. XII n°. 5, 4me Série du Compte rendu; een Brugsch fragment uitg. door de Flou; een ander uitgeg. door De Vries in *Tijdschr.* 1, 115, en drie, bekend gemaakt door De Vreese in *Tijdschr.* 17, 200 vlgg. — *Belg. Mus.* 6, 211, 817—836 = *Sp.* I[s], 84, 15—34; *Invent. van Brugge* 5, 514—517 = *Sp.* I[s], c. 49—54.

een dubbel folio-blad uit den *Rijmbijbel* en twee helften van folio-bladen uit *der Naturen Bloeme* naar Leiden gezonden en door De Vries afgeschreven. Welk eene aangename verrassing zou vooral voor hem de toezending dezer zelfde fragmenten zijn geweest aan de Bibliotheek, wier verrijking harer handschriften- en fragmenten-verzameling hem zoo na aan het hart lag. Hoe opgetogen zou hij, wiens gemoed zoo licht ontvlambaar was en in geestdrift ontgloeide, geweest zijn, indien hij had mogen beleven, dat het oorspronkelijk dierzelfde fragmenten aan die boekerij werd ten geschenke gegeven door den Doorluchtigen Gemaal van Neerland's Koningin, de Beschermvrouw onzer Maatschappij! Wij hadden hem dat oogenblik van zielsgenot zoo gaarne gegund, als eene erkenning der vaderlandsche gevoelens, door hem bij verschillende gelegenheden zoo krachtig geuit.

De Vries heeft aan zijn afschrift dezer beide fragmenten [1]) enkele opmerkingen toegevoegd, waarvan ik hier eenige regels, zijn oordeel over de waarde er van inhoudende, laat volgen. »Het schrift is", zegt hij (blijkens het nevensgaande [2]) fascimile, vervaardigd door den heer Hooiberg, teekenaar aan het Museum Antiq. alhier), »zeer net en sierlijk met buitengewoon groote en regtstandige letters. Het draagt, zoowel door zijn geheelen uiterlijken vorm, als door de zorg, waarmede het vervaardigd is, en de zeldzame nauwkeurigheid van den tekst, alle blijken van eene hooge oudheid, en het schijnt daarin de meeste andere mnl. hss. te overtreffen." Al is dit laatste misschien eenigszins overdreven, dit is zeker dat de fragmenten van *der Naturen Bloeme* behooren te worden geteld onder de hss., die de tekstoverlevering het zuiverst hebben bewaard. Zij staan het dichtst bij het Brusselsche hs., door Verwijs in zijne uitgave *B.* ge-

1) Te gelijk met deze zond Lisch een afschrift van fragmenten uit Willem van Hildegaersberch, eveneens te Schwerin aanwezig. Zij zijn achter het afschrift van De Vries in n°. 175 bewaard, en door Verwijs voor zijne uitgave gebruikt (t. a. p. bl. XXVI vlg.).

2) Het is geplakt vóór in het boek dat de afschriften bevat (n°. 175).

noemd [1]), waarvan de bewerker getuigt dat het herhaaldelijk eene goede lezing bevat of den weg wijst om den tekst te recht te brengen (Inl., bl. LVIII) [2]).

Het is mijne bedoeling niet, hier den graad van verwantschap van de Schwerinsche fragmenten met de andere hss. te bepalen, ook niet al de afwijkende lezingen er van op te geven of de volledige collatie. Ik zal hier alleen het belangrijkste mededeelen, dat wij aan de nog onbekende fragmenten te danken hebben. Er zijn ons nl. behalve de reeds bekende en gebruikte, nog twee onbekende fragmenten uit Schwerin door Prins Hendrik toegezonden. Het eene is bewaard op de boven reeds genoemde strook, waarvan de wederhelft een gedeelte uit den *Rijmbijbel* bevat; en behelst *Nat. Bl.* I, 288—332 aan de vóór-, en II, 37—81 aan de keerzijde. Hierin is geene afwijkende lezing, die in het bijzonder onze aandacht trekt. Het andere fragment is een doorgeknipt folioblad, waarvan beide helften zijn bewaard: het bevat IV, 759—1070. De beschrijving van den »Onos" of »esel van der zee" (765—776) ontbreekt hier, doch zij zal ongetwijfeld aan die van de „Orcha" (757—764) vooraf zijn gegaan evenals in het teksths. van Bormans. De volgorde der beschreven dieren enz. is niet in alle hss. dezelfde: zoo volgt b. v. in dezelfde fragmenten het artikel „Monocheros" (IV, 695—704) op „Monachus Montis", (705—724), terwijl het er in de andere hss. aan voorafgaat. Het schijnt het werk te zijn van een afschrijver, die een fijn

1) Niet, zooals Verwijs zegt, bij het Haagsche en Amsterdamsche hs., hoewel ook van tijd tot tijd hiermede overeenstemming bestaat. Vooral blijkt de nauwere verwantschap van de fragmenten met *B.* duidelijk uit het nog onbekende folioblad: ik wijs o. a. op *Nat. Bl.* IV, 801; 815; 819; 838; 864; 869; 871; 879; 933; 934; 940; 942; 961; 994; 998; 1000; 1032; 1038; 1060, waar *S.* en *B.* tegenover de andere hss. eene sterke overeenkomst vertoonen.

2) Ik heb de vergelijking niet ook uitgestrekt tot de andere hss., waarnaar Bormans de vier eerste boeken heeft uitgegeven, nl. het Hamburgsche, het Detmoldsche, het Berlijnsche en het teksthandschrift, waaromtrent uit zijne uitgave niet blijkt waar het zich bevindt. Ook het Brusselsche en het Haagsche (Visser's Hs.) zijn door hem gebruikt.

ontwikkeld orgaan had voor de alphabetische orde; het ware te wenschen dat wij nog iets meer van hem wisten.

Indien men van dit fragment, in vs. 871, in de beschrijving der Sirenen, eene lezing verwacht, die de bestaande moeilijkheid oplost, dan wordt men teleurgesteld. De plaats luidt aldus bij *B.*:

Groet sijn si ende wivelijc [1]) ghedaen,
Mit langhen hare sonder waen
Ende dat groot ende grouf mede.

Daarmede stemt de lezing van het fragment overeen. Doch in de drie andere hss. vindt men iets geheel anders, nl. „Ende dat leghet (lecht) ende grouf mede" [2]). Deze lezing *lecht* wordt door Verwijs als de juiste aangenomen met een beroep op het lat. »crinibus capitis longissimis et squalentibus". Hier kan ik den gedachtengang van Verwijs niet volgen, en hij heeft niet de moeite gedaan ons dien te verduidelijken. Men zou eerder geneigd zijn *leghet* te houden voor eene bedorven lezing van *lelijc*, dat dan met »squalentibus" zou overeenkomen. Doch bij nader inzien geloof ik, dat men met de overlevering van *B.* en *S.* (welke ook die is van het teksths. van Bormans) tevreden kan wezen en dat voorstellen tot verandering overbodig zijn: *groot* kan natuurlijk vertaling zijn van »longissimis", al komt niet overal de bet. »lang" zoo sterk op den voorgrond (vgl. *Mnl. Wdb.* op g r o o t, 1), en g r o u f moet dienen ter uitdrukking van het begrip van lat. »squalentibus". Letterlijk is de vertaling zeker niet, maar de andere opvattingen van mnl. *grof* staan niet zóó ver af, dat zij geheel onjuist zou moeten worden genoemd. Men vergelijke o. a. de bet. *plomp* in het *Mnl. Wdb.* op g r o f, 4) en de opvatting *op eene ruwe, boersche wijze*, door Muller aan g r o f l i k e toegekend in *Proza-Rein.*[2] 29, 22.

In dezelfde beschrijving der Sirenen is nog eene plaats, waar wij met belangstelling naar de lezing van het nieuwe fragment uitzien, nl. in vs. 888. In vs. 886 vlgg. lezen wij:

---

1) Aldus *B.* en *S.* Het ths. heeft *eiselijc*, *V.* en *A.* hiselike.

2) De door Bormans gebruikte hss. hebben de beide zelfde lezingen.

Als die scipmans........
Gheent horen, so nes gheen man,
Die des slaeps *ontwilken* can;
So verdrinken sise ende scoeren.

De andere hss. hebben voor het onverstaanbare *ontwilken* òf *ontwisschen* òf (*B.*) *ontvechten*. *Ontwisschen* is ons uit het hd. *entwischen* en het Mnl. bekend, en *ontvechten* zeer gewoon in de bet. *ontgaan*. Hier heeft het nieuwe fragment eene van allen afwijkende, maar eveneens uitstekende lezing, nl. *ontsitten*. Voor *ontwilken* van het ths. zal òf *ontwiken* òf nog eerder *ontwisken* (de lange *s* en de *l* hebben groote overeenkomst) gelezen moeten worden. Dat *sch* zich uit *sk* heeft ontwikkeld is bekend, en al mag men de uitspraak *sk* voor het middeleeuwsch Vlaamsch niet aannemen, de spelling *sk* kan aan den vroegeren klank evengoed de herinnering bewaren als de in het Mnl. gewone schrijfwijze *sc*. Nu ook het nieuwe fragment de bevestiging van *ontwilken* niet brengt, moet het wel worden opgegeven: het zou anders zeer verleidelijk zijn, *ontwilken* te verklaren als eene afleiding van germ. *welc*, zwak, doch hier in de bet. *linksch*, welke aan het van dit woord afgeleide fr. *gauche* eigen is. *Ontwilken* zou dan te vergelijken zijn met fr. *gauchir*, uitwijken, wijken, ontwijken, ofra. *gaucher*, *waucher* (Körting[1], n°. 8851). Doch van de bet. *linksch* is in het Germaansch geen spoor te ontdekken, en ndl. *verwelken* wijst op eene geheel andere richting, waarin zich de bet. van *welk* heeft ontwikkeld.

In de beschrijving van de Scylla (899—913) komt eveneens eene plaats voor, waarvoor men uit een nieuw hs. licht hoopt te ontvangen. Van dit zeemonster, aldus lezen wij in het ths., is de

Borst ghescepen ende hovet
Na maerminnen..........,
Maer die mont groet ende wijt,
Tande vreselic talre tijt,
Ghelijc als andre diere sijn
Ende ghestaert alst delfijn.

Mijn vriend Van de Sande Bakhuyzen heeft, *Tijdschr.* 2, 268, er reeds opmerkzaam op gemaakt, dat voor *ghelijc* een woord moet staan van eene zelfde vorming als *ghestaert* in den volgenden regel, en beantwoordende aan lat. »bestialem uterum habent''. Hij leidde uit *gheliket* de lezing *ghebyket* af, welke op zich zelve zeer goed is, doch door het nieuwe fragment niet wordt bevestigd: wij vinden daar *ghilijc*, dat wel verschreven zal zijn voor *ghelijc*; ook in de door Bormans gebruikte hss. is geene lezing te vinden, die ons nader bij de waarheid brengt. Wij blijven dus aan ons zelven overgelaten. Hoewel *gebuket* een uitstekenden zin geeft, zou ik toch willen vragen of *gelivet*, *gelijft* niet beter de lezing der hss. *gheliket*, *ghelijc* verklaart. *Uterus* kan evengoed door *lijf* (moederlijf) als door *buik* worden weergegeven: bij Diefenb. komen de beide woorden als glossen voor, en het woord zelf is bewezen in de bet. *lichamelijk*, *een lijf*, bij uitbr. *zelfstandigheid* of *substantie bezittende* (*Mnl. Wdb.* 2, 1239). Zou misschien *gheliket*, als afleiding van *lijc*, deze zelfde bet. hebben gehad? Het woord heeft bestaan in de bet. *vleesch hebbende, eene zinnelijke natuur hebbende (Mnl. Wdb.* 2, 1244), en zou, wanneer men let op de beteekenis van *lichame*, dat van *lijc* afkomt, ook in de bet. *een lichaam* (= *lijf*) *hebbende* bekend hebben kunnen zijn. En is nu de onderstelling juist, dat er een woord *geliket* geweest is, hetwelk lat. *uterum habens* kan weergeven, dan kan men nog één stap verder gaan en vragen of daarnaast niet ook *ghelijc* heeft kunnen bestaan, dat tot *geliket* staat als b. v. *gehaer* tot *gehaert*. Het is moeilijk op deze vraag een beslist, maar het schijnt onnoodig onmiddellijk een ontkennend, antwoord te geven, des te minder omdat *gelijc* in de gewone beteekenis *eene gedaante hebbende als* (uitgedrukt door den datief) in werkelijkheid niet anders is gevormd.

In vs. 994 treffen wij in het nieuwe fragment een woord aan, dat tot heden uit het Mnl. niet was opgeteekend. Bij de beschrijving van den tonijn verhaalt Maerlant op het voetspoor van Thomas van Cantimpré:

Met sijre longhen, mit sinen oghen
Machmen een groet wonder toghen:
Men smelt in een glasen vat
Met zeewater, ende al dat
Datmer mede scrivet over waer
Sal nachtes wesen harde claer:

het is de vertaling van lat. »huius oculos et pulmonem resolve in ampulla cum aqua marina, et quicquid ex eo scripseris lucebit de nocte velut flamma". Het begrip »velut flamma" is in de redactie van het tekstbs. niet uitgedrukt, maar wel in de andere, alwaar wij lesen: »wesen (scinen) alse vier claer". Deze lezing is onberispelijk. Doch de vergelijking »claer alse vier" kan ook door eene samenstelling worden weergegeven; vgl. mnl. *gersgroene, bloetroot, sneewit*; ndl. *ijzersterk, koolzwart, loodblauw, kurkdroog, raafzwart, torenhoog, muurvast* e. a. Op deze wijze nu is het begrip uitgedrukt in het fragment, alwaar wij lezen:

Sal nachts schinen al *vier claer*.

De samenstelling *vierclaer*, te vergelijken deels met mhd. *viurheiz* en ndl. *vuurrood* en deels met hd. *feuerhell*, is als eene aanwinst te beschouwen voor den mnl. woordenschat.

Eindelijk eene opmerking over eenige regels uit de beschrijving van de schildpad, waar het Schwerinsche fragment wel niet de ware lezing aan de hand doet welke wij reeds kennen, maar toch eene zoodanige, waaruit in geen geval de door Verwijs voorgestelde steun kan erlangen. Maerlant verhaalt ons (vs. 948 vlgg.) dat men de schildpadden het best vangen kan des nachts, wanneer ze, na zich op het land verzadigd te hebben, weder naar de zee terugkeeren, want, als dan sommige door slaap overmand worden, dan keert men ze het onderste boven; zoo kunnen ze niet meer opkomen en worden aldus een wisse buit. In het ths. wordt dit bijna geheel nauwkeurig uitgedrukt door:

Nachts alsi ter weyden gaen,
Ende si sat ter zee waert comen,

Wort suilke [1]) slapende van hem somen [2]),
So werpmense omme op dat neder,
Sone connen si niet comen (*l.* opcomen) weder.

Verwijs, die blijkbaar de uitdrukking *op dat neder*, d. i. eig. *boven het onderste*, d. i. *het onderste boven*, niet begreep, geeft aan de lezing van *B.* (tegen alle andere [3]) de voorkeur, en wil lezen: »so werpmense omme *daer* op neder", doch ook hier is het niet duidelijk, welke beteekenis hij aan deze woorden wil zien gehecht. Het nieuwe fragment heeft niet *op dat neder*, maar met *V.* en *A.* (ook het Hamburgsche en het Berlijnsche): »dat op dat neder". In het *Mnl. Wdb.* bij neder is er reeds de aandacht op gevestigd, dat de vorm dezer uitdrukking eigenlijk onjuist is, doch voortspruit uit de neiging om bij bepaalde zegswijzen, spreekwoordelijke uitdrukkingen en spreekwoorden de beide helften van den zin met elkander in overeenstemming te brengen. Hoe sterk die neiging is, kan het best hieruit blijken, dat gelijk hier de meerderheid der hss. [4]), zoo ook de groote meerderheid der bewijsplaatsen niet hebben *op dat neder*, maar *dat op dat neder*. Van deze zucht naar parallellisme zijn verscheidene voorbeelden. Ik herinner aan »*hoe* langer *hoe* meer" en »*zoo* langer *zoo* meer" ontstaan uit den logisch alleen juisten vorm »hoe langer zoo meer"; aan mnl. »bi den outaer wandelt, bi den outaer leeft" (*Rein. Bijl.* bl. 290, vs. 21); »wie honich handelt, vinger lect" (*Rein.* II, 4129); »niet en soet, niet en suert" voor »dien niet en suert"; aan den regel in Huygens' *Seestraet* (vs. 786): »en van visch eten seit den Haegh: soo 't quam, soo 't voer" (d. i. »visch laat een mensch gelijk hij is"); aan ndl. »wie goed doet, goed ontmoet"; »die dan leeft, die dan zorgt"; wat niet weet, wat niet deert" (minder gewoon »dat deert niet"); »wie niet

1) Varr. *sulc*, *sulc*.

2) Verwijs heeft achter den regel een kommapunt, doch daardoor wordt de bedoeling van den zin onduidelijk.

3) Wat Verwijs zegt: »Lees met de *varianten*", berust op eene vergissing: ook van de hss. bij Bormans heeft geen ander hs. deze lezing.

4) Alleen het Berlijnsche heeft nog den juisten vorm der uitdrukking.

waagt, wie niet wint"; »wie eerst komt, wie eerst maalt", e. a. [1])

Alvorens tot eene korte bespreking der andere fragmenten over te gaan [2]), vestig ik nog even de aandacht op een perkamenten hs. te Weenen, berustende in de Hof-bibliotheek, onder n°. 13440, hetwelk een gedeelte van Maerlant's *Naturen Bloeme* bevat. Het bestaat uit 14 folio bladen met twee kolommen van 38 regels ieder. Het behelst gedeelten uit verschillende boeken: het begint met Boek II, vs. 827: »Ende seghet dat si met scaren", en eindigt met Boek XII, vs. 419: »want hi valt metter blexeme neder." Uit de korte mededeelingen van Dr. De Vooys, aan wien ik de kennis van dit hs. dank, is mij niet gebleken, welke gedeelten van den tekst in de verschillende bladen bewaard zijn; ook kan ik er niet uit opmaken, welke de verhouding is van dit fragment tot de overige hss., doch ik meende in elk geval er de aandacht op te moeten vestigen, omdat bij meerdere bekendheid de kans des te grooter wordt, dat er van het hs. eene volledige collatie zal worden gemaakt.

III. De overige fragmenten
(*Rijmbijbel*, *Teesteye*, *Dietsce Doctrinale*).

In de vorige bladzijden is het belangrijkste medegedeeld, dat uit de nieuwe fragmenten te leeren valt. Aangaande de andere kan ik kort zijn. Het fragment uit den *Rijmbijbel*, dat nog onbekend is, is ééne strook (eene der drie kolommen van eene bladzijde) aan welker onderzijde vijf en een halve regel zijn weggesneden. Zij bevat vs. 33911—33955, en aan de keerzijde vs. 34161—214 [3]); en levert noch voor de kritiek van den tekst

1) Vgl. het hoofdstuk over „Spreekwoorden" in mijne *Gesch. d. Ndl. Taal*² (1902).

2) Van één blad zijn ons, mede uit Schwerin, een vijftal kleine stukjes toegezonden, welke bevatten gedeelten van *Nat. Bl.* V, 303—312, keerz. 553—562; 353—362, keerz. 503—512; 392—402, keerz. 442—452; 403—412, keerz. 453—462; 413—414, keerz. 463—464.

3) Op de tweede, er mede verbonden, strook van het andere blad staat, zooals boven reeds is gezegd, een gedeelte uit *der Naturen Bloeme*. Het andere fragment uit den Rijmbijbel, een dubbel folioblad, dat in 1844 door De Vries is afgeschreven, was feitelijk reeds bekend, en behoeft dus hier niet meer opzettelijk te worden vermeld.

noch voor onze kennis van het Middelnederlandsch iets belangrijks op. De *Rijmbijbel* behoort onder de het best overgeleverde teksten onzer mnl. letterkunde, en er zijn maar weinige plaatsen in het werk, waarvoor nieuw licht noodig is: in de voor ons bewaard gebleven strook komen dezulke niet voor.

De weinige verzen uit *Jans Teesteye*, die zich, eveneens op ééne strook van een tweede handschrift [1]), onder de Schwerinsche fragmenten bevinden, nl. vs. 3900—3999, waren gemakkelijk te herkennen aan het daarin voorkomende spreekwoord:

Daer es ver Redene zere ontsient,
Daer die vrouwe der dierne dient,

hetwelk behalve aldaar ook gevonden wordt in het uit *Teesteye* overgenomen gedeelte van het *Boec van der Wraken* (III, 2331), doch daar in een verminkten vorm, zooals ik in mijn *Tekstcritiek* heb aangetoond. En dat ditzelfde gedeelte van Boendale's werk (*Teest.* 3884 vlgg.; *Wrake* III, 2273 vlgg.) in de middeleeuwen opgang gemaakt heeft, bewijst het feit, dat het in een Brusselsch handschrift ook afzonderlijk voorkomt onder den titel »Een edel exsempel ghemaect op den mensche"; uitgegeven door De Pauw in zijne *Mnl. Ged. en Fragm.* bl. 80. Aldaar op bl. 82, vs. 57 treffen wij hetzelfde spreekwoord aan in den juisten vorm: alleen gaat daar niet *Ver* (Vrouwe) aan *Redene* vooraf. Het mag opmerkelijk genoemd worden, dat juist weer van dit gedeelte een nieuw fragment tot ons is gekomen, doch bijzonderheden, eene opzettelijke vermelding waardig, heb ik er niet in gevonden.

Eindelijk ontvingen wij twee fragmenten uit de *Dietsce Doctrinale.* Het eerste is een zeer geschonden dubbelblad, welks laatste kolommen half afgesneden en aan de onderzijde sterk afgesleten zijn: bovendien zijn onderaan vijf regels weggeknipt. Het bevat op het eerste blad *Doct.* I, 552—842, en op het tweede II, 437—728. Daar tusschenin valt het andere fragment, waarop *Doct.* II, 139—436 geschreven staat en waarvan dus

1) Het eenige tot heden bekende hs. is het Oxfordsche, waarnaar de tekst uitgegeven is door Snellaert.

het voorgaande het vervolg behelst. Het zijn dus twee onmiddellijk op elkaar volgende bladen van dezelfde quatern geweest, hetgeen ook door het aantal verzen dat tusschen *Doct.* I, 842 en II, 139 verloren is, wordt bevestigd.

De redactie van den tekst heeft de meeste overeenkomst met die van hs. *S.*, indertijd eigendom van Serrure te Gent, waarschijnlijk het oudste der tot heden bekende afschriften van het in de middeleeuwen veel gelezen dichtwerk [1]): het is in 1367 vervaardigd te Oudenaarden. Het hs., waartoe de Schwerinsche fragmenten behooren, is zeker niet jonger en levert voor de critiek van den tekst het een en ander op, dat niet zonder belang is. Zoo leeren wij er uit, dat na *Doct.* II, 427 vlg.:

Maer als hi (*de vrek*) doot es, nadat (*daarna eerst*)
Heeft men sijns goets te bat,

de beide regels ontbreken:

Die vrecke in al sijn wandren
En doech hem selven noch andren.

Zij komen in geen der door Jonckbloet gebruikte hss. voor.

Zoo heeft het nieuwe fragment, in II, 628:

Caritate meer no min
En soect nerghent sijn ghewin,

alleen de juiste lezing »haer ghewin" bewaard; evenals II, 305:

Want minne, wat des ghesciet,
En mach der minnen *werven* niet.

Men leze met het fragment:

En mach der minnen *wernen* niet,

d. i. »liefde kan aan het voorwerp zijner genegenheid niets weigeren, of wellicht eerder »liefde kan zich aan den invloed der liefde niet onttrekken". Zoo heeft ook waarschijnlijk in het ths. gestaan, doch Jonckbloet heeft in elk geval *werven*

1) Vgl. Jonckbloet, Inl. op *Doct.* bl. XLI vlg.

gelezen, blijkens zijne onjuiste en duistere verklaring in het Gloss. »minne alleen kan geene wedermin verwerven, daarom tracht hij die mint te behagen". Op de lezing *wernen* wijst ook de redactie der andere hss., waarvan er één *weygeren* heeft en twee *derven*.

In vs. 709 vinden wij den opmerkelijken vorm *rupseme*, naast *rupsene*, *rupsen* der andere hss., en in 432 de nergens elders voorkomende uitdrukking *allanc so bat*, naast de gewone *ie lanc so bat*, *in lanc so bat* en *so lanc so bat*. Vgl. *Mnl. Wdb.* 4, 93. Ook hier hebben de varr. alle *in lanc* of *so lanc*. Het begrip *al*, de uitdrukking voor het begeleiden der werking over haren geheelen duur, is bij een comparatief uitnemend op zijne plaats; vgl. ndl. »het wordt *al* grooter en grooter", »*al* meer en meer".

Daarentegen is op een paar andere plaatsen de lezing van het fragment zeker niet de oorspronkelijke, nl. II, 653:

clamvoghele (*roofvogels*) ghemene
Eten die voghelkine clene,

waar het de omschrijving »grote bitende vogle" heeft, en 696 in het spreekwoord (vgl. 695 de gewone aankondiging er van: »hets dicke gheseit"): »heren *bede* dat es ghebot", waar het de stellig onjuiste lezing vertoont: »heren *ghebode* dat es ghebot". Er moet natuurlijk staan *ghebede*.

Deze opmerkingen zouden met andere te vermeerderen zijn, doch ik geef hier slechts eene bloemlezing: de doorloopende vergelijking van deze en de overige fragmenten met de verschillende hss. bewaar ik voor later, gelijk ook de volledige en nauwkeurige collatie. Alleen verbind ik aan het hier gezegde nog de mededeeling, welke ik weder verschuldigd ben aan Dr. De Vooys, dat zich in de Stadsbibliotheek te Bremen een perkamenten codex bevindt, die op 43 folio's met twee kolommen van 40 verzen per bladzijde eene tot heden onbekende redactie van de *Dietsce Doctrinale* bevat. Uit de proeve, mij door den heer De Vooys medegedeeld, blijkt mij nog niet met voldoende zekerheid de verhouding van dit hs. tot de overige. Alleen

één punt pleit; voor zoover ik nu zien kan, voor eene nauwere verwantschap met het boven reeds genoemde hs. *S.*, en wel dit, dat ook hier achter den prologe de opdracht staat aan Hertog Jan III van Brabant, die in de andere hss. niet wordt aangetroffen: zij is door Jonckbloet gedrukt op bl. 321 vlg. zijner uitgave.

Leiden, November 1901. J. VERDAM.

NOG EENS *HENNE-HUNNE.*

Door welwillende mededeeling van een buitenlandschen ambtgenoot heb ik gezien dat de verklaring van *Hunne* als *dood* ook door Th. Siebs in 't Zeitschrift für Deutsche Philologie, 24, 145 e. v. gegeven is onder den titel: Beiträge zur Deutschen Mythologie 1. Der todesgott ahd. Henno, Wôtan = Mercurius.

Ik zal de mythologische uiteenzettingen laten rusten, en mij er toe bepalen op enkele punten te wijzen, die Siebs uit middelhoogduitsche bronnen heeft aangehaald, welke niet in mijn opstel voorkomen. In de eerste plaats de uitroep *iâ henne* (Grimm, Deutsche Gramm. 3, 307) en *diu chrâ sprach iâ henne* (Altd. Wälder 3, 208), de nederhessische uitroep *Gott Henne*, vgl. Siebs p. 149.

Waar Siebs p. 150 *über schainichen springen* verklaren wil als *übersch hinnichen springen* en hierin *hinne, henno* = Wodan ziet, durf ik hem niet volgen. In de buurt van den Kyffhäuser laat men één garf ongemaaid staan, de aren worden geknikt en omlaag gebonden, daarna springt men er overheen, en dit spel wordt aldus genoemd. Het is dus iets anders dan ons *schemeken trêen* op iemands schaduw springen. Men zou, als *ai* en *i* hetzelfde was, eer op Hess. *schinn* = uitgedorscht stroo, *schinngabel* kunnen wijzen.

Evenmin kan ik in Thietmar von Merseburg's »*vigila hennil, vigila*" den naam *henne* zien, maar meen dat het meer voor de hand ligt er eene assimilatie van *hendil* in te zien, omdat

er sprake is van een *baculus, in cuius summitate manus erat.*
De op blz. 150 en 151 medegedeelde sagen van *Häne* en het *Hennekalb* evenals de benamingen *Hennadone* voor kerkhof en *hinenprite* of *hinnenpritte* voor rondwarende ziel, pleiten m. i. wel voor de door Siebs en door mij voorgeslagen verklaring. De uitdrukking door Siebs uit een Brunswijksch testament van 1398 medegedeeld: *ok gheve ek to S. Martene* ½ *mark to den hunen* nl. voor de zielen der dooden komt mij zeer sprekend voor.
In woorden als *Hannke in der nood, Henneken Alleman, Jan Alleman* het woord *henne* terug te willen vinden acht ik zeer bedenkelijk, trouwens Siebs zelf, blz. 156, heeft in dit opzicht bezwaren.

J. H. GALLÉE.

GEWEL.

Wat deze term uit het aloude »vluchtbedrijf" beteekent kan men lezen in het Ned. Wdb. IV, 2032; zie verder nog de lijst van tot de valkenjacht betrekkelijke woorden achter Mellema's Fr.-Ned. woordenboek: »*Plume qu'on donne au faucon.* Tghewel". En hoe oud dit woord, gelijk zoovele jachttermen, reeds is valt althans zijdelings af te leiden uit eene Oudsaksische glosse [1]): »negant quidam canes latrare quibus carnis in offa rana viva datur. giuuelid". Van welk Latijnsch woord deze glosse nu ook de vertaling of verklaring zij (zie hierover Cosijn in Taalk. Bijdr. I, 187), de beteekenis noch van den Latijnschen zin, noch van het Oudsaksische woord, op zich zelf genomen, kan twijfelachtig zijn. *Giuuelid* moet het verl. deelw. wezen van (*gi*)*uellian* [2]) en dus beteekenen: gerold, gedraaid of gewikkeld. Er schijnt derhalve sprake te zijn van honden, zeker wel bepaaldelijk jachthonden, die een levenden kikvorsch, in een stuk of bal vleesch gewikkeld, te eten kregen, een soort van fricadel

1) Strassb. gl., Isid. Orig. XII, 6, 59, in Gallée's uitgave der Altsächs. Sprachdenkm., blz. 274.

2) Zie ook Van Swaay, Het prefix *ga-, gi-, ge-* in het Onfr. en Osaks., blz. 279.

(verg. ons *kalfsrolletje* en *bal gehakt*). De zaak en het woord gelijken m. i. te veel op het *gewel* der jachtvogels, dan dat ze daarmede niet in eenig verband zouden staan. Immers nnl. *gewel*, mhd. *gewelle*, »brechmittel" vomitorium und gebrochenes" [1]), is eveneens een bal, naar 't schijnt oorspronkelijk van beentjes, haar en veeren, eerst later ook van werk, katoen enz. te zamen gedraaid of gerold, en is in het Wdb. dan ook afgeleid van *wellan*, draaien en verklaard als: het gedraaide, evenals *turunda* (waarmede Kiliaan het vertaalt) in verband zal staan met *teres* en *tero*. Deze verklaring en afleiding van het Nederlandsche znw. en de Oudsaksische glosse schijnen elkander volkomen te bevestigen en op ongedachte wijze nader op te helderen: osaks. *giuuelid* is het verl. deelw., nnl. *gewel* (ohd. *kawel*, mhd. *gewelle*) eene afleiding van hetzelfde ww., in nagenoeg dezelfde bijzondere toepassing [2]).

Een enkel woord nog ter weerlegging eener andere afleiding van *gewel*, t. w. van *wol*, waaraan de Nhd. spelling van hetzelfde woord, *gewölle*, het Nnl. synoniem *uilenwol* (de Geldersche benaming der uit beentjes, veeren enz. bestaande, door roofvogels uitgebraakte ballen die men in de bosschen hier en daar vindt), en de omstandigheid dat het *gewel* thans veelal bestaat uit werk, katoen enz. zouden kunnen doen denken. Vooreerst mag men uit de in het Wdb. aangehaalde plaats van Merula, in verband met bovenstaande glosse, wel afleiden dat dit werk en katoen (trouwens nog niet hetzelfde als *wol*) als braakmiddel eerst later in de plaats zijn gekomen van het vroeger gebruikte: vleesch, beenderen, veeren, haren enz., terwijl dit bovendien alleen voor de gevangen jachtvogels, niet voor de vrij ronddvliegende roofvogels geldt. Immers het ingeven aan de jachtvogels van zulke pillen of brokken (hetzij dan van vleesch, beentjes en veeren, of van werk en katoen), die zij later weer

1) Aldus door Lexer I, 982 verklaard, met vermelding van twee plaatsen uit H. Mynsinger, Von den Falken (vóór a°. 1450).

2) Verg. nog Ned. Wdb. op *Brok*, 2, *c*, *α*), waar dezelfde Latijnsche woorden als hier ter vertaling dienen: *offa*, *turunda*, *massa*.

uitbraken, schijnt slechts een soort van hulpmiddel te zijn voor hetgeen in de natuur vanzelf geschiedt: dat uitbraken is blijkbaar voor de zuivering der maag en de spijsvertering onmisbaar, maar schijnt in den gevangen staat bevorderd te moeten worden door het eerst ingeven van zulk een braakmiddel: een soort van purgatief derhalve. Maar ook is het ontstaan van een nhd. *gewölle*, »das was Raubvögel vom Niedergeschluckten als unverdaulich ausbrechen" [1]), uit mhd. *gewelle* veel natuurlijker — verg. nhd. *gewölbe*, *hölle* enz., met *ö* uit *e* [2]) — dan omgekeerd dat van een nnl. *gewel* uit een ouder **gewolle* of zelfs uit mhd. *gewölle* [3]) zou zijn. Eindelijk verbiedt ohd. *kawel* „massa, globus, cumulus" (tenzij men dit van *gewel* zou willen scheiden!) vanzelf een dergelijke onderstelling. *Uilenwol* zal dus een veel jonger woord zijn, ontleend aan de gelijkenis met een wolligen bal, buiten verband met hd. *gewölle* gevormd, en daarop alleen toevallig in vorm gelijkende.

Ten slotte wijs ik er op, dat in 't Nhd. ook een ww. *wöllen*, als jachtterm, van valken gebezigd wordt in denzelfden zin: ingeslikte haren en veeren uitspuwen (volgens Adelung wederkeerend: »*der Falke wöllet sich*, giebt das Gewölle von sich"). Kennelijk staat dit ww. met het hier behandelde znw. in 't nauwste verband.

Daarentegen schijnt het twijfelachtig of deze beide woorden etymologisch verwant zijn met ohd. *wullôn*, *willôn*, walgen enz. (zie Franck op *Walgen*), tot welke gissing beteekenis en vorm dezer woorden, alsmede de vergelijking van gewest.- nnl. *kolken*, *kulken*, boeren, kokhalzen, met nnd. *kolken*, braken (zie b.v. Nd. Korrespbl. XII, 38; XIII, 9) en met *kolk*, gurges aanleiding genoeg zouden kunnen geven.

Leiden, Oct. 1901. J. W. MULLER.

1) Sanders, alwaar een paar citaten of verwijzingen naar vakwerken te vinden zijn; zie o. a. Brehm, Thierleben [2], Vögel I, 524.

2) Zie Wilmanns, Deutsche Gramm. I, § 230, 1 en 2.

3) Dat dan buitendien veeleer **gewülle* zou geluid hebben (verg. mhd. *wüllín*, *wullín*, maar nhd. *wollen*).

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER UIT HET FRANS OVERGENOMEN WOORDEN IN HET NEDERLANDS [1].

De franse i in het Nederlands.

I. Gevolgd door één medeklinker, een klinker, of geplaatst aan het einde van het woord.

In deze positie blijft de fr. *i* ten onzent *i* of wel wordt, met de germ. *î*, gediftongeerd tot *èi*; in enkele woorden is hij, door dissimilatie, veranderd tot *e;* over dit laatste geval heb ik elders gesproken. [2])

Hij wordt op de volgende manieren geschreven:

1. in open sillaben *i*, 2. in gesloten sillaben *ii*, *ij*, 3. vóór klinker *i* (*y*) of *ij* 4. *ei* 5. *ie*. Van deze schrijfwijzen zijn alleen *ei* en *ie* doorzichtig; *i* en *ij* daarentegen kunnen, in de Middeleeuwen altans, even goed de klank *i* als *èi* hebben weergegeven [3]), en daar de overgrote meerderheid der woorden met *i* of *ij* worden geschreven, moet men, om te weten of in een woord *i* is veranderd in *èi*, te rade gaan met de hedendaagse taal. Alleen voor de uitspraak der 3de periode kan men uit de ortografie van Kiliaen konklusies trekken.

Dat deze een onderscheid in klank kenmerkt door de schrijfwijzen *ij* en *i*, blijkt uit de volgende dubbelvormen die hij geeft: *advijs-advis*, *galetijn-gelatine*, *sijs-sis*, *trijpe-tripe;* juist omdat die doubletten zoo zeldzaam bij hem zijn, moet men aannemen dat zij niet alleen in ortografie verschillen. Zodat wij bij hem een *ij* als *èi*, en een *i* als *i* moeten lezen. Deze laatste klank drukt hij uit door *y:* 1) soms in de uitgang *ie: enfanterye*,

---

1) Zie *Tijdschrift*, XV, p. 172; XVI, p. 81; *Taal en Letteren*, 1897, p. 97.

2) *Essai sur quelques groupes de mots empruntés au latin écrit*, p. 67, Rem. 2.

3) Prof. Te Winkel (*Tijdschrift*, XX, p. 98) ziet in het geregeld gebruik van *i* in open, *ij* of *ii* in gesloten lettergreep, een bewijs voor de uitspraak *i*. Zie ook *l. c.*, p. 99. Ik kan dat gevoelen niet delen.

gendarmerye, *saillye*, *companye;* 2) in *amys*, *capelyne*, 3) voor gr. *υ* in *apocryph*. Dat die woorden met *i* moeten worden gelezen is duidelik: het zijn zeer ongewone termen, die zich blijkbaar niet aan de hollandse uitspraak hebben aangepast.

A. De overgenomen woorden.

1° groep. De franse *i* is *ěi* geworden.

De diftongering kan blijken: 1. uit de tegenwoordige uitspraak, 2. uit de schrijfwijze *ei*.

1. *alexandrijn* 4, *begijn* 1, *bombazijn* 3, *dolfijn* 1, *fijn* 1, *florijn* 2, *hermelijn* 2, *Jacobijn* 1, *jasmijn* 2, *kalamijn(steen)* 3, *karabijn* 3, *kozijn* 2, *mijn* 1, *paladijn* 4,[1]) *patijn* 3, *robijn* 1, *rosmarijn* 4, *sardijn* 1, *satijn* 3, *segrijn* 4, *serpentijn* 1, *termijn* 1, *terpentijn* 2, *venijn* 1;

factorij 3, *harpij* 1, *kandij* 4, *karwij* 2, *loterij* 3,[2]) *malvezij* 2,[3]) *partij* 1, *pelterij* 3, *specerij* 2;[4])

appetijt 1, *(de)spijt* 1, *konfijt* 2, *kwijt* 1;

anijs 2, *paradijs* 1, *patrijs* 1, *prijs* 1, *radijs* 3; *brijzelen* 2;[5]) *bijbel* 1, *trijp* 2, *vijver* 2.

2. De schrijfwijze *ei*, beantwoordende aan fr. *i*, heb ik aangetroffen in de volgende woorden:

---

1) Mnl. *palesijn* van ofr. *palaisin*.

2) Dit woord komt volgens de *Dict. gén.* eerst in 1658 voor. Misschien hebben wij het direkt aan het Italiaans ontleend. (Vgl. *dozijn*, *kwartijn*, *Essai* p. 127; *tapeet*, *Essai*, p. 60; *lavendel*, *Essai*, p. 101; *siepel*, zie beneden).

3) Mnl. *malvezeie* 2 uit ofr. *malvisee*; *malvezij* uit ofr. *malvoisie*.

4) Misschien zou hierbij nog gevoegd kunnen worden *pij*. Naast mnl. *pije* komt voor *pijenrok* (*Polit. Refer.*, p. 262); misschien is *pij* het fr. *pie*, dat als adj. gebruikt wordt voor de zwart- en witte kleur van een paard. De afleiding van Vercoullie is als mislukt te beschouwen.

Soldij komt wel uit het Frans (ofr. *soldee*, mnl. *saudeie* 2), maar heeft bij ons een ander suffix gekregen, misschien onder invloed van *soudier*, dial. vorm van *soudoyer*.

5) Het is onzeker of dit woord uit het Frans komt; wij voegen zeer zelden een intensitief-suffix achter een frans w.w. (*schermutselen* is een der weinige; misschien ook *buffelen*, fr. *bouffer*, „veel eten”).

A. naast *i* in: *fein* (één voorbeeld, *Lanc.* II, 37862), *fronsein* 2, *galmein* 4, *parchemein* 3.

B. als enige spelling in: *ceiser* 1 (*tseiserne* 2), *feiferen* 3, *schalmei* 2 [1]).

2e groep. De franse *i* is niet veranderd.

1e *en* 2e *periode.* Alleen wanneer een woord met *ie* wordt geschreven, weten wij zeker dat *i* er niet *èi* is geworden.

A. Met *i*, *ii* en met *ie* komen voor: *barbarijn* 1 *barbarien* 1, *engin* 1 (: *pinen*) *engien* 1 (: *gesien*), *crappaudiene* 1 *-ine* 1, *mattiene* 1 *mattine* 2, *priemtijt* 1 *prijmtijt* 1, *schrijn* 1 *schrien* 2 [2]).

B. Uitsluitend met *ie* worden geschreven: alle *i*'s vóór *r*; *Sisiele* 1 (*Ro.*), *Margriet* 1 (vrouwenaam; als gemeen znw. komt in deze periode *margrijt* voor), *mielge* 1 (ofr. *milie*) [3]).

3e *en* 4e *periode.* Ook voor de tot deze afdeling behorende woorden heeft natuurlik de schrijfwijze *ie* bewijskracht. Doch bovendien mogen wij hier opnemen die welke Kiliaen met *i* of *y* schrijft, daar deze tekens in het *Etymologicum* de klank *i* weergeven [4]).

assaisine 3, *capelyne* 3, *contramine* 4, *opinie* 3, *pelerine* 4, *ruine* 3, *saisine* 3, *sappine* 3.

---

1) Over *poleie,* zie *Tijdschrift,* XV, p. 199; *Romania,* XXVII, p. 484.

Akelei komt niet van fr. *ancolie,* maar van lat. *aquilegia* (vgl. ohd. *ageleia*). Misschien is de *o* in mnl. *acoleie* door invloed van het Frans te verklaren.

Baderey naast *baderij* is onzeker.

Ten onrechte noemt Prof. Van Helten (p. 50) *feynen* onder de bewijzen van een schrijfwijze *ei* voor *i*. Immers dit woord, dat (*Doctr.* III, 1460) voorkomt in de betekenis „ophouden", is ofr. *feindre.* Prof. Te Winkel heeft deze opmerking ook gemaakt (*Tijdschrift,* XX, p. 91), doch ik geloof niet dat de betekenis „bedrog" was; *feindre* beduidt hier eerder „hésiter." Ik begrijp niet waarom dezelfde geleerde, ter aangehaalder plaatse, het rijm *tijt*: *interdijt* als een bewijs voor de uitspraak van *î* als *i* beschouwt.

2) Over een derde vorm *schreen* zal ik later handelen in het Hoofdstuk over *ie.*

3) Het woord dient ter vertaling van lat. milia, miliaria, en betekent dus „mijl." Maerlant vat het op twee plaatsen op als „halve mijl"; blijkbaar heeft hij vermoed dat er een verschil moest bestaan tussen ofr. *milie* en ofr. *mile,* die evenwel beide „mijl" betekenen en beide van milia komen.

4) Zie hierboven.

alcumye 3, *amye* 3, *companye* 3, *enfanterye* 3, *gendarmerye* 3, *filosofie* 4, *saillye* 3, *sortie* 4, *symonie* 4 enz. enz. (in de 4e periode zeer talrijk) [1]);

crediet 3, *cubit* 3, *graniet* 4, *limiet* 3, *redit* 3;

bries 4, *complice* 3, *devies* 3, *haschis* 4, *lambris* 3, *markies* 3, *petitie* 3, *precies* 3, *propice* 3, *surplis* 3, *valies* 4, *apocrief* 3, *corrosif* 3, *definitief* 3, *excessief* 3, *perspective* 3, *portatif* 3, *positief* 3, *preservatief* 3, *recreatief* 3;

fistike 3, *kliek* 4, *kritiek* 4, *mozaiek* 4, *piek* 3 (»wrok''), *politiek* 4, *publiek* 3;

crieme 3, *intiem* 4, *legitime* 3, *maxime* 3, *mimime* 3;

discipel 3, *visibel* 3 [2]).

guide 6, *liquide* 3.

fielt 3 [3]), *inhabil* 3, *mile* 1 (*miel* 3).

3e groep. Woorden met dubbele vorm.

Zeker is de dubbele uitspraak in de eerste plaats voor de woorden die hem ook tans nog hebben. Maar van vele andere, die tegenwoordig slechts met *i* worden uitgesproken, kan men hetzelfde beweren: Kiliaen drukt nl., zoals wij zagen, de klank

---

1) *Pastorie* 4 komt in het Frans niet voor. In het lat. *pastoria* (Du Cange „pastoria domus pastoris'') is zonder twijfel bij ons het aksent verplaatst naar analogie der franse woorden op *ie*.

2) *Siepel* 4 is noch latijn (zooals Franck wil: *ie* kan niet uit lat. ae ontstaan zijn, daar het woord niet uit het Latijn kan zijn overgenomen; het zou dan bij ons met *k* beginnen) noch frans (omdat dan de *p* niet zou te verklaren zijn). Daar het bovendien eerst laat voorkomt, zal het wel aan ital. *cipolla* zijn ontleend.

3) Ik ben vast overtuigd dat dit fr. *vil* is. De oudste vorm van het nederl. woord is *fiel* (D. War. I, 410, 93; Kil.), en daarvoor is reeds dadelik de voorgestelde etimologie uit het Engels onmogelik. Het woord heeft bij ons drie wijzigingen ondergaan, die alle ook in andere overgenomen woorden voorkomen: 1. *v* wordt *f* aan het begin van het woord in *fluweel*, *fooi*, *fu* (voeu) enz.; 2. *t* wordt achteraangevoegd als in *gast* (*gas*), *damast*. Vgl. ned. *wast* (= *wasch*). In *koest* hebben wij een geval van metatesis, in *faisant*, *galigant* suffixverwisseling; deze woorden kunnen dus niet worden vergeleken. 3. het adj. *vil* wordt bij ons subst., vgl. *blanket*, *courant*, mnl. *fel*, *defect* („een *defect* aan de machine'') en vergelijk ook de overgang van fr. adj. tot nedl. adv., *familiaar iemand zien*, *radicaal genezen* enz.

èi uit door *ij*, de klank *i* door *y* of *i*. Nu is het *Etymologicum* weliswaar alleen bewijzend voor de brabantse uitspraak, maar van sommige woorden die Kiliaen met *ij* schrijft en die tans bij ons *i* hebben, komt ook de uitspraak *ij* voor (b. v. *kopij* naast *kopie*), zodat dit ook het geval kan zijn geweest met de andere: een scheiding kunnen wij niet maken. Dat er tussen België en Holland tegenwoordig verschil bestaat, bewijst o. a. het *Bastaardwoordenboek* van Broeckaert, waar ik vind *sacristije* (bij ons *sacristie*), *tirannij* (bij ons *tirannie*), *profezij* (bij ons *profetie*); voor zover ik zie, bepaalt zich het onderscheid tot de woorden op *-ie*, zodat ook in België b. v. *fabriek*, *kroniek*, *motief* wordt gezegd. Mag men aannemen dat Kiliaen uit eigen beweging sommige dier woorden heeft »verbrabantst"? Ik geloof van neen, daar men in dat geval niet inziet waarom hij zo vaak de *i* onaangetast heeft gelaten.

Eénmaal komt het voor dat Kiliaen *i* heeft daar waar wij *ij* gebruiken, nl. in *magasin*.

Wanneer een woord waarin wij *i* zeggen niet bij Kiliaen staat en in de Middeleeuwen met *i* of *ij* is geschreven, kan men niet weten of het vroeger met *ij* is uitgesproken; vandaar dat wij in de volgende lijsten tussen zekere en onzekere gevallen een splitsing moeten maken.

A. Zeker dubbele vorm hebben gehad:

galetijn 3 (*gelatine* 3), *kaskijn* 4 (*kaskien* 4), *orijne* 3 (*urine* 4), *sardijn* 4 (*sardine* 4), *stramijn* 3 *stamijn* 3 (*stramien* 4);

artillerije 3, *fermerije* 3 (*infirmerie* 4), *hipocrisije* 3, *kopije* 3 (*kopie* 4), *melanckolije* 3, *melodije* 3 (*melodie* 1), *profetije* 3, *poëzij* 4 (*poëzie* 4), *sacristije* 3, *selderij* 4, *simonije* 3, *tirannije* 3, *tresorije* 3;

heremijt 3, *hipocrijt* 3, *sodomijt* 3, *subijt* 3, *tapijt* 3 (*tapiet* 2) [1]);

advijs 3, *logijs* 3 (*logijst* 2, *logies* 4), *sijs* 2 (*sis* 3);

antijck 3, *artijckel* 3, *colijcke* 3, *cronijcke* 1, *duplijcke* 3, *fa-*

1) Deze laatste vorm komt voor in de *D. Orde*; het is de vraag of hij als nederlands is te beschouwen.

brijcke 3, *magnifijck* 3, *melancholijk* 3, *musijcke* 3, *replijcke* 3, *republijcke* 3, *retorijcke* 3, *rubrijcke* 3.

andijvie 3, *motijf* 3.

subtijl 3.

B. Onzeker is de dubbele vorm van:

autentijc 3 (*autentiek* 4).

massief 4 (*massijts* 1), *missive* 3 (*missijfbrief* 3).

prijs 1 (*prise* 3), *vice* 4 (*vijstproest* 2).

Alvorens deze woordenlijsten te onderzoeken, moeten wij nagaan wat de echt nederlandse woorden ons leren ten opzichte van de ontwikkeling van germ. *î*, waarmede de franse *i* overeenkwam.

B. *De verandering van i in het Nederlands.*

Over drie punten moet de studie der verandering van *i* licht trachten te verspreiden, nl. over het fisiologiese proces zelf, omtrent de tijd en omtrent het gebied waarop het heeft plaats gehad. Prof. Van Helten en prof. Franck hebben hun mening over de datum gezegd; Franck houdt het er voor dat de vorming van de diftong *èi* niet vóór de allerlaatste jaren der middelnederlandse periode heeft plaats gehad [1]); volgens Van Helten (p. 50) zijn er bewijzen vóór het bestaan van een brabantse tweeklank *èi* in de 14e, en van een hollandse in de 15e eeuw.

Maar eerst prof. Te Winkel heeft deze problemen aan een grondig onderzoek onderworpen, en dank zij zijn veelomvattende kennis en onvermoeide ijver is de oplossing ervan mogelik geworden en zijn allen nu in staat zich een helder beeld van het verschijnsel te vormen. Elk onderzoek omtrent de klankwijziging van *i* zal voortaan berusten op de gegevens die hij heeft verzameld [2]).

1) *Mittelniederländische Grammatik*, § 31, Anm. 2.

2) *Tijdschrift*, XX, p. 81; *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap*, 2e Serie, XVIII, p. 149.

De konklusies waartoe deze geleerde is gekomen zijn in het kort de volgende: 1. in Noord-Nederland zijn vier streken te onderscheiden: op een betrekkelijk klein gebied wordt *i* nooit tot tweeklank; op het overige, grotere terrein wordt *i* overal gediftongeerd vóór klinker, in een kleinere kring óók aan het eind van het woord, in een nog kleinere bovendien vóór medeklinkers; 2. De diftong heeft zich het eerst gevormd in Brabant en is vandaar, in de 16e eeuw misschien door Oost-Vlaanderen, later door Holland »overgenomen"; 3. Hij is ontstaan door een *j* die zich achter de lange *i* had ontwikkeld.

In de volgende bladzijden zal ik enige denkbeelden ontwikkelen die in strijd zijn met die van prof. Te Winkel; ik stel er daarom prijs op te verklaren dat het mij zonder zijn opstellen zeer moeielik zou zijn geweest mij een mening te vormen.

Ik heb in de eerste plaats een principieel bezwaar. Bedenkelik vind ik dat de verandering van uitspraak van *i* hier wordt voorgesteld, als ware hij, in Oost-Vlaanderen en Holland, een »navolging" van Brabant. Ik kan mij de wijziging van *i* tot *èi*, op elk punt waar hij zich heeft voorgedaan, moeielik anders voorstellen dan als een *foneties* verschijnsel. Nu is het wel waar dat ook een klankwijziging zich van een bepaald punt steeds verder uitbreidt. Doch zó stelt prof. Te Winkel de zaak niet voor: volgens hem is de uitspraak *èi* »overgebracht", in Brabant misschien door de hofhouding van Wenzel (p. 92), in Holland door de Brabanders die, na de zegepraal der spaanse wapenen in het Zuiden, in grote getale naar Holland zijn gekomen (p. 96). Maar hoeveel Brabanders zouden er wel nodig zijn om een amsterdamse straatjongen in plaats van *tiit tijt* te doen zeggen? De eigen uitspraak van een klank in alle woorden waarin hij voorkomt, te veranderen naar een vreemde uitspraak van dezelfde klank, dit is toch nog heel wat anders dan het overnemen van een vreemd woord. Mij dunkt, zulk een kunstmatige invoering van een nieuwe uitspraak kan toch niet »eenvoudig" worden ge-

noemd (p. 80). Alleen het feit reeds dat die Brabanders, hoe talrijk ook, toch oneindig kleiner in aantal waren dan de bewoners van Amsterdam, maakt de veronderstelling ener „ontleening" van de uitspraak *èi* onmogelik; maar bovendien, wat misschien mogelik zou zijn in een besloten, kleine en zeer beschaafde kring, hoe kan men dat aannemen van de bevolking van een gehele stad? Ja zelfs, van gehele streken, volgens prof. Te Winkel; zo, b. v. Waterland (p. 88).

Een beroep op Ascoli's teorie van de uitspraak *u* voor lat. u, o. a. in Frankrijk, moet onvoorwaardelik worden afgewezen; daar was het juist de inheemse uitspraak die de vreemde klank wijzigde, en deze vreemde klank kwam niet *alléén* in het land, zoals het geval met *èi* zou zijn geweest, maar tegelijk met de gehele taal waartoe hij hoorde.

Trouwens de teorie van de hoogleraar uit Amsterdam heeft andere zwakke punten. Volgens hem was de *i*, in Brabant, in de 16e eeuw reeds *ai* geworden (p. 93); men zou dus mogen veronderstellen dat die klank in Amsterdam als *ai* zou zijn overgenomen. Geenszins: de *ei* klonk er oorspronkelik ongeveer als *ei* (p. 102, 106), en is er eerst later *ai* geworden. Een andere moeielikheid. Van Amsterdam uit zou de tweeklank zich, niet op natuurlike wijze, niet in steeds wijdere, om de hoofdstad heen lopende, kringen hebben uitgebreid, doch in Waterland zijn »ingevoerd" (p. 88): als men nu echter bedenkt dat toen ter tijde Waterland zeer dun bevolkt en in geen geval een centrum van verkeer was, dan zou men, ook volgens de teorie van Te Winkel, een verklaring van die zonderlinge tegenstrijdigheid mogen eisen. Ten slotte, niets wijst er op dat, hetzij in Oost-Vlaanderen hetzij in Holland, de verandering van *i* tot de tweeklank zo plotseling was geschied. Op Holland kom ik straks terug; wat Oost-Vlaanderen betreft, zo ontken ik dat de uitdrukking »veel Gentenaars" (p. 96) zou bewijzen dat men in Gent in die tijd aarzelde of men de brabantse uitspraak wel zou durven aannemen. Het

is bekend, en prof. Te Winkel heeft het zelf gezegd [1]), dat het Oostvlaams de overgang vormt tussen het Westvlaams en het Brabants, en het zou dus geen wonder zijn dat twee uitspraken van dezelfde klank bestaan hebben in een centrum als Gent. Maar bovendien, de uitdrukking »veel Gentenaars" moet zeer waarschijnlik zó verklaard worden dat er in Gent, gelijk elders, een meer beschaafde en een meer gemeenzame uitspraak van *i* naast elkaar bestonden (zie later).

Boven de voorstelling der feiten die prof. Te Winkel in zijn jongste opstellen heeft gegeven, zou ik verre verkiezen de formulering die hij zelf vroeger heeft opgesteld: »So waren es die Brabanter welche die Aussprache *ei zur allgemeinen gebildeten Aussprache* erhoben" [2]). Immers, hier blijft altans in het midden of die uitspraak reeds in Amsterdam algemeen was toen de Brabanders hierheen kwamen. Dat dit zo was staat voor mij absoluut vast. In elk geval ben ik overtuigd dat de diftongering overal waar hij zich vertoond heeft, een *foneties* verschijnsel is.

Hoe moet men zich de ontwikkeling van *i* tot *èi* denken?

Dat de verdubbeling van *i* in de geschreven taal niet als uiterlik teeken van de verlenging van *i* moet worden opgevat, blijkt uit de vergelijking met de andere klinkers, waar de verlenging bijna altijd door *e*, in Holland alleen ook door *i*, is voorgesteld: daar de schrijfwijze *ii*, *ij* in het Middelnederlands algemeen was, mag men hem niet met die zuiver hollandse ortografie vereenzelvigen. Welke reden zou er dan ook bestaan hebben om voor *i* van die gewoonte af te wijken? Toch niet om verwarring met de diftong *ie* te vermijden? Indien men dit argument wilde gebruiken, zou ik antwoorden door te wijzen

1) *Grundriss der german. Phil.*, I, p. 638; vgl. Winkler, *Dialecticon*, II, p. 307.

2) *Grundriss*, I, p. 641. De uitkomsten die ik verkregen heb omtrent de *datum* komen overeen met die van prof. Te Winkel, door hem medegedeeld, *ibid.* p. 652, en in de tweede druk van de *Grundriss*, p. 828.

op de lange *o*, die *oe* wordt geschreven, hoewel daardoor verwarring met nederl. *oe* (hgd. *u*) ontstond.

Indien de ortografiese groep *ii*, *ij* dan niet een lange *i* voorstelt, moet men wel aannemen dat hij de volkomen fonetiese voorstelling is van $i+i$, $i+j$. En dat dit inderdaad het uitgangspunt is van de latere klankwijziging, blijkt indirekt uit het feit dat de woorden waarin *i* nooit en nergens door een diftong is vervangen, van de oudste tijden af met de schrijfwijze *ie* voorkomen, nl. vóór *r*: hier heeft men dus, gelijk gewoonlik, door *e* de verlenging van *i* aangegeven. Weliswaar is prof. Van Helten van mening dat zich, na *i* en vóór *r*, een onduidelike klinker had gevormd (p. 112); doch het treft mij dat vóór *r* de franse tweeklank *ie* in overgenomen woorden juist vaker dan vóór andere consonanten door *i* wordt weergegeven, en dat, vóór *r*, omgekeerd een onbetoonde franse *i* bij ons vaak met *ie* wordt geschreven [1]; deze feiten wijzen er juist op dat vóór *r* de tweeklank *ie* zeer vroeg gemonoftongeerd is [2]; en wel zou het vreemd zijn dat, in andere woorden, *i* vóór *r* bij ons zou zijn gediftongeerd [3]).

De schrijfwijze *ii* is dus een getuigenis voor de klankontwikkeling die geleid heeft tot de latere diftongering [4]).

Wij zagen dat de nederlandse tongvallen, voor zover zij de *i* tot *èi* maken, dit niet altijd in alle posities van *i* doen. Binnen een ruime kring van dialekten die de tweeklank alleen vóór een klinker vertonen bevindt zich een nauwere waarbinnen hij ook aan het woordeinde voorkomt, en die op zijn beurt weer een nog beperkter gebied omvat waarin *i* ook vóór medeklinkers is

1) Van Helten, p. 113. Vgl. beneden de paragraaf over de onbetoonde *i*.

2) Evenals *ei* (Van Helten, p. 90).

3) De zuiver hollandse en jonge schrijfwijze *uye* (Van Helten, p. 72) kan bezwaarlik als bewijs voor een *algemene* ontwikkeling van een onduidelike *e* gelden.

4) Ook prof. Te Winkel kiest de ontwikkeling van *j* als uitgangspunt (*Tijdschrift van het Aardr. Gen.*, p. 149 vlgg); zijn verklaring der verdere evolutie is gewijzigd en op onnodige wijze gecompliceerd in het *Tijdschr. der Mij. van Lett.*, p, 83; mijn voorstelling der feiten gelijkt meer op die van Henry, welke T. W. zelf met instemming aanhaalt.

gediftongeerd. Uitgaande van het feit dat de verandering van *i* foneties moet zijn, is men gedwongen, waar het, zoals hier, aan elkaar grenzende streken betreft, aan te nemen dat men er te doen heeft met een verschijnsel dat zich verder of minder ver heeft uitgebreid. Daar de kring waarbinnen *i* vóór een klinker wordt gediftongeerd het grootst is, ligt het voor de hand dat in die positie de verandering het eerst heeft plaats gehad, daarna in de »auslaut", en toen pas vóór medeklinkers.

Men mag de diftongering van *i* in het Middelnederlands vergelijken met die van *u*. Deze beide klinkers staan fisiologies zeer dicht bij elkaar: beide zijn zij de geslotenste palatale klinker, en zij verschillen alleen door de positie der lippen. In hoever de verspreiding van de diftongering van *u* op nederlands gebied geheel overeenstemt met die van *i*, ben ik niet in staat te bepalen. Maar twee verrassende punten van overeenkomst vertonen die beide verschijnselen, nl. 1. Ook de diftongering van *u* is het gevolg van de ontwikkeling van een palatale halfklinker na *u*, zodat *u* geworden is u^i, u^w; 2. Ook voor *u* heeft de klankwijziging, altans in overgenomen woorden, het vroegst plaats gehad vóór klinkers en in de »auslaut." [1]) Het is waar dat ook vóór *t* zich vroeg een *i* of *w* na *u* heeft ontwikkeld. Maar nu is het juist opmerkelik dat, in de vroegste rijmen van *i* met *ei*, die dus bewijzend zijn voor de verandering van *i*, deze klank steeds vóór een *t* staat. Prof. van Helten heeft reeds uit Willem van Hildegaersberch aangevoerd de rijmen *sneit*, *gleit*, *creit* met *Giericheit*; weliswaar heeft prof. Te Winkel daaraan alle bewijskracht ontzegd door te beweren dat die w.w. hier imperfecta zijn (p. 97), maar, naar ik meen, ten onrechte: de zin toont duidelik dat het presentia zijn. Prof. Verdam wees mij nog op een zeer oud fragment [2]), waarin *leit* met *tijt* rijmt, en op de schrijfwijze *laewijt* voor *lauheit* in de *Spieghel His-*

---

1) De bewijzen voor deze beide stellingen zal ik afzonderlik aanvoeren in een artikel, dat in het *Tijdschrift* zal verschijnen.

2) *Tijdschrift*, XI, p. 294.

toriaal (IV², 1, 28), waarvan het handschrift uit het midden van de 14de eeuw dagteekent [1]); daar dit woord echter niet in het rijm voorkomt, heeft het minder bewijskracht. Ik voeg er nog bij *awarijt* (= *en waarheit*) uit het begin van de 15de eeuw (*Lippijn*), en, bij Everaert, *gebenendijt: greit* [2]). Uit die rijmen zou dus blijken dat ook de verandering van *i* tot *ěi* vóór *t* vroeger dan voor andere konsonanten heeft plaats gegrepen; en daaruit zou men misschien de gevolgtrekking mogen maken dat ook de ontwikkeling, achter *i*, van de *i*-klank die tot de latere verandering heeft geleid, niet alleen vóór klinkers en in de »auslaut'', maar ook vóór *t* ouder is dan vóór andere konsonanten.

Alvorens verder te gaan, moeten wij de vraag behandelen of het aangaat een verschijnsel dat wij in overgenomen woorden opmerken, op gelijke lijn te stellen met een dat wij in eigen woorden aantreffen. Ik geloof van ja, indien het verschijnsel in kwestie niet op rekening is te stellen van de taal waaruit het woord is overgenomen. Nu komt de ontwikkeling van een *i* of *w* na *u* in de dialekten van Noord-Frankrijk wel sporadies voor, doch hij is er niet algemeen genoeg om daarmede een regelmatig voorkomende verandering der, in het Middelnederlands overgenomen woorden, te verklaren [3]). Als wij echter in het ontstaan van *i* na *u* een middelnederlands verschijnsel zien, dan dienen wij de oorzaak aan te wijzen waardoor het zich het eerst in overgenomen woorden vertoont. Dat nu schrijf ik toe aan de sterke ortografiese traditie die voor eigen woorden bestaat, doch niet voor ontleende, waardoor in het schrift de uitspraak der laatste fonetieser is

---

1) Zie de Inleiding, p. xc.

2) Uitg. Muller en Scharpé, in *Maria Hoedeken*, vs. 704. Geheel zeker is het geval niet; er volgen drie rijmen op *ei* na drie rijmen op *ij*; daar het stuk in platte rijmen is geschreven, mag men echter het laatste der *ij*-rijmen met het eerste der *ei*-rijmen verbinden.

Onzeker is het rijm l e y n s : g e p e y n s bij Hildegaersberch.

De schrijfwijze *kastellijn*, door Van Helten vermeld, berust waarschijnlik op suffixverandering.

3) Zemlin, *Der Nachlaut* i *in den Dialecten Nord- und Ost-Frankreichs.*

dan die der eerste. Zodat het zeer goed mogelik is dat ook echt *germaanse* woorden een klankontwikkeling hebben vertoond, die alleen in de ortografie der *overgenomen* woorden aan het licht is gekomen.

En zo wij dan, onder voorbehoud, de behandeling der ontleende woorden mogen gebruiken ter verklaring van onze eigen taalschat, dan wijs ik nóg op het, vroeger door mij vastgestelde feit, dat ook een fr. *é*, juist vóór klinkers, in de »auslaut" en vóór *t*, *ei* is geworden, maar in de andere posities is blijven bestaan. Ik heb indertijd[1]) dit verschijnsel op rekening der noordfranse dialekten gesteld; deze uitspraak moet men misschien aldus aanvullen, dat het algemeen worden van *ei* in die positie aan de neiging is toe te schrijven die ook bij ons bestond om, in de bedoelde gevallen, een *i* achter de klinker uit te spreken. Wij zouden dan een nieuw bewijs hebben vóór de gemeenschappelike afkomst der bewoners van Noord-Frankrijk en van Nederland en België. Het is waar, een ontwikkeling van germ. *e* tot *ei* is niet te bewijzen met dezelfde zekerheid als die van *i* tot *èi* en van *u* tot *ö*i. Maar ik merk in de eerste plaats op dat, in de »auslaut" en vóór klinkers, wij wel degelik een *i* achter *e* uitspreken (*zee-i*, *zee-y-en*), en verder dat het niet dan natuurlik is dat na de palataalste klinkers, nl. *i* en *u*, dit *i*-element in de gunstigste kondities was om tot volle ontwikkeling te komen.

Deze feiten zouden misschien de veronderstelling kunnen steunen dat de *i* zich het vroegst vóór klinker en in de »auslaut", daarna vóór *t*, en eerst toen vóór andere consonanten heeft ontwikkeld.

Wat hiervan zij, reeds in de oudste periode van het Middelnederlands had zich vóór alle konsonanten, in alle gewesten, blijkens de ortografie, een *i* of *j* na *i* gevormd.

Er vormde zich dus een groep *ii*, *ij*, die op twee manieren kon worden behandeld: òf de *i* bleef wat hij was, òf hij werd gedissimileerd tot *è*, soms nog verder, nl. tot *a*, *o*. Deze dissi-

1) *Tijdschrift*, XV, p. 198 vlgg.

milatie ging natuurlik trapsgewijze, hoogstwaarschijnlik over *é* heen: de uitspraak *é*^{i} wordt tans nog in sommige streken aangetroffen. Zodat wij de volgende reeksen mogen aannemen: *tît*, *ti*^{i}*t*, *tè*^{i}*t*, *ta*^{i}*t*; *bi*, *bi*^{i}, *bè*^{i}, *bà*^{i} [1]).

Daar de neiging om een halfvocaal achter *i* te plaatsen in de bekende posities, blijkens de ortografie, algemeen moet zijn geweest, is het noodzakelik aan te nemen dat, ook in de streken waar *i* tegenwoordig nooit als *è*^{i} wordt uitgesproken (b.v. het Westvlaams) de ontwikkelingstrap *i*^{i} heeft bestaan; trouwens ook in West-Vlaanderen wordt de klank met *ii*, *ij* geschreven. Het verschil tusschen die tongvallen en de andere is dat in deze de *i* tot *è* is gedissimileerd, terwijl in gene *i* onveranderd is gebleven en vóór consonanten is samengetrokken met de halfklinker; daar is dus *i*^{i} + *cons.* tot *i* + cons. geworden; vóór klinkers en in de auslaut is *de halfvocaal gebleven.*

Zoals men weet, is *i* ook in het Hoogduits en in het Engels vroeg tot *è*^{i}, *a*^{i} geworden. Naar aanleiding der ontwikkeling van *i*, *u* in deze talen merk ik op: 1. dat ook in het Duits de verandering van *i* voorkomt in sommige streken alleen vóór klinkers, in andere aan het einde van het woord, in nog andere in alle posities [2]) 2. dat in Engeland de verandering van *u* in *iu* (de tegenwoordige uitspraak) verklaard wordt door de vorming van een palatale halfklinker achter *u* [3]).

Wij gaan tans over tot de vraag wanneer in die groep *ii* de eerste *i* tot *è* is geworden.

Prof. Te Winkel heeft uit grammatici zeer rijk materieel bijeengezameld om te bewijzen dat de *ei* het oudst is in Brabant (15e e.), dan in Oost-Vlaanderen voorkomt (16e e.), en eerst later (17e—18e eeuw) in Holland. Maar het komt mij voor dat hij aan zijn gegevens te veel bewijskracht heeft toegekend. Voor-

1) De aanhaling uit het werk van Henry (Te Winkel, l.l., p. 84, Noot) bevestigt deze verklaring.

2) *Grundriss*[1], I, p. 565.

3) Behrens, *Beiträge zur Geschichte der französischen Sprache in England*, p. 121.

eerst toch — hij zelf konstateert het — afwezigheid van rijmen *i*: *ei* bewijst absoluut niet dat de *i* nog onveranderd was. Maar vooral, het komt mij voor dat hij niet genoeg rekening heeft gehouden met het feit dat grammatici altijd sterk onder de invloed der traditie staan. Eén voorbeeld. Hij haalt uit de *Tweespraak* van 1584 een zinsnede aan waarin de vorming van *i* wordt beschreven, en inderdaad komt de klankbeschrijving aldaar volkomen met *i* overeen: Spieghel voegt er bij dat sommige, »zonderling in Brabant" de *i* meer naar *è* heen uitspreken." Nu volgt daar wel niet uit dat Spieghel dus de uitspraak *èi* uitsluitend brabants noemt — een konklusie die prof. Te Winkel schijnt te trekken[1]) — maar toch is blijkbaar *ie* voor hem de enig juiste uitspraak. Edoch, dertien jaar later rijmt Hooft *drijgen* op *eigen*; en prof. Te Winkel neemt aan dat dus in die dertien jaar de *i* zich gehaast heeft *ei* te worden, of liever, dat men zich in die dertien jaar de brabantse uitspraak in Amsterdam heeft aangewend.[2]) Dit nu kan ik niet geloven; daar ik in de diftongering van *i* een foneties verschijnsel zie, ben ik overtuigd dat er eeuwen zijn nodig geweest om *i* langzamerhand in *ei* te doen veranderen; en ik trek uit het feit dat Spieghel's bewering door de feiten wordt weersproken, de gevolgtrekking dat men zeer voorzichtig moet zijn met de getuigenissen der grammatici; hun zijn de, zich langzaam in de grote massa ontwikkelende klanken, de aandacht niet waard. Een sprekend bewijs vond ik in een ander spellingstraktaat der 17e eeuw, nl. *Ampzing's Taelbericht der Nederlandsche Spellinge, door Chr. van der Heulen oversien en verbetert, Wormerveer, 1649.* Men leest daar (p. 46), in een breedvoerige uiteenzetting der voor- en nadelen van de ortografieën *i, y, ij*: »Ik noemse (nl. *ij*) een dobbele *i* en geen enkele zieraed *i*, en die niets meer en doen soude als een gemeyne *i*; want so mostese bij de enkele

1) *L. c.*, p. 104: »Uit Spieghel's *Twéspraeck* weten wij dat in 1584 in Amsterdam nog *ie* gezegd werd."

1) *L. c.*: »In Amsterdam zelf moet de diphtongeering echter al spoedig ingevoerd zijn."

i in het a b c gesteld worden en niet achteraan onder de dubbele letters daarse ook weleer in de scholen een bijzonderen naem van *oy* of *oye* plag te dragen...." En hoe wordt nu door hem de uitspraak van *ii* gekenschetst? Als die van »twee *ii*'s". Dus, terwijl de uitspraak van *i*, blijkens de naam van *oy* of *oye*, reeds was veranderd [1]), kenschetste de schrijver die klank nog steeds als *i*.

Wil men de ware stand van zaken leeren kennen, dan moet men niet alleen op de getuigenissen der grammatici en dichters afgaan; de verklaring van al de tegenstrijdigheden waarvan wij er een paar vermeldden, is dat, terwijl de *officiële* uitspraak nog *i* was, het volk reeds lang *ȩi* zeide; de ongegeneerde dichters rijmden daarom kloekweg *i: ei*. Soms deden zij het uit rijmnood, zoo b.v. Willem van Hildegaersberch, die in een gedicht waarin hij talrijke en verschillende *ei*-rijmen nodig had, zich door de nood gedwongen zag woorden met *i* te gebruiken; zeer merkwaardig inderdaad is het dat ook het andere rijm van *i: ei* dat ik aanhaalde, in een strofe met verscheidene *ij*-rijmen voorkomt, en niet in een platgerijmd gedicht. Westerbaen gebruikt *i* alleen in *i*-rijmen; in dezelfde tijd rijmt Huygens *i* met woorden die een *ei*-klank hebben [2]). Trouwens, prof. Te Winkel (p. 90) zegt zelf dat het »een dogma der poëtica schijnt geworden te zijn dat *ij* en *ei* niet rijmen mochten." Maar hoe kan hij dan nog aan de verzen van Oudaen ter ere van Vondel en aan de uitspraken van Sewel bewijskracht toekennen waar het betreft de ontwikkeling van *ȩi* uit *i*?

Mij dunkt dat de enkele rijmen die wij uit de Middeleeuwen overhebben, bewijzen dat *i*, vóór *t* altans, in 1400 reeds ongeveer als *ȩi* klonk, in Holland zowel als in Brabant. Die rijmen zijn zeer zeldzaam, zal men zeggen, maar het zij mij vergund te antwoorden met hetgeen, volgens Wilmotte, Foerster gezegd heeft, naar aanleiding van patoisvormen in letterkundige werken:

---

1) Dit kan niet anders dan een onhandige schrijfwijze van de tweeklank zijn.

2) Te Winkel, *l. c.*, p. 100.

»il suffit, pour la démonstration, d'une seule graphie patoise qui se glisse entre vingt graphies françaises." [1])

Alleen als een rijm van *i* met *ei* voorkwam in een tekst, afkomstig uit een gebied waar tegenwoordig *i* niet gediftongeerd wordt, zouden wij mogen aannemen dat die plaats ons verkeerd is overgeleverd.

En wanneer men er bezwaar tegen heeft aan te nemen dat een traditionele uitspraak als *i* eeuwen lang de strijd tegen de uitspraak van het volk heeft weten vol te houden, dan bedenke men dat b.v., in het Frans, de *oi* reeds aan het eind der 15e eeuw als *wà* in plaats van *wè* werd uitgesproken, en dat eerst in de 19e eeuw deze uitspraak officieel is geworden. [2])

C. Wat leren de overgenomen woorden?

Het is tijd tot de overgenomen woorden terug te keren en ze in hun onderling verband te bestuderen.

Eerste groep. Men zou zeggen dat het mogelik moest zijn de datum der diftongering nauwkeurig te bepalen met behulp van de ontleende woorden: wanneer men weet in welke tijd een frans woord bij ons is gekomen, dan kan men, als het nog aan de ontwikkeling van germ. *ī* tot *èi* heeft deelgenomen, zeker zijn dat deze toen nog niet had plaats gehad. Zó eenvoudig is de zaak echter niet. Vooral kan de analogie gewerkt hebben, en inderdaad is dat bij ons het geval geweest. Zo bewijzen de woorden op *-ijn*, *-ij* die in de 4e periode hier zijn gekomen, geenszins dat toen de *i* nog niet was gediftongeerd, een veronderstelling trouwens die bij niemand zou opkomen; zij hebben *èi* gekregen door de invloed van de vroeger overgenomen woorden die hetzelfde suffix hebben. [3]) Deze beide kategorieën laten dus geen konklusie toe.

Onder de andere is er slechts één, nl. *radijs*, dat eerst in de

1) *Romania*, XVII, p. 314.

2) Nyrop, *Grammaire historique*, p. 145.

3) De woorden op *-ijn* hebben bovendien, in de 4e periode, in het Frans niet *i*, maar *è*, tenzij er een stomme *e* aan het eind staat.

derde periode is overgenomen en waarin *èi* niet door de analogie is te verklaren. Dit woord komt in het Frans en bij ons pas in het begin der 16e eeuw voor. Is de ontwikkeling van de tweeklank niet in strijd met de konklusie waartoe wij in het vorige hoofdstuk zijn gekomen? Wij zagen dat, in de beschaafde taal, de uitspraak *i* nog lang heeft voortgeduurd; een vreemde term wordt, in de eerste tijd nadat hij ontleend is, uitsluitend door meer ontwikkelden gebruikt: vandaar dat *radijs* zonder twijfel eerst als *radis* is uitgesproken; de hoorbare slot-*s* bewijst bovendien dat het uit de schrijftaal is overgenomen. Nu kan het niet verwonderen dat, terwijl van alle woorden met *i*, naast een beschaafde uitspraak met *i*, een meer gemeenzame met *èi* bestond, in een woord als *radis*, vooral toen dit gewas algemeen verspreid werd, eveneens, naast een uitspraak met *i*, een met *èi* is ontstaan. Later, toen de *i*-klank voorgoed veranderd was, zou dit niet meer mogelijk zijn geweest: een woord als *valies* behoudt de *i* onveranderd.

Een vaste konklusie laat dit woord dus niet toe; misschien zou men zich mogen beroepen op het feit dat het geïsoleerd staat, terwijl de woorden uit de 3e periode die *i* niet hebben gediftongeerd, talrijk zijn (tweede groep), om daardoor de veronderstelling van een vroegere ontlening te steunen. Evenwel, daar tegenover staat dat die woorden met *i* voor een groot deel een meer technies karakter hebben; *radijs* is een der weinige die tot de gewone taal behoren, daar dit gewas vroeg algemeen werd.

Ook de woorden waarin *i* tot *e* is gedissimileerd, en die wij aan het begin van dit opstel vermeldden, pleiten eerder vóór dan tegen de uitkomsten van ons onderzoek; immers, zij zijn alle vóór de 3e periode ontleend, met uitzondering van *confelie;* daar van dit woord reeds in de 2e periode de vorm *confilie* voorkomt, mogen wij veronderstellen, wegens de eenstemmigheid van het getuigenis der overige woorden, dat slechts bij toeval *confelie* eerst zo laat wordt aangetroffen.

Wat te denken van de woorden waarin *i* door *ei* wordt geschreven? Bewijzen zij dat, toen zij ontleend werden, de diftongering reeds een voldongen feit was? Toetsen wij ze één voor één.

Schalmei beschouw ik als een door volksetymologie gewijzigde vorm [1]); in *perchemein* en *fronsein* is *ei* misschien toe te schrijven aan een verandering van het suffix [2]); *feiferen* is waarschijnlik uit het Duits overgenomen, evenals *galmei*.

Belang hebben voor ons eigenlik alleen *fein* en *ceiser*, daar zij tot de oudste periode behoren, en, indien zij werkelijk beantwoorden aan fr. *fin* en *cidre* (fr. *cisre*), zouden bewijzen dat reeds ± 1300 de evolutie van *i* begonnen was. Nu komt *fein* slechts éénmaal voor, en betekent »klein." Is het wel hetzelfde woord als fr. *fin*, dat nooit die betekenis heeft gehad? [3]) Men zou kunnen onderstellen, òf dat het verschreven was voor *clein*, òf dat het ofr. *vain* is, dat o. a. in de zin van »zwak" wordt aangetroffen [4]). Het tweede woord, *ceiser*, komt in de *Rijmbijbel* (vs. 21062) voor, als vertaling van lat. sicera (Luc., I, 15); het is blijkbaar hetzelfde woord als p. *cidre*, dat uit sicera wordt afgeleid. [5]) Deze etimologie is niet twijfelachtig, al laten de romaanse vormen zich niet zonder moeite uit de latijnse verklaren. Vooreerst vertonen zij als beginkonsonant, niet alleen *s*, maar ook *i*. Diez [6]) neemt daarom aan dat sicera tot cicera zou zijn geworden, zonder evenwel deze overgang te verklaren. De mnl. vorm *ceiser*, *tseiser* schijnt op lat. c te wijzen;

---

1) *Tijdschr.*, XV, p. 201.

2) Dat de *ei* in *perchemein* door lat. e van pergamenum zou zijn te verklaren, lijkt mij onmogelik, daar de *ch* toont dat wij het aan het Frans hebben ontleend, en deze taal alleen vormen op *in* bezit.

3) Godefroy (IV, p. 6) haalt één voorbeeld aan van fr. *fain* (: *villain*) = *fin*, subst., „geld."

4) Het *Mnl. Wk.* geeft nog een voorbeeld van *fijn* in de betekenis „klein"; doch op de bedoelde plaats kan het ook „teer" betekenen.

5) Reeds door Ménage in een belangrijk artikel van zijn *Dictionnaire étymologique* (1694).

6) *Etym. Wörterb.*, I, *sidro*.

doch mogelik is het dat *c*, *ts* in dat woord een picardiese eigenaardigheid is; zoo komt in St.-Pol [1]) tegenwoordig *šid* naast *sid* voor, en de *š* (vroeger uitgesproken *tš*) kan in die streek een dialektiese verandering van een oorspronkelijke begin-*s* zijn. Meyer-Lübke [2]) meent dat sicera tot cisera is geworden, en Körting zowel als de *Dict. gén.* beweren dat ook. Terecht heeft Horning [3]) deze onderstelling verworpen: de *z* van ons *ceizer* beantwoordt, evenals de ofr. vormen, volkomen aan een lat. c. Over de kwantiteit van de i zijn de geleerden het niet eens: Forcellini en de *Dict. gén.* schrijven ī, Georges en Körting ĭ. De romaanse vormen wijzen op ī: dat *i* door de invloed van de palatale beginklank zou zijn te verklaren, moet men om verschillende redenen ontkennen; in de eerste plaats wel hierom dat de oudste vormen een *s* hebben, en niet *c*. Evenmin mag men de romaanse vormen als »geleerde woorden" beschouwen, daar de ontwikkeling van *e* volkomen normaal is. Nu is het, met het oog op de mnl. vorm, merkwaardig dat een rom. vorm **seisre* de korrekte ontwikkeling zou zijn van *sĭcera, met korte *i*. Evenwel, andere bewijzen vóór deze hipotetiese kwantiteit heb ik nergens aangetroffen. Dat de overgang van fr. *i* tot *ei* op rekening van een dialekt zou zijn te stellen, kan ik niet bewijzen: het Waals kent die overgang alleen vóór klinkers en *l*. [4])

Van de andere kant is het onmogelik in *ceiser* een bewijs vóór de diftongering te zien, daar het in een westvlaamse tekst voorkomt, en daar het bovendien in de eerste periode met zijn *ei* zoo goed als alleen zou staan.

Tweede groep. De woorden uit de 1e en 2e periode behoeven niet alle op dezelfde wijze verklaard te worden.

Van *engien*, *escrien* en *barbarien* komen ook in het Frans vormen met *ie* naast andere met *i* voor. Daar echter *barbarien*

1) *Revue des patois gallo-romans*, IV, p. 277.
2) *Grammaire*, I, p. 476.
3) *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XIX, p. 72.
4) *Romania*, XVII, p. 558.

eerst laat wordt aangetroffen, terwijl het Oudfrans uitsluitend *barbarin* kent, mogen wij voor dit woord slechts een franse vorm met *i* aannemen en het dus ter zijde laten. Hoe zijn de dubbele franse vormen van *engin* en *escrin* te verklaren? *Engien* is een noordfranse formatie; Horning [1]) konstateert dat het rijm *engien: bien* voorkomt in een picardiese tekst; ook de *Chronique rimée* van Phil. Mousket kent zowel *engien* als *engin.* [2]) Dat evenwel *ie* niet uitsluitend picardies is, zou men opmaken uit mnl. *ansien* 1, waarin de eerste lettergreep een niet-picardiese klankovergang vertoont; weliswaar kan de mnl. vorm door kontaminatie ontstaan zijn; doch daar wij *angien* ook in een waalse tekst aantreffen [3]), is het zeker dat *ie* in *engien* niet tot Picardië beperkt is gebleven. De oorsprong van *i* in *engin* is lat. ĕ gevolgd door yod (i n g e n i u m); deze combinatie wordt in het Noordwesten van Frankrijk geregeld *ie* [4]), maar niet in de streken waar wij *engien* hebben gevonden; ergo, moet *ie* hierin anders verklaard worden.

De *i* van *escrin* komt uit een lat. ɪ; van dit woord treffen wij een wisselvorm *escrien* aan in een waalse tekst, in het dialekt van Luik geschreven [5]), en hier is hij zeker gewestelik; immers, vóór *n* wordt i tot *ie* in het Luiks, en, naar het schijnt, ook in Namen. [6]) Of men daarmede in verband mag brengen de overgang van *inam* tot *èn*, die tegenwoordig in het patois van Namen voorkomt [7]), durf ik niet beslissen:

1) Bartsch et Horning, *Langue et litt. franç.*, p. 12.

2) Link, *Die Sprache der Chronique rimée*, p. 11.

3) *Brut van Munchen*, vs. 326, 3618.

4) Schwan—Behrens, *Grammatik des Afrz.* [3], p. 37; Ch. Joret, *Mélanges de phonétique normande*, p. XXIV.

5) *Mireur des histors* van Jean des Preis, dit d'Outremeuse. (Zie Godefroy, IX, p. 522. Hij verwijst bovendien, s. v. *escrien*, naar *écran* (hij bedoelt *escran*), doch ik vind daar niets).

6) Wilmotte, in *Rom*, XVII, p, 558; XVIII, p. 214; XIX. p. 78. Waarom deze geleerde in *ie* = lat. i slechts »une intéressante graphie" ziet, begrijp ik niet; de voorbeelden die hij uit teksten aanhaalt, zijn vrij talrijk. Evenmin begrijp ik waarom hij verwijst naar Neumann, *Laut- und Flexionslehre*, p. 61.

7) *Zeitschrift f. rom. Phil*, XXIV, p. 25.

men zou hier ook aan analogie van het masculinum kunnen denken.

Wat hiervan zij, in werd in sommige gedeelten van Walenland *ien*, zoveel staat vast. De moeielikheid is nu echter dat *engien* ook picardies is, hetgeen ons verbiedt *engien* en *schrien* met elkaar in verband te brengen. Daartegenover staat dat niets ons belet in de andere woorden waarin, vóór *n*, *ie* naast *i* voorkomt, *ie* als een waalse eigenaardigheid te beschouwen. Dan moeten wij ze echter scheiden van die waarin dezelfde wisseling vóór andere konsonanten dan *n* plaats heeft [1]), en dan moeten wij er alle bewijskracht aan ontzeggen in zake de diftongering van *i*.

Wat de andere vroeg overgenomen woorden met *ie* betreft, zoo meen ik dat zij bevestigen dat van de germ. *î* reeds zeer vroeg de oorspronkelike klank was veranderd; de schrijfwijze *ie* moet worden opgevat als een poging om de franse klank met grotere juistheid weer te geven dan dit door de ortografie *ii ij* mogelik zou zijn geweest. Het zijn *Sisiele*, *Margriet*, *mattiene* en *priemtijt*.

Prof. Te Winkel spreekt niet van die merkwaardige schrijfwijze. Prof. Van Helten vermoedt dat in *priemtijt* zich vóór de labiaal een onduidelike klinker zou hebben ontwikkeld [2]), evenals dat vóór *r* het geval zou zijn geweest (zie boven). Waarschijnlik lijkt dat niet; van die invloed van een labiaal hadden ten minste nog enige andere voorbeelden moeten worden aangehaald om zijn bestaan aannemelik te maken. Maar vooral, volgens dat sisteem zou men die stomme *e* ook vóór *t* moeten aannemen, blijkens *Margriet*, vóór *n*, blijkens *mattiene*, en vóór *l*, blijkens *Sisiele*.

Ik waag een andere verklaring. Het treft mij dat van die

1) Wat betreft de mogelikheid dat in sommige dezer woorden *ien* door suffixwisseling zou zijn te verklaren, verwijs ik naar het Hoofdstuk over *ie*.

2) Zie de *Middeln. Spraakkunst*, p. 114. *Gerief* moet aldaar geschrapt worden (zie Franck); *riepe* en *striemen* komen te zelden voor om bewijskracht te hebben.

vier woorden twee eigennamen zijn, terwijl de beide andere kloosterwoorden zijn; alle vier zijn het dus »geleerde woorden", waarin de uitspraak van de klinker als *i* boven alle twijfel is verheven: de eigennamen omdat men ze natuurlik uitsprak, zó als zij in het Frans werden gehoord, de beide andere omdat in de kloosters die termen natuurlik vaak met *i*, op zijn latijns, zijn uitgesproken. Overtuigend schijnt mij vooral het feit dat, als gemeen znw., *margrijt* in de oudste periode met *ij* wordt geschreven; dit was natuurlik, omdat het in die funktie met de andere woorden die *i* hadden was meegegaan.

Volgens ons zou dus de ortografie *ie* naast *ij* wijzen op een verschil in de graad van aanpassing. [1])

De woorden der 3e en 4e periode die met *i* worden uitgesproken kunnen verklaard worden als ontleningen na de tijd van de diftongering. Voor alle is echter deze verklaring niet geheel afdoend. Immers, waarom zouden de woorden op *ij* en op *ijn*, voor zover zij tot deze groep behoren, ook niet zijn medegesleept door de analogie der oudere woorden op *ij* en op *ijn*, zoals wij dat in de eerste groep hebben geconstateerd? Wij moeten dus wel aannemen — en een blik op de lijst bevestigt die veronderstelling — dat er een andere oorzaak is geweest waardoor de diftongering is tegengehouden. Wij vinden er verscheidene techniese, rechtskundige en wetenschappelike woorden, en deze hebben natuurlik hun franse uitspraak zuiverder behouden, daar zij zelden gebruikt werden en bovendien slechts in een kleine kring: het zijn »geleerde woorden."

Derde groep. Zo is zonder twijfel ook het grootste deel der dubbelvormen van de derde groep te verklaren: tusschen *advijs* en *advies* bestaat een soortgelijk verschil als b.v. heden ten dage nog tussen *sardijn* en *sardine* wordt opgemerkt; als die visjes in een busje op tafel gediend worden zal men ze altijd met de

1) *Margriet* rijmt in *Sp. H.* op *ie*, *Sisiele* in de *Rose* op *i*; deze rijmen zijn beide onzuiver; maar dit kon niet anders, daar wij, zolang *ie* nog tweeklank was, geen volkomen zuivere *i* hadden.

naam *sardine* noemen; misschien omdat de herinnering aan hun, vermeende of werkelike, franse afkomst verlevendigd wordt door het franse opschrift op het doosje, misschien omdat wij nu eenmaal gewoon zijn eetwaren met franse namen te bestempelen. Eigenlijk berust hier de vorm met *i* op een telkens herhaalde ontlening van het woord; de band tussen het franse woord en het nederlandse heeft lang bestaan, altans in de geest van hun die het Frans machtig zijn; als de zaak, en dus de term ervoor, eenmaal gemeen goed zijn geworden, behandelt de grote hoop die term als een nederlands woord. Dat is, dunkt mij, de oorsprong der dubbele vormen.

Het komt mij niet overbodig voor er nogeens op te wijzen dat al die doubletten niet over ons gehele gebied behoeven te hebben bestaan; vele vormen met *ij* zullen ongetwijfeld alleen in Zuid-Nederland zijn voorgekomen [1]).

II. In gesloten lettergreep.

Zoals men weet, is *i* vóór twee medeklinkers bij ons tot een »wijde" korte gesloten *e* geworden [2]), en ook de franse *i* heeft in die positie die klank gekregen, in alle woorden, wanneer ook overgenomen, behoudens enkele weinige uitzonderingen; alleen vóór nasalen is hij soms anders behandeld. De gelijkstelling kan bevorderd zijn door het feit dat ook het Picardies die klank bezit [3]).

1. Vóór orale konsonanten.

ametist 1, *baptist* 4, *batist* 4, *copist* 3, *epistel* 1, *fistel* 2, *minister* 1, *register* 2; *artist* 2, enz. Zie de voorbeelden in mijn *Essai* p. 79;

ameril 3, *apostille* 3, *armille* 3, *beril* 1, *camomille* 3, *caville* 3, *cocenille* 3, *krokodil* 1, *pille* 1 »zuil";

1) Over de *ij* in woorden die eerst laat zijn overgenomen, vergelijke men hetgeen hierboven over de woorden van de eerste groep is gezegd.

2) Roorda, *De klankleer en hare toepassingen*, p. 19.

3) Storm, *Englische Philologie*, I, p. 195.

compromis 3, *melis* 3, *mis* 1, *palisse* 3, *pis* 2, [1]) *vernis* 2;
district 3, *strict* 4;
crevitse 1, [2]) *doblitse* 1, *trits* 4;
cirkel 1, *mirre* 1 [3]), *mirt*;
basilisk 1, *crucifix* 1;
crypt 4.

Gesloten *i* hebben slechts *cierkel* 1, *cochenielje* 4, en het is wel vreemd dat deze verlenging van *i* zo zeldzaam is. Immers, zoals ik vroeger heb vastgesteld, zijn fr. *a*, *o*, *e* vóór *st*, *ll*, *r* + *kons.* verlengd [4]); ook met *u* is dat het geval, altans vóór *st*, blijkens *juist* en *luister*: hoe komt het dat *i* een uitzondering op de regel maakt? Is het toe te schrijven aan het »geleerde" karakter der overgenomen woorden waarin *i* vóór de genoemde groepen staat? Er kan bijkomen dat zeer vele van die woorden uit het geschreven Latijn zijn overgenomen, maar voor enkele woorden passen deze beide verklaringen niet goed, b.v. voor *krokodil*, *pille*.

2. Vóór nasaal en konsonant.

Voorbeelden: *prins* 1 (*prens* 1), *simpel* 1 (*sempel*), *timbre* 1 (*tèmbre* 2), *karint* 3 (*curent* 3), *tinke* 2, *pint* 3, *hiacint* 4.

Ook in deze woorden heeft men soms gepoogd de franse uitspraak in het schrift weer te geven; zo vond ik *piinte* (*Rek. der Buurtk.*, 36).

Wat betreft de verandering van *i* in *e*, deze is bevreemdend, daar wij juist een neiging hebben om de franse vokalen geslotener uit te spreken, ten einde daarmede de oorspronkelike klank meer nabij te komen; zoo veranderen wij juist zeer vaak fr. *è* in *i*. [5]) Prof. Van Helten vermeldt de verandering waarover wij hier spreken (p. 44), en stelt hem ge-

1) De jongere vorm met *ie* is te vergelijken met de uitspraak *pó* voor *pot*.
2) *Crevetse* is ofr. *crevesce*, *creveice* (God.)
3) De bijvormen *merre* en *marre* zijn door mnl. klankwetten te verklaren.
4) *Romania*, XXX, p. 73.
5) Zie mijn *Essai*, p. 103.

lijk met die welke enige echt germaanse woorden vertonen, doch indien ik mij niet vergis, moet men zich bepalen bij de gevallen waarin *i* door een nasaal werd gevolgd. Ik verwijs naar Franck, p. 54 en 55 (*Anm.*).

III. Vóór de toon.

Het is nodig onderscheid te maken tussen onbetoonde fr. *i* die in de eerste lettergreep van een woord is geplaatst, en dezelfde klank, tussen de eerste en de betoonde sillabe: in het eerste geval had hij een bijaccent. In samengestelde woorden telt het prefix niet mee.

A. *In de eerste lettergreep van het woord.*

De franse *i* blijft *i:*
adviseeren 3, *billoen* 2, *bisant* 1, *biscoet* 2, *crieeren* 1, *ghisarme* 1, *issue* 1, *liaert* 1, *lias* 3, *lidekant* 3, *limogie* 3, *limoen* 1 (»dissel"), *limoen* 1 (»vrucht"), *lioen* 1, *litiere* 1, *liverei* 2, *livessche* 3, *Milaan* 1, *minioet* 1, *mirakel* 1, *pillorijn* 3, *Pipijn* 1, *ribaudie* 1, *siroop* 1, *sizoor* 2, *spittael* 2, *stilet* 4, *tiran* 1, *tisane* 2, *triangel* 1, *vilain* 1.

Geschreven als *ie:*
Ghierlande 3, *lieaert* 1, *lievereie* 2, *lievessche* 3, *mierakel* 1, *tieran* 2, *tieretein* 2.

Wordt *e:*
belgioen 3, *besant* 1, *bescot* 2, *Gheronde* 1, *geroffel* 1, *ledekant* 3, *lemuen* 3, *lenement* 2, *leoen* 1, *leverei* 2, *levereeren* 3 (*leveren* 1), *levesse* 3, *Melaen* 1, *menioot* 1, *pellerijn* 2, *rebaud* 1, *reguer* 3, *sengerie* 1, *spetael* 2, *velain* 1.

Wordt *a:*
assue 2, *balioen* 2, *lamoen* 1, *lamogie* 3, *latier* 3, *lavesche* 3, *Machiel* 1, *papeie* 2, *rabaut* 3.

Wordt *ai*:
craieeren 1, *laitiere* 1.

Wordt *ei*:
creieeren 1, *leitiere* 1, *meinioot* 3.
Wordt *a*:
bulioen 2, *buscuut* 2.
Wordt *o*:
lovesse 2, *soroop* 1 (*Nat. Bl.*, VII, 253 var.)
Wordt *o* of *oe*:
boelioen 1.

Deze verschillende klankontwikkelingen geven aanleiding tot de volgende opmerkingen. Dat *a*, *e*, *u* en *o* zijn te verklaren als franse dialektiese nuances, heb ik vroeger aangetoond: *u* en *o* zijn speciaal waals. [1]) Merkwaardig is het dat wij naast *i* ten onzent geen enkele maal *ij* vinden: prof. Van Helten vestigt (p. 47) de aandacht op het feit dat in het Nederlands in zwakbetoonde sillaben de *i* zijn uitspraak heeft behouden [2]); elders wijst hij er op (p. 51) dat, wanneer de pronomina met zwakke toon of enclities werden gebezigd, de oorspronkelike *ī* werd bewaard (vgl. nog p. 10 en 11). Zonder twijfel is op deze wijze ook de *i* in onze overgenomen woorden te verklaren.

De schrijfwijze *ie*, die wij alleen in enkele woorden aantreffen, is dus een bewijs te meer voor het gebruik van *ie* voor gesloten (lange) *i*, waarop wij hierboven de aandacht hebben gevestigd.

Hoe zijn echter *ai* en *ei* te verklaren? Dat *craieeren* een bijvorm van *crieeren* is en niets met *kraaien* heeft te maken, blijkt uit de volgende feiten:

1. Voor *laitiere* kan men geen volksetimologie aannemen, en toch is *i* daar *ai* geworden, 2. *crieeren* is zeer oud, 3. de betekenis *kraaien* wordt eerst zeer laat aan *crayeeren* toegekend, 4 de vormen met *i* zijn zeer talrijk. Men kan geneigd zijn te vermoeden dat in *crieeren* de *i* eerst *a*, *e* is geworden, en dat toen de overgangsklank *j* is ingevoegd; doch deze verklaring

1) *Romania*, XXX, p. 101. In een open sillabe kan *e* ook als een, in het Nederlands ontstane verzwakking van *i* verklaard worden.

2) Hij verwijst naar het slot van § 100; ik weet niet goed waarop die verwijzing slaat; is het op de behandeling van *i* in de uitgang *-kijn*?

past niet voor de wisselvormen van *litiere*. Indien dit woord niet in het Frans van *lit* was gevormd, maar uit een latijns lectaria kwam, dan zou juist *leitiere* de goede vorm zijn; die komt evenwel in het Frans niet voor. Ik vind bij Godefroy één voorbeeld van *laitiere*, doch dit staat in *Girart de Roussillon*, een half-provensaalse tekst. Nu treft men, in overgenomen woorden, ook voor *a* soms *ai* aan, b.v. *aisuer*, en men zou kunnen onderstellen dat *laitiere*, *craieeren* latere ontwikkelingen zijn van *latiere* (dat, zoals wij zagen, ook voorkomt) en *craeeren*. De diftong *ei* zou verklaard kunnen worden als ontstaan uit *ai*, zoals *eisel* uit *aisil*.

B. *Niet in de eerste lettergreep van het woord.*

In deze positie blijft *i* onaangetast of wordt verzwakt tot stomme *e*; alleen van dit laatste verschijnsel geven wij enige voorbeelden:
chemeneie 1, *civetein* 1, *descepline* 1, *ypocresie* 2, *capetein* 2, *cardenaal* 1, *cusseneel* 3, *logesijn* 1, *medecine* 1, *pongetijf* 3.

De woorden waarin het Frans in de hier bedoelde positie een *i* heeft, zijn alle »geleerd", daar in volkswoorden de voortonige, niet in de eerste sillabe staande, latijnse *i* wegvalt. Oorspronkelik hebben die woorden alle *i* gehad, doch ook in het Oudfrans wordt die *i* soms verzwakt tot stomme *e*, b.v. *cardenal*, *chevetain*. Ook volgens nederlandse taalwetten zou de verzwakking echter goed te verklaren zijn; tans nog wordt, in de uitspraak van minder beschaafden, de *i* in die positie in franse woorden vaak stomme *e*; deze verzwakking is toe te schrijven aan het sterke accent dat wij op de betoonde lettergreep leggen, waaronder de andere sillaben te lijden hebben.

Ten gevolge van de analogie kan, in die positie, aan de *i* soms bij ons *ij* beantwoorden, b.v. *antijcketeit* (Kil.), *heremijtagie* (Kil.), *profijtteeren* (Kil.), *subijtelick* (Kil.), *subtijlick* (Kil.).

Oktober 1901. SALVERDA DE GRAVE.

EEN ONGEDRUKTE BUNDEL REFEREINEN VAN 1524.

De Koninklike Bibliotheek te Berlijn bezit een merkwaardig handschrift (Ms. Germ. 4° 651) dat, voorzover mij bekend is, tot nu toe onopgemerkt bleef. Zodra het mij door een toeval in handen kwam, interesseerde het mij zeer, maar daar mijn tijd grotendeels in beslag genomen werd door de studie van het Mnl. stichtelike proza, kon ik het slechts oppervlakkig onderzoeken. De uitslag van dit voorlopig onderzoek wil ik hier meedelen. Waarschijnlik zal dit voor de kenners van onze zestiende-eeuwse taal en letterkunde een aansporing zijn tot grondiger bestudering.

De codex is een papieren kwartijn van 343 bladen in perkamenten band. De bladen zijn ongeveer 20 bij 14 cM. groot; elke bladzijde telt 23 à 26 regels, vrij regelmatig met ronde letter geschreven. Op het tietelblad leest men:

Hier in dit boeck staen
Veel schoonder refereynen
Gheestelick ende waerlic
Die seer ghenuechelick sijn
Om te lesen. Als in die
Tafel betoonlyken is ende
Isser. m. als CC ende LIIII.

Daarop volgt van fol. 2 tot 12 de »tafel", een register waarin de refereinen naar hun »stock" alfabeties gerangschikt zijn, met de aanwijzing van het blad waarop ze te vinden zijn. Aan het einde van het handschrift (fol. 343) maakt de schrijver zich in de volgende rederijkersrijmen bekend:

Conclusie ofte rondeel

Die dit boeck ghescreven heeft
maria wil hem in staden staen
Heer jan van styevoort hy syn naem wtgeeft

Die dit boeck ghescreven heeft
Vicarius tsinte marien is hij onghesneeft
om tijt verdrijf heeft hijt ghedaen
Die dit boeck ghescreven heeft
maria wil hem in staden staen

Een ander conclusie of rondeel

Dit heeft volent mit diligentie
doemen XV^{c} XXIIII screef siet
Heer jan van stijevoort tot goeder intencie
Dit heeft volent mit diligentie
Tsinte Marien haelt hij sijn presentie
opten VII slapers dach hij dees materien liet
Dit heeft volent mit diligencie
doemen XV^{c} XXIIII screef siet

Anno MDXXIIII XXVII junii

Ten slotte leest men op het achterste schutblad in 17de-eeuws schrift: »Vijckarijs fuit marī Tutrecht Johan van steynvorden 1527." Naar aanleiding van deze aantekening wendde ik mij tot Mr. S. Muller, die zo vriendelik was een onderzoek in te stellen en mij het volgende berichtte: Jan van Stijevoort is bekend als de vervaardiger van een *Manuale tractans de officio Majoris camere et aliorum omnium officiorum ecclesie beate Marie*, dat in het kapittelarchief van St. Marie berust en allerlei bepalingen van het kapittel en waarderingen en reducties van munten bevat, nodig voor het maken van de verdeling van de saldo's der kapittelrekeningen tussen de kanunniken. Het stuk is in de inventaris gedetermineerd als daterende van circa 1500; bij nauwkeuriger beschouwing blijkt dat er het jaartal 1496 in voorkomt, maar dat er ook gesproken wordt over een kapittelbesluit van 21 Aug. 1521; het boekje dagtekent dus van na 1521. Verdere nasporingen omtrent Stijevoort waren vergeefs. Het Manuaal doet Mr. Muller vermoeden dat hij computator van het kapittel van St. Marie is geweest, d. w. z. een der twee personen, belast met het nagaan of in de rekeningen der comptabelen de oude wetten en gebruiken van het kapittel

geobserveerd waren, en met het verdelen der saldo's volgens deze usantiën. Gewoonlik waren deze computatoren leden van het kapittel, maar Jan van Stijevoort schijnt niet tot kanunnik opgeklommen te zijn; zijn naam komt tenminste niet voor op de zeer nauwkeurige lijst der kanunniken van St. Marie, in de 18de eeuw samengesteld door de notaris De With.

Zolang niet een gelukkig toeval meer biezonderheden omtrent de persoon van Jan van Stijevoort aan 't licht brengt, zal het niet gemakkelik zijn, de oorsprong van de refreinbundel na te gaan. De taal wijst duidelik op Zuid-Nederland en maakt het waarschijnlik dat de Utrechtse vicaris uit de Zuidelike gewesten afkomstig was. Belangrijker is de vraag of hij de auteur of de verzamelaar van de bundel is. Uit de verzen aan het slot is geen stellige gevolgtrekking te maken, want de uitdrukkingen: »dit heeft volent" of »ghescreven" en »om tijt verdrijf heeft hijt ghedaen" kunnen zowel op een dichter als op een verzamelaar betrekking hebben. Misschien dat een nauwkeuriger onderzoek de moeielikheid oplost en beslissende inwendige bewijzen oplevert. Dat Jan van Stijevoort zelf de »const van rhetoriken" beoefende blijkt uit de rondelen aan het slot. Daarentegen schijnt het aantal refreinen dat op dezelfde »stock" gemaakt is, eer op een compilatie te wijzen. Een derde mogelikheid is dat de eigenaar van het handschrift eigen werk met dat van anderen samenbracht.

Over het belang van deze refreinen voor de taalkennis behoef ik niet uit te weiden: de zestiende-eeuwse kleurrijke volkstaal levert zoveel moeielikheden op, dat elke nieuwe aanwinst welkom is. Ook in onze bundel zijn tal van plaatsen mij duister gebleven, die alleen door een grote belezenheid in 16de-eeuwse schrijvers mogelik opgehelderd kunnen worden.

Ook wat de inhoud aangaat lijkt mij deze verzameling een aanwinst voor de kennis der 16de-eeuwse litteratuur. Voor de eerste helft van deze eeuw noemt Kalff (Gesch. der N. Lett. in de 16de eeuw I, 313) als hoofdbronnen de bekende Gentse referein-bundel van 1539 en een ongedateerde, die bij Jan van

Doesborch gedrukt is, en waarvan de inhoud waarschijnlik uit het begin der 16de eeuw dagtekent. Hij wijst op het kenmerkend onderscheid: in de bundel van 1539 bespeurt men de geest der nieuwere tijden; die van Jan van Doesborch staat dicht bij de Middeleeuwen. Te oordelen naar de karakterisering die Kalff van deze bundel geeft, vertoont hij grote verwantschap met onze verzameling. Ook het omstreeks 1580 geschreven handschrift van Jan de Bruyne, door Ruelens uitgegeven [1]) bevat veel ouder materiaal, maar voorzover ik heb kunnen nagaan, heeft deze verzameling geen refereinen met de onze gemeen. Het handschrift van Jan van Stijevoort geeft ons dus een zeer groot aantal refereinen die stellig vóór 1524 gedicht zijn. Als men nu in aanmerking neemt dat het oudste gedateerde gedicht van Anna Bijns het jaartal 1522 draagt en haar eerste bundel in 1528 verscheen, dan is ons handschrift ook door zijn ouderdom van groot belang.

De inhoud vertoont veel verscheidenheid. Een systematiese indeling heeft niet plaats gehad: de drie bekende soorten, de refereinen »int vroede, int amoureuse en int sotte" zijn hier bovendien niet scherp te scheiden. De stichtelike refereinen, betrekkelik gering in aantal, hebben m. i. weinig waarde. Meestal is het louter gevoelloos rijmgeknutsel. In een enkele strofe horen we zuiverder toon klinken b.v. (fol. 320 v.):

O vloyende vloyt natuerlick springhende
Die erde doeringhende
U selven minghende
mits godlijke cracht en uwe virtuten
Natuerlick voetsel alle crudekens bringhende
Onghetempertheyt dwinghende
De cracht verlinghende
van allen bloemkens die men siet spruyten
Hier opter erden doer tmilde ontsluyten
van allen conduten reyn suver fonteine

1) *Refereinen en andere gedichten uit de XVIe Eeuw, verzameld en afgeschreven door Jan de Bruyne*, uitg. door K. Ruelens voor de *Antwerpsche Bibliophilen*.

O maria wy waren allen ghesloten buyten
Den hemel ende laghen in sviants muyten
ten waer doer u schoon maghet reyne
O maria wij waren al ghemeyne
Daer groot en cleyne
mit sviants broitsel
Wij hadden moeten blijven in pijnen ghemeyne
Dus machic wel spreken dees worden int pleyne
Lof reyne fonteyne alder bloemen voetsel.

Toch kan zulke poezie de vergelijking met de eenvoudige devote liedjes van die dagen niet doorstaan.

Belangrijker zijn andere refereinen »int vroede", die bittere klachten uiten over de toenemende oneerlikheid, hebzucht en dwaasheid in de wereld, over de aanmatiging en bevoorrechting der heersende standen, over de verdrukking waaronder het volk gebukt gaat. Hier heeft de dichter wat te zeggen en hij weet het goed te zeggen. Deze stukken echte volkspoëzie zijn uitstekend geschikt om voorgoed het vooroordeel uit de weg te ruimen, alsof in rederijkerskringen uitsluitend »verbasterde" en »verfranste" taal geschreven werd, want maar al te veel wordt in dit opzicht Jonckbloet noch nagepraat.

Als politiek gedicht is interessant het referein: »Dbegheert al pays sonder die de lever eten", en niet minder, als tegenhanger, het referein »Elc doe sijn neringhe ende swijch al stille", waarin al zulke politieke zangen veroordeeld worden.

De talrijke refereinen „int sotte" zijn uitingen van dartele vrolikheid, soms enigszins moraliserend getint, meestal realistiese schilderingen uit het leven van loszinnige klanten en »verloren kinderen", kortom van allen »die werdich sijn in die gilde ghescreven". De laatstgenoemde »stock" herinnert onmiddellik aan het gedicht »Van der Blauwen Scute", door Verwijs in zijn bundel »Van Vrouwen ende van Minne", afgedrukt. Ook hieruit blijkt hoe dicht deze refereinen bij de 15de eeuw staan.

De minne speelt begrijpelikerwijze in veel van deze taferelen de hoofdrol, zodat sommige ook onder de »refereynen int amou-

reuze gerekend konden worden, al zijn het geen eigenlike minneliederen, tot een geliefde gericht. Evenals in de volksliederen wemelt het van bedekte en verbloemde uitdrukkingen, waar het »spel van minne" ter sprake komt; elders wordt er openlik over gesproken met een losheid die in scherpe tegenstelling is met de classicistiese deftigheid der latere rederijkers. Maar juist de afwezigheid van dwang, dat vrij uitzeggen is een noodzakelike voorwaarde om kunst te maken. Vandaar dat juist in zulke gedichten soms de beste regels voorkomen. In een sterk eroties referein op de stock »Hoe mach yemende meer ghelucks gebueren" wordt van de »amoruese ghelieven" gezegd, hoe

.... „sij bey naect sijn als adam ende yeven
ende hijse in een gulden kevie siet staen
Mit haren ghelen vlechtkens ontdaen
mit twe wanxkens bloesende als roseflueren".

Deze mooie verzen deden mij onwillekeurig denken aan de »goude nis van straelen", die de Eva-figuren omgeeft in Vondel's Lucifer.

Ondertussen zou men al deze gedichten allerminst verwachten in een handschrift van een priester-rederijker. Het is kenschetsend voor de tijdgeest dat de Utrechtse vicaris deze »schoone refereynen" bijeenbracht »met diligencie", blijkbaar zonder er iets verkeerds in te zien. Dit geldt in noch hoger mate van enkele refereinen die aan de Middeleeuwse boerden herinneren, b.v. de vermakelike pausendroom: »Mer smorghens vondick dat al ghelóghen was". Het referein: »Ick loich ic en conste mij niet bedwinghen" vertoont zelfs verwantschap met de »X goede boerden". Onschuldiger is het echt komiese verhaal van de »bescaven ioncker" (»Wat vintmen menighen leepen hase") dat aan de klucht doet denken. Dergelike refereinen verdienen dan ook naast de esbattementen genoemd te worden als de voortzetting van het Middeleeuwse realisme, dat zozeer volkseigendom bleek te zijn, dat het ondanks de invloeden der renaissance in de 17de-eeuwse kunst verjongd te voorschijn kwam.

Na deze korte inleiding geef ik als proeve een aantal refereinen, die mij bij het doorlezen het merkwaardigst voorkwamen; door gebrek aan tijd moest ik mij in 't afschrijven zo veel mogelik beperken. De volgorde is ongeveer die waarin ze boven besproken zijn; aan het slot komt nog een vrij duister leugendicht, waarvan de inhoud waarschijnlik niet meer geheel te ontcijferen zal zijn. Van toelichting heb ik mij onthouden, omdat mij daartoe niet genoeg materiaal ten dienste stond.

fol. XLv REFEREYN.

Hoe sout dan qualick in die weerlt gaen

Men seyt die werlt wort lancx soe bosere
en ic seg neen en dat by desen
Al seydmen tvolc wert lanx soe losere
contrarie wert u van my bewesen
Want ic en vinde in ghenen lande gepresen
onder princen ridders ionckers noch heeren
Dan gerechtige vaste trouwe gheresen •
niemant verdringhende by enich verseren
Mer si willen der ondersaten goet vermeeren
niet scatten noch quellen weduen noch weesen
Dan rechtverdich recht doen naeder scriften leeren/
fol. XLI want sy den hemel winnen ende die helle vreesen
Die geestelicheit en wilt plucken noch teesen
den ghemeynen volc wat sy bestaen
hoe sout dan qualick in die werlt gaen

Besiet procoruers oft advocaten
waer dat sy wonen in enighen hoiken
Ja al ist te bruessele oft hier ter straten
waer datse ymant bannen of vloiken
Sy vindent al van rechts weghen in haer boiken
nochtans en begheren sy niet dan simpel loon
Gheen loosheyt en willen sy soiken
soe ontsien sy god inden hoghen troon
En die coopman volcht oec den rechten toon
want hi is rechtverdich in sijn comenscape
Ende die dienst knecht al heet hi claes of moon

hy is synen meester een gehuldich knape
Des ghelycks die maechden daer ic vruecht in rape
elc doet soe dat hi wilt hem wert gedaen
hoe sout dan qualick in die werlt gaen

Een rostusere om een gulden werlt
en sou enen anderen niet willen bedrieghen
Al haddi een peert soe net bepeerlt
hi en dede gheen loosheyt om xx vlieghen
Waer sietmen oec in kercken of in clusen lieghen
fol. XLIv dese muylstoters diet gelt mach passen
sy en loghen niet een woert om x gulden wieghen
Tis al soe syt segghen van haerder cassen
in die clercken sietmen ooc veel duechden wassen
sy en scriven een letter niet wten weghe
Oft sy en willen oec by gheen meyskens brassen
daer syse by bedrieghen mochten te deghe
En die meyskens hebben oec van gode de seghe
dat sy maecht bliven tot dat si na huwelyc staen
hoe sout dan qualyc in die werlt gaen

Die scoynmakers maken die scoynkens dichte
al strecken sy tleer somtyts mitten tanden
Die backers en backen tbroot niet te lichte
want tis al groot ghenoech in allen landen
Die cleermakere is van synen handen
rechtverdigher dan een hoyfyser ront
Hy en soude niet steelen twe enckel panden
al waert datter niemant bij en stont
Dan isser die moelenaer ic maecks u cont
die is noch die rechtverdichste van allen
Hy en soude niet willen om x^c pont
te diepe in yemants sackken vallen
Jae boven syn recht wat die sille mach callen
hi is al recht wte al macht hem somtijts misgaen
fol. XLII hoe sout dan qualick in die werlt gaen.

Prinche

Wien sietmen vercopen schuym voor bier
of die de mate niet vol en meten
Waer lopen nu dronckers daer of hier
oft tuysschers heymelick yewerts gheseten

Waer hoortmen dat herinck vercoopsters wert verweten
dat sy vrack goet voer goet vercopen
Waer saechdi oyt melcwyven diet volc bescheten
mit haere botermelc soe sy plochten
Waer siedi nu vechtsaken die hebben gevochten
off oude queenen coppelen drayen
Waer wonen nu vroukens die knechtkens wochten
die hen om een halven stuver laten payen
Waer soudmen nu clappers of clappeyen gerayen
men vint int lant niet dan duechs vermaen
hoe sout dan qualick in die werlt gaen.

---

fol. XLIIIv

Refereyn

Langhe gheborcht en is niet quyt ghescouwen

Trecht staet ghebonden theeft nu helpens noot
practyke loose vonden syn nu al thoot
elc mensche is nu tot liste gheneghen
Elc spreect nu mit twe monden dat sietmen bloot
men ontsiet gheen sonden want vrese is doot
die waerheyt blijft nu al ommc versweghen
Daer list of loosheit is in gheleghen
dat soictmen want elck wil goet verwerven
Al waert onrechtverdichlijck vercreghen
sy en sorghen niet voer gheen bederven
Daer en leyt niet ane hoe datse sterven
al omme is die werlt vol ontrouwen
Al moghen wy doen sonde op dander kerven
langhe geborcht en is niet quyt ghescouwen.

Waer ic gae of come tvolc is bedruckt
die erme simpele domme wert gepluckt
compassie is tsamen wten lande
Tvolc is nu al omme soe loos dat huckt
trecht keert int cromme elc te hemwert ruckt
practyke is nu menigherhande
fol. XLIIII Deen dander bedrieghen en is gheen scande
die alder looste syn nu meest verheven
Men soeckt nu yemande van verstande
die wysheyt of raet soect met leeren te gheven

Die duechdelyke sietmen sneven
om dat sy rechtverdicheyt onderhouwen
Mer peysden sy op wrake sy mochten wel beven
langhe gheborcht en is niet quyt ghescouwen.

Prinche

Financie sietmen nu spotters neringhe
nouwe en hoertmen van duechden enich ghescal
Mer quade usancie ende srechts verweringhe
dese sietmen regneren over al
Hier omme dinckt dat u god nemen sal
off laet u in tijts u sonden berouwen
op dat ghij niet en coemt inder hellen ghescal
want langhe geborcht en is niet quyt ghescouwen.

---

fol. IIc XXI

Refereyn

Rapen moet wel syn een ghesonde spys

Het wil al rapen dat van adam leeft
Datse goyen coop syn my wonder geeft
paus en biscop abt ende deken
Tcoomt al ghelyc int raepvelt ghestreken
keyser coninck heeren alle edelen mede
Die buten int dorp wonen of in stede
priesters religiose canoniken ende clercken
Het wil al rapen sonder laboreren of wercken
rechters advocaten comen ooc wel totten horen
Want syt groffelic nemen daert hoer mach ghebueren
Aldus neemick voer mynen reghel ende avys
fol. IIc XXIv rapen moet wel syn een ghesonde spys.

Ambachsman souden wel nemen v virendeel voer ellen
Ackermans oeck mochten sy den ommeganc stellen
ian derm sou wel eten van een gheeroofde coe
Dat vel naem hy mede dat calf daer toe
metten scellen moeten die arme gheneren
Die niet beters en heeft moet hem contenteren
mer die biddende oorden syn van beter aventueren
want sy di cleyn raepkens bat van hem ghetueren

Die minrebroers mit haer ghelapte scoen dat bat ondecken
den honger de wolf wten bosch iaecht tot veel plecken
Sy manen haer daghelicx renten cleyn van prys
rapen moet wel syn een ghesonde spys.

Buten opt velt luttel vinden de scapen
want de wolven allesins te tylick rapen
rou ende onghecooct die sommighe brassen
Als hongherighe diet inslicken sonder handen te wassen
die de crop vol hebben alder ghierichste opt spelen
Dit horens wert ende niet om helen
die meest besueren minst ghenieten
Dus mach den arbeyt enen wel verdrieten
want veel willen plucken sonder raepsaet te sayen
fol. II^c XXII Grotelic in vueren sonder picken of mayen
waer van seer besmet syn die gheleerdt syn en wys
rapen moet wel syn een ghesonde spys.

Rapen syn gesont seyt meester kempenaer gebraden
Waer om tvolc te bet hem laet beraden
inden pot gesmoort en syn nochtans niet te vermuylen
Mer inde kiste vermoort moghen niet vervuylen
sy moeten wel goet ende ghevallich wesen
want sy die sieck syn in de borse ghenesen
sy laxeeren endc verdryven couwe
Die wil by rapen is laet varen rouwen
tot dat broot gheen beter spys int ghemene
Want her omnes begheert groot en cleene
sy spannen die crone boven suker of rys
rapen moet wel syn een ghesonde spys.

Laet varen het rapen versmaet goet en gelt
waerom ghi alle die werlt int verwer stelt
want om rapen coomt alle verdriet en misval
Die alle die brabantse rapen had die en hadse niet al
sy doen den buyck pyn ende lichtelic op swellen
fol. II^c XXII v Die meer rapen dan broot eten wie salse tellen
rapen studeren medicyns iuristen practyken
om tgelt te cryghen vanden armen en ryken
Om rapen die cassenaers lieghen men sout tasten
om rapen comen sy op feesten inde vasten
Om rapen coomt arnout int velt ghelopen
wackerlic mit synen netten ende synen knopen

Die rapen syn gepresen boven haes of patrys
dus moetèn rapen wel syn een ghesonde spys.

---

fol. IIc XXIIv

Refereyn

Alle sotten en draghen gheen bellen

In alle tornoyen oft vrolyke foreesten
In alle schietspelen of feesten van rethoryken
Daer vintmen veel diversche sotten der feesten
mit bellen blinckende om elcx bekyken .
Ende lopen ter straten van wyke te wyken
mit duythsche caproenen om vruecht te beginnen
Handen vol bellen thes dic sien blyken
aen elleblooghe buten en binnen
Mer edel gildebroers ghi moet versinnen
datmen alle sotten niet en mach bemercken
fol. IIc XXIII Aent blinken der bellen wilt dat bekinnen
sy en dragense niet allen die den sot versteroken
Die gheesten moeten soe bedectelic wercken
dus moet ic u den rechten text wt spellen
'alle sotten en draghen gheen bellen

Magher royaerts en mach ic niet vergheten
daer pover den hooren heeft inde hant
Die heymelike roy tappen dit moeti weten
ende den ioncker willen maken vaet wel tverstant
Dees en draghen gheen bellen hier int lant
noch hoverdighe sotten vaet dit ontmoeten
Daer de malheyt soe groot in is gheplant
niet wetende dat si gaen op haer voeten
Wie sal dese amoruese haren sin versoeten
die sonder bellen ghelyc iaghen den sot
oft vechters of tuyschers twaer quaet om boeten
sy en souden den sot hier af weeti tslot
Noch laet icker veel achter die ic niet rekenen mot
dus segick noch al moet my quellen
alle sotten en draghen gheen bellen.
Soudense huden sdaechs alle bellen draghen
fol. IIc XXIIIv die mit enen sot ghequelt syn
Ten soude de sommighe niet wel behaghen
die mit groten benificien ghestelt syn

Sy en moghen niet al ghemelt syn
geestelike prelaten oosters ofte proost
Ende men vinter noch sout al getelt syn
die heymelic den sot maken — het exempel gloost
Merct sotten opgheblasen suyt ende oost
dexperiencie blyct aen sulcke cadetten
Die stellen op mallaerts sterc haren troost
tyelooskens machmen oec hier bi setten
Die op haer goyken niet veel en letten
dits blykelic sy en connens niet verpellen
alle sotten en draghen gheen bellen.

Princhc

De duven sotten in alle steden
sy moeten oeck syn hier in dit perck
Die en vinden gheen gelt dies bin ic te vreden
want sy sien altyt opwaerts even sterck
Die canyn sotten bedriven twerck
die melcken altoos vroich en late
Dies en draghen sy bellen tsy leeck of clerck
noch meesen sotten daer ick vruecht in vate
fol. IIc XIIIl Dees verwispelen al haer bate
ende maken den sot hier en daer int velt
Des sy oock qualick syn ghestelt
want ic blyf by my eerste motyf mitter scellen
alle sotten en draghen gheen bellen.

---

fol. IIc XLVIIv

Refffreyn

Die ryke die heet die wel ghoborene

Die werlt staet nu seer wanckelyck
Tgheleerde volc dat leeft nu seer leekelyc
dat die leeken thooft syn vanden gheleerden
Die dreyghen souden spreken smekelyck
Ende die waerheit siet soe bleekelyck
dat sy mit allen es die verseerde
Mer nu is ontrouwe die vercorene
Practycke scaect speelt int verkeerde
die rycke heet die wel ghoborene.

Da nobis werckt abuys om spreken
Dona die soecken nu loose treken
Argentum maect nyeuwe practijcke
Qui non habet die is te versteken
Domine die lydt grote ghebreken
thes Penes me ipsum al dat ic kycke
fol. IIc XLVIII Ic en sie niemant seer scats eer rycke
dan Rapiamus en prelaets gheschorene
By meester Symon dominus na u dat ic strijke
die ryke heet die wel gheborene.

Den groten stier heeft al den loop
Den edelen hase gelt al den coop
tvette vleysch is deerste van pryse
Elc loopt om den meesten hoop
Niemant en tapt den vollen stoop
mulum [1]) labium is nu die ghijse
Nichil solvi is goey divijse
niemant dan iudex is die ghesw
orene
Jonc onghebaert gaet voer den oude gryse
die ryke heet die wel gheborene.

Prinche

Hier om plaecht ons Ira dei
Niemant en seyt thes culpa mei
dmeeste die verslindt dminste
Elc seyt non sum causa rey
God es rechtverdich quid petam ei
mer inden pater noster weest dit ghesinste
Dynen even kersten weest den beminste
om ewich tscuwene goeds thorene
fol. IIc XLVIIIv Want int sluyte in contrarie oft op dminste
die ryke heet die wel gheborene.

1) Lees: mutum?

fol. II^c LXVI

Reffereyne

Die duerste huerperden staen dickwil stille

Een goet peert es een profitelyke have
Dat reyn van haer es ende van lyve gave
schoon van borsten ende grof van eynden
Goet om opsitten goet van drave
Ghenuechelic int ryden niet als een slave
dat scost noch slost int keren int weynden
Sucke henxten mochtmen seynden
coninghen graven mit blyden wille
My seyden ghesellen die henxten kenden
die duerste huerperden staen dickwil stille.

Ick gheloofs wel want reden es ditte
Men vint gheen peert ten heeft missitte
ia alst ghemeenlick ter hueren draeft
Het sy achter wt slaende oft swetende hitte
Ongans te voete oft ander smitte
onseker int ryden oft verslaeft
Sommighe ghuyle die byt oft scraeft
fol. II^c LXVI^v al rydmensse tes van cleyn ghetille
Dus segick waer dat ghyts gheloof gaeft
die duerste huerperden staen dickwil stille.

Een goet peert es licht te misryden
Daermen in neemt soe cleyn verblyden
Sulc man wil een goet peert becleden
Elc man moet hem siu synen staet besnyden
Ja die hem van scaden wil bevreden
Moet met reden syn te vreden
Al es een henxt magher van leden
men macht niet al iuyst hebben te wille
Geeft hem een ghebit moy besneden
die duerste huerpaerden staen dicwil stille.

Om dees reden wat te versueten
Peerden die lopen mit twe voeten
meen ic die langhe hemden draghen
Gheknoopte knopen die ghern vrotten
Ende legghen in haer bedde als clotten
dat potten en kannen waghen

Dan slaen sy slaghen als quackel slaghen
als hem die pol coomt binnen der bille
Mer hoe hem scamel ruyters draghen
die duerste huerperden staen dicwil stille.

Dees en weten niet hoe proncken hoe lopen
IIc LXVII ruwelic sy op yemande kycken
Quansuys wy en syn gheen vracht om copen
mer soumen die waerheyt laten blycken
Sy beslaen meer spoeder koetsen dan tyken
dan die openbaer ter hueren lopen
Sy connen den menighen den naecten wel dopen
wie gelt mach gheven claes of willem
Mer scamel ruters ontfermtmen mit hopen
die duerste huerperden staen dicwil stille.

Die duerbaer huerden laet ic spoelen scuvagie
Want als ghedaen es myn pelgrimagie
soe coomt my alleens wat peert men my ghereet
Die duerbaer perden en pries noyt pagie
Avicketsel rosetsel maect schoon vesagie
daer menich henxtken luttel of weet
Waren sy alleens ghecleet
die duerste en hadder niet by een spille
Ic seg die waerheyt al est hen leet
die duerste huerperden staen dicwil stille.

Princhе

Men vint menighe wyse
die onder die huerperden maken verbaers
Tot mynen propoost van mynder avyse
hoe schoonder aensicht hoe vuylder aers
Dus gheen duerbaer huerperden ick en wille
want dierste die staen meest ende dicwil stille.

---

fol. CCCIVv

Refereyne

Donnooselе scaepkens worden meest ghescoren

Waer hem een mensche nu went of keert
Dorloghe meert als gras of riet
tvolc leeft al waert puer doof of blent
Tlant wordt verbrant ende al ghescent

alle die werlt doere dit noch gheschiet
wie es die nu den toorn goeds ontsiet
fol. CCCV Wie peyst nu om syn leste end
die gheestelyke en houwen niet dat god ghebiet
Wie doet synre sielen perfecte emend
Elc rooft en moort als die onbekend
waer bliven nu enighe sonden verloren
Dus leydt deen blende den anderen blend
donnosele scaepkens worden meest ghescoren.

Het schijnt op deerde een hemelryke
rycheyt te cryghene scat ende macht
Hellebaerden bussen boghen ende pycken
Elc behelpt hem selven mit lose practyken
ende die worden op derde nu meest gheacht
Donnosele worden bedroghen mit wil of cracht
hoe datment ghecryghen mach in handen
Haer goet gherooft ghestolen haer panden
Dus worden donnosele nu versmacht
Justicie is dolende in allen warande
dit coompt den herderen al te voren
Die ghierighe regieren nu die landen
donnosele scaepkens worden meest ghescoren.

Donnosele wordt gheacht als die verradere
elc es wt om hem te bedervene
Tkint bedriecht nu synen vadere
fol. CCCV$_v$ Die werelt wert soe langher so quadere
deen broeder is wt den anderen tontervene
Elc gheert den anderen te doen stervene
dus elckelyc synen vrient bedriecht
Ende pynt deen sonde op dander te kervene
soo dat ghetrouwicheyt in hem liecht
Haet ende nyt die werelt doervliecht
men wil nu plats gheen wysheyt orboren
Tvolc wort mit lueghenen al op ghewiecht
donnosele scaepkens worden meest ghescoren.

Prinche

Wat wil ick hier veel of scriven
Dat deen veel teghen den anderen wil kyven
tmoet eens teenen payse gheraken
Al machmen donnosele hier ontlyven
Dewighe leven sal hem by bliven

ende die quade sellen daer om bernen en blaken
Hoe sellen die gheroofde brocken dan smaken
donnosele sal god in gracien horen
Die quade en derven dan nae gheender vruecht haken
Die de sonden nu niet en willen missaken
want daer mede sellen sy god verstore
Dus sluytick sonder meer woorden te maken
dat donnosele scaepkens worden meest ghescoren.

---

fol. LXXIX v

Refffreyn

Dbegheert al pays sonder die de lever eeten

Wie leeft ter werlt en soe out es
die thuys der leuwen oyt sach soe desolaet
Om dat den lew noch soe ionck gheclout es
sietmen dat syn huys ende lant vergaet
Doer den gulsighen buyck en nydighen haet
die nu die meeste syn van bestiere
Ende die ons doer trouwe in trouwe by staet
die loont men mit trouwe nu per deriere
Tmoet al brantscatten of men steltse te viere
fol. LXXX niemant en verantwortse elc peyst om tsyne
Om lever teten want dats nu die maniere
dus bliven wy ghewont vanden gulsigen swyne
Al claechment margrieten of katryne
men seyt lydt noch wat tis vreemt om weten
Wy worden ghevanghen ghescat ten fyne
dus mach ic wel segghen ten droeven scyne
Tbegeert al pays sonder die de lever eeten.

Pays moet vluchten daer orloghe regneert
wy vergaren tvolc mit groten hopen
Ende als die bede is gheconsenteert
dan laetmense al drupende thuyswaert lopen
Dan moetmen peert en harnas vercopen
also wel die duytschen als die walen
Al soudense de scaepkens tvel af stroopen
men soude van vyf maenden nau deen betalen
Al sietmen die vianden die roven halen
men laetse passeren doer dorpen en steden
Al branden sy in pulveren de palen
die lever eeters synder me te vreden
Ten baet gekeven gevochten noch ghestreden

Wy sellen dat eynde eerst mitten wever meten
Dat der leuwen warande wordt onder voet getreden
Tis goeds gelieven dus segic noch als heden
Tbegeert al pays sonder die de lever eeten.

ol. LXXXv Niemant en wil die catte de belle hanghen
niemant en der segghen des lants gebreken
Men soudese levende mitten velle hanghen
of op die poorte inden gevangenis steken
Ick hebbe nochtans gehoort vander weken
dwonderlickste abuys doer swercks vermossen
Dat den lew geregeert wort hoert my spreken
van den fransche wolven ende spaensche vossen
Den gulsigen buyck en nydighen haet hen dossen
sy plucken den leeu en make de warande bloot
Al mach den vromen Aern ons lossen
mit der eedelder enghelscher roosen root
Ghebruyctemen wysheyt ten waer geen noot
mer neent als sulck die ghene wel weten
Die om slicken gheen brocken en syn te groot
dus sluyt ick noch alsoe ic myn slot ontsloot
Tbegeert al pays sonder die de lever eeten.

Princhе

Leeuwen alle edele dieren wilt
in voerleden tyden soe seer ontsaghen
Gheen heer soe groot die beet in uwen scilt
noch iagher soe cloick die op u warande dorst iagen
Nu wilt u een vanden ermsten dieren plaghen
die omtrent uwer warande noch geplant syn
Een fenynich scorpioen ic moet beclaghen
daer die gulsighe wolven die nu int lant syn
fol. LXXXI Soude ghy leew noch langhe sonder verstant syn
soe ghinc huys ende lant verloren
Want die lever eeters die soe scerp getant syn
hebben u scapen ghevilt en naect ghescoren
Wilden wy eendrachtighe liefde orboren
en dat wy cloekelick daenclevers smeten
Wy souden soe wreken onsen toren
mer neen wy soe segick als te voren
Tbegeert al pays sonder die de lever eten.

(*Wordt vervolgd*).

fol. II^c LXVIII

REFFEREYNE

Elc doe syn neringhe ende swych al stille

Een fantazye es my corts int hooft ghedrayt
van gramscap en const ick nau eten
Om datmen rethorycke nu achter straten sayt
Ende elcken nu mit groten cluyten payt
tfy diet ghelooft hy es sot gheseten
Tgheeft my vreemt oft dees cluytenaers weten
tsecreet van den heeren nae tgheen dat sy singhen
Sy waren al werdich mit stocken ghesmeten
ende leerden hem lyen cluyten voort bringhen
Thes scande groot datment laet gehenghen
in een lant daer pays rust vry ten hille
Ick seg elc moet syn tonghe bedwinghen
Elck doe syn neringhe ende swych al stille.

fol. II^c LXVIII^v Ist datse connen cluyten versieren
van princhen heren coninghen graven
Sy soecken grote list ende nouwe manieren
Om liedekens te maken om sgelts vertieren
daer sy int gasthuys haer kelen met laven
Sy doent tvolc mitten mont te deghen draven
ende mitten ganghe weten sy min dan niet
Sy singhen sy crytten al warent raven
tsa tsa coopter niemant een nyeuwe liet
Tvolc staet en gaept ten es gheen bediet
vol schimpich sanchs brinct die gheen int ghescille
Dus segic elc merck vry syns selfs verdriet
elc doe syn neringhe ende swych al stille.

Deen singt den Aern sal syn vlueghelen slaen
dander singt den leuw salt noch wreken
Deen singt die lelye heeft veel misdaen
Dander singt die rose es ons ontgaen
deen singt mel salde scermutsen en steken
Dander singt men salder veel lancen breken
tes wonder hoe sy spelen mitten mont
Die heren synt dier minst of spreken
dese clapaerts wetent al gheseyt goet ront
Laet den Aern gheworden ende blyft ghesont
moetet tvlas ghesponnen syn hy weet die spille

Wy maken den leeu mit clappen duerwont
elc doe syn neringhe ende swych al stille.

Princhе

O princelic engien van hogher namen
mit uwen edelen voersinighen staet
Dat wy veel clappen thes cleyn betamen
Ist datter yet scuylt Aernt vol vramen
ghy syt wys [ghenoich] ghy weet altyt raet
Wat helpt dat menich quaet sot sayt syn saet
die nerghens mede en hebben te doene
Ter aventueren daer en es gheen misdaet
al est dat tvolck nu hem kent soe koene
Cluyten te singhen tot sulcken saysoene
ic hopet pays bliven sal binnen onsen hille
Ic segt voor al alst my staet te doene
elc doe syn neringhe ende swych al stille.

---

fol. II^c LXVII^v

RefferEYNE

Den drincpot maect den menighen geldeloos

Den drincpot es heer van bystervelt [1])
Den [2]) drincpot es viant teghens tghelt
den drincpot maect menighen slimmen ganck
Den drincpot alle sorch wter herten stelt
Duer den drincpot mits dranc den buyc seer swelt
den drincpot werpt menighen onder di banck
Men vecht men kyft dat doet den dranck
dan leytmense int cassement seer boos
Daer moeten sy inne teghens haren danck
den drincpot maeckt menighen gheldeloos.

Alsmen ghevaet heeft wyn oft bierken
Ende men vint venus camerie[r]ken
dan est wy moeten gaen drinken een potteken
Vanden besten / dan seyt dat lieflick dierken
Het dunct my syn dat beste bestierken
ghy weet wel ic bin u liefste motteken
Ick seg dan lief / sy seyt dan sotteken

---

1) Vgl. fol. 14: „En hielt ick haer roote menighen dach
sy sou my heere van bystervelt maken".
2) Hs. En. De initiaal D van vs. 1 geldt waarschijnlik ook voor dit vs.

haer hant is in mynen budel altoos
Des morghens en vindic niet een plotteken
den drincpot maect menighen geldeloos.

Heeft die dronckaert dan een loos werdinneken
Soe cloptse hem minlic onder syn kinneken
mer IIII voer II scryft sy dats claer
Sy ontknoopt syn bursken sacht dat minneken
fol. II^c LXVIII Ende sy ontreckt hem daer een vinneken
dan seyt sy betaelt tghelach es swaer
Beclaecht hy syn gelt dan roiptmen daer
vuyl dronckaert vuyl boif met luder voos
Steeckt u van hier ick segt u claer
den drincpot maect menighen gheldeloos.

Princhе

Dus wilt by maten drincken
want die onmatelic den drincpot vercoos
Es erm wilt op dese woorden dincken
den drincpot maeckt menighen geldeloos.

---

fol. LXVI

REFFEREYN

Mer alst tbier int hooft climpt soe ist alleens

Tis wondere wat de wyn en bier can stellen
dees mout gaeven die altyt sitten en snaeren
Soe dat hen van busene die oghen swellen
tot dat sy avenrecht te beddewaert varen
Deen is rycker dan oyt syn ouwer waren
mer smerghens lieghet hem wel x croonen
Dander en wil vrient noch viant sparen
tis al by den dermen ic sals hem lonen
Alsoude hi ghelapt gaen ghelyc eender bonen
suet van suesnee moet vleys eten doer cloic vercnapen
En smerghens comen douwers voer tbedde sermonen
en segghen vuyl dronckaert seldi altyt lapen
Dan eest goy moyrken laet my nu slapen
ic en sals niet meer doen maect luttel ghebeens
mer alst tbier int hooft climpt soe ist alleens.

Als die selcke die mane heeft inde nese
die sit al slapende op een banck en gryst
Al waert een opghevulden rese
daer elc mit vingheren op staet en wyst

Die selcke sit al schoon vrouwen en pryst
tscynt dat hyt al voghelen sal dat hulsel draecht
En die selcke is dan soe devotich ghespyst
dat hy al nae priesters om biechten vraecht
fol. LXVI^v Dan isser een ander die kermt en claecht
en huylt al waert een vuyl janckende hoere
En smorghens woert hi soe van een wyve geplaecht
dat alle die ghebueren worden in roere
Dan sweert hi ghelyc enen groven boere
dat hys hem voert wachten sal mit veel gheweens
mer alst bier int hooft climpt soe ist alleens.

Als die selcke meer drancks heeft dan syn mate
wilt wyser dan salomon syn wat hi ontvout
Ende die selcke is soe vrolick van ghelate
dat al te belachen is wat dat hy brout
Die sulcke is soe milde dat hi niet en behout
een myte int leer soe geeft hyt te voren
En die sulcke sit wel soe veel en cout
dat elcken thooft sweert duer clappens gheboeren
Die sulcke sit soe stom al waert een flueren
die boe noch bae en can ghespreken
Dus syn die dronckaerts soe vreemt van natueren
dat hem smorgens thooft waent van pynen breken
Dan eest niet meer doen alst twyf gaet preken
en seyt ghy sult u noch borsten ick meens
mer alst tbier int hooft climpt soe ist alleens.

Prinche

Al drincken die dronckaerts noch soe seere
des avonts soe en scaytet hen niet twe myten
fol. LXVII Mer smorgens ist aey my lieve heere
myn hooft dat dunct my ontstucken splyten
Deen vint hem gequets dander liet hem soe smyten
dat meyster augustyn moet syn gehaelt
Dan gaet die sulcke voer syn ontbyten
en besiet of syn ghelach mach syn betaelt
Dan vint hy syn tessche somwylen verscaelt
soe dat daer cruys noch munt en is bleven
Dan crout hi syn hooft en peyst ongefaelt
wat ramp waer is alle myn gelt ghebleven
Tscynt dat sy niet meer in allen haer leven
soe droncken syn sellen mer this al reens
want alst bier int hooft climpt soe ist alleens.

---

fol. IIc LXXVI

Reffereyne

Ist niet een helle op aertryke

Als int huwelick die twe ghepaerde
sdaechs driewerf om tprioorscap vechten
Ende twyf den man grypt byden baerde
die man twyf wederom byden vlechten
Ende sy malcanderen alsoe berechten
datmer of scriven mocht een cronyke
Die al haer leven met sulcke werc beslechten
ist niet een helle op aertryke?

Ghelyc die steen wls opden dach verbolghen
hen selven berghen voer tschyn der sonnen
Soe doen dees liefkens die niet en volghen
thuwelick alsoot eerst was begonnen
Als die mans den vrouwen gheen vrientscap ionnen
mer ewich druc vol van versyke
Ende die wyven die niet lyden en connen
ist niet een helle op aertryke?

Daermen altoos botten vint mitten verivyse
en knoterpeeren om tontbyten
Daer volle croppen gaen achter huyse
ende handen wel bereet om smyten
Wanneer syt die pot ende die panne wyten
ende elc van werpen toont syn practyke
Soe dat sy haer handen vol blous verslyten
ist niet een helle op aertryke?

fol. IIc LXXVIv Daermen smorgens gardyn metten leest
ende alle den dach verwerde ghetyden
En al heeftmen te preken niet gheweest
elders dan daar / tmach redelic lyden
Daer sy tsavonts sonder vermyden
die dommelmetten doen bey ghelyke
Ende stellen dus alle vruecht besyden
ist niet een helle op aertryke?

Oft dan dees liefkens een lyni trocken
maer elc heefter een op hem selven
Als die haer melck in deyers brocken
varense / of nae die voghels delven
Daer die man die liefste es nae elven

ende twyf donwertste van thienen alst blyke
Die tschyn van duechden dus op hem welven
ist niet een helle op aertryke?

Princhs

Ick segt al sout hielen costen
sulc beluyct des werlt cinghele
Hy wunst syn wyf also styf als posten
daermen die duer sluyt metten grindele.
Sulc vintmen oeck sy schynt een inghele
sy woude wel dat haer man waer onder ertryke
Overdinc toch princhs wat ick ringhele
want het is een helle op aertrijke.

---

fol. XCVII

Refferryn

Die keye verborghen onder die blesse bloot

O moria seer hoghe vernaemt
waeromme draecht morus syn blesse naect
Ende de keye bedect tsamen aen thoot versaemt
fol. XCVIIv daer syn veel redene daer elc nae haect
Die questie heeft die solucie gheraeckt
om dat die keye is int thoot gheleghen
Hy heeft die blesse soe onvruchtbaer gemaect
want hy tot droocheyt es gheneghen
Die keye is oock bedect om dat versweghen
sou bliven / weer die keye es cleyn of groot
Sulcke privilegie heeft hy gecreghen
soe en eest gheen wonder dat schuylt in thoot
Die keye verborghen onder die blesse bloot.

Die keye verborghen sal bat gedyen
dan bloot gelyck die rape moet
Want waer hy bloot men souden wt snyen
en waer hy uwte ten waer niet goet
Want half sot half vroet wel leven doet
dwelc doit die keye / soe eest wel noot
Dat hy sy verborghen om ons behoet
aldus blyft ons by tot inder doot
Die keye verborghen onder die blesse bloot.

Die keye es dierbaere dan ivorie
dan drie ander stenen ja vyf of sesse

Soe moet hy ghedect syn in een cyborie
beter dan van gouwe off van cypresse
Men machem niet sien dan duer die blesse
soe es die keye een costelyc steen en fyn
fol. XCVIII Hy laet hem sien meeste deel in de kermisse
duer die bloote blesse mer als een beschyn
Van natueren en can hij niet stille gesyn
dies die blesse moet lyen menighen stoot
Soe wertse ghebloot en lydt groot ghepyn
want niet en cesseert inder hersenen scoot
Die keye verborghen onder die blesse bloot.

Al eest datmen niet en weet certeyn
weer die keye is cleyn of groot int groyen
Na dat die blesse dicke dunne oft cleyn
daer nae soe machment sien en vermoyen
Sonderlinghe als die boonen bloyen
en die wittinghen syn in hoer fluere
Den keyen dan grote crachten toe vloyen
en quellen die blessen mit grooten viguere
Die keyen syn oock wonderlyc van coluere
mer meestedeel wit nochtans oec groyn en root
Deen mitten keye gaet lichtelyc duere
dander draecht int hoot soe swaer als loot
Die keye verborghen onder die blesse bloot.

Prinche

De keye crachtich als driakele
es somtyts groter dan de keyaert
Nochtans blijft hij in syn tabernakele
mer hoe coempt datte/ trouwen by mirakele
ghelyck die mane thoot beswaert
Want al es die mensche volwassen gebaert
fol.XCVIIIv Nochthans die keye wast mit grooten tasse
hoe ouder hoe sotter dats een woort vermaert
Soe es die keye wel groot van wasse
mer hy es onsienlic soe es hi se passe
ander soe waert te groot een cloot
Aldus blijft invisibel in die casse
Die keye verborghen onder die blesse bloot.

---

fol. CXXXIXv

Refffereyn

Dees syn werdich in die gilde ghescreven

Die tkoontgen [1]) mitten conynen groin eten
ende vanden terlinck allet bevroyen weten
gehuyde die te metten tyt lucht gaen rapen
Makelaers die mitten ionghers thoyn speten
fol. CXL muylstoters die de bellen wten caproen meten
ende priesters die hem mitten vuylkens betrapen
Jongkers die dy van peemont dick verknapen
weukens die drincken gaen tallen ghelaghen
Jongwyfkens die wt lopen als meesters slapen
ouders die nae gheen ghiericheyt en vraghe[n]
Jongherkins die vercopen beemden en haghen
haer patrimony goet min dan die helft gheven
Dees syn werdich in die ghilde ghescreven.

Scutters die tallen spelen nae conroots spien.
vroukens die elcken haren schoot bien
werdinnekens die gheveynsde tranen wenen
Baghynkens die haer borstkens laten bloot sien
pachtenaers die doutbacken broot verlien
moniken die dicwils haar cappen beleenen
Papegaykens die inder proye beenen
maechdekens die spinnen connen dubbel garen
Cruepele die in de ryse syn alteenen
clercken die de vrouwen minnen ende hen boeken sparen
Cooplieden die gherne maekelaers waren
drinckebroirs die tsamen nacht en dach leven
Dees syn werdich in die ghilde ghescreven.

Die smaendaechs altyt sinte crispiaen vieren
en hem altyt inde baen stieren
houwende anfra [2]) heerlick in eeren
Fynanci makers die hem om tverstant chieren
fol. CXLv amoreuskens die dickwil te bordeus gaen bieren
flinckerders die troncken al warent heeren
Daghelicks draghende hen beste cleeren
diet al doen halen mitten sattyne

1) = tkoorntgen. Op fol. 302 leest men een referein op de stock: „Ick heb myn corntgen groyn verteert".

2) amfara Vgl. Kalff *Gesch. der Ned. Lett. in de* 16de *eeuw* I, 179 „Abt van Amfra, Heere tot Kannenburgh".

Sonder renten syn in venus vermeeren
ambachts volck die dicwils gaen te wyne
Nochtans wel betalende ten fyne
al moeter den lesten penninck om beven
Dees syn werdich in die ghilde ghescreven.

Prinche

Myn heren ick mach wel onder correxie lesen
de gilde moet van eelder complexie wesen
edele van vier quartieren seer ryckelick
Barmhertich syn haerder affectien peesen
verstekende die sonder haer protectie resen
want sy minnen musica rethorica tes blikelick
Sy en syn niet gierich this autentykelick
want wanneer sy sterven tsy leeke of clerck
Haer sepulture es elcken onghelyckelick
dier omtrent es die nemes mercke
Sy ligghen begraven onder een yseren zercken
dan segghen sy die daer gaen beneven
Dees syn werdich in die gilde ghescreven.

---

fol. IIc LVI

Refferkyne

Al lachende word ick myns gheldekens quyte

fol. IIc LVIv Met groter pyn avont ende morghen
Al swetende nerstich mit dusent sorghen
soe win ick tgeldeken dat ic mach cryghen
Ick cloppe smorghens tylick ic waen verworghen
Win ic vier stuvers men wilt die twe borghen
ic en weet gheen dinck dat ic soe qualic can crygen
Ende eert ghewonnen es wilment my ontswygen
ic en sach noit dinc van soe groter cracht
Ende alst ghewonnen es moet ic stupen ende nyghen
Men soudt my niet geven wildic langhe swighen
ten worde my nemmermeer thuys ghebracht
Ende als ict vergadert heb mit alder macht
coem ic dan eens tot enen vrolick ontbyten
Als ickt al ghespaert hebbe ende ghewacht
Op twe uren ende enen halven nacht
al lachende wordick myns gheldekens quyte.

Coem ic dan eens onder die schosmuzelen
In heymelyke slooten / hoven of prielen
daer es alle vruecht sonder miskyfken
Ghesoyen ghebrayen volle plateelen

Twelc tachterst ontgelde alle myn iuwelen
het isser al coomt rusten myn liefken
Ghy syt die wertste och oender diefken
fol. IIc LVII tisser al ketelen iocken spelen int bat
Ipocras broickskens van als gheriefken
Rooswater / sukerken / maer by gans briefken
twordt my int eynde al dubbel ghescat
Ende dees ouwe huysduyven drincken soe swaren nat
sy lachen sy roipen mit jolyte
Mer ten lesten ist pays van datmen daer dranc of at
En tgaet hen alleen te lachen wt mer tleste blat
Al lachende wordic myns gheldekens quyte.

Gheraec ick dan een potken tsughene
Om een cleyn costken een pintken tsughene
dan maect my myn borsse byster ende dorre
Mer als ic beghin te rusemusene
Ende deen pintgen beghint tander te huysene
dan lopet my rechtevoort inden torre
Dan ist haelt bier / haelt wyn ghelyc dorre
ic en doe niet dan lachen springhen en danssen
Die pypers gheven den pot ooc enen porre
Soe comender noch ander vents int ghesmorre
sy moeten ghesconcken syn dese hanssen
Dan laten sy my winnen twe of drie canssen
ick lach ic roip hoe luy ick cryte
Ten lesten steken sy my af sonder lanssen
Dus al hadict ghewedt om myns wyfs ranssen
al lachende wordic myns geldekens quyte.

Prinche

fol. IIc LVIIv Sit ic dan alden dach inde mute
Ende gae ic savonts ter mercwert wte
sien batementen daer my therte nae haect
En speeltmer[1]) dan enighe sotte clute
Daer gaet my myn troongie in sulcken ontslute
van lachene dat myn stortgat splaect
Soe coomter een guyt die in myn bors geraect
ende vloyt myn myn noppen denct properlic daer
Ic lach ic en peys niet wat hy maect
Mer al lachende worden my myn scyven ontscaect

1) Hs. speelintmer.

twelc ic iammerlic beclaghen moet naer
Dus hoe ickt make heymelic of openbaer
ic en can behouden halder noch myte
En sal ic tgelt georyghen tvalt my swaer
Ende ic wint mit groten aerbeyt / maer
al lachende wordic myns geldekens quyte.

---

fol. CCCVI[v]

Refpereyne

Al lachende wordick myns gheldekens quyte

fol. CCCVII Onlancks ten es niet langhe leden
Was ick tot een banckotgen ghebeden
daer venus was ende haer ghesinde
Twasser cyraet weest des te vreden
Sprack tmeysken twordt in vrolicheden
coomt tavont ghy syt daer die gheminde
Ic scickte my derwaert mitten winde
my docht twas voer my een vont
Daer comende binnen ende ickse kinde
Ho ho dacht ic dit wert goet int inde
valt my te dele dit meysken ront
Sy seyde sit neder myn liefste mont
hier isser men en cochtse om een myte
Aerdighe quackernellekens al ghevet u bont
al lachende wordick myns geldekens quyte.

Doen ick mit vruechden alsoe ontscaect was
Ende alle onghenuechte daer ghelaect was
dat discordeerde van dien sy songhen
Doen seydse reyckter van datter ghemaect was
Een droncsken daer lang nae gehaect was
die vroukens sellen daer by verionghen
Twas ypocras die quam ghespronghen
nu weet ghyt / mer wy en willens geen vermaen maken
Men scancker men sancker mit blyden tonghen
Mer ick was in groten anxt gheswonghen
fol.CCCVII[v] want ic dachte het souder op my seer craken
Tvrouken sprac maect moet laet den haen waken
wy willen leven mit jolyte
Wat ghy begheert sult ghy dan smaken
al lachende wordic myns[1]) geldekens quyte.

---

1) Hs. my.

Dien nacht bleef ick daer inder muten
Tot smorghens vroich hoort doch dees cluten
my stont te horen een groot relaes
Sy seyd betaelt gheringhe legt wte
Van broot / van wyn / van spys / van fruyte
ghy moet verharen by sinter claes
Ick vraechde hoe veele sy seyde by naes
thien scellinghen deffen ghelt
Ic ghinck ter borsen onnosel baes
Sy en liet my niet een inckel aes
ic was soe net als een ey ghepelt
Ic sey ick en was noyt dus ghestelt
sy loich / ic en segt u tot ghenen verwyte
Al jockende soe creech sy alle myn gelt
al lachende wordick myns geldekens quyte.

Prinche

Ic moste daer spolen bot wt roelken [1])
Ende ic en wasser niet meer tliefste boelken
mits dat my den budel qualic ghevult was
Een ander sit daer nu opt stoelken
fol. CCCVIII of ghepeerlt oft vergult was
Ick en weet hoe ick verdult was
sy maecte my een romeyns baer tot mynen spyte
Daer ick mit venus doen ghehult was
al lachende wordick myns geldekens quyte.

fol. XCIVv

REFFEREYN

Haelt most wat cost tes vrouwen lost [2])

Hoordyt ghy nachtridders ghi coorne weeldekens
ghi wittebroots kinderkens al lachende byster
Die ghenuechte raept in dese levende beeldekens
spaert nu clippertant / cute / en homborchs bier
Ontpluyct den budel / de most es hier
vercloict u / verfrayt u / wiens bloemken prost
Ende en acht droifheit quellagie of dangier
mer haelt most wat cost tes vrouwen lost.

Ghy met bediende lustighe raveelkens

1) Vgl. fol. 14v: „Ic droech in myn tassche veel ydel camerkens·
doen wast bot wt roilken ghi moet verhusen".

2) Dr. Beets wijst mij er op, dat in de *Leuvensche Bydragen* 4, 266 een soortgelijk referein (van Anna Bijns?) afgedrukt is, nl. *De most die doet de vroukens verhuegen*.

die tallen kermissen en tallen feesten lopen
Duerjaghende soeckende lecker marceelkens
wilt nu den budel mildelick ontknopen
In desen most / en drincten mit hopen
neemt een vrouken mit u / nae den aert gedost
Haest u al soude stoelen en bancken vercopen
haelt most wat cost tes vrouwen lost.

fol. XCV Maect u ghebraet met souse nae thof
partrysen velthoinderen ende plavierkens
Soe crychdi vander liefster danck en loff
sy prysen sulcken cost venus dierkens
Hasen canynen en sulcke venus camerierkens
voer diet mach tis al cleynen cost
Sy segghen gemeynlick[1]) die bloesende lierkens
Haelt most wat cost tes vrouwen lost.

In den most tyt eest dat den wyn wel smaect
dan eest ick brenckt u myn liefste greyn
Al loiroghende dat sien int herte geraect
dat seyt hy die dit versmayde waer wel een villeyn
Want tes hier een ertsche paradys certeyn
en latet tgelt verscoyen eer dat vermost
Daer blyvicks wel by myn liefste compeyn
Haelt most wat cost tes vrouwen lost.

En dan voer dese lieflyke saykens
moetmen oeck hebben een lecker gheback
Enghelsche taertkyns gesukerde vlaykens
ghescakierde taerten soe sy syn som dunne en vlack
Van als wes ghi dincken mach neemt u gemack
brast roip cryt drinckt scost en brost
Al sou den naesmaeck syn pekel brack
Haelt most wat cost tes vrouwen lost.

Prinche

fol. XCVv Als ghy slapen gaet behoorter een banket te tye
wildi dat huer u venus / in als verfrayt
Daer behoort amandelen zucaet tergye
eyeren lombaerts mit poyere dick gespraeyt
Tlyf die handen daenschyn mit rooswater besprayt
en dan u amoruese te beddewert trost
Eest dat sy dan noch nae drincke crayt
Haelt most wat cost tes vrouwen lost.

1) Hs. gemeylick.

fol. II^c LXXV

Refferreyne

Haelt most wat cost ten vrouwen lost

Ghy fringeerderkens ardighe vodderkens
ghi beeldekens van quaet bestier
Ghy rustigaerts lustighe lodderkens
spaert clippertant water ende cleyn bier
Verblyt u want die most tyt es hier
vercloickt / versuet proef hoet roosken prost
En acht droifheit quellagie noch dangier
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

Ghy nou bediers lustighe raveelkens
diemen tallen kermissen ter feesten siet lopen
Al om te proevene lecker morseelkens
Wilt uwen budel groffelic ontknopen
Van desen elsater drinct volle stoopen
by levende beeldekens naden aert ghedost
Haestu al soudi stoil ende banck vercopen
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

Maect u ghebrayen met sause nae thoff
kiexkens patryskens ende plevierkens
Crychdyt soe hebdy danc prys en lof
boven mate van venus camerierkens
Haeskens lampreyskens ende ander dierkens
dat moeter oeck syn thes al cleyn cost
Sy sient soe ghern die blosende dierkens
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

fol. II^c LXXV^v
Voort meer voer dese lustighe gaykens
moetmen oec hebben ryckelick gheback
Taerten boxbons ghesuykerde vlaykens
coixkens carspelcrullen groot en vlack
Coopt van als nae ws hertsen ghemack
tast / brast / singt / springt / roipt / cryt / en bost
Ende al sou tsuetste namaels worden brack
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

Hier op crycht die wyn eerst synen smaeck
dan ist ic brengt u eens myns hertsen greyn
Cateroghen hebbende gheern vaeck
die dit scheyde waer wel een vyleyn
Want thes een ertsch paradys certeyn
dus latet tghelt verschoyen eer dattet vermost

Dan roip wort daer thes een mild compeyn
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

Princhę

Crycht oeck een bancket te tye
nonfoortse wattet gelt u selven verfrayt
Crycht amandelkens sucade targye
eykens lombaerts mit polverduyc oversayt
Ende als ghi mit lavender water syt besprayt
terstont sonder omsien haer te bedde trost
Ist dat die liefste dan noch om drincken crayt
haelt most wat cost ten vrouwen lost.

---

fol. LXIII

Refereyn

Mer smorghens vondick dat al gheloghen was

Onlancks droomde my dat sotste dromen
ja men hadder padden met moghen scoffieren
My docht ic paus ghemaect was te romen
en myn wyf cardenael om sduechs verchieren
Myn kinderen aertsbisscopen doer myn bestieren
dus en mocht niemant teghen ons worstel clappen
Doen ghingen wy raet houden onder ons vieren
hoe dat wy veel tonnen gouts mochten snappen
Jc weet raet sprac twyf laet brieven gaen lappen
op alle kerckdueren en sterck doen ghebien
Soe wye ghebonden is al draghen sy cappen
synt nonnen baghynen misshoude lien
fol. LXIIIv Dat sy by ons comen wy sellen mits dien
elcken ontbinden welc noyt gheploghen was
mer smorghens vondic dat al gheloghen was.

Ick consenteerdet als paus ende oec myn kinderen
dat ertsbisscoppen waren dies my therte loich
Die cardenael myn wyf wouts nie verminderen
want sy screef die bullen diemen al omme droich
Tvolc dat wetende brocht my gelts ghenoech
twas al ontbint my den bant verwaten
Deen vercocht syn soch dander perdt en ploich
en brochten my gelt thuys mit groten vaten
Tvolck liep te romen achter straten
soe dicke als mieren doen mit groten hopen
Triep al tsa tsa neemt viertich ducaten

en wilt my desen bant ontknopen
Op dat ic weder mach onghebonden lopen
docht my dat elc sprac die daer wt ghetoghen was
mer smorghens vondic dat al gheloghen was.

Celsusters clarissen wilt van begheerten
riepen al hadt achter en voer ghebert
Ontbint ons eel paus of wy vercrevelsterten
want den bant des cloosters maect ons therte verert
Wy bringhen u gelts by mit hopen ghescert
seyde veel lollaerts doer sbants verstranghen
Dus ontbint ons al hebben wy lang ghemert
fol. LXIIII wy willen die cappe opten tuyn gaen hanghen
Knechten ende meyskens die trou hadden ontfanghen
ende gherosiert hadden ghy siet wel my
Die seyden ontbint ons [ons] liefde is verganghen
want veel [1]) berows is ons comen by
Tsghelycks oec oude tabeyten och lief paus maect ons vry
en ic deet docht my want in myn vermoghen was
mer smorghens vondic dat al gheloghen was.

Daer quam soe veel volx docht my tonbindene
dat gheen van ons allen mocht hebben ghemack
Om datment noyt meer en plach te vindene
soe wout al ontbonden syn wie yet ghebrack
Deen wyf riep ontbint my van desen droncken sack
dander och my van desen tuyscher verlost
En die een wyf hadde die qualick sprack
riep heer heer ontbint ons doer dit gelt vermost
Maer aerdighe vroukens vol weelden ghedost
die mit oude rochelaers waren bedwonghen
Spraken al ist dat hondert cronen cost
ontbint ons en gheeft elcken enen ionghen
Waert crepel of blint tquam al aen ghespronghen
om ontbonden tsyne wat oyt bedroghen was
mer smorghens vondic dat al gheloghen was.

Princesse

Ic ontbant al dat gelt gaf soe my dochte
dies sinte peter wten hemel clam [2])
fol. LXIIII[v] Want hy enen anderen paus mit hem brochte

1) Hs. beel.

2) *In plaats van* clam *stond er eerst* quam.

die my doe alle mynen pruetel nam
Dit siende werd ic op hem soe gram
dat ic mit mynder vuyst op syn snotgat liep
En mit dien dat myn vuyst ghewronghen quam
sloich ic myn wyf soe die doe by my sliep
Dat sy bynae al haer ghebueren riep
van groter vervaertheyt ick doe ontspranck
Twyf creet en maecten soe groot ghepiep
ja dat icker bey myn handen om vranck
Vloyckende den droom van fortunen cranck
want hoe ic van wanen snachs doervloghen was
mer smorghens vondick dat al gheloghen was.

fol. III

Refereyn

Ick loich ic en conste my niet bedwinghen

Een haenken alte frischen crayere
Dat synen tyt wel hielt ende sanc den dach
Ic meen int lant en was geen frayere
Diemen daer by gheliken mach
Dat quam eens dairt die mater sach
In een susterhuys ende vlooch op die hinne
Die susterkens hoerden den veder slach
Sy riepen iesus iesus wel lieve minne
Wilt ophouwen sprac sy van desen beghinne
Want ghy ontsuvert ons geestelic convent
Tscheen dat die mater quam wt haren sinne
Om dat hi daer op sat [1]) als een ghent
Sy dochten dat hy tconvent hadde gescent
Doen hoordicse veni creator singhen
Ic loych ic en conste my niet bedwinghen.

Die mater als die opperste vanden tempele
Sprac siet doch hier wat sals gheschien
Dits voer myn susteren een quaet exempele
Die dese onghestichticheit hebben ghesien
Ic duchte dat si becoirt sellen worden mits dien
My en lust drincken noch te eten
Si riepen alle mater laet hem dit hof verbien
By ghehoersaemheyt twaer quaet vergheten
Thaenken wordt gevanghen ende seer gesmeten
Twort ghescouwen om den overlast

1) Hs. saat.

Sy dreychdent dat syt souden speten
Waer dat hyt meer dede die onsuver gast
Hy stont ende swech als een hont die bast
Int laetste lieten sy thaenken springhen
Ic loich ende en conste my niet bedwinghen.

Die mater ghinc haer op dit stick beraden
Om te horen elc syn vermaen
Sy grepen alle scuppen ende spaden
Ende wouden daerde op graven gaen
Sy seyden ten mocht alsoe niet staen
Oec liepen sy om een pipegale
Donsuver aerde woert daer wech ghedaen
Drie voeten ront al omme te male
Deen croyt te berghe dander te dale
Want daer vol werc was god weet
Ic segghe wat vintmen menich rale
fol. IIII Die een cleyn sake maken herde breet
Die mater stont roepende ende creet
Ende si ghinc droeflick haer handen wringhen
Ic loych ende en conste my niet bedwinghen.

Prinche

Prinche dat henneken quam in groten node
Om dattet geleden had die violencie
Twaert gesedt te water ende te brode
In een doncker kerckere was haer sentencie
Daer dedese XL daghen penitencie
Om dat syt sonder cryten liet gehinghen
Ic leet verby ende dede reverencie
Ic loich ende ic en conste my niet bedwinghen.

---

fol. LXXXVI

Refferein

Wat vintmen menighen leepen hase

Een bescaven ioncker licht en beroyt
ha lestent enen nyeuwen huwelick ghedaen
Syn scyven die waren hem seer ontscoyt
nochtans quam hy op die ou cleermerct gegaen
Syn perdt dat liet hy in die herberghe staen
en syn knape quam statelyc mitter gayen
Een sayen faelie / cocht hy haer saen
en een worsten [1]) coersken / niet om verfrayen

1) Hs. worsteñ.

fol. LXXXVIv Sy proefdet / het paste / sy gincker met drayen
die knape peysde te levene mit solase
Op syns meesters perdt ginck hi die ioffrou layen
en hy reeter me wech licht als een blase
Wat vintmen menighen leepen hase.

Deen leepaert heeft den anderen in trueren brocht
die knaep heeft syn meester syn boil ontscaeckt
Eer die cleeren betaelt waren by hem gecocht
heeft hem dander mitter vrouwen wech gemaect
Myn ioncker sou tgelt gheven onghelaect
mer syn budel was lichter dan een caf
Een scoon gouwen ketten / gent wel gheraect
soot scheen[1]) hy den coopman te pande gaf
Neen trouwen sey hi soe en schey icker niet af
sy en is niet oprecht / dunct u dat ic rase
Myn ioncker stuende op enen bruesschen staf
hy waenden verdult hebben ghelyck den dwase
Wat vintmen menighe lepen hase.

Dees coopman heeft den ioncker doen rasteren
och seyd hy waer sal ic nu troost ghevinden
Gheen listen en cost hy meer gheordineren
want hy was daer buten kennisse van vrienden
In die stadt en waren sy niet die hem kinden
ey lacen dies moest scabbeken goet pant syn
fol. LXXXVII Syn tabbaert bleef daer / syn loos onderwinden
bedrooch hem / dies mocht hy wel inden brant syn
Hy liep half naect thuyswert / hi sceen een truwant syn
syn wyfken sprack hoe coemdi dus licht van ase
Och dochter die boiven die by dynant syn
hebben my berooft sey hi omtrent die mase
Wat vintmen menighen lepen hase.

Prinche

Sy sprack eest dat ghy wilt gheloven
in biechten dat ghi u boilken sult laten
Ick sal u doen cleden van onder tot boven
dus gaewy te kerckenwert tes tuwer baten
Hy ghinc / tvrouken was blyde wter maten
want byden heere viel hy op bey syn knyen
Hy sprack heere gae wy ons te brassen saten

1) Hs. schoen.

want die timmerluyden doen my qualick sien
Myn heere leyde hem die hant opt hooft met dien
en sprac hoe heet sy / twaer tyt dat thoot genase
Dus drincket int pas / tvrouken sacht al geschien
sy dachte tes nu goet / mer twas al viesevase
Wat vintmen menighen leepen hase.

---

fol. LVI^v

Refereyn

Gheloofdys / seer qualic / ic en sachs oock niet

Laestens hadden in die stede van dorth
twe handelose danten een pappe gestort
daer waren sy bysterlyken om bescouwen
Twas met hoochtuyte ende truyen onghegort
dus wert hen aen hen huere ghecort
dies hebben sy die scade wel weder vergouwen
Doen sey heyn lancbeen hi sou sonder flouwen
seer lichtelick duerswimmen een staende vliet
Dus tooch hi twe lersen aen voer tvercouwen
gheloofdys / seer qualic / ic en sachs oock niet.

Mewus die bonte als een moidich katere
had daer int beroim ghestelt synen snatere
tsceen elc sou hem in een musecot ontsypen
Doen sey goyen claps hoort desen pratere
ic en gave om u niet een inckel clatere
ic wil u tusschen myn knyen ontstucken nypen
fol. LVII Hier ghinc swert aert syn mes om slypen
boven op sinte plissus kercke voer duchten verdriet
En sey wildi dansen ic sal u pypen
gheloofdys / seer qualic / ic en sachs ooc niet.

Bats reynken die daer al sleypende quam
mits dat hy daer coppen mitten eyeren vernam
sy hadden ghedraghen lanck groote envye
Mer coppen ter stont enen boom op clam
hier in wert Merten achter bloot mit allen gram
en maeckten hem teghen reynkens partye
Hier in wert eelen platvoet mit allen seer blye
dat sy van vruechden hief op een liet
Hier in hadde wouten wel in den dos groot melodye[1])
gheloofdys / seer qualic / ic en sachs oock niet.

---

1) Hs. melodys.

Prinche

Henneken scimps ginc daer sitten horten en tucken
men siettet hedensdaechs also ghelucken
dat die meeste al om die minste verdrucken
Ick hoordet laestens segghen dat soe was ghesciet
gheloofdys / seer qualic / ic en sachs oock niet.

Na deze proeven moeten noch enige mededelingen volgen over de verdere inhoud van het handschrift. De alfabetiese lijst van de refereinen, die in het handschrift vorafgaat, is te lang om hier geheel opgenomen te worden. Toch leert dit register op zich zelf ons al meer dan men oppervlakkig menen zou. Het referein is meestal niet een willekeurige regel, die eerst door het verband duidelik wordt, maar als 't ware de grondtoon van het gedicht. De stichtelike refereinen zijn het gemakkelikst te herkennen; ook bij de moraliserende klinkt in het referein een ernstige toon; de gedichten „int amoureuse" en en de spotdichten hebben steeds een karakteristieke slotregel. Maar noch om een andere reden is de refereinen-lijst van belang. In veel gevallen is de „stock" niet door de dichter gemaakt, maar bevat hij spreekwoorden of zegswijzen, die de hoorders bekend in de oren klonken. Voor ons is het moeielik uit te maken, wanneer dit al of niet het geval is. Bij zulke echte volks-eigen poëzie is de grens niet te trekken. Als een referein-dichter een aardige of bondige uitdrukking gegeven had aan een gedachte of zijn eigenaardige levenswijsheid, dan kon het in de volksmond overgaan en spreekwoordelik blijven. Het is niet onmogelik dat we hier spreekwoorden in wording zien. In elk geval heb ik uit de index alles bijeengezocht, dat mij door vorm of inhoud aan spreekwoorden of spreekwoordelike uitdrukkingen deed denken. Ik laat ze hier volgen naar de rangschikking van het handschrift.

Al siet men die luden men kentse niet (fol. 15)
Aermoede suect menighe nouwe list (fol. 215)
Alle sotten en draghen gheen bellen (fol. 222)
Al holt mijn kerre sy en valt noch niet (fol. 255)

Al sydi ghebeten ghi en syt niet ghegeten (fol. 257)
Als sydier thuys ghy en woonter niet (fol. 312)
By wel betrouwen gheschiet veel quaets (fol. 261)
Bedriegende is die tytlyke vruecht (fol. 136)
Die syn beste doet wat wilmen hem wyten (fol. 93)
Die weert sal rekeninghe willen horen (fol. 214)
Die werelt raest mit al datter in es (fol. 248)[1]
Die nydighe quetst hem selven meest (fol. 251)
Dronckenscap is sonde scay en scande (fol. 263)
Die duerste huerperden staen dickwils stille (fol. 266)
Den drincpot maect den menighen geldeloos (fol. 267)
Dronckenscap is moeder van allen quade (fol. 311)
Donnosel scaepkens werden meest ghescoren (fol. 304)
Ende betert u die keers gaet ten eynde (fol. 1)
Elc heeft een vreemt geestgen dat hem quelt (fol. 17)
Een wel ghemint wyf es een huys vol vrede (fol. 33)
Een valsche tonghe gheen argher quaet (fol. 269)
Een ghemelick wyf es een euwich sterven (fol. 271)
Gheen pyne voer onghetroost te syn (fol. 26)
Gheen maet en es vol voert over loept (fol. 32)[2]
Ghenen last soe swaer alst tpac van minnen (fol. 299)
Gheboden dienst es dickwil onweert (fol. 314)
Goede ghenuechte es wel te prysen (fol. 318)
Het is een goet scutter diet al gheraeckt (fol. 4)
Hy en behoeft gheens wassens die suver en claer es (fol. 232)
Het wert een ryck coopman die sielen wint (fol. 242)
Het vaer alst sal (fol. 246)
Ist niet een helle op ertryke (fol. 276)
Ist niet op derde een hemelryke (fol. 277)
Ick heb myn corntgen groyn verteert (fol. 302)
Lief veer van lief gheen meerder pyne (fol. 9)
Lief wordt midts liefden van lief verblint (fol. 23)
Langhe gheborcht en is niet quyt ghescouwen (fol. 43)[3]
Laet ons slampampen en maken goy chiere (fol. 76)
My dunckt thes al mal mal een mal andre (fol. 11)
Mit uwen vingher u tonghe dwingt (fol. 280)

1) Een referein met dezelfde „stock" is door E. Soens uitgegeven in de *Leuvensche Bijdragen* 4, 309. Ik ben niet in staat om na te gaan of de tekst dezelfde is.

2) Vgl. in de „Rethoricale Wercken van Anthonis de Roovere Brugghelinck" (Leids exemplaar blz. 96) het referein *Gheen maetken vol voort over loopt*.

3) Een dergelike spreekwijze komt voor in het *Testament* van Gillis de Rammeleere, vs. 8: „Om tlanghe burghen en es de scult niet quijte" (Vaderl. Museum IV, 117).

Mer quia nova placent (fol. 281)
Men behoeft veel die huys sal houwen (fol. 282).
Mer het gaet nu veer boven screven (fol. 283)
Niet liever dan lieflick liefs aenscouwen (fol. 285)
Quaet en bitter es sonde dan int overdincken (fol. 338)
Rapen moet wel syn een ghesonde spys (fol. 222)
Spreken schreyen nayen daer heef god die vrouwen me [beraye (fol. 19)
Sulck hoy volcht nu den perden nae (fol. 53).
Sy leerde my int dwilde den huben huven (fol. 253)
This een erm bruloft daer broot ghebreeckt (fol. 20)
Tspel es goet en de tbervoets kindeken (fol. 44)
Tghelaet es blye mer therte queelt (fol. 55)
Tbegheert al pays sonder die de lever eten (fol. 79)
Ten syn al gheen boden die brieven draghen (fol. 132)
Tghelt is ter werlt meest ghepresen (fol. 216).
Tquaetst datter of coomt tsyn bervoets kinderen (fol. 289)
Thes quaet te weygheren datmen ghern doet (fol. 296)
Tot elcks ghenuechte ist quaet te doen (fol. 291)
Thes beter huden dan morghen ghedaen (fol. 235)
Wat batet gheplant daert niet wassen en wil (fol. 21)
Wat soudmense scheiden die tsamen horen (fol. 25)
Want vryen en dient die clercken niet (fol. 38)
Wou elc syns selfs consciencie doerwien (fol. 72)
Wat vintmen menighen leepen haze (fol. 78)
Wat salmer om doen alst dus moet wesen (fol. 107)
Wat ghy hoort of siet muyst mer en mauwet niet (fol. 241) [1])
Waerder gheen god en mostmen niet sterven (fol. 250)
Want liefs oghen connen liefs ghesichte verblijen (fol. 297)
Wat speel soudmen spelen wou tbuyckskan niet swellen [(fol. 294)
Voer bewesen es nae gheert (fol. 116)
Van als mate houden doet leven langhen tyt (fol. 245) [2])

---

1) Deze spreekwijze komt meermalen voor; vgl. fol. 34v: „Can sy wel sonder mauwen muysen" en fol. 288v: „Tsyn geen catgens die musen sonder mouwen". Vgl. ook in het *Vaderl. Museum* I, 97—99 het referein „Muset wel maer en mauwet niet"; zie Mnl. Wdb. i. v.

2) Uit het register blijkt tevens dat herhaaldelik dezelfde „stock" voor een aantal refereinen gebruikt werd. Tot de slotregels die het meest in trek waren behoort *Es dit niet ter werelt een paradys*, die zesmaal voorkomt (fol. 101, 103, 106, 108, 111, 113) en *Wat vintmen menighen leepen haze* vijfmaal (fol. 78, 81, 83, 86, 88.)

Dit is natuurlik maar een klein deel van wat deze bundel oplevert voor de kennis van spreekwoorden en spreekwoordelike uitdrukkingen. Ieder die de afgedrukte refereinen nauwkeurig doorgelezen heeft, zal zien dat het er van wemelt. De verzameling verdient in dit opzicht grondig doorzocht te worden. Mij dunkt dat men telkens spreekwoorden zal aantreffen waarvan geen oudere bewijsplaatsen bestaan.

Buiten de afgedrukte teksten heb ik noch opgetekend:

fol. 26 Erm rostusers soiken altoos quay gulen
Daer na die herder is daer nae ist vee
een slobbercock soect altoes vrou vulen
Schieve decksels op potten mit schieve mulen
ezels soeken beesten mit langhen oren
Ende lobbekens geselscap die niet en hulen
das mach elc wel onder syn partye sculen
wat soudmense sceyen die tsamen horen

fol. 18v U dunckt ghi hebt nu u scapen opt droge.

fol. 14 Een vrouken op haer eerken tachteren
. . . .
Dese belasic mit enen sermoene
mer duchtende te sitten op hughe banc
Sy hiet my nae comen omtrent die noene
. . . .
wel wetende waer haer scoynken dwanck

Aan een bekende spreekwoordelike vergelijking herinnert deze strofe:

fol. 11 Dese scouten baeliuwen die den ermen verduwen
dexcisen vernuwen int ertsche dal
Justicie sy scuwen si grypen als wuwen
twort op een cluwen ghewonden al
Slot noch wat hout groot noch smal
sy sollen den bal tot malcander
My dunckt tis al mal [mal] een mal ander.

fol. 38v Want besprinct begoten heeft sint ioris sop
ververliken doerscoten myn herschen cop

fol. 95v Wy moeten al nae haer pypen springhen
Haer sanckskon singhen.

fol. 287v Leertse dan thoirisoenken luysen
Canse meesterlic den aessack pluysen
(Vgl. fol. 34v „Can sy dan thoiresoonken luysen") [1])

fol. 288 Al heb ick somtyts mitten ulen ghevloghen
Ende heb den vreemden tuyt ghesoghen

fol. 288v Mer ghy wandelt al ten blouwen brueren

Hierbij aansluitende, volgen nog een aantal losse strofen die om enkele zeldzame uitdrukkingen of woorden merkwaardig zijn:

fol. 9 Al ist nu altemael vergheten
ons hoveren ons drincken ons eten
Ons scossen ons brossen
Al hebdi my inden sythoren gesmeten
al ben ic nu vanden back gebeten
als mager ossen
Myn rode vossen
plaghen wel bequaem te syne
myn costelijke dossen
Camere van spyse planteyt van wyne
myn rode ringhen in u gardyne
Myn gelt myn goet myn habiten
hebdi qualyck geloont te fynen
Niet dat ict u soude willen verwyten
ghi docht my doe wert al macht my nu spyten
Mer ick denck al ist aldus ghesciende
Tis misselick lief waer ict verdiende.

Uit het referein: *Elc heeft een vreemt geestgen dat hem quelt:*

fol. 18 Noch synder geestkens die vreemdelyck rommelen
alsser den haselaer is in gesmeten
Sy steken hoeren tee sy knorren en stommelen
eerse byden viere syn geseten
Dan soudmen dat geestken wt haer noemen meten
mit scelden en kyven gaetmen dan slapen

---

1) Deze uitdrukking is te vergelijken met „het lobbeken luysen" = iemand uithoren, die in het *Mnl. Wdb.* i. v. lobbe naar Goethals wordt aangehaald. De daar gegeven verklaring (lobbeken = hond) wordt door de analoge uitdrukking van onze tekst minder waarschijnlik.

Uit het referein: *Hoe mochtse dat in haer herte ghevinden:*

fol. 14v Gheen lopen gheen draven mocht my verdrieten
al wasse absent ic moeste thuys aensien
Sy leerden my propelyc nae tmesken schieten
myn pannen worden duys aes mit dien
Si sprac boilken en scrict voer gheen mischien
ghi selt noch tuytkercken tappen roy
Daer die erme iax versamen by tween bi drien
sondach vridach gaen al even moy
Legt op die borse u faelgeert de quoy
hoe luttel wistic waer sy my wou sniden (l. sinden)
Ick en hielt gheen quaet gelt permafoy
Watse my seyde twas al hoy
Hoe mochtse dat in haer herte versinnen (l. ghevinden) 1)

Uit het referein: *Haelt die hoerkens coek sy moeten eten:*

fol. 22 Een grossier laest leden daer hi die best was
sadt lieflick versaemt mit soete moerkens
Niet dattot syn eerste of hopende syn letste was
twas een man vol vreemder coerkens
Dees vroukens maecte vast dubbele vuerkens
ten laetsten bestondense van hongher te spreken
Hy was betrapt hy gaf hem vast poerkens
ende liet onghemerct haer constighe streken
Int eynde begosten sy te bidden ende smeken
als datsi seer qualick hadden ontbeten
Soe dat hi mids dien int trisoor heeft gekeken
daer niet en was inne dan alle ghebreken
haelt die hoerkens coek sy moeten eten.

Uit het referein: *Want voer bewesen is nae gheleert:*

fol. 117 Ten is altoos niet god gruet u soete
noch minlycke groete / daer hoort beenau toe
Suect hebdi moete / teghen amore boete
elc wercke en vroete / al isser u flau toe
Men seyt licht broer woutere mer daer hoort grou toe
daer omme sit nou toe / leert in tyts sparen
Verleent u god goet / hout uwe clou toe
want gaeyer lau toe / tgoet sal verharen
Menighe en connen tgoet niet bewaren

1) Ook in de vorige strofe staat *versinnen* (: verblinden.)

mits ioncheit van iaren / iuecht hem verheert
Amore doet hem nae therte beswaren
neemt daer aen exempel siet hoe sy varen
Want voer bewesen is nae gheleert

Uit het referein: *Ten syn al gheen boden die brieven dragen:*

fol. 133 Meersmannekens draghen brieven te coope
oec hanctmense aent cordeken mitten cnoope
gheprent
wel ient
reyn onversleten
Drogaerts die hen selven vinden teuden loope
en gherne goet bier drincken wten stoope
draghen peymontse brieven waen ic weten
Oec draechtmen briefkens aent stocksken gespleten
dwelc een teyken is van rantsoene
Spellen mitter ellen waren quaet vergheten
want mense in brieven plach voorts te doene
Des gelycks broeken nestelen hantschoene
ooc maectmen peperhuyskens vrienden coene
Van scuerpapier soe wy tvolc gherieven saghen
by desen blyket tsy avont of noene
Ten syn al gheen boden die brieven draghen.

De taal van dit handschrift behoort tot het eerste kwart der 16de eeuw, dus tot de Middelnederlandse periode. Wanneer men nu de bovengenoemde uitdrukkingen en verschillende woorden die in de afgedrukte refereinen voorkomen, in het Middelnederlands Woordeboek opzoekt, dan zal men zien dat ze tot nu toe niet of zelden in die tijd voorkomen. Bij een nauwkeurig onderzoek zal dus dit handschrift ongetwijfeld belangrijke aanwinsten voor de Mnl. woordvoorraad opleveren. Mijn bedoeling is niet dit hier in biezonderheden aan te tonen; daarvoor is mijn onderzoek te oppervlakkig geweest. Alleen wil ik een paar woorden noemen die ik toevallig buiten de afgeschreven teksten en fragmenten ontmoette.

Het Middelnederlands kent de uitdrukking: die blauwe huke anhangen of andoen, die Verwijs in zijn glossarium op »Van vrouwen ende van minne" uitvoerig besproken heeft. In ons

hs. leest men op fol. 34ᵛ: »Wilt sy my nu tblou huyxken om hanghen" en fol. 287ᵛ eveneens: »Wil sy my soe die blou huyck omhanghen".

Vgl. fol. 81ᵛ „Die blou huycke heeft hy my aenghetoghen
dies ic bliven moet in groten dangiere"

Is een dergelike betekenis van blou misschien ook toepasselik op de drie volgende plaatsen?

fol. 16ᵛ „Vertrect seydsi blou scutter".
fol. 288ᵛ „Mer ghy wandelt al ten blouwen brueren".

en:

fol. 74 „Daer de bruyt losch enen ghescoren bol heeft
en daer op van wyngaerde eenen rol heeft
ende enen blouwen covel op twe gebroken socken"

uit het moeielik verstaanbare referein: *Tes wel een erm bruloft daer broot gebrect.*

Van cladde = vlek, modder, is in 't Mnl. het subst *claddaert* afgeleid; een synoniem *cladde* vindt men voor het eerst bij Oudemans, uit een 17de-eeuws schrijver. Dat het al veel ouder is, blijkt uit het referein: *Wat soudmense sceyden die tsamen horen*, waar we lezen:

fol. 26 „Vul claddekens cryghen ooc nae haer menen
dorre vogelkens of lichte scuytkens."

Aan het slot van het artiekel mare = boze geest, in het Mnl. Wdb. wordt naar aanleiding van de plaats »Gij oude mare!" gezegd: »Misschien is dit woord als scheldwoord overgedragen op eene vrouw". Deze veronderstelling wordt bevestigd door de regels:

fol. 25ᵛ „Mer oude toevenersen ende oude maren
coppelersen clappeyen verrompelde sloiren
Die sellen by doude vandoysen varen
elc sal hem by syns ghelycke paren."

Een woord hinckepincken, dat in het Middelnederlands ontbreekt, maar bij Kiliaan voorkomt in de zin van *claudicare, unico pede saltare*, lezen we op fol. 246:

„Men pleechter corts levens om te hinckepinckene
mer vau als mate te houden doet leven langhen tyt."

Vrij zeldzaam is hucken in de betekenis van wegschuilen:

fol. 232 Als yemant die waerheyt wil laten hucken.

Doerwiën betekent doorwroeten, doorvorsen (Kil. perlustrare, perscrutari); het Mnl. Wdb. geeft maar één plaats, in de twede betekenis, nl.: „Ghi hebbet scrifture noch qualic doerwiet"[1]) (*Blisc.* 1101). De eerste beteekenis heeft het woord op deze plaats:

fol. 39 Rouwe van binnen myn herte doerwiet.

Aan het einde van het artiekel mouter in het Mnl. Wdb. staat de aanmerking: »Van een buw. mouter, in bet. overeenkomende met morwe, ndl. murw (Kil. mollis) dat nog in 't Wvla. bekend is, is in 't Mnl. geen voorbeeld gevonden". In een referein op fol. 35v leest men dit woord in het vers:

Smoutet (nl. *dleer*) tot dattet mouter wert.

Eindelik wijs ik noch op het eigenaardige woord moddermulen in het vers:

fol. 278 „doe hyse sach moddermulen mont aen mondeken"

dat aan het bekende »labbermulen" uit het »Spel vanden sacramente vander Nieuwervaert" herinnert. Zulke woorden zijn waarschijnlik nieuw-vormingen, evenals het scheldwoord erm hutteghetut (fol. 124v) voor een klein kereltje, dat eveneens in het Mnl. Wdb. en bij Kiliaan ontbreekt.

Deze weinige voorbeelden zullen voldoende zijn om aan te tonen, dat de Berlijnse referein-bundel voor de kennis van de taal uit het begin der 16de eeuw een belangrijke aanwinst is.

In mijn inleiding kon ik geen bewijs bijbrengen dat Jan van Stijevoort refereinen van anderen in zijn bundel opgenomen heeft. Sedert ben ik daartoe in staat gesteld door een mededeling van prof. Paul Fredericq. Hij wees mij er op dat het referein *Dbegheert al pays sonder die de lever eten* (blz. 83) al gedrukt was in Serrure's *Vaderlandsch Museum* (IV, 181: »Drie historische liederen en een hekeldicht van Antonius Ghyselers")

1) Vgl. boven blz. 107: „wou elc syns selfs conscience doerwien."

Serrure bezat namelik een handschrift waarin o. a. 24 geestelike en wereldlike liederen en gedichten voorkwamen, verschillend gedateerd, de vroegste van 1505, de laatste van 1518. Het bundeltje is grotendeels in 1517 geschreven, zooals uit een kalender blijkt.

Het gedicht *Vanden Levereters*, een hekeldicht tegen de beambten tijdens de minderjarigheid van Karel V, heeft tot onderschrift: »Dits gedicht anno Duysent vyffhondert ende twelve. Scriptum XXIII[a] Februarii". De verdere inhoud van het handschrift wordt door Serrure niet besproken, zodat ik niet na kan gaan of er misschien meer stukken in staan die ook in de Berlijnse bundel voorkomen.

Uit vergelijking van de beide teksten blijkt dat Jan van Stijevoort zijn origineel vrij getrouw gevolgd heeft. De afwijking in vs. 25:

„men zoude hem van u maenden doen betalen"

zal wel een foutieve lezing van Serrure zijn, want de *u* (in 't hs. *v*) kan = *vijf* zijn, terwijl *doen* en *deen* moeielik te onderscheiden zijn. Evenzo is *metten weu meten* (vs. 31) voor metten wever (weu') meten, als schrijffout te verklaren. Behalve vs. 6 en 22, waar het Berlijnse hs. een betere lezing heeft, en vs. 35 (die belle aenhangen) en 52 (Princelyck Leeu, wyen alle dieren wilt) waar het hs. Serrure waarschijnlik de oorspronkelike lezing bewaart, verdient een afwijking in vs. 38 vermeld te worden. Het hs. Serrure heeft: »of te Vilvoerde inden dieffput steken", waarin de plaatsbepaling waarschijnlik opzettelik door de Utrechtse vicaris weggelaten is en vervangen door »of op die poorte inden gevangenis steken" [1]).

---

1) In verband hiermee wijs ik op enkele plaatsnamen die ik in de refereinen aantrof. De verzen „goet gruytenbier isser wel te poyen / Soe lecker alst opti mase is of opten rijn" (fol. 20[r]) bewijzen niet veel. Merkwaardiger zijn:

fol. 82 *Al pyndemen om utrecht te verstellene*
oft om duynkercken tè voiren totter sluys

fol. 309 Het referein: „*Die brabantsche lucht die zeussche renten*"

maar vooral:

fol. 87 „*die boiven die by dynant syn*"

Dit referein is besproken in het werk van Paul Fredericq *Onze historische volksliederen van vóór de godsdienstige beroerten der 16de eeuw,* blz. 56. Terecht wijst de schrijver er op dat de overgeleverde historie-liederen maar enkele schakels zijn uit een lange keten. Een bevestiging daarvan is te vinden in het merkwaardige referein *Elc doe syn neringhe ende swych al stille,* dat boven afgedrukt is, een klacht dat de kunst vernederd wordt, nu men »rethorycke achter strate sayt". In de derde strofe worden zelfs enkele van de uitgevente liederen genoemd [1]).

Andere historiese liederen herinner ik mij niet in deze bundel gelezen te hebben.

Tèn slotte noch een enkel woord over een aantal refereinen, die ik om hun onkiesheid achterwege heb moeten laten, deels op verzoek van de redactie, hoewel ze om de taal niet minder belangrijk zijn dan de afgedrukte. Natuurlik zijn dit in de eerste plaats de refereinen »int amoureuse", zooals het op blz. 71 genoemde *Hoe mach yemende meer ghelucks gebueren,* de in de refereinenlijst vermelde gedichten waar sprake is van de gevolgen van het »spel van minne", het referein *Haer suet naeckt lyf dude ick aen tmyne* enz. Zulke minneliederen zijn lang niet de slechtste uit de bundel; soms komen er zeer mooie verzen in voor. Behalve het citaat op blz. 71 noem ik noch dit zestal verzen uit het referein *Al bemin icse seer sy acht myns twint* (fol. 259):

O cracht van liefde hoe sal ic ghedoghen
Dat die radyen myns liefkens bruyn oghen
een ander toghen blyde gelaet
Ende sy my minlick hebben doervloghen
Dat die vruecht myns iuechts moet verdroghen
hoe sal ic my poghen om troost of raet.

(zie boven blz. 103). Als de taal niet voldoende was, zou ook dit de Zuid-Nederlandse afkomst van deze refereinen bewijzen.

1) Men lette ook op de vertoningen van »sotte cluten" op de markt, waarvan de slotstrofe op blz. 94 spreekt. Voor de »const van rethorycke" vergelijke men ook de refereinen:

Als const der consten daer conste by groeyt (fol. 224)
Donwetende en connen gheen const ghepryses (fol. 220)
Duer swercks verseren rethorica meest groyt (fol. 61)

Vervolgens zijn ook enkele komiese gedichten minder geschikt. Het referein *Ic salt aventueren al sout my smerten* (fol. 58v) schildert ons de bruiloft van „een amoreus minnaer seer grys van baerde" en »een meysken die enen tant in haer hoot niet en hadde". Er zit werkelik realisties talent in, dat aan de boeren-danspartijen van de oude Brueghel doet denken. Van het oude, dansende wijf wordt b. v. tekenachtig gezegd:

> fol. 59 Men sach die borstkens in haren boisom quacken
> ghelyc twe verckensblasen lanc gheresen.

Zeer vermakelik is ook het referein *Een man is een man wat leyt aen die langhe beenen* (fol. 124v), een komiese zelfverdediging van een klein mannetje, misschien wel de »sot" van een of andere kamer. Ik kan niet nalaten ten minste een deel van dit gedicht, dat ook om de taal merkwaardig is, tot besluit af te schrijven.

> Hoe moghen ons dees langhe ribben dus verachten
> om dat wy cleyn mannekens syn cleyn van thoone
> Daer wy nochtans den vromen david slachten
> die goliam versloech lanck van persoone
> Men acht ons niet groot ghenoech voer een bone
> mer cleyn critse boonken die qualick smaken
> Al syn wy gehert als poortmispels schoone
> men hoort jannes papen stront van ons maken
> Dan ist nicodemus cleyn hoebel van spraken
> my dunct ghi sout op een helm wel micken
> Erm hutteghetut waer wildi henen braken
> blyft thuys dat u die crayen niet op en slicken
> Tschynt al soumen ons als cleyn lusekens knicken
> mer ic souwer eer thien self brenghen in weene
> Een man is een man wat leyt aen die langhe beene
>
> Al en syn wy soe lanck niet als die langhe fluyten
> wy syn proper en teerkens en smal van leden
> Ja men mocht ons tusschen twe handekens sluyten
> die als fray leuwercxkens op cluytkens treden
> Al dat lichtverdich is dat syn ons seden
> tschynt dat wy vlieghen sullen nae ons ghelate
> Daer grote clontvoeten gaen henen kneden

al souwen sy ertrijck met een duergaten
Wy gaen critse critse snap snap achter straten
al wrinckeersende al waer wontken ganc hier

. . . .

Als wy inden wech staen desen langhe meesen
dan ist ghy croocbuskens bootkens op een veele
Sietse my hier staen dese langhe resen
wat doen dese boonschoofkens hier te speele
Dan segghen dese spilbeenkens swack als een seele
die als goy oyevaers achter straten scryen
Mer waer ic als ons heer is van bevele
ic souwer al gaern royen of doen snyen
Om kersen wt te doene tot allen tijen
Hun haetelick snotgat souwer plats toe moeten
Want waer wy gheseten syn tes quaet om lyen
soe roept daer een groot sassem loeten
Brengt hem een pampierken onder syn voeten
om dat wy cort syn dan roept daer noch eene
Een man is een man wat leyt aen die langhe bene.

Ten slotte wil ik mijn dank betuigen aan Dr. J. Bolte te Berlijn, die zo vriendelik geweest is de drukproeven voor mij met het handschrift te collationeren, en die mij daardoor in staat gesteld heeft, een betrouwbare tekst te leveren.

April 1902. C. G. N. DE VOOYS.

BONTSCHE MAAT (Naschrift op Dl. XX, 210).

Niet alleen in het Woordenboek, maar ook in bovenbedoeld artikel van dit Tijdschrift heb ik verzuimd melding te maken van den vorm *bommersche maat*, in denzelfden zin van: groote maat opgegeven door Rutten 35*a* (»Ich heub oeg bommersche mooet geriefd") en van de door dezen aangehaalde plaats uit de keuren van Montenaken, in (Zuid-)Brabant (a°. 1534), bij A. Kempeneers, De oude Vrijheid Montenaken I, 56, volgens vriendelijke mededeeling van Dr. De Vreese aldus luidende: »Dat wynmaet, hoppe, smoutmate ende allen liquorie ende nate

maeten en sullen alleen mer een maet sijn, te weeten: alde bompse maete, alsoe dat van alde tijden geweest is". In eene noot wordt door Kempeneers verwezen naar Luc. VI, 38, waar sprake is van »goede, opgehoopte en overloopende mate"; deze, eigenlijk niets ter zake doende verwijzing naar een bijbeltekst die in geenerlei verband met de betrokken plaats staat, moet kennelijk tot steun verstrekken der verklaring van dit *bompse maete* met »overloopende maat", die Rutten van Kempeneers overneemt, en die de laatste ontleend zal hebben aan het hem uit het hedendaagsch gebruik bekende *bommersch*, *boomsch* enz. En zeker krijgt deze verklaring of opvatting, die uit het zinsverband niet is af te leiden, door deze (zij het ook veel jongere) uitdrukkingen uit hetzelfde gewest eenigen steun.

Ten tweede wil ik hier eene plaats mededeelen, waarop Dr. Boekenoogen mij gewezen heeft, uit J. van der Veen's Zinnebeelden (ed. 1642) 307:

> Philosophen en Poëten
> Mochtmen meten
> Met de groote Bonsche maat,
> Op-gehoopt niet af-gestreken.

Hier laat de beteekenis geen twijfel over; stellig is hier hetzelfde bedoeld als in de hedendaagsche Zuidnederlandsche streekspraken. En dit zooveel jonger getuigenis van den zeventiendeëeuwschen Deventerschman pleit weder voor het aannemen derzelfde beteekenis ook in de oude Almeloosche en Oldenzaalsche keuren.

Al stellen deze beide plaatsen de oorspronkelijke beteekenis en de herkomst der uitdrukking ook niet buiten twijfel, zoo schijnen zij, nu eenmaal de aandacht er op gevallen is, toch als elkander bevestigende getuigenissen voor het bestaan dezer uitdrukking in verschillende tijden en streken, waard bekend gemaakt te worden.

Utrecht, Mei 1902. J. W. MULLER.

NAAR AANLEIDING VAN DEN *VIERDEN MARTIJN* *vss. 742—'4.*

Met een beroep op boven bedoelde verzen (in koeplet 40)

Doe en mochte geen ridder sijn
743 (Dat orcondet loy ende tgedichte mijn)
Van lachterliken seden.

is indertijd in 't *Vad. Museum* 4, 58 vlg. door C. P. Serrure de meening verkondigd, dat de auteur van den *IV Martijn*, met »tgedichte mijn" op Hein van Akens *Huge van Tyberien* doelende, indirect zijn identiteit met dezen Hein van Aken zou hebben te kennen gegeven. Tegen die opvatting, in C. P. en C. A. Serrures *Lett. Gesch. van Vlaanderen* bl. 426 herhaald en door Verwijs in zijn Inleiding op *Die Rose* bl. XXII en Jonckbloet in zijn *Gesch. der Ned. Lett.* 2, 223 vlgg. overgenomen, heeft Te Winkel in zijn *Gesch. der Ned. Lett.* 225 en 324 noot verzet aangeteekend. Volgens hem moesten er, wanneer Serrures conclusie zou te rechtvaardigen zijn, omtrent het ridderwezen minder verschilpunten tusschen de beide gedichten bestaan, en ware in de aan Jacob in den mond gelegde woorden »Doe en mochte geen ridder sijn enz." »loy" als de *Sassenspiegel*, »tgedichte mijn" als de *Eerste Martijn* op te vatten, waar (in vss. 456—585) in denzelfden geest hetzelfde onderwerp (de oorsprong van den adel) zou behandeld wezen als in den *IV Martijn* (vss. 609—760). Een gezet onderzoek van dit vraagpunt heeft mij, die aanvankelijk naar T. W.'s gevoelen overhelde, genoopt me met Verwijs en Jonckbloet aan Serrures zij te scharen.

Met »loy" kan niet »tduutsche loy" (vgl. *1 Mart.* 521) bedoeld zijn: tevergeefs zal men in dit rechtsboek of in de daaraan toegevoegde glossen naar een uiting als de bovengemelde omtrent den ridderstand zoeken. Blijkbaar is »loy" van 743 dezelfde rechtsbron als die, welke in een der voorafgaande koepletten, nam. 38, wordt geciteerd, waar we na een uiteen-

zetting der drie vereischten voor het ontvangen van den ridderslag (edele geboorte, verstandelijke ontwikkeling en vaardigheid in het hanteeren van wapenen) de verzen lezen:

Ic segt bi des loys gelede:
Hadde een die drie, hi wert op tstede
Riddere gemaect goedertieren.

Evenmin valt er voor »tgedichte mijn" aan Maerlants *I Martijn* te denken, die in de te voren genoemde verzen over het ontstaan der lijfeigenschap en de »edelheit", die »began uter reinre herten", maar geenszins over den oorsprong des adels of het wezen der ridderschap handelt; terwijl daarentegen, gelijk Jonckbloet t. boven a. pl. heeft aangetoond, in *Huge van Tyberien* verschillende verzen worden aangetroffen, met wier inhoud de uiting, dat een ridder iemand van onberispelijk levensgedrag moest wezen, zich zonder eenig bezwaar laat in verbinding brengen.

Edoch, zal men wellicht naar aanleiding van T. W.'s opmerking mij willen tegenwerpen, Jacob spreekt in vs. 743 van »tgedichte mijn", waarmee toch wel een werk van Maerlant moet bedoeld wezen. Als antwoord op een zoodanige bedenking wensch ik op het volgende de aandacht te vestigen. In den *IV Martijn* wordt na de inleiding in koepl. 3 tot en met 46 een dialoog gevoerd tusschen een denkbeeldigen Jacob en een evenzoo denkbeeldigen Martijn. Dat nu de dichter van zulk een samenspraak bij het neerschrijven der aan Jacob in den mond gelegde woorden den eenen keer aan den echten Jacob denken, een andermaal den pseudo-Jacob met zijn eigen persoon vereenzelvigen kon, ligt vóór de hand. Het eerste nu nemen we waar in de vss. 514—'7, die Jacob kennelijk als niet-Brabander op den lof, door Merten zijn eigen landsheer toegezwaaid, laat volgen:

Merten, vrient, wie es die man,
Daer gi therte so legt an?
Eest u lantshere?
Eest die fiere hertoge Jan?

Het andere merken we op in vss. 562 vlgg., waar Jacob, als ware hij een Brabander, over de gewelddaad spreekt, door den usurpator Hugo Capet tegen den op de Fransche kroon rechthebbenden voorvader des Brabantschen hertogs gepleegd; een Vlaming toch zou, zooals reeds in *Vad. Mus.* 4, 57 door Serrure werd betoogd, niet den hertog van Brabant, maar den graaf van Vlaanderen als pretendent van den schepter over Frankrijk genoemd hebben.

HET SLOT VAN DEN *ESMOREIT.*

Door Te Winkel is in den *Taal- en Letterbode* 6, 74 vlgg. de aandacht gevestigd op de tegenspraak, die de slotverzen van den *Esmoreit* (1012—'18) bevatten:

> Elc blive sittene (*l.* sittende) in sinen vrede;
> Niemen en wille thuusweert gaen:
> Ende (*l.* Ene) sotheit sal men u spelen gaan,
> Die cort sal sijn, doe ic u weten.
> Wie honger heeft, hi mach gaen eten
> Ende gaet alle dien graet neder.
> Genoeghet u, soe comt alle mergen weder.

Volgens hem zou hier aan den passus (vss. 1012—'14), die een grappig nastukje aankondigde en in strekking met de door een »sotheit" (nam. *Die buskenblaser* respectief *Die Hexe*) gevolgde slotwoorden van den *Gloriant* en den *Lanseloot* overeenstemde (vgl. *Glor.* 1041—'2 »Dit voerspel es ghedaen, Men sal u ene sotternie spelen gaen" en *Lans.* 951—'2 »Ons voerspel dat es ghedaen, Men sal u ene sotheit spelen gaen"), zijn toegevoegd: primo een zoogenaamde fopperij (t. w. die klucht zal kort zijn, ze bestaat alleen in de woorden »Wie hongher heeft, hi mach gaen eten"); secundo de formule, waarmee het slot eener voorstelling werd aangekondigd en de toeschouwers werden uitgenoodigd een volgende vertooning weer met hun tegenwoordigheid te vereeren (vgl. met de beide laatste vss. die, welke het eindigen der met den *Lippijn* als nastukje besloten voorstelling aankondigen: »Ghi goede liede, dit spel es ghedaen. Ghi moght wel

alle thuusweert gaen Ende lopen alle den graet neder. Genoeghet u, comt alle weder").

Tegen deze scherpzinnige verklaring verzet zich het feit, dat op den *Esmoreit* inderdaad een »sotheit", de *Lippijn*, volgt; en aan te nemen, dat bedoelde fopperij zou uitgedacht zijn bij een gelegenheid, waarbij de acteurs niet in staat waren eene sotternie te vertoonen (z. *Taalb.* 6, 78), is voorzeker te ver gezocht. Eenvoudiger dunkt mij de volgende opvatting. In afwijking van de gewone, in den *Glor.* en den *Lans.* (z. boven) aangetroffen aankondiging der volgende klucht is in den *Esmoreit* aan „Ene sotheit sal men u spelen gaen" toegevoegd:

ten eerste de vermelding, dat die »sotheit" kort zal wezen;

ten tweede de opmerking, dat het hem, die lust heeft om te gaan eten, vrij zal staan aan die behoefte te voldoen en het lokaal langs de trap te verlaten;

ten derde het tot die eventueel vertrekkenden gerichte verzoek om bij een op morgen te geven voorstelling weer tegenwoordig te zijn.

Dientengevolge zou voor »gaet" van 1017 »gaen" als de oorspronkelijke lezing moeten gelden en »alle" in 1017 en '18 als emblema op te vatten wezen. En volkomen begrijpelijk moet ons een zoodanige verknoeiing van den oorspronkelijken tekst voorkomen, wanneer we bedenken, hoe licht een afschrijver bij 't copieeren dezer verzen de ons (z. boven) uit den *Lippijn* bekende, blijkbaar als sluitingsformule in zwang zijnde woorden »Gi moght wel alle thuusweert gaen Ende lopen alle den graet neder" enz. door het hoofd konden spelen en zoodoende verleiden tot de inlassching van een hier misplaatst »alle".

W. L. VAN HELTEN.

OOIT.

Het woordje *ooit* komt, gelijk men weet, reeds in de middelnederlandsche bronnen overal voor en wisselt, vaak in een en hetzelfde geschrift, met het thans in het Nederlandsch uitgestorven *ie* af. Een echt westnederfrankisch woord, dat terecht als bepaald nederlandsch geldt. De mnl.-nederrijnsche Teuthonista vermeldt het niet, evenmin zijne ontkenning *nooit.* Thans echter zijn beide woorden ook in de oostelijke tongvallen van Nederland in gebruik, ja zelfs buiten de nederlandsche grenzen, t. w. in een streek van duitsch Oostfriesland. De dialectus communis der nl. provincie Friesland kent ze tevens, naast de inheemsche friesche woorden *ea*, *nea*, uit ofri. *ā*, *nā* afkomstig.

Omtrent de etymologie van *ooit* vindt men in de woordenboeken, voor zooveel mij bekend, in het geheel niets of slechts min of meer onzekere gissingen. Men heeft verondersteld, dat een oudnederfrankisch *eo*, os. en ohd. *eo*, in het woord zou schuilen, en gemeend een oorspronkelijker vorm te mogen zien in den bijvorm *ooint* of wel in het zeldzame mnl. *oite.* Toch is *ooint*, naar het schijnt, van den beginne af tot een zeker taalgebied, Zuidnederland, beperkt geweest (nog heden *nooint* in zuidnl. tongvallen, bij De Bo en Schuermans vermeld) en laat zich gereedelijk uit het algemeen verbreide *ooit* verklaren door inschuiving eener *n* in de ongeaccentueerde lettergreep *it* (vgl. beneden over de oorspronkelijke tweelettergrepigheid des woords), gelijk in mnl. *in lanc* uit *i lanc*, *ie lanc*, *in toe* uit *i toe*, *ie toe.* Mnl. *oite* echter mag volgens de hier beneden veronderstelde etymologie als bijvorm van *ooit* worden verwacht. Het onderzoek zal dus met den vorm *ooit* moeten beginnen.

Het vroeger geheel duistere woord is na eene opmerking van Franck, *Tijdschr.* XVII, 81 vlg. eenigszins duidelijker geworden. *Ooït* en *nooit* waren eertijds tweelettergrepig, zooals uit den versbouw in het mnl. *Sinte Lutgard's Leven* blijkt. Indien men nu vasthoudt, dat de eerste syllabe aan got. *aiw*

gelijk is, rest de vraag, wat voor een woord in de tweede schuilt. Hierin ziet genoemde geleerde mnl. *iet*, in de ongeaccentueerde lettergreep verkort tot *it*, uit *iewet*, *ieweht*, *eowiht*. Maar *iet* zou slechts 'iets' of 'te eenigen opzichte' kunnen beduiden, en dit is in strijd met de zuiver tijdelijke beteekenis van het woord.

Eene verklaring, die de feitelijke beteekenis 'te eeniger tijd' helderder doet uitkomen, geeft Prof. H. Kern *Tijdschr.* XIX, 201 vlgg. Volgens zijne meening — indien ik ze juist opgevat heb — is *ooit* ontstaan uit eene samenstelling *jo-tīt*, synoniem met hd. *je-mals*, waar *māl* in den ruimeren zin van got. *mēl* 'tijd' te nemen is. *Ooit* ontstond uit *jotīt* op dezelfde wijs als het saksische (Twenthsche) *aait* 'altijd' uit *altīt*. Soortgelijke contracties echter zijn in het Mnl. en in de nieuwere taal niet bekend en behooren dientengevolge thuis in den tijd vóór het Mnl. tijdvak.

De vergelijking van *ooit* en *aait*, die mij door het betoog van Prof. Kern wordt aan de hand gedaan, heeft mij gebracht op eene andere beschouwing omtrent den oorsprong van het Twentsche *aait*, waarin ik meen een steun te mogen zien voor een vroeger door mij geopperde gissing aangaande de etymologische verklaring van *ooit* [1]). Ik vermoed dat *ooit* en *nooit* op eene samenstelling *ŏ jit*, *nŏ jit*, met oudeng. *ǽfre ȝīet* 'adhuc umquam', *nǽfre ȝīet* 'adhuc numquam' overeenkomend, teruggaan, dus oorspronkelijk eene beteekenis hadden, die tegenovergesteld is aan de bet. van *immer*, *nimmer*, uit *eo mēr*, *neo mēr*, wier tweede bestanddeel op de toekomst ziet. *Aait* nu heeft m. i., wat zijne vorming aangaat, niets met *altīt* te maken [2]). Indien ik, in navolging van Prof. Kern, veronderstel, dat de hedendaagsche vorm van het woord oud is, dientengevolge reeds

1) *Jahrbuch für niederdeutsche Sprachforschung* XXVI, 146 vlg.

2) Men vergelijke Twentsch *saalt* 'sout', *hoolt* 'hout' enz. (J. H. Behrns: *Over de Twenthsche vocalen en klankwijzigingen* in De Jagers *Taalk. Mag.* III, 386 vlgg.) met een onveranderde *l* voor *t*. — Een vorm *aaitied*, die ik in dialectstaaltjes uit Rijssen vind (*Onze Volkstaal* I, 174, *Van de Schelde tot de Weichsel* I, 539), is denkelijk ontstaan door verwarring van *aait* met het gelijkbeteekenende *altīt*. Vgl. ook Tw. *aaltīd* naast *aail* (Gallée, *Wdb. van het Geldersch-Overijsselsch Dialect* p. 64).

in het mnl. tijdperk aldus luidde [1]), zie ik maar eene mogelijkheid om het in overeenstemming met bekende nederduitsche klankregels te verklaren. In *aait* kan niets anders schuilen dan eene oorspronkelijk korte, volgens den bekenden regel in open syllabe gerekte *a*, daar een lange *a*, onverschillig van welken oorsprong, in de latere ontwikkeling der nl.-saksische tongvallen door *ā̄* (*oa*) vervangen wordt. Ik zie in *aait* een vroeger tweelettergrepig woord, op *ă jit* teruggaande; de *ā* in Tw. *aait* blijkt dus aan *ā* in Tw. *maagd*, *maakte*, *twaalf* uit *maget*, *makede*, *twalif* [2]) gelijk te zijn. Volgens Prof. Kern wordt in *ooit* een zachte *o* gehoord; naar deze opvatting was *ŏ* in *ŏ jit* evenwel een korte, vervolgens gerekte klinker. De Bo echter (zie het Westvl. Idioticon op *nooint*) vermeldt eene scherpluidende *o*. Inderdaad laten zich beide voorstellingen vereenigen met de beschouwing van het woord, die hieronder nauwkeuriger zal worden toegelicht. De meeste Nederlanders zullen wel in *ooit* geen andere *o* doen hooren dan in *hooi*, *oog*, *zoon*, *komen* enz., dus slechts één langen *o*-klank kennen. Hoe dit nu ook zij, er bestaat een nauwe overeenkomst tusschen *ooit* en *aait*, wat het formeele uiterlijk der woorden betreft. En houdt men in 't oog, dat *ooit* vroeger de beteekenissen 'te eeniger tijd' en 'altijd' in zich vereenigde, dan blijkt de samenhang met Tw. *aait* nog nauwer te zijn, en de voor 't laatstgenoemde woord te veronderstellen grondslag *ă jit* 'adhuc semper' komt geheel met *ŏ jit* 'adhuc umquam', 'adhuc semper' overeen.

De bijwoorden nl. *ooit*, Tw. *aait*, naar deze zienswijze beschouwd, zijn gevormd uit een partikel *ŏ*, *ă*, 'umquam', 'semper', welke aan got. *aiw* gelijk moet zijn, en een uit de engelsche en friesche talen welbekend woord: eng. *yet*, fri. *jit*, oe. *ȝēt*, *ȝīet*, *ȝyt*, 'etiam', 'adhuc', dat eertijds ook in westnederfrankische en saksische tongvallen zal hebben bestaan en voor

1) Zelve ken ik *aait* (behalve uit Gallée's *Wdb.*) slechts uit dialectstaaltjes der 19de eeuw, bijv. *Van de Schelde tot de Weichsel* I, 543 (Haaksbergen) en I, 565 = *Firmenich* III, 750 (Vriezenveen).

2) Vgl. J. H. Behrns: *Over de Twenthsche voc.* (enz.) p. 337 vlg.

een Os. dialect bewezen wordt door Hel. Mon. Cott. 3893, aldaar *geth* geschreven. Een bijvorm van het woord vindt men in oe. *ȝēta*, *ȝieta*, *ȝyta*, ofri. *ieta*, later *iette*, nieuwfriesch *jitte*: hierdoor wordt mnl. *oite* verklaard.

Omtrent dit *ŏ*, *ă*, 'ooit', 'altijd', doen zich nu verscheidene vragen voor. Vooreerst aangaande zijne betrekking tot os. *eo*, *io*, dat naar blijk van mnl. *ie*, *iewer*, *ergen* (*iergen* uit *iewergin*), *ieweder* (nnl. *ieder*), *immer* (*ie mer*) ook de oudnl. vorm van got. *aiw* was.

Ik zie geen mogelijkheid om *ŏ*, *ă* in onmiddelijk verband met os. *io*, *ia* (*ie*) te brengen. Wel is waar staan in het Nd. naast elkaar *ümmer* en *jümmer* 'immer' [1]), doch dit is m. i. te verklaren op eene wijze, die geene analogie biedt voor het ontstaan eener *o* uit *io* (*jo*) door een elders onbekend verdwijnen der beginnende *j*.

De ontwikkeling van *eo*, *io* is, zooals Prof. Kern t. a. pl. aangetoond heeft, langs twee wegen geschied. De klemtoon kan op het eerste element van den tweeklank rusten; dan wordt *eo mer* tot *ie mer*, *iemmer*, *immer*, gelijk in de meeste duitsche dialecten. Als eene dialectische bijvorm van *immer* verschijnt nd. en nl.-saks. *ümmer*, dat het naast met nd. en nl.-saks. *nümmes nüms*, *nüm* uit *nimmes*, *nimmen* [2]) 'niemand' te vergelijken is. Reeds het Mnl. kent *ummer*, ten minste in saksisch gekleurde bronnen, daarbij ook *ommer*. In nieuw-nl. tongvallen komt dit vocalisme te voorschijn in *ummers*, *ommers* in pl. v. *immers*. *Ommers*, met eene zachtdoffe *o*, laat zich vergelijken met holl. dial. *sont* uit *sunt*, *sünt* 'sinds' [3]). De gewoonste vorm van *immer* in het Mnl. is, gelijk men weet, *emmer*, eene wijziging òf van *immer* (zie Franck, *Mnl. Gr.* § 71), òf van *ummer* (*ümmer*),

1) Zie Kern t. a. pl.

2) Vgl. *immant*, *nimment*, *numment* bij Huygens (Te Winkel, *Tijdschr.* XVIII, 170) en *Teuth. imans* (*iemans*), *ummende* 'quidam' 'aliquis', nd. *ümmes* 'jemand'.

3) Over *ommers*, *sont* uit *ummers*, *sunt* vgl. Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal* p. XXIV.

zooals mnl. *lettel* van *luttel*, *sellen* van *sullen*, *selc* van *sulc* [1]).

De klemtoon in *io* kan evengoed op *o* rusten. Dit wordt bewezen door mnd. *io* (=*jō*), met *hō*, *tō* enz. rijmend, in het Os. *gio* (vgl. *giamar* enz.) geschreven [2]). De verplaatsing van het accent in *eo*, *io* geschiedt in eenige tongvallen later, nadat *o* reeds tot *e* verzwakt is. Hierdoor ontstaat *je* (os. *ge*), nu de gewone vorm van het woord in het Hoogduitsch. Op gelijke wijs wordt *iu*, een bijvorm van *io*, tot *jū*. Hierbij behooren in het Nl. mnl. saks. *geman*(*t*), *giemant* (= nhd. *jemand*), limburgsch-nederrijnsch *get* (= os. *giowiht*, mnd. *gicht*) 'iets', saks. tongv. *jümmer*, *jümmes* [3]), kortom vormen, die, voor zooveel mij bekend, alleen in oostelijke dialecten aangetroffen worden. Hetzelfde geldt van mnl. *io* (*jō*), in het *Mnl. Wdb.* III, 793 slechts uit duitsch gekleurde teksten opgeteekend. Het is zeer licht mogelijk, misschien waarschijnlijk, dat een vorm *jō* nooit in het Westnfr. heeft bestaan.

Voor zoover ik kan zien, blijft alleen ééne mogelijkheid over: het eerste bestanddeel der woorden *ooit*, *aait* moet met oe. ofri. *ā*, uit *aiw*, in verband worden gebracht. Dit onderstelt, dat zekere westnfr. en saks. tongvallen een met de engelsch-friesche klankontwikkeling overeenkomende vorm *ǒ*, *ǎ* gekend hebben, die reeds vóór het mnl. tijdvak het veld heeft moeten ruimen voor zijn mededinger *eo*. Ten gunste eener dergelijke gissing is, naar ik vertrouw, wel het een en ander aan te voeren.

Het is bekend, dat het Oudsaksisch in eene reeks van ver-

1) Vgl. ofri. *breg*, *reg* enz. tegenover oe. *brycȝ*, *hrycȝ* ogerm. *bruggiō*, *hruggio*. — De grondvorm van *emmer* is *eo mēr*, niet *ēw mēr* met assimilatie van *wm* tot *mm* (aldus Van Helten *Mnl. Spraakk.* p. 189). De *mm* vindt men ook in *immer*, waar de *i* op *ie*, *ia*, *eo*, dus een vorm met reeds vocaliseerde *w*, terug te brengen is. De lange *m* dankt haar ontstaan aan de volgende *r*: *iemr̥* > *iemmr̥*. Vgl. H. Kern t. a. pl.

2) Vgl. Holthausen, *Altsächsisches Elementarbuch* § 107 en § 108, Anm. 2.

3) Mnd. en nd. *jümmer*. Dezelfde accentverplaatsing in os. *geder* 'uier', mnd. *jeder* (*jüdder*), nd. (zie Woeste, *Westf. Wtb.*) *jeier* en (Koolman, *Ostfr. Wb.*) *jidder*, *jüdder*, nl. Vondel *jadder* holl. dial. *jadder*, *jaar*. Van Helten, *Vondels Taal* p. 17, Boekenoogen, *Zaansche Volkstaal* p. XXXIX.

schijnselen met de nauw verwante friesche en engelsche tongvallen overeenkomt [1]). Enkele dezer eigenaardigheden zijn nog heden, geheel of ten deele, een kenmerk der saksische tongvallen in Nederduitschland en Nederland. Van de eigenaardigheden, die hier in aanmerking komen, vindt men in het eigenlijke Nederlandsch of Westnederfrankisch de syncope der *m* voor *f* in *vijf* en *zacht* overal terug. Het gelijksoortige verdwijnen der *n* voor *s* blijkt daarentegen een dialectisch beperkt verschijnsel te zijn. Dus b. v. wvla. en holl. dial. *uis*, mnl. vl. en holl. *ūs*, Holl. der zeventiende eeuw *uys* 'ons'. De syncope der *n* voor *th* komt algemeen te voorschijn in nnl. *elk-aar*, *malk-aar*, holl. en ook elders (Winkler, Dialection I, 315) *aar*, nl.-saks. *ǟr* (*oar*, Gallée Wdb. p. 64), in het Nl. der zeventiende eeuw *aer*, uit mnl. **āder*, os. *āthar* tegenover nl. *ander*, nd. *anner*, mnl. mnd. *under*, os. *andar*. Eindelijk dient vermeld te worden de overgang der nasale *ā* voor *h*, *f* in *ō* (verkort *ŏ*) in de volks- en spreektaalvormen præt. *brocht, docht*, mnl. *brochte, dochte*, mnd. *brochte*, oe. *brōhte*, *thōhte*, ofri. *brochte*, *thochte* tegenover *bracht*, *dacht*, mnl. mnd. *brachte, dachte*, os. *brāhta, thāhta*, of in de gewestelijke adj.-vorm *zocht*, (wvla. en elders), mnl. *sochte*, oe. *sōfte* tegenover het gewone *zacht*, mnl. mnd. *sachte*, os. (bijw.) *sāfto*.

Uit de — overigens welbekende — feiten, hier bijeengebracht, is blijkbaar voor het Nederlandsch zekere verwantschap met de engelsch-friesch-saksische tongvallen op te maken [2]), al wordt het aan den anderen kant vooral door éene gewichtige afwijking, de meervoudsuitgangen van het Praes. Ind. van het werkwoord, als een overgangstongval naar de frankisch-hoogduitsche dialecten gekenschetst. Nu heeft het Saksisch in het tijdvak, waaruit de oudsaksische bronnen dateeren, tal van andere verschijnselen bezeten, die een stelliger friesch-engelsch karakter vertoonen en door geen saks. dialect tot heden zijn bewaard; soortgelijke

1) Vgl. vooral Morsbach, *Anglia, Beiblatt* VII p. 323 vlgg.

2) Volgens eene andere beschouwing worden de opgenoemde woorden als indringelingen uit het Friesch of Saksisch opgevat.

eigenaardigheden zal ook het Nl.-Saksisch en het Westnederfrankisch (Oud-nederlandsch) hebben gekend. In eenige streken van het oud-saks. gebied waren deze 'frisonismen' sterker verbreid; voornamelijk echter worden hier bedoeld taaleigenaardigheden van beperkter uitbreiding, wier gewestelijke begrenzing tot nog toe niet gelukt is [1]). In het Nederlandsch laten zich zulke verschijnselen beschouwen als indringelingen uit het Friesch of als overblijfsels van oudfriesche tongvallen [2]), reeds in ouden tijd door frankische (saksische) dialecten verdrongen; zij zullen eigenlijk in de zoogenaamde friso-frankische (friso-saksische) tongvallen in zwang zijn geweest.

In dit redeverband nu, hoop ik, zal het bestaan van een Oudnl. *ă*, *ŏ* nevens *eo* niet als eene geheel losse en bevreemdende hypothese voorkomen. Deze vorm zal niet meer bevreemden dan bijv. os. *grē* voor *grao*, *gēr* voor *jār* of wel *hālag*, *lāra*, *a-rās* voor *hēlag*, *lēra*, *a-rēs*. Nog resten echter te verklaren de *o*-klank in *ooit* en de oorspr. korte *a* in *aait*.

De samenhang der vormen *ă* en *ŏ*, uit *āw*, *aiw* voortgesproten, wordt aan de hand gedaan door het oudengelsche bijwoord *āwo*, een ouden vorm van *āwa*, dat volgens de verklaring van Kluge, *Engl. Stud.* XX, 333, tot eene samenstelling *āw āw* terug te brengen is. In de eerste lettergreep verschijnt steeds *ā*, naar den gewonen regel; in de tweede, mingeaccentueerde syllabe werd *ă* onder den invloed der volgende *w* tot *ŏ* gewij-

---

1) Bremer, *Pauls Grundriss* III, 861 vlg. en de aldaar aangehaalde litteratuur.

2) Dus *fraai* met eene friesche *f* (Van Helten *Tijdschr.* V, 202 vlg.), *laaie* (thans in *lichter laaie* enz.) wvla. *laai*, mnl. en Kil. *laeye* (bewijsplaatsen *Mnl. Wdb.* IV, 40, Van Helten *Mnl. Spraakk.* p. 151), oe. *lēʒ* (*līeʒ*), ohd. *loug* (instrum. *lougiu*) on. *løygr* uit ogerm. **lauʒiz* met de aan het Engelsch en Friesch eigen verzachting ('mouilleering') eener ʒ voor *i*, *j*; mnl. *jof* (= ofri. *jef*, *jof*) vooral bij vlaamsche schrijvers, maar ook elders in gebruik; verder *ande* (*Mnl. Wdb.* I, 406) zonder umlaut voor gedekte nasaal gelijk in het friesch, tevens in de *Freck. Heberolle* en in westfaalsche oorkonden tot in het midden der 14de eeuw gevonden (zie Woeste *Zachers Zeitschrift f. D. Phil.* IV, 113 vlg. en Busch *ald.* X, 179 vlgg. Hierbij behooren, naar ik denk, ook mnl. *sanden*, *hi becant* vermeld door Franck *Mnl. Gr.* p. 33, Van Helten, *Mnl. Spraakk.* p. 274, met vroeg-middelnederduitsche vormen *he becant*, *sant* enz. te vergelijken.

zigd (zie Bülbring, *Altenglisches Elementarbuch* § 377b en, bijzonder over de hier in aanmerking komende woorden, Pogatscher, *Anglia*, *Beiblatt* XIII, p. 15 vlg.). Daarom vertoont ook het niet samengestelde woord, *āw* in het Ags. twee vormen: *ā*, oorspr. betoond en *ŏ*, oorspr. zwakker betoond, die nu weer kort of lang kunnen voorkomen, naar gelang van het er in den zin op vallende accent.

Het ontstaan van den vorm *ŏ* in het Oudengelsch is, zooals Pogatscher t. a. pl. aantoont, zeer oud en moet, hetgeen uit de samenstellingen *ǽȝhwelc*, *ǽȝhwēr* is op te maken, reeds vóór de door umlaut bewerkte wijziging van *ō* in *ǽ* worden aangenomen. Met des te meer waarschijnlijkheid zal men kunnen vermoeden dat in verwante tongvallen op het Oudnederlandsch gebied eene parallele ontwikkeling van *āw* in *ŏ* plaats heeft gehad. Aldus blijkt de *ō* in *ŏ jit*, *ooit* met oe. *ŏ* overeen te komen. De korte *a* in *ă jit*, *aait*[1]) behoeft na het boven gezegde geen verdere verklaring.

De woorden *ooit* en *aait*, tot welker vergelijking mij het artikel van Prof. Kern aanleiding gaf, werden hier boven — naar eene andere zienswijze — met elkaar in verband gebracht. Het spreekt echter vanzelf, dat de juistheid mijner hier nader toegelichte gissing omtrent den oorsprong van *ooit* niet staat of valt met de eene of andere beschouwing aangaande *aait*, over welks geschiedenis de kenners van de nl.-saksische tongvallen wellicht beter zullen kunnen oordeelen dan de schrijver van dit opstel, die reeds over vraagpunten der Nederlandsche grammatica breeder heeft gehandeld dan wellicht voor een vreemdeling raadzaam te achten is.

Upsala. HJ. PSILANDER.

1) Zonder umlaut der *a*, zooals te verwachten is bij een samengesteld partikel, uit twee zelfstandige woorden bestaande.

BIJDRAGEN TOT DE MIDDELNEDERLANDSCHE WOORDKUNDE.

De meeste der hieronder volgende bewijsplaatsen hebben wij ontleend aan bescheiden uit het oud-archief van Zutphen, voornamelijk aan de overrentmeestersrekeningen dezer gemeente, waarvan eene geheele reeks aanwezig is. Deze, welke vele gapingen bevat, vangt met het jaar 1445 aan. De rekeningen zijn alle op papier geschreven en in klein folio gebonden [1]).

Opmerkingen. De met een sterretje voorziene woorden komen in het woordenboek van prof. Verdam niet voor.

Rek. = Overrentmeestersrekening.

Ankernagel. Verdam (i. v. *anker*): »Samenst. ankernagel, een spijker in den vorm van een anker of om zulke ankers te bevestigen (?)".

Deze laatste beteekenis heeft het woord in de Zutphensche rekeningen en, naar het ons voorkomt, ook in andere Middeleeuwsche bronnen. Zoo sprak men ook van leinagels, nagels om leien te bevestigen, enz. In de rekening van 1451 worden onder den post ijzerwerk tal van ankers vermeld, welke in het nieuw gebouwde schepenhuis gekomen waren, doch op blz. 17 verso leest men tevens van 100 »*anckernegel*", welke daartoe gebruikt waren.

Apenstert. Verdam: »Schertsende benaming voor gevangenis, vgl. onze uitdrukking in den aap gelogeerd zijn. De oorsprong is mij onbekend".

Verdam is hier gelukkig niet zoo beslist in zijne afleiding als Kern en anderen, die stoutweg verklaard hebben, dat het eene verbastering is van apenstad d. i. open, onbemuurde stad, omdat volgens hen het stadsdeel van Zutphen, waarin deze gevangenis lag, oorspronkelijk onbemuurd was.

1) Het oud-archief bezit deze rekeningen ook in afschrift. Zij zijn daarin verkort opgenomen en beginnen er reeds met het jaar 1871.

Hiervoor is echter geen enkel bewijs bij te brengen, terwijl daarenboven de oudste vorm, waarin het woord voorkomt, steeds Apenstert luidt. Vergel. onze studie »Eene Geldersche stad in de Middeleeuwen" (Bijdragen en Mededeelingen der Vereeniging »Gelre", deel III, blz. 20).

Wegens den hoogen ouderdom van het woord en de omstandigheid, dat het tot heden alleen in Zutphensche bronnen gevonden is, meenen wij te mogen betwijfelen, of het eene schertsende benaming voor gevangenis is en er de uitdrukking »in den aap gelogeerd zijn" mede samenhangt, welke blijkbaar van veel jonger datum is.

Wij willen er hier nog op wijzen, dat blijkens den Navorscher, jaarg. 1890, blz. 335, te Ek-en-Wiel een blok landerijen ligt, dat de »Apenstert" heet.

*Barnwiin. Brandewijn. Vergel. gebrantsswiin.

Rek. 1464, 21 r°: I mgln *barnwiins* XIII kr.

*Bedderedich. Bedlegerig. Volgens het Ndl. Woordenboek i. v. *bedderee* is het woord uit het Middelned. tot heden niet opgeteekend.

In de stichtingsoorkonde der Hackfortshuisjes te Zutphen van St. Johansavond decollationis 1478 (in het archief der St. Walburgskerk aldaar) lezen we echter:

»offt sake weer, dat van de sess olde manne voirss yenich kranck worde, *bedderedich*, blint, lam offt anders, dat sie sich nyet langher behelpen konden", enz.

Zie vooral Verdams artikel over *bedlegerig* en synon. woorden, waaronder ook *bedredich* en *bedrede* uit het Mnl., in *Tijdschr.* 15, 129 vlgg. Het woord komt ook voor *Advies Gasth.* (te Kampen, zie Index *Mnl. Wdb.*) XVII en Hs. Lett. 1031*f* 221*a*: »(hi) hadde wel seven yaer *bedderede* gheleghen".

*Beitel. Eene soort boot.

Rek. 1466, 35 v°: gegeven drien gesellen, die op de *beytel* legen, die hier an wart gehaelt ende hier besien wart wat daer in was en des guets een deels opgeslagen wart.....

In Van Lenneps Zeemans-Woordeboek leest men i. v. *aak*:

»Onder Aken verstond men oudtijds die lastschepen, welke met wijnen van Keulen kwamen afdrijven, waarom zy ook doorgaands Keulsche aken werden genaamd. Deze schepen waren plat van bodem, van onder breed uitgezet, hoog opgeboeid en boven smal toeloopende: voor en achter met een breeden steven, in den vorm van een beitel, waarom zy ook beitel-aken werden geheeten".

Den »vorm van een beitel" in een schip terug te vinden is vreemd. Vgl. *Ndl. Wdb.* op *beitel*, II; Kil. op *beitel* (waar aangehaald wordt uit van Hasselt *beitelschip*); Kern over het woord (verklw. van een verloren **beet*; vgl. fra. *bateau*) *Tijdschr. v. Letterk.* 19, 244.

*Beresteker. Privaatruimer.

Rek. 1466, 39 r°: geg. den *beersteker*, die dat gemack schoenmakede in den Apenstert 11 ℔.

Bij Verdam leest men i. v. *bere*: »Eig. dikke weeke stof in het algemeen (zooals b. v. leem, deeg), en vervolg. ons modder, slijk. Zie Taalg. 5, 293. Thans alleen nog in gebruik in de beteekenis menschendrek (vgl. den beer steken, beersteker). In het mnl. in de beteekenis van modder".

*Bernhout. Brandhout.

Rek. 1445, 25 v.: Geg. IIII gesellen van IIII voeder berneholts in der scepenhof toe dragen IIII leuwen, ende Bernt Esselinc dat *berneholt* van der (sic) water daer toe vueren ......

Rek. 1449, 30 v.: Ghegeven Reynken, die veer, van VI vuder *barnholts* to vuren, uyt den ossenweert ghehaelt voer der schepenhues .....

*Berniser. Brandijzer, gloeiend ijzer, waarmee men de koeien op de horens merkte, alvorens ze in de stadsweide te doen. *Brantiser* kent het Mnl. Wdb. wel, doch in eene andere beteekenis.

Rek. 1454, 23 v°: meister Henric Reynerss van den *bernyser* toe vermaken.

Rek. 1459, 24 v°: meyster Henric Reynerss van een nye *bernyser* vermaket to den kuenen.

*Beschueren. Bij Lübben b = bedecken, beschützen; ook beschuringe = beschützung.

Rek. 1457, 33 r°: Meister Geryde, den tycheler, voer matten, die hie hadde laten maken den stien mede to bedecken ende to *beschueren* op den logenaven.

*Bierhuus. Bierhuis.

Rek. 1468, 41 r°: item noch verteert soe vor soe na mitten gesellen int *bierhuus.*

*Bige. Formeel, in gebruik bij metselaars, om er ronde muren naar te metselen.

Rek. 1457, 33 r°: gegeven Willem van Lintel van enen wagenschot, dar hie meister Geride van makede *bygen*, dar hie den ronden toren na metselde.

Billen. Verdam geeft slechts één voorbeeld.

Rek. 1466, 18 r°: geg. Gerit mullner van den steen to *billen* in de rossmole.

Blaker. »Verschillend in beteekenis met ons blaker", zegt Verdam. Vergel. echter:

Rek. 1468, 30 r°: Geg. Derc Sluet vor I *blekeren*, dar men keersen opset op de Saltport II s VI d.

*Blancwijn. Eene soort witte (Rijnsche) wijn?

Rek. 1464, 21 r°. Item noch van onrade als van gebraud wiin, die men dartoe behueffden VIII stuver ende I quart *blanckwiins.*

Op blz. 21 v° derzelfde rekening komt het nog eens voor.

*Bodeker. Kuiper, mnd. *bodeker*, *bodiker* (bij Lübben), hd. *böttcher.*

Rek. 1450, 42 v°: Berent Dapper, den *bodeker,* ghegeven voer III tonnen ende voer VI badem in die tonnen to maken.

Rek. 1457, 33 v°: Willem, den *bodeker*, van V nie backen gemaket ende van kalckkupene gebunden ende van I nien emmer gemaket ende enen verbademt.

Rek. 1465, 30 v°: Jan Werffken, den *bodeker*, van III emmeren, die Derick van Kranenborch in siinre metselryen gebesicht hefft.

Rek. 1467, 25 v°: Willem *bodeker* vor II cleyn veetkens gemaket.

*Boembernersdach. Koppermaandag. Noch in het Mnl. Wdb., noch bij Grotefend komt het woord voor.

Rek. 1449, 19 v°: Des Dinxdages na *Boembernersdaghe*, dat is na den Sondach Quasi Modo.

Rek. 1466, 49 r°: Item op den Dinxdage na *Boembernerss-dag*, doe onse vrende wederquemen van Aernem.

Bij J. ter Gouw, De Volksvermaken, blz. 124, lezen wij:

»In den Bourgondischen tijd, toen 't Fransch praten mode was, noemden de Heeren dien dag (n.l. Koppermaandag) Bombancerdag, — naar bombance, dat precies 't zelfde als ons »kopper" beteekent; maar dit werd toen door hen, die 't niet verstonden, weer verhaspeld tot Bombarnersdag, en gaf vernuftigen uitleggers aanleiding er een boombranders of bombammersdag uit te maken".

Vergel. nog het Ndl. Wdb. op *bombancie.*

Boen. In de Zutphensche rekeningen beteekent het woord *zolder* en is het onzijdig.

Rek. 1451, 2 r°: Dat *boen* up den gruethuess.

Boesem. Boezem van een schoorsteen. In deze beteekenis komt het woord bij Verdam niet voor.

Rek. 1465, 31 r°: Op den selven dach verloent van oen schorssteens *boesem* gemaket op den Larpoert.

Idem, 34 v°: Op de Larporte twee ysere an des schorsteens *boesem* vor VI kr.

*Bombert. Bespeler eener »*bombaerde*". Dit laatste woord geeft Verdam op met de beteekenis van: eene soort hautbois.

Rek. 1454, 23 v°: gegeven een pyper, dat (sic) onser stat *bombert* wesen sal to enen mydelpenninc VII s; zoo nog eens ald.

Rek. 1457, 31 v°: gegeven Wiinrick, den *bombert*, onsen pyper.

Boochhure. Dit is niet de huur van de bogen (fr. arcades, hd. Lauben) der stad, maar die van de bogen in den stadsmuur. Vergel.:

Rek. 1445, 1 r°: Die selve van enen *boegen* jaerlix VIII s.

Zoo nog eens aldaar: Tydeman van Ense van den twien

boegen, die Johan van Vieracker toe hebben plach, jaerlyx op sente Marten 1 ℔.

Rek. 1451, 1 r°: Tydeman van Enss van tween *baghen* jaerlix up sunte Marten 1 ℔.

Het woord *boochhure* hebben wij tot heden niet in eene Zutphensche bron gevonden.

*Breeciser. Breekijzer. Verdam heeft slechts het synoniem breecbile.

Rek. 1451, 17 r°: Item meyster Gheryt stratemaker hefft duen maken..... drye nie dweerbylen voer I Arnemssce gulden......; IIII stienbilen ghesteelt voer......; een groet *breeckyser* voer......

Rek. 1457, 31 r°: Item noch gegeven meyster Gadert den smyt van drie dweerbilen ende II *breeckysere*.

Rek. 1464, 20 v°: meister Geryt stratemaker gesteelt II dweerbile IX k., twee *breeckysere* gesteelt vor V k.

Rek. 1465, 34 v°: twee *brekeysere* versteelt vor IIII kr.

*Briefbusse. De bus, waarin de briefdrager (bode) de brieven bewaarde, die hij rondbracht. Het woord beteekent dus in de middeleeuwen iets geheel anders dan tegenwoordig.

Rek. 1469, 27 v°: geg. van een nye baden *brieffbusse* I vleemssc, de onser kuer kreech.

*Budelsnyder. Beurzensnijder, zakkenroller. Bij Verdam komt alleen het synoniem *borsesnider* voor.

Rek. 1469, 30 v°: doe men den *budelsnyder* henckt.

*Bussecarre. Kar, waarop eene bus (kanon) ligt, affuit. Vergel. het woord *carrebusse* hieronder.

Rek. 1453, 3 v°: to den *bussenkarre* to vermaken.

Idem, 29 v°: Op den selven dach gegeven voer twee paer rade to den *bussenkaren*.

Rek. 1465, 31 r°: Des Sondaghes na Petri verloent van een *bussen kerre* gemaket.

Busselade. Het houtwerk, de lade, waarin de *carrebusse* (i. v.) lag.

Rek. 1457, 32 r°: Item meister Johan Zidenstein to Aernem

gesant, die daer die donrebusse in eene nie *lade* leet leggen.

Idem, 35 v°: Noch meister Henric voers. geg. van den *laeden*, dar dese *busse* inlach, to maken.

Rek. 1459, 24 v°: Hier is sprake van twee nieuwe slangen, welke »in het holtwerk" gelegd waren, waarop volgt: van holtwerk gesneden to den *bussenladen* vors.

Busserat. Wiel van een kanon. Zie bij *bussecarre*.

*Cytarist. Iemand, die eene cither bespeelt. Verdam geeft alleen het woord *citole*, eene soort cither, en *citoolre*, bespeler eener citole.

Rek. 1464, 13 r°: Op den selven tijd gesc. den *cytarist*, die dar voer spoelden, 1 qr.

*Danshuus. Een huis staande naast of in de onmiddellijke nabijheid van het schepenhuis te Zutphen.

Het behoorde in eigendom toe aan de stad, die aldaar aan hare schepenen en gasten met hunne familie gelegenheid gaf tot dansen.

Vergel. onze studie »Eene Geldersche stad in de Middeleeuwen" (Bijdragen en Mededeelingen der Vereeniging »Gelre", deel III, blz. 13).

Rek. 1453, 3 v°: Ende dese voers I^c^ Rinssche gulden sint gecomen ...... ende tot den sittenen in dat *dansshuess*.

Dezelfde rek., 31 v°: noch gegeven voer IIII keersen blekeren in den *dansshuess*.

Rek. 1457, 34 r°: Item des avendes up sunte Merten, doe onse genedige vrow ende joncker in dat *dansshuus* weren mit oeren vrenden oen geschenket van beveel der schepenen v ℔ confectes ......

*Dorenkiste. Een huisje, waarin de stad Zutphen krankzinnigen opsloot, welke gevaarlijk voor hunne omgeving waren. Vergel. onze studie »Eene Geldersche stad in de Middeleeuwen" (Bijdragen en Mededeelingen der Vereeniging »Gelre", deel III, blz. 25). Vergel. mnd. *dorenkiste* en het Deensche *Daarekiste*, gekkenhuis; *daarekistegal*, stapelgek.

Rek. 1451, 16 v°: Item to der *dorenkyst* III vierdel scharpinge voer XVIII k(rumstert)......

Rek. 1453, 36 v°: Geg. voer II slaetken an een hantyseren to den geck in der *dorenkyst* ......

Rek. 1454, 23 r°: Geg. van den geck en wech gevuert, die hier in die *dorenkiste* sat, den men kleden moste ......

*Dragebant. Draagband. De juiste beteekenis van dit woord is ons niet duidelijk; waarschijnlijk moet men er hier onder verstaan één der zeelen of touwen, waaraan de bak onder de heerkar hing.

Rek. 1466, 33 r°: to der heerkar II dregebande an die asse.

Drakenveltsteen. Op gezag van Van Hasselt verklaart Verdam dit woord door: grauwe baksteen.

Het wil echter zeggen: steen uit de groeven van den Drachenfels en komt in de Zutphensche rekeningen herhaaldelijk onder den naam van *Drakenvelder* (*steen*) voor.

Drakenvelt komt voor bij Velthem, II, 29, 36.

*Dulle. Het woord »dul" wordt nog in en om Zutphen gebruikt voor het huisje of busje aan een schop of spade, waarin de steel gestoken wordt.

Rek. 1467, 21 r°: Item aan de heerpan gemaket I nye *dulle.*

*Dronge. Druk, propvol, waarschijnlijk afgeleid van dringen = drukken, persen.

Rek. 1451, 33 r°: ghegeven Willem Muser, die twee reysen to Deventer was om meer byechtvaders hier to settene, doe dat hier so *dronghe* was in den midwinterss hilligen dagen ......

Op blz. 33 v° der zelfde rekening: Item in den midwinterss hilligen dagen, doe dat hier so *dronghe* was mitten afflaet, doe onse schepenen mitten schutten wakeden ......

Dwersbelcksken. Dwarsbalkje. Verdam geeft slechts één voorbeeld.

Rek. 1468, 24 r°: Geg. vor I vueder kantholts, dar van gemaeckt wart de arme in dat rat van den watermolen ende dat *dwerssbelcxken,* dar dat warck mede gedwongen ende geschuttet wart ......

*Elseter. Eene soort wijn uit den Elzas (Middelned. *Elsate,* zie Verdam i. v.).

Rek. 1469, 30 r°: doe schenckede oen die stad van Zutphen III aem ende III vierdel *Elseters.*

*Gebrant wijn. Brandewijn. Vergel. *barnwiin.*

De oudste vermelding is in de Rek. van 1464, 21 r°: Item noch van onrade als van *gebrand wiin,* die men dartoe behueffden, VIII stuver en I quart blanckwiins.

Rek. 1466, 31 r°: Item vor I mgln. *gebrantsswiins* II witp.

Vergel. nog: *gebrant wijn* Rek. d. Buurkerk 207, *brantwijn* Tijdschr. 10, 292, *brandewijn* excys en — barner, Westfri. Stadr. 2, 128, 245.

*Gelovebrief. Geloofsbrief. Vergel. Verdam, deel II, kol. 1280: *brief van gelove.*

Rek. 1449, 18 v°: Gherijt Ulrix toe Eertbeeck aen den joncker van Bronchorst, om die *gheloeffbrive* to werven voer die stat van Sutphen to laven aen den vryenstoell.

Rek. 1459, 21 v°: Gegheven enen baden, die I *geloeffbrieff* brachte an onsen heer van Gelre dan hie vor ons schreeff an den vrigreven I ℔ II s III d.

*Gestoelte. Gestoelte.

Rek. 1453, 29 v°: ghegeven Jennen, den holtsnyder, van den *gestuelt* gesneden in der schepenenhuess.

Gewanthuus. Lakenhal, huis, waar het laken verkocht werd. Te Zutphen bevond het zich op de bovenverdieping van het stadhuis.

Rek. 1447, 32 v°: ghegeven voer XI molder kalen opt *ghewanthues.*

Gosseler. Benaming eener munt, welke niet aldus genoemd is naar het Geldersche dorp Gorssel, zooals Verdam vermoedt, maar naar de Duitsche stad Goslar, waar zij voor het eerst werd geslagen.

In de middeleeuwen waren zeer veel munten van Duitsche vorsten en steden in ons land in omloop, terwijl ook de typen van vele dier munten hier nagebootst werden en vaak onder hun oorspronkelijken naam gangbaar bleven.

*Hagehuus. Haaghuis, de aan alle zijden opene, smalle

schuur, waaronder op eene steenbakkerij de steenen gezet worden, om te drogen.

Rek. 1451, 11 r°: Johan die bruker van den *haghehuess* to verdecken.

Rek. 1454, 23 r°: Geg. voer IIII vymmen daeckx myn I vierdel daer men mede deckede dat *hagehus* up den tychelavent.

Rek. 1457, 31 v°: dat *hagehues* gedecket op den tychelavet.

Rek. 1463, 9 v°: Op den selven dach verloent van dat *hegehus* op Helbergen by den tychelavet gestoppt Jan Brueker.

Rek. 1470, 15 r°: Des Sondaghes op Palmarum verloent van de *hegehusen* gelattet op Helbergen ende dat formhuess nyess gedecket.

Halftergelt. Geld voor het koopen van een halster, of wel, eene fooi, gegeven bij het koopen van een paard, voor het bewaken er van (?) Verdam.

Deze laatste beteekenis, welke het woord nog heeft, is de juiste.

Rek. 1464, 28 r°: Noch gecofft van Jan Kreynck Alpherss twee vet ossen, die onsen stad onsen her op die selve tyd schenckede cost beyde XVI Rinsse gulden...... ende Jan Kreyncks knecht to *haltergelde*......

*Hanck. Het woord *hank* wordt nog in en om Zutphen gebruikt voor eene breede sloot met loopend water.

Rek. 1453, 17 r°: Des Sondages na Remigij verloent van der krybben to maken an Lutinger weert, voer den *hanck*, daer dat water doerloeppt, om deen to beschutten Geryt van Eem V dage Derick Huete V dage......

*Hancsolre. Hangzolder.

Rek. 1453, 36 r°: verloent van den *hancksolre* to maken in Musers toern.

*Hantbile. Handbijl. Verdam heeft slechts het synoniem *hantaex* d. i. eene handbijl, kleine strijdbijl.

Rek. 1451, 17 r°: I *hantbyel* ghesteelt VI kr.

*Hantvile. Handvijl.

Rek. 1464, 20 r°: den bussemeister een nie *hantvyel* vor XII kr.

Harnskese. Eene soort kaas. Verdam i. v. *harnassce* ver-

moedt, dat een bnw., van een plaatsnaam gevormd, in het woord verborgen zit, b. v. Hoornsche.

Rek. 1448, 27 v°: Hier worden »*harnsskesen*" en »perskesen" vermeld.

*Heercarre. Dit woord komt in de Zutphensche rekeningen herhaaldelijk voor met de beteekenis: kar, welke in eene heervaart gebruikt werd tot berging van proviand, etc. en daarom afgesloten kon worden.

Rek. 1466, 38 v°: Geg. den gesellen, de meister Henric int gruethuus tot oen had ende oen die bussen hulpen vlyen ende die grote busse hulpen vlyen, dat dat huess to ruemer wart, dat ze verdroncken hadden IIIII stuver; noch van de kraen, dar ze mede worden gegeven II stuver; noch van den heerwagen to haelen uyt der nyer port int gruethuess gevuert II stuver, mitter *heerkaer* to samen gevlegen I ℔.

*Heerwagen. Synoniem van *heercarre*.

Rek. 1445, 23 v°: Geg. Deric des grypers wyf voer broet, dat sy mede in den *heerwagen* hadden......

Op dezelfde bladz.: Ende voer coveler ende linnen doeke, daer men dye wympel afmakede op ten glavyen ende op ten *heerwagen*......

Rek. 1448, 36 v°: Ghegeven Herbert, kystemaker, voer een *heerwaghen* VIIII Rinsschen gulden maket XXI ℔ V s.

Heller. Heller, benaming eener kleine Duitsche munt.

Men vindt het, behalve op de eenige door V. vermelde plaats ook in de rek. van 1457, 35 v°: dit vorss. beloept sich VI^c V Rinssche gulden VIII witp IIII *heller* maket......

Hoefiser. Verdam heeft alleen het woord *hoefisen* en in de opmerking: Ook *hoefiser* en in het verklw. *hoefiserkijn*. Beide woorden komen als familienamen voor.

Rek. 1466, 36 v°: Geg. meister Gadert van Dulmen van Jans peerd van Kollen aver winter to vuederen ende van IIII *hueffyseren*.

Hoecsteen. Hoeksteen. Door Verdam was het woord uit het mnl. niet opgeteekend.

Rek. 1448, 17 r°: Item Gherijt Salycke ghevuert IX^m steens mede in gherekent den *hueckateen* voer III dusent van Helberghen to vuren ende van den gruethues ellick dusent VII lewen maket XX ℔ IX s.

Op dezelfde bladz. komt het woord nog eens voor.

*Kalcbak. Kalkbak.

Rek. 1457, 32 v°: Willem bodeker van I^c banden op kalckupene gelecht ende voer twe nie keselincktonnen ende van IIII nie *kalckbacken* gemaket.

*Kalckupe. Kalkkuip. Zie bij *kalcbak.*

Kalcman. In de Zutphensche rekeningen heeft dit woord steeds de beteekenis van *kalkkoopman.*

Rek. 1446, 21 r°: ende voer den wyncop gaf de *callicman* bynnen I last callix voer den R. gulden.

Idem, 21 v°: Item soe die rentmeyster Bernt van Boerle en die *callicman* om des geldes twisten......

Rek. 1449, 27 r°: Item noch na ontfangen van den selven *kalckman* XXXIII tonnen......

*Carrebusse. Een op een affuit geplaatst kanon. Vergel. het woord *bussecarre* hiervoor.

Rek. 1466, 34 r°: noch een *kaerbuss* nyes gebunden.

Idem, 47 r°: noch gegeven.... die de *karbussen* vuerden in die Hetter drie dage ende drie nachte lanck.

Rek. 1467, 37 v°: Gegeven Evert Vy(Uy?)tinck van dat hie mede was vor Aernem met II peerd die die *kerrebus* vuerden....

Rek. 1468, 42 v°: Item des Sondaghes voor Ascentionis Domini, doe onze borgeren uyt weren gereyset mit onsen reyseners voer den Oeldenhave hadden se mede...... *kerrebusse.*

*Carrepert. Karrepaard. Door Verdam was geen voorbeeld uit het Middelned. opgeteekend.

Rek. 1469, 2 r°: Hier is sprake van een stuk weiland, door de stad voor den tijd van zeven jaar verpacht en »dat doe onse stad deer (lees der) weyde gebruecde mitten *karpeert*, dar men vor corten sal XV ℔ blifft XIIII ℔".

*Kelrevenster. Keldervenster.

Rek. 1463, 23 v°: Een traly in dat *kelrevinster* weget xxiiii ℔.

Rek. 1466, 34 r°: Item noch to den Apenstart die spylen in dat *kelrevinster* (vermaket).

Kersepipe. Koperen pijpje om eene kaars in te zetten. Verdam geeft slechts één voorbeeld.

Rek. 1464, 20 r°: een *kersenpyepp* i kr.

Op dezelfde bladz. komt het woord nog een paar malen voor.

*Keselinctonne. Ton tot berging van kiezelsteenen. Zie bij *kalckbak*.

*Knijptange. Knijptang.

Rek. 1463, 20 r°: Geg. Osseman vor i *knyeptang*, die men oen verloess, doe men die klocken goet.

*Coevoet. Koevoet.

Rek. 1464, 20 r°: een *kovoet* vermaket iii kr.

Rek. 1467, 21 r°: gemaket iiii hamer vor xx stuf. end iiii *kovoete* wuegen xxiiii ℔.

Cropelinc. Benaming van een visch, kleine stokvisch.

Rek. 1468, 41 v°: ende vor stockvisch als ii vierdel rakelvisch ende i vierdel *kroppeling* ende vii ℔ roetschaerss staet to samen iiii Rinsscher gulden.

*Laetgat. Laadgat, zundgat.

Rek. 1460, 30 v°: nog aan een knyppbusse een nie *laetgat* gedryelt.

Rek. 1466, 33 r°: Item die *laetgaten* vermaket an drien laetbussen.

Idem, idem: to den groten vogelerss iiii kaemeren die *laetgate* gestoppet.

*Lantsleger. Landmeter. Bij Verdam komt alleen het synoniem *lantmeter* voor.

Rek. 1468, 23 r°: Des Wonssdages op dach sunte Pauwel Geerlich ter Bruggen gesant in dat Nyebrueck, om den *lantsleger* hier to komen......

Idem, 35 v°: Geg. den *lantsleger* van de koemarsch to morgentaell to slaen.

Een voorbeeld van *lantmeter* vindt men Idem, 23 v°: Des

Donredages darnae Herman van Zuest met I brief in geen Nyebrueck na den *lantmeter*.

Maecloon. Maakloon. In dezen zin was het woord door Verdam niet opgeteekend. Vergel.:

Rek. 1465, 30 v°: geg. Geryt keersemaker van tween tartysen gemaket, die baven dat koer staen vor VIII ß wassen vort vor holtwerck ende *makeloen*......

Rek. 1468, 35 r°: Item verloent an der Laerport van I secreet, dat vervallen was ende weder nyes op gemaecket is, dat gecost hefft van decken mitten leyendack ende van *maeckloen* XV stuver......

Maelgelt. Maalloon. In dezen zin was het woord door Verdam niet opgeteekend. Vergel. echter:

Rek. 1464, 18 r°: geg. Dobben Andriessoon; want hie die molen aver jaer mede verwaert ende dat *maelgelt* dar van bart XXX ß.

*Meeckensharinc. Maatjesharing. Vergel. Verdam i. v. *magedekijn*, IV, kol. 1017.

Rek. 1466, 44 r°: Item VI vat vulhering, dat vat III Rynsche gulden myn I ort en II vat *meeckenshering* beide voor 5 Rynsche gulden.

Rek. 1467, 37 r°: Item gecofft I ton *medykenshering* van Willem Aessack stont vor III gulden.

Mesekiste. Zie Mesecouwe.

Mesecouwe. Dit woord komt nog voor in de Rechtsbronnen der stad Tiel, uitgegeven door Dr. J. S. van Veen, blz. 94: Item nyemant en sall in die mezekouwen noch opten wallen zijn gevoich doin noch dairin niet breecken noch vernilen.

Het woord is nog niet in onbruik. Wij vonden het althans in eene studie van den heer C. H. Peters »Opmerkingen over den Bouw en de Ontwikkeling der Nederlandsche Steden", geplaatst in het tijdschrift »Vragen van den Dag", jaarg. 1900. T. a. p. afz. afdr., blz. 29, lezen wij:

»De stede-toren verliest nu van lieverlede tevens zijn karakter als verdedigingstoren, zijn transen en uitgekraagde mezekouwen

maken plaats voor pinakels en maaswerk-balustrades, en zijn spits verandert nu in een sierlijke à jour behandelde doorluchtige speeltoren, voorzien met een konstigh, met den hamer geslagen slaand uurwerk, terwijl een vergulde cogge vaak tot weêrhaan diende".

De heer Peters, dien wij om inlichtingen vroegen, was zoo vriendelijk ons mee te deelen, dat *mesekiste* of *mesecouwe* (= *meezekooi*, de buiten het raam hangende vogelkooi) werd gebezigd voor een kleinen over- of uitbouw bij een muur, toren, rondeel of bolwerk. De mesekiste was van balkhout of van zware deelen getimmerd. Beide dienden of tot neerwerping van steenen, bij wijze van machicoulis, of tot betere bestrijking van den muur, of tot bewaring van schietgerij. Het Hoogduitsche *Maisenschlag* heeft ook die beteekenis.

Utedriebomen, synoniem van *opdriebomen*.

Land uitmeten of afmeten. Vergel. in het Mnl. Wdb. de uitdr. bi *rechten driebome*, in eene rechte lijn.

In het Raadsdagelijks Boek v. Utr. van 1409 op Vrijdag na »Judica" staat: »R. »aen den overegge" en B. »aen den nederen egge" van een stuk land zullen met de tusschenliggende geërfden »hoer eggen zueken ende *opdribomen*"".

Rek. 1449, 22 r°: Item doe die schepenen ghemeynlichen ghegaen weren up Helbergen ende solden dye latinghe (loting) doen tusschen der stat ende Johan van Kell als van den lande. Doe sie wederquemen wert daerup verdroncken VII quarten. Item des anderen dages, doe sie daer weder ghenghen eens deels van den schepenen ende *dryeboemden* dat *uyt*, doe wart daerup ghesat v quart......

Zutphen, Juni 1901. J. GIMBERG.

ZOO KOUD ALS EEN BOT.

Het behoeft geen betoog, dat het zijne eigenaardige moeielijkheden heeft eene verklaring van eene zegswijze, eenmaal als vaststaande aangenomen met eenige kans op succes aan te vallen; en dit is dubbel gevaarlijk, wanneer die verklaring niet gezocht is en bij het grootste deel der landgenooten zelfs voor de hand ligt.

Dit alles echter kan me niet weerhouden in dit tijdschrift dat waagstuk te ondernemen, vooral ook omdat het, om eenzijdigheid te vermijden, nuttig is verklaringen van Nederlandsche woorden en spreekwijzen ook eens door eene Geldersche bril te bekijken.

Wat beteekent *bot* in bovenstaande uitdrukking?

Natuurlijk *de visch* van dien naam, denkt een geboren Hollander (zie Woordenboek der Ned. taal, deel III kol. 678).

Wel neen, dat beteekent *been*, *knook*, zegt iemand uit de Oostelijke provinciën.

Wie heeft gelijk?

Visch en *koud* zijn twee begrippen, die zeer wel bij elkaar passen; in Zeeland en Holland zegt men dan ook: *zoo koud als een visch*. Een aal is bijzonder glad, vandaar ook de spreekwijze: *zoo glad als een aal*; maar is het ook eene bijzondere eigenschap van *bot*, dat ze eene lage lichaamstemperatuur heeft? Immers neen. Waarom koos de spraakmakende gemeente dan juist eene *bot* uit? Is dat willekeur?

De bekende, breedruggige »men" zal met liefde die beschuldiging mededragen, al is het maar om ons niet te doen blozen over onze onwetendheid.

Het woord *bot* in den zin van been is een Gelderseh woord [1]),

---

1) Zie Woordenb. der Ned. taal, deel III, kol. 681: „Het woord is in verschillende gewesten bekend, maar schijnt toch vooral in de Noordelijke en Oostelijke gewesten thuis te hooren...; van de... aanhalingen zijn de oudste ook uit die streken afkomstig, en Halma en Marin noemen het eveneens Geldersch".

dat dagelijks in tal van uitdrukkingen gebruikt wordt [1]); *bot* als naam eener vischsoort daarentegen is in Gelderland vrijwel onbekend en komt daar dus in geen enkele zegswijze voor. Wanneer de Graafschapper spreekt van: *zoo kold as en bot*, *zoo stîf as en bot*, *zoo ha(r)d as en bot*, dan denkt hij aan *beenen*, en dat hij been werkelijk koud vindt, blijkt uit: *zoo kold as en bikkel* [2]), *zoo kold as en köttel* [3]). Hollandsche schrijvers trouwens noemen *doodsbeenderen* ook *kil* en *koud*. Derhalve hebben beide beteekenissen van *bot* in bovenstaande uitdrukking recht van bestaan, doch door de analoge Geldersche spreekwijzen helt de weegschaal een weinig naar die zijde over.

En nu zouden we, zooals dikwijls het geval is, op het doode punt gekomen zijn, indien het hier geen bijzonder geval gold. Immers *bot* (visch) is oorspronkelijk slechts in de zeeprovinciën bekend en *bot* (been) kwam toen slechts in het Oosten van ons land voor. De vraag is nu nog slechts deze: *uit welke streek is de uitdrukking afkomstig?*

Bij ondervinding weet ik, dat ze in de Oostelijke provinciën dagelijks gebruikt wordt en vooral in die streken, welke weinig met de buitenwereld in contact zijn gekomen, zijn de menschen 's winters zoo koud als een *bot* (ook wel *bikkel*, *köttel*, *îs*); waar de beschaving wat meer is doorgedrongen, worden ze tevens zoo koud als een *steen*, en heel enkele »nijlichters" voelen zich

---

1) Zie ook Woordenb. der Ned. taal, deel III, kol. 678 en de aanvulling in een der eerstvolgende nummers van Driemaandelijksche bladen voor Taal- en Volksleven in het Oosten van Nederland.

2) *Bikkel* is, zooals bekend is, een soortgelijk beentje als een *koot*.

3) Ned. *keutel*, Mnl. *kotel* en *keutel*. Het woord is waarschijnlijk verwant met *koot* (zie Franck, Etym. Wdb. op *koot* en *keutel*) en het is dus niet onmogelijk, dat in de uitdrukking *zoo kold as en köttel* de beteekenis van *köttel* is *kootje*, al is die opvatting in de levende taal niet meer bekend. Indien *köttel* hier de gewone beteekenis had, is het niet recht duidelijk wat aanleiding tot de vergelijking heeft gegeven, daar men bij mest eerder aan het begrip *warm* (broeien) denkt dan aan *koud*. Dat bij *köttel* slechts aan *klein*, *langwerpig rond* en *hard* gedacht wordt of liever werd, blijkt ook uit het gebruikelijke woord *köttelpeerkes*, dat de naam is van een soort peren, die zeer *klein*, wel *smakelijk*, maar zoo hard als een *bikkel* zijn.

zoo koud als een *kikker*. *Bot* is echter overal nog het meest gebruikte woord.

Een onderzoek (bij ± 50 personen verdeeld over Holland en Zeeland) leerde mij, dat geen enkele ongeletterde de spreekwijze kent in het land, waar de *botboeren* dagelijks hunne waren venten.

Opmerkelijk is het bovendien, dat ik in woordenboeken en verzamelingen van spreekwoorden en spreekwijzen bijna altijd te vergeefs zocht, hoewel de schrijvers in de zeeprovinciën geboren en getogen waren.

Uit het bovenstaande besluit ik:

a. de uitdrukking is in Holland en Zeeland waarschijnlijk niet inheemsch;

b. van het drietal: zoo stijf als een bot,
zoo hard als een bot,
zoo koud als een bot

is de laatste zegswijze evenals 't woord *bot* (been) allengs de westelijke provinciën binnengeslopen; de twee eerste echter pasten niet in den mond van hen die bij *bot* uitsluitend aan visch dachten.

c. dat de schrijfwijze: zoo koud als *eene* bot (zie Woordenb. der Ned. taal, deel III, kol. 678) foutief is, aangezien hier *bot* onzijdig is.

Voorschoten. G. J. KLOKMAN.

STARTERS BOET-SANGH.

Bij een vorige gelegenheid (*Tijdschr. XVI, bl.* 121 *vlg.*) heb ik aangetoond dat de ,Menniste vryagië' eene vertaling uit het Engelsch is. Thans meen ik in staat te zijn het oorspronkelijke aan te wijzen van het eerste couplet van den *Boet-sangh* (van Vlotens uitgave, bl. 177; uitg. van 1634, bl. 108).

Boven de tweede *Minneklacht* van de *Friesche Lusthof* (van Vloten, bl. 120; uitg. van 1634, bl. 77) staat als ,stemme' *What if a Daye, or a moneth, or a year.* Het gedicht zelf vangt aan met den regel: ,Suyvere, schoone, vermaecklijcke Maeghd', die later als ,stemme' boven den *Boet-sangh* staat. Het eerste couplet nu, van dezen Boet-sangh is een getrouwe vertaling van een gedicht van den Engelschen schrijver Thomas Campion, waarvan de aanvangsregel reeds dienst had gedaan als aanduiding der melodie van de *Minneklacht.* Campion, die in 1620 stierf, gaf vier *Books of Airs* uit, waarin veel zangerige poëzie voorkomt. Het gedicht luidt als volgt:

What if a day, or a month, or a year,
Crown thy delights, with a thousand sweet contentings!
Cannot a chance of a night, or an hour,
Cross thy desires, with as many sad tormentings?
Fortune, Honour, Beauty, Youth, are but blossoms dying!
Wanton Pleasure, doting Love, are but shadows flying!
All our joys are but toys: idle thoughts deceiving!
None have power, of an hour, in their life's bereaving!

Earth's but a point to the world; and a man
Is but a point to the world's compared centre!
Shall then, a point of a point be so vain
As to triumph in a silly point's adventure!
All is hazard that we have! There is nothing biding!
Days of pleasure are like streams, through fair meadows gliding!
Weal and woe, Time doth go! Time is never turning!
Secret fates guide our states; both in mirth and mourning!

Terwijl dit gedicht uit slechts twee coupletten bestaat, telt

de *Boet-sangh* er drie. Tusschen Campions tweede couplet en de beide laatste bij Starter bestaat geen verband zoodat het voor een vergelijking voldoende is hier alleen het eerste af te drukken:

Of in een dagh, in een maend, in een jaer
't Geluck u bekroon met veel duysend vrolijckheden,
't Veranderen kan, van een uyr of een paer,
Kruyssen u vreught weêr met soo veel bitterheden!
Rijckdom, hoogheyd, schoonheyd, jeughd
Sijn maer yd'le schijnen,
Wulpsche liefde, dart'le vreughd
Sal als roock verdwijnen.
's Werelts roem, als een bloem,
Moet in 't eind verkeeren;
Al haer kracht kan geen nacht
't Leven ons vermeeren.

Uit het voorafgaande blijkt tevens dat het »lied" in het ,Bruydtlofs-gedicht ter eeren Hans Abbas, ende Tiedtje Rhala' hetwelk in beide bovengenoemde uitgaven voor de tweede Minneklacht staat (van Vloten bl. 104; uitg. 1634, bl. 65), in tijdsorde daarna behoort te komen: als voois toch wordt aangegeven: *Suyvere, schoone, vermaecklycke Maeghd.* Nog komt de zangwijze voor in het ,Gesangh' (van Vloten, bl. 252; uitg. 1634, bl. 141) beginnende:

Wreede Cupido! gevleugelde Wicht!

Amsterdam. A. E. H. SWAEN.

EEN KLEIN MIDDELNEDERLANDSCH GEDICHT.
(± 1518).

Du en sulst niemāt dȳ lyden clagen
Dan rechte frundē diet mit u dragen.
Menich mensch seyt syn lydē voert
Den gheenē diet zeer geern hoert,
Eñ hem weer leet dathet and's waír.
Aldus maect hy sich selvē tot ēēre maír [1]):
Eñ wart dair ō veel te min geacht.
Ick seg, het is ēē mānelike cracht,
Dat een mensch kan dragen
Syn lyden v'borgen sonder clagen
Eñ toenē vā butē alsulckē gebair,
Recht of in hem gēē lyden en wair.

Tís al niet dat God niet en is.
Hellú [2]).

Bovenstaande versregels vormen de laatste bladzijde van een horarium in handschrift, op papier van 't begin der zestiende eeuw. Afkomstig uit het klooster Jeruzalem te Kuilenburg, berust het thans op de bibliotheek van het gymnasium te Katwijk a. d. Rijn.

Een titelblad ontbreekt; doch uit het kalendarium, dat op perkament is geschreven, leert men den naam des schrijvers kennen en vindt men tevens een nadere aanduiding van den

1) *Hem* (*zich*) *selven tot eenre mare* (*mair*) *maken*, zich zelven tot een onderwerp van gesprek maken, maken dat men over de tong gaat; iemand, met wien dit het geval is, blijft niet „onbesproken" of (naar vs. 6) daalt in der menschen achting. Men wachte zich een voorbeeld dezer zeldzame uitdrukking te zien in *Reinaert* II, 5098: „mi selven maec ic voor één maer", waarvan de beteekenis is: „ik maak mij als een zoodanige, nl. een verwant van Reinaert, bekend; ik kom er rond voor uit dat ik familie van Reinaert ben".

2) Een Johan van Hellu wordt vermeld door Nijhoff, *Gedenkw. v. Gelderl.* Dl. 4, bl. 36 in eene oorkonde van 1348, en de geslachtsnaam *De Hullu* is nog heden bekend. De namen zijn ongetwijfeld genoemd naar den plaatsnaam *Hellouw*, in de Tielerwaard. Zie over de verschillende vormen, waarvan de oudste (*Helue*) dagteekent van 709, en waaronder ook *Hellu* voorkomt, *Nomina Geogr. Neerl.* 3, 127 vlg.

Noten van de Redactie.

tijd, waarop het Hs. werd samengesteld. Ad diem 14 Novembris heeft de schrijver aangeteekend: *Item altera Brictii* (altera die post festum S[i] Brictii) celebravi primitias *ego Guilielmus Hellu, anno Christi millesimo quingentesimo decimo octavo.*

Hieruit blijkt dus, dat Hellu priester was. Verdere gegevens toonen, dat hij behoorde tot de orde der »Sepulchrini" of »Canonici Dominici sepulchri", in Nederland bekend onder den naam van »Broeders van het Graf des Heeren". Alles, wat die religieuze orde *proprium* bezat, bij het bidden der kerkelijke getijden, vindt men in het kalendarium vermeld. De herkomst van het Hs. kan dienen tot bevestiging; het klooster Jeruzalem werd immers voor deze Broeders van het Graf des Heeren door Johan III, Heer van Kuilenburg, gesticht ten jare 1430.

Na het kalendarium volgen: 1°. Septem psalmi poenitentiales et Litaniae Sanctorum omnium; 2°. Orationes ante et post Missam dicendae; 3°. Vigiliae defunctorum; 4°. Suffragia Sanctorum; 5°. Absolutiones et benedictiones ante lectiones nocturnorum; 6°. Cursus horarum de B. Virgine in usum Dominici sepulchri; 7°. Regula eximii doctoris et episcopi Augustini [1]); 8°. het boven aangehaalde gedicht.

Het kalendarium, de regula S[i] Augustini, waar wij aan het slot lezen: f(rater) G. Hellu, en het Middelnederlandsch vers, onderteekend Hellú, onderscheiden zich van het overige, dat door een minder fraaie hand is neergeschreven.

Wat het gedicht zelve betreft; de gedachte moge al geenszins nieuw zijn, de ontwikkeling is toch niet onverdienstelijk. De uitdrukking »hem maken tot eenre maer" in regel 6, welke mij geheel nieuw toescheen, versterkte mij in het voornemen, deze kleine bijdrage tot onze kennis van het Middelnederlandsch in het licht te geven.

R. P. J. M. BOUMAN, S. J.

1) De kloosterorde der Sepulchrini volgde dezen regel.

EMMERAPPEL.

(Bredero, Moortje, Ed. Oudemans 702, Ed. Moltzer 678).

Van dit woord zegt O. in zijn uitgave »zeker soort van appelen" en voegt er in zijn Wdb. op Bredero aan toe: »wellicht zoo genoemd omdat zij bij den emmer verkocht werden," waarbij zich M. in zijn uitgave aansluit.

Met deze verklaring heb ik nooit vrede gehad, niet alleen omdat »de emmer" nooit een maat, en bepaaldelijk niet een appelmaat geweest is, maar omdat de »emmerappel" een appel van waarde is, die juist daarom niet per emmer verkocht wordt. Immers voor de »Horense Wortelen, en Raepjes" wordt tot aanbeveling gegeven dat ze smaken als »emmer-appelen en Rysen-bry", en bij Roemer Visscher (Brabbelingen, blz. 72, naar aanteek. 128 Moortje, ed. Oudemans) worden de emmerappelen genoemd tusschen Schijf-appels, Goe-soeten, Ermgaarden, Queen en Guldelingen, die alle te prijzen zijn.

Het toeval bracht me op de volgende gissing. Bij het doorbladeren van *Anthoni Smyters Epitheta* (Rott. 1620), viel mijn oog op *emmeren steen*, waaruit ik onmiddellijk afleidde dat *emmerappel* = amberappel. Het Mnl. Wdbk. zegt wel »*emmer*, andere vorm voor *ammer*" en verzendt naar *ammer*; maar uit Kiliaan blijkt dat de vorm *emmer* toen gebruikelijker was dan *ammer* (cf. Etymol. i. v. *ambre* j. *emmer*, succinum & i. v. *emmer*, *ember*, *ammer*, *amber* j. *barn-steen*. Succinum, enz. enz.; 't is te zeggen dat men bij den vorm *ambre* naar *emmer* verzonden wordt, en het woord uitvoerig behandeld vindt onder den vorm *emmer*).

Het was me nu te doen om het bestaan van een *amberappel* te ontdekken, en daar de woordenboeken dit woord niet opgeven, andere namen van appelsoorten ter vergelijking bij te halen. Welnu daar is er een die uitstekend er bij past, nl. de *aagtappel*, want dat hij niet genoemd is »naar 't Sinte Aagten klooster, waar hij eerst geteeld is," moet als zeker gelden, maar

aagt kan ook *amber* bereekenen (cf. Ned. Wdbk. I, 12). Dus ware *aagtappel* synon. met *emmerappel*, beide namen aan een zelfde soort of aan twee verschillende soorten wegens hun ambergeur gegeven. Het Ned. Wdbk. (i. v. *Aagt* en *Aagtappel*) zegt alleen »soort van appel" en licht ons dus niet in; een aanhaling uit *Duim* leert ons dat de *aagt* »geelt", eene uit *De Perponcher* dat ze »blozend" is, en eene uit *Willink* dat ze »geurig" is. Maar van *Kramers* (Dict. Néerl.-fr.) vernemen we dat ze is »une espèce de capendu"[1]), en in *A. Franklin*, L'annonce et la réclame, les cris de Paris (1887, een der deeltjes van *La Vie privée d'autrefois*) lezen we, blz. 194, in een voetnota op *capendu*: »Ou court-pendu. Au seizième siècle on aimait fort son odeur, et les femmes enfermaient de ces pommes dans les armoires pour parfumer leurs robes."

Wel vindt men in de pomologische woordenboeken een *amberpeer* of *poire d'ambrette*, ook zoo wegens haar geur genoemd, maar een *amberappel* is niet te ontdekken.

Ik moet echter nog wijzen op twee citaten bij La Curne de Sainte-Palaye i. v. *Pomme*: »Une pomme d'ambre garnie d'or

1) In zijn Dict. Fr.-néerl. is de *capendu* een soort(!) van aagtappel, nl. de rabauw. Juist deze namen zijn gepaste voorbeelden om aan te toonen hoe soms de woordenboeken de beteekenissen der woorden in 't onbepaalde laten en elkaar of zich zelf tegenspreken:

Darmesteter: de *capendu* is de *reinette des Belges*, welke uitdrukking bij hem op haar alphab. plaats ontbreekt; de *reinette* kortaf is een appel *dont la peau tachelée rappelle celle de la grenouille de buisson.*

Littré: de *capendu* is een roode appel; de *reinette* is grauw en geel.

J. Corleva (De schat der Nederduitsche wortel-woorden, Amst. 1741): *Aagjes appel*, z. m. Sorte de pomme jaune et délicieuse.

Kramers: de *rabauw* is een *pomme douce, d'un rouge vif.* Ze heet ook *graauwe renet*! Deze naam is bij hem niet te vinden.

Van Dale-Manhave: *rabauw*, grauwe renet . . . in 't Fransch *courtpendu.*
renet, appelsoort: de koningsappel.
koningsappel, vrucht van den ananas.
grauwe renet is er niet te ontdekken.

Sicherer-Akveld: *aagtappel*, eine säuerlich süsze Apfelart, Kurzstielapfel.
rabauw, Kurzstielapfel, unechte Renette.
Kurzstiel, aagtappel, rabauw.

et à pierrerie", — en »Une pomme d'agate, garnie d'argent pour rafreschir les mains des malades", wegens de treffende overeenkomst in vorm (*pomme d'ambre* = amberappel; *pomme d'agate* = aagtappel), niettegenstaande den afstand tusschen de beteekenissen.

J. VERCOULLIE.

WALDENSINE, WALDANDSINI.

In mijn opstel over *Waltowahso* [1]) noemde ik de Friesche bijvormen *waldensine, waldandsini* zonderling. Thans geloof ik eene aannemelijke verklaring van *walden-* te kunnen geven.

In bedoeld opstel werd reeds opgemerkt dat Friesch *wald-*, Ohd. *walto* in hoofdzaak overeenkomt met Iersch *folt*, hoofdhaar. Nu bestaat echter naast *folt* in 't Oudiersch een bijvorm *foiltne*, Gen. *foiltni*, Acc. *foiltne*, Dat. pl. *foiltnib*. Een overeenkomstige bijvorm in 't Germaansch zou in 't Friesch *walden* luiden, en hiermede is *waldensine* verklaard. Of er een derde bijvorm bestaan heeft, waarin een *d* voorkomt, is onbekend, en inzooverre is *waldand-* nog niet met zekerheid verklaard. Noodzakelijk is het niet zulk een bijvorm te veronderstellen, want de toevoeging van een zuiver fonetische *d* na *n* is geenszins zeldzaam.

H. KERN.

1) In dit Tijdschrift, Dl. XX, 197.

H. L. SPIEGHEL'S ZINSPEL

NUMA OFTE AMPTSWEYGHERINGE.

In het elfde deel van dit Tijdschrift, blz. 261, is door Dr. G. Kalff gewezen op een tot nu toe onuitgegeven tooneelstuk van H. L. Spieghel, getiteld *Numa ofte Amptsweygheringe*, dat deel uitmaakt [1]) van een zich ter koninklijke bibliotheek te Berlijn bevindend hs., waarin ook eenige tooneelspelen van P. C. Hooft voorkomen. Enkele fragmenten zijn toen door hem medegedeeld van het zinnespel, dat ik thans in zijn geheel laat volgen, niet om de kunstwaarde die het heeft, maar alleen omdat het het eenige tooneelstuk is, dat wij van Spieghel bezitten en ook dit kan bijdragen om zijne levensbeschouwing beter te leeren kennen.

Oorspronkelijk is het stuk niet. Het is eene bewerking naar Plutarchus' *Numa*, dat hij hier en daar letterlijk navolgt [2]). Of hij onmiddellijk uit het Grieksch dan wel uit eene Latijnsche vertaling heeft geput, weet ik niet, en is bovendien ook van weinig belang. Mogelijk is het, dat hij den oorspronkelijken tekst heeft gebruikt, daar hij Grieksch geleerd heeft (vgl. *Hertsp.* VI, vs. 45—46); waarschijnlijker is het evenwel, dat hij, die goed Latijn verstond, eene vertaling gebruikt heeft. Dat Spieghel Plutarchus kende, mag men opmaken uit een gedichtje aan »C. A. Bogerd, die Plutarchus van de Gherustheyd des ghemoeds overgeset heeft'' [3]).

F. A. STOETT.

1) fol. 87—95.
2) Dr. J. A. Worp was zoo vriendelijk mij hierop te wijzen.
3) *Hertsp.* bl. 311.

ZINSPEL.

Numa ofte Amptsweygheringe.

eerste poos, eerste wtoomen.

Pomponius. Waer faeltet off hoe comptet bij:
Is alle voorspoock maer versufte [1]) dromerij?
Off sijn wij achteloos, op ons eijgen doen niet gissende,
Off cleijn verstant in voorspoocs beduiding missende?
Oyt [2]) heb ick getwijfelt en acht noch te deeser uer,
Datter eenige gemeenschap is in onse natuer
En t' beloop der dingen; nae de maenloops wandering',
Veroorsaect suchtmenging in ons lijffhayt [3]) verandering'.
Heb oock somtijts dingen weeten gebueren,
Die ick docht dat ick gedroompt hadde te veuren;
Oock me nae verschayden spoock wel veel dingen voorsien,
Diemen daer nae noyt en sach geschien.
Dit maeckt mij doch nu niet sonder beswaeren,
Bijsonder om dat mij is wedervaeren
Dese naenacht een aendachtich [4]) beeldelijck [5]) gesicht;
Gheen ijdel droom, wt wuftige sinnen licht,
Wt swaer bloet, off overstallich [6]) voetsel voortcomende;
Maer reynbreynich, tusschen slaepen en waecken dromende,
Schoot mij dees inbeelding so crachtich in mijn sin
En hangt int hart recht off s'er gedruct waer in.
Dies benaerstich ick mijn soon Numa te vinden,
Om hem mijn wedervaeren en mening te ontbinden.
Alle wijchelaers hebben mij vrooch voorsayt, dat hij
Sal comen tot hoge en geluckige heerschappij;
Oock is hij iuyst den selven dach ter werelt gecomen,
Datmen de grontsteen layde des stats van Romen.
Ick hadt veel soons, hij was de iongst van allen, [7])
Nochtans ist hem (tegen toeleg) te buert gevallen —
Als wij aen d'overheden Roomscen Coninck Tatius hijlick ver-
[sochten —
Dat hij hem voor al d'andren gaff sijn dochter.
Doch sij is doot, ende hij socht, noch soect geen ding min
Als hoochayt, maer stelt geheel sijn sin

---

1) dwaze 2) altijd. 3) lichaamsgesteldheid.
4) goddelijk, hemelsch. 5) allegorisch. 6) Oudemans V, 527.
7) Vgl. Numa, cap. 3.

Tot godtvruchtichayt en waerhayts naespuering van alle saecken,
Alleen dienende om sijn siel vroom en wijs te maecken.
Al swerelts glorij, hoochayt en rijcdoom acht hij als dreck,
Doch in nodruftige huyssorch is hij niet geck,
Verachteloostet geensins, maer salt ten meesten oorbaer bringen.
Maer sorchledich sijnde soect hij voor alle dinghen
Eensame sielbesorging' oft geselschap der wijsen.
Wat een hartige vrientschap plach Pythagoras hem te bewijsen
En hij dien selven: sij hadden een hart, een sin, een godt, een [pot [1]) te samen.
Mij verwonderden, dat een man so out, soo versocht [2]) en van [sulcker namen,
Mijnen sone, doe noch ionck sijnde, mocht sijn soo gemeensaem.
Nae diens overlijden ist Numa meest eensaem,
Want oprechte eenhartige vrintschap acht hij duer;
Is oock elck lieftallich, oock sijn haters niet stuer,
En alle iongelingen, die duecht en waerhayt minnen,
Soeckt hij door goe leer en voorgang bijsonder te winnen.
Ons wijsgerige neeff Martius is veeltijd aan sijn sij.
Ick wil gaen pogen hun luij te comen bij.

1stc poos. 2e wtoomen.

Numa. De maech iuect, ist niet schier maeltijt? Mijn dunct, Ja.
Martius. Ick mient mede.
Numa. Laet ons naedencken off wijt oock hebben verdient heden?
Niemant hoort soo onnut ter werlt te leven,
Hij verdient de cost. Laet horen, neve,
Hedij beter gewrocht dan ick dit hooft-les?
Aen dachwerk lij geen dach voorbij,
Geen avont, sonder wicken:
Wat welgedaen, qualijck bestaen,
Off beter hadt mogen schicken [3]).
Wat hebdij bedreven?
Martius. Mij wedervoer datter twee luyden keven;
Daer heb ick vree te maecken bestaen.
Numa. Geluctent? Hebdij u even naesten nut gedaen?
Martius. Ja.
Numa. Dit verhuecht u.
Martius. Doch heb icker mij selff ontgaen. [4])

---

1) Anna Bijns (*Leuv. Bijdr.* 4, 245): *hier is een pot, een God*; De Bo 888*b*: *zij zijn pot en God*, zegt men van twee vrienden, die altijd te samen zijn; *Ndl. Wdb.* V, 211.
2) ervaren. 3) Vgl. *Hertspieghel*, 1, vs. 332 vlgg. 4) *Ndl. Wdb.* X, 1846.

Numa. Hoe sóó?
Martius. Int straff bestraffen des geens die onrecht dede.
Numa. Wats dan?
Martius. Die haet mij nu; hadt ick niet beter met sachte reden
Oock gepoocht t'hinderlijck misverstant wt sijn hart te delven?
Numa. So hadt ghij hem meer nut geweest, oock u selven [1]).
Martius. Nu laet hooren, wats u daet?
Numa. Ick heb onderschayt gemaect tusschen twederley haet:
De natuerlijcke goede, en die wt misverstant, verderflijck en quaet.
Martius. Hoe dat?
Numa. De quaethayt, vinde ick, is een siecte onser sielen
die even (als een lijffquael) soect de siel te vernielen,
dese quaethayt (als sielsiect) is behoorlijck te haeten,
meest in ons selfs, oock in ons naesten t'sijnder baeten,
en om de quael wt hem te doen wijcken nae wensch.
Maer keert yemant sijn hert van 't quaet op de mensch
en haet sijn wreeclust de man daer quaethayt in is,
dats quae haet en mij dunct dat die wt sijn sin is
even als een Arst [2]) die de siecte soud' wtrooden,
en in plaetse van de quael de man soeckt te dooden.
maer d'eerste haet op het quaet
als een sielartsenij, is natuerlijck, godlijck en goedt,
daer hebdy t'mijn, maer wie compt ginder? [3])
Martius. 't is oom.

1ste poos. 3e wtcomen.

Numa. Waerste vader weest gegroet.
Martius. Van mij oock mede.
Pomponius. Hebt danck.
soon en neeff //wel wat was u sangck?
Martius. Wij waeren besich om ons dachwerck t'overleggen.
Pomponius. Dats recht en t' compt oock heel wel gelegen,
Ghy moocht een tweede dachwerck aen mij beginnen.
Martius. Hoe sóó oom?
Pomponius. Mij layt dwers in de sinnen
Een inval, voorbeelding, droom off openbaering,
Mij vromorgen gebuert, daer ick verclaring
Op soeck, oft immers bevroeding in mijn verstant.
Martius. Wats de droom?

---

1) *Hertsp.* I, vs. 342—345.
2) Vgl. dezen vorm ook *Hertsp.* 1, 186; II, 340.
3) Vgl. *Hertsp.* II, 331 vlgg.; vooral 364 vlgg.

Pomponius. Mij docht dat ick hadt geplant
Nevens een doncker onvruchbaer bos, daer wilde dieren
Onrustich woelen, vechten en tieren,
Vier tamme bomen, welich staende in volle bloem en loff.
Soo opent sich den hemel schielyck, en daer compt off
In een stralich licht een glinsterende croon.
Omschinende [1]) en daelende op de cleenste boom,
Die so haest dees croon en licht daer op was gedaelt
Sulcke claer-schinende radien [2]) van sich straelt,
Dat de ganse wildernis verlicht scheen van dese vlam,
De boomen werden vruchtbaer, en al die wilde beesten tam.
't verdween, ick ontwaeckte, doch 't hangt so in mijn sin al,
Dat ick geensins kan cleyn achten desen inval.
Martius. Dat gelt u Numa.
Numa. Doetet?
Martius. Jaet, ick sal u mede verclaeren
Wat mij oock desen nochtent [3]) is wedervaren.
Mij docht ick quam leechbaer [4]) met u over 't velt.
Soo compt daer een Arent met een croon in de beck, di hi stelt
Op u hooft; ghij weygert, hij heeft u voort bij de cleeren gevat
En ghij mij; hij brengt ons te Romen in de stadt.
Als ghij nu dus gecroont, een langen tijt hadt gestaen,
En 't volck gesegent, soo greep u den Arent, en voert u van daen.
De croon viel, ick tast daer nae, maer sij wert mij onthort, [5])
So dat ick in onmacht over rugge [6]) stort.
Dit deet mij ontwaecken, ick hielt voor droom, en hebt ge-
[swegen tot noch toe.
Numa. Doet noch so voort aen, laet ons niet bewegen [7])
Aen dromen, die nae verscheyden oorsaecken iet off niet betekenen.
Dewijl ons begrip niet en kan alt natuerlijck nae rekenen,
So is rust best int onvruchtbaer ondersoeckens betrachten.
Wij hebben genoech op de rust onser sielen te achten.
Laet ons hier nauw wachten, en t' onnodige vergeeten.
Doch nu na huys iachten om wat te eeten.
Pomponius. Ja t' is al maeltijt, gaen wij, dunctet u lieden goedt.
Ick sal noch vaeck peynsen wat dit bedieden moet.
Bijsonder Martius u misgrijpen, en nedervallen.
Beswaert mij noch meest van allen.

1) verlichtende. 2) stralen.
3) ochtend. 4) niets doende, vgl. *Hertsp.* VII, 251; bl. 158.
5) ontrukt. 6) op mijn rug.
7) laten wij ons niet storen.

1ste Boerterij.

Jaanke en Mieus

met een vlacke cordewagen [1]) een [*voorstelling van een wereldbol*] cruyende.

Jaanke. Ick sal tavont rijsenbrij eten met perduic [2]) daer in,
Kan ick dese werlt cruyen datse layt nae mijn sin,
En leggen blijft, sayde mijn heer, en noch vraechde hij meer
Hoe ick wilde datse lach, ick sayde met het cruys op en neer.
Was dat niet recht, en hoe icse vast set hij wil so niet leggen,
Siet, nu staetse, daer leytse nu weer, weer valtse, wat sal ick seggen?
Nu staet, al sacht, daer roltse heen, nu leytse stil.
Weer aen, wat raet: *de werlt mach rollen sose wil* [3]),
ick wil oock hebben dat se so leyt.
Is de brij niet verdient Numa, als ick u sulck bescheyt
Geeff? dats immer wel bedocht bequaem.
Mieus. Hoe Jaanke?
Jaanke. Wie meendy? Janus is mijn naem.
Mieus. Warom niet Jannes manbres maet? [4])
Jaanke. Soo moochdy Janneman heten, go, watten praet!
Mieus. Wel Janus, dat ghijt wel verstaet,
Wij behoeven u nu wel met een statige naem te noemen,
Want onse heer is Coninck, ghij sult me nae Roemen [5]).
Jaanke. Hoe Coninck, wats dit? wat behoef ick het te weten.
Wacht, wacht ick moet thuys, ick heb groote lust om brij te eten.
Mieus. En siet dese loer heeft geen lust om tijng [6]) te weten,
En ick al ben ick een boer souder mijn eten wel me vergeten,
t geeft mij trouwen [7]) dicwils clayn gewin,
Maer wat noot ist, t is al mijn hart en sin.
Ick moet wat nieus hebben al sou ict selff versieren [8])

---

1) kruiwagen.

2) beteekenis mij onbekend. Misschien is *porloic* bedoeld? *Teuth.* 302*b*.

3) Vgl. *Hertsp.* bl. 256: ik sal wel rusten ende zwijghen, ende laten de wereld lopen daarze wil.

4) Vgl. 2 Timoth. 3, 8. *Jannes ende Jambres*, twee Egyptische toovenaars, die de mirakelen van Moses zochten krachteloos te maken.

Volgens de aant. op den Statenbijbel wordt de tweede ook *Mambres* genoemd, zoodat verandering in den tekst niet noodig is.

5) Vgl. voor dit rijm *Hertsp.* III, 277.

6) tijding.

7) trouwens.

8) verzinnen.

maer ging dese tijding voort, so sout wel tieren,
k' word wel me van dees groote dieren, hartogen off graven;
Ist ock gesayt dat ick dus altoos sal slaven,
ick souwer mijn aensicht dus wel nae setten int fa sol [1]),
maer hoe liep de geck ock mette werlt over hol over bol [2]),
dees gecxmaer [3]) beduyt al wat, al schijnt, dattet spot is,
al wat onse heer voorstelt is stichtelijck oftschoon in t'sot is.
hij geeft de sot ock dachwerck, dit gaff hij hem huyden.
maer hola als ick mij bedenck, ist oock voorspoock, sout wel beduyden
dat hem selff het werlt cruyen sal werden opgelayt
en dat het Rooms gerucht waer is? ick moet gaen horen wat men sayt.
dit werlt cruyen sal seecker spoock sijn van onse sot,
ist waer, ick raec warachtich mette lepel in de pot;
maer sout met mijn al beter sijn, als nu in dese getrouhayt,
Villicht [4]) bleeff ick best, die ick ben; k' heb nodruft en gesonthayt,
wat mach een graeff ock meer begeeren?
niet, ist so als onse heer ons dagelycx gaet leeren.
doch ick twijfel, ick sout wel weten, hadt ict besocht [5]),
maer ick voel honger, k' wil tuys, doch dienter iet bedocht.
k' heb al den dach lanterfantich nae tijng vernomen,
als onse heer nu dachwerck eyscht, sus daer leggen drie boomen
slim [6]) gewayt in den hoff, die heb ick gerecht.
tis wel als ist logen, t' wert hem niet al gesecht.
ock miet hij niet nau met een goet knecht.

2de Poos. 1ste wtcomen.

Proculus. Wat gevaer Volesus hebben wij lijcwel [7]) wtgestaen.
so haest Romulus wech was, wast aen en aen
d' een swaerhayt op dander, eerst t volc tegen den Raet,
dat waende dat dese schuldich waeren aen de misdaet van
[Romulus doott.
doe nu 't gerucht quam dat hij was vergoodt,
verdoofde dit, en doe begon onse twist te groyen.
elck wilde hem de heerschappij bemoyen. [8])

Volesus. Die twist had ons heel onse staet doen verliesen,
Hadden wy niet verenicht om een gemeen heer te kiesen,
Hoe wel datter doe noch meer gedeelthayts quam,
Want elck volck wilde gekoren hebben wt sijn stam.
De Romers een Romer, de Sabiners een Sabiner goetront [9]).

1) zooals 't behoort; vgl. *Noord en Zuid* XXIII, bl. 315—316.
2) hals over kop, onderste boven. 3) zotternij. 4) wellicht.
5) onderzocht. 6) scheef. 7) toch.
8) *Ndl. Wdb.* II, 1771. 9) voorwaar.

Proculus. Ewich heb gij danc, die daer een middel vont,
ia sulcken middel, die een ewich voorbeelt sal strecken
in alle heerschappij, tsij onder wat volck, in wat plecken,
wert om wel te stieren een overhooft nut gevonden.
Volesus. Mits dat hij aen t' slants nutte wetten sij verbonden.
Proculus. Also, tis buyten tegenspraeck een vaster en beter voet,
Dat men de beste man kiest, als datmen moet
d'erfgenaem tot een heer kiesen, hij sij wijs off vroet.
Volesus. Als de kuer vredich en recht toe gaet, anders ist onspoet [1]).
Proculus. En dit ist geen dat in onse kuer best was te prijsen,
Dat de keijsers (*l.* kiezers?) waeren genootsaect na enen wijsen
Te soecken, sout hun en de haere vromen,
t' was voorsichtich beleed' dat de Roemers hebben aengenomen [2])
Liever selff wt haer partij te kiesen, als dat sy de kuere
De Sabiners souden geven yemant te kiesen van de huere.
Dit seg ick is lofflijck, dat de kuer niet heel was vry,
En datse niemant mosten kiesen van haer party.
Want doemen haer de kuer op die voorwaerden gan [3])
Warense niet genootsaeckt te kiesen de beste man?
Volesus. Jase voorwaer, men vermoet hem vroom en wijs te wesen.
Proculus. Dat sijn rechte vorstelijcke duechden, sijn wij dan niet geluckich
[in desen?
Volesus. Is hij ook niet geluckich, dat hij so eendrachtich
Opgeworpen, gecoren, en gemaeckt wert machtich,
om sulck volck, als hieromtrent, al te meestern en berechten,
als enich hooft en heer te rechten?
Ick meen wel iae, nae mijn vertrouwen.
Proculus. Wy sullent sien als wy hem de bootschap voorhouwen.
Daer toe mogen wy ons spoeden.
Volesus. als ghy wilt.
Proculus. Godt schickten al ten goeden.

2de Poos. 2de wtcomen.

Numa. Nevens t' soet redeneren bij vroed geselschap heb ick t' lijff wel
gevoet.
So ist nu tijt t'eerkauwen [4]) t' voetsel vant gemoet,
Dats, van waerhayt en goethayt des siels behaegen,
Heb ick winst, of isser nieu oorsaeck van waerhayt kunds beiagen,
Of isser iet goets te doen, of voor te nemen, dat mij beter mocht
[maken?

---

1) mis.
2) Vgl. Numa, cap. 3.
3) gunde, toestond.
4) herkauwen.

Dat dien ick nu over te leggen voor alle saecken,
En dat (*l.* dan?) met een goet opset, de huyssorch nemen ter hant.
Wat verbeelt my dees ampt aenbieding, schrict al iet mijn verstant?
Nu heb ick warckelijck in mijn sielgront na te spueren
Off mij ock sal ontroeren, soement mij lay te veuren,
„ofte niet; ick heb in alle voorval immers tot noch toe getracht
„Mijn gemoets besluyt heel te houwen in mijn macht,
„Dattet niet verandertt nae der dingen veranderlijck beloop,
„En dit compt om dat ick mijn verkiesing aen niet tijtlijcx cnoop.
„Dat met [1]) tijtlijcke lieft valtet ding niet off gaetet te niet
„Mijn verkiesing sterff me en ick blijff sonder verdriet.
Dit heb ick immers vaeck in grote dingen versocht.
Heb ick niet mijn lieve Egaes doot sonder verdriet overgebrocht?
Hartlijck had ickse lieff, haer leven, o ia, ick mient,
Maer verstond' ick niet altoos datse mijn maer was gelient?
Hiel dit niet mijn besluyts evenaer altijt gelijckewichtich?
Daer door quamt, dat mij niet als onversichtich
Haer schielijck verlies brocht in droefhayts noott [2]).
Ick weet dat my niet ontroerde Pythagoras doot,
Hoe lief hy my was, maer hoe mocht ick in sijn sterven vaten [verdriet?
Het geen dat ick in hem liefde en verloor ick niet.
De sterftelijcke sterff, [3]) die had ick niet bemint,
De duecht die in hem was sterff niet, die had ick besint [4]).
Het onrecht verkiesen alleen doet ons verliesen rust,
Men vest aen verganckelijcke dingen ewyge lust,
Het ding vergaet, de lieft blijft, die quelt de menschen.
Nu wel isser in dit ampt opleggen iet te mijen of te wenschen
Wt sijn eijgen aert, dat staet my te vlieden of te verkiesen,
Soude de amptbediening mijn sielrust doen verliesen,
Is de lustyge sielrust niet als iet ewichs te minnen?
Ja, maer beletse d'amptsplicht? Numa scherpt u sinnen,
Moet niet de nodige rijcbecommering u vaeck doen sorgen?
Is hoochayt niet gevaerlijck, en onseker de morgen?
Is becommering en gevaerlijckhayt niet aller borsten gequel?
Jae, maer is het ampt of sij selff oorsaeck van die hel?
Is niet gevaerlijck en onseecker al ons bedrijff,
Al ons besitting, gesonthayt, ia ons eygen lijff?
„Wie is een wr seecker, en heeft niet alle huyssorchs beslommering,

1) *l.* ment? De regel zal moeten beteekenen: wanneer men het tijdelijke liefheeft en dit niet bevalt of te niet gaat.

2) Vgl *Hertsp.* VI, vs. 7 vlgg.

3) stierf.

4) lief.

"Hoe cleen off eensaem datse sy, nodige becommering?
"Maar geen hertleed, onvree wt de dingen spruyt,
"Dat mer [1]) thert aen hecht, daer compt het hertleed wt.
"Ick weet dat het rijck mij niet goets kan geven,
"Maer t'can mij ock niet ongevallich doen leven,
"Ten sy ick wil; t'mach mijn sterckmoedichayt oeffnen in gedult.
Maer dat die ongeoeffent sijn is dat niet mijn schult?
Behoor ickse niet staech te oeffenen? Ja voorwaer.
Watser meer? t'rijck brenctet leven in gevaer,
En dat hoor ick niet onnootsaecklijck te waegen,
En of mens ampts (nae 't besoecken) soude willen sijn ontslagen
Dats ondoelijck alsment eens heeft aengevaet,
Want nevens dat ghij op u gehaelt hebt der boser haet,
Die in macht, en ghij daer wt, elck sich te wreecken tracht,
So sydy daerenboven by u naesaet altijt veracht.
Dits een: "so sijn oock s'rijxs voorvallende saecken veelderhant,
"Datse geen tijt laten tot levenschowing u verstant,
"Dat waer u pijn, want so wy te besorgen hebben siel en lijff,
"So ist ontwyfelijck wenschelijckts, dat elck besorging bedrijff
"Elck ander opt weynichste hinderlijck is,
"So dat d'een off dander een oversorch kinderlijck is.
"Mijn toeleg is in *alles middelmaet te houwen* ·
"*Buert wijse verdelende huyssorch en werlt beschouwen.*
"t'een hebben wij mette dieren, t'ander met god gemeen
"Nae ons lyff en siel mette [2]) stemmen over een.
"Begeeft sich iemant tot huyssorch met sulcke nechtichayt, [3])
"Dat hy sijn siel ongebetert moet laeten, seker dats knechtichayt.
"Oock mede ist dwaeshayt, so in t'verstandts oeffening te woeden,
"Dat men versuymt nodrufts beiach om t'lijff te voeden.
"En meest, soot meeste valt, als de weetgierichayt
"Nodich noch nut is, maer ijl glorys vierichayt.
Dees veracht ick; heb oock alleen nae goedwerding gepoocht.
Oock niet versuymel op lijffs gesonthayt en behoef geoocht.

2de Poos. 3de wtcomen.

Volesus. Proclus mij dunct, hij ons hier compt ghemoeten.
Proclus. Dats so, laten ons groeten.
Colesus. Wij groeten u hoochwaerdige Numa.
Wij die door last van den Raet en volck sijn gekomen
Om u geluck te wenschen en te vereren mette croon van Romen.

1) men er. 2) Is dit woord wellicht uit den voorafgaanden regel verdwaald?
3) ijver. Het adj. *nechtich*, ijverig, komt bij Spieghel meermalen voor; vgl. *Hertsp.* bl. 9; 14; 50; 79, enz.

11

Numa. „Gheluck nae wens heeft mij de groote god tot noch toe getoont,
„In nodruft versien sijnde, oock van lijff en siel gesont,
„Eer heb ick in gene dingen gesocht off nae getracht,
„Doch so veel alse in gevolch des duechs is, ick hebse noyt veracht.
„Maer soud' ick iet doen, al waert duecht, om dat ick glory begeer?
„Dat waer sothayt „in sulcker wijs prijs ick gemack voor eer.
Dies bedanck ick t' roomse volck en Raet, ock u luy vriendlijck,
Gunt een waerdiger die eer, sy is noch ick u voor waer niet dienstlijck.
Volesus. Soudy een Coninckrijck weygeren, en een sulcke heerlijckhayt?
Numa. t' is een Coninck die voocht is over sijn begeerlyckhayt.
V. Te heerschen is in alle geval beter als knechtichayt.
N. Hij heerscht over alles die de gerechtichayt
En waere goethayt boven alle dingen can wenschen.
V. Sich selven sijn vrinden iae alle menschen
Can hij goet doen, die in hoochayt verheven en in voorspoet is.
N. Niemant kan iemant goet doen die selff niet goet is.
V. Sou ock iemant so dwaes sijn, die een Coninckrijck sou verachten?
N. Hoe mach een wijs mens, die wel is, nae verandering trachten?
V. Wie onderdaen sijnde is so wel als in coninckIijcke staet?
N. Die weet dat niet tijtlycxs, maer alleen godhayt haylgierich versaet.
V. Ist niet iet groots sulcke heerlyckhayt en macht?
N. Noch grooter ist datmen al tijtlijck cleyn acht.
Dus sijt echter [1]) bedanct, so ick u sayde te voren.
Proculus. Dits de meening niet heer, ghij sijt gekoren
Nae lange tweedracht vant Roomse volck en Raet
Eenstemmich; dus bidden wij u, dat ghij ons niet en laet
Door u weygering weercomen in twist en verstoornis,
Denct heer dat niemant sich selft geboren is.
N. Dats recht vrienden, ick leeff ock alleen my selff niet geheel.
„Elck is van de hele mensch een deel,
„Ander litmaten hebben my getaelt [2]), gevoestert, en onderwesen.
„Soud' ick mijn naesten dan hulp weygeren, ick waer mispresen.
P. t' believe u dan hulpgierich des Rooms volcx besorging' te nemen aen.
N. Niet soo lichtvaerdich, daer willen wij ons met ernst op beraen,
En overleggen oft ampt ons dient, en wij haer, ick meen wel neen.
P. Waerom heer isser gevaer?
N. Ghij luy syt woelich in twisten en partischap gevoet.
„Ick ben leechbaar [3]) en gesaetich [4]) van gemoet.
„Ghy luy soect wterlycke oorlogen, vechten en strijden,
„Ick soeck in vreedsaemhayt inwendich te verblijden.
„Ghij luy soect dwang, macht over al u gebueren,

1) nogmaals. 2) *l.* geteelt? 3) rustig. 4) kalm.

„Ick tracht alleen mijn eigen sielscrachten wel te bestueren.
„Ghy luy poocht opt hoochst nae rijcdoom en macht.
„Ick acht geen ding meer dan datmen al t' vergankelijck clayn acht.
En om dat onse toeleg en seden dus seer strijdich sijn,
So sou mijn bestiering bij u luyden ontijdich [1]) sijn;
Doch de saeck is te wichtich, salse wijder overleggen,
En dan u luy welbedachte en tyelycke antwoort seggen.
P. Dit sullen wy verwachten biddende godt dat hij wil verlienen
U sulck besluyt, als ons volck en stat best sal dienen.

2de Poos. 4de Wtcomen.

Proculus. Wat dunct u Volesus had ghy dit wel vermoet?
V. Neen ick trouwen, [2]) nochtans sijn sijn redenen dapper en goet,
Maer wie docht dat sulcken wijsen man sulcken hoochayt sou [weygeren,
Daermen doch cloecke luy om cloeckst nae siet staygeren?
P. Hij oocht op der dingen rechte waerdij en acht sijns gemoet [gerusthayt
„Veel hoger als hoochayt, rijckdom, eer, ofte alle wellustichayt,
„En alst wel naebedacht wert, so gaen sijn redenen vast;
„Wats ock hoochayt alsment grondich insiet anders als een last,
„Ock het trachten nae werltse eer, glory en befaemthayt
„Een hant-vol sonnen, wintvang, der sotten loff, bij wijsen [beschaemthayt.
„Wat kan men van de rijcdoomen meer hebben als behoeft?
„Blijct niet mede, dat alle gesochte wellust int eynde bedroeft?
Maer dit overgeslagen, wij mosten ons bootschap betrachten te degen,
En beste middel overleggen om hem te bewegen.
V. Wat raet heer? Hoe salmen dat best bestueren?
P. Maer [3]) dat wij aenlopen vrienden en gebueren
En hunluy onse stats gestalt en twist so vertolcken,
Dat syt raetsaem vinden voor alt Sabijnse volcke
Hem dat te raden, te bidden, en aen te dringhen.
V. Ghaen wy; dit dient gedaen voor alle dinghen.

2de Poos. 5de Wtcomen.

Jaanke. *Numaes* sot ben ick, dese ram is sijn mee, [4])
Die moet ick brengen te *Cures* in ste.
Nu ram gaet voort recht duer nae mijn vermeeten,
Of ick sou t' avont geen pancoecken eeten.
Nu, schoorvoet niet, treet vrij toe.

---

1) verkeerd. 2) voorwaar. 3) wel. 4) de zijne ook.

Wel gaet duer, laet sien, hoe?
Wildij niet? oft condij niet? Hoe ist?
Laet sien gaet te degen, maect geen twist,
Sou mij t'panckoecken missen, twerde u buert,
Weest niet weersoordich [1]), dat ghij mij niet en verstuert,
Off ghij crijcht een ende stocxs op u rebben;
Wildij niet, ghij moet lijckwel, ick sou gaern panckoecken hebben.
Panckoecken, t'cost wattet wil, ghij sult voort ick meen.

Mieus. Wel Janus waer heen, waer heen?
Jaanke. Maer [2]) can ick dese Ram leyden van hier in stee,
So sal ick panckoeken eten, en hij wil niet mee.
Siet dus settet sijn voeten t' schoor.
Mieus. Volcht ghij de Ram, laet hem gaen voor.
Jaanke. Wel wat sou dat werden? ick sorch dat hij lopen sou
Niet daer ick wilde, maer daer hij selven wou.
Ick mochtet so verliesen.
Mieus. Bijntet aen een tou.
J. So heb ick gedaen, sietet hier om sijn hals, ick trect vast.
M. Dits wat mals, bintet aen sijn poot.
J. Hoe sout dan locken?
Begin ick aen de poot te haelen als ick aen de hals heb getrocken,
Ick trock hem t'vcurbeen wel wt sijn lijff.
M. Bijntet aen d'achterste poot.
J. Ke [3]) wat sotter bedrijff!
Soud' ick dese Ram dan achterwaerts trecken?
Ghij en behoeft met mij niet te gecken.
M. Ken doe seecker [4]).
J. Sou hij dan aerselings [5]) leeren gaen?
M. Neen t' sal gaen daer ghij wilt.
J. Ick kant niet verstaen.
Sal ickt van achteren binden, en salt gaen daer ick wil?
Ghij cunt mette Ram wel omgaen //doet ghijt, ick sit stil
Ick sal sien en leeren.
M. Wel aensiet, dus en so.
J. Dat ghaet wel.
Ontbeyt, [6]) sal ick dit oock cunnen doen, wat weet ick.
M. Wel wat segdij Jaanke?
J. Janus heet ick.
M. Jae, Ja, Janus, so stel ick de ram nae u hant.
Dus boertich oeffent onse heer sijn verstant,

---

1) koppig, balsturig. 2) wel. 3) kijk! wel! wat een dwaasheid!
4) dat doe ik ook niet. 5) achterwaarts. 6) wacht eens.

"Met dit sot werck wil hij ongetwijfelt leeren
"Datmen t volck genoechlijcker kan bestueren als beheeren,
"Ja elck mense wil beter geleyt sijn dan getrocken,
"Wijs bestieren is loflijck, streng heerschen sal selden wel locken.
Nu verlangt mij te weeten
Hoe Jaanke vaert, of hij wint, en off ick me sal eeten.

3de Poos. 1ste wtcomen.

Pomponius. Wat dunct u Martius van de Romers bootschap?
Martius. Wat dunct u oom,
Nu is waer geworden ons beyder droom.
Maer dat hijt so crachtich weygert, mishaecht mij besonder.
P. Ten geeft mij geen wonder.
Sijnent halven heeft hij nu wenschelijcker staet nae sijn verstant.
M. Ja, voor ons, en t' heele lant
Ist niet raetsaem, dat hijt roomse volck laet verleegen.
P. Maer wat raet best om hem te beweghen?
M. Wij moetent hem alle gelijck aencallen [1]).
P. Hij sal niet als reden gehoor geven, de rest is niet met allen [2]).
M. Laet ons dan de beste reden overhalen en wicken.
P. Eerst dattet de goden bevelen en schicken,
Voort om dat dit de rechte middel is om sijn goedich y!
Meest menschen te laeten genieten.
Wat dunckt u?
M. Tis ondieft [3]), tis genoech, de tijt sal mij verdrieten
Haest u, ick woud' wij hem hadden.
P. Met gemack, al sacht, siet hier compt hij aen.

3de Poos. 2de wtcompst.

Numa. Sij gegroet waerste Vader en neeff.
P. Hoe ist Sone?
N. So ick herwaerts koom gaen,
Gemoet my schier al de gemeent van *Cures* te gader,
Vermanen, bidden, en versoecken, dat ick als een gemeen lants vader
De Roomse bestiering' aen te nemen mij sou beledigen, [4])
Om Romen, de Sabiners, en alle buerlanden te bevredigen [5]).
Martius. Wat segdijer toe, neeff?
N. Soeck soo veel ick mach onschuldichayt [6]).
Wetende dat mij wenschelijker is dese eenvuldichayt,
En onverstuerde reynhartichayt. [7])

---

1) aanpraten. 2) niemendal. 3) uitstekend. 4) *Ndl. Wdb.* II, 1683.
5) besturen. 6) verontschuldiging. 7) vgl. *Hertsp.* bl. 182: *reinhertig.*

M. Beweecht u niet des ganse Sabijnse lants voordeel?
N. Wat t' lants nut is, staet niet aen ons, maer aen goods oordeel.
Die siet verder als wij, sent vaeck oorloch, twist, duurt, pesten,
Dienende t' heele lant, en elck bisonder ten besten.
M. Daer compt villicht een Romer in u plaets, dunct u dat bequaemer?
N. Dien sal villicht het rijck, en sijn daen, t'volck sijn aengenamer,
En door sulxs sal villicht t' geheel te beter tieren.
M. Dats al onwis, maer ghij sult door u bestieren
Veel menschen mogen beter maecken alse waren te voren.
N. Dats ock onwis; sij sullen villicht nae mij niet horen.
ons ongelijcke seden, en toeleg' sullen ons doen twisten,
Of mij verergeren, off doen sneuvelen door verraders listen.
Meent men niet dat *Remus* en *Tatius* sijn omgebracht
Door *Romulus*; sijn niet de Raetmannen aen sijn doot oock verdacht?
Die heten van godlijcke affcompts, en men kan mijn geslacht.
Was dusdanigen man met hun eensgesint, noch gevaerlijck het rijck,
Wat salt mij slecht dienen, die haer ben ongelijck.
Pomponius. Werptet so heel vert niet sone, let op het stick,
t' volck is van selff niet so heel quaetschick.
Tatius al was hij van de haeren niet, heeft haer vreedich beheert [1]),
En *Romulus* wert noch nae sijn doot als een god geeert.
Weest ghij vreedsaem, tvolck is so, datse licht haer Prince volgen.
Sijdij niet eersuchtich om dat ghij duecht waerdiger vint,
Denct, hebdy tot noch toe sielhayt [2]) en stille duecht bemint,
Dat sich nu de tijt voecht om dit ten menschen heyl nut te wercken.
Dit schicken de goden, tblijckt aen de teeckenen, die wij
[bemercken.
Numa. Dees twee E. Vader souden mijn besluyt wel doen hellen:
Veler menschen nut [3]), en dattet schijnt dattet de goden bestellen.
Pomponius. Dats recht sone, siet hier komen de gesanten.
Toont nu u goetaerdichayt.

3de poos. 3de wtcoompst.

Volesus. Sijt gegroet Prince, wilt onse vaerdichayt
Nae u bescheydenhayt int beste duyden, en ons affschayt geven
Die ons volck geluckich maeck en ons Rijck verheven.
Numa. Alle staet verandering vrinden is gevaerlijck [4]).
„Maer die in een goe staet is, daer hij onbeswaerlijck
„In leeft, en gewent is, wil hij die begeven
„Om aen te nemen een nieu ongewoon manier van leven,

1) Vgl. Numa, cap. 6.
2) Vgl. voor de vorming *lijffhayt* in vs. 8.
3) Vgl. *Hertsp.* VII, 141—142.
4) Vgl. Numa, cap. 5.

"Die kan niet lochenen dat hij sothayt bestaet,
"Al wart alleen dat hijt seecker om t'onseker verlaet.
Nu waer mij dit niet alleen zulcx te beginnen,
Maer om dat u volck en ick sijn ongelijck van sinnen
Vinde ick raetsaem dat ghij tuyswaerts treckt
En hun al dees gelegenthayt ondect.
Daer en tusschen mogen wij sien wat god wil voegen.

Proculus. Ghoedadighe Prince met ongenoegen
Verstaen wij u besluyt, doch op reden dient dit bedocht.
Ghy soect geen staets verandering, maer werter toe versocht,
Dus is t' van u geen vermetelhayt maer heerlijckhayt.
Ghij segt men sou ons volck voor houwen uwer seden ongelijckhayt;
Die wistense voor de kuer wel, dus salt niet onschuldigen.
Daerom believe u nu de kuer te bewilligen gehoersamende de
[goden, en compt laet u huldyghen.

Pomponius. Laet soon gheen hulpbehoeftige verleegen.

Martius. Laetet bidden ws volcx, magen, en vrinden beweegen.

Numa. God weet wat best is, ick niet, maer u luy redelijck vermaen
En goods schicking, wil ick niet hertneckich wederstaen,
Dus met u te gaen vrinden sal ick my berayden,
En sien wat Godt voegen sal.

Proculus. Weest bedanckt.

Volesus. Godt sy loff.

Numa. Die wil ons bestaen, en toeleg ten goeden leyden
En op dat alles gedije tot gewin,
So laet ons hem aenroepen in dit groot wercx begin.

Hy opent het tempelken, daer staet een vat
wieroocx op een outaer, en werpt wat int vier,
cnielt de voeten en bid.

Onsienlijcke, onbegrijpelijcke, albegrijpende eenhayt,
Albestierder, hertkenner, stiert d'algemeenhayt
Ten besten ons toeleg, ons bestaen, en t' begin
Van so groten werck; ghy weet dat mijn sin
Alleen strect om naet t' pont [1]) der verstanden dat my is gegeven
V al goedadichayt gelyckformich te mogen leven;
Dit weet ghy, dat behaecht, dit suldy ten besten stieren,
Wij trachten u wel te volgen, en van eygen wil te vieren [2])
Op dat u aert in ons, en duer ons int volck werde crachtich
En sy door vroomdadichayt alle onvromen te machtich.

Finis. Door *H. L. Spiegel.*

1) Vgl. blz. 168: *t' slants*; *Hertsp.* bl. 173: *besteed* men 't *pond* aan waarheids goedt.
2) ons los te maken van eigen wil.

UXALIA, TERSCHELLING.

In de Korte Mededeelingen der Vereeniging voor Oud-Nederlandsche Rechtbronnen (IV, 293) komt een hoogst merkwaardige naam voor, waarop ik hier de aandacht wil vestigen. Het is de tot het Friesche Westergoo behoorende Insula Uxalia (in het handschrift stond eerst Woxalia, doch Wo- is met een iets latere hand door U- vervangen), waaronder zonder eenigen twijfel Terschelling is te verstaan. Voor zoover ik heb kunnen nagaan, is die naam tot dusverre nog nergens aangetroffen, en toch is het naar mijn overtuiging de echte, oorspronkelijke naam van het eiland, al dagteekent het register, waarin hij voorkomt, eerst van 1440. Immers het kan kwalijk iets anders zijn dan de tot dusver ontbrekende tegenhanger van den naam Texalia. Tessel strekte zich in de middeleeuwen uit van het Flie tot het Marsdiep (vroeger misschien zelfs tot de Rekere), en daar de naam »zuiderland, zuidereiland" beteekenende, evenals Teisterbant »zuidergrensland", bedoelde hij het land bezuiden den stroom, die in en misschien reeds voor den Romeinschen tijd de hoofdverdeeling der Friezen vormde, het Flie. Dat »zuider(ei)land" onderstelde een »ooster(ei)land" (niet noorder-, wegens de ligging ten opzichte van het Flie), en dit moet ook inderdaad de beteekenis van Uxalia geweest zijn. Alleen de *x* levert bij deze verklaring eenig bezwaar. Immers, terwijl in Texalia uit Tehsalia de *k*-klank oorspronkelijk is, kan hij dat in Uxalia onmogelijk geweest zijn, indien dit inderdaad, zooals ik vermoed, als Us-alia, Os-alia is op te vatten, en zou hij òf alleen zijn te verklaren als bij analogie aan Texel ontleend, òf wel, wat echter meer bezwaren in heeft, het teeken *x* in dezen voor representant van *ss* zijn te houden. Hoe dit ook zij, in elk geval schijnt Uxalia mij volkomen identisch met het eiland Ösel in de Oostzee (ik herinner nog aan Wesel, d. i. het eiland aan het westeinde der Lippe) en de echte oorspronkelijke naam van het eiland ten oosten van het Flie, dat later Scelgis, ter Schelling heette.

Rotterdam. S. MULLER Hzn.

DE KLUCHT VAN DE KOE.

Terecht heeft Prof. Kalff in dit tijdschrift (1886 p. 304 vgg.) twijfel geopperd tegen de uitspraak van Mr. J. de Witte van Citters naar aanleiding van Breero's »Klucht van de Koe." Bij een oppervlakkige lezing valt reeds terstond op, dat Breero andere bewerkingen voor zich moet hebben gehad dan die van Des Périers of van Henri Estienne. Intusschen is, naar ik meen, Prof. Kalff te ver gegaan in zijne gevolgtrekking op p. 308, waar hij zegt: »ik acht het zeer waarschijnlijk, dat B. met het Duitsche Fastnachtspiel (nl. van Hans Sachs) bekend geworden was, misschien door eene Platduitsche bewerking of op welke andere wijze ook." Mijne meening berust op deze gronden.

Op het archief te Nijmegen is aanwezig een handschrift van Smetius, het laatst afkomstig uit de bibliotheek van Prof. Acquoy. Zooals uitvoerig door den vorigen bezitter wordt aangetoond in de opmerking, voorin geplakt, zijn er vier deelen geweest, maar is thans alleen dit deel, deel II, bekend. Wat wij in dit handschrift te zoeken hebben, geeft Smetius zelf aan in de »Epistola dedicatoria" vóór zijn »Oppidum Batavum." »Facilius — zoo zegt hij — judicabam nec ingloriosum proverbiorum, apophthegmatum factorumque nostratium memorandorum collectione ostendere, quam nihil hodie Batavi Laconibus, Romanis aut clarissimis, quae usquam celebrantur, gentibus concedant." Er kan uit deze bron aangaande spreekwoorden, bijzonderheden van personen enz. heel wat geput worden, want met keurig en klein schrift zijn ongeveer 300 bladzijden gevuld. De aanteekeningen in dit deel dateeren van 1620—1625. Reeds dadelijk in het begin vindt met het verhaal van den koedief, zeer

beknopt in het Latijn neergeschreven. Heeft Smetius dit verhaal zoo overgenomen, of is het Latijn van hem? Het is lastig te beslissen, maar toch bestaat voor de laatste opvatting groote waarschijnlijkheid, daar Smetius in dit boek overal zich van het Latijn bedient. Daarbij komt nog dit. Er is nog eene redactie van het verhaal, en wel van veel ouderen datum. Johannes Pauli, geboren 1455, »Schimpf und Ernst" (uitg. van Oesterley p. 401), vertelt de klucht ook en begint: »Zu Köln ist gewesen ein Abenteurer noch bey menschengedechtnisz u. s. w." Het verloop der gebeurtenissen bij Pauli en Smetius is ongeveer gelijk, alleen is de eerste uitvoeriger. Bij beiden speelt het drama in Keulen, bindt de koedief de gestolen koe vast aan den boom een eindje van den weg af, geeft de boer zijn verwondering te kennen over de groote gelijkenis tusschen zijn dier en dat van den dief en gaat hij zelf zijn eigen beest verkoopen. Op het slot missen wij bij Smetius het verhaal, dat de dief aan de waardin twee tinnen borden ter leen vraagt om een paar gebraden kapoenen te koopen, en een mantel, omdat hij niet wil hebben, dat men ziet, wat hij gekocht heeft. Bij Pauli is dit alles te vinden. De wijn, waarvan Hans Sachs spreekt, en die bij Breero niet genoemd wordt, is ook bij Pauli verzwegen. Wanneer Prof. Kalff als punt van vergelijking tusschen Breero en Hans Sachs aanhaalt het verzoek van den dief aan den boer om vooruit te gaan, daar in de buurt een man woont, die hem geld schuldig is, dan kunnen wij wijzen op denzelfden trek in de verhalen van Pauli en Smetius. Moeilijkheid kan alleen baren het verschil aan het einde, waar verteld wordt, hoe de boer achter de waarheid komt. Pauli en Hans Sachs laten de dochter het noodlottig bericht in de herberg brengen, Smetius spreekt van eenige knechten en Breero noemt het zoontje Keesje.

Uit dit alles blijkt voldoende, dat er geen noodzakelijkheid bestaat de gevolgtrekking van Prof. Kalff voetstoots aan te nemen. Wij hebben hier een oud verhaal, dat reeds lang vóór Breero in ons land bekend was, evengoed als in Duitschland.

Hans Sachs en onze blijspeldichter maakten een klucht uit de gegevens, door de sage aan de hand gedaan, ieder op eigen gelegenheid. De overeenkomst ten minste is niet zoo groot, dat zij dit vermoeden wettigt: Breero volgde Hans Sachs' bewerking.

Hoe het verhaal reeds vroeg bij ons bekend was, blijkt uit het gedicht van Regnerus de Wael: »De vacca, quam luto circumlitam possessor velut ignotam et alienam venum dedit." Een exemplaar van het zeldzame boekje, waarin dit gedicht benevens nog twee andere van denzelfden poeet staan, is aanwezig in de Deventersche bibliotheek. Van den schrijver is niet veel meer te vertellen, dan dat hij ± 1460 te Brussel schoolmeester was en dat Reiffenberg, die hem Renerus de Bruxella noemt en hem laat leven in de 14[de] eeuw de plank geheel misslaat[1]). De geschiedenis van De Wael speelt in Dordrecht en luidt in het kort aldus.

Een arme veerman leefde in zijn klein huisje aan de overzijde van de rivier tegenover Dordrecht. Zijn eenige rijkdom bestond in een koe met een »via lactea" midden over den kop. Op goeden nacht stal een dief het dier en besmeerde op listige wijze de witte streep met modder. Het beest was zoo veranderd, dat zelfs de meester zijn eigendom niet herkende en 's morgens vroeg, nadat de dief hem met veel moeite uit zijn bed had geklopt, in het veerschuitje dief en koe overzette. Wel maakt hij de opmerking, dat het dier eenigszins op zijn beest gelijkt, maar hij mist de witte streep en dit neemt zijn argwaan weg. De dief voegt er zijne argumenten aan toe en o. a. dit:

---

1) *Nouveaux Mémoires de l'académie royale des sciences et belles lettres de Bruxelles* T. XIV, 1841. In zijn „Notice sur Regnier de Bruxelles" noemt Reiffenberg De Wael een „poète brabançon-latin du moyen-age" en vertelt, dat hij van dezen schrijver slechts kent uit een HS. van de 14de eeuw een klein verhaal van 156 verzen, getiteld: *Tragoedia*. De uitgave, die volgt, is bijzonder slecht. Wij kunnen dit controleeren, daar het gedicht een der drie berijmde kluchten is, welke wij vinden in het boekje te Deventer, doch onder dezen titel: *De tribus, qui anseris avidi in foveam ceciderunt*. Het metrum is herhaaldelijk in de war, trouwens R. klaagt in zijn voorbericht over de talrijke abbreviaties.

Quamvis est taurus niger et niger in cute Maurus,
Non tamen Aethiopem dixeris esse bovem.

Verder vraagt hij den veerman, hoe hoog hij de waarde van het beest schat, en als deze geantwoord heeft een som van 10 gouden schilden, stelt hij zijn slachtoffer voor, dat deze voor hem het dier op de markt brengt, natuurlijk tegen een billijke vergoeding. Hij zal tevreden zijn met 8 schilden en dus is de rest voor den veerman. Weldra komt de schipper in de herberg terug, draagt het geld af en noodigt den dief in zijne woning, maar deze heeft geen tijd. Zij nemen afscheid en de bedrogen eigenaar stapt in zijn schuitje. Daar hij tegen den stroom op moet roeien, werkt hij zich in het zweet en eindelijk als bijna de overkant is bereikt, moet hij de jobstijding van zijne vrouw hooren:

Perdidimus nostram, care marite, bovem.

Zij krijgen terstond vermoeden tegen den man, die zich in den vroegen morgen liet overzetten en de veerman besluit terug te gaan om te zien, of die vriend nog in de stad te vinden is. Helaas! de dief is verdwenen. De schipper spreekt den kooper van de koe aan en tracht hem uit te leggen, wat gebeurd is. Na eenig heen en weer gepraat stelt de man voor, dat de schipper het geld terug geeft, dan zal hij de koe afstaan. De veerman barst in tranen uit, want geld heeft hij niet en zonder koe durft hij niet te verschijnen voor de oogen van zijne vrouw. Er heeft een volksoploop plaats en men dwingt hem alles te vertellen.

Tum vero risus sublatus sidera pulsat.
Nec vir, qui risu se cohiberet, erat.

De behandeling van het verhaal wijkt sterk af van de ons uit Pauli bekende. In hoeverre De Wael voorgangers heeft gehad, is mij niet gelukt op te sporen. Misschien is wel eigen phantasie in het spel geweest. In een tweede gedicht van hem, getiteld: »De Barta et marito eius per studentem Pariensem subtiliter deceptis" is het verschil met andere lezingen wel-is-

waar niet zoo groot, maar toch heeft hij van tijd tot tijd een penseelstreekje, dat ongetwijfeld op zijn rekening komt.

Het verhaal, door Prof. Bolte geciteerd uit het Antwerpsche Cluchtboeck van 1576 (Tijdschr. 1891 p. 132 vgl.), blijkt volgens zijne inlichtingen overeen te stemmen met de lezing van Pauli.

Y. H. ROGGE.

BIJLAGE.

Verhaal van Smetius.

Apud Brouwylerianos[1]) quidam apud hospitem divertit Coloniam postridie iturus, cum hospes se itineris comitem summo mane futurum promitteret, ille stabuli aediumque exitu cognito, cum familia ad somnum se composuisset, vaccam stabulo educit; eamque in dumeto itineri vicino pabulo apposito alligat, reversus hospitem primo diliculo ad iter vocat; cum loco in quo vacca manebat vicinus esset, hospitem rogat lento gradu iter ut faciat, esse sibi quod verbo in villa vicina peragat, vaccam se ibi habere. Mox vaccam ducens hospiti se iterum jungit; hospes cum sole oriente vaccam propius videret, Nisi simul domo discessissemus, inquit, hanc vaccam meam esse contenderem. Alter nugas hospitem agere, plures vaccas sibi mutuo posse esse similes. In urbem cum ventum esset, cum hospite agit amice, ille dum alter nescio que negotia fingens nectit vaccam ipsius nomine vendit, pecuniamque vaccae pretium illi numerat. Ille in hospitio vinum promi prandiumque apparari cum jussisset, nova negotia simulat et nunquam reversurus hospitem in diversorio expectantem relinquit; superveniunt domestici, qui ipsi vaccae abductionem narrant. Hic ille primum errorem agnoscit, et queritur se propriam vaccam furis commodo vendidisse.

---

1) Bruwilre (Brauweiler), dorp bij Keulen. Caesarius Heisterbacensis noemt dit plaatsje eenige malen. Er bevond zich een abdij van den H. Nicolaus

---

EENIGE OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING VAN J. TE WINKEL, *DE NOORDNEDERLANDSCHE TONGVALLEN*, Afl. 2.

Door de redactie van »Museum" was mij verzocht, bovengenoemde aflevering aan te kondigen, en ik zou daaraan juist voldoen, toen dat tijdschrift ophield te bestaan. Nu de aankondiging zelf daardoor achterwege blijft, zou ik toch gaarne eenige er voor verkregen inlichtingen en gemaakte opmerkingen onder de aandacht der lezers van dit tijdschrift brengen. Ik vrees daarbij wel eenigszins den schijn van voornamelijk oog te hebben voor de kleine leemten en tekortkomingen, die nu eenmaal onvermijdelijk zijn in een werk, waarbij zooveel dialecten ter sprake komen, terwijl de schrijver genoodzaakt is af te gaan op door anderen verstrekte gegevens. Doch ik wenschte ook van mijn kant althans iets bij te dragen tot bereiking van het doel, dat de auteur zich voorstelt, en mij dunkt dat het hem slechts aangenaam kan zijn, indien ook anderen opgemerkte afwijkingen meedeelen. Op die wijs zal het werk, zelf reeds van zoo groote waarde, leiden tot nog nauwkeuriger kennis, die immers slechts door veler medewerking en controleering bereikbaar is.

Diphthongeering der lange *î* aan 't woordeind en vóór klinkers wordt toegekend aan de Zuidelijke helft van het Westerkwartier, ongeveer tot Grijpskerk (bl. 133). Volkomen scherpe grenslijnen, kan hier bijgevoegd worden, zijn niet te trekken, want hoe de bewoners van buurten en alleenstaande huizen spreken, hangt voor 't grootste deel af van het dorp, waar ze school gegaan en dus met de dorpsjeugd verkeerd hebben, voor een kleiner deel van de ouders en anderen, met wie ze hebben omgegaan. Maar met dit voorbehoud kan men zeggen: het *Westen en Zuiden,* (de dorpen der gemeenten Grijpskerk, Grootegast,

Oldekerk, Marum en De Leek) zijn het gebied, »waar niet alleen *wij* met tweeklank, maar ook *wie* gezegd wordt." Dit is zoo te verstaan, dat men op de meeste plaatsen een tweeklank hoort, maar niet op alle. In de laatste maanden ben ik in de gelegenheid geweest, menschen uit verschillende deelen van dit gebied te spreken en zoo te constateeren, dat men den tweeklank uitspreekt in de geheele gemeente Grijpskerk en in de dorpen Grootegast, Sebaldeburen, Doezum en Tolbert, naar vroegere inlichtingen ook in Niekerk (= gemeente Oldekerk); maar men deelt mij tevens mee, dat in sommige andere plaatsen, b. v. Niebert en Noordwijk, *wie* wordt uitgesproken. Dit geheele gebied vertoont niet alleen ten aanzien der personalia, maar ook in zijn algemeen phonetisch uiterlijk een zoo exceptioneele bontheid, dat het nog een onderzoek dorp voor dorp verdient. Hoe weinig de opgave volstaat: »tweeklank aan 't woordeind en voor klinker," bewijst b.v. het subst. *snī* 'sneeuw' (naast het verbum *snein*, aan welks prototype (mndd. *snīen*) het natuurlijk indertijd zijn ī in plaats van ē ontleende), dat in Sebaldeburen bleek thuis te zijn, terwijl mij vroeger reeds voor Visvliet was opgegeven: subst. *snī* en *snei*, verbum alleen *snein*.

't Is stellig onjuist, dat men in Zuidhorn zou zeggen *vrai*, *vraien* (bl. 144). Van jongs af en ook nog in den laatsten tijd hoorde ik duidelijk dezelfde *aei* als elders. Zuidhorners, aan wie ik vroeg, of misschien sommigen zeiden *vrai* enz., verklaarden zulk een uitspraak nooit gehoord te hebben.

Bl. 143 vlg. lezen wij: »Niet overal in Groningerland klinkt de tweeklank als *aei*. Hier en daar helt hij sterk tot *ai* over. Molema zegt bij zijne opgave voor Warfum: »De *ij* trekt in Hunsegoo naar *ai*, weshalve de meesten dan ook aldus schrijven. M. i. ware het beter de *ij* in zulke gevallen van een teeken te voorzien." Daarentegen zegt J. Onnekes (*Taal en Letterbode* III bl. 96) voor het dialect van Hunzegoo: »Een enkele maal wordt *ij* tot *ai* verhard: *hai*, *zai* en *waiden;* een enkele maal ook behoudt ze den Hollandschen klank: *vrijen*, *dijen*, *brij*." Uit de woorden van Onnekes mogen wij opmaken, dat hij als

diphthongeeringsproduct geen anderen klank kent dan de in Groningerland gewone *aei*, immers *hai* en *zai*, die hij met *waiden* op één lijn stelt, hebben een andere ontwikkeling dan *braei* enz., ook volgens T. W. (Bijdr. bl. 91, 94). En zou Molema met zijn *ij* wel uitsluitend het oog gehad hebben op woorden als *brij*? Ik geloof het niet, want hij zegt, dat de meesten haar als *ai* schrijven. En de heer Kramer, leeraar aan de hoogere burgerschool te Warfum, Molema's woonplaats, wien ik bij dezen dank zeg voor de inlichtingen, aldaar door hem ingewonnen, heeft bevonden, dat men er zegt: *braei, vraei, vraein, daein* enz. met *ae* = *è*; daarentegen; *daip* ʻdiepʼ, *stain* ʻsteenʼ enz. De *a* der laatste woorden is (in alle plaatsen waar ze gehoord wordt, geloof ik) tevens kort, in tegenstelling tot de gerekte *ae* der eerste.

Het woord *houwelijk*, of liever *houwelk*, heeft een nog beperkter gebied dan men uit bl. 171 zou opmaken; immers naar men mij opgeeft en in overeenstemming met mijn eigen waarneming wordt het ook niet gebruikt in 't Westerkwartier en in de stad Groningen, en naar de inlichtingen, die de heer Kramer ontving, evenmin in Warfum. B. v. voor *gedurende hun huwelijk* zegt men in 't Wkw. *ien*, in de stad *in heur troun*.

P. 180 merkt T. W. op, dat bij de sterke werkw. der eerste klasse de *ie* vrij algemeen tot onvolkomen *i* verkort is in den 3den ps. enkv. Geldt dit ook niet voor den 2den? In Groningen althans hoort men zoowel *krigst*, *kikst*, *vrifst* ʻgij wrijftʼ als *krigt*, *kikt*, *vrift*, en in Drente of ten minste in een deel van Drente eveneens.

Verder zegt T. W., »dat ook de verkleiningsvorm der woorden bijna overal tot verkorting van *ie* tot *i* aanleiding heeft gegeven." Zou dit verschijnsel, onbekend in Groningen en in geheel Drente of in een groot deel van die provincie, in elk geval tot in Emmen, niet over ongeveer hetzelfde gebied voorkomen als de diminutiva met Umlaut?

In de *Bijdragen* wordt p. 81 ben. en p. 82 vermeld Gron. *betaejn* als »beschuldigen" en als »(laten)" begaan. Deze twee

verba moet men echter wel uiteen houden. Den hier bedoelden klank, als in *deajn* enz., dus als onvolkomen Nedl. *e*, doch langer, heeft alleen *betaejn* »beschuldigen." 't Andere werkw. (dat o. a. in de stad niet moet bestaan) heeft als eerste lid den korten klank tusschen onvolk. *a* en onvolk. *e*, elders ook dien van onvolk. *a*, dus denzelfden als de Groninger vormen van *diep*, *brief*, *steen* (mnd. *ē*). Wel zou men ook bij de *ē* < *io* diphthongeering vóór vocaal verwachten, doch die vocaal is blijkbaar vroegtijdig met de *ē* versmolten; vgl. *te laein* 'te leen' en *laeinn* leenen, met denzelfden klank als *betaein loatn* 'met vree laten'. Dienovereenkomstig is 't ww. voor beschuldigen drielettergrepig (met nasalis sonans), dat voor (laten) begaan tweelettergrepig. — Evenzoo onderscheide men (Bijdr. 91) 't meer *a*-achtige Gron. *haei* van *daei*, *haei* enz. in 't W. van 't Westerkwartier met *è*.

Bijdr. 92 wordt voor *hij* als enclitisch opgegeven: Friesch en Groningsch *ər*; buiten 't Westerkwartier zegt men echter in Groningen *ə*.

Over het volgende punt moet ik iets uitvoeriger zijn, met het oog op het later te behandelen consonantisme. Op bl. 174 lezen we: »Ook in het Groningsch bleef de *ī* ongediphthongeerd, daar de *d* (ook de uit *þ* voortgekomen *d*) er bewaard is gebleven, als duidelijk uitgesproken dentaal in het dialect der stad Groningen (zie Bolland, *Taalk. Bijdr.* II 294 vlg.), waar men dus *lied'n*, *bliede* zegt, en als zeer zwak uitgesproken *d* in de provincie, zoodat tegenover Molema, die *lied'n* schrijft, Dr. W. de Vries (Het voc. van Noordhorn bl. 73) zelfs *lie'n* opgeeft." Op bl. 131 wordt vermeld: »te Burum en Stroobos *bliebn* (als in Groningen)." En 133: »In de niet Friesche streken van Friesland worden *g* en *d* niet uitgestooten: dáár zegt men dus *kriegen*, *zwiegen*, *lieden*, *mieden*, *snieden* en vermoedelijk ook *wieden*." Nu, wat Friesland betreft kan ik niet oordeelen. Maar in de stad is de uitspraak juist als in Noordhorn en elders — wat ik ten overvloede nog eens opzettelijk heb nagegaan door mij door verschillende personen deze en andere woorden te

laten voorspreken en ze daarna ook hun voor te spreken —; het verschil tusschen Bolland-Molema en mij zit in de opvatting. We hebben hier n. l. te doen met het verschijnsel, dat Te Winkel elders (*Grammatische Figuren* bl. 262) aldus beschrijft: »Groningers... laten, zonder er zich zelf van bewust te zijn, steeds, als een woord met de letters *ien* eindigt, na de lange *i* en vóór de sonore *n* eene flauw uitgesproken *d* hooren, en zeggen b. v. *kniedn* voor *knieën*...."

Tot recht verstand der zaak ben ik hier gedwongen, even uit te weiden over deze eigenaardigheid der Groninger uitspraak (die trouwens ook elders voorkomt). Terwijl men natuurlijk bij het uitspreken van woorden als *tien*, *boom*, *bang* geleidelijk overgaat van den (al of niet genasaleerden) klinker op de nasaal, doet men dit niet vóór nasalis sonans. Voor een oogenblik is het mondkanaal reeds, het neuskanaal nog gesloten, en blijft eenige adem toestroomen. Zoodra dan de toegang tot den neus wordt geopend, gaat de eenigszins opgestuwde lucht er door, waarbij soms een klank ontstaat, dien men kan beschrijven als een zeer zwakke, faucaal explodeerende en, zoover ik kan waarnemen, in den regel »stimmlose" lenis. Zoo hoort men wel een dgl. *d* in *lai*[*d*]*n* »leien", *geve kou*[*d*]*n liengkouk* »geef de koe een lijnkoek." Vaak is de adem niet sterk genoeg om explosie te veroorzaken; dan wordt het oor van den vreemdeling getroffen door het abrupt beginnen der nas. sonans. Om den klank te krijgen, late men, na te hebben uitgesproken *knie*, de *ie* geheel rusten, en articuleere daarna, zonder pauze, de nas. sonans zooveel mogelijk gelijk men in den »Satzanlaut" zou doen. Wie nu gewoon is in *knieën*, *zeeën*, *hou een oogenblik op* min of meer een *j* of *w* als overgang te hooren, krijgt ook zelfs in het tweede geval den indruk van een zwakke *d*, daar men immers eenigszins verwante eigen klanken in de vreemde pleegt »hineinzuhören." Wil men dus phonetisch schrijven, dan moet men de *d* òf ook bezigen waar ze vroeger niet stond, òf haar ook weglaten waar ze wèl stond. Ik meen, dat alleen het laatste rationeel is, niet alleen omdat de besproken klank in

genoemd geval steeds gehoord wordt en uitdrukkelijke aanwijzing dus overbodig is, maar vooral omdat men er niet opzettelijk voor articuleert. — Wat hier gezegd is van den overgangklank vóór de dentale nas. sonans, geldt mutatis mutandis ook vóór de labiale en gutturale.

De *d* van *bliede* echter wordt, als niet vóór nas. sonans staande, overal duidelijk (zoover ik kan waarnemen weer meest als »stimmlose" lenis) uitgesproken.

Bl. 83 der *Bijdragen*. »Tegenover het Stadgroningsch *zwieǵn* (*Taalk. Bijdr.* II 295) geeft Dr. W. de Vries voor Noordhorn *swie'n* op (Voc. van Noordhorn bl. 42)." Met *z* wordt dit woord in 't Noorden nooit uitgesproken, zooals zeer duidelijk te hooren is; maar de Groningers zijn gewoon, ook bij 't spreken der gemeenlandsche taal, altijd *sw* te zeggen in plaats van *zw*. En daar bijna niemand zich van die afwijking bewust is, zoo schrijven ze de Groninger woorden met *zw* zoo goed als de Nederlandsche; ze spreken immers beide gelijk uit. — De slotklank van het woord is door mij t. a. p. opgegeven als *gutturale* nas. sonans; dit verklaart in verband met het hier voorgaande tevens de schijnbare afwijking ten opzichte der *g*. Men hoort dus in Stad en Lande *swî* (+ onwillekeurigen overgangsklank; vgl. bov.) + guttur. nas. sonans.

Wat de lengte der *ie* aangaat (142 en 143), zoo stemt de opgave voor Noordbroek, die slechts tweeërlei quantiteit uiteenhoudt, door *wyf* en *twyfeln* als kort op te geven feitelijk overeen met mijn opgave voor Noordhorn, die vier quantiteiten onderscheidt en *wif* (d. i. *wief*), *twivln* halflang noemt, want zoo heet hier die bescheiden lengte, welke een vocaal, die vóór explosiva volkomen kort zou geweest zijn, vóór een spirans haast onvermijdelijk aanneemt. Slechts het als lang opgegeven *lief* wijkt dus af van 't Noordhorner *lif*, dat alweer halflang is [1]). Bij *wies* mis ik de vertaling: in Noordhorn en

1) Door een drukfout vinden we als zeer lang opgegeven *vier* in plaats van *vief* (bl. 142 r. 3 v. o.). — Bl. 143 r. 13 v. o. staat *wierok* voor *wierook*.

op vele andere plaatsen is 't adj. halflang, 't subst. zeer lang[1]).

Even wil ik nog vermelden, dat men mij voor Emmen in Drente opgeeft: *bree*, *vree*, *vreeën*.

Ten slotte veroorloof ik mij nog, op een enkel punt een afwijkende opvatting te bepleiten. Het feit, dat men in woorden als *bij*, *mij* enz. in sommige streken een *î* hoort, in andere een tweeklank, geeft T. W. aanleiding om gebieden te onderscheiden, waar de *î* aan 't woordeind niet, en zulke, waar ze wel gediphthongeerd word. Nu durf ik niet zeggen, dat dergelijke streken niet bestaan. Maar op zijn minst voor een deel van het terrein blijf ik de volgende ontwikkeling aannemen: *î* aan 't woordeind vóór consonant, *aei* vóór vocaal van 't volgend woord; daarna generaliseering, hier in deze, daar in gene richting. — In pausa acht ik de zaak onzeker, maar vóór een woord, waarmee *bî* enz. enclitisch verbonden was, schijnt mij reeds a priori nauwelijks een andere ontwikkeling mogelijk, dan in den »Wortinlaut". Ongelukkig kan de regel door geen materiaal rechtstreeks bewezen worden, omdat elke eind-*î* nu eens voor voc., dan weer vóór cons. stond. Maar wel blijkt uit het reeds vermelde *snī* ‘sneeuw’, dat althans in 't Westelijk Westerkwartier de ontwikkeling niet was, gelijk T. W. zich haar voorstelt, n. l. met phonetische diphthongeering in den »Wortauslaut". Dit moet ons ook ten opzichte van andere streken dubbel sceptisch stemmen.

Mogelijk ware het ook, in dit Westgroningsch *maei*, *haei* enz. (met *è*, niet met den tusschenklank tusschen *è* en *à*) diphthongeering te zien van *ē* (vgl. *hē* in Twente enz., bl. 176) vóór voc., zooals in *slaeidoorn* (ohd. *slêha*). De genesis dier *ē* ware onzeker, bij de pronomina wegens oude wisselvormen en onderlinge inwerking, bij *bij* omdat attractie kon uitgaan van een volgend *mij*, *dij* (wier toenmalige vorm natuurlijk in 't midden blijft).

Groningen, April 1902. W. DE VRIES.

1) Correctuurnoot: Ik verneem van iemand uit Noordbroek, dat het subst. luidt *wiese*.

NASCHRIFT.

1. Bijdr. 43. M. i. behoeft *-schip* zoo min als *-schop* (naast *-schap*) in 't Delflandsch van Huygens een toonloozen klinker voor te stellen: *-schip* is immers reeds mndl. en hoort men nog in 't Westl. Westerkwartier; verder Oostwaarts zegt men *-schop*, met een tot *oe* overhellende *o*, in de stad Groningen *-schap*. En H. stelt in deze stukken den toonloozen klinker slechts door *i* voor: 1° vóór den klemtoon in vreemde woorden, n.l. in *ackirderen* (ed. Worp I 168 r. 100), *tribbleren* (I 175 r. 169), *rappirtere* (I 176 r. 217), *pistuer* (I 174 r. 151); 2° in slotlettergrepen vóór gutt., eens vóór lab. spir. (*hallif* I 172 r. 49), vóór dent. spir. in 't tweemaal voorkomende *Venis* (I 173 r. 105 en 180 r. 379) en mogelijk in *kermis* (Hofw. 1831).

2. Bijdr. 82. Ook in een deel van Groningen zegt men *biele*, b.v. in de stad.

3. Bijdr. 89. Uit de andere woorden, die er in vele streken naast staan, zou ik nog niet durven besluiten, dat *blijdschap* niet *het* eigenlijke volkswoord is: dialecten toonen zich menigmaal rijk aan synoniemen.

W. D. V.

NOGMAALS STARTERS *FRIESCHE LUSTHOF.*

Boven »Aanneemlijke Dood" (bl. 24, 25 der »Boertigheden" in de uitg. van 1634; bl. 489, 490 in van Vlotens uitgave) staat als stemme *O doe not, doe not kil me yet for I am not etc.* Deze woorden zijn deel van het refrein van een gedicht dat in de Engelsche liedboeken naar zijn aanhef wordt aangeduid als *When Phoebus addrest* en dat door Starter onder bovengenoemden titel vertaald werd. Het Engelsche gedicht komt voor in de volgende verzamelingen: 1° *Wit and Drollery*, 1656, p. 35; 2° in »*the Percy folio MS.*", vol. IV, p. 7 (waar de coupletten 4 en 5 ontbreken); 3° in *Merry Drollery compleat* being Jovial Poems, Merry Songs, etc. collected by W. N., C. B., R. S., & J. G., Lovers of Wit, Both parts, 1662, 1670, 1691. Opnieuw onder denzelfden titel uitgegeven in 1876 (Now First Reprinted from the Final Edition, 1691. Ed. by J. Woodfall Ebsworth. Boston, MDCCCLXXV), alwaar ons gedicht op bl. 250 voorkomt; 4° in de »*Roxburghe Ballads*" ed. 1869, II 1009. De zangwijze, aangeduid als *When Phoebus addrest* is, met de woorden, te vinden in: Old English Popular Music by William Chappell. A new edition with a preface and notes, and the earlier examples entirely revised by H. Ellis Wooldridge, I and II. London 1893. p. 172—174. De schrijver van het gedicht is onbekend. De oudste vorm waarin wij het lied kennen is Starters vertaling. Ter vergelijking laat ik hier het oorspronkelijk volgen zooals het voorkomt in *Merry Drollery*.

The Night encounter.

When Phoebus had drest [1]) his course to the West
To take up his rest below,
And Cynthia agreed in her glittering weed
Her light in his stead to bestow:

1) Aanteekening op p. 392: "This is a corruption of "when Phoebus addrest his course," etc."

I walking alone, attended by none,
I suddenly heard one cry,
O do not, do not kill me yet,
For I am not prepared to dye.

At length I drew near to see and to hear,
And straight did appear to shew,
The moon was so bright, I saw such a sight
It's fit no Wight should it know:
A man and a maid together were laid,
Aud ever she said, nay fie,
O do not, etc.

The youth was so tough he pull'd up her stuff,
And to blindman-buff he did go,
Though still she did lye, yet still she did cry,
And put him by with a no;
But he was so strong, and she was so young,
But she rested a while for to cry,
O do not, etc.

Thus striving in vain, well pleased again,
She vowed to remain his foe,
She kept such a coyl, when he gave her the foyl,
The greater the broyl did grow;
For he was prepar'd, and did not regard
Her words, when he heard her cry,
O do not, etc.

He said to the Maid, Sweet be not afraid,
Thy Physitian I will be;
If I light in the hole that pleaseth me best,
I'll give thee thy Physick free;
He went to it again, and hit in the Vein
Where all her whole grief did lye;
O kill me, kill me once again,
For I am prepared to dye.

At length he gave o'r and suddenly swore,
He 'd kill her no more that night,
He bid her adieu, for certain he knew
She wou'd tempt him to more delight:
But when they did part it went to her heart,
For at length he had taught her to cry,
O kill me, kill me once again,
For now I am prepared to dye.

Nog valt op te merken dat in Percy Folio IV, p. 7, de aanvangsregel luidt: *When Phebus addrest himselfe to the west.* De afwijkingen die er bestaan tusschen Starters vertaling en den Engelschen tekst maken het waarschijnlijk dat er een andere, misschien oudere lezing van dezen laatste in omloop geweest is. Men vergete niet dat vele dezer liederen eerst laat werden opgeteekend of een plaats vonden in verzamelingen, zoodat er ruimschoots gelegenheid was voor het ontstaan van verschillende redacties. Zoo vond ik onlangs twee variaties op het thema van de *Menniste Vryagie,* die ik belangrijk genoeg acht om hier te laten volgen, vooral daar zij voorkomen in verzamelingen die in ons land moeilijk of niet te raadplegen te zijn. De eerste komt voor onder den titel »The way to wooe a Zealous Lady" in *Merry Drollery compleat*, uitg. 1875, bl. 77—79, en op bl. 194, 195 I (Dl. I) van de zoogenaamde *Rump Collection* (Rump: or an exact collection Of the Choycest Poems and Songs relating to the Late Times. By the most Eminent Wits, from Anno 1639 to Anno 1661 London — 1662).

The way to wooe a Zealous Lady [1]).

I came unto a *Puritan* to wooe,
  And roughly did salute her with a Kiss;
She shov'd me from her when I came unto;
  Brother, by yea and nay I like not this:
And as I her with amorous talk saluted,
My Articles with Scripture she confuted.

She told me, that I was too much prophane,
  Ant not devout neither in speech nor gesture;
And I could not one word answer again,
  Nor had not so much Grace to call her Sister;
For ever something did offend her there,
Either my broad beard, hat, or my long hair.

My Band was broad, my 'Parrel was not plain,
  My Points and Girdle made the greatest show;
My sword was odious, and my Belt was vain,
  My Spanish shooes was cut too broad at toe;
My Stockings light, my Garters ty'd too long,
My Gloves perfum'd, and had a scent too strong.

1) De tekst is die van de *Rump Songs.*

I left my pure Mistris for a space,
  And to a snip-snap Barber streight went I;
I cut my Hair, and did my Corps uncase
  Of 'Parrels pride that did offend the eye;
My high-crown'd Hat, my little Beard also,
My pecked Band, my Shooes were sharp at toe.

Gone was my Sword, my Belt was laid aside,
  And I transformed both in looks and speech;
My 'Parrel plain, my Cloak was void of Pride,
  My little Skirts, my metamorphis'd Breech,
My Stockings black, my Garters were ty'd shorter,
My Gloves no scent; thus marcht I to her Porter.

The Porter spide me, and did lead me in,
  Where his sweet Mistris reading was a Chapter:
Peace to this house, and all that are therein,
  Which holy words with admiration wrapt her,
And ever, as I came her something nigh,
She, being divine, turn'd up the white o'th' eye.

Quoth I, dear Sister, and that lik'd her well,
  I kist her, and did passe to some delight,
She, blushing, said, that long-tail'd men would tell,
  Quoth I, I'll be as silent as the night;
And least the wicked now should have a sight
Of what we do, faith, I'll put out the light.

O do not swear, quoth she, but put it out,
  Because that I would have you save your Oath,
In truth, you shall but kisse me, without doubt;
  In troth, quoth I, here will we rest us both;
Swear you, quoth she, in troth? had you not sworn
I'd not have don't, but took it in foul scorn.

De tweede komt in een andere verzameling Cavalier Tunes voor: *Choyce Drollery* (Extra Songs & Poems in Merry Drollery, 1661 omitted from the editions of 1670, 1691, when New Songs were substituted for them), ed. by J. W. Ebsworth, Boston 1876, p. 195, 196 onder den titel:

A Puritan

A Puritan of late
And eke a holy Sister,

A Catechizing sate,
And fain he would have kist her
For his Mate.

But she a Babe of grace,
A Child of reformation,
Thought kissing a disgrace,
A Limbe of prophanation
In that place.

He swore by yea and nay
He would have no denial,
The Spirit would it so,
She should endure a tryal
Ere she go.

Why swear you so, quoth she?
Indeed, my holy Brother,
You might have forsworn be
Had it been to another [,]
Not to me.

He laid her on the ground,
His Spirits fell a ferking,
Her Zeal was in a sound,
He edified her Merkin
Upside down.

And when their leave they took,
And parted were asunder,
My Muse did then awake,
And I turn'd Ballad-monger
For their sake.

De schijnheiligheid der Puriteinsche zusjes was een onderwerp waarover de tegenpartij niet licht uitgepraat raakte. De geestige dichter van *The Character of a Mistris*, beter bekend naar den aanvangsregel »*My Mistris is a shittle-cock*" (Merry Drollerie, bl. 60) zingt:

My Mistris is a Puritan,
She will not swear an oath,
But for to lye with any man,
She is not very loath;
But pure to pure, and there's no sin,
There's nothing lost that enters in, Fa, la, la.

Het is natuurlijk best mogelijk dat de door mij indertijd medegedeelde episode uit »How to choose a good woman from a bad" niet is van de hand van den schrijver van genoemd tooneelstuk, doch dat zij reeds toen een populair lied was dat al of niet gewijzigd door hem met veel handigheid ter geschikter plaatse werd ingelascht.

Terloops zij hier opgemerkt dat de »Menniste Vryagie" ook gezongen werd, al wordt in de »Lusthof" de wijze niet aangegeven. Boven Camphuysens *Klagte van Jan Jansz. Starter, Gedaen, als uyt het Graf, over syn dertel, en ontuchtig Liedboeck* staat toch: *Op de Wyse: Ick vrijde op een tijt een soet Menniste* etc.

2.

Op bl. 194, 195 van de uitgave van 1634 en op bl. 309—311 bij van Vloten vindt men een »*Klaegh-liedt, Over d'onrype doodt van Phyllis.* Als stemme wordt aangegeven: *The fairest Nymph those Valleis, or Mountaines ever bred, etc.*, welke later nog eenmaal voorkomt als zangwijze van de minneklacht beginnende: *O doel van myn gedachten, Vyerbaken van mijn hoop* (bl. 203; bl. 318). Ik laat hier het Engelsche gedicht volgen zooals het bij Chappell, I. 170, 171 voorkomt:

The fairest Nimph the vallies,
Or mountaines ever bred:
  The shepheard's joy,
  Soe beautifull and coy,
Faire Phillida is dead.
On whom they oft have tended,
And carold o're the plaines:
    And for her sake
  Sweet roundelayes did make,
  Admir'd of rurall swaines.
But cruell fates the graces envying
    Of this blooming rose,
    Nowe ready to disclose:
  With a frost untimely
  Nip'd this bud unkindly
And soe away her glorie goes.

Diana was chief mourner
At their sad obsequies,
Who with her trayne,
Went tripping o're the plaine,
Singing doleful elegies.
Menalchas and Amintas,
With many shepheards moe,
Who did desire
Unto her love t'aspire,
In sable sad did goe.
Flora, the goddesse that us'd to beautifie
Phillis daintie bowers
With sweete and fragrant flowers,
Now her brave adorninge,
And her flowers mourninge,
Teares thereon in vaine shee showers.

Venus alone triumphed
To see this dismall day,
As in dispaire
That Phillida the faire
Her lawes would not obey.
The blinded god his arrowes
And shaftes in vaine had spent;
Her heart alas!
Impenetrable was,
Nor would to love assent.
At which affronts, Cytherea repining,
Caused death with his dart
To peirce her tender heart:
But her noble spirit
Doth those joyes inherit
Which never more shall depart.

Chappell nam dezen tekst over uit Giles Earle's *Songbook*. Het lied komt ook voor in de Roxburghe Ballads II p. 345 vlg. onder den titel: *The Obsequy of faire Phillida: With the Stepheards and Nymphs Lamentation for her losse* [1]), met de volgende regels als tweede couplet:

1) To a new Court tune. Volgens Chappell t. a. p. komt de wijze ook voor in "*Urania*", Amsterdam 1663 en wordt daar aangeduid als "*Gravesande*".

The sheep for woe goe bleating
That they their goddesse misse,
And sable ewes,
By their mourning's hewes
Her absence cause of this.
The nymphs leave off their dancing,
Pan's pipe of joy is cleft,
For great's his griefe;
He shunneth all reliefe
Since she from him is reft.
Come, Fatall Sisters, leave your spooles,
Leave weaving altogether,
That made this flower to wither:
Let envy, that foule vipresse:
Put on a wreath of cypresse:
Sing sad dirges altogether.

Wat den inhoud betreft is er, zooals men zien zal, bij eenige overeenkomst ook veel verschil. Het is vooralsnog niet uit te maken of de coupletten die bij Starter wel, doch in 't Engelsch gedicht niet voorkomen, van hemzelf zijn of ontleend aan een andere redactie.

3.

Ook Starters Daphne [1]) is zooals de stemme reeds doet vermoeden naar het Engelsch gevolgd. In de Roxburghe Ballads (uitg. der *Ballad Society*) komt op bl. 529—531 van Deel II het volgende lied voor:

A pleasant new Ballad of Daphne. To a new tune.

When Daphne from faire Phoebus did flie
The west winde most sweetly did blow in her face:
Her silken scarfe scarce shadowed her eyes;
The god cried, "O pitie," and held her in chace:
"Stay, nimph, stay nimph," cryes Apollo,
"Tarry and turn thee; sweet nymph, stay!
Lion nor tyger doth thee follow;
Turne thy faire eyes, and looke this way.

1) Uitg. 1684, bl. 155 (in de inhoudsopgave staat 151); uitg. van Vloten, bl. 274. Vgl. Oud-Holland I, bl 109.

O turne, O prettie sweet,
And let our red lips meet:
Pittie, O Daphne, pittie, O pitty me:
Pittie, O Daphne, pittie me."

She gave no eare unto his cry,
But still did neglect him the more he did mone;
He still did entreat, she still did denie,
And earnestly prayes him to leave her alone.
"Never, never," cries Apollo,
"Unlesse to love thou do consent;
But still, with my voice so hollow,
Ile crie to thee till thy life be spent.
But if thou turne to me,
'Twill prove thy felicitie:
Pitty, O Daphne, pittie, O pitty me,
Pitty, O Daphne, pitty me."

Away, like the Venus dove, she flies;
The red blood her buskins did run all adowne;
His plaintive love she still denies,
Crying, "Help, help, Diana, and save my renowne:
Wanton, wanton lust is neare me —
Cold and chast Diana, aid!
Let the earth a virgin beare me,
Or devoure me quick a maid."
Diana heard her pray,
And turned her to a bay:
Pittie etc.

Amazèd stood Apollo then,
When he beheld Daphne turned as she desired;
Accurst I am, above gods and men;
With griefe and laments my sences are tired.
Farewell, false Daphne, most unkinde,
My love is buried in thy grave;
Long have I sought love, yet love could not finde,
Therefore shall this be thy epitaph:
This tree doth Daphne cover,
That never pitied lover!
Farewell, false Daphne, that would not pittie me,
Though not my love, yet art thou my tree.

De woorden zijn van Thomas Deloney (1543—1600) en komen voor in zijn *Garland of Delight* uitg. 1681. Ook in *The Royal Garden of Love and Delight*, uitg. 1674. De zangwijze komt nog voor in de »*Nederlandtsche Gedenck-clanck*" van Valerius (1626) als *Prins Dafne* (bl. 212). Ook hier weer zijn de afwijkingen vele: de zedenles in 't laatste couplet van Starter ontbreekt in den Engelschen tekst geheel.

Bij de tegenwoordige belangstelling in onze oude zangwijzen zal de toekomstige uitgever van Starter wel doen de muziek der oude uitgaven af te drukken!

Ten slotte wensch ik nog in herinnering te brengen dat de stemme boven: »S. V. B. Claegh-liedt, over de Onrijpe Dood van de Recht-Edele Juffrou M. V. B. sijne Nieus-getroude (van Vloten 60—62; uitg. 1634, bl. 40, 41): *Twas a youthful knight which loved a galjant Lady*" de eerste regel is van de ballade »Constance of Cleveland: to the tune of Crimson Velvet." (Roxburghe Collection III, 94). *Crimson Velvet* wordt ook wel genoemd *In the days of old* naar den eersten regel. Voor verdere bijzonderheden vergelijke men Chappell I 166—168 [1]).

Amsterdam, Mei 1902. A. E. H. SWAEN.

1) Nadat ik mijn vorig artikel over Starter geschreven had bleek mij dat een van „Camphuysens Stichtelijcke Rymen (uitg. 1647, bl. 146) als „sang" heeft „Essex Lamentatie. Of: Wat if a daye etc." Hen die belang stellen in het Engelsche lied verwijs ik naar Chappell (I 100, 101) waar het noodige wordt medegedeeld over verschillende lezingen enz.

GEWEL.

Naar aanleiding van het onder bovenstaanden titel in dit tijdschrift (21, 35 vv.) verschenen artikel is op te merken, dat een met dit woord in verband staande vorm ook in het Onfrk. wordt aangetroffen. Gl. Lips. 474 nl. geeft als vertaling van »coagulatum" *geuuallit.* Reeds in 1885 werd door F. Holthausen (*PBB.* 10,577) op de overeenkomst van dezen vorm met de os. glosse *geuuelid* gewezen. Af te wijzen is dus m. i. de door Heyne (*Kl. altnd. Denkm.*[2] p. 49) aarzelend voorgestelde verandering in *geuualtit*, die ook door Van Swaay is aangenomen (*Het prefix ga-gi-ge-*, p. 275). Eerder zou men de door Holthausen voorgestelde lezing *geuuellit* kunnen aannemen, daar ook overigens in het Onfrk. voor *l*-verbindingen de umlaut is doorgevoerd.

Als vertaling van hetzelfde Latijnsche woord komt ook voor de vorm *gequahlit* (Ps. 67, 17, en zoo moet dus ook wel in de daaraan ontleende gl. 431 gelezen worden, waar *gequalhit* staat). Franck beschouwt (*I. F.* 12, *Anz.* p. 112) beide vormen, *geuuallit* en *gequahlit* als één. Naar 't mij voorkomt, moeten zij echter van elkaar gescheiden worden: de eerste staat in verband met *gewel* en den os. vorm *geuuelid*, het andere woord is een aan het Latijn ontleende vorm, in verband staande met den in de Prudentius-glossen (z. Wadstein, *Kl. as. Sprachdenkm.* p. 89) voorkomenden vorm *quagul*, bij Kiliaan *quaghel* uit *coagulum* (z. Paul's *Grundr.*[2] I p. 336; *Mnd. Wtb.* 3, 395).

Amsterdam. A. BORGELD.

DE *NABALIA*.

Tacitus verhaalt in het vijfde boek van zijn Historiae, Cap. 23 vv., hoe Claudius Civilis tegen het einde van den opstand uit het Bataven-eiland »trans Rhenum" vluchtte, en hoe daarop vele bondgenooten zich van hem afkeerden. Door den tegenspoed ontmoedigd, wenschte Civilis te onderhandelen en verzocht om een onderhoud met den Romeinschen opperbevelhebber Cerialis. Van de »*Nabaliae* fluminis pons" werd het middelste deel weggebroken, en, staande op de intact gelatene uiteinden van de brug, voerden de aanvoerders een gesprek over het water heen.

Dit is de eenige plaats, waar een rivier van den naam *Nabalia* wordt vermeld. Dat is echter nog geen reden, om er aan te twijfelen, of die rivier wel bestaan heeft, en om met Dr. J. G. Ottema, De Vrije Fries IV 146, den overgeleverden tekst voor bedorven te verklaren en *Nabaliae* te vervangen door *navalis*, een conjectuur, die ook daarom onvoorwaardelijk is te verwerpen, omdat geen Romein een »schipbrug" zou hebben aangeduid door de woorden »navalis fluminis pons". Sommigen hebben vermoed, dat *Nabalia* niet een riviernaam, maar een plaatsnaam is, en dat men te vertalen heeft: »de brug over de rivier te Nabalia". Dit is echter hoogst onwaarschijnlijk. Tacitus' tijdgenooten wisten voor het meerendeel evenmin als wij zonder een nadere aanwijzing, wat met den naam *N.* bedoeld werd, een stad dan wel een rivier. Zooals de tekst nu luidt, ligt het voor de hand, de woorden *Nabaliae fluminis* met elkaar te verbinden en ook de Romeinen zelf hebben ongetwijfeld de plaats zoo opgevat. Had Tacitus iets anders willen zeggen, dan had hij zich duidelijker en ondubbelzinniger uitgedrukt. De verklaring, die ik van den naam geven wil, zou echter ook kunnen gelden, als er een stad mee bedoeld werd, zooals hieronder blijken zal.

Waar stroomde nu die Nabalia? Het eenige, wat uit het tekstverband is op te maken, is, dat zij zich niet ver van het Bataven-eiland »trans Rhenum" bevond, misschien wel één der grenzen van dit eiland vormde. Verschillende rivieren heeft men er reeds in willen zien: den Gelderschen IJsel, de Utrechtsche Vecht, de Lek. Waar de schrijver zelf ons in het onzekere laat, is het eenige toevluchtsmiddel de etymologie: Laat zich de naam ongedwongen met dien van een rivier of stad van tegenwoordig in verband brengen, dan heeft men voor de localiseering een eenigszins betrouwbare aanwijzing.

Reeds vroeg, in den tijd, toen op het gebied der etymologie alles mogelijk was, heeft men langs dezen weg verklaringen gegeven. Als curiosum vermeld ik die van Alting, (vgl. Ottema, t. a. p. blz. 144), volgens wien *Nabalia* in meer modernen vorm zou luiden *Na-Wale,* d. i. achter-*Waal* of tweede *Waal.* Op grond van deze goochelarij aarzelt Alting niet, in de Nabalia den IJsel te zien.

Met den naam van een nog bestaande rivier of stad laat zich, voor zoover ik weet, het woord *Nabalia* niet combineeren, wel echter met dien van een rivier, die in de latere Middeleeuwen ten gevolge van groote overstroomingen als zoodanig heeft opgehouden te bestaan. Nog steeds noemen de visschers het gedeelte der Zuiderzee tusschen Urk en Schokland *Nagel.* De overlevering weet mee te deelen, dat in deze streek indertijd geheele dorpen weggespoeld of verdronken zijn, en door oude charters wordt dit bevestigd. Meermalen is daarin o. a. sprake van een plaatsje *Nagele.* Zie hierover het uitvoerige artikel van J. Hogeman, Een oud Overijselsch Kerkdorp, geheel Kerspel en Stichtsleen, *Nagele* genoemd (Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Recht en Geschiedenis XII blz. 1 vv.). Behalve dit dorp bevond zich in die streek ook een rivier van denzelfden naam. In een charter van 966, waarbij Otto I aan het klooster St. Panthaleon te Keulen uitgestrekte goederen in ons vaderland schenkt, wordt in de nabijheid van Urk een *amnis Nakala* genoemd, in het

»Seebuch'' is sprake van de *Nagele*, welke naam hier niet zoo zeer een rivier, als wel een water in den geest van onze Zeeuwsche stroomen schijnt aan te duiden. Voor dit alles verwijs ik naar Dr. F. Buitenrust Hettema, Friese Plaatsnamen (4de deel van de Nomina geographica Neerlandica), blz. 4—8.

De door mij voorgeslagene etymologie is geenszins nieuw. Zij is reeds te vinden in Moulin's Historische Kamper Kronijk, blz. 94, en sedert hebben verschillende schrijvers haar verkondigd. Aangezien echter geen van allen op voldoende wijze rekening heeft gehouden met de moeilijkheden, die zich hier voordoen, houd ik het niet voor overbodig, een weinig uitvoerig daarop in te gaan.

Het is duidelijk, dat de vormen *Nabalia* en *Nagel* elkaar niet volkomen dekken. Waar Tacitus *b* schrijft, zou in onzen tijd een *v* te verwachten zijn, en onze *g* was bij 't begin onzer jaartelling reeds *g*. Ik geloof echter, dat beide vormen, die met *b* en die met *g*, naast elkaar bestaan hebben, reeds in Tacitus' tijd. De wisseling tusschen *b* en *g* in oud-Germaansche woorden komt te menigvuldig voor, dan dat men in alle gevallen aan bloot toeval zou moeten denken. Veel materiaal is door Zupitza, Die Germanischen Gutturale, blz. 35 vv., bijeengebracht. Wel is waar bezit het grootste deel hiervan geringe waarde; er blijft echter, nadat het waardelooze verwijderd is, genoeg over, om de wisseling aan te toonen. Voor eenige voorbeelden verwijs ik naar hieronder. Hoe het verschijnsel te verklaren is — als »Parallelismus zwischen gutturalen und labialen Wurzeldeterminativen'', waarvan Zupitza t. a. p. bl. 35 spreekt, kunnen op verre na niet alle gevallen verklaard worden —, komt er voor ons minder op aan: het is voldoende, het feit te constateeren, dat *b* en *g* wisselen. Ik vermeld hier nog een nieuw voorbeeld, dat m. i. in dit verband grooter waarde heeft dan al het materiaal van Zupitza. Het woord, dat ik op het oog heb, is evenals *Nabalia* een in Romeinsche bronnen overgeleverde Germaansche eigennaam en wel de naam van het volk, dat ten tijde van Plinius tusschen Keulen en het Bataven-

eiland woonde (Plinius, Nat. Hist. IV, 106). De naam komt in verschillende vormen voor: Tacitus schrijft *Gugerni* of *Cugerni*; het laatste is eveneens de lezing van eenige inscripties (Corpus Inscr. Lat. 3, 2712, 7, 1085, 1193, 1195). Twee andere bronnen kennen vormen met *b*, namelijk Plinius t. a. p., die *Guberni*, en een inscriptie uit Procolitia aan het vallum Hadriani in Schotland, die *Cuberni* schrijft. Er is dus geen twijfel mogelijk, dat zoowel vormen met *b* als met *g* bestaan hebben. Much, die Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur XVII, 156 vv., 223 v. den naam behandelt, houdt het niet voor onmogelijk, dat wij hier met dezelfde wisseling zouden te doen hebben als bij oijsl. *ylgr*: ohd. *wülpe*; ohd. *swîgên*, ags. *swígian*: got. *sweiban*; ogutn. *hagri*: os. *havoro, haboro* enz. Hij verkiest echter een andere verklaring boven deze, maar m. i. niet op voldoenden grond: alleen omdat »auf diesem wege keine deutung zu gewinnen [ist]", slaat hij een anderen weg in. Ik meen echter, dat men verstandig doet, bij woorden, waarbij het etymologiseeren een zoo gevaarlijk en onzeker werk is, als bij oud-Germaansche volksnamen — de artikels van Much, Beiträge XVII, getuigen er van —, niet al te haastig te zijn met het geven van verklaringen, en zich liever in moeilijke gevallen te bepalen tot het nauwkeurig vaststellen van den vorm. Bij het geval in questie is er tegen Much's opvatting nog een bezwaar. M. gaat uit van de vormen, die beginnen met *C* en splitst die resp. in *Cu-gerni* en *Cu-berni*, in oud-Germaanschen vorm gebracht **Kû-gernôz* of **Kû-gernai* en **Kû-bernôz*. Het eerste lid dezer samenstellingen is dan het Westgermaansche woord **kô*, **kû* (idg. **gôus*), ons *koe*. Deze verklaring zou ons echter dwingen, de anders zoo verlokkelijke verbinding van den plaatsnaam *Goch* met de met *G* beginnende vormen van onzen volksnaam op te geven.

Voorloopig doet men er dus m. i. goed aan, de hypothesen van Much als uiterst onzeker ter zijde te stellen en tevreden te zijn met het constateeren van de *g-b*-wisseling, die ook bij andere woordparen bestaat. Het is duidelijk, dat door het aan-

gehaalde voorbeeld de identiteit van *Nabalia* en *Nagel* aan waarschijnlijkheid wint.

Moulin zegt, Hist. Kamp. Kron. 94, dat de visschers niet alleen van *Nagel*, maar ook van *Navel* spreken. Echter zal M., die ook reeds *Nabalia* en *Nagel* voor identisch hield, dezen vorm met *v* wel »pour le besoin de la cause" verzonnen hebben [1]). Tegenwoordig althans is bij de Urker visschers alleen de *g*-vorm in gebruik, zooals de heer R. Jansma te Urk de vriendelijkheid had, mij te berichten.

De door mij voorgeslagene verklaring van den naam *Nabalia* dwingt ons nog niet, de onderhandelingen tusschen Civilis en Cerialis juist in de buurt van Urk te stellen. Het is niet onmogelijk, dat de rivier de *Nagel*, die eens in die streken stroomde, een voortzetting was van den IJsel en dat in dien tijd ook de rivier hooger op denzelfden naam droeg.

Zwolle, 11 Augustus 1902. N. VAN WIJK.

---

1) Ook P. O. van der Chijs, De Munten der voormalige Heeren en Steden van Overijssel 13[2]), spreekt in verband met de *Navalia* van de „*Navel* of *Nabel*" bij Kampen.

MIDDELNEDERLANDSE SPREEKWOORDEN.

In mijn artiekel over de Berlijnse refereinen-bundel van 1524 heb ik er op gewezen dat de verzamelaars van spreekwoorden daarin een rijke oogst zullen vinden. Bij zulke volkspoëzie ligt dat trouwens voor de hand. Niet zo licht zou men er toe komen, met dit doel de Middeleeuwse stichtelike litteratuur te gaan doorsnuffelen, omdat de oogst daar uiteraard zeer schraal zou zijn, vooral in verhouding tot de grote handschriften-voorraad. Het kan dus zijn nut hebben, hier mee te delen wat ik terloops opgetekend heb. Ik volg daarbij het voorbeeld van Van Vloten, die achter zijn *Prozastukken* een bladzijde spreekwoorden liet afdrukken, maar die verzuimde de bronnen te vermelden.

Uit het tractaat *Die gheestelike apteke* (Ms. Gent Univ. Bibl. 1301): [1])

fol. 5v. Het is ghemeynlic waer: hoe schoenre vrouwen hoe lichter ende onsteder herte.
fol. 6. Men seecht: die cleidinghe is die man.
fol. 8. Men seecht: tis alleens wie die wynt weyet als dat schepe in die haven coemt.
fol. 9v. Men seit: eyghen lof stinct.
fol. 10. Al ronde vuer goede vuer; een god ende enen pot.
fol. 12. Men seecht: die der ghemeynten dient en dient nyement.
fol. 15. Men seecht: het is alleens wie die man is des hem god der eren gan.
fol. 15. Men seecht: hoe edelre mensche hoe boechsammer hals.
(Ms. Leiden Letterk. 1030, fol. 34v: woe bet geboren woe ghebuychsomer hals).
fol. 21v. Van enen reynen putte putmen reyne water.
fol. 23. Men seecht: al dat selden of vreemde is dat is lief.
fol. 23v. Men seecht: die een ezel te parijs brochte die en solde daer gheen peert werden. Oec seechtmen dat die reygher sijnen stert mede vuert waer hi vliecht.
fol. 27. Men seecht in enen sproeke: Wie mij seecht dat mij mysteit dat is mijn vrient al waert mij leit.

1) Zie daarover mijn *Mnl. leg. en ex.* blz. 57. Men moet er dus op verdacht zijn dat deze spreekwoorden uit het Latijn vertaald kunnen zijn, maar omgekeerd de Latijnse spreekwoorden waarschijnlik dikwijls vertalingen zijn van wat in de volksmond leefde.

fol. 29. Mallic maecdent gheerne schoen voer sijn doer.
fol. 24. Vander noet een doecht maecken.
fol. 38. Een ledich mensche is een pluemkussen des viants.
fol. 72. Men seecht: onghelike schotelen maken scheel oghen.
fol. 81. Men seecht: ten is niet al goet dat schijnt als goet, noch alle gheen guede appelen die suverlic laet.
fol. 81v. Men seecht: lief sunder wederlief is verloren arbeit. [1])
fol. 82v. Men seecht: weelde en staet niet te verdraghen.

Uit hetzelfde tractaat: *Der susteren gheistelike abteeck* (Ms. Leiden Letterk. 1030).

fol. 31v. Men secht dat ynder nacht alle katten graw synt.
fol. 35. Dat is een quaet vogel die sijns selffs neest untreynt.

Uit de *Spegel der susteren*, in hetzelfde handschrift:

fol. 16. Men seght ynt ghemeyne: hie is wijs ende wel gelert die alle dynck ynt beeste kert.
fol. 6. Haldet deen volck ynder lucht toe vriende soe scaeden u al crayen opten tuyn nyet.

Aan een anoniem tractaat in Ms. Kon. Bibl. Brussel 888, [2]) zijn de volgende spreekwoorden ontleend:

fol. 211d. Men pleghet te seggen: onconde maect onminne.
fol. 212c. Die boghe die en mocht soe goet niet wesen woude men te seer spannen hi en soude breken.
fol. 212d. Men pleech te segghen: die bi den pecke wandelt, hi worter bi wilen af besmet.
„ Men pleecht te segghen: al daer goede hoede es, daer es goede vreede, ende soe naeder den vier so heeter, ende van nae wandelinghe soe coomt temptacie.
fol. 213b. Men pleghet te segghen: die goede boom draghet die goede vrucht ende die quade boem die draghet die quade vrucht.
„ Wiltu emmer den mensche kennen wat hi es soe maerct wat hi mint ende waer hi hem aen ghesellet, soe moechstu weten sonder enighe twifelinghe wat hi es.
Dat die mensche mint dat es hi oft hi waerdet dat hi mint.
fol. 237b. Men pleghet te segghen: goeden wille en es gheen erve.
fol. 260d. Dat inden vaten es dat rickter wt. Een letter ontsiert een heel veers, ende een veers ontsiert den psalm.

---

1) Het woord „arbeit" is later bijgeschreven.
2) Zie over dit tractaat *Mnl. leg. en ex.* blz. 329, noot 1.

Datmen inden sneu verbercht dat en mach niet langhe verborghen weesen.

fol. 263c. Een ruidich scaep maecktse onreyn al die bij hem wandelen.

fol. 267c. Men plach te segghen: als een man wast sijn goedt, soe wast sijnen moet.

„ Alle daghe weerscapen dat maeckt dicke een woeste hoeftede (l. hoefstede?)

„ Die sijn teer sedt na sijn neringhen dat es groote wijsheit.

fol. 268a. Die hout als hij heeft bij vaerter toe als hij bederft.

fol. 273b. Alle vrucht die te vruech rijpt es onbequaem.

fol. 280d. Onkinscap maeckt onminscap. Dat die menschen niet en kinnen, dat en moghen sij niet minnen. (Vgl. boven op fol. 211d.)

Eindelik noch enige verspreide spreekwoorden:

Ms. Leiden Letterk. 319:

fol. 70v. Men segget inder werelt: soe wie versaecht es dien iaecht men.

Ms. Den Haag Kon. Bibl. K 35 (*Cancellierboec*).

fol. 33. Bij den gheselscap kent men den man.

Ms. Amsterd. Moll N°. 51.

fol. 47v. Maect uter noet een doecht.

fol. 48. Die spaerlicken seyet die sal spaerlick meyen.

Ms. Gent Univ. Bibl. 1428. (*Die X regulen der liefden*):

VI. Men seit gemeinlick: vrienden goet is gemein goet.

X. Men secht: Aensien doet gedencken.

„ Men secht gemeinlick: Wie mij lief hevet die heft oeck lief mijn hont.

Ms. Brussel Kon. Bibl. 667.

fol. 121d. Aen de tekene bekint men den man.

„ Ghelijc suect sijns ghelijc.

Ms. Brussel Kon. Bibl. 2224.

fol. 152. Alle ghelofte is scout.

C. G. N. DE VOOYS.

EEN NIEUW FRAGMENT VAN *VAN DEN LEVENE ONS HEREN.*

In een opstel, voorgedragen in eene vergadering der Koninklijke Akademie en opgenomen in hare werken [1]), heb ik, hetgeen merkwaardig genoeg nog nooit te voren was geschied, den tekst van het onder den naam »Van den Levene ons Heren" in onze mnl. letterkunde bekende dichtwerk met de ons bewaard gebleven fragmenten vergeleken, den ouderdom er van bepaald, de zeer uiteenloopende oordeelvellingen van Jonckbloet en Moll aan den eenen en Te Winkel aan den anderen kant getoetst, en de overtuiging uitgesproken, dat de werkelijk dichterlijke tekst onder de handen van een of meer afschrijvers zeer heeft geleden. Er ligt dan ook een zeer groote tijdruimte (meer dan anderhalve eeuw) tusschen den oorspronkelijken tekst, welke naar mijne meening tusschen 1260 en 1270 moet zijn gedicht, en het Utrechtsche afschrift, dat in 1439 te Oetingen in Zuid-Brabant is vervaardigd [2]).

Dit afschrift is, gelijk bekend is, in 1843 uitgegeven door P. J. Vermeulen, Archivarius der Provincie Utrecht, en wel op verdienstelijke wijze: de nauwkeurigheid, waarmede het hs. is afgeschreven, laat niets te wenschen over, en de inleiding en woordenlijst kunnen de vergelijking met de meeste uitgaven der beroemde »Vereeniging" zeer goed doorstaan. Doch Ver-

1) Versl. en Meded., afd. Letterk., van 1901, bl. 358 vlgg.

2) Zoo is het zoogoed als zeker dat de vier eerste regels van den proloog en de geheele epiloog of „naprologe" niet van de hand van den dichter zijn, en blijkt het uit de vergelijking van den tekst met de ons ten dienste staande fragmenten, dat meer dan eens, waar vier gelijke rijmklanken voorkomen, — overigens eene eigenaardigheid van den dichter — er twee niet tot den oorspronkelijken tekst hebben behoord. Ook daar, waar slechts twee regels op elkaar rijmen, zijn herhaaldelijk invoegselen van eene latere hand te onderkennen. Dit alles is door mij in het boven genoemde opstel met verschillende voorbeelden bewezen; den belangstellenden lezer moet ik voor nadere bijzonderheden daarheen verwijzen. — Vgl. *Tijdschr.* 20, 22 over hetgeen verder in het Utrechtsche afschrift van „Van den Levene ons Heren" te vinden is.

meulen kende tijdens zijne uitgave nog geen der fragmenten van zijn tekst; het Haagsche heeft hij op blz. 201 vlgg. als bijlage doen afdrukken [1]; doch de overige, het Zutfensche [2], het Oudenaardsche [3] en het Brugsche [4] stonden hem niet ten dienste. Van deze klimt het Oudenaardsche op tot het jaar 1290 [5]; het Zutfensche is van 1339 [6] en ook de beide andere fragmenten behooren ongetwijfeld tot de 14de eeuw [7]. Van hoeveel belang deze fragmenten zijn bij den ontredderden staat, waarin het eenige, ons volledig bewaarde, afschrift tot ons is gekomen, behoeft geen betoog. En dat eene nieuwe uitgave van het oorspronkelijke en interessante dichtwerk eene dringende behoefte is, zal men mij, naar ik vertrouw, na lezing van het in den aanhef genoemde opstel, gereedelijk toegeven. Ik acht mij gelukkig, aan de critische hulpmiddelen, welke ons daarvoor ten dienste staan, er een te kunnen toevoegen. Door vriendelijke tusschenkomst van den Heer J. J. Graaf, Deken en Pastoor te Ouderkerk a/d Amstel, ben ik in het bezit van een afschrift van een nieuw fragment, door den Heer K. C. van Berckel, Pastoor te Nibbikswoude bij Hoorn, gevonden in een gilderegister der St.-Ursulakerk te Delft, waarin het tot schutblad diende. De Heer van Berckel zond mij met verplichtende welwillendheid het gilderegister toe met volledige vrijheid, om het schutblad los te maken. Dit geschiedde gemakkelijk en zonder

1) Ook uitgegeven door Hoffmann von Fallersleben in *Germania* 2, 429 en 428.

2) Uit het Zutfensch-Groningsche hs. uitg. door V. d. Bergh in *Lett. N. Werken* 5[2], 84; een ander fragm. uit hetzelfde hs. uitg. door P. Leendertz Jr. *Tijdschr.* 15, 82.

3) Uitg. in *Taelverbond* van 1854, bl. 180 vlgg., verbeterd en vermeerderd door N. de Pauw, *Mnl. fragm.* bl. 314 vlgg.

4) Uitg. door Willems, in *Belg. Mus.* 4, 264 vlg.

5) Blijkens eene aanteekening in een tot hetzelfde hs. behoorende fragment; zie *Taelverbond* van 1854, bl. 175.

6) *Tijdschrift* 14, 269.

7) Het Haagsche fragment maakt op Hoffmann von Fallersleben den indruk, te behooren onder de alleroudste ons bewaarde gedenkstukken. Dit schijnt overdreven. Vermeulen en Jonckbloet brengen het tot het einde der 14de eeuw (*L. o. H.* bl. 201). Misschien ligt ook hier de waarheid in het midden.

het perkament ook maar in het minst te schaden, door de touwtjes door te knippen, waarmede het, op sommige plaatsen dubbel gevouwen, aan den omslag was bevestigd, en zoo zijn wij dan in het bezit gekomen van twee fragmenten van onzen tekst, te zamen groot 28 × 8 = 224 verzen. Het fragment bevat vier bladen in klein 8° of 12° van eene zelfde katern, op perkament met eene duidelijke hand geschreven. Het heeft 28 regels op eene kolom (hier = bladzijde), de eerste twee bladen en de beide laatste sluiten aaneen; tusschen beide fragmenten in zijn 275 verzen verloren, hetgeen de onderstelling wettigt, dat daar 10 bladzijden of 5 blaadjes ontbreken. Het heeft geheel hetzelfde formaat als het Haagsche fragment bij Vermeulen en Hoffmann von Fallersleben, doch behalve dat de spelling in beide hss. aanmerkelijk verschilt, kunnen het reeds daarom alleen geen bladen van hetzelfde hs. zijn, omdat een zelfde gedeelte van den tekst in beide voorkomt, en met belangrijke afwijkingen, zoodat ook het eene geen afschrift van het andere wezen kan.

Ten einde het overzicht der critische hulpmiddelen, waarover wij thans beschikken, gemakkelijk te maken, zal ik de verschillende fragmenten hier vermelden met opgave van de verzen van den tekst, die zij bevatten.

1) 854—921 . . . . . *Lett. N. Werken* 5², 84 (*Van ons Heren kintscheide* [1]).

2) 1273—1331 . . . . . N. de Pauw, *Mnl. Ged. en Fragm.* [bl. 311. (van 1344—92 enkele woorden).

3) 1414—1477 . . . . . *Belg. Mus.* 4, 265.

4) 1676—1729 . . . . . *Belg. Mus.* 4, 264.

5) 2176—2313 . . . . . Van der Meersch in *Taelverbond* 1854, bl. 180.

6) 2314—2345 . . . . . N. de Pauw, *Mnl. Ged. en Fragm.* bl. 314.

7) 2345—2460 . . . . . *Taelverbond* 1854, bl. 188.

1) De vier laatste regels zijn van den man, die dit gedeelte uit den tekst heeft gelicht en tot een op zich zelf staand gedicht gemaakt.

8) 2663—2895 . . . . . *Taelverbond* 1854, bl. 194.
9) 2973—3066 . . . . . *Delftsch fragm.* (zie beneden).
10) 3010—3053 . . . . . Vermeulen, *L. o. H.* bl. 201; *Germania* 2, 429.
11) 3164—3217 . . . . . Vermeulen, *L. o. H.* bl. 203; *Germania* 2, 428.
12) 3223—3243 . . . . . *Taelverbond* 1854, bl. 204.
13) 3244—3350 . . . . . N. de Pauw, *Mnl. Ged. en Fragm.* [bl. 316.
(3281—3312 slechts voor een klein deel).
14) 3268—3802 . . . . . *Tijdschr.* 15, bl. 82.
15) 3339—3472 . . . . . *Delftsch fragm.* (zie beneden).

Van twee kleine gedeelten hebben wij dus naast het hs. twee fragmenten ter vergelijking, nl. de verzen 3339—3472 en 3010—3053, en voor ongeveer 1600 verzen van de 4900 één fragment; voor omstreeks een derde van den geheelen tekst hebben wij dus meer dan één hs. te onzer beschikking. Wat de waarde als critisch hulpmiddel van verschillende gedeelten der fragmenten, hoewel zij aanzienlijk ouder zijn dan de Utrechtsche tekst, aanmerkelijk vermindert, is het groote verschil in lezingen, zoodat zelfs geheele passages slechts uit de

TEKSTHANDSCHRIFT.

Alsi te Calvariën quamen toe,
Een jode ontbant Jhesuse doe
Die vaste riemen ende die bande,
Die gheperst hadden sine hande;
Daer die jode dat cruce recht,
Daer was gereet wel menich knecht;
Daer hise wilt setten, al te hant
Daer was gereet wel menich hant,
Die daer dat cruce vesten in deerde.
Daer was menich jode die gherde
Te siene die passie ende die noet
Ende ons heren bitter doet:

1) De verzen van het Delftsche fragment zijn alle genummerd, hetgeen noodig

verte te vergelijken zijn. Vooral blijkt dit duidelijk uit de vergelijking van het Oudenaardsche fragment met den tekst en ook wanneer men het Zutfensch-Groningsche hs. (*Tijdschr.* 15, 82) met het Utrechtsche afschrift vergelijkt, treffen ons allerlei en daaronder zeer aanmerkelijke verschillen. Wij merken hetzelfde ook op in het nog onbekende fragment, dat ik hier laat afdrukken. Vanwaar het komt en hoe dit verschijnsel te verklaren is, is niet zonder nauwkeurig onderzoek — en zelfs dan wellicht niet eens — te zeggen: zeker is dat men met de oorspronkelijke redactie van den tekst niet zeer eerbiedig heeft omgesprongen, en dat in enkele gevallen het ongelijk niet is aan de zijde van het jongste, het Utrechtsche, afschrift.

Dit alles moet door den aanstaanden bewerker van den tekst grondig worden onderzocht. Hier vindt hij den apparatus criticus bijeen en in het zoo straks genoemde opstel in de werken der Koninklijke Akademie verschillende opmerkingen en wenken, die hij bij zijn arbeid zal kunnen gebruiken.

Thans volgt hier in nauwkeurigen afdruk het nog onbekende Delftsche fragment, en daarnaast de overeenkomstige verzen van het teksthandschrift.

DELFTSCH FRAGMENT.

1 En was gheen wonder al had hi doghen [1]),
2 Die de bitter doot sach voir sijn oghen:
3 Si toghen of die ringhe ende die bande,
4 Dair mede ghebonden waren sijn hande.

was, omdat de volgorde hier en daar merkelijk verschilt van die waarin zij in het teksthandschrift voorkomen.

Dit hadde onse here vercoren,
Om sijn volc, dat was verloren.
Papen, leec, wijf ende man,
Mochten hier nemen boekin an:
Wy en souden sijn condich no fier
Om dat [1]) wi moghen merken hier:
Hier horen wi grote oetmoedichede,
Die onse here selve dede.
Wi souden sijn ghemate, niet fier [2]), . . .
Om dat wi an Jhesuse mogen sien.
Hi was oetmoedich ende gemate,
In hem was so groten caritate,
Dat hi om ons hem selven gaf
Ende was gheleit in een graf.
Dit dogede hi om ons algader,
Die was ende es ons ewelijc vader.
Die joden gingen alle omtrent
Ende gereiden dat torment,
Hoe dat cruce soude staen,
Daer Jhesus ane soude sijn verdaen.

Die wile dat sie onledich gaen,
Onse here viel in kniegebede saen;
Daer hi jeghen derde lach,
Hi suchte dicke al dat hi mach;
Hi gruette dat cruce scone ende wale;
Dit was ten cruce sine tale:
„Cruce, di heb ic begheert,
Cruce, di heb ic wel weert,
Cruce, du gewords ter goeder tijt,
Cruce, du best gebenedijt.

Ic ben God, Mariën sone,
Ic sal an di eer heden noene
Sterven ende laten mijn leven
Om mijn volc, het es gescreven.
Cruce, du waers tote nu gehaet,
Men hilt di (over) al over quaet;
Voert meer so saltu sijn gemint

1) D. i. wat, *hetgeen*.
2) Hier volgen in het hs. nog eens vs. 2958—61.

11 Want hi hadde selve aldus vercoren
12 Om sijn volc dat was verloren.
13 Clercke, leecke, wijf[3]) ende man,
14 Souden hier teken nemen an:
15 Wi souden sijn hoverdich no fier,
16 Om dat wi moghen mercken hier,
17 Hoe ontfermelic hi ons cochte,
18 Eer hi ons ter ghenaden brochte.

5 Die ioden ghinghen al omtrent
6 Ende ghereiden dat torment,
7 Hoe dat cruce soude staen,
8 Dair men an nagelen soude ende slaen
9 Den goods soen van hemelrike,
10 Die al dat leet oetmoedelike.

19 Die wile dat men *cruce m*aken soude,
20 Onse here sine bed*inge* spreken woude;
21 Hi knielde ter *erden*; *al* dair hi lach,
22 Hi suchte sere al dat hi mach,
23 Ende sprac ten *cruce scone* ende wale;
24 Dit was ten *cruce sine ta*le:
25 „Cruce, di heb . . . .
26 Di heb ic me . . . . . . ian (?) . . .
27 Cruce, du biste *ghebenedijt*
28 Cruce, du worts *ter goeder tijt*:

f. 1*v*.

29 Ic ben god, Mariën sone,
30 Ic sal an di noch eer noene
31 Sterven ende laten mijn leven
32 Om mijn volc, het is bescreven.
33 Cruce, du waers tote nu ghehaet,
34 Men hilt di over al voir quaet
35 Du sals voirt an sijn ghemint

3) *Hs.* wijf wijf.

Al dat (*l.* daer) ic sal sijn bekint.
Ay cruce, al heb ic di so wert,
Hoe sere es mijn herte ververt,
Dat si ane di al sonder waen
Scoren, cliven sal herde saen!
Ay cruce, ic hebbe ane di vercoren
Te stervene om die sijn verloren.
Dies ic deeluen [2]) sal an di,
Cruce, daer omme saltu sijn so vri [3]),
Dat die gemene werelt al
Di vleien ende aenbeden sal.
Cruce, du salt wesen scilt
Jegen elx sduvels gewilt;
Cruce, an di sal menich man
Van mi nemen boekin an.

Cruce, du salt sijn geeert,
Dine salichede sal sijn gemeert,
An di salic storten mijn bloet,
Diet deert ofte wert, hi en es niet vroet.
Cruce, ic gheve di voert meer leen,
Dat wijf no man en es negheen
Die op mi met herten roepen genade
Eyst nacht, dach, vroech oft spade,

Vs. 3010 vlgg komen ook voor in het Haagsche fragment (Vermeulen bl. 201 vlg.; *Germania* 2, 429). De van het teksths. afwijkende lezingen zijn de volgende: 10 salechede s. sin ghemeerret — 11 min — 12 Die di eert ende wert his v. —

1) *Hs.* ic.

2) Bij Vermeulen *deelven*, doch bedoeld is *deluwen*, wegkwijnen, wegsterven (ook 1628).

3) D. i. *edel*, *beroemd*, *een edelen naam hebbende*.

4) *Hs.* vlien. 5) *Hs.* die. 6) *Hs.* ghewelt.

7) Het kruis als teeken der kruisvaarders. Dat de dichter van den *Seghelijn van Jherusalem* deze klacht heeft gekend, blijkt uit de door hem er aan ontleende regels (vs. 10640 vlgg.):

Cruce, di heb ic begheert,
Cruce, du waers mijn scermscilt

36 Al dair ic sal sijn bekint.
39 Ay cruce, al heb ic u so waert,
40 Hoe sere is mijn harte vervairt,
41 Dat si [1]) an di sal sonder waen
42 Scoren, cloven harde saen!
37 Cruce, ic heb an di vercoren
38 Te sterven om die sijn verloren.
43 Om dat ic sterven sal an di,
44 Cruce, so soute wesen vri,
45 Dattie ghemene werelt al
46 Di vleien [4]) ende aenbeden sal.
47 Cruce, du soute wesen scilt
48 Jeghen des [5]) duvels ghewilt [6]).
49 Cruce, an di sal menich man
50 Gheloven ende nemen teken an [7]).
[51 Wi en souden sijn hoverdich no fier,
52 Om dat wi moghen mercken hier
53 Hoe ont*fermelic* hi ons cochte
54 Ende on*s* *ter* *ghena*den brochte.
55 Die wi*le* *dat* *men* *cruce* maken soude
56 Onse h*ere* *sine* *bedinghe* *s*preken woude [8])].
f. 2*r*. 57 Cruce, du soute sijn gheëert,
58 Ende dinen name sal sijn ghemeert.
59 An di sal ic storten mijn bloet,
60 So wie di eert, hi es vroet.
61 Cruce, ic gheve di [9]) voirt an leen,
62 Dat wijf no man si engheen,
63 Die op di roept met harten ghenade,
64 Ist dach ist nacht, ist vroe ist spade,

13 vort — 14 wif no m. ne si n. — 15 D. di m. h. roept g. — 16 E. n. eist dah eist vroe of.

Jeghen den duvel ende sijn ghewilt.
Cruce, en is niement gheboren
Die di onweert, hi en is verloren.
Cruce, du waers oec ghehaet,
Men hilt di emmer over quaet
Sonder nu.

8) De volgende zes verzen zijn eene herhaling van vs. 15—20 (vs. 15: Wi souden); zie bl. 211. Opmerkelijk is dat ook het ths. bij dezelfde passage eene dittographie heeft, doch eene die van deze verschilt (2962—65 = 2958—61).

9) di *ontbr*.

Datten de duvel nemmer en scint,
Es hi in node, es hi in tormint,
Hine si seker ende vri
Jeghen den duvel, dat gevic di;
Cruce, en haddic di niet vercoren,
Al die werelt bleve verloren.
Ic vergeve hem sine mesdaet,
So wie mi torment ofte slaet.
Ay cruce heilich ende goet,
Daer ic ane sterven moet!"

Het was ondere, die joden quamen,
Onsen here dat sie namen
Met meneger geselscap
Ende oec met groter bliscap
Ane den cruce sine hieven op;
Si maecten met hem alle haer spot (*l.* scop);
Si namen yseren nagele saen
Ende quamen tonsen here gegaen.
Si nichelden vaste sine voete
Met groten naghelen vele onsoete;
Oec sloeghen si naghele in sine hande,
Die geperst hadden die bande,
Dat bloet ran al dat cruce tale;
Dat bequam den joden wale,
Dat dat bloet sepelinghe [6]) ran;
Daer loech wel menich jode dan,
Nochtan en was daer man negeen,
Hine sach clieven [3]) stappans den steen,
Daert bloet op dat inde ran,
No daer en was niemen dies ontfermenisse nam.
In dit vernoey, in desen sere
Quam sijns dancs onse lieve here.
Die joden en lietens hier omme niet

17 dievel, scent — 18 node of in t. — 20 Chien den d. g. di. — ***Dan volgen er twaalf regels die in het ths. en in het Delftsche fragm. ontbreken.*** — 21 ne h. di v. — 22 de w. — 23 hem hare m. — 24 wie so mi t. of s. — 25 Cruce helech ende god — 26 Om dat ic andi s. m. — 27 Ondren wast de juden q. — 28 si — 29 mengher — 31 Anden c. so hifsine op — 32 macten alle m. h. hare scop

1) *Hs.* de. 2) *Hs.* sijn. 3) *Hs.* cliven.
4) *Hs.* ghenaghel. 5) *Hs.* seer.
6) Het woord staat ook *Limb.* I, 2025, en „sepelende oge" komt voor *Con. Somm.* 161*b*.

65 Es hi in node of in torment,
66 Datten die duvel niet en schent,
67 Hine si seker, coene ende vri
68 Jeghen elken viant, dat [1]) gheve ic di.
69 Cruce, en had ic di niet vercoren,
70 Die werelt wair ewelic verloren.

71 Ay cruce, heilich ende goet,
72 Ende ic ymmer an di sterven moet!"

73 Hierna die bose ioden quamen,
74 Fellike si onsen here namen;
75 Dair was menich gheselscap
76 Ende met groter blijscap
. . . .
. . . .
77 Si hadden yseren naghelen gemaect,
78 Die plomp waren ende ongheraect;
79 Si naghelden vaste sine [2]) voete
80 Met enen naghel vele onsoete.
81 Si doirsloeghen oec die handen sijn
82 Met twie plompe naghelkijn.
83 Doe hief men dat cruce opwaert
84 Ende Jhesum dairan ghenaghelt [4]) hart.
f. 2*v*. 85 Dat es een ontfermelike dinc,
86 Dat men den goods soen dus verhinc,
87 Dat bloet sepelinghe ran neder
88 Als ene beke ran op ende weder.
89 Die stene, dair dat bloet op ran,
90 Die cloveden, dat sach elc man.
91 Dit docht den ioden sere [5]) goet,
92 Dat hem wt ran sijn heilige bloet
93 Also reyn [7]) wt dien [8]) live sijn,

33 iserine nagle — 35 vote — 36 groeten n. wel onsote — 37 slohsi — 38 Die terst g. — 39 bloet dan (*l.* dat) ran al te dale — 40 Dit b. d. juden — 41 Dar; sipelinghe — 42 Dar loh w. menge jude — 43 N. wasser m. — 44 sah cliven den scarpen st. — 45 Dart b. upden ende q. — 46 Nochtan dar n. ontfarmenesse nam — 48 So q. sins d. — 49 juden ne l. hir ombe.

7) D. i. ***schoon, tot den laatsten droppel***, ook mnl. ***suver***. Vgl. ndl. ***schoon op*** en mnl. ***Reinuut*** (*Vrouw. e. Minne*), bl. 161, op s c u t e.

8) *Hs.* die.

Alsoe alst hem de duvel riet;

Si maecten haer scop ende haer sceren:
Op Jhesuse lelic si geberen.
Nu warense coene ende bout,
Nu warense alle onmaten stout,

Al hadden sine nu te hare wille,
Jhesuse, sine sweghen niet stille.
Onse here was sachte als een lamp,
In hem en was felheit no scamp,
Maer hi verdroech oetmoedelike
Dat menne voerde onwerdelike.
Dit doechde hi om ons algader [1]),
Onser alre euwelike vader.
  Twee dieve hilt men daer gevaen
Die met Jhesuse gecruust waren saen,
Eenen dief te [2]) siere rechter hant,
Den anderen ter slinker al te hant.

TEKSTHANDSCHRIFT.

. . . .
Lieve kint, du en hads niet II jaer,
So maecte die coninc Herodes maer,
Dat hi di gerne soude verslaen;
Doen vloechtic di in Egypten saen:
Nu en canic di gehulpen niet,
So wat tormente dat di gesciet
Oemoedich here, ewelic coninc,
Nu eest waer ende ic ondervint,
[Lieve kint, als du laegs bi mi,

50 Also — 51 macten hare s. e. h. sceren — 52 Up Jhesus lelec si gebaren — 53 Nu warsi cone, nu warsi bout

1) Vgl. 2971 vlg. 2) *Hs.* dief die te.

3) D. i. *boosaardige spot*. Het woord is verwant met mnl. *schemp* en ndl. *schimpen*. Vgl. *Sp. onser Behoud*. 76 *v.*: „dat si hem (*Christus*) bespottende ofte *scompende* alse enen coninc aenbeden souden”.

94 Dat hem niet en bleef een dropelkijn.
95 Dus hinc den coninc van den trone
96 In groter noot toter noene.
97 Die ioden hadden so fel den sin,
98 Dats hem ontfermde meer no min,
99 Si helden scomp [3]) ende scaren [4]),
100 Op Jhesum lelike si ghebaren:
101 Si riepen: „nu wair is dine cracht,
102 Hoene coemstu neder, oftu macht?
103 Com hier neder, so segwi dan
104 Dattu god biste, man".
105 Onse here, al leet hi groten onwille,
106 Hi was verduldich ende stille.
107 Hi toende dat hijt willike dede,
108 Dair hi ons verloste mede.

109 Twie dieven waren dair ghevaen,
110 Die woudmen beide crucen saen;
111 Den enen hinc men te sire rechter hant,
112 Den anderen ter slinker siden althant.

TWEEDE DELFTSCHE FRAGMENT.

1 Dat hi di woude verslaen:
2 Doe vloech ic in [5]) Egypten saen.
3 Nu en can ic di ghehelpen niet,
4 So wat torment dat di ghesciet.
5 Lieve here god ende coninc,
6 Nu ist wair, ic ondervint,

Hier volgen de varr. uit het Zutf.-Groningsche hs. (*Tijdschr.* 15, 84). 37 kijnt du ne hadst — 38 Doe m. — 40 Doe vlo ic — 41 ghehelpen — 42 wat vernoy dat — 43 heer, wel lieve kint — 44 Dattu mi dus waers bekint — 45—48 *ontbr.*

4) Vgl. *Hooglied* (nog ongedrukt) c. 215, vs. 43: „spod ende scaren".
5) in *ontbr.*

Dicke helsdic ende custe di,
Salic alsoe doen nemmermere?
Segge mi, ic bids di, lieve here]
Dat Symeon, die oude man,
Mi seide vore den tempel dan:
„Maria, moeder, maghet, joncvrouwe,
Du salt noch hebben bitteren rouwe
Van dinen kinde dat gi hier siet":
Lieve kint, nu eest gesciet.
Al droeghic di, du waers mijn here,
Du daets mi nochtan emmer ere.
Geweldich here, oetmoedich kint,
En haddic di niet so sere gemint,
Soe en haddic niet so bitter seer.
Salic di cussen nemmermeer?
Nenic niet, dat wetic wel.
Want die joden sijn so fel,
Sagense mi comen te di,
Si souden saen traïnen mi:
Dat loefdic gherne, lietmen di gaen,
Dat men mi traïnde saen.
Lieve kint, en es dit jammer groet,
Dat ic di die bitter doet
Sie gedogen voer (*l.* vore) mi,
Ende inne dar lude clagen di!
Met rechte clagic dijn (*l.* mijn) groot (*ontbr.*) seer:
Kint (*l.* Mijn kint) en gewinnic nemmermeer.
Inne dar om di lude suchten,
Dat die joden horen mochten.
Also wel mochtic swigen stille
Als claghen, lieve, dinen onwille.
Swighen, arme, hoe mochtic swigen!
Kint (*l.* Mijn kint) en wanic meer gecrigen.
Dorstic di, lieve, comen so bi
Dat ic die voete taste van di,

49 blinde man — 50 voer — 51 maghet, moeder, vrouwe — 52 Ghi zelt n. h. bitter r. — 53 uwen kijnde — 54 kijnt — 55 droech ic — 56 deeds — 57 Gheweldighe h. wel lieve k. — 58 hadic d. n. zo zeer g. — 59 zo—zo b. zeer — 60 Zal ic — 62 Dese Ioeden — 63 Zeghen zi — 64 Zij zouden zaen gaen blouwen mi — 65 loevedic wel l. — 66 mi zouden crucen zaen — 67 kijnt dits iamer g. —

1) *Hs.* blide. 2) ic *ontbr.* 3) *Hs.* iosen.

7 Dat Symeon, die blinde [1]) man,
8 Mi sprac voir den tempel an:
9 „Maria, moeder ende ioncfrou,
10 Du soute noch hebben den meesten rou
11 Van uwen kinde, dat ghi hier siet".
12 Lieve kint, dats nu ghesciet.
13 Al droech ic di, du wairs mijn heer,
14 Nochtan dadestu mi menige eer.
15 Lieve minne, lieve kint,
16 En had ic di niet so seer ghemint,
17 So en had ic [2]) niet dit bitter seer.
18 Sal ic di cussen nemmermeer?
19 Neen ic niet, dat wetic wel,
20 Dese ioden [3]) sijn alte fel:
21 Sagense mi comen te di [4]),
22 Si souden wel scire crucen mi.

23 Lieve kint, dats iammer groot,
24 Dat ic di den bitteren doot
25 Voir mijn oghen liden sie,
26 Ende ic [5]) niet dar claghen die [6])!
27 Hets met rechte mi groot seer:
28 Kint (*l.* Mijn kint) en win ic nemmermeer.
f. 1*v*. 29 Ic en dar claghen no suchten,
30 Oft [7]) die ioden horen mochten.
31 Ic mocht also wel swighen stille,
32 Alse claghen dinen onwille.
33 Swighen, arme, hoe mach ic swighen!
34 En mach mijn [8]) kint nemmermeer crighen.
35 Ay, mocht ic di comen so bi,
36 Dat ic die voeten taste van di,

69 voer — 70 Die mi die liede zegghen van di — 71 dijn groet zeer — 72 Inne ghewindi n. — 73 In darre o. d. niet l. zuchten — 74 Om dat die I. h. mochten — 75 Alse — 77 aerm — 78 Tkijnt en zal ic nemmermeer g. — 79 di comen lieve kijnt zo b. — 80 taste die voete

---

4) *Hs.* te mi. 5) *Hs.* ic di. 6) *Hs.* dy.
7) *Hs.* of. 8) *Hs.* En man mach.

Dat mi die joden niet en saghen,
Hoe sere soudic di dan claghen!
Mochtic tasten die naghelen groet,
Die di bringhen toter doet,
Die di steken in die voete
Al dorentore vele onsoete!
Tasten, och erme! ofticse taste,
Wat holpt! si staen soe vaste,
Si sijn so lanc, so swaer, so groet,
Sie bringhen dine herte ter doet.
Lieve minne, nu en magic nemmeer
Spreken om dit grote seer,
Dat in mi es om dinen wille.
Mijn herte ontsinct mi, al swigic stille.
Nochtan, lieve kint, dorstic gaen
Tote di, ende bi di staen,
Clagen tvernoey dat di es gedaen,
Soe soude mijn herte sonder waen
Te haer selven weder comen saen:
Nenic, en dert niet ane gaen!
Saegmen mi, men soude mi vaen,
Men soude mi crucen sonder waen:
Dit loefdic vele gerne saen,
Wilde men di nu laten gaen.

Dorstic nemmer sijn so bout,
Dat ic de joden dus sie so stout,
Geloefdic selver ofte gout,
Dat sie mi hinghen an dit hout,
So menic, lieve, dat si di lieten gaen
Van den cruce saen.
En wilden si oec dit niet ontfaen,
Dat si quite di lieten gaen,
So wildic wesen sonder waen
Anden cruce met di verdaen,
Ende oec met di hedemeer

81 Joeden n. e. zaghen — 82 H. rouwelike zoudic ze c. — 84 breinghen lieve kijnt ter d. — 85 dine v. — 86 zo jammerlike v. o. — 87 T. aerm of icze t. — 88. hulpet di zij s. zo v. — 89 Zij zijn s. l. so stranc zo g. — 90 Zij breinghen di lievekijn t. d. — 91 L. kijnt ic en mach niet meer — 93 is — 94 hert o. mi ic

1) *Hs.* dan *ontbr.* 2) *Hs.* meer.

37 Dat mi die ioden niet en saghen,
38 Hoe sere soud ic di dan [1]) claghen!
39 Mocht ic tasten die naghelen groot,
40 Die di bringhen toter doot,
41 Die di steken in hande ende voete
42 Ende dore ende dore vele onsoete!
43 Tasten, arme, dat icse taste,
44 Wat hulpt di dat! si sijn so vaste,
45 Si sijn so lanc, si sijn so groot,
46 Mijn harte bringhensi ter doot,
47 Lieve kint, en mach niet mee [2])
48 Spreken, mi is so wee.
49 Ic sye di in so groten onwille,
50 Mijn harte brect, ic swighe stille.
51 Ay, mocht ic nochtan gaen
52 Ende claghen datti is misdaen,
53 So soude mijn harte vele saen
54 Ghenesen sijn sonder waen

55 Ende mi dan wouden slaen
56 An den cruce, ende di laten gaen,
f. *2r.* 57 Dat ware mi bliscap harde groot,
58 Mocht ic di lossen vander doot!
59 Dorst ic wesen so bout
60 Van desen ioden, die sijn so stout,
61 Dat ic lovede selver ende gout,
62 Dat si mi hinghen [3]) an dit hout,
63 Ende di quite lieten [4]) gaen,
64 Dat wair mijn wille vele saen.

s. s. — 95 kijnt mochtic g. — 96 *ontbr.* — 97 is — 98 Zo z. — 99 weder *ontbr.* — 3400-4 *ontbr.* — 5 emmer zijn zo b — 6 den Joeden die zijn zo s. — 7 Gheloefde zilver — 8 zij mi hinghen aen — 9 Zo meine ic, l. kijnt, dat zij dan — 10 Di v. d. c. lieten gaen — 11-14 *ontbr.* — 15. E. ic metti hudenmeer.

3) *Hs.* hanghen. 4) *Hs.* liete.

Moeste deilen al mijn seer.
Lieve minne, du swijchs al stille;
Hoe sere hefstu dinen onwille!
Mochstu spreken ende gaen,
Hoe soete soudstu antwerden saen
Dinen noet, die ic dus sere claghe,
Ende al, lieve kint, dat ic di vraghe.
Nu en moegdi antwerden no spreken;
Dat doen die naghele die u steken.
Lieve kint, dies gedincket mi,
Dat drie coninghe omme di
Quamen van verren di sien
Ende si tot Bethleëm gien
Ende daden offerande menichfout,
Mirre, wierooc ende gout.
Doe wasic blide als dat gesciede,
Nu es mijn herte al of si briede:
Lieve minne, hoe swert es dijn mont,
Hoe groet torment heefstu becont,
Hoe bebloet sijn dine hande,
Hoe stijf [2]) sijn dine witte tande,
Hoe sijn dijn hande ende dine voete
Doergaet, genichelt vele onsoete!
Hoe sepelinghe rent dijn bloet daer uut
Uut diere witter huut!
Lieve minne, twi seidic dit?
Ic seide dine huut ware wit,
Al wasse wit, si es nu swert,
Vele stijf, cout, donker ende hert!
Lieve minne, gheweldich here,
Met groten rechte clagic di sere!
Hoe valu sijn die leppen dine,
Die hem dicke voegden an de mine.
Waer sijn die claer ogen gevaren,
Die claer als een carbonkel waren!

16 Moeste d. an dit zeer — 17 Ay lieve zeide zi nu swighestu stille — 18 zeer heefstu — 19 moehstu s. e. g. — 20 H. wel zoudstuut andwoerden zaen — 21 Dine n. die ic zere c. — 22 al *ontbr*. — 23 Du ne moeghes mi andwoerden — 24 naghelen d. di s. — 25 Kijnt dat ghedeinct wel mi — 26 om — 27 Q. van verre — 28 Bi tekene van der sterre — 29 E. deden — 30 Mirra wieroc — 31 doe dit — 32 mine h. of zi — 33 L. kijnt h. swart is — 34 t. is di becont — 35 bloedich

1) *Hs*. mine.

2) *l*. gelu? *Vgl. vs*. 3454 (*bl*. 224).

65 Lieve kint, du swighes so stille,
66 Du heves seer dinen onwille.
67 Mochstu spreken ende gaen,
68 Hoe soete antwoird soud ic ontfaen!
69 Lieve kint, so wat di claghet
70 Mijn drove harte ofte vraghet,
71 Du moghes antwoirden no spreken,
72 Dat doen die naghelen die di steken.
73 Lieve kint, nu ghedinket mi,
74 Dat drie coninghen om di
75 Te siene quamen van verre,
76 Ende offerden gout, wierooc ende merre.

77 Doe was ic blide, doe dat ghesciede,
78 Nu is mijn harte of et briede.
79 Lieve minne [1]), hoe swart is dijn mont,
80 Hoe groot torment is di cont,
81 Hoe bebloet sijn dine hande,
82 Hoe swart sijn dijn witte tande!

83 Dine witte lieve minnentlike huut
84 Hoe sepelinghe rint dat bloet daer wt [3])!

2 v°. 85 Dine witte huut is vele swart,
86 Ghi sijt des bloedes harde nat.
87 Lieve minne, lieve here,
88 Met rechte claghe ic di dus sere.
89 Valu sijn die lippen dijn,
90 Die hem dicke voechden an die mijn.
91 Wair sijn die claer oghen ghevaren,
92 Die claerre dan een carbonkel waren?

— 36 Waer zijn dine witte t., *daarna*: Waer zijn dine scone oghen ghevaren Die claer als een carbûnkel waren (*ths. vs.* 3449 *vlg.*) — 37 dine h. — 38 Doerslaghen doergaet herde o. — 39 H. harde ran dat b. — 40 Ende uut uwer w. h. — 41 L. kijnt hoe z. — 42 zeide d. h. waer — 43 was zi w. zi is nu swart — 44 Wel cout, wel ru ende wel hart — 45 gheweldighe — 46 Die naghelen steken di zo sere — 47 valuwe zijn d. lippen — 48 Ic dede die dine an die mine — 49 zijn dine.

3) *Hs.* daer *ontbr.*.

Lieve minne, saelt nemmermeer gescien,
Dat sie op mi selen sien?
Stijf sijn dijn vinghere ende dijn hande,
Gelu sijn dijn witte tande.
Lieve here, lieve minne,
Dat wanic wel in minen sinne.
Dorstic di nemmer comen so bi,
Di souts te saechter sijn ende mi.
Dese naghele nichelen di so sere,
Hoe mach u saechte sijn, lieve here?
Du en mach (*l.* machs) spreken, horen no sien,
Noch du en caens der doet niet ontvlien.
Lieve here, du waers soe scone,
Nu hebdi ene scarpe crone,
Die di perst, die di torment,
Datter bloet sepelinghe ute rent,
Al dattu doechs, al dat di deert,
Gaet mi so na ter herten wert,
Soe rouwich es·si dat men u doet,
Dat sie met rechte mach wenen bloet,
Men seit, so salt doen emmermeer,
Daer ogen, lijf (*l.* lief), hant ende seer.

De vaststelling van den oorspronkelijken tekst uit deze drie hs. moet — voor zoover dit mogelijk is bij de ingrijpende veranderingen in het Utrechtsche afschrift aangebracht — aan den toekomstigen uitgever worden opgedragen, en zooveel blijkt ook reeds bij eene oppervlakkige beschouwing, dat ook het Delftsche fragment verschillende verbeterde lezingen aan de hand doet, en wij het voor de critiek van het »Leven ons Heren" als eene werkelijke aanwinst mogen beschouwen. Op sommige plaatsen waar de Utrechtsche tekst blijkbaar door een afschrijver is bijge-

51 Kijnt zalt niet g. — 52 D. zij zoelen op mi zien — 53 *en* 54 *ontbr.* — 55 Wel lieve kijnt, wel zoete m. — 56 waen ic — 57 D. comen zo di bi — 58 Di zouds te zachter z. — 59 Te zachter aerm, omoedich heer — 60 Die naghelen steken di zo zeer — 61 mocht di zachte gescien — 62 Du ne machs horen noch

1) *Hs.* machstu. 2) *Hs.* rint.

3) *l* deert, weert *of* dairt, wairt.

4) Over dit spreekwoord waarvan de zin is: „waar uw schat is daar zal ook uw

Lieve kint, mocht ghescien,
Dattu op mi mochste sien!

Lieve kint, lieve minne,
Mi dunct, ic vare wt minen sinne.
Mocht ic di doch comen bi,
Di soude te sochter sijn van mi:
Dese naghelen steken di so sere,
Hoe mach di sochte sijn, lieve here?
Dune machs [1]), here, spreken no sien,
Hoe mochte mi leder ghescien!
Lieve here, op u hovet scone
Staet ene scarpe doernen crone,
Die u perst, die u torment,
Dat dat bloet sepelinghe wt rent [2]).
Al dat u es ende u deert,
Gaet mi so na ter harten wairt [3]),
Dat ic met rechte mach wenen bloet,
So wee doet mi dat men u doet.
Men mach wel sien emmermeer:
Dair lief dair oghe, dair hant dair seer [4])

. . . .

werkt, en wij reeds van te voren vermoeden dat niet alles tot den oorspronkelijken tekst zal hebben behoord, geeft het ons daarin zekerheid, door dat het enkele regels niet heeft. De opene plekken op de rechter bladzijden wijzen die plaatsen met voldoende duidelijkheid aan. Soms heeft het Delftsche fragment van de drie teksten alleen de ware lezing bewaard (zooals in vs. 96, bl. 225); op andere plaatsen is er overeenstemming tusschen de beide fragmenten in tegenstelling met den Utrechtschen tekst, die het verst van het oorspronkelijk

zien — 63 L. kijnt ghi waert zo s. — 65 u *tweemaal* — 66 Dat dat b. daer ute r. — 67 dat du doghes; daert — 68 zo n. t. h. waert — 69 Dat zi wel mach wenen bloet — 70 Zo zeer daert mi dat men di doet — 71 me zeeght ende zal doen ummermeer — 72 waer oghe daer lief, waer hant daer zeer

---

hart zijn" (eig. waar uw lief is daarheen zullen uwe oogen dwalen, waar eene wond is daarheen wordt de hand getrokken om te wrijven of te jeuken) zie mijne opmerkingen in *Versl. en Meded. Kon. Akad.* 1899—1901 (Afd. Lett.), bl. 306 en *Mnl. Wdb.* op lief.

afstaat en ongetwijfeld de meeste veranderingen heeft ondergaan, het minst zuiver is overgeleverd. Vooral blijkt dit overtuigend, wanneer men het Oudenaardsche fragment van 1290 legt naast den Utrechtschen tekst van 1439, zooals ook Van der Meersch heeft gedaan, die de beide redacties in het *Taelverbond* naast elkaar heeft doen afdrukken.

Ik laat dit onderwerp nu verder rusten — mijne bedoeling was alleen het aantal hulpmiddelen voor de critiek van den belangrijken en merkwaardigen tekst met een te vermeerderen — en vermeld nog slechts dat het Delftsche fragment enkele sporen draagt van in Noord-Nederland geschreven te zijn. De schrijfwijze *ai* voor *ae* (bl. 225, vs. 108 en 112 e. e.), de vorm *harte* (bl. 221, vs. 46, 50, 53; bl. 223, vs. 70, 78 e. e.) voor gewoon Mnl. (Vlaamsch) *herte*, het gebruiken van *hoe* (bl. 217, vs. 102) voor *twi* wijzen op een Noord-Nederlandsch dialekt. Indien men de herkomst kon bepalen van den vorm van den 2den pers. sing. praes. *soute*, die er driemaal in voorkomt (bl. 213, vs. 44, 47, 57), dan zou de tongval van den afschrijver nog nauwkeuriger kunnen worden aangewezen.

Leiden, Oct. 1901. J. VERDAM.

ZWEI NEUE FRAGMENTE AUS JAN DE CLERK'S *DIETSCHE DOCTRINALE.*

Die verhältnismässig grosse Anzahl von Hss., welche Jonckbloet für seine Ausgabe ('s Gravenhage 1842) benutzen konnte, — ein Apparat, der sich seither durch ein Brüsseller [1]), mehrere Berliner und zwei Schweriner [2]) Fragmente vermehrt hat —, der Delfter Druck von 1489 u. endlich eine Übersetzung ins Niederdeutsche (hsg. durch Scheller 1825): das alles zeugt von der grossen Beliebtheit dieses didactischen Gedichtes. Vielleicht wird diese Tatsache sowie der Umstand, dass uns eine wirklich kritische Ausgabe noch fehlt, den vollständigen Abdruck zweier Fragmente rechtfertigen, die ihren Weg nach England gefunden haben, umsomehr als keines der beiden in directer Abhängigkeit — als Vorlage oder Abschrift — zu den von Jonckbloet angezogenen Hss. steht.

A.

Gefunden in der Bibliothek des Eton College im Einband der Casus breves des Joannes a Turnhout, Lovanii 1548 und vom Vice-Provost, Mr. T. Warre Cornish, mir freundlichst zur Bestimmung u. Veröffentlichung überlassen. Es sind zwei Pergament Doppelstreifen, die jedoch so aneinander passen, dass sie die untere, freilich nicht ganz unversehrt erhaltene Hälfte eines Doppelblattes darstellen, dessen Rand von der letzten Zeile ab gemessen 4,5 cm. hoch ist, während die übriggebliebene Spaltenhöhe 7,4 cm., die Breite des Einzelblattes aber im Maximum 18,4 cm. misst. Die gefällige Hand, die mit tiefschwarzer Tinte in 2 Spalten schrieb, gehört dem XIV Jh. an. Nur die je erste Spalte von 1*a* und 2*a*, sowie die entsprechenden zweiten

1) Compte rendu des séances d. l. Commission Royale d'Histoire, II. Ser. tom. VI, 95—99, wo auch auf 3 von J. nicht benutzte Hss. der Kgl. Brüsseller Bibl. hingewiesen wird.

2) Tijdschrift v. nl. Taal- en Letterk. V (1885) 302 ff., XXI (1902) 30 ff.

von 1*b* und 2*b* sind, soweit überhaupt erhalten, unversehrt, während die anderen durch Beschneiden (Ursache davon war zweifellos die Form des Buchdeckels) und Einrisse ins Perg. starke Einbusse erlitten haben. Die gross geschriebenen und rot durchstrichenen Anfangsbuchstaben eines jeden Verses erscheinen herausgesetzt, ausserdem sind einzelne derselben, ohne dass sich ein Princip wahrnehmen lässt, durch ein rotes Absatzzeichen ¶ ausgezeichnet. Die Schlusszeile auf 2*b* stellt sich als rot geschriebene Capitelüberschrift dar. Die Lücke zwischen dem letzten Verse auf 1*b* (2 Sp.) und dem ersten auf 2*a* (1 Sp.) beträgt Vs. 1210 (resp. 1214, falls der Codex, zu dem unser Fragment gehört, den in L. S. C. D. am Schluss von Buch I stehenden Vierzeiler besass); nun lässt sich mit Hilfe der jetzt zwischen den einzelnen Spalten fehlenden Verse unschwer die

1*a* (1 Sp.) Dat hi gode es alre naest [1])
¶ Sinte Jacob seit dat een man
Voghele en*de* diere dwingh*en* can
M*er* siins selfs toughe en can hi niet
Te pointe ghedwinghe*n* wats geschiet
¶ M*aer* al eist dat mense niet wale
Ghedwinghe*n* en can altemale
So hoede hem doch elc daer bi
Dat si altoes warachtech si
¶ Salomoen seit die wise h*ere*
VI. dinghe*n* haet god sere
En*de* dat seuende es alte quaet
¶ Deene es houerde dat v*er*staet
Dander die tonghe loge*n*achtich [2])
Herte altoes quaetdachtich
En*de* onnutte dinc jaegt
Die valsche orconde draegt

1*a* (2 Sp.) ¶ Seneca seit in ere steden
Van dorpre*n* worde*n* wilt v hoede*n*

1) Die oberen Spitzen der Buchstaben sind weggeschnitten.
2) Schnitt mitten durch die Zeile.
3) Nur die unteren Spitzen dieser Buchstaben sind sichtbar.

Zeilenzahl einer Spalte der vollständigen Hs. auf 50 bestimmen, für ein Blatt also auf 200. Die fehlenden 1210 (1214) Vs., von denen man natürlich noch 34 (= die auf 2*a* (1 Sp.) verloren gegangenen) abzurechnen hat, werden demnach, wenn man den auf Überschriften entfallenden Platz in Berücksichtigung zieht, sechs Blätter ausgefüllt haben: gesetzt die schöne Foliohandschrift, deren geringe Bruchstücke uns vorliegen, hätte sich aus Quaternen zusammengesetzt, so bilden diese Überbleibsel den Rest der Umschlagsblätter einer ihrer Lagen. Sie umfassen: Buch I, Vs. 227—243, 277--293, 327—343, 376—392; Buch II, Vs. 686—701, 734—749, 783—797, 832—846 + Capitelüberschrift. Im folgenden Abdruck sind die zahlreichen Abkürzungen in Sperrschrift aufgelöst und Wortfragmente in eckigen Klammern ergänzt worden.

1*b* (1 Sp.) Die u . . . .[3])
Noch daer ghi af en moghet ontfa*en*
No v vrient scande noch scade
Hi ware wijs die dat dade
¶ Jh*er*onim*us*. seit die wise man
So wie dat niet swighe*n* en can
En can te pointe spreke*n* niet
Dits dat me*n* dagheliics siet
¶ Ene*n* wisen man also ic las
Wart gheuraeght wilen das
Ohte he*m* ane wijsheit ghebrake
Dat hi also selden sprake
Hoe mochte dat siin sp*ra*c hi doe
Die sod en swijgt spade noch vr[oe][4])
Oec sal elc minsche in den mont
, ... stont[5])
. . . . [la]s
. . . . : . . . . [gheu]raegt was

1*b* (2 Sp.) Die gods vrese onghelet
In allen sinen werken set

4) Einriss ins Perg.
5) Der Schnitt läuft zwischen dieser u. der voraufgehenden Zeile.

Want si conne*n* dorp*er*heit voeden
❨ Ons seit Jhe*sus* sydracs sone
Soe wie dat es ghewone
Dorp*er*heit te sprekene dat hi
Van herten. niet suuer en si
❨ Ons scrijft oec Socrates
Dinc die leelec te doene es
Dat die te gheere stont
Scone en luudt in den mont
❨ [E]en [1]) ander seit niet allene
[En] [1]) selen wie die oghe*n* hebbe*n* rene
[Maer t]onghe [1]) en*de* herte mede
Dats elcs go[ets] [2]) . . . .
V tonghe d[winght] . . . .
Dat si tragh[e] . . . .

2*a* (1 Sp.) En doedijs niet hi sal v haten
Wat hi gheert. ghi moet doen dat
Ocht ghi valt in sine*n* hat
Eens groets h*er*en begheren
Can ieman qualike gheweren
Want het moet al vort gaen
Weder goet ocht quaet si ghedaen
Aldus moetti. wildijt merken
Gode. ocht uwe*n* here v*er*werke*n*
Hets dicke gheseit dats sond*er* spot
Heren bede. dats ghebod
Daer om*m*e vliet in alre tiit
Quaet heerscap waer ghi siit [2])
En*de* die hou*er*dichge mede
En*de* houdt uwe meensamhede
Met uwe*n* ghelike. in dien

2*a* (2 Sp.) Hem selue[n] [3]) . . . .
❨ David in de[n] . . . .
Bidt gode . . . .
Dat hine . . . .
En*de* oec va*n* . . . .
Want hem . . . .

1) Einrifs ins Perg.
2) Der Schnitt läuft zwischen dieser u. der voraufgehenden Zeile.
3) Nur die unteren Spitzen dieser Buchstaben sind sichtbar.
4) Schnitt mitten durch die Zeile.

℄ Minne die dat wel besiet
En es altoes alleens niet
Selke minne es godlicke
En*de* selke hort te erdrike
℄ Gods mi*n*ne es allene
Karitate vut h*er*ten rene
En*de* vte*n* gheloue sijts ghewes
Dat vast en*de* niet gheueinst en es
En*de* dese mi*n*ne wildijt kinne*n*
Hetet slot van der mi*n*nen
Waer af dat sente paulus
Tote thymotheu*m* sprect aldus [4])
Gods mi*n*ne es sonderlinghe
Ene begherte ouer swinghe
Die comt met alder crachte*n*

2*b* (1 Sp.) . . . . tre]cht niet [5])
. . . . des
. . . . es
. . . . [tw]int goet
. . . . [o]hte doet
. . . . kere
. . . .
. . . . man
. . . . en can
. . . .
. . . .
. . . .
. . . . groete daet [6])
Des gra*m*men dunct altoes des
Dat hi noch also mechtech es
Dan hi mochte volbringhen

2*b* (2 Sp.) . . . . die vroede lachge*n* siet
℄ Daer die dwase te rade gaen
D*aer* lachtme*n* lude sonder waen
M*aer* daer die wise te samen helden
D*aer* en lachtmen niet. ocht selden
℄ Ten [7]) es gene noet als en*de* als

---

5) Nur die unteren Schäfte der Buchstaben erhalten.

6) Von den Buchstaben dieses Wortes nur die unteren Hälften erhalten, Rest der Zeile weggeschnitten.

7) Hs. *Een*.

Wel gehoed . . . .
Catoen seit. . . . .
Jeghen cla[ppers] . . . .
Men s[eit] [1]) . . . .
. . . .
. . . .
Alse die tonghe [2]) . . . .
Dat men vint in erderike
Also es si oec dies ghelike
Dbeste blat daer si es goet

B.

British Museum: Additional 34392 (ein Sammelband von Bruchstücken), Stück XV, Bl. 55, Schrift des XIV Jh. Als »*Fragment*" mit falscher Spaltenfolge und auch sonst nicht fehlerfrei gedruckt von K. de Flou en E. Gailliard, Beschrijving van Mnl. Hss. etc. II (1896), 175—78; vgl. dazu, sowie für eingehendere Beschreibung des Bruchstückes mein Buch' Deutsche Hss. in England', Bd. 2, S. 284*f*; übrigens war auch mir damals

1*a* (1 Sp.) Ende besmetten den me*n*sche ze*re*
In dewangelie spreect Onse He*re*
Dat men in den mont gaen siet
Dat en besmet den me*n*sche niet
M*aer* dat wt quader h*er*te*n* gaet
Besmet den me*n*sche dat v*er*staet
Alse v*er*radnisse m[ort] . . [ouer]spel [3])
Diefte valsche orconde also wel
En*de* menighe quaeth*ei*t dat wet [4])

1*a* (2 Sp.) Wa*n*t den hov*er*dighe*n* donct dat hi
Alder eren wel w*er*dich si
En*de* en wilt oec waerlike
Hebbe*n* en gheen ghelike
W*aer* hi coemt he*m* donct des
Dat hi die beste va*n* de*n* hope es

1) Nur die oberen Spitzen der Buchstaben erhalten, die beiden folgenden Zeilenanfänge fehlen zufolge Einrisses im Perg.

2) Von den Buchstaben dieses Wortes nur die unteren Hälften erhalten, Rest der Zeile weggeschnitten.

Dat men den sod ane sine*n* hals
Ene belle hange dat v*er*staet
Men kintene wel ane sine gelaet
℄ Nv laet ons dan scuwen vort an
Elken haesteghe*n* gra*m*men man
En*de* onsen moet dwinghen alsoe
Dat wi ewelijc bliven vroe
Metten heilichgen hier bouen
D*aer* dingele gode louen. Amen.
(rot) Van quader gheselscap te sciuvene

die Zugehörigkeit des Fragments zum D. Doctrinael entgangen. Jetzt habe ich nur hinzuzufügen, dass jede Spalte des vollständigen Doppelblattes, (wovon uns nur ein oberer Streifen erhalten ist), und somit wol auch der Hs. selbst zu 41 Zeilen geschrieben war, und dass die erhaltenen Reste sämmtlich dem III. Buche des Gedichtes angehören und zwar: Vs. 353—361, 393—401, 434—441, 474—481, 1573—1579, 1612—1618, 1678—1686, 1718—1725. Die im folgenden Abdruck beobachteten Principien sind dieselben wie in A.

1*b* (1 Sp.) En*de* ic sal lonen die zake
Hoghe clymme*n* hoe soet gaet
Dats der hoverden staet
Hoe hoghe si clymmet nochta*n* soudsi
Hogher clymme*n* mocht si
℄ Die goede Job spreect hieromme
Al w*er*t dat hov*er*de clomme
So hoghe na h*aer* ghenoeghe
. . . . [5]

1*b* (2 Sp.) Scade hebbe*n* ende verdriet
En*de* ne*m*mer es hi gra*m* ghemoet
Dan om sijns evenkerste*n* voerspoet
℄ Seneca maect ons ghewes
Dat nydicheit anders niet en es
Dan haet en*de* bedroefthede

3) Die Schrift ist verrieben.
4) Die unteren Spitzen der Buchstaben sind weggeschnitten.
5) Nur die obersten Spitzen der Buchstaben sichtbar.

Ja i[nt begh]in [1] verstaet wel dat
Hov*er*de h*aer* ieghe*n* Gode v*er*mat
En*de* woude he*m* gheen vordel gheve*n* [2]

2*a* (1 Sp.) Si is nochtan sorghelic sere
In bekere*n* tonsen h*er*e
Wa*n*t wi I-vre alst is aenscijn
Ons lijfs niet sek*er* en sijn
¶ Dat abijt noch heylighe stede
Den me*n*sche niet salich en maect. Lxxxiiij [3]
Vele [4] liede wille*n* in cloest*er* gaen
Om dat sijt houde*n* sond*er* waen
Datmen d*aer* blijft behoude*n* bat [2]

2*a* (2 Sp.) Na sijn beste v*er*sinne*n*
En*de* hem seluen haten
Dit sijn pointe*n* va*n* bate*n*
Die God bediet w*er*like
D*aer* men mede coemt te hemelri[ke] [5]
Va*n* miltheden en*de* va*n* maten L [6] . .
Met [4] doghede*n* en*de* met goe[den] [7] . .
Salmen ziel en*de* lijf v*er*siere*n*
. . . . [8]

Zum Schlusse sei es mir gestattet noch einige Worte über das auf dem British Museum liegende Exemplar des Delfter Druckes vom J. 1489 zu sagen. Aus dem Umstand, dass der Titel und die ersten 18 Verse des Gedichtes handschriftlich ergänzt sind (und zwar muss dem Schreiber C = Serrure's Hs. [jetzt?] oder doch eine ihr ganz nahestehende vorgelegen haben), und dass hinter dem Schlusse zu lesen ist: *Johañes Bode est herus meus a° 1611 .... 15. Martij*, geht deutlich hervor, dass es dieselbe Copie ist, die Jonckbloet in seiner Aus-

1) Die Schrift ist verrieben.
2) Die unteren Spitzen der Buchstaben sind weggeschnitten.
3) Capitelüberschrift in keiner Weise hervorgehoben, nur die Ziffern in rot.
4) Rote Initiale. 5) Das eingeklammerte weggeschnitten.
6) Überschrift wie oben, die Capitelzahl zu ergänzen zu LXXXV.
7) Das eingeklammerte überklebt.
8) Nur die obersten Spitzen der Buchstaben sichtbar.

Om eens anders salichede
En*de* also hi *ver*blijt sere
. . . . [8])

2*b* (1 Sp.) . . . . . h*er*te heeft [9]) binnen
. . . . me]n onts . . . t [10]) en*de* ontnayt
. . . sei]t dat herte is *ver*drayt
. . . . . me*n* oec paluere*n* also
. . . . p*er*sone*n* niet hore*n* toe
. . . . . me*n* dits een dwaes
. . . . [11])
. . . midd]elheyt ghehoude*n* can
. . . . wiser man [12])

2*b* (2 Sp.) Van h*er*ten altoes blide wese*n*
[E]n*de* [13]) he*m* selue*n* eendrachtich
[E]n*de* [13]) in weldoen voerdachtich
En*de* ghetroestelic sijn va*n* moede
Ja oec met goed*er* voerhoede
Niet wanckelsinnich en*de* dan
Mach h[i we]l [14]) h[eten] [14]) I. man
¶ Waer om die me*n*sch n*ie*t allen sal sij*n* Lxxxvij [3])
Die [4]) me*n*sche heb ic ghelesen [15])

gabe p. XLVI der Einleitung erwähnt: damals gehörte sie zur Bibliothek des Herrn Enschede in Haarlem, vorher aber Isaak Le Long. Wol von ihm rührt folgender Eintrag auf dem vierten der 5 vorn beigebundenen Vorsetzblätter her: *Een Jaer voor 't drukten van dit Boek, namenslik in* 1488 *is door Christiaan Snellaart* [16]) *te Delft gedrukt met de selfde Letter waar mede dit Boek gedrukt is tLeven Jesu Christi in Folio met veel fraaye . . . figuuren.*

Derselbe J. Bode, der sich als Besitzer des Buches nennt, hat

9) Das *h* undeutlich. 10) Loch im Perg. 11) Die Zeile überklebt.
12) Nur die oberen Hälften dieser Buchstaben übrig. 13) *E* verklebt.
14) Schrift verrieben.
15) Die unteren Spitzen sämmtlicher Buchstaben weggeschnitten.
16) Aus dessen Presse u. nicht aus der des *Henrick Eckert van Homberch*, wie Jonckloet meint, ist auch nach dem Urteile R. Proctors, des trefflichen Kenners alter Drucke, der unsrige hervorgegangen.

unmittelbar vor jenem Eintrag seinem Urteil über den Verfasser des Gedichtes lakonischen Ausdruck verliehen in dem Satze: *Aparet et constat / Authorem huius Libelli fuisse Virum in omnibus versatum / eruditum / Doctum et timentem Deum.*

Dass er übrigens ein aufmerksamer und verständiger Leser des Büchleins gewesen ist, erhellt aus der sorgfältigen Verbesserung der ziemlich zahlreichen Druckfehler am Rande, sowie aus der Ersetzung veralteter Worte durch zeitgemässere, z. b. *dorper (woorden): vileijne, onbescaemde, scandelijke*; *dorperheit: vileynicheit, scandael; persemt: woekert; persemeren: woekeers; erre: tornich; erscap: gramscap; affenheit: sotheyt* etc., endlich aus der Beifügung der lat. Quellenworte oder sinnähnlicher stellen im lat. oder nl. Gewande. So schreibt er zu I, 130—32. *Sic viue tanquam cras moriturus sic stude tanquam semper victurus*; zu II, 2759—64:

Cede Venus cedet magis improba cedet,
Si sequeris sequitur si fugis ipsa fuget.

Das Capitel von *verdrachlecheiden* (Ausgabe S. 273) ruft eine Anzahl nl. Verse über diesen Gegenstand hervor:

Dat men niet en can keren,
moet men verdragen leren.
Die can lyden ende verdragen,
vint syne viant geslagen.
Ic leedt ende ic verdroec
ende die tyt quam dat ic loec.
Leert verdragen wie dat ghy syt } Vgl. Altd. Blätter
Die meest verdraecht die wint den strydt. } I, S. 77, N⁰. 33.
Die leet met leet wil wreken
hem en sal nimmermer leet gebreken.
Verdragen dunct de menige scande
maer te loopen achter lande } ebd.
buyten vrinden ende magen } N⁰. 32.
is mer scande dan verdragen.

Zu II, 2614*f* lesen wir:

Gutta cauat lapidem non vi sed sepe cadendo;

Zu II, 2978:

Semper Auarus eget /
Quis diues? Qui nihil cupiat.
Quis pauper? Auarus.

Bei II 1449*f*, fällt ihm das Sprüchwort ein:

Der vrinden inder noot / gater 32 *op een loot*
Ende soo mach den noot syn / daer gater 32 *op een quintyn*

u. vieles dgl. Auch seine Ansicht über die Erfindung und den Wert der Buchdruckerei hat er in folgenden Worten, die auf der 3. Custode stehen, niedergelegt: *Anno* 1440 *onder keyser frederic de derde heeft hem in Europa / aldereerst verthoont die nimmermaer genoec lofwaerdige conste des boecdruckens / ende dat in duytslant / van Joanne gentfleysch te ments ende is voorts wtgebreydt door Joanni guttenberch van Straesborch / waerdoor daernaer door godes genadige sonderlinge scickinge die groote abusen ende grauwelen der antechristische pauselyke roomsche relige int licht ende aen den dach is comen / godt sy loff.* . . . .

Neben Bode hat endlich noch ein anderer Besitzer des Buches, den seine Schriftzüge ins 16 Jh. setzen, mehrere Ränder zum Eintrag gereimter Gnomen benutzt, deren Sprache trotz ihrer hd. Färbung auf Niederdeutschland als Heimat weist. Sie lauten:

a) *Ho gesessen*
vnd ouel gessen
dat is eyn ydel ere
der ich wal enber.
So wondych liever by den dyck
vnd wer selych vnd rych
dan op eyner borch ho
vnd hed eyn quat jar.

b) *Ich nestelen in den husen*
by ratten vnd by musen;
der bij den anderen wylt in wesen,
der moes beheynde brief lesen [1]).

c) *Hy en duncket mych niet wys*
der dar bawet op eyn ys.
hy mach dar an verlyesen,
it en wyl altzyt niet friesen.

d) *Ich howen an eynen boum*
dat bedut so vel als eyn droum [2]).
wer vyl deyt vnd niet en versteyt
verlairen is al syn arebeyt.

London, im Mai 1902. R. PRIEBSCH.

1) = klug, schlau sein. 2) = zwecklos sein.

BOOMSCHE MAAT.

Dit nog niet opgehelderde bijv. naamw. [1]) zou ik willen houden voor den samengetrokken vorm van *bodemsche*, en wel om de volgende redenen. In het Hagelandsch komt naast *boomsche* ook *bomsche* voor, dat men zeker wel uit *boomsche* mag verkort achten, daar in het Westvlaamsch, ook in het land van Waas, het znw. *boôm*, samengetrokken vorm van *bodem*, als *bom* wordt uitgesproken [2]); de uitdrukking „*bommeloos* rijk" bijv. is aldaar zeer gewoon voor *bodemloos* rijk [3]). Wijst de vorm *bomsche* reeds op *boomsche* = bodemsche, een analoge uitdrukking in het Friesch steunt dat vermoeden. In die taal bestaat een znw. *boazem*, d.i. bovenlaag vet of ook rookleiding boven den zolder. Van dit znw. *boazem* is een bijv. naamw. *boazemer* gevormd, dat voorkomt in de uitdr. *boazemer miette*, d. i. overloopend volle maat [4]), wat in Zuid-Nederland dialectisch *boomsche* (*bomsche*) maat genoemd wordt. De beteekenissen van *boazem* komen merkwaardig overeen met die van *boôm*, dat ook bovenlaag (vet) kan beteekenen (o. a. nog in het Friesch), in welken zin het in de uitdr. »van den hoogen boom teren" nog voorkomt [5]). En in het Westvlaamsch beteekent boom »ijzeren plaat, die, in een openvier, als eene zoldering ligt boven de viering en dient om den rook langs de buis in de kave te leiden" (De Bo), eene beteekenis, die vrij dicht staat bij die van het fri. *boazem*. De beide znw. *boom* (ook uitgespr. *bom)* en het fri. *boazem* komen dus zoo goed als geheel in beteekenis overeen, en waar nu van het laatste een bijv. naamw. is gevormd, dat volmaakt hetzelfde beteekent als *bo*(*o*)*msche*, daar is het dunkt me niet te gewaagd, dit

1) *Tijdschr.* XX, 210; XXI, 117.

2) *Ndl. Wdb.* III, 326; 337: *bommerij*, bodemerij, eng. *bummery*; *Tijdschr.* XX, 213 noot.

3) Joos, *Waasch Idioticon*, 132 b.

4) Dijkstra 202 *a*; 205 *b*; 206 *a*.

5) *Spreekwdb.* n°. 266.

af te leiden van *boom* = *bodem*. Onder *boomsche* (*bomsche*) maat zal men dan moeten verstaan: maat tot het deksel toe, en vervolgens overvolle maat.

Den bij Rutten 35*a* uit Kempeneers aangehaalden vorm *bompsche* maat (*Tijdschr*. XXI, 117) acht ik ontstaan uit *bomsche* met epenthesis der *p* tusschen *m* en *s* (vgl. mnl. *dempster*; Franck § 115 (5); Van Helten § 134 *c* en 17de eeuw *kompst* Nauta, Bredero § 44). Het Noordnederlandsche *bonsche* houd ik met de HH. Cramer en Hattink voor eene afleiding van Bonn (stadsmaten zijn in de middeleeuwen zeer gewoon[1]), waaruit met inlassching der *t* tusschen de *n* en de *s* wederom *bontsche* kon ontstaan (Kern, *Limb. Serm*. § 123 en vgl. in de 17de eeuw *andersints* en *gantsch* voor *gansch*).

Naast dit boomsche maat komt in Zuid-Nederland ook voor *broemende maat*, dat in het *Ndl. Wdb*. III, 1513 aarzelend verklaard wordt als *schuimende* maat. De twijfel aan deze verklaring wordt m. i. opgeheven, wanneer men vergelijkt het evenzeer Zuidnederlandsche (Land v. Aalst) *broebele maat*, opgehoopte maat van vloeistoffen, zaden, enz.[2]). Dit *broebele* behoort natuurlijk bij het wkw. *broebelen*, dat te Denderleeuw gezegd wordt van zeepsop, waarop bobbels ontstaan, wanneer men er met een steeltje in blaast; het is dus synoniem van *brobbelen* waarvan *brobbelend vol*, *brobbelde vol*, zeer vol, zoo vol dat er niets meer bij kan, zooals in het land van Waas gezegd wordt[3]). Nog eene derde uitdrukking wensch ik hier even ter sprake te brengen nl. *bommelsche* maat, dat niet overvolle maat, maar *ruwe* maat beteekent. Vgl. Pamfletten (Muller), 662, a° 1608, bl. 1 *v*: »ick laet staen de groote broecken (*bluffers*), die *met de bommelsche mate* meten"; Van Spaan, bl. 177: »voorts

1) Het is mogelijk, dat uit *bomsche* door gedeeltelijke assimilatie *bonsche* is voortgekomen (vgl. mnl. *const* voor *comst*: *ranspoet* voor *ramspoet* en *Limb. Serm*. § 116), doch het is niet waarschijnlijk, dat die Zuidnederl. uitdr. in de 15de eeuw in het Overijselsch is doorgedrongen.

2) Mededeeling van den Heer A. de Cock te Denderleeuw.

3) Joos, *Waasch Idioticon*, 145a—b; *Ndl. Wdb*. III, 1404.

wierd 'er gevraagt of het (de verleiding) gemakkelyk toegegaan was, of ze 'er groot plaisier in geschept hadden, en wanneer ze rekenden, als mede wie 'er den eersten Aanleider van was geweest, als ook of ze niet verloofd waren, en waar 'er blyk was; of heb je (vervolgden ze) uw napje maar opgehouden, iets in de veel laten douwen, of, *by de Bommelse maat,* maar zoo wat laten beregten?" Vergelijken wij andere uitdrukkingen die hetzelfde beteekenen, als *op de pof*, *op de bof* en het Zuid-ndl. *op den bots*, waarin de substantieven *pof*, *bof*, *bots* samenhangen met werkwoorden, die alle een dof geluid voortbrengen beteekenen [1]), dan rijst de vraag of *op de bommelsche maat* niet op dergelijke wijze moet worden verklaard en wij *bommelsch* in verband moeten brengen met *bommelen*, frequentatief van *bommen*, in den zin van een hol en dof geluid maken, welke beteekenis dit wkw. in Vlaanderen inderdaad heeft [2]). Met het bij Rutten vermelde *bommersche* (Schuerm. *Bijv.* 42 *boemersche*?) maat weet ik geen raad, tenzij men naast *bommelen* een wkw. *bommeren* (vgl. hd. *bummern*) mag aannemen, dat ik evenwel in onze taal nergens kan aanwijzen.

F. A. STOETT.

1) *Spreekwdb.* n°. 241 en 1585.
2) *Ndl. Wdb.* III, 334—335.

BLADVULLING.

Zou wellicht achter *perduic* op blz. 161 hierboven ook kunnen schuilen *polverduyc*, hetwelk op blz. 99 voorkomt, en dat weer denken doet aan *poyere dick* op blz. 97?

F. A. S.

VONDEL'S *MARIA STUART* EN G. CAMDENI *ANNALES.*

Toen Vondel in 1646 de *Maria Stuart* uitgaf, liet hij achter het treurspel eene »Getuigenis uit Kamdeen, Elizabeths historischryver, een Protestant", en een grafschrift afdrukken; beide zijn ontleend aan de *Rerum Anglicarvm et Hibernicarvm Annales, regnante Elisabetha. Auctore Gvilielmo Camdeno.*

Het eerste gedeelte van dat werk verscheen in 1615 te Londen en het geheele boek zag in 1625 te Leiden, in 1627 te Londen en in 1639 nog eens te Leiden, bij de Elzeviers, het licht. In de laatstgenoemde uitgave vindt men het door Vondel vertaalde »Elogium" en het »Epitaphium" op blz. 494 en 495.

In zijne *Étude sur le poète Néerlandais Vondel* (1889) heeft Camille Looten de opmerking gemaakt (blz. 275), dat Vondel voor het verhaal van Maria's laatste oogenblikken (vs. 1462, vlgg.) de bijzonderheden ontleend heeft aan Camden's werk. Die opmerking is volkomen juist. Maar eene nauwkeurige vergelijking van het treurspel met de *Annales* moet ons tot de overtuiging brengen, dat het Latijnsche geschiedwerk misschien niet de eenige, maar zeker verreweg de voornaamste bron voor de geheele *Maria Stuart* is geweest.

William Camden (1561—1623) was, zooals men uit zijn »Elogium" van Maria kan opmaken, geen vijand van de Schotsche koningin; bij verschillende gelegenheden geeft hij met enkele woorden te kennen, dat hij de getuigenissen tegen haar wantrouwt en sommige getuigen voor omgekocht houdt. Daaruit blijkt niet alleen, dat hij zijne landgenooten uitstekend kende, maar tevens, dat zijn werk eene geschikte bron was voor Vondel, die in zijn treurspel de onschuld van Maria zou verdedigen en haar zou voorstellen als eene martelares voor haar geloof.

De versregels van de *Maria Stuart*, die overeenkomen met plaatsen uit Camden's *Annales* zijn zoo talrijk, dat het onmo-

gelijk is, ze alle hier aan te halen. Slechts enkele citaten, die overtuigend zijn, zal ik meedeelen.

In Bedrijf I, Toon. I, verdedigt Melvin de strenge gevangenschap, waaraan Maria onderworpen is, tegen den opgewonden Biechtvader o. a. met de volgende woorden (vs. 37):

„De Faem, die nimmer rust, verbiedt dit lant te rusten.
Men wacht een Spaensche vloot, te Milfort op de kusten:
Men ducht of 't Schotsche heir bestoockte 't Engelsch Rijck;
Of Essex [1]) Guises maght moght dienen tot een wijck:
Marie is 't reede ontslipt, en vint al heul aen 't Noorden:
Men dreight Elizabeth met lagen en met moorden,
En Londen met een brant te delven in zijn asch".

Camden zegt (blz. 486) dat er: »falsos rumores passim per Angliam indies trepidis vociferationibus spargi, scil. Hispanicam classem Milfordico portu jam appulisse, Scotos in Angliam irrupisse, Guisium cum justo exercitu in Sussexia terram conscendisse, Scotam e carcere evasisse, armatamque manum conscripsisse, Septentrionales rebellionem concitasse, novos percussores in Reginae perniciem et Vrbis Londini incendium conjurasse", caet.

Iets later zegt Melvin over den aanslag van den hertog van Norfolk [2]) (vs. 105):

„Dat ooghmerck bleeck wel klaer, toen d'opgehitste Graven [3])
Met dien verliefden Vorst zich vlack in 't velt begaven,
En kap en kelck en kruis stont om soudy verzet:
Had Albaes afgunst zelf dien zeetoght niet belet,
Het scheelde een etmael tijdts Vitel waer ingevallen,
En met een Vlaamsche vloot al meester van stadts wallen", enz.

Nu drukt Camden (blz. 227—229) een paar bladzijden af uit de *Vita Pii V. Pontificis Romani*, geschreven door Hieronymus Catena. En deze Italiaansche geschiedschrijver vertelt o. a.: »Pontifex . . . . Norfolcio per literas subsidium promittit.

1) Blijkbaar eene schrijffout voor: *Sussex*.

2) Deze wordt bedoeld met de woorden »dien verliefden Vorst" (zijn naam is eenige regels vroeger genoemd) en niet Don Jan van Oostenrijk, zooals in eene noot bij Unger staat.

3) De graven van Northumberland en Westmoreland, partijgangers van Norfolk.

Hispanum urget ut conjuratis opituletur: utque vehementius urgeret, in eorum subsidium se profecturum, et universa sedis Apostolicae bona, Calices, Cruces et sacra vestimenta oppignoraturum, si opus fuerit, pollicetur; difficultatem autem subesse nullam si Chapinum Vitellium, cum armata manu in Angliam e Belgio submitteret. Quod Hispanus alacritate expeditissima fieri jussit, et ipse Pontifex in Belgio pecuniam paravit. Albano haec non placuere, qui tunc Vitellio hanc gloriam invidit", caet.

Melvin zegt verder (vs. 144), dat Maria, toen zij nog te Parijs was, »door Guises blinden raet" — »Guisiis consultoribus" (Camden, blz. 30) — de wapens van Schotland, Ierland, Frankrijk en Engeland is gaan voeren,

"Gewrocht in hoftapijt, gebootst in zilverwerck:
De Wapenrocken zelfs der Stuartsche Herouten,
Haer gevelprael, waer op de Franschen zich verstoutten,
Onaengesien 't beklagh des Londenschen Gezants", enz.

Camden (blz. 29): »Insigniaque Regni Angliae conjunctim cum Insignibus Scotiae in supellectili, et parietibus ubique depicta, et foecialium paludamentis intexta passim proposuit. Legato Anglico frustra conquerente", caet.

Als haar in het 2de bedrijf het vonnis wordt meegedeeld, zegt Maria (vs. 501):

„Zoo lagh het niet by my, dat uwe Koningin,
Mijn zuster, die ick meer dan zusterlijck bemin,
Mijn doot bezeeglen zou, en dus dien twist beslechten:
Dewijl ick geensins ben gehouden aen uw Rechten:
Edoch behaeght het haer te zoenen dit geschil
Met storten van mijn bloet; ick stem in haren wil,
En ga die schoone doot gemoeten met verlangen:
Oock is de ziel niet waert om hoogh de kroon t' ontfangen,
Indien hier 't lichaem schroom' voor d'opgeheve bijl,
En schrick' voor eenen slagh".

Volgens Camden (blz. 490) zeide de vorstin: »Haud putaram Reginam Sororem in meam mortem, quae juri vestro subdita non sum, assensuram: Verum cum ita visum, mors mihi erit gratissima, nec illa quidem anima supernis et sempiternis gaudiis

digna, cujus corpus unum carnificis ictum perferre non poterit".

Als Paulet al de teekenen harer koninklijke waardigheid uit hare vertrekken verwijdert, wijst Maria er op, dat in Engeland vele koningen een gewelddadigen dood zijn gestorven (vs. 687):

„Wat wonder is het dan, zoo weder een verwoede
't Getal der Koningen van Engelantschen bloede
Vermeere met mijn lijck? 't is Engelants manier:
Dat schatte noit het bloet der Koningen zoo dier,
Of plengde 't milt", enz.

Volgens Camden (blz. 473) zou zij gezegd hebben: »Anglos in suos Reges subinde caedibus saeviisse, ut neutiquam novum nunc sit, si etiam in me ex eorum sanguine natam itidem saevierint".

In het 3de bedrijf verhaalt Paulet, hoe Maria zich heeft gedragen, nadat het vonnis haar was aangezegd (vs. 841):

„Zy laet het avontmael wat tijdiger bereiden,
Om voort het noodigh werck te spoeden, voor het scheiden,
En neemt met matigheit haer' nootdruft, zoo gerust,
Gelijckze plagh, en als van geen verdriet bewust.
De tafel luistert vast naer heur gezoute woorden;
Een troost en hemelval voor d'ooren, die dit hoorden.
Zy vraeght Burgon of hy, als zy, oock nam in acht
Hoe sterck de waerheit is......................
....
Het vonnis, zeitze, 't welck my scherp ter straffe daeght,
Verwijstme, als eene die Elizabeth belaegt,
En niettemin wil Kent dat ick het licht zal derven,
En sterven, eer door my zijn Godsdienst koom' te sterven;
....
Zy drinckt, na 'et avontmael, en voor het jongste scheiden,
Zoo rustigh als bedaert, haer' stoet den scheidranck toe,
En wil dat hooft voor hooft haer hier bescheit op doe:
Die wachten 't op hun knien, nu Godt het wil gehengen:
Daer ziet men elck den wijn met zoo veel tranen mengen
....
Een jeder bidt gena voor 't geen 'er zy misdreven.
Zy zelve smeeckt, men wil haer' misslagh oock vergeven,
....
Zy leest haer' jongsten wil en staet van lijfcieraden,

Juweelen en gesteente, en giften en gewaden,
En deelt den reetsten schat aen haer getrouwen uit".

Camdenus (blz. 490): »illa jubet caenam maturari ut res suas melius componeret. Parce et sobrie pro more caenat. Inter caenandum famulos famulasque lugentes lachrymisque oppletos conspicata, infracta animi magnitudine consolatur, luctum abstergere jubet, et potius gaudere, quod e malorum abysso jam emigratura esset. Conversa ad Burgonium Medicum rogat, an non jam vim veritatis magnam esse observarit. *Dicunt*, inquit, *mihi moriendum, quod consilium contra Reginae vitam inierim, nihilominus Comes Cantii innuit, non aliam esse mortis meae causam, quam quod ipsorum Religioni a me timeant* . . . . Sub finem caenae famulis universis propinat, qui flexis genibus ordine suo responderunt, lachrymas vino commiscentes, et neglecti officii veniam petentes; ut ipsa vicissim ab illis. A caena testamentum recognoscit, bonorum et monilium indicem perlegit, et nomina eorum, quibus singula destinavit, adscribit, quibusdam pecuniam sua manu viritim distribuit".

In het 4de bedrijf maakt Maria zich tot sterven gereed en neemt afscheid van vele harer getrouwen. Haar verzoek, dat eenige harer vrouwen haar naar het schavot mogen vergezellen, wordt niet terstond ingewilligd en zij zegt (vs. 1393):

„Ontzeit men ons, helaes! een be zoo kleen en slecht?
Dat zou Elizabeth de Zuster niet ontzeggen.
. . . .
Dees droeve Joffers, dit rampzaligh hofgezin
Verzoecken slechts verlof van hare Koningin
Te nemen: oock vereischt de staet en eer der vrouwen
Dat kamenieren noch haer vrouw gezelschap houwen".

Camden (blz. 492): »Illa, *Ne verearis*, inquit; *miselli illi mihi supremum valedicere percupiunt. Scio sororem Elizabetham nolle mihi tantillum negasse, ut, vel pro muliebris sexus honore, famulae adsint*".

Dat de bijzonderheden van de terechtstelling, zooals de lijfarts Burgon ze in het 5de bedrijf aan den biechtvader meedeelt,

door Vondel aan Camden ontleend zijn, heeft Looten reeds opgemerkt. Nog eene enkele aanhaling (vs. 1623):

„De Joffers helpen dan vol drucks de Majesteit,
En Bruit, gereet om Godt in 't zaligh licht te kussen.
Zy kustze, en kruistze in 't einde, en zeit, om haer te sussen:
Misgun mijn ziel geen rust van al 't geleên verdriet".

Bij Camden (blz. 493): »Cumque famulae indumenta exteriora illi festinanti exuissent, in ejulatus et lamentationes effusae; illas exosculata, et Cruce signans, hilari fronte muliebribus lamentis abstinere jubet; *Etenim jam sibi aerumnarum adesse requiem*".

Zooals ik boven reeds zeide, zijn hier slechts enkele bewijsplaatsen meegedeeld; het aantal is gemakkelijk te vergrooten. Op zeer enkele na worden verder al de historische feiten, in de *Maria Stuart* vermeld, ook in Camdeni *Annales* aangetroffen. In de inhoudsopgave van zijn treurspel noemt Vondel het kasteel van Fotheringay, waar Maria gevangen wordt gehouden (Camden, blz. 448), en in vs. 5 Drury en Paulet als hare bewakers (C., blz. 389). De namen van den hofmeester Melvin en den lijfarts Burgon komen bij Camden meermalen voor. Over den aanslag van Babington en het aandeel daaraan van de beide secretarissen van Maria, Nave en Curle (vs. 49, vlgg., 60, vlgg.), vergelijke men C., blz. 433, 442, 444, over de pauselijke bul (vs. 83), C., blz. 183, den aanslag van Norfolk (vs. 90), C., blz. 157, 226, den dood van Riccio (vs. 123), C., blz. 109, den moord van Darnley (vs. 130), C., blz. 105, het huwelijk van Maria met Bothwell (vs. 133), C., blz. 110, het gevangen nemen van Maria en de mishandeling door Murray's moeder (vs. 140), C., blz. 113, 116. Zelfs de dood van »Bloody Mary", voor een deel veroorzaakt door het verlies van Calais (vs. 236), wordt vermeld in de inleiding van Camden's werk, blz. XVI. Dat zijn de historische feiten, die in het eerste bedrijf worden genoemd, en men zou op dezelfde wijze met de andere bedrijven kunnen voortgaan. Maar liever wil ik op enkele feiten wijzen, die in het treurspel besproken, maar in de *Annales* niet genoemd worden. Camden

maakt geen melding van een gesprek van Melvin met »de Graven", waarin hij poogt Maria's leven te redden, doch dat zal dichterlijke fantasie zijn van Vondel. Maar Camden noemt ook niet Langside Hill (vs. 429), waar de troepen van Maria verslagen werden, noch Dundrenan (vs. 320), waarheen zij na den slag vluchtte. Het verhaal aangaande aartsbisschop Hamilton, die Maria waarschuwde, voordat zij naar Engeland scheep ging (vs. 321), is misschien door Vondel zelf bedacht. Maar de naam van Maria's kamenier Kenede komt bij Camden niet voor; evenmin wordt daar het feit vermeld, dat dadelijk na de executie van Maria Talbot naar Londen reed, om het heuglijke nieuws te verkondigen (vs. 1791). Vondel heeft dus waarschijnlijk voor zijn treurspel ook nog eene andere bron gebruikt dan *Camdeni Annales,* al heeft hij zich dan ook bijna uitsluitend naar het laatstgenoemde werk gericht.

De nauwe samenhang van Camden's werk met Vondel's *Maria Stuart* schijnt mij om drie redenen merkwaardig. In de eerste plaats, omdat het bij sommige treurspelen van Vondel moeilijk is, de bron, die hij gevolgd heeft, aan te wijzen, óf omdat hij zijne stof aan meer dan ééne overlevering ontleende [1]), óf omdat hij haar voor een groot deel zelf vond. In de *Maria Stuart* nu volgt Vondel zijn voorbeeld met bijna nog grooter getrouwheid dan in zijne bijbelsche drama's.

Verder is het eigenaardig, dat Vondel voor het treurspel, waarin hij het katholieke geloof in éène zijner algemeen bekende en meest beklagenswaardige volgelingen wilde verheerlijken, niet het werk van een katholieken geschiedschrijver gebruikte, maar dat van een protestant. Het maakt den indruk, alsof hij zich daardoor niet alleen voor partijdigheid heeft willen hoeden, waaraan hij zich dan ook volstrekt niet schuldig heeft gemaakt [2]), maar ook met nog meer recht heeft willen

1) Een onderzoek, kort geleden gedaan, naar de bron van de *Maeghden* bleef zonder resultaat. Het bleek mij onmogelijk, vast te stellen, welke van de vele overleveringen Vondel voor zijn treurspel gevolgd heeft.

2) Vgl. Dr. D. C. Nyhoff, *Vondels Hecuba, Gebroeders en Maria Stuart, aesthetisch-critisch beschouwd.* Utrecht, 1886, blz. 74, 75.

pleiten voor de onschuld zijner heldin en voor de hoogheid van het katholieke geloof.

En ten slotte is het nauwgezet volgen van eene bepaalde bron een nieuw bewijs tegen de stelling, dat Vondel in de *Maria Stuart* een »politiek pleidooi" heeft willen leveren [1]), of een treurspel met eene politiek-kerkelijke strekking, waarin hij, »onder het beeld der koninklijke martelares, de, als 't ware door hem voorspelde, onthoofding van Karel Stuart" heeft voorgesteld [2]). De dichter, die zich bij het schrijven van zijn drama zoo nauw aansloot bij den geschiedschrijver, dat hij op tal van plaatsen zelfs diens woorden overnam, was zonder twijfel te zeer vervuld van zijn onderwerp, streefde er te zeer naar, om door historische nauwkeurigheid zijn werk te volmaken, dat hij door het aanbrengen van allerlei geheimzinnige toespelingen onder gefingeerde namen geheel andere personen en toestanden zou hebben willen schetsen.

Nu wij weten, dat Vondel voor zijn treurspel Camden, een protestantschen Engelschen geschiedschrijver, gevolgd heeft, wordt het vonnis, door de Amsterdamsche schepenen wegens het schrijven van de *Maria Stuart* tegen hem geveld, nog veel gekker. Het is waar, dat Vondel »the Virgin Queen" Herodias noemt, van haar zegt (vs. 1658):

„zy heeft dien wrock gebluscht,
Al veinstze zich bedroeft, gesteurt en onbewust" [3]),

en voorspelt, dat Maria's geest haar steeds zal vervolgen.

Maar Elizabeth, die steeds tegenover Maria de grootste valschheid heeft getoond, na den moord van de Schotsche koningin, die zij zelf had laten veroordeelen en wier vonnis zij had geteekend, schreide, jammerde, voorgaf, dat Maria tegen haar wil onthoofd was, en Davison, dien zij voor hare intriges

1) Aldus Jonckbloet, IV, 1890, blz. 249.

2) Vgl. J. te Winkel, *Bladzijden uit de Gesch. der Nederl. Letterk*, 1881, blz. 262. Bestreden door Nyhoff, t. a. p., blz. 70, vlgg.

3) Vgl. Camden, blz. 496.

gebruikt had, aanklaagde, gevangen zette en in het ongeluk stortte [1]), verdiende niet alleen voor hare, zelfs in Engeland ongehoorde, huichelarij een woord van blaam, maar is dan ook door geschiedschrijvers niet gespaard. De ijver der Amsterdamsche schepenen had zich liever tegen andere boosdoeners moeten richten dan tegen den dichter van de *Maria Stuart.*

Groningen, 11 Oct. 1902. J. A. WORP.

BENRATHER-, UERDINGER- EN PANNINGERLINIE.

Bij het verschijnsel der tweede, Hoogduitsche klankverschuiving, die de Germaansche dialekten in twee groote helften splitst, ging de aandrang van het Opperduitsche bergland uit. Langzaam plantte de golving zich voort in noordelijke richting, om weg te sterven tusschen den 51sten en 52sten breedtegraad.

Aldus de gewone, hoewel niet geheel juiste opgave: want de scheiding tusschen Hoog-, en Nederduitsche dialekten heeft op Nederlandschen bodem — en ook ten deele in Duitschland — tusschen den 50sten en 51sten breedtegraad plaats. Dr. G. Wenker heeft in een populair geschreven opstel: *Das rheinische Platt* (Düsseldorf 1877) voor Duitschland de grenslijn nauwkeurig aangeduid en haar den naam van *Benrather Linie* gegeven, daar zij ten noorden van het plaatsje Benrath over den Rijn gaat. In oostelijke richting doorsnijdt zij geheel Duitschland tot aan de Poolsche grens; westwaarts loopt zij bezuiden Neuss, Rheydt, Erkelenz, Heinsberg, en overschrijdt bij Geilenkirchen het Nederlandsche grondgebied. Maar »ganz seltsamer Weise",

---

1) Camden, blz. 501: „Ita Davisonus, vir ingenue bonus, in aulicis artibus minime versatus, in scenam aulicam ex composito, ut plerique existimarunt, inductus, ut huic personae in ista tragoedia tantisper serviret; detracta mox persona, quasi extremo actu defecisset, e scena extrusus, et non sine multorum commiseratione in carcere diu conclusus".

zegt Wenker t. a. p. 8, »kommt unsre *Benrather* Linie noch einmal über die Holländische Grenze zurück, und zwar zwischen *Aachen* und *Eupen*, und schneidet den westlichsten Theil des Kreises Eupen ab . . .". Ten zuiden van Eupen raakt zij de Belgische grens en valt omstreeks Malmedy samen met de scheidslijn tusschen het Germaansche en Romaansche taalgebied.

In Paul's *Grundriss* I, 535, vond ik het feit, dat de Benrather linie ook door Nederland loopt, zelfs niet vermeld, — reden te meer, naar ik meende, om de bocht, die zij in de provincie Limburg beschrijft, ten dienste onzer taalhistorie nauwlettend na te gaan.

De linie snijdt de Nederlandsche grens tusschen Rimburg (Broekhuizen) en Eygelshoven. Nederduitsch blijven: Rimburg, Waubach, Nieuwenhagen, Schaesberg (Scheydt), Welten, Valkenhuizen, eenige huizen van het gehucht Locht, dat langs den grooten weg van Aken naar Heerlen ligt, Ubagsberg, Vrouwenberg, Trintelen, Bosschenhuizen, Wylre, Eijs, Wittem, Mechelen, Vijlen en Cottesen. Oostelijk van de linie liggen: Eygelshoven, Kerkrade, Spelholzer Heide, een gedeelte van Locht, Beitel, Simpelveld, Bocholtz, Lemiers en Vaals.

Ten oosten der scheidslijn hoort men dus: *šlôfen*, *zît*, *wasser*, *machen*, enz. Maar de *d* blijft gehandhaafd (*daag*, *dragen*, *gelden*). Evenmin heeft verschuiving plaats van *p* tot *f* na de glijders *r* en *l* (*werpen*, *helpen*), en in de onzijdige voornaamwoorden *dat*, *wat*, *it*, *dit* blijft de *t* onverschoven: wij staan op Middenfrankischen bodem.

* * *

Van de verschuivingen der tenues is er ééne zóó krachtig voorwaarts stuwend, dat zij nog verre over de Benrather linie heen hare werking heeft doen gevoelen, zij het ook slechts in de woordjes *ik* en *ook*: de verschuiving nl. van *k* tot *ch* in »In-" en »Auslaut". Waar de laatste golvingen dezer verschuiving breken, trok Wenker zijne *ik*/*ich*-lijn of *Uerdinger Linie.* Immers, ten noorden van Uerdingen snijdt zij den Rijn. Dan loopt zij in oostelijke richting recht door tot bij de Roer, zwenkt

hier zuidwaarts, kronkelt tusschen Elberfeld en Sonnborn door en valt bij Wipperfürth met de Benrather linie samen. Vgl. E. H. Meyer, *Deutsche Volkskunde* 300; de zinsnede in Paul's *Grundriss* I, 537: »Sie ... geht nach Nordosten, nordwestlich vorbei an Diest, Weert, Venloo, Cleve" is op zijn minst onduidelijk, daar Weert ten zuiden en Venloo ten noorden blijft.

Ter linker zijde van den Rijn spoedt de *ik/ich*-lijn tusschen Wachtendonck (noord.) en Kempen (zuid.) door naar de Nederlandsche grens. Wenkers opgave der Duitsche grensplaatsen is niet volkomen juist: deze zijn niet Wankum (noord.) en Herongen (zuid.), maar Herongen (noord.) en Leuth (zuid.).

Ten noorden der Uerdinger linie liggen in de provincie Limburg en Noord-Brabant de volgende plaatsen: Venloo, Blerik, Houtblerik, Maasbree, Meijel, Leende, Borkel en Schaft. Ten zuiden: Tegelen, Baarloo, Helden, Panningen, Ospel, Nederweert, Maarheeze, Soerendonk en Budel. Men kan zeggen, dat de grensscheiding tusschen de *ik*- en *ich*-dialekten van af Venloo--Tegelen tot Leende-Soerendonk één rechte lijn vormt; omtrent Leenderstrijp maakt zij een bocht, loopt in zuidwestelijke richting naar de Belgische grens en bereikt nabij Tirlemont het Romaansche taalgebied.

Vast kenmerkend voor het verschil in taaleigen ten noorden en ten zuiden der linie is slechts de substitutie van *ch* voor *k* in *ik* en *ook*. Vlottend daarentegen zijn andere dialektische afwijkingen, zoo b. v. de vorming van het persoonlijk en bezittelijk voornaamwoord van den 2den persoon, de klankwijziging van de groep *nd* in »In-" en »Auslaut", enz.

* * *

De »anlautende", stemlooze spirant *s* in de klankverbindingen *sp*, *st*, *sl*, *sm*, *sn* en *sw* werd *š* op Hoogduitschen bodem en ten deele ook op Nederlandsch grondgebied. In de provincie Limburg valt de *s/š*-linie van af Venloo-Tegelen tot Meijel-Panningen met de *ik/ich*-linie samen. Maar achter Panningen verandert zij van richting, loopt naar het zuidwesten en doorsnijdt het gedeelte der provincie, dat bezuiden de Uerdinger

linie ligt, zigzagvormig in heel zijn lengte. Eerst volgt zij den linker Maasoever, gaat bij Wessem de rivier over en vervolgt nu haar weg op den rechter Maasoever, tot zij tusschen Maastricht en Breust de Belgische grens bereikt.

Ten westen der *Panninger linie* liggen: Leverooi, Ell, Grathem, Wessem, Stevensweert, Roosteren, Buchten, Papenhoven, Grevenbicht, Obbicht, Berg, Urmond, Stein, Elsloo, Geul, Itteren, Borgharen en Maastricht.

Den *š*-klank hoort men te Panningen, Roggel, Heithuizen, Baexem, Beegden, Heel, Maasbracht, Echt, Dieteren, Susteren, Holtum, Limbricht, Guttekoven, Einighausen, Lutterade, Krawinkel, Beek, Bunde, Meerssen, Gronsveld, Breust en Eijsden. —

Klein is het aantal plaatsen bezuiden de Uerdinger linie, waar de *š*-klank volstrekt niet gehoord wordt. Immers, ook ten westen der Panninger linie hoort men de *š*, als zij beantwoordt aan de Nederlandsche *sch* (b. v. in *schoon*), in verreweg het meerendeel der dialekten.

Naar men weet is de verschuiving van *sk* tot *sch* en verder tot *š* op Hoogduitschen bodem zeer oud en vallen de grenzen van haar gebied niet volstrekt met die der andere *s*-groepen samen. In Nederland volgt de *sch*/*š*-linie tot achter Panningen weer volmaakt dezelfde richting als de *ik*/*ich*-linie, loopt dan, vrij wel evenwijdig met de Zuid-Willemsvaart, als zijlijn van de Panninger linie in meer zuidelijke richting, en gaat tusschen deze en de Uerdinger linie door naar de Belgische grens. Ten noordwesten liggen Ospel, Nederweert en Weert, ten zuidoosten Leverooi, Ell en Stamprooi.

Roermond. JOS. SCHRIJNEN.

THEODORE RODENBURGH.

I. ZIJN LEVEN.

Zijn geboortejaar valt, naar Dr. Worp giste [1]), vóór 1578; stellig vóór 1581, daar hij in 1601 een betrekking bekleedde, die men niet toevertrouwt aan een jongmensch van pas twintig; maar het kan ook niet veel vroeger vallen, daar hij in 1621 is gehuwd — wat een Nederlander, »toen ons land ons land nog was", niet placht uit te stellen tot hij dicht bij de vijftig kwam.

Zijn geboorteplaats is Antwerpen, zonder eenigen twijfel. De brief aan de Hanze, waarin hij zich zelf »hansisch" noemt [2]), pleit er volstrekt niet tegen, daar Antwerpen even goed Hanzestad was als Hamburg [3]). De koning van Spanje, hem tot ridder verheffende, noemt hem »originel d'Hollande, natif d'Anvers". Dit is natuurlijk ontleend aan zijn eigen opgaven; en waarom zou hij de waarheid niet gezegd hebben? De koning *wist*, dat hij een rebel en ketter ridderde; of de man al dan niet in de gehoorzame en katholieke Nederlanden geboren was, kon daarbij geen verschil maken. Zijn uitgever, de Koning, die hem toeroept:

'tScheep-rijcke Schelde roemt dat z'eerst uw traentjes sach [3])

waarmeê alleen Antwerpen bedoeld kan zijn — was veel te nauw met hem bevriend om zich hierin te vergissen; en indien al, zou hij dan hebben toegelaten, dat het lofdicht met dien regel er in vóór zijn *Hertoginne Celia* gedrukt werd zonder verbetering?

---

1) Oud-Holland 1895, blz. 71. 2) Aldaar blz. 70.

3) Mertens en Torfs, Gesch. van Antwerpen II 57 e. a.

Dr. Worp gist [1]), dat hij liever voor een Brabander wilde doorgaan, omdat de Duitschers [2]) hier niet gezien waren. Wij zullen later bevinden, dat hij een zeer ruim letterkundig geweten had; maar dit was bij alle schrijvers destijds ruimer dan nu, en het bewijst niet, dat ook zijn maatschappelijk geweten (als ik 't zoo mag noemen) ruim genoeg was om zijn afkomst te verloochenen. En alweder: waartoe? sprak de Amsterdammer minachtend van »Moffen, Poep en Knoet" als »troggelaers tot bedlen opgevoed" [3]), over de Zuid-Nederlanders dacht hij weinig gunstiger. Brederoo stond hierin waarlijk niet alleen. Hetzelfde karakter, dat hij in Jerolimo uitvoerig heeft geschilderd, heeft Hooft, de bedaarde, voor iedereen even hooghartig-welwillende Hooft, in den Antwerpenaar en hofmeester Casper geschetst [4]); ja Vondel, wiens eigen vader een Antwerpenaar geweest was, sprak (trouwens door kerk- en staatspartijdrift verblind) zijn verachting uit:

> Voor Wael of Vlaming, die 's landts ingeboren terght,
> Van wie hij in zijn noodt is zacht geherreberght [5]).

Zoodat Rodenburgh meer reden zou gehad hebben om een Antwerpsche geboorte te ontveinzen, dan om ze te verdichten.

Samenvattend, wat v. Hasselt en Alb. Thijm (*D. War.* '60, 479 en '64, 268), D. C. Meyer (*Ned. Spect.* '85, 103) en Dr. Worp (*Oud-Holl.* '95, 67) over zijn geslacht hebben geschreven, kunnen we hem thans dezen stamboom geven:

---

1) T. a. p. blz. 71.

2) Lees: Hoogduitschers; tot de Duitschers rekenden de Nederlanden destijds ook nog zich zelf; en officieel terecht, daar de Nederlanden eerst door den Westf. vrede van het Rijk zijn gescheiden.

3) *Sp. Brabander*, 1170/71.

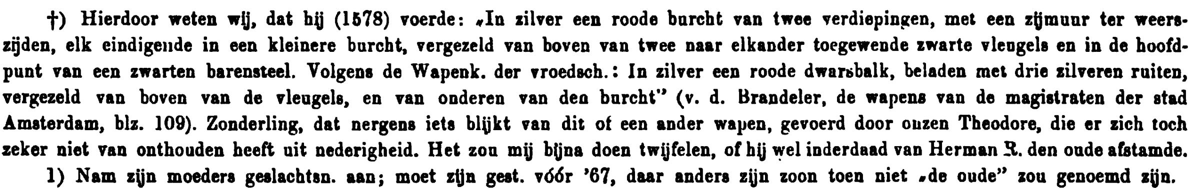
4) *Warenar*, Tweede Bedr. 1ste T.

5) *Libertatis ergo* vs. 82/3.

CLAES CLAESS. GRAEF × AEFJE HERMANSDR. ROODENBURGH.

Herman [1]) × Marg. dr. v. Floris Janss. den Otter.

- Herman „de oude" [2]) (zie de aantt. hierachter) × Aeltje Dirx
  - Herman [5]) × Elis. Laurens dr. Spieghel
    - *Theodore* (1621) × Anna Notelmans
      - Jan Beths.
  - Aefje × Balth. Appelmans
    - Jan Beths (1621) × Agnes v. Neck
  - Ybrant × . . . .
    - Anna (1615) × Pieter Luden 24 F. [3])
    - Pieter (1615) × 1°. Antje Kief [9]) 12 Mei (1621) × 2°. Josina de Vogel × 3°. . . . wed. Gerrit Makreel.
- Floris [3]) × . . . . . .
  - Herman
- Jan Betsz [4]) × 1°. Margr. Outshoorn, 2°. Jannetje Dua v. Heukelom
  - Herman Bets [6]) × . . . Andries dr. Boelens.
    - Jan [10])
    - Dirk Ybrantsz. [11]) (4k 1618) × Cath dr. Corn. Janss. Boelen.
  - Dirk [7])

†) Hierdoor weten wij, dat hij (1578) voerde: „In zilver een roode burcht van twee verdiepingen, met een zijmuur ter weerszijden, elk eindigende in een kleinere burcht, vergezeld van boven van twee naar elkander toegewende zwarte vleugels en in de hoofdpunt van een zwarten barensteel. Volgens de Wapenk. der vroedsch.: In zilver een roode dwarsbalk, beladen met drie zilveren ruiten, vergezeld van boven van de vleugels, en van onderen van den burcht" (v. d. Brandeler, de wapens van de magistraten der stad Amsterdam, blz. 109). Zonderling, dat nergens iets blijkt van dit of een ander wapen, gevoerd door onzen Theodore, die er zich toch zeker niet van onthouden heeft uit nederigheid. Het zou mij bijna doen twijfelen, of hij wel inderdaad van Herman R. den oude afstamde.

1) Nam zijn moeders geslachtsn. aan; moet zijn gest. vóór '67, daar anders zijn zoon toen niet „de oude" zou genoemd zijn.

Ik moet bekennen, dat m. i. hier niet alles vaststaat. Vooreerst niet alle betrekkingen en daden, zijnen grootvader toegeschreven. Tijdens de vrijheidsbeweging leefden er vier, misschien vijf Herman Rodenburgs tegelijk, onder wie stellig twee Hermanszoons; »zich daarin eens te vergissen is gansch niet raar", zou Bilderdijk zeggen. Kan ook niet veeleer zijn zoon Herman R. »de jonge" genoemd zijn, dan zijn oomzegger, die voldoende kenbaar was aan zijn bijnaam Betsz? Maar dan wordt weêr 't verblijf van dien zoon in 't buitenland onwaarschijnlijk, tenzij we aannemen, dat hij in 78 is teruggekeerd en Th. toen reeds geboren was; waar trouwens niets tegen pleit, dan op zijn hoogst diens huwelijk eerst in 1621.

Dat Jan Bethsen R. 's dichters broeder was, staat vast door de opdracht van 't *Mays-spel*; dat Anna zijne zuster was, wordt

---

2) 1566 Kapt. van den Voetboog; '67 met 8 anderen „middelaar tusschen magistraat en gemeente"; reist 2 maal in 't belang v. vrijheid en vrede n. Antwerpen, en schiet 8000 gl. voor om Brederode te bewegen Amst. te verlaten. Kort daarna gevlucht n. Hamburg; '78 terug, bij de satisfactie tot lid van 36 raden †) en op uitdrukkelijk verlangen der hervormden tot kapt. van een der burgervendels benoemd, in '79 als zoodanig deelnemend aan 't beleg van Maastricht (Worp 67). Van beroep lakenvolder (69).

3) Ook hij deed zich in 1567 kennen als vriend van vrijheid en orde (Hooft, Ned. Hist. IV, bij Elzevier blz. 123).

4) 1566 Kapt. van den Handboog (Meyer 101). Zou hij genoemd zijn naar den Antw. advokaat Mr. Jan Bets? (Bakh. v. d. Brink, Huwl. v. W. v. O. en Anna v. S. 134 vv.). Deze kan zeer wel aan R. verwant geweest zijn, en 't zou verklaren waarom Th. zich te Antw. Bets noemde (beneden, *Deuchts Viol. Crans*).

5) Vermoedelijk '67 n. Emden of Hamburg gevlucht, daar gehuwd — ook de fam. Spiegel was geus (Worp 70) en ook Laurens kan dus daarheen gevlucht zijn — later (na de Pacif.?) naar Antw. getrokken en eerst na de overgave in 1584 n. Amst. terug. Dit zou dan verklaren, 1°. dat Th. te Antw. is geboren; 2°. dat van hem zelf „weinig bekend is" (Worp 68). Zou hij niet Breeroos „pastaybacker" zijn?

6) Ook geus; Herman R. „de jonge", 1568 tegelijk met z. schoonv. verbannen (ter Gouw, Gesch. v. Amst. VII, 309); '78 kapt. der schutterij; '87 aanhanger van Leicester (Meyer 103), voorvader v. Bilderdijk (ib.).

7) Baljuw en dijkgraaf van Amstelland (ib.).

8) Poetens Borstw. 239.

9) Zóó geschr. P. B. 257, dus niet Kieft.

10) Van beroep koekbakker; toch stellig niet de man, op wien Breeroo zinspeelt.

11) P. B 263.

aangenomen op grond der opdracht van den *Trouwen Batavier*, al noemt de steller zich niet haar broeder, maar haar lievert, d. i. in R.'s stijl: minnaar; zoodat de vraag rijst: of niet veeleer een heele of halve nicht bedoeld zal zijn, die ook Anna heette; en met wie hij zich misschien destijds troostte of hoopte te troosten over M(aria?) S(teenburen?)'s ontrouw? En in elk geval, dunkt mij, verplicht dat »lievert" ons om in de Anna dier opdracht een ander te zien, dan de toen reeds twee jaar met Pieter Ludens gehuwde, die trouwens in den titel van het haar gewijde tafelspel *niet* zijn zuster genoemd wordt. — Zijne vrouw Anna Notelmans, met wie hij in 1621 huwde, kan hij in 1617 nog niet genoemd hebben Anna Rodenburgh. — En dat hij de broeder van Pieter R. was, berust alleen op de onderstelling dat hij diens huwelijksgetuige Dirck R. is geweest. Maar hij heeft zich zelf nooit Dirk genoemd. Bij Anna's huwelijk heet hij Theodore [1]). Evenzoo in een stuk, dat hij 6 April 1618 door een deurwaarder deed beteekenen [2]), dus zoo ambtelijk mogelijk. Zijn vader verleende hem volmacht en noemde hem daarbij Theodore; tevens blijkt, dat hij ook in zijne overeenkomst met Maria de Vos zoo genoemd was [3]). Bij zijn eigen huwelijk heet hij Theodorus [4]). Evenzoo noemt zijne weduwe hem Theodore in haar verzoekschrift aan de Hanse [5]), waaruit vrij zeker volgt, dat hij ook zijne brieven aan die instelling altijd zoo had onderteekend. De Staten Generaal noemen hem éénmaal Diederyck [6]), de Staten van Holland éénmaal Dirck [7]), maar beiden voegen er bij: *van* R.; en ontleenen dus den naam niet aan een stuk van hem zelf, daar hij dat *van* nooit gebruikt. Verder is, voor zooveel blijkt, de naam Dirk hem alleen gegeven door zijn vijand Dr. Coster, die naar allen schijn een lachwekkende tegenstrijdigheid vond tusschen dien alledaagschen naam en den riddertitel. Pieters getuige kan evengoed de baljuw geweest

1) Reg. Herv. Kerk, sgh. Worp 144 n. 1.
2) Worp in *Oud-Holland* 1895, blz. 163. 3) Ald. blz. 89 a. t.
4) Ald. 211. 5) Ald. 236. 6) Unger, Bredero-album, 94.
7) Worp, a. w. 83.

zijn; of die Dieryck Ysbrantsz. R., wien Th. 4 Febr. 1618 een bruiloftsdicht wijdde [1]), of nog een ander.

Van zijn eerste jeugd weten wij niets. In 1601 was hij agent van de stad Emden; en volgens zijn eigen beweren ook van de Hanse, in Engeland, waar hij zich nog bevond in 1603; diende 1612 [2]) als consul in Portugal, waar hij zich verdienstelijk maakte door vrijlating van ruim veertig gevangen Nederlanders te bewerken — hetgeen de Staten Generaal wilden beloonen met ƒ600, die op zijn verzoek veranderd werden in een gouden keten; — en als agent van prins Maurits in Spanje; sinds 1619 den koning van Denemarken, en ten slotte de Hanse te Brussel [3]), waar hij moet zijn overleden in 't begin van 1639, daar Kruls lofdicht vóór zijn in dat jaar gedrukte *Gheboorte Christi* blijkbaar na zijn dood is geschreven [4]).

Den Contra-Remonstrantschen geloofsijver, hem door Jonckbloet toegeschreven, kan ik in zijne werken en levensloop niet vinden. Wel heeft hij in 1623 laten drukken:

> ick bespeurt heb veel verraderijen,
> In wesens ongelijck; maer hoe 't ook was beleydt,
> 't Was daer gelijck 't hier is, dats door de gheestlijckheydt.

en dit past op Slatius; maar 1° men behoefde toch geen Contra-Remonstrant te zijn om een sluipmoord te verfoeien? 2° Dit had hij reeds geschreven in 1618 en er op laten volgen:

> De geestlyckheyt. Ick zegh, en zeght oock zonder schromen
> Ja so ghy wilt ick sal u noch wat nader komen,
> En zegh, dat groot ghevaer loopt 't rijck oft republijck
> Waer dat de gheestlijckheydt tracht na de politijck:
> Want als de leeraers hun met staetsbeheersch bekomm'ren,
> Ja hoe de staet oock is verwerdt, zy 't meer beslomm'ren.

1) *Poetens Borstweringh* blz. 268.

2) 4 Mrt. van dat jaar verkreeg hij zijn ridderorde: Worp, *Oud-Holland*, '95, '86.

3) Zijn diplom. werkzaamheid is uitvoerig beschreven door Worp a. w.

4)
> Als lust penceelkonst dreef tot vreughd van gheest en ooghen
> (Om af te beelden 't Beeldt, en Ridderlijke gheest
> Des *Ridders* die, soo langh hij levend is gheweest,
> De soete tepels van *Minerva* heeft ghesooghen), enz.

5) Trouwe landsatens-klacht; ook aangeh. Jonckbloet-Honigh III, 117.

In *Eglentiers Nieuwe-Jaars-gift* voor 1619 wordt — kon het anders? — de tweedracht besproken en diep betreurd; maar . . *zonder één woord over 't geloofsgeschil.* Hij kiest daar duidelijk de partij der Staten Generaal en prijst Maurits uitbundig; maar laakt in de tegenpartij . . . dat zij dwaalleeraars heeft begunstigd en de kerke Gods bedroefd? volstrekt niet; maar dat zij het opperbewind heeft miskend en het land bijna in burgeroorlog gestort:

De eene passy kost de ander passy teelen
Ja deed veranderen / lacy! Steden in Casteelen /
Vernielende de tros van 't lants vereende bandt /
Dat yder Stadt wou wezen zelven 't zelfde landt.

Wel verwacht hij alles goeds van de synode,

Waer reden meer zal doen als al het twistich strijven /
Waer reden meer zal doen als al het listich drijven /

(Dus de *rede,* niet het Schrift- of kerkgezag, moet den twist beslechten); en voorts van gematigdheid aan weêrskanten:

Op dat de herten t' zaem vereenen / en de twist
Door reckelijck toegheven gantschelijck zy gheslist.

(Juist wat Oldenbarnevelt en de zijnen ook wilden, zoolang de strijd nog enkel theologisch was).

Zoo ook in *Keyser Otto en Galdrade* (I, 1ste Bedr. 1ste T.):

Want waer de gheestlijckheyt een vinger inne dwingt,
Te met, met langer handt d'alb'heersching inne dringt.

Dat is geheel het »Mozes boven Aäron" der regentenpartij. En het doet er niets toe, dat hij onder Mozes niet verstond: de Staten van Holland of burgemeesteren van Amsterdam; maar Prins Maurits en de Staten-Generaal. Want ook aan deze zou geen Contra-Remonstrant algeheele vrijheid van kerkelijken invloed hebben gegund. Jonckbloet, vóór alles liberaal zooals men omstreeks 1870 liberaal was, is hier — misschien half onbewust — uitgegaan van de stelling, dat in de 17de eeuw Oranjeman en Contra-Remonstrant één waren; wij weten thans beter. Bovendien is »Vrou Jacoba", gelijk wij nog zullen zien

eenigszins Staatsgezind van kleur. In de Godsdienstige verzen van Rodenburghs ouden dag is niets bepaald Calvinistisch. Al kan men aannemen, dat een Contra-Remonstrant nog in 1616 de zedelijk-godsdienstige strekking van Vondels gedichten heeft geprezen [1]), dan toch zeker niet, dat Vondel na 1618 die beleefdheid heeft beantwoord; en intusschen prijkt R.'s Cassandra in latere drukken met een vers van hem [2]); geen eigenlijk lofdicht, maar toch ontwijfelbaar bewijs, dat hij met den schrijver bevriend was. En bovenal: in 1619, toen de Contra-Remonstranten zegevierden, toen iemand van Rodenburghs ervaring in diplomatieken staatsdienst en hooge ingenomenheid met zichzelven een schitterende toekomst kon, ja moest verwachten, zoo hij tot hen behoorde; juist toen is hij in buitenlandschen, Deenschen dienst gegaan. Niet onnatuurlijk verdacht men hem dan ook in Denemarken van Arminianisme [3]); en heeft Hugo de Groot hem een oogenblik voor een geestverwant gehouden [4]). Wat was dan zijn Godsdienstige denkwijze?

In *Hoecx en Cabeljaus* wordt tweemaal iemand door een priester ter dood bereid, niet alleen zonder één woord over de sacramenten der stervenden — dit zou te verklaren zijn uit de overweging, dat Burgemeesteren de vertooning van deze niet zouden toelaten — maar alwat de priester zegt, is zóózeer christendom boven geloofsverdeeldheid, als 't in de 17de eeuw maar eenigszins mogelijk was [5]). Nu zegge men niet: »Rodenburgh begreep, dat hij een tijdgenoot van Karel den Stoute niet Protestantsch kon laten spreken, en wilde hem niet Roomsch laten spreken"; zóóveel overleg is niet denkbaar in den man

1) Voorrede van *Celia en Prospero*; ook aangehaald d. Jonckbloet, Letterk. uitg. Honigh, III, 124.

2) Vondel uitg. v. Lennep II, 333.

3) Worp in *Oud-Holland* '95, blz. 209.

4) Willem de Groot, Broeders gevangenisse, aangeh. d. Unger, Spectator '85, 96.

5) Opmerking verdient, dat bij zoovele zedelijk-godsdienstige bespiegelingen, in R.'s tooneelstukken, toch alléén in de woorden van dien priester sprake is van „Godts zoon", en nergens van „Jezus Christus". Aan 18de-eeuwschen schroom om dien naam op 't tooneel te brengen, valt hier niet te denken.

die, niet tevreden met Ariosto voor te stellen als tijdgenoot van Otto III, offerhanden aan Diana laat plaats hebben in Nederland na 't beleg van Leiden. Voorts: zou een ijverig Calvinist zooveel hebben geschreven voor 't tooneel? Stukken van den vurig-roomschen Lope de Vega hebben vertaald? En het sterkst: Galdrade leest ter vertroosting in haar tegenspoed Boëtius, nog wel in de vertaling van Coornhert. Nu was deze wel is waar aan »In Liefde Bloeyende" opgedragen; en kon dus de warme »Eglantier-Liever" zich verplicht achten haar te gebruiken; maar iemand, in wiens gemoed de Godsdienst de eerste plaats bekleedde, zou hier den Bijbel hebben aangebracht. Moeten wij dan niet veeleer Rodenburgh ook in dit opzicht voor een geestverwant van zijn oom Henrick Laurensz. Spiegel houden? [1]).

Daarentegen geloof ik met Jonckbloet — en Loffelt —, dat hij inderdaad bedoeld is in den *Spaanschen Brabander*; althans, dat het hiertegen aangevoerde niet afdoet.

1°. In *Apollo of Ghesang der Musen*, in 't zelfde jaar als de Sp. Br. door Brederoo uitgegeven, staat een klinkdicht van hem, ja. Maar in een jaar tijds kan veel veranderen, vooral tusschen twee leden van het *genus irritabile vatum*; en als dan bovendien Amor in 't spel komt!

2°. Jerolimo wordt niet geschilderd als dichter; maar in 1617 was er nog weinig van Rodenburgh verschenen; en Br. kan gevreesd hebben àl te duidelijk te worden; R. was, hoewel persoonlijk weinig gezien, van veel invloedrijker maagschap dan hij; wij weten, wat dit destijds reeds begon te beteekenen. Intusschen is Jerolimo toch een groot bewonderaar van de Brabantsche dichters en vooral van hun vaardigheid in 't verzen maken voor de vuist:

1) Bij Jonckbloets drie voorbeelden, dat hij diens zinspreuk *Deught verheught* gebruikte, zijn nog te voegen het slot van *Melibea* en van een vóór het 1ste deel van *Keyser Otto en Galdrade* geplaatst klinkdicht, dat blijkens de ondert. *Chi sara sara* van hem zelf is (de billijkheid gebiedt hier bij te voegen, dat het dan ook volstrekt geen lofspraak op hem bevat). En Spiegel was toen reeds vijf jaren dood; R. moet dus wel zeer met die spreuk en de levensbeschouwing, die zij uitdrukt, ingenomen geweest zijn.

Item daer haddege Kastileyn, de Roovere, Gistelen, en Kolijn,
En Jan Baptisten Houwaert, dat bayloy goeye meesters zijn;
Da waren liens vol perfecty: en van devine eloquency,
Ygelijck woordeken datse aggeerden, of nomineerden, dat was een sentency.
Het minste dat se sproocken da was een reffiereyn . . .

Dit slaat m. i. duidelijk op Rodenburgs pronken met zijn »snel en wel" en zijn in 44 uren berijmden Alexander. En dit weegt te zwaarder, omdat in Lazarillo di Tormes niets van dien aard voorkomt; en Br. het dus hier geheel uit eigen beweging heeft aangebracht.

3°. Hij was geen berooide snoever, zegt men, maar een man van aanzien. Dit moet ik betwijfelen. Zulke diplomatieke agenten als hij waren er toen in menigte; en men moet vragen, of ze niet soms veel hadden van spionnen. Elizabeth heeft hem niet ten gehoore ontvangen; hij zou, ware 't anders, er niet van zwijgen, waar hij zijn verblijf in Engeland op zoo gezwollen toon bespreekt [1]). Prins Maurits gebruikte hem o. a. om paarden te koopen [2]). De Staten Generaal duidden hem aan als: »Theodore Rodenburg hem houdende omtrent het hof van Spanje" [3]) en verboden hem zich hun gezant te noemen [4]). Worp geeft toe, dat zijne geldzaken in slechten staat verkeerden [5]). Nog in 1619 hield Willem de Groot hem voor een gelukzoeker, die wel eens aan een galg kon geraken [6]).

4°. Hij sprak geen Brabantsch. Schrijven deed hij 't zeker niet; maar hoe weet men, dat hij schreef zooals hij sprak? Dit deed zelfs Brederoo niet, waar hij menschen van stand liet optreden; bij Rodenburgh nu treden bijna geen andere op; en niemand heeft ooit in 't gewone leven gesproken met zulk een zinsbouw en zulke woordkoppelingen, als die (met den onmogelijken 2den nv. *mv.* op *s*) hoofdkenmerk van zijn schrijftrant uitmaken. Daarentegen komen die woordkoppelingen bij Brederoo ook

1) Trouwe Batavier, opdracht.
2) Worp 172.
3) Unger, Spectator '85, blz. 169.
4) Worp, blz. 81.
5) *Oud-Holland*, Worp 163, 214.
6) Broeders gevangenisse, aangeh. *Oud-Holl.* 668.

voor... in de voorrede van den *Sp. Brabander*; en nergens elders. Deze opmerking van Loffelt schijnt mij sterk vóór 't oude gevoelen te pleiten; want waarschijnlijk heeft Rodenburgh, als hij in de Camer 't woord voerde, gesproken zooals hij schreef; wat hem niet behoefde te beletten, thuis en onder een kanneken plat Antwerpsch te spreken. Dat het niet afdoende bewezen is, geef ik gaarne toe.

Eindelijk: het »dragersheerschap van de Coornmerckt". Jonckbloet ziet hierin Rodenburgh, zonder er reden voor te geven. Hij had kunnen aanvoeren, dat die man volgens Brederoo met labbige tongh »Ha Campen!" heeft geseyt [1]); nu komt dat tusschenwerpsel *Ha*, zoover ik kan nagaan, bij niemand in dien tijd vaker voor dan bij R.; 2° dat de koorndragers om hun schuingekruiste (dus een *Bourgondisch* kruis vertoonende) draagriemen »Kruysheeren" werden genoemd [2]) en R. geen gelegenheid verzuimde om op zijn ridderorde »van den Huyse van Bourgondiën" te snoeven. — Maar hier staat tegenover, dat bedoelde Campen bezwaarlijk een ander kan zijn dan Cornelis van Campen, 1618 bestuurslid van I. L. B.; dat R. met dezen op den besten voet stond; en het Dragers-heerschap van de Coornmerckt bij Brederoo op dreigenden toon tot Campen spreekt; zoodat hier voorloopig niets te beslissen valt.

II. ZIJN WERK [3]).

Jonckbloet stelt hem als tooneeldichter boven Vondel — wat intusschen bitter weinig bewijst, daar hij dezen als zoodanig al heel laag stelt; Loffelt meent: »Hoe meer men de werken van Rodenburg van nabij beziet, zoo (sic) meer komt men tot de overtuiging, dat hij en niet Coster de man was die ons een nationaal tooneel had kunnen bezorgen. Indien Rodenburg

---

1) Den Broeders I. L. B. 1615 vs. 58; aangeh. Jonckbloet-Honigh III, 106.
2) Brederoo, Symen sonder soeticheyt, r. 435; verg. te Winkels uitg III, 85.
3) Uitvoerige bibliografie door Dr. J. Alblas, Diss. Utr. 1894.

Vondels of Hoofts macht over de taal bezeten had, zouden wij ons zoo goed als Engeland en Spanje op onzen Shakespeare en Calderon kunnen verheffen. De romaneske ridder had een warm hart voor de natuur, een rijke fantasie, groote kennis en geleerdheid en een wijsgeerigen blik op het verband tusschen geest en lichaam, welke laatste gaaf vooral blijkt uit sommige bladzijden zijner *Borst-Weringh*" [1]).

Van Vloten daarentegen noemt hem »een ridder van een droevige vertooning"; en Van Lennep zegt van zijn stukken: »Ik zet het ook den geduldigste er een van uit te lezen".

In 't oog springt, dat iemand, die door vier tegelijkertijd levende ontwikkelde mannen van denzelfden landaard, onafhankelijk van staats- en kerkgeschillen, zóó uiteenloopend beoordeeld wordt, in elk geval iets eigens, iets bijzonders moet gehad hebben. En al valt het misschien velen moeilijk, bij lezing van Loffelts lofrede even ernstig te blijven, als hij zonder twijfel bij 't schrijven geweest is; zoo was toch van den anderen kant van Vloten te blijkbaar geprikkeld door Jonckbloets verontwaarding van zijn zoo innig vereerden Vondel, en draagt van Lenneps vonnis te zeer den stempel der dagen, toen de beoefening van de geschiedenis der fraaie letteren een *uitspanning* was, om hun oordeel voetstoots over te nemen. Bovendien wordt de belangrijkheid van een schrijver voor die geschiedenis niet alleen bepaald door de kunstwaarde van zijn werk. En daarnevens komt niet alleen in aanmerking de invloed, dien hij heeft uitgeoefend, maar ook, dien hij heeft ondergaan. Wat het eerste betreft geloof ik, dat Rodenburgs afdwalingen meer gedaan hebben dan de verdiensten zijner tegenstanders, om het »romantisme" [2]) van het Nederlandsch tooneel te weren — immers Coster en Brederoo waren in hun ernstige stukken *in beginsel* even goed romantisch als hij; en Vondel heeft eerst beteekenis gekregen, toen de strijd voldongen was. Doch hierover kan men

1) Gids 1874, III, blz. 125.

2) In de beteekenis, die te Winkel (Vondel als treurspeldichter 287) aan het woord heeft gegeven.

verschillend denken, vooral, naarmate men die afdwalingen meer of minder grof vindt; iets dat eigenlijk reeds behoort tot de zaken van *smaak*. Daarentegen laat zich met de stukken bewijzen, dat Rodenburg *alle* invloeden heeft ondergaan, die op de Nederlandsche letteren van zijn tijd in 't algemeen hebben gewerkt: Hervorming, humanisme, Seneca, Fransche pseudo-klassiek van het eerste tijdvak, Italiaansche, Spaansche en Engelsche romantiek, Nederlandsche zucht tot leering en stichting en gemis aan afkeer van 't platte, bloei van toonkunst en gezellig leven, d. i. sterke aansporing voor de dichters om zich op het *lied* toe te leggen, de Rederijkers, en zelfs — zij 't ook slechts door *hunne* tusschenkomst — het middeneeuwsch mysteriespel. Het kan dan niet onbelangrijk zijn die werken een voor een nader te beschouwen, vooral met het oog op hun bronnen. Wij houden ons daarbij aan de tijdsorde; eerst nog een woord over 't aantal.

Tengnagel stelt het in een bekende scherpe hekeling van den dichter op 26, Bidloo (Panpoëticon Batavum) op 25. Jonckbloet somt de titels der hem bekende op; rekent terecht de 2 of 3 »deelen" van sommige als afzonderlijke stukken, en komt daardoor tot 21. Nu heeft hij over 't hoofd gezien, dat ook *Sigismund en Manuella* uit twee deelen bestaat; maar daarentegen is zijne opgave van *Eglentiers Nieuwejaersgift* een vergissing [1]); dus het getal toch juist. Hier komen bij de ongedrukte: *Hertoginne van Savoyen* in vier deelen [2]), *Aurelia* [3]) en vrij zeker een alleen bij name bekend *Deuchts Violieren crans* [4]). Rekenen wij de drie in de *Eglentiers Poëtens Borstweringh* [5]) opgenomen tafelspelen mede, dan zijn er 30.

Het is zeer mogelijk, dat ook Tengnagel den *D. V. C.*, te Antwerpen gespeeld, niet heeft gekend; en zelfs dat er veel meer te Antwerpen of te Brussel gespeelde onbekend gebleven zijn. De overlevering echter, die het geheel aantal op driehonderd brengt, wordt afdoende weêrlegd door het zwijgen van Bidloo.

---

1) Zie beneden op dien titel. 2) Evenzoo. 3) Evenzoo. 4) Evenzoo. 5) Evenzoo.

Deze toch, die R. zoozeer bewonderde en juist vooral om zijne vruchtbaarheid, zou er stellig melding van gemaakt hebben, indien hij ze had gekend en geloofwaardig geacht.

1. *Anna Rodenburgs Trouwen Batavier.*

Zoo genoemd om de opdracht aan zijn zuster, in latere drukken: *de standvastige liefde van Cypriaen en Orania* [1]). De eerste is van 1617, maar het stuk blijkens de voorrede, begonnen en voltooid in 1601; derhalve, zoo ver wij weten, zijn eersteling; en gelijk hij (met een nauwgezetheid, die hem niet altijd zou bijblijven) in die voorrede erkent »slechts een naboots van den ghelaurierden Poeet en Riddere Guarijn".

Bekend is, dat ook Vondel zijn *Leeuwendalers* (tendeele) aan Guarini's *Pastor fido* heeft ontleend; maar zoover ik weet, was nog niet opgemerkt, dat hij door Rodenburghs vertaling naar allen schijn op het denkbeeld is gebracht uit de Italiaansche verdichting een zinnebeeld van Nederlandsche geschiedenis te scheppen [2]). Het eerste bewijzen de namen Heereman, Zeegheer, Woudheer (bij V. Wouter), Warenar; het tweede — Rodenburgh heeft bovendien de namen Orania, Wel-hem, Vrede-rijck [3]) en vervangt Guarini's Arcadia door »Batavia". Maar terwijl Vondels Leeuwendael geheel overeenkomt met Nederland vóór de geschiedenis, zooals *zijne* eeuw zich dat voorstelde, zijn bij Rodenburgh gedroomd verleden en werkelijk heden allerongerijmdst — vermengd kan 't niet eens heeten, maar dooreengesmeten. Niet tevreden »sGraven-Haghe en 't Bosch" te bevolken met »Batavieren", die enkel Arcadiërs onder Nederlandsche namen zijn... maar hooren wij hem zelf in den »Inhoudt":

---

1) Niet *Oriana*, zooals de heer Loffelt schrijft; wij zullen zien dat dit verschil niet zonder beteekenis is voor de strekking van het stuk.

2) Alb. Thijm meent, dat V. niets dan twee namen aan R. heeft kunnen ontleenen. Zeggen wij liever dat hij, in Alb. Thijms gedachtengang, eigenlijk niets aan R. *mag* hebben ontleend.

3) „Groote Vreerijck" bij V. is natuurlijk geen ontleening, maar zinspeling op Frederik Hendrik, al kan R. dezen, die juist het jaar te voren begonnen was van zich te doen spreken, evenzeer bedoeld hebben.

Den voorzeyden Heereman" (dezelfde als bij V.) had noch een zoone gehad, Woud-heer genaemt, wezende d'eerste ghebooren, welcken zone hij had verlooren in 't Jaer 1574 ten tijde als den Spangiaerts, Leyden beleghert hebbende, en heur Hooghens: de Heeren Staten Generael, beneven zijn Ex^tie^. De Prins van Orangie, tot ontzet van de Stadt de Landt scheyers-dijck hadde laten doorsteken, met een springh-vloedt, welcke (*l.* welcks?) Ebbe mede nam een driftich wieghsken, waerdoor Heereman zijn zoone verloor. 't Zelve wieghsken werden (sic) aen den oever van den Rhijn ghevonden met het kindeken, door eenen Vrede-rijck, die 't kind berghden, en vermits hij 't vond in een wieghsken van Cyprechs-hout gemaeckt noemden 't kind Cypriaen, en voeden 't op ghelyck zijn eyghen. . . . . Ten zelfden tijde was Cypriaen door zijn ghewaende of gevonden Vader Vrederyck ghezonden om zijn studie te vervolghen te Leyden, en 't ghebeurde dat Orania op den tweeden October, als de vertooninghen aldaer geschieden van de belegeringe ende ontzet derzelver stede van den Haghe te Leyden was ghekomen . . .

De handeling is dan verder dezelfde als bij Guarini, terwijl Vondel, gelijk men weet, gedeeltelijk Tasso's *Aminta* heeft gevolgd; en 't slot:

waer door 't Orakels voorzichte volbracht was, en Batavia bevrijdt van de Peste, en het opoffren van een Maeght alle Jaer.

Men heeft in Goethes *Iphigenie in Tauris* zeer afgekeurd, dat Thoas en zijne Tauriërs veel te beschaafd en zachtzinnig zijn voor lieden, die weinig jaren te voren nog menschen offerden; maar wat dunkt u dan, waarde lezer, van Diana-aanbidders, orakelvragers en menschenofferaars, die in Nederland wonen, hun zonen te Leiden laten studeeren en hun dochters het feest van 't ontzet bijwonen?

In zake taal- en versbouw heeft Vondel zeer zeker van dezen Trouwen Batavier niets kunnen leeren. Om dit aan te toonen vergelijken wij den aanhef, niet met dien van de *Leeuwendalers*, — dit zou onbillijk zijn, daar R. in 1601 pas begon en V. in 1647 op het toppunt zijner kracht was —, maar van zijn tooneel-eersteling het *Pascha* (1611).

Bij Rodenburgh:

Pheeb die de aerde voed, met zyn ghezweyge waegen,
Ghenaekt de zonsens (sic!) kreis mits 't nu begint te daegen.
Vrouw Hesperus de ster, bodinn des naere nacht

Trekt weer na heur gewest, zy heeft heur ampt volbracht
Verduysterende d'aerd: nu Lucifer komt weder
Ter aert van 's Hemels top, ons lichtende hier neder.

(De Ridder hield er, zooals men ziet, een eigenaardige sterrenkunde op na).

Bij Vondel:

Weydt hier, myn Beestiail, weydt hier myn tier'ghe Vee,
Golft hier om dit Gheberght, myn wit-ghewolde Zee,
Scheert hier 't groen-harigh loof, spaert kruydt noch bloemkens geurich,
'T lacht hier doch altemael zoet rokich en coleurich.

Opmerkelijk, en een nieuw bewijs dat Camer en Academie elkander niet bestreden om een beginsel, is nog dat Warenar en Margriet in dit Arcadisch Batavia juist zoo kijven als Nieuwen-Haen en Griet Smeers bij Brederoo. Beiden bleven in dezen trouw aan de Rederijkers-overlevering: de »zinnekens" vormen ook een komisch tusschenspel, zijn altijd twee in getal, en schelden elkaâr de huid vol. Daar men Rodenburg zoo dikwijls geprezen heeft als zooveel kiescher dan zijn tegenstanders, mag ik niet nalaten hier een proefje van Margriets lieftalligheid te geven:

Ghy overgheven fielt, verschrickelijcke gheest,
Half mensch, half bock, half wolf, o onnatuurlyck beest,
Zo ghy gelooft dat ick u nimmer kost bezinnen,
Zo hebt ghy 't recht getreft, wat zoud ick toch beminnen?
Uw botten platten muyl? uw vuylen geyten baert?
Uw ezels ooren fielt? uw stinckend vlees onwaerd?
Uw grijnzich stuur ghezicht? uw kevel-kin ghy tandeloos?
Wa. Wat zeght ghy?
Ma. Wat ik zeg? gy schalcken guyt en schandeloos.
Wa. Aen my ghy vuyle teef?
Ma. Aan u ghy oude gheck,
Wa. 'k Verwonder ick uw tong niet uyt uw backhuys treck.

En dit is nog niet eens het ergste!

Eén punt echter heeft R. hier voor: terwijl Nieuwen-Haen en Griet Smeers beiden geheel buiten de handeling staan, neemt Margriet er wel degelijk aan deel: zij komt overeen met

Guarini's Corisca. Warenar daarentegen is zijn eigen vinding — of inlapsel, zoo men 't noemen wil — en de kijfpartij dan ook volstrekt overbodig.

Daar alle kunst ontspruit uit 's menschen behoefte aan verheffing boven de werkelijkheid, zoo wordt de plaats van iederen kunstenaar in de geschiedenis minstens evenzeer, als door zijn begaafdheid, bepaald door zijn begrip van idealiseeren. Ten opzichte van Rodenburgh is de voorrede van dezen zijnen Trouwen Batavier zeer leerzaam:

„Uw lievert (d. i. hijzelf) . . . bewandelde met zijn Anna de belooverde Beemden, ghenietende de vermaeckelijcke verwulfstelghens daecken des olmen, elsen, en eycke lommer beooghende het wolle vlockx, op 't korte gras knabbelende, graechte [1]), het melck veed waegende op de klaver etmoersche velden en de pluymdierkens tierelierende in dartelende vreughde, midlertijd de een schaephoeder daer en d'ander hier yder voldeden hun bevolen zorge" . . .

Al spreekt hier meer zucht naar ondragelijke gemaaktheid van taal, dan »warme liefde voor Engelands frisch natuurschoon" [2]), toch kan de inhoud niet onwaar genoemd worden. Maar nu:

„en alles onder een bekommerde na be-ooging des (sic) plaets, waer d'eene van de steets vlietende Theems scheyden van zyn baer-voete herderinneken, de voet steden kusten, d'ander knielende voor 't Carmille (?) aerde-zit plaetsken, twelck hem noch vernieude de aengheuame verzelling met zijn geliefde Meysken. D'eene zittende aen d'Oever van een stilstaende Beecxken (sic), ontroerde de zuyvere baerkens, door zijn veelvoudige bracke tranens druppelen bemurmureerende d'afkeerlijcheydt zijns (sic) Herderinne. D'ander neuryende op een havier-ried (sic) de Lofzanghen zijns vriendinneken".

Leg dit nu, lezer, naast de schildering der Engelsche volkszeden van dien tijd door Shakspeare, toch op zijn minst evengoed dichter als Rodenburgh, en de nuchteren beschrijving der werkelijkheid door Campbell [3]), rijst dan niet bij u de vraag

1) Versta: de graagte van het „vlock" d. i. kudde. Zulke anglicismen heeft onze ridder meer; ik geloof ook zijn onmogelijken tweeden naamval meerv. b.v. „zielens blijheid" hiertoe te moeten brengen.

2) Loffelt a. w. 110.

3) De Puriteinen in Engeland, Nederland en Amerika, vert. v. Maanen, Sneek, 1896.

of, gelijk zijn bewonderde Lope de Vega Plautus en Terentius, zoo Rodenburgh geheugen en verstand achter slot en grendel borg, wanneer hij ging schrijven?

Het stuk is in 1609 gespeeld [1]), dus naar allen schijn ter viering van 't Bestand; dit kan Vondel op het denkbeeld hebben gebracht dezelfde stof te bezigen ter verheerlijking van den vrede.

2. *Deuchts Violieren-Crans.*

Van dit stuk is alleen bekend, dat het geschreven is door Theodoor Rodenborch Bets, die in 't begin der 17de eeuw te Antwerpen leefde (zegt het Biogr. Woordenboek der Ned. Letterkunde), en door »de Violieren" aldaar vertoond. Het archief dier kamer is niet bewaard, zoodat het stuk wel verloren zal gegaan zijn. Ik aarzel niet onzen Rodenburgh voor den schrijver te houden. Zijn broeder heette, gelijk wij zagen, Johan *Betsen.* Van zijn leven tusschen 1603 en 10 weten wij niets; hij kan toen zeer wel te Antwerpen hebben gewoond — en heeft er dan stellig ook gerederijkt. De titel en de inhoud, dien deze doet vermoeden, vallen geheel in zijnen geest. En het zou al zeer zonderling zijn, zoo er tegelijk *twee* dichters van denzelfden doop- en geslachtsnaam en van dezelfde richting hadden geleefd.

3. *Batavierse Vryage-spel.*

Jonckbloet stelt dit op »1 Juli 1616", zonder er reden voor te geven; de opdracht — door den drukker, aan »Joffrou Franscoise Steenborn" — is gedagt. 1 Juli 1622. Maar uit die opdracht blijkt, dat het veel vroeger geschreven is; de titel en de woorden in 't vierde bedrijf:

> Ghy Batavieren van mijn zoete Vaderland,
> Laet ick u spiegel zijn,

geven er den schijn aan van een weêrslag op Kolms *Bataefsche Vrienden-Spieghel*, 1615 gedrukt en aan Rodenburgh opge-

1) Worp 77.

dragen; het zal dus niet veel jonger zijn. Voorts komen er twee *zinnekens* in voor, die nog sterk gelijken, in hun namen zelfs, op *Belet van Deuchden* en *Sondich Becoren*; en behalve hier gebruikt Rodenburgh alleen in 't voorspel van *Melibea* (1617) en 't naspel van *Rodomont en Isabella* (1617) rhetoryckelycke persoonsverbeeldingen; zijn verdere allegorieën zijn pseudo-klassiek. Het Batavierse vrijage-spel zal dus in elk geval tot zijn oudste werken behooren. —

Theophilus en Pirocles »twee oude Batavieren" openen 't stuk met lofzangen op den goeden ouden tijd. Celia, »een loos meysken", spant samen met Polotheus, »een beveynst Jongeling", om minnende paren in twist te brengen (wat zij daarmeê beoogt, is niet recht duidelijk). Hij vrijt tegelijk naar Lucia, Emerens, Celestina en Oediel; L. heeft nog twee aanbidders: Sephalis en Pamphilio (die zich — niet zeer ridderlijk — tegen elkander beroemen, waarbij zij door Celia en Polotheus beluisterd worden); en koketteert met alle drie, hoewel S. haar redt uit handen van ... een sater (naderhand echter »een boer" genoemd) maar evenals de *pastor fido,* zonder wederliefde te oogsten; en Polotheus' valschheid, aan 't licht komende, beweegt haar om zich van de wereld af te zonderen en te leven als — melkmeid. P. zaait wantrouwen tusschen Emerentia en haar Hermilio; maar H. vermomt zich als een oude boer en beweegt E. hem haar leed te klagen, waardoor beiden de waarheid ontdekken. Celestina bemint Heliodoor en hij haar; doch haar vader wil, dat zij Polotheus zal huwen. Pamphilio, ontboden om haar portret te schilderen, laat Heliodoor vermomd in zijne plaats gaan. Zij vertelt hem wat zij al zoo in de schilderij uitgedrukt wil hebben — een opsomming, die herinnert aan:

Schilder, 'k wou mij zelf eens zien
Op het doek geteekend:

enz. en opnieuw bewijst, hoe weinig oog de schrijver had voor 't onderscheid tusschen ideaal en onmogelijkheid. — Volgt een herkenning, waardoor C. in flauwte valt; en een veel te lange alleenspraak van Heliodoor, waarin hij al klagende voor de vuist

een strofe van minnezang dicht; en die toch niet zonder waar gevoel is, waarom ik het slot en de volgende samenspraak wil aanhalen:

(Hy kust heur).
Ha, laetste droefste kus, helaes, ick voel noch leven [1]),
. . . .
Kust dan Heliodoor, zo langh u asem leeft,
Want 't schijnt ghy door 't ghekus u Enghel 't leven geeft.
Hoe ist mijn lieve hert? helpt Godt, 'k voel heur beweghen,
Heur polssen leven weer, O Hemel zend u seghen,
O opper milden God, doch dese Enghel spaert,
Ghelijck de Phenix van de schoonen op de aerdt.
Ontlast u teere borst, van dees benaude hetten,
Sught uyt myn lieve Nymph, laet u Auroor weer zetten,
Het purpre frisse root, in dit Albastre wit
Uws lieve kaecskens glans, laet u spraeck-rijcke-lit
Door 't uyten van een woordt my duysent levens gheven.
C. Ay me, Heliodoor.
H. O glory mijnes leven.
C. Ha lief!
H. O hert!
C. Mijn vreughd!
H. Mijn ziel!
C. Mijn al!
H. O trouw.
C. Heliodoor!
H. Mijn Nymph!
C. Mijn eygen!
H. Waerde vrou! [2])
C. Als d'overgroote rouw de hooghe vreught ghevoelden,
De gheestelijcke kracht zo in mijn herte woelden,
Dat hun gheweldt het wiel mijns zinnen uyt het spoor
So schielijck dreef, helaes, dat ick 't verstant verloor.
H. Hoe ist mijn Enghel nu?
C. ten kan niet qualyck wesen,
Nu ick u bij zijn heb, hoe quaemt lief dat ghy dese
Verkeerde kleen aantrockt? . . .
H. Om dat mij was gheseyt,
Ghy Polothens liefdt, en om het recht bescheyt

1) Dat *helaes* komt dan vrij wonderlijk te pas!
2) Dit doet aan Blasius denken; maar m. i. niet tot Rodenburghs nadeel.

Te weten, nam ick voor, dus te verspien u vryen.
C. 't Schynt dat de haet en nijdt ons liefde niet kost lyen.
Daer is die schalcken man.
Poloth. (komt). Wat doet de tyt oock niet?
C. Lief laet ons gaen van hier.
H. Opdat hij ons niet ziet. *Binnen.*

Zoodra P. alleen is, voegen de »Sinnekens" Schyn-deucht en Schoonpraet zich bij hem, zijn gewone raadslieden ten kwade, en blazen hem in Emerentia te belasteren, als zou zij zich aan hem hebben overgegeven. Dit eindigt:

P. 'k Wed dat Hermilio dan het meysken niet begheert,
Schoonp. So blijft zy zonder man.
Schynd. En schandelyck onteert.
Schoonp. Wy brengen 't aen den dagh.
Schynd. En laet ghy 't aen u leunen.
P. Maer spreeckt uyt eenen mont [1]), (*Binnen*)
Schynd. Ghy meught daer wel op steunen.
Schoonp. Adieu mijn Heer,
Schynd. Vaerd' wel,
Schoonp. Wy broeyen hem wel mal.
Schynd. Wel wat oft noch in 't eynd' met hem noch wesen zal?
Schoonp. Eerst stond hy na heur eer.
Schynd. Maer zy was al te eerlyck
Schoonp. Nu steelt hy heur[e] eer.
Schynd. Voorwaer 't is al te deerlijck.
Schoonp. Wel, ick wil na den Dam.
Schynd. Ick na de nieuwe brugh,
Schoonp. Tot boosheyt zijn steets beyd' ons willens vleuglen vlugh [2]).

Volgt alleenspraak van Lucia, waarin zij van de wereld afscheid neemt — en dan wordt plotseling van den toeschouwer verlangd aan te nemen, al heeft hij er niets van gezien of gehoord, dat het snoode plan tegen Emerentia mislukt is en Celestina vaderlijke toestemming heeft verkregen tot huwelijk met Heliodoor. Immers Polotheus komt; en nadat zij hem den

1) Zijn zij nu zinnebeeldige of werkelijke personen?

2) Welk een taaiheid der overlevering! Op de taal na zeggen Sondich Becoren en Belet van Deughden in het Spel van den Sacramente van der Nieuwervaert (± 1480) hetzelfde!

mantel duchtig heeft uitgeveegd en vertrokken is, staan op eens de Sinnekens weêr naast hem:

Schoonp. Ist nu niet wel gemaeckt?
Schynd. Ist nu niet wel gepreeckt?
Schoonp. Ist nu niet wel gevrijt?
Pol. Mijn hert van spyte breeckt,
Nu Celestyn oock met Heliodoor gaet trouwen.
. . . .

Hij besluit naar 't buitenland te gaan en vertrekt. De Sinnekens zeggen elkander de waarheid naar gewoonte, en eindigen:

Schynd. Ick wil ter bruyloft van Hermylio en Emerens.
Schoonp. Ick meed', dats wel bedocht, daer zullen wy na wens
Ons kaartjes spelen dan.
Schynd. De feest wert oock gehouwen,
Van Celestina, die Heliodoor zal trouwen.
Schoonp. Daer moeten wy oock heen.
Schynd. En vrijen dattet klapt.
Schoonp. Want menigh meysken wert door ons in 't net betrapt [1])
Schynd. En wercken vaecken met een koddighe boelagie.

Schoonpraet valt uit zijn rol en sluit als rederijker:

Hier eyndigt onze Spel der Bataviersе vryagie.

Dit stuk schijnt uit herinneringen aan Italiaansche en Engelsche herderspelen saamgesteld, al zijn de personen jonge heeren en jofferen, en al is het tooneel: »de Amstels-dijck, Reegeliers, Spieghels [2]) en Dry-roemers-hof". Opmerkelijk is Tyter, dienaar van Hermilio (niet van Polotheus, zooals de personenlijst zegt), 1° omdat hij met zijns meesters verliefdheid den draak steekt, op een wijze, die aan Robbeknol doet denken; 2° omdat in *Keyser Otto III en Galdrada* ook een Tyter voorkomt die, gelijk Jonckbloet reeds heeft opgemerkt [3]), blijkbaar Rodenburgh zelf voorstelt; en nu treedt in meer dan één stuk van Lope de Vega een persoon op, Belardo genoemd, die evenzoo met

1) Hier zijn zij dus weer geheel de duivels uit het mysteriespel.
2) Meerhuysen wordt inderdaad met name vermeld.
3) a. w. III, 115, 116.

het Spaansche punt van eer spot, en evenzoo blijkbaar Lope zelf is [1]). Heeft Rodenburgh hem hierin willen volgen? Vond hij dan zelf de Arcadische minnarijen belachelijk?

Keyser Otto den Derden en Galdrada, Bly-Eynde-Spel, gedrukt 1616; de opdracht aan Waelburg van Boshuysen is zonder dagteekening. Dl. II verscheen '17, dl. III '18.

In »'t Spels voorreen" verschijnen eerst *Jalourse*, *Nietgheliefde*.

Jalourse. Jaloursheyt wurght dit hert
Niet-ghe. Vermits my mist weermin
Jalourse. Vernielt door quel en smert.
Niet-ghe. Ick vreed noch ruste vin,
Jalourse. Zwier-zinnich vol geraes,
Niet-ghe. En leve in wantrouwe
Jalourse. Gans radeloos helaes,
Niet-ghe. Vol quyning en vol rouwe.

Twee en zeventig maal, wel geteld, neemt aldus elk van beiden het woord, en zwijgt de ander zoolang. Dan zegt *Jalourse* nog vier zulke regels; en *nu* bemerkt *Nietghe.* hem:

Jalourse zijt ghy daer?
Jalourse. Ho Nietghelieft gy hier?

(Heeft ooit een »klassiek" dichter van den vierden rang het *terzijde* zóó misbruikt als hier onze romanticus? Trouwens zijn Spaansche voorbeelden gingen hierin nog verder; zie *Hamb. Dramat.* 62.)

Volgt een gesprek, waarin elk beweert veel ongelukkiger te zijn dan de andere — totdat *D'afzijnde* komt, die zichzelf het ongelukkigst acht van alle drie. Na eenigen strijd zegt hij echter:

Comt laten wy ons quellen
Int oordeel van all dees aenhoorders eyndlik stellen.
Jal. Want wy verschelen veel.
Niet-ghe. Voor my ick ben te vreen,
Afz. Joffrouwen oordelt dan wie 't meeste heeft gheleen.
Jal. Ick mits myn Jalousy, die steeds bedruckt moet knaghen,

1) Grillparzer, Studien z. Span. Theater (Werke, XIII), '92, 106.

Nietghe. Of ick die weer-liefd mis, van heur die 'k liefde draghe
Afz. Of ick die door taf-zijn mijns liefs mijn hert uyt teer.
Jal. Joffrouwen zo, door lust, ghy morghen hier comt weer,
Brenght vonnis op de vraeg,
Nietghe. Minerva zalt u loonen,
Afz. En ons *Mercuur* u zal met Louren cranskens kroonen.

(Is dit alleen herinnering aan de prijsvragen op de landjuweelen, of ook een nagalm van de *Cours d'amour*? Trouwens, zouden deze niet — zij 't van verre — op de rederijkers en bepaaldelijk op hun prijsvragen hebben gewerkt?)

Jal. Afzijnde waer nu heen?
Nietghe. Retorica die speelt.
Afz. Ick hoor daer is een stem die konstelike queelt.

(Wat is dat? Zooeven spraken zij de toeschouwers aan, en stonden dus op het *als tooneel opgevatte* tooneel. En nu *gaan* zij *naar* den schouwburg; staan dus ergens in de wereld, die de planken slechts *verbeelden*. Weêr een blijk, hoe weinig R. bij zijn werk nadacht.)

Jal. Wat is het spels inhoud?
Afz. Als Keyser *Ott'* victory
In Romen had getreft, ten tyd van *Paus Gregory*,
Hy keerend' na zijn Rijck, verliefden in *Florens*
Op een Joffrouw *Galdraed*, maer missende zijn wens,
Mits dat Galdradas deughd de Keyser kost afweeren,
Geeft *Otto* heur ten echt een van zijn grootste heeren.

(Dit is inderdaad de hoofdinhoud van het stuk, door R. waarschijnlijk ontleend aan de »Tragedische of claechlycke historien" (III, n. 6) [1]) — of aan Lope de Vega, die ze eveneens heeft gebruikt in *la mayor victoria* (Kollewijn t. a. p. 359).)

d'Autheur hier meed afbeeldt wat dat de deughd vermach,
Waer door *Galdraed* men doen tot hoogheyt komen sach,
Verfoeyende dem in waer Keyser *Ott'* nae henghelt.
Nietghe. 'k Hoor datter tusschen dees history is ghemengelt
Een zekere vryagie van een ander vrouw,
Die *Tyter* trouwden eerst en brack daernae heur trouw.
En *Flavio* aenslaet, die wulpzich heur beminden,

1) Dr. K. Poll, Tooneelspelen van ... Jacob Duym, Diss. Gron. '98, blz. 19.

En *Tyter* komend' weer, moest laes, zijn *Laura* vinden
Verzamet in den echt.

Jalourse. Dats vreemt, dit moet ick sien.

Afz. Wat ziet men oock al grillen in onse eeuw gheschien.

(Hoe komt die opmerking hier te pas? zal men vragen, daar immers het stuk speelt in de eeuw van Otto III. Maar boven zulke kleinigheden was R. verre verheven.)

Nietghe. Afzijn wel laet ons gaen.

Jal. De klok heeft dry geslagen. } *Binnen.*

Afzijnde (dus alleen, en blijkbaar tot de toeschouwers sprekende):
'k Weet dat ghy in het spel zult hebben goed behaghen.

Onder de personen komen voor: Theophilus »geomancien", die Tyter en N.B. zijn knecht in de sterrekunde onderwijst [1]); (R. vond dit zelf zoo fraai, dat hij in den druk afbeeldingen van »d'elf Hemelen", den hemelbol en den Dierenriem deed opnemen); Cupido, die »in vertooning" op den slapenden keizer schiet, Galdrada daarentegen niet kan treffen, omdat zij steeds bezig is, naast haar in slaap valt en bij haar ontwaken door haar gebonden wordt; »Bedilal", een soort vertrouwde op zijn later pseudo-klassieks, met wien men alles bespreekt, wat niet vertoond wordt en de toeschouwer toch moet vernemen; soms vertelt hij dezen ook eenvoudig wat er gebeurd is; Araeta »de godinne der deughde", Verstant, Wille en Lust.

Het tooneel is Florenca (sic) en Arcadia; wat niet belet, dat Laura genoemd wordt »perle van 't *Bataefs* ghewest".

In 't tweede deel verschijnen als nieuwe personen Thessalia, verliefd op Tyter [2]), en 't Gherucht; Tyter doodt hier een serpent, dat hem doodelijk bijt; in 't 3de deel verschijnt zijn geest

1) Slaat hierop niet blijkbaar de voorrede van *Griane*? »Ghy goedige Goden van Mannen! die in u groote rymen de vrouwen, dienst-meyssens, ja stal-knechts doet philosopheren van overtreffelycke verholentheden, het zij van de beweginghe der sterren, ofte van de drift des hemels, off van de grootheydt der sonne", enz. Gr. is weliswaar in 1612 geschreven, maar eerst in 1616 gedrukt; en toen eerst zal de voorrede geschreven zijn.

2) Dat hiermede Tesselschade zou bedoeld zijn, is zeer bezwaarlijk te gelooven. Indien al R. de man was om haar te bekoren, dan was zij toch zeker niet de vrouw om hem na te loopen.

aan Laura, die daardoor in wanhoop vervalt, ziek wordt, en zijn portret kussende sterft; beider geesten verschijnen aan Flavio. En allegorie èn romantiek dus genoeg.

Tyter nu is R. zelf (gelijk reeds Jonckbloet heeft aangetoond), blijkens hetgeen de anderen van hem zeggen — kenschetsend is, dat R. dus metterdaad zichzelf bewierookt; — en Laura is, gelijk Dr. Worp aan 't licht heeft gebracht, de Haagsche juffer Maria de Vos, met wie hij vijf jaar (1608—13) verloofd is geweest [1]). Kenschetsend is niet minder, dat hij een zijner brieven aan haar, nog wel een vol heftige verwijten en vooral over 't geld, dat zij hem gekost had (hoe ridderlijk en dichterlijk!), heeft opgenomen in zijn *Poëtens Borstweringh* — als een proeve van briefstijl.

Hertoginne Celia en Grave Prospero. Opdracht aan Joh. Betsen Rodenburgh, blijkens opdr. van 't *Mays-spel* zijn broeder; gedagt. 30 Juni 1617.

Die opdracht is merkwaardig: 1°. om de lofspraak op *Abrahams offerhande* van Vondel, een nieuw bewijs, dat de strijd niet liep over klassiek of romantisch in den gewoonlijk aangenomen zin; want wie was in dien zin klassiek, zoo niet Vondel? en wie romantisch, zoo niet Rodenburgh? 2°. om de daaraan vastgeknoopte belofte: »doch zal eer niet lange geschieden, dat ick u uwen Lazar zal opofferen". Hij was dus voornemens een *Lazarus* te schrijven of een prozastuk van zijn broeder onder dien titel in rijm te brengen (waarschijnlijk het laatste; want hoe kon hij anders zeggen: *uwen* Lazar?); blijkbaar als weêrslag op Costers *Spel van de Rycke-man*, het vorige jaar vertoond. Is dit voornemen uitgevoerd? Zeer mogelijk; want wij weten, dat er meer van Rodenburgh ongedrukt gebleven is; en de intusschen al hooger stijgende kerkelijke partijdrift kan hem hebben bewogen om een aan de Schrift ontleend stuk buiten de pers te houden. Maar ook indien het niet uitgevoerd is, kan

1) Worp a. w. 88.

Coster het hebben gekend, o. a. door deze voorrede. In beide gevallen heeft hij dus R. slechts met gelijke munt betaald door *Isabella* te schrijven in weerslag op *Rodomont en Isabella* [1]). Ook bewijst het nogmaals, dat R. tegenover zijn vijanden zich niet zoo stipt tot hooghartig zwijgen bepaalde, als Jonckbloet meende.

Wat nu het stuk zelf betreft, dit is weder een vertaling naar Lope de Vega, *la Comedia del molino;* maar in tegenstelling met *Casandra* is hier de handeling te verward om ze na te vertellen [2]). Dat het stuk in Bidloos jeugd nog dikwijls vertoond werd, bewijst wel, dat er velen waren, die dachten als Eelhart in *de Gelukte List*:

> Als het rijm glad en goed is [3]) én een Koning, én eene Koningin,
> Hertoogen, Prinsen, Raadsheeren, Knéchten én soldaaten,
> 't Saamen op het Tooneel uitkomen, veel opsnijen én stout praaten,
> Véchtende uit, véchtende binnen; als men schaakt, roofd, én moord,
> En dat 'et geduurig woeld, is 'et dan niet als 't behoord?

Vechten, rooven en moorden komen nu wel is waar in dit stuk niet voor, woelen des te meer. „Kuiperij op kuiperij gestapeld, maar ze sluiten gebrekkig aaneen, en niets komt goed uit"; zegt Grillparzer er van, hij die Lope anders zoo zeer bewondert [4]). Zulke stukken heeft Lope méér geschreven; en Rodenburgh, gelijk wij nog zien zullen, ook méér vertaald.

Casandra hertoginne van Bourgondië, ende Karel Baldeus. Eerste druk 1617, opgedr. aan Emilia v. Nassau, princesse van Portugal [5]).

1) Ik meen dat Jonckbloet dit, tegen Tengnagel, overtuigend bewezen heeft (a. w. III, 166 v.) door verwijzing naar de latijnsche lofdichten; zijne andere gronden zijn zeer zwak.

2) Vergelijk Kollewijn t. a. p. 2.

3) Dat zijn Rodenburgs verzen, zijne zesvoeters althans, wel allerminst! Intusschen zien we hier, dat in 1689 óók buiten den kring van *Nil Volentibus Arduum* (wan een buitenstaander heeft de schr. in E. willen afbeelden) fraaie verzen werden geëischt; en bijgevolg, dat Vondel toch wel eenigen invloed heeft uitgeoefend.

4) Studien zum Span. Theater (Werke, Cotta, Stuttg. 1888, XIII) 59.

5) D. i. Emilia I, dochter van Willem I en Anna van Saksen, geh. met Don Emanuel van Portugal.

Casandra, gemalin van hertog Aernout, gedraagt zich jegens haar mans »Kamerlingh" Karel Baldeus, gelijk vrouwe Potifar jegens Jozef; en met denzelfden uitslag. Hij is trouwens in 't geheim gehuwd met 's hertogs zuster Leonora, die hem een zoon Grimaldus en een dochtertje heeft geschonken; en ziet zich genoodzaakt dit alles te openbaren, om de klacht af te weren, die C., weêr evenals vrouwe Potifar, tegen hem inbrengt bij haar man. Zij tracht dezen nu over te halen om K. te doen vermoorden; doch te vergeefs. Een aanslag op Grimaldus mislukt eveneens. Graaf Lodewijk, (wien Leonora beloofd is, omdat hij op eigen kosten voor Aernout oorlog heeft gevoerd, N. B. tegen geheel Frankrijk), komt in zegepraal terug; en huurt, door C. aangespoord, twee soldaten om K. te vermoorden. Deze ontdekt intusschen den aanslag op Grimaldus den hertog, die om de zaak te onderzoeken, zich vermomt met Karels hoed en mantel. Natuurlijk vallen nu de moordenaars hèm aan; herkenning — voetval — genade. Casandra wordt verbannen en 't huwelijk van Karel en Leonora openlijk bekrachtigd.

Hier is nog doorgevlochten een natuurlijk hopelooze verliefdheid van Feliciano »edelman", op Leonora, die niets ter zake doet. Dit uitgezonderd, zou Rodenburg den lof verdienen een goed sluitende handeling te hebben geschapen, maar 't is weêr een vertaling; en wel van *Carlos el perseguido*, door Lope de Vega [1]). Opmerkelijk is hier een teeken van *verzwakkenden* rederijkers-invloed. Immers Rodenburgh heeft twee personen van eigen vinding er in gebracht: Wantrouwe en Ootmoedige schultbeken; maar het zijn »zwijgende personagiën"; zinnekens derhalve, die nog wel optreden, maar niet meer spreken, laat staan een komisch tusschenspel leveren. Daarnaast treedt aan 't slot nog een »collectieve" persoon op, de »Gemeent"; 't is echter ook mogelijk, dat hier bedoeld is een sprekende met een aantal zwijgenden achter zich, gelijk thans de reien in Ghysbreght worden voorgedragen.

1) Moltzer in den Feestbundel aangeboden aan Matthias de Vries, blz. 74. Kollewijn t. a p. 342.

De Jalourse studenten 1617. 2 drukken. Amst. en Leiden; de Amst. is opgedragen aan Maria Steenburen.

»De titel der Amsterdamsche uitgaaf, *De Jalourse studentin*, is een doorloopende drukfout"; zegt Jonckbloet. Een drukfout op *elke* bladzijde herhaald (want elke draagt in deze uitg. den titel aan 't hoofd) is al iets zeer zonderlings. De waarheid is, dat dit stuk alweêr een vertaling is; n.l. van *la escolastica zelosa*, door Lope de Vega; de heldin is Celia, die uit minnenijd zich als student vermomt. Maar daar Tembranda dit eveneens doet en twee werkelijke studenten door 'tzelfde gevoel bezield zijn, daar bovendien *escolastica* ook beteekenen kan: studentenwereld, de gezamenlijke studenten, is het onzeker wat Lope bedoeld heeft, en de titel der Leidsche uitgave op zichzelf beschouwd even goed; hij kan ook door den uitg. aangebracht zijn, uit vrees dat in *studentin* een hatelijkheid zou gezocht worden; men weet, dat de Muzenzonen der 17de eeuw zeer kitteloorig waren. Hoewel voor 't overige Lopes door Rodenburgh klakkeloos naar Leiden en den Haag verplaatste caballeros op werkelijke Leidsche studenten gelijken, kan men weder nagaan bij Jonckbloet [1]); het fraaiste is, dat de geleerde redetwisten, die R. anders tot in 't krankzinnige Jan en alleman — en allevrouw! — in den mond legt, hier, waar ze volkomen natuurlijk zouden zijn, ontbreken. De reden is duidelijk: bij Lope komt niets van dien aard voor; en Rodenburgh dacht er geen oogenblik aan, of hij zijn voorbeeld zou kunnen verbeteren.

De Leidsche uitgaaf verschilt sterk van de Amsterdamsche. In twee opzichten is zij stellig beter: 1° De tooneelaanwijzingen zijn uitvoeriger; 2° Rodenburghs onmogelijke 2de naamvallen mv. en vr. enk. op *s* zijn verwijderd. Vooral het laatste bewijst wel afdoende, dat zij niet door hemzelf bezorgd is; maar tevens, dat we niet te doen hebben met een gewone boekverkoopers-speculatie. Wat dan een ander kan hebben bewogen om ze te bezorgen, en wie die ander was, blijft duister.

---

1) a. w. 275; ook bij Kollewijn t. a. p. 143.

Inhoud en strekking doen twijfelen of Jonckbloet, toen hij Rodenburghs zedigheid prees, het stuk reeds gelezen had. Volkomen terecht zegt Dr. Kollewijn, dat geen der hier optredende vrouwen »in een zedigheids-concours ook maar voor den allerlaagsten prijs in aanmerking zou kunnen komen". En van »waerschouwen", de vlag die bij onze vaderen en ook wel later en elders zoo menige twijfelachtige lading dekte, kan hier geen sprake zijn, daar alles zoo gelukkig mogelijk afloopt. Dat zulk een werk kon opgedragen worden aan een meisje van deftigen stand — maar nu vertel ik hem, die den toon dier dagen kent, niets nieuws. Wij weten wat Anna Roemersdr. antwoordde op een aardigheid over de zwaarte van den maagdom, die thans geen boerenjongen zou durven uitspreken in 't bijzijn van zijne moeder. Zijn wij nu inderdaad zedelijker? In den schouwburg zeker niet; of liever, de Fransche kluchten zijn véél erger. Doch niet dat is hier de vraag, maar: of Rodenburgh zedelijker was dan Breeroo, Coster of ook zelfs maar Tengnagel? En dan dwingt dit stuk tot antwoorden: neen en duizendmaal neen! Dat hij zelden (Jonckbloets *nooit* is te sterk) onvertogen *woorden* gebruikt, pleit eer tegen dan vóór hem. Niet het naakte is onkuisch, maar het ontkleede; en dit is wéér minder onkuisch dan het half-omsluierde.

Melibea. Treur-bly-eynde-spel (Drie deelen, samen tien bedrijven) Amst. 1618 (31 Dec. 1617 voltooid). Opgedragen »aen de Beheerschers en Vaderlijcke Zorg-draghers van 't oude Mannen ende Vrouwen Aelmis-huys der Stede Amstelredam. Nieuwejaersgift". Die opdracht bevat een even uitbundige als met de haren er bij gesleepte lofrede op Burgemeester Sebastiaen Egbertsz. en diens overleden vader en broeder [1]). Een en ander doet vermoeden, dat R. met dit stuk den steun der heeren heeft zoeken te verwerven tegen Costers pas opgerichte Academie.

1) Een echte rederijkers-aardigheid is daarbij 't anagram op 's vaders naam: „Egbert Maeynnerzoon. Naems-letter zin. O gy baert meer zonnen".

Daarmeê stemt overeen, dat hij blijkbaar zijn beste beentje heeft vóórgezet. De handeling schijnt zijn eigen vinding; en verdient den lof weliswaar romanesk genoeg, maar toch niet verward en zelfs minder onnatuurlijk te zijn, dan vele van zijn Spaansche en Engelsche leermeesters. Bekend is, dat er zeven minnaars in voorkomen van dezelfde joffer Melibea — die blijkbaar Rodenburgs ideaal (hij zegt: *idéa*) van vrouwelijke deugd en wijsheid voorstelt — en dat zij zeven talen spreken; een kunststuk, waarover de lofdichtschrijvers maar niet uitgepraat konden raken [1]). Natuurlijk vindt één dier zeven, Thoris, wederliefde. Een tweede, Anchriso, zoekt wraak; en daar Thoris vermomd op een bruiloft zal komen waar ook Melibea genoodigd is, neemt hij dezelfde vermomming aan om haar te misleiden en zoo-mogelijk haar eer te rooven. Dit gelukt in zooverre, dat hij, eerst komende, door haar voor Thoris wordt aangezien en een gesprek onder vier oogen verkrijgt, maar ook niet meer; — voor Thoris genoeg om zich bedrogen te achten. De andere vijf hebben door verschillende toevalligheden, allen eveneens vernomen, hoe Thoris vermomd zou zijn; en bootsen hem eveneens na, hoewel met geen erger bedoeling dan Melibea te kunnen spreken; zoodat er zeven geheel gelijke vermomden op de bruiloft verschijnen; en M. onmogelijk kan nagaan, wie haar heeft misleid en haar goeden naam gekrenkt — want dit gelukt maar al te goed; zelfs haar vader gelooft aan haar schuld. De vijf blijven echter met serenades en vermommingen naar hare gunst dingen. Dorothea, door Anchriso verleid en verlaten [2]), komt haar te hulp. Phillido, een der vijf, »overhoort", als duinmaaier verkleed, beider gesprek; en biedt M. aan hare eer

1) Jonckbloedt vermoedt m. i. terecht, dat die (voor den gang van 't stuk geheel nuttelooze) alleenspraken enkel voor den lezer bestemd waren. Maar die lezer was dan wel in de eerste plaats burgemeester Seb. Egbertsz; Rodenburgh heeft willen toonen, dat hij in geleerdheid niet achterstond bij Doctor Coster. Daarom is onder de 7 talen ook het Latijn.

2) „Dorothea in een vertooningh leggende in Anchrysos omhelzingh, verzeld met Venus en Cupido; en naderhand het gordyn gesloten zynde komen zy uyt". Hoe stichtelijk-idealistisch!

met den degen te handhaven (zonderlinge taak voor een duinmaaier, zou men zeggen); 'twelk zij zonder hem te kennen aanneemt. Doch een ander, Silvio, heeft weêr dit gesprek »overhoord"; en besluit hetzelfde te doen. Dorothea op hare beurt »overhoort" een alleenspraak van Anchriso, die, bewogen door een »pasquil", dat Thoris heeft doen aanplakken, almeê voor M. wil strijden; zij besluit zich aan Thoris zijde te stellen om door Anchriso's hand den dood te vinden; enz., zoodat Thoris, ingevolge Phillido's uitdaging gehelmd en gewapend op »Westerbeeck" komende (het stuk speelt in den Haag), daar *zes* evenzoo toegerusten vindt, die ieder voor zich aanspraak maken om Melibea's kampioen te zijn; een zevenden (D.), die zich aan zijne zijde stelt; en een achtsten (M. zelf), die hen verzoenen wil. Volgt natuurlijk opheldering, vergiffenis en uitzicht op twee huwelijken; — de vijf man, die er overschieten, moeten zich zoo goed zij kunnen troosten. Ongelukkig laat R. de vier zinnebeeldige personen Tijdt, Waerheydt, Onschult en Gemoedt niet alleen aan Melibea in heur eenzaamheid als troosters verschijnen (wat binnen zekere grenzen even verdedigbaar is, als een zichtbaar voorgestelde droom), maar ook in 't slottooneel tusschen al die werkelijke Haagsche menschen optreden en — geheel overbodig — aan de ontknooping deelnemen.

Het lachwekkende komt in dit werk op twee zeer opmerkelijke wijzen voor.

1°. Onder de zeven lieverts zijn *twee* »belachelijke jonkers": een boerenkinkel, die dan ook Nescio heet, en een snoever Ganaffo; beide spreken, gelijk Bredero's komische figuren, in rijmregels zonder maat tusschen de alexandrijnen der ernstige[1]); en worden, de een door zijn kleêrmaker, de ander door zijn knecht, voor den gek gehouden op dezelfde wijze als Jerolimo

1) Wel te weten: Rodenburghs alexandrijnen zijn dikwijls alleen door het vaste twaalftal lettergrepen van willekeurige rijmregels te onderscheiden; caesuur hebben ze in de oudere stukken bijna nooit. Dit is, geloof ik, meer dan iets anders wat van Lennep belet heeft één van zijn stukken uit te lezen.

door Robbeknol en Roemer door Kackerlack: voornamelijk met terzijde spreken, waarop volgt: »Wat zeght gy?" — »Niet myn Heer", of zoo iets. Verder bestaat het grappige hoofdzakelijk hierin, dat Nescio telkens zegt: »Verstaje wel?" en Ganaffo »Versinje wel?" — een flauwheid, die Brederoo niet noodig had om lachen te verwekken!

2°. Op de personenlijst van het Tweede Deel komt voor »Fop, Een kluchtige personagie"; maar deze kluchtige personage met haar Engelschen naam treedt geen enkele maal op. Nu staat vast, dat de Engelsche clowns dikwijls grappen maakten voor de vuist [1]); en uit *Moortje*, 3de Bedr., 4de T., schijnt te volgen dat de Engelsche comedianten, die Nederland en Duitschland bereisden, op zijn Italiaansch geheele stukken zoo speelden:

Ick mach zoo laugh oock bij geen Redenrijckers zijn,
Want dit volckje wil steets met allen menschen gecken,
En zy kunnen als d'Aep, haer afterst niet bedecken.
Zy zeggen op haer les, zo stemmigh en zo stijf,
Als waer gevoert, gevult met claphout al haer lijf.
Warent de Engelse, of ander uytlantsche
Die men hoort singen, en zo lustich siet dantse,
Datse zuysebollen en draeyen als een tol.
Die spreeckent uyt haer geest, dees leerent uyt een rol.

Ook op het tooneel der Academie schijnt zulk „flenzen" voorgekomen te zijn. Rodenburgh eischte 6 April 1618 van een tooneelspeler, die een »boertige parsonagie" had voorgesteld en daarbij aardigheden op hèm verkocht, verklaring: of hij dit had gedaan uit zichzelf dan wel door ingeven van Dr. Coster? [2]) — en achtte dus ook het eerste mogelijk.

Ik meen derhalve, dat R. met zijn Fop een grappenmaker bedoeld heeft, die »uit zijn geest" de gapingen moest aanvullen, waartoe *Melibea* aanleiding gaf door de vele verkleedingen. Maar dat geeft dan weêr een aardig kijkje op zijn »stichtelijk idealisme". En te meer, omdat hij 't zelf afkeurde in anderen:

1) Hamlet Act. III Sc. II. Vgl. Douce, Illustrations of Shaksp., 498.
2) Worp 163. Zou Jan Hen bedoeld zijn?

»want laeten sy toe, dat den eenen quidam oft d'ander Wispeltuer, die op het Toneel komt onder deckzel van de Kluchtenaer [1]) en Bofon alles mach zeggen wat hem voorbeeldt" enz. [2]).

De belangrijkheid van 't voorspel voor onze kennis van den strijd tusschen Camer en Academie is uitvoerig aangetoond door Jonckbloet (III, 156 vv.).

Rodomont en Isabella. Opdracht aan Reynier Ewoutsz., bewinthebber van I. L. B., zonder dagt., gedr. 1618.

't Is lang verleden . . . . dat U. L. graechden om op ons tooneel af te beelden hoe krachtig de deughds heerschende is in eerbaere ghemoeden . . . Daer toe kipt ghy uyt den Ferraerschen Ghelaurierden Poët, Luys Ariostijs Furieusen Roeland, de deughd-rycke Isabella, aengevochten zijnde door den baldadighen, lust-gierighen Rodomont, Koningh van Argier. En ghelijck mijn neyginghe streckt om uw neygingh te voldoen, heb ick het gerymt".

De natuurlijkste uitlegging dezer woorden schijnt mij: dat Ewoutsz. het stuk in proza heeft geschreven en R. het lang naderhand in rijm gebracht; men kan er echter ook uit lezen, dat E. lang voornemens is geweest een stuk met dit onderwerp te schrijven, maar bij gebrek aan tijd of rijmvaardigheid dit heeft opgegeven en R. uitgenoodigd het te doen. — Het onderwerp is inderdaad geput uit den *Orlando furioso*, 29e Zang; maar door R. of E. op hunne wijze verfraaid, o. a. door er *tien* zinnebeeldige personen bij te voegen. Wat er zoodoende van geworden is, kan men nalezen bij Jonckbloet [3]). Het naspel, gesprek tusschen *In Liefd' Bloeyende*, *Wt Levender Jonst* en *Vrese Godts* is vol hatelijkheden tegen Costers Academie, die een zonderling licht werpen op het voorspel van *Wraeck-gierigers treurspel*, en het vermoeden versterken dat dit jonger is (zie blz. 287).

1) Zou 't niet raadzaam zijn dit woord weêr in gebruik te nemen voor „komiek"?
2) *P. Borstweringh*, 189
3) III, 243.

't Quaedt zijn meester loont; voor de eerste maal gespeeld 20 Mei 1618.

Vertaling van *la Venganza honrosa,* door Gaspar Aguilar [1]). Dit is, hoewel romantischer dan Cassandra, veel minder onwaarschijnlijk dan de Spaansche stukken in den regel zijn. Daarom heeft Rodenburg het dan ook in dit opzicht ver... beterd; de beide »quaedt" doeners worden in 't oorspr. achter de schermen gedood en hun hoofden op 't tooneel gebracht; bij R. levend op 't tooneel onthoofd, N. B. terwijl de wrekers ook maar met hun beiden zijn; vrage: hoe zijn ze dan gevangen en gebonden?

Als nieuwe proeve van Rodenburgs geroemde zedigheid kan dienen de aanwijzing:

»Vertooningh waer Astolfo en Porcea in minne [2]) troetlich zijn verzaemt en verzelt met Cupido".

Om nog een reden is de zedelijke beteekenis van het stuk opmerkelijk; de wraak wordt als volkomen natuurlijk en rechtvaardig voorgesteld, terwijl zij in *Wraeckgierigers treurspel,* in 't zelfde jaar voor 't eerst vertoond, den wreker in den ondergang medesleept en in het voorspel, door R. zelf geschreven, ten scherpste wordt afgekeurd. Daar wij nu niemand zonder onomstootlijke bewijzen mogen verdenken warm en koud uit één mond te blazen, zullen we moeten aannemen, dat *'t Q. s. mr. loont* het oudste is, dat iemand den dichter op het onchristelijke der strekking gewezen heeft; en *Wr. Tr.* vertaald en 't voorspel geschreven is om zich tegen beschuldiging van wraakzucht te verweren. Maar dan moeten ook beide jonger zijn dan *Rodomont en Isabella,* waar trouwens niets tegen pleit, daar zij 't zelfde jaartal en geen dagteekening dragen; — redenen, waarom ik mij hier veroorloofd heb van de door Dr. Alblas aangenomen tijdsorde af te wijken. Dat *R. en I.* ouder is dan Costers *Isabella,* heeft, meen ik Jonckbloet aangetoond (boven blz. 279).

Of moeten we met Jonckbloet aannemen, dat die afkeer van wraakzucht alleen gepredikt is ter verklaring, waarom hij geen

1) Schack, Gesch. der dram. Literatur und Kunst in Spanien, II, 415.

2) Hieronder verstaat R. *altijd* òf de paardrift òf wel geveinsde liefde.

schimpdichten op zijn vijanden schreef? Ook dan moet *Q. s. m. l.* ouder zijn, daar hij door nà die prediking zulk een stuk te vertalen, in tegenspraak met zichzelf zou geraakt zijn.

Wraeckgierigers treurspel. Gedr. 1618. Opgedragen aan president, factor en prins van I. L. B.

In die opdracht duidt R. met geen enkel woord aan, dat het stuk een vertaling is. Toch is dit zoo, gelijk Loffelt heeft aangetoond [1]); en 't is een fraai staaltje van wat R. vertalenswaard achtte: een hertogin met vier zoons, van wie de jongste reeds een gehuwde vrouw geweld heeft aangedaan, gedraagt zich jegens haar mans bastaard als Phedra jegens Hippolytus, en krijgt na eenig tegenstribbelen haar zin; zoo walgelijk als dit begin, zoo bloedig is het overige, en even onnatuurlijk. Van de ontknooping is, bij volslagen gebrek aan tooneelaanwijzingen, slechts zóóveel te begrijpen, dat nagenoeg alle personen gedood worden, zoodat Langendijks Jaep hier met hetzelfde recht als bij de vertooning van *Aran en Titus* had kunnen zeggen:

Men stak menkaêr daer dood as katten en as hongden,
Zo dat er in het lest geen overeind meer stongden,
As twee of drie. Ik zaay: „Kom Maertje, loop je best,
Wangt meuglyk worden strak de kijkers ook equest".

Daarenboven is de zedeleer, die Rodenburgh in het stuk zag, er niet eens in te vinden; want de wreker wordt weliswaar ook gedood, maar nadat hij zijn wraak voltrokken, dus zijn doel bereikt heeft; en wat zal een mensch, die zóó door één hartstocht beheerscht wordt, na voldoening daaraan nog met zijn leven doen? Wie hem doodt, bewijst hem welbeschouwd een dienst [2]).

Uit de namen blijkt, dat Tourneur een Italiaansche novelle heeft gevolgd, die ik echter niet heb kunnen vinden. Zij staat niet, waar men zulk een opstapeling van gruwelen allereerst

1) N. l. van *Revenger's Tragedy*, door Cyril Tourneur. (Worp, Tijdspiegel '87 III, 287.)
2) Uit Christelijk oogpunt beschouwd, natuurlijk niet; maar dàt komt bij dit en dergelijke werken van den vromen Rodenburg in 't geheel niet te pas.

heeft te zoeken, n. l. in Cinthio's Hecatommithi [1]); evenmin bij Boccaccio, Bandello, in Gesta Romanorum of Pecorone, of bij Belleforest. — Maar uit die namen blijkt ook, hoe gedachteloos èn Tourneur, èn R. hebben gewerkt. Hertog en hertogin dragen geene; de oudste zoon, de ergste wellusteling, heet Lussurioso; de tweede, een eerzuchtige, Ambitioso; de derde, een gewoon mensch, Supervacuo; de jongste Junior; de bastaard, »in vuyl overspel gewonnen", Spurio; de wreker Vendice; zijn hoog eerbare zuster Castiza; m. a. w. in de gebruikte novelle hadden de personen geen namen, maar werden (wat in die novellen meer voorkomt) aangeduid met een titel of bijv. naamwoord. Tourneur heeft deze voor eigennamen aangezien; en Rodenburg, die toch ook Italiaansch kende, heeft hem blindweg gevolgd, — zoo hij niet in die toepasselijke namen een fraaiheid te meer heeft gevonden. Maar dan is 't een nieuw bewijs van zijn volslagen gebrek aan gevoel voor waarschijnlijkheid.

Treur-bly-eynde spel van Alexander 1618.

Opgedragen aan Johan Sybrantsz. de Bont, Prins van I. L. B., die hem 't onderwerp, t. w. de geschiedenis van Alexander en Thephisna, heeft »voorgesteld", iets verder zegt hij: »behandicht", waarop hij het stuk, gelijk zijn lofredenaars en hijzelf nooit moede werden te herhalen, in 44 uren heeft »volgerijmt". Welk begrip van poëzie had toch de man, die zich op zoo iets beroemde?

Dat behandigen is niet volkomen duidelijk. Heeft de Bont hem op de stof gewezen? Heeft hij een stuk vertaald in proza

1) Het oordeel van Dunlop (*History of fiction*, in Liebrechts bewerking *Geschichte der Prosadichtung* S. 281) is veel te kenmerkend Engelsch om het niet aan te halen: „zoo kwam het ook, dat het welbehagen in gruweltooneelen en bloedvergieten, hetwelk de *Hecatommithi* kenmerkt, in Engeland een soortgelijken smaak voortbracht, waaraan zich onze oudere treurspeldichters te zeer overgaven". De waarheid is andersom: Cinthio maakte opgang, omdat zijn bloederigheid strookte met den Engelschen volksaard (verg. Campbell, de Puriteinen in Nederland, Engeland en Amerika, vert. van Maanen, Sneek 1896; — een boek, dat in deze dagen geen Nederlander ongelezen mag laten!)

en aan R. ter berijming gegeven? Dit was toch niet ongewoon; en zou op zichzelf de aannemelijkste verklaring van dat berijmen in 44 uur leveren; maar R. kende zelf alle talen, waarin destijds tooneelstukken geschreven werden. Blijft nog over, dat de Bont een oorspronkelijk stuk in prozà geschreven heeft, wat evengoed de vlugge berijming verklaart; maar waarvan mij geen tweede vóorbeeld bekend is, al moet ik (boven, blz. 278) aannemen, dat R. waarschijnlijk hetzelfde heeft gedaan of willen doen met een werk van zijn broeder.

Het onderwerp is de uit »vaticinium" [1]) en »amici" [2]) saamgestelde geschiedenis in de verzameling, die als Syntipas, Historia VII Sapientum en »van de zeven wijze mannen van Rome" vermaard is, meer vermaard misschien dan eenig ander boek buiten den Bijbel [3]).

De ridder Rocabrune en zijn vrouw Clavela [4]) verheugen zich over de a. s. thuiskomst van hun zoon Alexander, die nog jong en reeds een wijdberoemd geleerde is. (In den vader is bij R. eenige karakterteekening). Na zijn aankomst hooren zij een nachtegaal zingen; en vragen hem, wat dit beteekent. Na eenige aarzeling verklaart hij 't als voorspelling, dat zij hem aan tafel zullen bedienen. Woedend werpen zij hem in een put, waaruit hij door Egyptische kooplieden verlost wordt, die hem meênemen [5]). Hij komt aan 't hof; verklaart den koning, wáárom er steeds drie »ravens" boven zijn hoofd vliegen; wordt tot belooning met Z. M. dochter Thephisna verloofd; en gaat op reis naar den keizer. Diens dochter Florentina wijst Guydeon, prins van

1) = de laatste gesch. in 't mnl. gedicht „van den seven vroeden van binnen Romen" ed. Stallaert.

2) = Amis et Amiles, ed. C. Hofmann.

3) Dr. A. J. Botermans, die historie van die zeven wijse mannen van Romen, Diss. Haarlem 1898.

4) In 't Ned. Volksboek beiden naamloos; evenzoo de prinses van Egypte, bij R. Thephisna.

5) In 't V. werpt de vader hem in zee en zwemt hij naar een eiland, waar na 5 dagen een schip aankomt, dat hem meêneemt. De Bont of zijn voorganger heeft blijkbaar aan Jozef gedacht.

Spanje, af [1]). Alexander komt en blijkt sprekend te gelijken op Lodewijk, prins van Frankrijk, die eveneens afgewezen, hem als postillon d'amour gebruikt [2]). Beide minnaars vermommen zich als haar biechtvader; L. komt eerst en hoort dat zij Alex. bemint. — De koning van Egypte sterft; Thephisna zendt boden naar alle landen om Alexander te zoeken. —

Flor. door Alex. overgehaald om Lod. een kus toe te staan, wordt door Guydon in zijn »kappusynskap" bespied; hij vervloekt de kap en wil L. naar 't leven staan [3]). Later ontmoet hij nog steeds vermomd dezen weder; en krijgt allerlei liefheden over Spanje te hooren, die hij om zich niet te verraden moet slikken. Florentina zwicht voor Lodewijks liefde. A. neemt afscheid van L., dien G. komt uitdagen wegens beleediging van Spanje. Hij neemt broêr Henrick, Florentina's biechtvader, als getuige; en maakt, daar de goede pater er natuurlijk niets van weet, een zeer dwaas figuur [4]).

(Tooneelaanw.): »Lodewijk komend schuyl-wys door de galerye [5]) in de nacht onder het venster van de Princesse Florentina". Hij zingt een lied, in vorm = „Zingt ter eere van de kroon" in *David in Ballingschap* ('t welk het vermoeden bevestigt, dat Vondel dikwijls zijn reizangen schreef voor bekende zangwijzen). Don Jeronimo, edelman van Guydeon, ziet hem 't venster in klimmen; en . . . zingt zeer bedaard 4 strofen op dezelfde wijze [6]). Guydeon daagt Lodewijk uit. Deze heeft weinig strijdlust, waarom Fl. hem raadt Alex. te halen om hem te

1) In 't V. eerst, nadat Lodewijk haar hart heeft veroverd.

2) In 't V. bekostigt Alex. zelf de prachtige geschenken, die hij Florentina uit naam van Lod. brengt, en is deze ziek van verdriet.

3) In 't V. haalt A. F. over om L. in haar kamer te ontvangen — in eer en deugd; maar „de ridders" begrijpen het anders en smeden een samenzwering tegen L's leven, die door A. verijdeld wordt; van vermomming als monnik geen sprake.

4) Dit is weêr een staaltje van R's onbegrijpelijke gedachteloosheid. Bij 't tooneel, waar Lodewijk met Spanje een loopje neemt, is broêr Henrick volstrekt niet tegenwoordig; ja hij treedt in 't geheel niet op, vóór G. zich op hem beroept.

5) Vergl. de afbeelding van het tooneel in den Schouwburg bij Wybrands tegenover blz. 76.

6) In 't V. bespiedt G. zelf de gelieven.

vervangen, daar zij immers elkander sprekend gelijken. L. grijpt dit (men zou zeggen) voor een prins van Frankrijk niet zeer waardige redmiddel aan; en vindt A. volkomen bereid. Maar er is éène zwarigheid: zijn huwelijk met Thephisna en kroning zijn reeds bepaald. Ook hier helpt hen hun gelijkenis. Lodewijk zal in Alex. plaats huwen en gekroond worden. Voorts:

Zooveel aengaet myn bed / ick 't u gemoedt beveel /
Ick acht Prins Lodewyck so genereus / so eel /
Zo afterdochtich / dat natuur ghy sult verweeren
Om myn echte bruydt lichaemelyck niet t' on-eeren /
Myn trouwe sulcks verdiend die ick u nu betoon
Vertrouwend u myn Huys-vrouws bed en ook myn troon.

L. trouwt Th. in »vertooningh", en toont zich A's vertrouwen waardig door in volle wapenrusting te bed te gaan [1]). Alex. overwint en doodt Jeronimo [2]), brengt Florentina zijn hoofd, en keert naar Egypte terug waar hij Thephisna zeer misnoegd vindt over zijne (d. i. Lodewijk) tot dus ver voortgezette onthouding en haar opheldering geeft. — De keizer sterft. — Thephisna vergiftigt Alexander [3]), waardoor hij melaatsch wordt en de edelen van Egypte hem verjagen. — Lodewijk komt in Duitschland terug. »Vertooningh, waer Lodewijk voor de eerste mael met Florentina trouwt, voor de tweede mael werdt ghekroont nevens haer als Koningh van Vranckrijck en voor de derde mael Keyzer". A. komt met de Lazarusklep. — De »voedster" brengt de tweelingkinderen, die L. heimelijk bij Fl. heeft verwekt. A. maakt zich bekend; L. wil natuurlijk alles doen en geven om hem te genezen. Na een (goed geschilderde) aarzeling verklaart hij een „voor-beeldingh" te hebben, dat een bad in 't bloed dier kinderen hem genezen zal [4]). Lodewijk doodt

1) In 't V. legt hij in plaats daarvan een bloot zwaard tusschen beiden. Evenzoo in Amis et Amiles, v. 1158 ss. Vergelijk Aladdin (1001 N. vert. Habicht 330e N.) en Grimm, D. Rechtsaltertümer, 2te Ausg. s. 168.

2) In 't V. Guydo, zooals Guydeon daar heet.

3) In 't V. „was er een ridder die zij te voren lief gehad had en zij begon deze weder lief te krijgen", enz.

4) Vergl. Der arme Heinrich; het geloof aan zulke genezing heeft werkelijk bestaan, zie Volkskunde Jaarg. 14, blz. 222.

hen en raadpleegt *daarna* Florentina, die volmondig hare toestemming geeft. Als zij dan vernomen heeft, dat de daad reeds volbracht is, zegt de Voedster: »Daer is noch leven in"; en verder hooren we er niet van [1]). A. nu genezen, gaat met L. terug naar Egypte, wordt als Koning hersteld, doet Thephisna onthoofden (dit gebeurt weêr in „vertooning" [2]) en huwt L. zuster Leonora [3]). Nu noodigt hij zijn ouders bij zich ten eten en laat zich door hen bedienen, waardoor de voorspelling van den nachtegaal vervuld wordt; volgt herkenning en verzoening (waarbij de Bont of zijn voorganger Genesis 43 en 45 schijnt te hebben geraadpleegd, tot groot voordeel van 't stuk).

Het Nedl. volksboek is dus niet trouw gevolgd; evenmin het Fransche, dat in zijn uitvoeriger vorm trek voor trek met het N. overeenkomt, terwijl de korte, evenals het mnl. gedicht, van ons verhaal slechts het »vaticinium"-deel bevat [4]); en ik kan de afwijkingen niet zoo gering vinden als Worp [5]). De herhaalde vermomming als monnik, de verwijdering van het kerklegende-achtige in de herleving der kinderen (in 't V. zingen zij *ave Maria!*), en vooral het belachlijk figuur, dat de Spanjaard maakt, doen veeleer aan een Engelsch drama als bron denken. Men zou dan moeten aannemen, dat de Bont dit

1) In 't V. is dit onwaarschijnlijkste gedeelte van 't verhaal veel minder kras, juist omdat het wonderbaarlijker is. A. hoort in zijn gebeden een stem „zeggende": „Waar 't dat de keizer met zijnen eigen hand dooden wilde zijn twee kinderen, die hem zijn keizerin gewonnen heeft, en uw (sic) baden in het warme bloed der kinderen, zoo zult gij gezond zijn". A. zwijgt; maar nu komt een stem tot Lodewijk: „hoe lang zult gij aan mij roepen, alzoo 't Alexander geopenbaard is, hoe hij gezond worden zal?" Daarop gaat L. zelf A. ondervragen. Voorts wacht hij afwezigheid zijner vrouw af om de kinderen te dooden; en — 't voornaamste — als men naar de lijkjes gaat zien, zijn ze springlevend en hebben een „gulden cirkel om den hals, daar de wonden geweest hadden". Deze trek brengt het geheele verhaal in de sprookjeswereld over; en ontheft het dus van alle verplichting tot andere waarschijnlijkheid, dan die de *kinderlogica* eischt.

2) In 't V. doet hij haar „en den Ridder die met haar in overspel leefde tot pulver verbranden".

3) In 't V. naamloos.

4) Gaston Paris, deux redactions du roman des sept sages, passim.

5) *Oud-Holl.* 1895.

in proza heeft vertaald; doch ik heb niets van dien aard kunnen vinden — en evenmin een der Eng. volksboeken (er zijn verscheidene) raadplegen.

Eglentiers Nieuwe-Jaers Gift, in liefd bloeyende. Op 't iaer MDC.XIX, (boven de blz. staat: Nieuwe Jaers-Eer-gift).

Samenspraak tusschen Sterre-kenner en Leer-gierigert, waarin sterrenkunde en wichelarij naar den geest des tijds dooreengemengd zijn. Rodenburg toont zich nog verlichter dan menigeen onder zijn tijdgenooten — en vooral juist onder hen, die in even hooge mate als hij de van Italië uitgegane wereldlijke beschaving der 16de eeuw bezaten — waar hij aandringt, op den invloed der sterren niet vast te bouwen:

'tGeen ick u heb verhaelt van 't Sterre-loops beheer
Is Gissingh.
Leerg. Wat is dat?
Ster.-k. Een menschelijcke leer /
Vernuftighe ervaring van veel wijse luyden:
Daer over moet ghij reck'lijck al dit zeggen duyden /
En zonder u te binden aen 'tgeen is gezeyt /
Maer stellend' [1]) aende Heemlicke voorzichticheyt [2]),

(enz.). De staatkundig-kerkelijke strekking is (blz. 259) besproken. Taal en verzen zijn niet beter of slechter dan in de voorafgaande tooneelstukken.

Aan de beschrijving der twee Bruylofts-Eer-gaven van dit jaar door Dr. Alblas heb ik niets toe te voegen. —

Hertoginne van Savoyen en Don Juan de Mendossa. Handschrift van Rodenburg zelf [3]), thans bewaard in de boekerij der Rijks-hoogeschool te Utrecht. Gedagt. 8 Juni 1619.

De hertogin, zuster des konings van Engeland, verlieft op den Spaanschen edelman Mendossa, alléén door met lof van hem te hooren spreken; en gaat om hem te zien in bedevaart naar »Galicien" (versta: naar San Jago di Compostella). Bij haar

1) Lees *stellen 't*? 2) Bet. bij R. Voorzienigheid. 3) Alblas a. w. 25.

terugkomst wordt haar gemaal, een bejaard man, plotseling naar 't Fransche hof geroepen; en benoemt den graaf van Lancaster (in Savoie!) tot zijn stedehouder. Deze ziet de hertogin aan om haar te begeeren; maar wordt afgewezen. Om zich te wreken, brengt hij zijn zusterszoon (bij R. Babtista), die ook al op haar verliefd is, in den waan: dat hij zich slechts bij nacht in hare kamer behoeft te begeven en onder 't bed te verbergen, om verhooring te krijgen. Babtista volgt ooms aanwijzing (bij R. gaat hij daartoe over 't tooneel »gantsch ontkleedt in zijn hemdt"); nu dringt de graaf met gewapenden binnen, doorsteekt Babtista en beweert de hertogin op overspel te hebben betrapt. Haar vonnis luidt: verbranden, tenzij binnen 't jaar een kampvechter verschijnt, die tegen den graaf haar onschuld wil staande houden. — Het jaar is om; zij moet sterven. Mendossa komt als monnik vermomd hare biecht hooren; zij schenkt hem haar trouwring. Hij vecht tegen den graaf, overwint hem natuurlijk, en vertrekt zonder zich bekend te hebben gemaakt. Uit Frankrijk komt bericht, dat de hertog is gestorven (heeft die al dien tijd niet naar zijn land of zijn vrouw omgezien?); de hertogin besluit naar Engeland terug te keeren. Daar ontmoet zij Mendossa als gezant van Spanje; herkent aan den ring, dien hij draagt, haar biechtvader — huwelijk; eind goed al goed!

Deze handeling kan R. geput hebben rechtstreeks uit de Novelle van Bandello, uit de Fr. vert.: »Histoires tragikes" van Belleforest, uit de Ned. vertaling van deze door Merten Everaerts en eindelijk uit de *Tragedische of claechlycke historien*, daar hiervan een druk moet hebben bestaan van vóór of even na Brederoos dood [1]), dus op zijn laatst 1618. Zij is ook door Colevelt gebruikt [2]), die er vijf bedrijven meê vulde; R. heeft ze door een liefdehandel van bijpersonen, die *niets* met de hoofdhandeling te doen heeft, en door gesprekken over stellingen als deze:

1) Het laatste deel prijkt n. l. met een lofdicht van hem. Zie de Witte v. Citters in *Ned Spectator* 1878, blz. 140 vv.

2) P. H v. Moerkerken in *Noord en Zuid* 1893, 426 vv.

weten uit te spinnen tot *vier* deelen van onderscheidenlijk 3, 3, 3 en 5 bedrijven (Spaansche invloed, die drietalligheid?) Iets nieuws zijn de vele spreuken uit Latijnen, met vermelding van schr. en plaats in kantt.; waarbij hem echter overkomen is aan Cicero toe te schrijven, wat in werkelijkheid een door dezen aangehaalde, zeer bekende regel van Ennius is (*Unus homo* cet.). Kende R. niet zóóveel Latijn, om een hexameter van proza te onderscheiden?

Iets nieuws van meer belang: de geesten van Babtista en zijne ouders verschijnen, *alleen zichtbaar voor zijn moordenaar.* De man, wiens werken van zielkundige onmogelijkheden wemelen, heeft stellig de plaats van het bovennatuurlijke in de tooneeldichtwereld niet voldoende begrepen — zoo hij er al ooit over nagedacht heeft —, om dit uit eigen vinding te putten; te minder is dit aan te nemen, daar tegelijk ook de hertogin, die nog leeft, hem verschijnt (en wel te weten *niet* in een droom). Blijft over, dat Rodenburgh Macbeth heeft gekend, of wel Hamlet (3e Bedrijf), waaraan ook een tooneel in *Hoecx en Cabeljaus* doet denken; beiden zijn tijdens zijn verblijf in Engeland voor 't eerst vertoond. — Zij spreken niet en komen in zooverre 't meest met Banquo's geest overeen.

Aan den voet der blzz. is telkens het getal der verzen opgegeven — weêr een uiting van Rodenburghs kunstbegrip: rijmen = dichten! — dit is echter alleen bij 't 1e deel volgehouden. 't Eerste is opgedragen aan Steven Jacobsz. Vennekool, heelmeester en rederijker, die zich dankbaar toonde door een lofdicht; het 2e en 3e aan diens vrouw.

(*Wordt vervolgd.*) W. ZUIDEMA.

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER UIT HET FRANS OVERGENOMEN WOORDEN IN HET NEDERLANDS [1]).

OVER AFGELEIDE WERKWOORDEN.

Men kan de uit het Frans afgeleide werkwoorden op de volgende wijze verdelen:

A. Werkwoorden die van de franse *stam* zijn afgeleid, d. i. van dat gedeelte van de verschillende vormen van een frans werkwoord dat in alle of vele tijden, wijzen en personen steeds gelijk blijft, zoals *parl* in *parler*, *parlons*, *parlais* enz.

B. Werkwoorden die door de franse *Infinitief* zijn te verklaren: 1. die onmiddellik uit het Frans zijn afgeleid; 2. die bij ons door analogie gevormd zijn van franse werkwoorden.

C. Werkwoorden met dubbele vorm, afgeleid volgens het procédé A zowel als B.

D. Werkwoorden van een verbogen vorm van het franse werkwoord afgeleid.

A. WERKWOORDEN VAN DE FRANSE STAM GEVORMD.

Bij de bespreking dezer werkwoorden dient in de eerste plaats de aandacht gevestigd te worden op een moeielikheid waarvoor men bij de beoordeling ervan geplaatst wordt. Het komt nl. zeer vaak voor dat, in het Nederlands, naast het van de franse stam afgeleide werkwoord, ook het verbale substantief voorkomt: in dat geval is het dikwijls zeer moeielik uit te maken of het nedl. werkwoord gevormd is van dat subst. of van de fr. stam. Zeker zijn b. v. afgeleid van de stam: *benediën*, *bersen*, *brassen*, *kastiën*, *malediën*, *mailloten*, *seizen*, waarnaast geen substantiva

1) Zie *Tijdschrift*, XV, 172; XVI, 81; XXI, 38; *Taal en Letteren*, 1897, p. 97.

voorkomen. Maar voor de andere moet men naar middelen zoeken om zekerheid te krijgen, en dit gelukt niet altijd; zo b. v. kunnen *maelgetten*, *morselen*, *perselen*, *fienten* òf van *maelget*, *morseel* enz. zijn afgeleid òf onmiddellik van fr. *mailleter*, *morseler* komen, al is het dan ook waarschijnliker dat zij zijn afgeleid van het substantivum. Veel hangt er van af te weten of het zelfstandig naamwoord eerder is overgenomen dan het werkwoord, maar de teksten geven daaromtrent slechts zelden voldoende inlichtingen. Dat *meskieven* van het subst. *meskief* — en niet van de sterke vormen van ofr. dial. *mescaver* komt — zou ik hieruit opmaken dat *meskief* vroeg en vaak, *meskieven* zelden en laat voorkomt; ook voor *grieven* zou men op die wijze kunnen redeneren. Een enkele maal kan de middelnederlandse vorm van het werkwoord ons van dienst zijn: dat *joyen* van mnl. *joie*, en niet van *jouir*, evenals *pleiten* van *pleit*, en niet van *plaidier* komt, is duidelijk; evenzeer dat *accorden*, *descorden* van fr. *accorder*, *descorder*, en niet van mnl. *accoort*, *descoort* zijn afgeleid. Zelden helpt ons de betekenis van het mnl. werkwoord; ziehier één voorbeeld: *boerden*, dat uitsluitend »schertsen", niet »toernooien" betekent, is zonder twijfel van mnl. *boerde* gevormd.

Vooral hierom zou men gaarne meer zekerheid hebben, om te bepalen of de nederl. woorden van de franse *sterke* of van de *zwakke* stam zijn afgeleid. Indien het vaststond dat *grieven* van *grever* kwam, zou men de konklusie mogen trekken dat de franse sterke stam het uitgangspunt van de nieuwe formatie is geweest, zoals *prüfen* bewijst dat in het Hgd. soms het geval was. Maar voor het Ned. ontbreekt mij een vast bewijs. Ik kan alleen eenige waarde hechten aan de vorm *meinen* (De Bo) naast *menen*, *mennen*, fr. *mener*, die inderdaad op de fr. sterke stam *mein* zou wijzen [1]). Dat daarnaast afleidingen van de zwakke stam werden gevormd bewijzen *plooien*, *proeven*. Ik

1) Van fr. *peler* komen bij ons *pelen* en *pellen* voor. Het laatste kan uit mnl. *velle* zijn afgeleid.

neem de vrijheid te verwijzen naar de (hypotetiese) verklaring die ik indertijd [1]) gegeven heb van de dubbelvormen *vernoien* en *verneien*, en waaruit ook zou blijken dat, zowel van de sterke als van de zwakke franse stam, bij ons werkwoorden konden worden afgeleid.

B. WERKWOORDEN GEVORMD VAN DE FRANSE INFINITIEF.

1. *Onmiddellik uit het Frans overgenomen.*

Dat de werkwoorden op *-eren* gevormd zijn van de franse Infinitief lijdt geen twijfel. Het feit is evenwel bevreemdend en vereist een kleine toelichting. Alleen het Hgd. vertoont analoge formaties. Bréal [2]) haalt deze aan om te doen zien hoezeer de Infinitief, voor het gevoel van hen die Frans hoorden spreken, van belang geacht werd: hij vatte al de overige tijden en wijzen van het werkwoord samen. Het komt mij voor dat zijn opmerking moet worden aangevuld om juist te zijn. Het lijkt mij zeker dat, waar het betreft ontlening aan de *gesproken* taal, er slechts één manier is om een vreemd werkwoord over te nemen, nl. de stam ervan te voorzien van inheemse uitgangen; van een psychologies standpunt lijkt mij dat het enig verklaarbare procédé [3]). Alleen voor hen is de Infinitief het essentiële, die de vreemde taal als vreemde taal geleerd hebben, hetzij op school hetzij uit de boeken. En daarom mag men, dunkt mij, beweren dat de, van de Infinitief gevormde, werkwoorden aan de *geschreven* taal zijn ontleend, niet berusten op een onmiddellik overnemen van het gesproken woord. Door deze verklaring zou het tevens volkomen natuurlik worden dat het Engels, waarin de franse woorden uit de mond van Fransen zijn overgenomen, geen franse werkwoorden in de Infin. ontleend heeft, maar alleen in de stamvorm; terwijl juist het Hoogduits en het Nederlands, waarvan wij reeds wisten dat zij veel franse

1) *Taal en Letteren*, 1897, p. 187.
2) *Essai de Sémantique*, p. 91.
3) Over zeer enkele uitzonderingen, zie onder D.

woorden langs literaire weg hebben gekregen, ze wèl kennen. Een steun voor de verklaring leveren nog de volgende feiten. In het Hgd. zijn de, van de franse stam gevormde, werkwoorden veel minder talrik dan die van de Infinitief komen; bij ons is de verhouding anders; m. a. w. in Duitsland heeft het Frans vooral door de letterkunde invloed geoefend, bij ons zowel door de boeken als door de levende taal. Bovendien, de oudste ontleningen aan het Latijn zijn, zoals men weet, uit de gesproken taal gekomen; welnu, alle oude latijnse werkwoorden zijn in de stamvorm overgenomen.

Zoals men weet kent onze tegenwoordige taal alleen *-eren*, de middeleeuwse *-eren* en *-ieren*, het Hoogduits alleen *-ieren*; van enkele franse werkwoorden op *-re* hebben wij een vorm op *-eren* met stomme *e*.

Wij zullen thans moeten onderzoeken in welke verhouding de vormen op *-eren* tot die op *-ieren* staan. Zoals men weet komt *-eren* van fr. *-er*, *-ieren* van fr. *-ier* en van fr. *-ir*.

a. fr. *-er* = mnl. *-eren* [1]).

josteren: *verweren*, *Tro.*, 2729, 1580.
josteren: *gheren*, *Tro*, 8234.
useerde: *leerde*, *Ro.*, 4362 var.
blameren: *eren*, *Sto.*, IV, 1315.
visiteren: *deren*, *Sto.*, II, 1066.
flateren: *heren*, *Sto.*, X, 1022.
antieren: *verweeren*, *Ro.*, 8753 var.

b. fr. *-ier* = mnl. *-ieren*.

payire: *sciere*, *Rincl.*, 852.
losengieren: *manieren*, *Rein.*, I, 309.
dangieren: *vieren*, *Wal.*, 9753.
vernoyeren: *bestieren*, *Hs. Pelgrim.*, *Argum.* 390.
ontmaelgieren: *quartieren*, *Wal.*, 10607.
logieren: *banieren*, *Grimb. O.*, I, 2906.

1) Ik citeer alleen rijmen die bewijskracht hebben,

octroyeren: *manieren*, *Lanc.*, II, 1903, 8153.
faelgieren: *meneghertiere*, *Hild.*, 15, 109.
regieren: *goedertieren*, *Hild.*, 19, 65.
dangieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 11925.

c. fr. *-er* = mnl. *-ieren*.
visieren: *manieren*, *Tro.*, 3723; *Lanc.*, II, 7169.
antierden: *bestierden*, *Ro.*, 10607.
antiren: *taverniren*, *Ro.*, 10803.
hantieren: *manieren*, *Melib.*, 2248; *Lanc.*, II, 5246.
antieren: *portieren*, *Ro.*, 6933.
presentieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 19138.
joesteren: *banieren*, *Tro.*, 5192.
ghevisiert: *bestiert*, *Grimb. O.*, I, 4156.

d. fr. *-ier* = mnl. *-eren*.
gelogeert: *onverveert*, *Gr. O.*, II, 1104.
gelogeert: *ongemeert*, *Gr. O.*, II, 1204.

e. fr. *-ir*, *-ire* = mnl. *-ieren*.
finieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 14565.
asselgieren: *manieren*, *Wal*, 9901.
mantenieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 13165.
obedyeren: *officieren*, *Ovl. Lied. en ged.*, p. 345.
faelgieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 9019, 11756; *Ro.*, 9589.
scoffieren: *manieren*, *Lanc.*, II, 10267.

f. fr. *-ir* = mnl. *-eren*.
ghescoffiert: *ongeveert*, *Grimb. O.*, I, 3870.
conquereren: *heren*, *Sto.*, III, 1011.
gesconfiert: *wederkeert*, *Sto.*, IX, 839.
gesconfiert: *verkeert*, *Sto.*, VIII, 1354.
obediren: *eeren*, *Aanhangsel Brab. Y.*, 415.

g. fr. *-re* = mnl. *-eren* (met stomme *e*) [1]).

1) ***Batteren***, geciteerd door Franck en in verband gebracht met fr. ***battre***, heeft niets daarmede te maken. Hét betekent „kijven, schelden", en het franse woord zou,

peisteren 2, *reimeren* 1, *reren* 1 (fr. *raire*).

h. fr. *-re* = mnl. *-eren.*
debatteren 3, *exponeren* 2 [1]) (ofr. *espondre*), *responderen* 3 [1]).

i. fr. *-oir* = mnl. *-eren.*
moveren 1 [1]), *valeren* 4 (Broeck.) [1]).

j. In het Middelnederlands gevormd [2]).
ghepingiert: *verchiert*, *Wal.*, 7895.
gescakiert: *geciert*, *Fl. en Bl.*, 1506.
regieren: *manieren*, *Ned. Kluchtsp.*, I, 134.
ongewaerneert: *gekeert*, *Grimb. O.*, I, 2582.

Uit deze lijsten ziet men vooreerst dat, gedurende de gehele mnl. periode, *-eren* naast *-ieren* bij ons in gebruik is geweest; het best blijkt dat wel uit het feit dat, in woorden die bij ons met die uitgang zijn gevormd, zowel *-eren* als *-ieren* is gebruikt. Als men de lijsten nagaat, zou men zeggen dat *-ieren* bij ons meer verspreid is geweest in de Middeleeuwen dan *-eren*; ten minste er zijn veel meer voorbeelden van *-ieren* = fr. *-er*, dan van *-eren* = fr. *-ier*, *-ir* [3]). Dat kan hiervan komen dat in het Mnl. meer woorden met *-ier* dan met *-eer* voorkomen, zodat de dwang van het rijm aan *-ieren* meer dan aan *-eren* ten goede kwam. Niet geheel te verwerpen is de verklaring dat *-ieren* zó talrik is, door de analogie der werkwoorden afgeleid van een subst. op *-ier* (b. v. *drapieren*, *geplankiert*) [4]). En eindelik, men

---

volgens Franck, de zin van „zeuren" hebben. Bovendien heb ik die laatste betekenis nooit aangetroffen; ik ken alleen *battre les oreilles à qqu'un*, dat inderdaad „zeuren" betekent, maar het objekt is onmisbaar in die uitdrukking.

1) Kan latijn zijn. Zie andere voorbeelden, *Essai*, p. 147.

2) Ik vermeld deze reeds hier, ter wille van het hierna volgende betoog. Eigenlik behoorden zij in de groep 2.

3) Of in Noord-Nederland de verhouding omgekeerd was, kan men wegens de schaarste der teksten niet uitmaken. Bij Stoke komt *-eren* bijna uitsluitend voor.

4) Bréal, *l. l.*, verwerpt terecht de voorgestelde hypotese dat de hgd. ww. op *-ieren* van subst. op *-ier* zouden zijn afgeleid. Maar dat sluit niet uit dat die substantiva op de formatie van invloed kunnen zijn geweest.

vergete niet dat, in het Oudfrans, de werkwoorden op *-ier* zeer talrik waren, en, daarbij gevoegd die op *-ir*, in aantal zeker niet onder die op *-er* stonden.

Wat daarvan zij, in het Hoogduits is alleen *-ieren* gebleven, bij ons uitsluitend *-eren* [1]). Dit verschil kan, dunkt mij, verklaard worden door de volgende twee feiten. In de oostelike oudfranse dialekten — waaraan dus in de eerste plaats de franse woorden van het Hgd. zijn ontleend — heeft men meer dan eens gekonstateerd een uitbreiding van de uitgang *-ier*, ten koste van *-er*; daarentegen komt in het Noordfrans dit verschijnsel niet voor; eerder het tegenovergestelde [2]). Ziedaar dus hoe men kan verklaren dat alleen *-ieren* in het Hgd. voorkomt. Dat bij ons, hoewel *-ieren* talrik was in de Middeleeuwen, thans uitsluitend *-eren* voorkomt, schrijf ik hieraan toe dat ook in het Frans *-ier* in alle werkwoorden tot *-er* is geworden, en dat wij, in afwijking van Duitsland, steeds in aanraking met het levende Frans zijn gebleven, waardoor wij de ontwikkeling daarvan hebben medegemaakt. Deze onderstelling wordt gesteund door de overeenstemming van de datum waarop bij ons *-ieren* verdwijnt en waarop in Frankrijk *-ier* tot *-er* wordt. In het Frans is in de 16de eeuw *-ier* verdwenen [3]); ziehier wat ik gevonden heb omtrent het laatste optreden van *-ieren* ten onzent.

In een kluchtspel van 1562 (zie de lijst hierboven) leest men het rijm *manieren*: *regieren*. Bij Despars, *Cronijcke van Vlaanderen* (1562), treft men eveneens nog *-ieren* aan, maar betrekkelik zelden. In de eerste honderd bladzijden vond ik meer dan eens *regieren* (66, 69, 86, 92), *pylgieren* (fr. *piller*, 26, 73, 79);

1) *Rentenieren* is laat van *rentenier* gevormd; *gemaniert* van *manier*.

2) Zie Meyer-Lübke, II, § 118; Goerlich, *Die beiden Bücher der Makkabäer*, p. XII. De laatste haalt aan *coronier, eschapier, assemblier. achatier*; de tekst waarin zij voorkomen is waarschijnlik in Bourgondië geschreven, daarna gekopieerd door een Anglonormandiër (p. XLVII). Vgl. Suchier, *Aucassin et Nicolete* [4], p. 64. Van *-ier* voor *-er* heb ik slechts twee voorbeelden gevonden in Dinaux, *Trouvères brabançons* etc.: p. 28, uit Namen, *gardier*; p. 49, uit Avesnes, *nombrier*. Deze teksten bewijzen weinig.

3) Meyer Lübke, I, § 260.

verder *corrigieren* en *punieren* [1]) (51, 96), *outragieren* (36), *logieren* (40), *vertravaylgieren* (45), *alligieren* (48), *allegieren* (49), *gedesoilliert* (74), *justicieren* (94), *assiegieren* (235), *gedebarquiert* (185), *touchieren* (57).

In overeenstemming daarmee is dat Anna Bijns, hoewel zelden, *-ieren* in het rijm heeft: b. v. Tweede Boek der *Refereynen creyieren*: *pieren*: *putieren*; Derde Boek *hantierde*: *versierde*; *hantieren*: *vieren* (daarnaast *hanteren*: *abstineren*). Over *obedyeren* (: *tieren*) zie beneden.

Uit de *Velerhande Geneuchl. Dichten* (1600) vermeld ik *manieren*: *obedieren*, waarover beneden. Verder vond ik alleen, 165, *spancieren*: *manieren*; waaruit schijnt te volgen dat *-ieren* in 1600 zeer ongewoon was geworden in Antwerpen.

Is dat in Noord-Nederland eerder het geval geweest? In de *Psalmen* van Marnix van St. Aldegonde komt noch *-eren* noch *-ieren* in het rijm voor. In het *Lied-Boeck* van Coornhert en in de *Dichtwerken* die in het 3de Deel van zijn werken (uitg. 1630) gedrukt zijn, vond ik geen enkele maal *-ieren* in het rijm, en werkwoorden op *-eren* waren er betrekkelik zeldzaam: in het Lied-boeck drie (*hanteren*, *accorderen*, *pelgrimeren*), in het genoemde derde deel zes (*hanteren*, *philosopheren*, *propheteren*, *faelgeren*, *ordonneren*, *visiteren*). In de *Bloemhof van de Nederlandsche Jeught* (1608) komen slechts twee rijmen op *-eren* voor (*commandeert*: *begeert* (27); *eclypseren*: *keeren* (33)); verder *dieren*: *obedieren* (85), waarover later meer.

Eindelik, in Van Haeften, *Lusthof der Christelijcke Leeringhe* (1622) trof ik aan éénmaal *-ieren* (*geschakiert*: *verciert*, 112), vijfmaal een rijm op *-eren* (*geregeert*: *gheleert* (34); *accordeert*: *ghereformeert* (82); *Heeren*: *blasphemeeren* (178); *kleeren*: *braggeeren* (260); *braveeren*: *palleeren* (290)).

Uit dat alles volgt niet dat in Noord-Nederland *-eren* vroeger in de plaats van *-ieren* is gekomen dan in het Zuiden. Zowel hier als daar is om en bij 1600 *-ieren* reeds een antiquiteit;

1) Ook *puniëren* vindt men er, b. v. 26.

de uitgang is er dus ook in de 16de eeuw verdwenen, gelijktijdig met het verdwijnen van *-ier* in het Frans, misschien iets later. Er bestaat dus verband tussen die beide feiten, en *-ieren* is bij ons in onbruik geraakt doordat in het Frans niet meer *-ier* voorkwam. Bovendien, ook hierom is onmiddellike invloed van het Frans zo waarschijnlik, omdat de uitgang *-eren* altijd, tot heden toe, als een vreemde uitgang is gevoeld.

De werkwoorden gevormd van de Infinitief geven nog tot enige opmerkingen aanleiding.

In het tegenwoordige Frans komen nog werkwoorden op *-ier* voor, meest geleerde woorden; wanneer die door ons zijn overgenomen na de periode waarin *-ieren* door *-eren* is vervangen, krijgen ze bij ons de uitgang *iëren*. Vergelijk bijvoorbeeld *fantaseren* 3 (fr. *fantasier*) met *variëren* 4 (fr. *varier*).

Wel te onderscheiden van de ofr. uitgang *-ier* met de tweeklank *ie*, is de uitgang *-ier*, van twee lettergrepen. Deze laatste heeft reeds in het Middelnederlands *iëren* geluid. Evenwel — en daarom vermeld ik ze hier — daarnaast vindt men vaak *-ieren*. Sommige voorbeelden heb ik reeds in mijn *Essai* (p. 108, Noot) geciteerd, nl. *glorieren*, *licensieren*, *subtilieren*. Ik voeg daar nog bij: *approprieren*, *Despars*, 58; *trieren*, *D. War.* VII, 28 (het betekent daar »behandelen"; ofr. *trier*, als subst. gebruikt, heeft de zin van »procédé"); *tornieren* (: *nederstieren*, *Grimb. O.*, I, 4294); *defieren* 1 (vermoedelik aldus te lezen in de *Merlijn*; zie *Mnl. Wk.*; fr. *défier*); *oytrieren*, *Lanc.*, IV, 1307 (naast *otroyieren*, II, 12635; *otroyeren*, II, 5988); *ordieren* (: *faelgieren*, *Ro.*, 13643 var.; tekst *orderen*: *falleren*), *cryeren* (: *manieren*, Anna Bijns) [1]).

Of *obedieren* hierbij hoort is onzeker. Men vindt het in rijm op *-ieren*, zoals wij gezien hebben, en men kan het als een samentrekking van *obediëren* beschouwen, dat ook in het Middelnederlands voorkomt, b. v. *Franc.* 6187, waar de vorm

1) Ook *remedieeren* (*Velerh. Geneuchl. Dichten*, 95) moet als *remedieren* worden gelezen, daar het rijmt met *vercieren*.

obedient bewijst dat het *Mnl. Wk.* terecht *obediëren* leest. Evenwel, *obedieren* zou ook te verklaren zijn uit de fr. Infinitief (*obedir* is een oudere vorm van *obeïr*, en desnoods zou de *d* als een latinisatie beschouwd kunnen worden).

Het is niet zeker hoe deze vormen verklaard moeten worden: zij kunnen zijn gewijzigd naar analogie van de werkwoorden op *-ieren*, of wel *ië* is er samengetrokken, zoals *eë* in *suppleren* 4 (fr. *suppléer*), *surceren* 3, *Rek. v. Utr. Gloss.* (fr. *surséer*), en *uë* in *affleren* 1 (fr. *affluer*), *gehabiteert*, naast *gehabitueert* (ofr. *habituer*, »kleden") [1]).

2. WERKWOORDEN OP *-eren*, GEVORMD DOOR ANALOGIE.

De afleidingen op *-eren*, *-ieren* moeten reeds zeer vroeg in groten getale bij ons gevormd zijn. Immers reeds in de oudste periode vindt men werkwoorden op *-eren*, *-ieren*, waarin *bij ons* dat suffix is aangezet.

Ik noem in de eerste plaats werkwoorden als: *policieren* 1, *namptisseren* 3, *applaudisseren* 4, *approfondisseren* 4, *florisseren* 4, *saisisseren* 4. Zoals men ziet, zijn zij voor het merendeel modern, maar *policieren* bewijst dat het procédé reeds vroeg is toegepast. Zij onderscheiden zich hierdoor dat zij niet onmiddellik van de franse Infin. zijn gevormd, maar van de stam van het franse werkwoord: vergelijk b. v. *floreren* 3 (van *florir*) en *florisseren*, *polieren* 1 èn *policieren*, *nampteren* 3 naast *namptisséren*. Men weet dat in het Engels deze formaties veel talriker voorkomen dan bij ons [2]).

Dat wij in staat zijn deze groepen te onderscheiden van de ww. die van de franse Infinitief zijn gevormd, komt hiervan dat de werkwoorden waaruit hij bestaat, in de Inf. een andere stam hebben dan in de meerderheid der andere vormen: het zijn de zoogenaamde inchoatieve werkwoorden. Het spreekt echter vanzelf dat de mogelikheid bestaat dat,

1) De aanmerking, *Mnl. Wk.* s v. *gehabiteert*, moet vervallen.

2) Ten Brink, *Chaucers Sprache*, p. 105.

onder de verba die wij, als vanzelf, aan de Infinitief ontleend achten, er ook zijn die bij ons van de stam zijn gevormd met bijvoeging van *-eren*. Zo kan *restaureren* van *restaurer* komen plus de nederl. uitgang *-en*; maar onmogelik is het niet dat wij het vroeger overgenomen *restoren* »verfranst" hebben door de uitgang *-eren*. Natuurlik moet men aannemen dat, in het begin, vele werkwoorden in de vorm van de Infinitief zijn overgenomen, daar de populariteit van *-eren* ten onzent anders niet te verklaren zou zijn; maar omtrent de latere blijft twijfel bestaan.

Ik kom op deze kwestie terug bij de behandeling van de dubbelvormen.

Merkwaardig zijn ook vormen als de volgende: *obediëren* 1, *puniceren* 3, *demoliëren* 4, *apercipiëren* 4 (die beide door Broeckaert worden genoemd) en *recipiëren* 4, dat algemeen in gebruik is bij ons. *Demoliëren* is zonder twijfel van franse oorsprong in het Vlaams, en moet dus op gelijke lijn worden gesteld met eng. *obeye* [1]; niet de verlengde stam op fr. *iss* (die zou *demolisseren* gegeven hebben), maar de stam op *i* is uitgangspunt van de nieuwe formatie geworden: trouwens, ook in de franse konjugatie der inchoatieve werkwoorden is *i* als caracteristicum van de stam gevoeld. In *apercipiëren* en *recipiëren*, die beide latiniseringen van franse woorden zijn, en niet uit het Latijn komen [2]), is als stam beschouwd de vorm die het Latijnse werkwoord in de 1ste pers. sg. en 3de plur. praes. ind., in de praes. conj. enz. had. Wat eindelik *obediënen* betreft, waarvan daareven sprake is geweest, ook dit moet zonder twijfel met *apercipiëren* op één lijn worden gesteld.

Ten slotte een korte vermelding van een andere groep van werkwoorden op *-eren*, die eigenlik niet tot de hier behandelde horen, nl. die bij ons zijn gevormd van bestaande werkwoorden, van hetzij germaanse oorsprong, b. v. *happeren* 3, *boekeren* 3; hetzij franse b. v. *pleiteren* (naast *pleideren*, dat van de franse Infini-

1) Ten Brink, *l. l.* 2) *Essai*, p. 108.

tief komt), of gemaakt zijn van uit het Latijn bij ons overgenomen woorden, b. v. *kerkereren*, *clareren* [1]). Ook voor vele werkwoorden van deze groep kan men in twijfel staan of zij gevormd zijn van bestaande infinitiva (*happen*, *boeken*, *pleiten*, *kerkeren*, *claren*), of onmiddellik van het grondwoord zijn afgeleid (*hap*, *boek*, *pleit* enz.), dezelfde vraag dus die wij daareven hebben gesteld voor een andere groep van werkwoorden.

C. WERKWOORDEN MET DUBBELE VORM.

Er zijn er zeer veel. Ik zal beginnen met bijeen te stellen die welke ik gevonden heb, en ik voeg (onder 2) daaraan toe de door analogie gevormde werkwoorden, zelfs die met germaanse stam.

1. *Afgeleid van franse werkwoorden*:

acorden 2 [2]) (?)	*accorderen* 1
bataelgen 1)	*bataelgeren* 1
batementen 3	*batementeren* 3 (?)
blamen 1	*blameren* 1
boerden 2	*boerderen* 1
brassen 3	*brasseren* 3
bullen 1	*bulleren* 1
cessen 1	*cesseren* 1
discorden 1	*discorderen* 1
dobbelen 2	*dobbeleren* 1
duren 1	*dureren* 2
faersen 3	*farceren* 4
faelgen 1	*faelgieren* 1
favelen 2	*faveleren* 1
feesten 2	*festeren* 1
finen 1	*fenieren* 1 [3])

1) Van Helten, *Werkwoord*, p. 181.

2) Het komt slechts éénmaal voor en in een zó van het Frans afwijkende betekenis, dat het de vraag is of het wel iets met *accorder* heeft te maken.

3) *Fineren* „zuiveren" is in het Mnl. gevormd van *fijn*.

glosen 1	*gloseren* 2
grieven 2	*greveren* 3, *grieveren* 3
kabassen 3	*kabasseren* 3
kleuren 3	*koloreren* 3
kolen 1	*koleren* 2
konfijten 3	*konficeren* 2
konkorden 1	*konkorderen* 1
kuren 1	*kureren* 2
queesten 2 (?)	*questeren* 2
kwijten 1	*quitteren* 4
leveren 1	*livereren* 1
luten 3	*luteren* 3
meskieven 3	*mescaveren* 2
murmeren 1	*murmureren* 1
payen 1	*payeren* 1
passen 1	*passeren* 1
planen 2	*planeren* 1
planken 1	*geplankiert* 1
polijsten 1	*policieren* 1
posen 1	*poseren* 1
proeven 1	*proberen* 3
presenten 1	*presenteren* 1
profiten 2	*profiteren* 2
rantsoenen 3	*rantsoeneren* 3
restoren 1	*restaureren* 4
rooien 1	*royeren* 3
sommen 2	*sommeren* 2 [1])
taillen 1	*tailleren* 4
tamboeren 1	*tamboereren* 1
temperen 1	*tempereren* 1
tenten 1	*tenteren* 4
termijnen 3	*termineren* 1

1) De betekenis dezer beide werkwoorden is „opsommen"; het is merkwaardig dat in het Frans *somer* in die betekenis eerst in de 15de eeuw voorkomt.

toernooien 1	*tornieren* 1 [1])
tormenten 1	*tormenteren* 2
trompen 1	*tromperen* 1
trossen 1	*trosseren* 1
truffen 2	*trufferen* 3 [2])
veninen 1	*venineren* 1
vercoeveren 1	*vercovereren* 2
vormen 1	*formeren* 1

2. *In het Nederlands gevormd:*

(na)bootsen 4	*boetseren* 4
garrelen 3	*garruleren* 3
jokken 3	*jokeren* 2
kerkeren 1	*kerkereren* 1
klaren 1	*klareren* 1
kronen 1	*kroneren* 1
muren 1	*gemureert* 1 [3])
pleiten 2	*pleitieren* 3
blinden 1	*blinderen* 4
boeken 3	*boekeren* 3
dolen 1	*doleren* 3
gronden 1	*gronderen* 1
happen 3	*happeren* 3
harden 1	*harderen* 1 [4])
horden	*horderen* 1 [5])
hoven 1	*hoveren* 1
schaken 1	*geschakiert* 1

1) Zie hierboven, p. 305.

2) *Rose*, 6974, *var. truffere*. De tekst geeft *trufferre*, ofr. *truferre*. Geeft de variant het recht een znw. *truffere* (met twee stomme *e*'s), afgeleid van *truffen* te onderstellen? Of is *truffere* slechts ortografies verschillend van *trufferre*?

3) *Muren* kan niet uit het fr. *murer* komen, daar het een ruimere betekenis heeft, die niet uit het Frans is te verklaren, nl. „bouwen".

4) Dit komt zonder twijfel niet van ofr. *hardir*, dat zeer zeldzaam is en een minder ruime betekenis heeft in het Frans dan in het Nederlands.

5) *Horderen* kan uit het Frans komen.

getant 1	*getandeert* 1 [1])
trotsen 4	*trotseren* 4

Deze dubbelvormen zijn zó talrik dat het de moeite waard is een ogenblik stil te staan bij de vraag hoe zij zijn te verklaren, en welk verband tusschen de beide reeksen bestaat.

Het komt mij voor dat men afzonderlik moet beschouwen die dubbele vormen die ongeveer in dezelfde tijd uit het Frans zijn overgenomen en bij ons dezelfde betekenis hebben. Het zijn de volgende (ik noem telkens slechts één der beide): *bataelgen*, *batementen*, *bullen*, *cessen*, *diskorden*, *duren*, *faelgen*, *favelen*, *feesten*, *glosen*, *kabassen*, *kleuren*, *kolen*, *konkorden*, *kuren*, *luten*, *murmeren*, *payen*, *planen*, *planken*, *polijsten*, *presenten*, *proeven*, *profiten*, *queesten*, *rantsoenen*, *sommen*, *tamboeren*, *temperen*, *toernooien*, *tormenten*, *trompen*, *trossen*, *truffen*, *veninen*, *vercoeveren*.

Dus 36 groepen van de 56.

Uit hetgeen wij hierboven gezegd hebben over de afleidingen op *-eren*, vergeleken met die van de franse stam, zou volgen dat van deze twintig dubbele vormen één aan de gesproken taal, één aan de schrijftaal is ontleend. Deze mogelikheid bestaat inderdaad. Evenwel, waarschijnlik is het niet dat de taal, in dezelfde tijd en met dezelfde betekenis, hetzelfde woord tweemaal heeft overgenomen. En mij dunkt dat wij in vele gevallen de vorm op *-eren* moeten beschouwen als verfransingen van de overgenomen stamvorm.

Ik zou dit te eerder willen aannemen, omdat het feit der »verfransing" vaststaat voor de dubbelvormen die zeker uit mnl. woorden zijn ontstaan (groep 2): *doleren* is zeker gevormd van *dolen*, *gronderen* van *gronden*. Immers deze dubbelvormen zijn gemaakt naar analogie van de dubbele stellen van *werkwoorden*, aan het Frans ontleend; daardoor is de mogelikheid uitgesloten dat *gronderen*, onafhankelijk van *gronden*, van *grond* is afgeleid [2]).

1) Daarnaast *gedanteert* 1, misschien aangepast aan het Frans.

2) *Jokken* is jonger dan *jokeren*, naar het schijnt; maar zij zijn beide zó zeldzaam dat zij bezwaarlik tegen ons in het veld kunnen worden gebracht.

Indien onze onderstelling juist is, dan hebben wij in deze werkwoorden een nieuw bewijs van het belang dat de »vervorming" van bestaande woorden voor de taalontwikkeling heeft; hij steunt dan de mening die ik indertijd heb verdedigd over de rol van de latinisering van de overgenomen woorden, en hij komt overeen met wat wij in het Frans zelf waarnemen, waar, zoals Meyer-Lübke onlangs helder heeft aangetoond [1]), de zgn. »geleerde" woorden vaak niet anders zijn dan latinisaties der bestaande »populaire" vormen.

Het spreekt vanzelf dat, van de beide vormen, de één zeldzamer is dan de andere; maar dat bewijst niet dat hij niet de oorspronkelike is. Minder vaak dan de dubbelvorm op *-eren* komen voor: *akkorden*, *diskorden*, *feesten*, *finen*, *konkorden.*

Als de vorm op *-eren* ouder is dan de van de stam afgeleide, moet men dan aannemen dat zij onafhankelik van elkaar zijn gevormd? In de hierboven geplaatste lijst vind ik: *favelen*, *feesten* en *planen*. Van deze komt *feesten* zonder twijfel van mnl. *feeste*, niet van ofr. *fester*. *Favelen* en *planen* zijn zeer zeldzaam en verschillen in datum te weinig met hun dubbelvormen, om bezwaar te geven.

Dat evenwel soms wel degelik moet worden aangenomen dat het franse werkwoord tweemaal is ontleend, staat vast.

Indien de *vorm* der beide werkwoorden verschilt, moet men natuurlik onderstellen òf dat zij onafhankelik ontleend zijn, òf dat één der beide van het mnl. subst. verbale is afgeleid.

Bij *grieven* en *greveren*, *meskieven* en *mescaveren* valt zulk een verschil te konstateren, maar omdat juist *grieven* en *meskieven*, zoals wij zagen, waarschijnlik van de subst. *grief* en *meskief* komen, dwingen ook deze woorden ons niet om dubbele ontlening aan het franse werkwoord aan te nemen.

Evenwel, *leveren* en *livereren*, *finen* en *fenieren* schijnen wèl

1) *Einführung in das Studium der roman. Sprachwissenschaft*, p. 31: »So ist also der durch Ueberlieferung von Geschlecht zu Geschlecht fortgepflanzte Wortschatz, der Erbwortschatz immer wieder vermehrt, *aufgefrischt* worden durch Entlehnungen aus der Schriftsprache". Vgl. Mohl, *Introd à la Chronol. du latin vulg.*, § 62.

in dat geval te verkeren; *livereren* staat bovendien in betekenis dichter bij het Frans.

Soms is de »geleerde" oorsprong van het werkwoord op *-eren* te herkennen aan de minder alledaagse of aan de zwakkere, soms aan de uitsluitend figuurlike betekenis. Vergelijk *brassen* en *brasseren*, *blamen* en *blameren*.

Sterker is het verschil van betekenis tussen *dobbelen*, *konfijten*, *passen*, *rooien*, *taelgen*, *tenten*, *termijnen*, *sommen* en hun dubbelvormen. Wat *poseren* betreft, zo blijkt uit de enige plaats waar het voorkomt (*Rek. d. Buurkerk*, p. 213) niet wat het aldaar beduidt; in de betekenis »zitten voor een portret" is het natuurlik te scheiden van *poozen*.

En eindelik, het verschil in datum (en voor een deel, in vorm) bewijst dat *faersen* en *farceren*, *kwijten* en *quitteren*, *restoren* en *restaureren*, *vormen* en *formeren* onafhankelik van elkaar zijn overgenomen.

D. WERKWOORDEN, DIE VAN ANDERE VORMEN VAN HET FRANSE WERKWOORD ZIJN AFGELEID.

Ik noem in de eerste plaats *paveien*. Dit kan komen noch van fr. *paver*, dat *paven* zou hebben gegeven, noch van het subst. *pavei*, dat in het Frans (*pavé*) eerst in de 16de eeuw voorkomt. Daar het, in de oude teksten, bijna uitsluitend in de vertaling van *sale pavee* dienst doet, mogen wij veronderstellen dat het van het fr. deelw. *pavé* komt, waaraan het volkomen beantwoordt. Het verl. dw. *geplaveit* heeft dus bij ons bestaan vóór de andere vormen.

Ook *conterfeiten* beschouwt men algemeen als ontleend aan het fr. deelwoord [1]), maar in het *Mnl. Wk.* vindt men een andere verklaring. Het noemt *contrefaire* als etymon van dit werkwoord, doch erkent dat »het daarvan niet rechtstreeks kan afkomen". Het veronderstelt »dat het een afleiding is van het bnw. *conterfeit* . . . of van een tot heden in het Mnl. niet gevonden znw.

1) Vgl Ten Brink, *Chaucers Sprache*, p. 105.

conterfeit, dat in het Mhd. en Hd. gevonden wordt"... Evenwel, dat van zulk een algemeen gebruikt werkwoord het grondwoord bij ons niet zou voorkomen, is niet waarschijnlik; en dat het adjektivum ter verklaring zou kunnen dienen, moet ik ontkennen: het komt éénmaal voor, in de 15de eeuw, terwijl het werkwoord reeds bij Maerlant te vinden is.

En toch begrijp ik dat prof. Verdam er tegen op heeft gezien het werkwoord zo maar van het franse deelwoord af te leiden. Immers, wil zulk een verklaring afdoende zijn, dan moet men ook aantonen dat werkelik het franse deelwoord het vaakst voorkwam in de teksten die vertaald werden, zoals wij dat hierboven voor *pavei* hebben gedaan en zoals ook zeker is van vormen als *gefretteleert*, *geclaveelt*, waarnaast men eigenlik ten onrechte infinitiva als *fretteleren* enz. onderstelt. De vraag is dan echter hoe men wèl de *t* moet verklaren; immers *plaveien*, *laveien* bewijzen dat tegen de uitspraak *-eien* geen bezwaar bestaat, zodat bij ons, evenals in het Mnd., *conterfeien* te verwachten was.

Dat de *t* zou zijn ingevoegd om de hiaat op te heffen, is onmogelik; daarvoor gebruiken wij altijd *d* (*kastijden*, *balgide*, enz.). Dat de *t* epenteties achter de stam zou zijn gevoegd — men weet hoe talrik de voorbeelden van dat verschijnsel zijn in onze vreemde en eigen woorden — is evenmin aan te nemen, daar de stam van het franse ww. hier nooit als een geïsoleerd woord heeft bestaan. Evenmin is te vergelijken de vorm *greiten* naast *greien*, die Kiliaen terecht als één beschouwt [1]); immers *greiten* is een zeer jonge vorm, gemaakt zonder twijfel van *greit* (Kil. *greyte*), dat een pikardiese vorm van fr. *gré* is (mnl. *grei*).

Dezelfde zwarigheid als met *conterfeiten* heeft men met (*her*)*polijten* (*Rek. d. Gr.*, III, 158), fr. *polir*; *friten* 1, fr. *frire* [2]); *konfijten* 3.

1) Vgl. *Mnl. Wk.*, s. v. *greten*. Verband tusschen *greiten* „placere" en *greten* „irritare" is onwaarschijnlik; èn vorm èn betekenis zijn verschillend.

2) *Friten* kan niet van *frijt* komen, zoals het *Mnl. Wk.* voorstelt, daar dit subst. zeer jong is (Kiliaen), en blijkbaar een, in het Nederlands of in het Frans gevormd, verbaal subst. is; in het Frans komt *frite* eerst in de 17de eeuw voor.

Tenzij men kan bewijzen dat deze werkwoorden vooral in vaste uitdrukkingen in de vorm van het verleden deelwoord zijn overgenomen, zou ik in alle, evenals in *conterfeiten*, de *t* willen toeschrijven in de eerste plaats aan de invloed van de vormen van het franse werkwoord waarin achter de stam een *t* voorkomt, dus niet alleen het verleden deelwoord, maar vooral de 3e persoon enkelv. van het Praesens; en in de twede plaats aan de afgeleide woordgroepen die in het Frans een *t* hebben en ook door ons zijn overgenomen (*feiture*, *feituren*, *feitijs*; *friture* enz.).

Oktober, 1902. SALVERDA DE GRAVE.

HET BREE.

Het bree is het samengetrokken, zwak verbogen, zelfstandig gebruikte onzijdige bijvoegelijke naamwoord breed, en beteekent uitgestrektheid, gebied. Het beduidt dus ongeveer het zelfde als de vrouwelijke woorden breede (*Woordenboek der Ned. taal*, III, 1191, 4, en KAREL STALLAERT, *Glossarium*, 282) en breedte (*Woordenboek*, III, 1197, B). In vorming staat »het bree" gelijk met »het diep" in namen als het Hollandsch diep, het Marsdiep, en met »het nauw" voor een zeestraat. STARING (4, 42) gebruikte eens „het Breed" als dichterlijke benaming van het Kanaal:

Getuige er van dat woelig Breed,
dat Neêrland scheidt van Albion.

Ook vergelijke men den plaatsnaam »het Breed", b. v. van een buurt bij Hoorn en van een zandbank vóór Duinkerken (*Woordenboek*, III, 1169, beneden).

Voor de eerste maal vond ik »het bree" gebruikt in een oktrooi van keizer Karel van 21 Januari 1554 [1]), waarbij hij den burgemeesters, schepenen en raad van de stad Den Briel, en breedsten geërfden, schouten en schepenen, en inwonenden

van het land van Voorne konsenteerde, den 20en penning te heffen „over 't bree van allen vronen, vrije landen ende cosbaer landen, gelegen in onsen voirsz. lande van Voirne ende dependentiën van dyen".

Nog eens komt het woord voor in een oktrooi van de staten van Holland van 25 April 1608 [1]) voor baljuw en opperdijkgraaf, breedste geërfden, schouten en schepenen van het land van Voorne, het eiland van Overflakkee, onder Voorne ressorteerende, en Goeree met Westvoorne. Dezen hadden te kennen gegeven, »hoe dat den voorsz. lande van oudts ende al vóór 't beginsel deser oorlooge es belast geweest met verscheyden renten, die sij, supplianten, althoos bijzonder betaelt hebben, omme welcke jaerlijcxe betalinge te doen, over den voorsz. lande, soowel ten laste van de ingesetenen als tappers, es geheven geweest op elcke tonne swaer bier vier stuvers ende een halve. Ende alsoo d' voorsz. impositie noyt sooveel heeft connen uuytbrengen als d' voorsz. renten jaerlijcx sijn bedragende, soo es het cort van dien ende het restant van den ontfangen particulier van den voorsz. lande ommegeslagen over 't bree, te weeten over Voorne, Flacqué ende Westvoorne, opte gemeettaelen".

Een gebied onder Middelharnis, bestaande uit een polder en deelen van andere polders, droeg ook den naam van »het Bree". De staten van Zuidholland besloten 15 Juli 1890, „op te heffen de gemeenschap genaamd *het Bree* tusschen den polder *het Oudeland van Middelharnis* en de deelen van de indijkingen *Oostmoer* en de *Lieve-Vrouwepolder* die van ouds grond van *Middelharnis* waren" [2]).

PETER VAN MEURS.

---

1) Staat der aanwinsten, achter het verslag van het rijksarchief te 's-Gravenhage in 1901.

2) Afgekondigd bij besluit van Gedeputeerde staten van 10 November 1890 n°. 18 (Buitengewoon provinciaal blad n°. 181).

POLVERDUIC (boven, blz. 240).

Ook mijne aandacht was gevallen op de in dezelfde aflevering van ons Tijdschrift in soortgelijk verband voorkomende, bijna gelijkluidende, doch raadselachtige woorden *perduic* (»Ick sal tavont rijsenbrij eten met perduic daer in", boven, blz. 161) en *polverduyc* (»amandelkens sucade targye eykens lombaerts mit polverduyc oversayt", blz. 99). Vergelijkt men den laatsten regel met een anderen op blz. 97 (»amandelen zucaet tergye eyeren lombaerts mit poyere dick gespraeyt"), dan blijkt hieruit, wat trouwens niet twijfelachtig was, dat met *polverduyc* eveneens een »poyer" bedoeld is [1]). En dat *perduic* een schrijffout (meer, nl. een werkelijk bestaande, verkorte vorm kan het immers kwalijk zijn) is voor *polverduic*, schijnt mij evenmin twijfelachtig [2]), indien ten minste dit laatste voor redelijke verklaring vatbaar is. Welnu, *polverduic* doet aanstonds denken aan een fr. *poudre de —*. En inderdaad vindt men bij Godefroy (Compl.): »*Poldre de duc*, préparation faite de cannelle et de sucre blanc, dont on usait après le repas en guise de fortifiant", met aanhalingen uit Eust. Deschamps, Paré en eenige ambtelijke stukken van 1422 en 1525; nagenoeg dezelfde omschrijving staat te lezen bij Littré. Het behoorde dus onder de kruiderijen [3]) van het nagerecht, het »banketwerk", om met De Brune sr. te spreken; en in dergelijk verband wordt het ook in de beide bovenstaande plaatsen gebezigd; trouwens rijstebrij wordt nog

1) Is *poyere dick* temet ook een verschrijving voor *poyerduik* = *polverduyc*? Noodig is 't natuurlijk niet.

2) Het stuk schijnt een vrij slordig afschrift te zijn. Zie b. v. blz. 157, r. 8 (l.. *l*uchtmenging, of: *v*uchtmenging?), r. 29 (l.: over*l*eden); 165, 12 (l.: ondoe*n*lijck), 25 (l.: mette *dieren en* (*met*) *God* stemmen?); 166, 8 (l.: sy is *my*, noch ick u).

3) Zie over dergelijke kruiderijen (»polvers") b. v. S. Muller Fz., Schetsen uit de Middeleeuwen, 49.

heden met de genoemde ingrediënten »oversayt". In het Koockboeck van 1599, in het Ned. Wdb. meermalen aangehaald, heb ik het woord echter niet gevonden. Maar Chomel (2279*a*) kent nog »Hertoogen-Poeder (Poudre du Duc)" als een fijn poeder, bestaande uit witte suiker, notemuskaet en kaneel.

Utrecht, December 1902. J. W. MULLER.

ONVISCH; OMVISCH.

In Dl. XIX, blz. 235—'6 van dit *Tijdschrift* heeft Dr. J. Verdam het woord *onvisch* besproken en sedert is het daar gezegde in Dl. V, 1516 van het *Mnl. Wdb.* op *Onvisch* in hoofdzaak door hem herhaald. Het woord wordt aldaar omschreven als *geringe visch*, *visch van weinig waarde;* daarnaast wordt vermeld, dat »thans, merkwaardig genoeg, o. a. te Katwijk, *onvisch* genoemd (wordt) *fijne visch*, als *tong*, *tarbot*". Inderdaad is deze tegenstrijdigheid merkwaardig, doch ik geloof dat zij slechts in schijn bestaat, wanneer men in eenige bijzonderheden nagaat wat onze visschers verstaan door *onvisch* of *omvisch* (dit is de nu meest voorkomende vorm), en het dan geoorloofd acht de gevonden beteekenis ook voor den zestiend'-eeuwschen term aan te nemen, wat alsnog — de weinige en niet overduidelijke plaatsen [1]) in aanmerking genomen — misschien te gewaagd is. Hoe dit zij, het hangt bij den hedendaagschen visscherman niet van de hoedanigheid of de handelswaarde af, of hij zekere visschen als *onvisch* (*omvisch*) beschouwt, maar van de omstandigheid, dat die visschen niet behooren tot de vischsoort voor wier vangst de »reis" bestemd is of in welker vangst zijne broodwinning bestaat. Derhalve is de term *on-* of *omvisch* niet een naam voor enkele bepaalde vischsoorten

1) Bij Overvoorde en Joosting, *Gilden v. Utrecht*, II, 176: *Verclaeringe gemaect opten offslach* (enz.), a°. 1524.

en slechts bij toeval dikwijls van toepassing op sommige »fijnere" visschen; hij beteekent: al wat men vangt behalve de visch waar 't om te doen is; »*bij*visch", maar die dikwijls eene aardige bij*verdienste* oplevert, ja bij sommige visschersbedrijven (de weervisscherij) de onkosten geheel of gedeeltelijk goedmaakt. Voor de schrobnetvisschers, die schol en scharren met bestemming voor de drogerijen »dood" plegen aan te brengen, is het b.v. de schol van de laatste twee dagen (bunschol) en voorts de tarbot, griet en tong op welke men, bij goede gelegenheid, gedurende de thuisreis van het buitenlek, onderweg nog heeft gevischt, welke dus levend — als *versche visch*, *krimpvisch* — wordt aangebracht en aan den wal zoo dra mogelijk — nog voor de »droogvisch" — wordt afgeslagen. Men spreekt (of sprak; want het woord raakt aldaar in onbruik) te Scheveningen dus b.v. van eene vangst van (zooveel) manden schol »en nog al mooi onvischjes". De beugvisschers (van Vlaardingen), die uitgaan hoofdzakelijk om gezouten kabeljauw aan te brengen, bestempelen de gullen, bolk enz. die zij buitendien gevangen hebben als *omvisch*; en bij de weervisscherij op de Schelde, welker doel is de vangst van haring en ansjovis, vormen rog, elft, tong, geep, bot, zalm en steur, ook zeedonderpadden en kreeften soms, de *omvisch*. Eene Katwijksche vischvrouw, door mij nader ondervraagd, noemde (tegenover schol, scharren, schelvisch en kabeljauw) tarbot, griet en tong als *onvisch* [1]).

De volgende plaats uit eene Friesche volksschets (*De oplossing*) door G. F. Haspels, in *Onze Eeuw* I, 517, heeft den schijn van voor eene opvatting als: waardelooze visch (»katvisch") te pleiten. De visscher in dat stuk verwacht aal (paling) in zijn fuiken,

---

1) Ik dank de genoemde, en vele nadere bijzonderheden aan vriendelijke mededeelingen, in Januari 1901, van de heeren J. M. Bottemanne, thans te IJmuiden (vroeger te Bergen op Zoom); H. Dirkzwager, te Maassluis; Dr. P. P. C. Hoek, destijds aan Den Helder; A. Hoogendijk, te Vlaardingen; A. Hoogenraad, te Scheveningen. Voorts zie men: *N. Rotterd. Courant* van 7 Juli 1893, 1ste Blad B, en b.v. het *Jaarverslag omtrent den toestand der Visscherijen op de Schelde en Zeeuwsche Stroomen over het jaar* 1899, blz. 41.

doch vindt ze uitsluitend met *onvisch* gevuld; het is zijn wrevel daarover die in dit verband aan den naam eene verachtelijke beteekenis geeft. Trouwens, ook baars wordt er onder begrepen, en die pleegt men niet voor katvisch· te rekenen. »Nu geen »aaltje te bekennen! En groot geklapper en geratel, gedans, »gespartel en gespring in de fuik..., maar allemaal onvisch!... »spierinkjes... baarsjes... voorntjes en bliekjes... postjes... — »allemaal bewaarschoolgoedje" (*t. a. pl.*).

Voor het verstaan van het woord geeft de meer nauwkeurige kennis aangaande zijne beteekenis, naar 't mij voorkomt, nog geen voldoende aanwijzing. Men zal wel met de verklaring van *onvisch* (*omvisch* is natuurlijk een jonger vorm) moeten wachten tot de artikelen uit de Utrechtsche *Verclaeringe opten offslach* begrijpelijker zijn geworden [1]), of tot andere, duidelijker sprekende, oude plaatsen zullen zijn aan het licht gekomen.

Leiden. A. BEETS.

1) In art. I is sprake van *levende visch*, die van 7 tot 8 uur moet worden afgeslagen; art. 2 en 3 bepalen dat de afslag van de *onvisch* om 8 uur moet plaats hebben, enz.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TWEE EN TWINTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, VEERTIENDE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1903.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

INHOUD.

IETS OVER DIRC VAN DELF EN ZIJN „TAFEL VANDEN KERSTEN GHELOVE”.

In 1851 heeft Van Vloten in zijn *Verzameling van Nederlandsche prozastukken* voor het eerst de aandacht gevestigd op Dirc van Delf, de hofprediker van hertog Albrecht. Sedert is de naam bekend gebleven, maar om zijn werk heeft men zich niet veel bekommerd, zodat een nader onderzoek uitbleef. Dat dit lot onverdiend is, werd gelijktijdig betoogd in twee dissertaties, in Tinbergen's *Inleiding op Des Coninx Summe* [1]) en in mijn *Mnl. legenden en exempelen* [2]), waaruit bleek dat zijn werk een kostbare bron is voor de geschiedenis van de cathechese, de exempelen-litteratuur en het volksgeloof. In afwachting van een opzettelike, grondige behandeling, lijkt het mij raadzaam, de resultaten van mijn voorlopig onderzoek mee te delen. Ik geef dus, behalve de aantekeningen die ik bij het doorlezen gemaakt heb, vooral een paar fragmenten die ons Dirc van Delf als auteur leren kennen.

Over de levensomstandigheden van de schrijver valt weinig te zeggen; mijn nasporingen zijn meestal vergeefs geweest. Het belangrijkst is de oorkonde, waaraan ook Van Vloten zijn aantekening ontleende. Dit stuk van 17 December 1399, door Van Mieris (III, 711) overgenomen uit Blijswijk's *Beschrijving van Delf* (blz. 754) [3]) luidt aldus:

»Aelbrecht etc. doen cond allen luden, want wij meester Dirc van Delf, vander predicaren oerde ter Jacopinen tutrecht, jaerlix tot veel scholen geholpen hebben also lange dat hi

1) Zie blz. 106—121, 134, 144, 147 en 183.

2) Zie blz. 57, 161, 240, 259—260, 295, 302, 345 en 354.

3) Ook opgenomen in Kok's *Vaderl. Wdb.*, XI, 172. De brief is te vinden in het Memoriaal B. M. fol. 73 verso van het grafelik archief. De juiste tekst heb ik te danken aan de Adjunct-archivaris Mr. Telting.

doctoer in theologia geworden is, datmen hiet meester inder godheit, daer ons sonderlinge lieue toe is, want gheen ander in onsen lande en is, als wij vernomen hebben, ende om dat wij him nv en niet willen verlaten na den voers. grate, die hi, als ons wail aengebrocht is, met groten arbeide ende coste vercregen heeft, soe hebben wij meester Dirc voern. om ontfangeliken dienst, die hi ons gedaen heeft, ende noch, oft God wil, alle dage doen mach, gegeuen ende gheuen mit desen brieue XX oudscilde siaers, XL groten voer den scilt gerekent, die wij him bewijst hebben, ende bewisen jaerlix te ontfaen wt onser tresorien binnen den vier heiligen Kersdage, aldaer die eerste dach of wesen sal binnen den vier heyligen Kersdage naistcomende. Ende onmieden ende beuuelen onsen tresorier, die nv is, of naimaels wesen sal, dat hi meester Dirc voorg. die voersc. wedden alle jare vpten tijt voern. wtreike ende betale, ende daer of neme sijn brieue van quitantie om voir ons mede te rekenen, sonder meer gebots, of beuelinge van ons daer of te hebben.

Voert ontfaen wij meester Dirc voerg. mit desen tegenwoerdigen brieue voer onsen dienre ende familiaer in onser capellen voer ons te leren ende te prediken, alst wail godlic ende eerlic is. Ende beuolen alle onse huysgesinde, dat sij den seluen meester Dirc daer voer houden ende starcken, dit sal gedueren tot onsen wederseggen."

Hieruit blijkt dat Dirc van Delf thuis hoort in het Dominicaner klooster te Utrecht en dus waarschijnlik daar zijn eerste opleiding gehad heeft. Zekerheid is niet te verkrijgen, want Mr. S. Muller schrijft mij daaromtrent: »Het Utrechtsche Predikheerenklooster is een der weinige Utrechtsche kloosters, waarvan wij nagenoeg niets weten. Het archief is geheel verloren: vermoedelijk hebben de broeders, die door de Hervormde partij zeer gevreesd en gehaat waren, het nog voor hun gedrongen overhaast vertrek tijdig ergens buiten de stad in veiligheid gebracht" [1]).

---

1) Mr. Muller, die ik hierbij voor zijn vriendelike hulp dank zeg, acht het niet onmogelik dat het Utrechtse stadsarchief ergens een vermelding van Dirc van Delf

Op mijn verzoek was de heer Bruggeman, adj. commies bij het Rijksarchief, zo welwillend na te gaan, hoe dikwijls Dirc van Delf de uitkering van de hertog ontvangen heeft.

In de eerste tresoriersrekening van Garbrand van der Couster proost van Bergen in Henegouwen, voor hertog Albrecht, van St. Victor (10 Oct.) 1399—St. Victor 1400, wordt onder het hoofd: »Renten wt miins heren cofer" bedoelde rente aldus verantwoord: »In den eersten op alre kinder dach broeder Dyrc van Delf meister in der godlicheijt betailt die mijn lieve here him jairlicx geven ende bewijst heeft up te bueren wt mijns liefs heren trezoryen dair die dach of virscheen upten kersavont lestleden xx sc. xl gr. voir den scilt facit iii £b.

In de daarop volgende rekening, lopende van St. Victor 1400— St. Victor 1401, is in ongeveer gelijke bewoordingen voor broeder Dirc »monic" een som uitgetrokken van xx Holl. sc. tstic l gr. facit iiii £ iii st. iiii d. gr.

In de derde rekening van Garbrand, van St Victor 1401—4 Maart 1402 wordt bedoelde post niet aangetroffen. En eindelik in zijn vierde rekening, van 22 Julie 1403—22 Julie 1404, is voor Dirc van Delf weder een som verantwoord van x Ingelsz. nobelen tstuc xc gr. facit iii £ xv st. gr.

Het was dus geen vast hofambt dat Dirc van Delf bekleedde; zijn verhouding tot hertog Albrecht was geheel persoonlik. De toezegging der rente kwam voort uit persoonlike gunst. Het is dus te verwachten dat de ontvangst der rente en de waarneming van het ambt van hofprediker met de dood van Albrecht eindigden. Inderdaad komt de naam van Dirc van Delf, althans in de drie eerste rekeningen voor Willem VI tot 1408, niet meer voor.

Voorzover ik heb kunnen nagaan, spreekt hij zelf in zijn werk nergens over zijn eigen levensloop. Alleen in de opdracht

---

bevat. »Maar dit is weinig waarschijnlijk, daar de bewaarde serieën alle eerst juist omstreeks 1400 beginnen te loopen". Alleen een gelukkig toeval zou dus misschien iets aan 't licht kunnen brengen.

aan de hertog noemt hij zich: »een oetmoedige prediker ghehieten broeder dirc van delf meister in der heiligher scrift. ende regent inder universitaten van arfordia ende van Colonia.” Deze tietel van »regent”, d. i. professor [1]), moet hij dus verworven hebben tussen 1399 en 1404, het jaar waarin hij zijn *Tafel vanden kersten ghelove* schreef. De juistheid van zijn mededeling wordt bevestigd als we *Die Matrikel der Universität Köln* 1389 *bis* 1559 (ed. Keussen I, 91) opslaan. Onder de rector Johannes de Vorborgh, die 28 Junie 1403 gekozen werd, vinden we hem als N°. 14 op deze wijze vermeld: »Magister frater Theodericus de Delf, ordinis predicatorum, theologiae professor, gratis ob reverenciam personae.” In een noot is daaraan toegevoegd: »magister alterius universitatis, 1403 receptus ad fac. theol.: theol. Dek. buch”. Hoogstwaarschijnlik is hij dus in de jaren 1401 of 1402 in Erfurt geweest; dat hij in die jaren geen toelage ontving wijst ook op zijn afwezigheid. De stadsarchivaris van Erfurt, Dr. Overmann, deelde mij echter mee dat de naam Theodericus de Delft in de Erfurter Matrikel van 1398—1404 niet voorkomt; wellicht schuilt zijn naam daar in een lijst der professoren. Toen hij in 1404 naar Holland terugkeerde, schijnt hij dus al een geleerde van naam geweest te zijn. Des te meer is het te verwonderen dat we na 1404 niets meer van hem horen. Heeft hij na de dood van zijn beschermer het vaderland voorgoed de rug toegekeerd? Of is hij vroegtijdig gestorven? Maar dit zijn nutteloze gissingen [2]) en we moeten ons dus bepalen tot zijn werk, de om-

1) Ducange: regens = Professor, qui docet in Academiis.

2) In mijn exemplaar van Van Vloten's *Prozastukken*, dat vroeger aan prof. Moll heeft behoord, is in margine verwezen naar Nieuw Arch. II, 384. Daar wordt gesproken van een zekere Dirc van Delf, die met zijn broer, heer Jacob, stichter van het St. Aagteklooster, en noch vier anderen, Meester martijn ghijsbrechts soen, Heer hughe bruyn, Wijchman en buekel ian bloten soen, in het „jaer van gracien” (1390) naar Rome trok en op de terugreis stierf. Blijkbaar heeft Moll het mogelik geacht dat dit dezelfde Dirc van Delf is. Heeft hij aan het jaartal 1390 getwijfeld? Anders is de mogelikheid vanzelf buitengesloten. Trouwens, de naam Dirc van Delf konden tal van personen gemeen hebben; in de Keulse Matrikel o. a. vindt men herhaaldelik Theodericus de Delft.

vangrijke *Tafel vanden kersten ghelove,* die uit twee lijvige folio handschriften bestond, het Winterstuc en het Somerstuc, elk ruim 50 hoofdstukken tellende. Voor de inhoudsopgave, de prologen en de opsomming der handschriften kan ik in hoofdzaak verwijzen naar de *Inleiding op de Coninx Summe,* 108—121. Het Winterstuc schijnt meer afgeschreven te zijn dan het Somerstuc, dat m. i. belangrijker is. Daarvan bezitten we maar één volledig handschrift van 1480, dat tamelik veel fouten en een hoogst slordige interpunctie heeft. Een twede handschrift bevat alleen de laatste helft. Daarom is het voor een toekomstige uitgave van belang dat er een Duitse bewerking bestaat in een handschrift te Darmstadt. De catalogus verwees mij naar een opstel van prof. Wasserschleben in het *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* (Germ. Abth.) 1881: »Mittheilungen über ein in dem Cod. Nr. 2667 der Grossherzogl. Hofbibliothek zu Darmstadt enthaltenes, für die Rechts- und Kunstgeschichte interessantes Werk." Doordat het begin defect was, bleef de auteur verborgen, en spreekt de schrijver alleen van »ein unzweifelhaft in Holland im 15. Jahrhundert geschriebenes weitschichtiges Werk, welches der Verfasser selbst bezeichnet als »tafel vain des Kristen gelaufe und leven", an anderer Stelle »tabula fidei vitae christianae". De afschrijver heeft niet alleen het werk een nieuwe indeling gegeven in vijf traktaten, maar ook op verschillende plaatsen nieuwe hoofdstukken ingevoegd. Wasserschleben bespreekt uitvoerig Cap. 54—56, ontleend aan »den spygel von Saessen", die in de Nederlandse handschriften niet voorkomen. Verder vond ik hoofdstukken die wel van Nederlandse oorsprong kunnen zijn, maar niet ontleend aan het werk van Dirc van Delf. Mogelik woonde de schrijver in de Rijnstreek of bezocht hij tijdelik Nederlandse kloosters, waardoor hij de beschikking had over Nederlandse boeken. De ingelaste hoofdstukken vindt men vooral in het derde traktaat, o. a. Cap. 37, uit Suso's Horologium (naar de Nederl. vertaling?); Cap. 38 »Vain dem kyff entuschent der selen as sy gescheyden is ois dem lychom", een

dialoog in verzen. Of dit misschien het Mnl. gedicht »Van der Zielen ende van den Lichame" is, heb ik niet kunnen nagaan. Cap. 39 »Vain vier oisserlichen dingen die stedelich sint zu gedenken" (fol. 177—205) is Van Vliederhoven's *Cordiale*. Cap. 42 »Vain der geistelicher mynnen jacht intuschent den dierchin jhesum und der mynnender seelen" komt, wat de tietel betreft, overeen met een devoet boexken, door Gerard Leeu te Gouda gedrukt.

Onder fol. 1 van het handschrift staat met onduidelike hand: »dyt boych hoyrt to smedem und is to hoven (?) voleynt im jayr anni XXXVIII."

Wanneer men er toe komt het Somerstuc geheel of gedeeltelik uit te geven, dan zal dus een nauwkeurig onderzoek van dit handschrift noodzakelik zijn. Voorlopig kan men het volledige 56ste hoofdstuk »*vain des Kaysers troon und wie man hyn tronet* (l. *cronet*) *vain der ritter orden und vain dem huisman*", door Wasserschleben, niet zonder fouten, afgedrukt, vergelijken met de overeenkomstige Nederlandse tekst bij Van Vloten, *Prozast.*, blz. 111—115.

De proloog van het Somerstuc, tot nu toe in één handschrift bekend, heb ik onlangs afzonderlik teruggevonden in een hs. van de Haagse Kon. Bibl., 133 F 17, fol. 207c [1]).

Terecht vergelijkt Tinbergen dit werk met de Lekenspiegel. Dirc van Delf wil geen dorre geleerde vertogen schrijven, maar de wetenschap van zijn dagen encyclopedies samenvatten ten behoeve van de leken. Hij zegt het zelf: »want ic nu mit desen boec wairlike lude leren wil" (Somerst. fol. 90d); onderwijs geven is zijn lust en zijn leven, en het is hem niet onverschillig hoe hij de dingen zegt, al moet hij dikwijls

1) Dit handschrift is in zijn geheel als Ruusbroec hs. Cc beschreven door De Vreese: Beschrijving der handschriften van J. van Ruusbroec's werken, blz. 470. Belangrijke varianten heb ik er niet uit opgetekend. Alleen op één plaats heeft het misschien een betere lezing (vgl. Tinbergen, blz. 112), nl. regel 8 *behoedeliken can verwaren* voor *behoirlic can bewaren*. Op andere plaatsen is de tekst verknoeid b. v. r. 8 *wateren enwech* voor *watervucht*, r. 26 *verenynghe* voor *vermeying*.

droge onderwerpen behandelen. Zijn taal is sterk individueel; soms bestudeerd, onder invloed van zijn Latijn, met een kernachtigheid van uitdrukking, die maakt dat de ware interpunctie niet zelden moeielik te vinden is. Wie gewend is aan het naïeve Middeleeuwse proza, dat in zijn eenvoud betrekkelik zo dicht bij ons spreken staat, kan zich hier overtuigen dat het bewuste streven naar artistiek proza niet speciaal aan de renaissance eigen was. In dit opzicht is Dirc van Delf een voorloper van Marnix, Coornhert en Hooft. De proloog van het Somerstuc kan er ons al dadelik van overtuigen dat hier opzettelik gezocht wordt naar mooie woordklank en rythme. Noch duideliker blijkt dit uit het rijmproza. Zoals men weet is dit geen ongewoon verschijnsel in de stichtelike litteratuur. Ruusbroec was daarin voorgegaan; hij maakt er een spaarzaam gebruik van, om aan bepaalde passages of aan het slot een zeker reliëf te geven. Zijn tijdgenoot, de kok Jan van Leeuwen daarentegen heeft er een biezondere voorliefde voor, ook waar het minder gemotiveerd is [1]). In latere stukken treft men het herhaaldelik aan; soms krijgt het iets conventioneels.

Bij Dirc van Delf komt het niet voort uit de zucht om aan een zekere mode mee te doen; hij heeft oor voor taalmuziek. In het zesde hoofdstuk, over de passie, lezen we b. v.

„Anderwarf schijnt sijn bitter passie ende wee nader tijt vanden iaer, als inden maent van maert dair alle die natuer haer in vernuwet ende verandert: die son clymt, die hemel glymt; die aerde spruut; die lover bloeyen, alle wortelen groeyen, ende alle gheesten hem verbliden yeghen der toecomender tijt. Ghelijc als die minnende bruut seit: „Laet ons wtgaen inden hof, ende sien of die wijngaert bloeyet." Die winter is ghegaen, die bloemen sijn in onsen lande wide ontdaen. In dier tijt woude ihesus tot sijnre passiën gaen." fol. 17b.

Uit dergelike passages blijkt verscheiden malen dat de overgeleverde tekst niet te vertrouwen is. De afschrijver heeft, ook

1) Uitvoerige proeven zal ik in een afzonderlike studie over deze merkwaardige schrijver meedelen. Vgl. mijn opstel: „Twee Christen-Demokraten uit de veertiende eeuw" in de *XXste Eeuw* (Febr. 1903).

blijkens de slechte interpunctie, zijn origineel lang niet altijd begrepen en hier en daar verknoeid.

Mooier noch zijn de volgende regels, uit het zevende hoofdstuk, »van onser vrouwen claghe ende van haren rou ende wee":

fol. 81*b*.
Du alre suetste kint
dat mijn hert soe hertelic mint,
Sel ic nu ymmer sceiden
van minen god, van minen vader,
van minen soen, van mijnre sielen brudegom?
Nu heeft orlof alle troest, alle goet, alle vruechde.
Wie wart ye aldus ghelaten?
Wie wert ye also berovet?
Wie wert ye aldus ghescent?
Nu slach op, kint, dijn oghen,
ende sich an mijn iammer dogen.
Laet mi nu recht mitti sterven,
want nu moet ic di ymmer derven.
Du en selste mine bede niet verhoren,
wanttu biste alleen mijn al ende wtvercoren.

Uit zijn sterk gevoel voor taalschoonheid vloeit ook taalschepping voort. Verscheiden malen vinden we bij hem woorden, die andere schrijvers nooit gebruiken, die hij dus blijkbaar maakt. Ook waar algemeen gangbare termen bestonden, verlokt hem de bekoring of de welluidendheid van het nieuwe, frisse woord. Zo schrijft hij o. a., op fol. 61[d]: »Aldus schynt dat desen hemel is eenformich, onbeweghich, overluchtich, onmetich ende onendich" [1]).

De »tafel vanden kersten ghelove" is in hoofdzaak een compilatie. Aan bronnenonderzoek heb ik mij niet gewaagd; daarvoor is meer kennis van de middeleeuwse theologiese litteratuur nodig. Het zou zeker een geschikt onderwerp zijn voor een dissertatie: men zou op die wijze een kijk kunnen krijgen op de studie en de lektuur van een Nederlands geleerd theoloog om-

1) Andere voorbeelden vindt men hieronder, bij de opmerking over de taal van Dirc van Delf.

streeks 1400. Dan zou tevens uit te maken zijn, in hoever van oorspronkelikheid sprake kan zijn. Mij komt het voor dat de schrijver dikwijls parafraseert en uitweidingen maakt. Bij een oppervlakkige lezing blijkt onmiddelik dat Dirc van Delf iemand is van buitengewone belezenheid; hij is thuis in de bijbelboeken, de apocryfen, de kerkvaders, vooral Augustinus, en sommige klassieke schrijvers [1]), in de ongewijde geschiedenis en in de heiligen legenden, in het kanonnieke recht en in Middeleeuws-wetenschappelike werken als de Lapidarius [2]).

Uit een litterair oogpunt is het ook van belang, eens na te gaan welke Dietse boeken hij gekend, en welke hij niet gekend heeft, of ten minste niet vermeldt. De geschiedenis van onze Middeleeuwse letterkunde houdt zich veel te weinig bezig met de vraag, wanneer, waar en in welke kringen de verschillende auteurs gelezen werden. De oudste schrijvers waren Zuid-Nederlanders; in hoever hebben de Noordelike gewesten aan die litteraire beweging deelgenomen, en wat zijn daarvan de oudste sporen? Voor de beantwoording van zulke vragen bezitten we bijna geen gegevens, maar deels is dit daaraan te wijten, dat men nooit in die richting gezocht heeft: vooral een nauwkeurige handschriften-studie moet het materiaal leveren. Maar alle andere feiten zullen welkom zijn; daarom kan het leerzaam zijn, te onderzoeken over welke Dietse boeken Dirc van Delf te beschikken gehad heeft. Ik moet mij hier tot enkele losse opmerkingen bepalen.

Men zou geneigd zijn aan te nemen dat de bijbelcitaten rechtstreeks uit het Latijn vertaald zijn; daarom trof mij op de eerste bladzijden een aanhaling uit de psalmen »Mijn kinnebacken sijn haes gheworden", die woordelik gelijk in een Dietse souter voorkomen (zie Mnl. Wdb. i. v. *heesc*). Een onderzoek of Dirc van Delf andere Mnl. vertalingen gekend en gebruikt heeft, is dus niet overbodig.

1) Vgl. Tinbergen, a. w. blz. 118.
2) In Ms. Letterk. 222, fol. 251: »duerbaer steenten daer dien lapidarius of scrijft".

Hij kent ook de legende van het kruishout, waarvan hij op deze wijze de inhoud navertelt:

fol. 14*b*. Vander materiën des cruus leestmen int boec van hout, dat is apocrifum, wantmen daer of niet veel onder den lerars en hout. Daer in staet hoe dat Seth, Adams soon, van sijn vader ghesent was inden paradijs, om die olie der ontfermenisse, want hi siec was; hoe dat die enghel Michael hem drie carlen gaf, die hi onder sijns vaders tonghe soude legghen, als hi doot waer; hoe dat die opwiesen en drien boemen, ende dicke wert verplant, ende mit drien sulveren ringhen ombesleghen; hoe dat die boemen, doemen den tempel tymmerden, niet te profijt en conden comen, want si in allen maten te cort of te lanc, te smal of te breet altoes bleven, soe dat die coninc Salomon daer of maecte een stoelbanc in syn oratorium; hoe dat die conincinne van Saba die van verre lande quam tot Salomonen, inden geest vernam dat daer een recht coninc van Jherusalem an sterven soude, dat si hem niet en dorste segghen, doe si bi hem was, mer si ontboetet hem, doe si wech was ghevaren, soe dat die coninc dede dat hout besiden den tempel graven diep inden gront der aerden, op dattet daer verholen soude werden, soe datter na die pijscijn quam op te staen, daer dat regenwater van den dake des tempels in liep, want die papen pleghen hoer offer daer eerst in te wasschen, ende die siecke menschen pleghen daer in te trecken. Ende als die enghel dat water gheroert had, wie dan daer eerst in quam, die wert ghesont van dier cracht des houts, van wat siecten dat hi was begrepen; hoe dat dit heilighe hout grof, groot ende quastich ende cout opdreef boven twater inden dach sijnre passiën, ende bereiden dat hem van meerre felheit te draghen ende daer an te sterven. Deser dinghen heeft veel die meester in der hystoriën gheset ende ghescreven".

Uit het noemen van »dat boec van hout" is niet met zekerheid op te maken of hij het Mnl. gedicht gekend heeft.

Op fol. 26^{b} van het Somerstuc haalt hij iets aan »dat in stimulo amoris ghescreven staet"; de bijvoeging »dat is inden boeck vanden prekel der minnen" doet vermoeden dat hij de Dietse vertaling van dit aan Bonaventura toegeschreven werk gekend heeft[1]). De geschiedenis van de passie schijnt toen in Mnl. proza vrij algemeen verspreid geweest te zijn, want als de schrijver daartoe genaderd is, in zijn zesde hoofdstuk, zegt

---

1) Deze vertaling is mij bekend in de Haagse hss. Kon. Bibl. X 54 (*Prekel der minnen*) en O 15; Ms. Moll 51 (*fragm.*), Ms. Keulen G. B. 8° 71 (*fragm.*) en Ms. Hamburg theol. 1576.

hij: »Die heilighe passie ons lieves heren ihesu cristi en wil ic niet nader historiën scriven, want dat is ghemeen".

Opmerkelik is het dat de mystieke schrijvers blijkbaar niet tot zijn gewone lektuur behoren. De naam van Ruusbroec is nergens te vinden. Toch weten we dat deze man, die ook in het Noorden in de 15de eeuw de stichtelike litteratuur beheerste, omstreeks 1400 geen onbekende meer was in deze gewesten. Ook de namen van Ruusbroec's jongere tijdgenoten ontbreken; evenzo de veelgelezen Tauler. Alleen trof ik één citaat aan, waaruit blijkt dat hij Suso's Horologium sapientiae eternae kende, nl. op fol. 12a: »Dit was een croon des lidens ende der pinen teghen der werlt lust, die segghen: laten wi ons cronen mit rosen eer si dorren, ende en laet gheen velt wesen, daer onse lust niet over en gae" (Cap. VI). De toen reeds bestaande Dietse vertaling heeft op deze plaats een afwijkende lezing.

Dergelike geschriften schijnen niet in zijn smaak te vallen; daarmee zal wel in verband staan dat hij wel exempelen uit het *Vaderboec* opneemt, dat door zijn ouderdom een zeker gezag had, maar nergens de asceties gekleurde wonderverhalen van Caesarius van Heisterbach of Thomas van Cantimpré navertelt. Dat hij meer rationalisties gezind was dan men van een veertiende-eeuwer zou verwachten, blijkt o. a. uit de volgende uitlating: »Aldus schijntet dat die waning den mensch veel wandeling in sijn lichaem pleecht te doen. Ende aldus soe is menich heilich mensch an die punten der vijf wonden ghecomen".

Er is dus wel een groot kontrast tussen deze hofprediker en een andere Dominicaner, die tot een onmiddellik volgend geslacht behoorde, de volksprediker Johannes Brugman, de biograaf van Lidwina van Schiedam.

Daarentegen toont hij de meer wereldse litteratuur bestudeerd te hebben. Op de *historie van Alexander* maakt hij deze toespeling: »Ende dat bewijst die pigmeen die Alexander den coninc koectgens gaven" (fol. 96a). Verder de *Gesta Romanorum*,

want bij de beschrijving van »dat beelt der suverheit" zegt hij: »daermen of leest inden gesten van romen" (fol. 149b [1]). Het hele XLVIste hoofdstuk is gebouwd op het bekende moraliserende werk, aan Jacobus de Cessolis toegeschreven, nl. *Ludus scaccorum*, maar de Middelnederlandse vertaling van Franconis schijnt hem niet bekend geweest te zijn, of bestond wellicht noch niet toen Dirc van Delf dit hoofdstuk bewerkte.

Het behoeft niet meer aangetoond te worden dat de *Tafel vanden kersten ghelove* uit catecheties oogpunt van het grootste belang is. Dr. Troelstra, die voor zijn dissertatie over *De toestand der catechese in Nederland gedurende de vóór-reformatorische eeuw* ook veel latere, gedrukte bronnen geraadpleegd heeft, zegt van dit werk: »Het is het eenige werk, dat de leerstof in haar wijdsten omvang behandelt; de geloofs- en zedeleer, de cultische en de historische stof, alles wordt behandeld" [1]).

Overigens kan ik naar Tinbergen verwijzen, die het vergelijkenderwijze bespreekt en er veel merkwaardige biezonderheden en proeven uit meedeelt. Als aanvulling wil ik noch iets zeggen over de waarde voor de kultuurgeschiedenis. Van Vloten heeft al ingezien, dat het hoofdstuk over de »huusman" een merkwaardig histories dokument is [2]). Al leveren de geschiedbronnen en de archieven allerlei feiten omtrent de standenverhouding in de Middeleeuwen de reconstructie blijft moeielik. Een veel scherper indruk maakt het, wanneer we een man als onze hofprediker horen over de verplichtingen van boeren en ambachtslieden. Waarschijnlik is hij zelf niet van aristokra-

1) Kort daarvoor vermeldt hij Fulgentius *Dat boeck vander cierheit der werelt* (fol. 148c); op fol. 166e *Dat ridderboeck* van meester vigecius.

2) a. w. blz. 208.

3) Onafhankelik van Van Vloten liet ook prof. Wasserschleben juist dit caput, als een van de merkwaardigste, afdrukken. Een paar fouten bij Van Vloten zijn: *verdadigen* voor *verdadingen* (blz. 114, r. 24) en *hien laet duncken* voor *hi laet duncken* (blz. 115, r. 5), de belangrijkste varianten van het Leidse handschrift: *quicke ende vye* voor *juck ende vye* (blz. 114, r. 7) en *wijnkelre* voor *wijnkeure* (blz. 115, r. 8). Het Darmst. hs. heeft op de laatste plaats *wyndrenker*.

tiese afkomst, maar zijn beschouwing is die van de hofkringen waarin hij verkeert: de deugden die hij de boeren aanprijst, zijn juist die, waarbij de heer het meeste belang heeft. Vóór alles moet hij zuinig zijn, geen kostbare bruiloften houden, zijn knechts grove kost geven en geen kostbare kleren dragen, niet omdat dit verkwisting is, maar omdat »costelike clederen den heren toe horen". Dronkenschap moet hij schuwen, niet omdat hij daardoor zich zelf vernedert of zijn ziel schaadt, maar omdat hij zich daardoor zou gaan verbeelden een edelman te zijn. Verder wordt hij gewaarschuwd voor de woekeraars en aangemaand om zowel »rike ridende luden" als »wandelaers" gastvrij te ontvangen, en aan de wereldlike en geestelike overheid trouw zijn belastingen te betalen.

Als tegenhanger laat ik hier een paar fragmenten volgen uit het 46ste Caput van het Somerstuc, het gemoraliseerde schaakspel, waarin ook over de »ambachtsluden" en de »ackerluden" gesproken wordt:

Die vinne die voor den ridder stont was een smit mit sinen hamer ende tanghe; oec so hadde hi een bijl ende avegaer als een houten smit, want die ridderscap heeft noot ambocht ende hantwerc vanden ijser om der wapen wil hem te vesten ende mede te vechten. Oec mede behoeftmen tymmerluden die wercken te maken ende metselaren die sloten te maken ende te legghen ende oec int ghemeen alle ambochten moeten der ridderscap te dienst staan. fol. 167a.

Ambochts luden en sijn niet te versmaden; si sijn der werlt groot noot, ende tridderscap en macher niet ontberen, mer men moetse regieren, datse ghien twist onder malcander en maken. Oec salmen gesicht tot hem draghen datse ghien opset en maken teghen hoir heerscap, want die ghemeen man dicwijl sijn heerscap vergant, mer soude hi die last ende sorghe vanden ghemenen gueden draghen, hi soude sijn oude leven kiesen ende dat heerscap beclaghen.

Dese wercluden of burghers sullen alle tijt ghehorich wesen ende onderdaen hoer overste gheboden, ende die niet cleen achten noch versmaden, wantsi en connen niet alle die saken weten, wair om datsi sijn gheboden. Si en sellen in utinghe, als in reysen mit horen heren niet pijnliken wesen noch murmureren, twisten of claghen, want dair hoort veel toe die alle dinc sal voirsorghen, ende die ontemmige ghemeente stueren. Dair om so sal die mairscalc vanden heer setten Millenarios, Centenarios, quinquagenarios, ridderen die onder hem hebben sulc dusent man, sulc hondert man, sulc vijftich man etc, want die dinghen en willen niet onghescict wesen.

fol. 167*d*. Die vynne die voer den rock stont, was een man, hadde in sijnre hant een couter van een ploech dairmen tlant pleecht mede om te keren. Ende in syn ander hant hadde hi een swiep daermen dat vye of dat juck pleecht mede te driven. Ende an sijn gordel had hi een hake of een aexse daermen die boemen pleecht te snoeyen.

fol. 168*a*. Bi desen woude die meester gheven te kennen die acker luden haer werc ende haer leven, als datsi dat lant bouwen ende eren; daer om voerde hi die couter vander ploech. Ende datsi die beesten dat vye ende juck voeden; daer om voerde hi die swiep. Ende dat si die hove ende die bomen oefenen, ende datsi die vruchten vergaderen; daer om voerde hi een aexse in sijnre hant.

Drie punten horen totten ackerluden of den lantman. Eerstwerf dat hi sal hebben ghelove ende kennisse op Gode, die die vrueht verleent vander aerden, ende die tijtlike guede gheeft wt sijnre ghenaden. Des so sal die lantman daer voor alle tijt Gode dancken, sijn tiende gaerne gheven ende dat beste Gode offeren, als Abel dede, Adams soon, ende daer om soe was hi Gode seer behaechlic, ende ontfenc sinen dienst ende sijn offer. Dat ander is dat hi sal gaerne na ewe ende na reden of zeden wille leven. Mer om dat die lantman niet ghemeenlic biden volc en can comen, so is hi onghetrint van wanzeden, ghemeenlick van ghelaet. Hier om so sal hi hem gaerne laten wisen ende raden van sijn heerscap dair hi onder is geseten, ende niet eenwillich noch verkeert wesen in sinen guetduncken, mer alle
fol, 168*b*. tijt sijn overste eren ende die te ontsien, hoer ghenade te verwerven, want wert hi niet van sinen lantheren gheheecht ende versorcht, so wert hi als een veriaecht wilt dat die mensch scuwet. Derdewarf so en sal hi tot seker tiden vanden iaer sijn arbeit niet versumen, noch om hetten noch om coudt, of om onweder zijn werk afterlaten, ende dencken altijt dat die arbeit heilich is ende van gode gheseghent, ende dat hi totten arbeide gheboren is ende voorsien, ende op troest dat na gueden arbeide een beter vrucht ghewonnen wert. Ghelijc als Ysopus scrijft van Noe, dat hi wilde rancken vant die hi plantede tot enen wijngaert mit vier dieren bloede, als met bloede een[s] lams, eens leeuwen, eens verkens ende eens apen, op dat die bitterheit van desen rancken verwandelt werden. Ende doe hie die vruchte smaecte ende die natuer des wijns niet en wiste, wert hi droncken ende lach naect in sijnre tenten, daer hem syn soon Cham bespottede; aldus so sal die lantman hem verhoeghen dat hi van sinen zwaren arbeide overmits der vruchten getroost ende verblijt sal werden, mer hem buert te dencken dat hi hem van dronckenscap bewaer, want die wijn wandelt den drancker na wise der vier voirghenoemder dieren: sulc werden vanden wijn
fol 168*c*. sachtmoedich, cuusch, simpel als een lam; sulck worden toernich, hoechmoedich ende gram als die leeuwe; sulc worden traech, slumerende as een zwijn; sulc werden ghemeenlic, spullic ghelijc als een ape. Wat aensicht dat die droncken bloet van desen dieren an neemt, so ontgaet hi sijn men sehelike wise ende redelike tucht, ende mach mit rechte eene beste ghenoemt werden.

Treffend is het kontrast, wanneer we de beschouwing van leven en maatschappij bij een man als Dirc van Delf, plaatsen naast het ascetiese ideaal van zijn tijdgenooten uit de kringen van Geert Groote.

Ook voor de kennis van het volksgeloof en de volksgebruiken vindt men in dit werk merkwaardige mededelingen. In het 14de hoofdstuk vertelt hij b. v. hoe het klokgelui dient om de boze geesten, die in de lucht ronddolen, te verdrijven, en kort daarop hoe men in de processies soms een grote opgevulde draak meevoerde, die de duivel voor moest stellen. Ik laat deze plaats hier volgen:

Eerstewarf soe draechtmen die crucen ende ludet die clocken op fol. 58*c*.
dat die bose gheesten vervaert worden ende vlien, want gelijc dat enen coninc in sinen [heervaert] heeft banniren ende bazunen, also heeft onse coninc cristus inder heervaert des levens, dat al vol oorlochs is, bannier der crucen ende bazunen der clocken. Ende als enich tyran versaecht soude werden, als si des keysers bannier in syn lande saghen ende sijn basunen hoorden, alsoe scuwen die bose gheesten ende wiken wter lucht, daer si storm ende onweer in pleghen te stichten, als si dat cruus sien ende die clocken horen. In welken litteiken soe pleechmen in som landen vanen ende crucen wter kerken te nemen ende teghen tweder te setten, want als Crisostomus seit, soe scuwen si noch den staf, daer si of ontfenghen den groten slach.

. . . .

Derde warf soe pleechtmen in deser processiën voor den cruus te fol. 58*d*.
leiden enen groten gheswollen drake, vol caefs ende hoeys, mit enen groten langen staert, ende dese ghewoente is veel in die walsche kercken. Des eersten daechs sleept hi den staert na hem, des anderen daechs sleept niet, ende is hi sonder staert, des derden daghes laetmense voor der fol. 59*a*.
kercken doer gheslaghen ende ghesteken legghen. Ende bi desen figuer gheven si den volc te verstaen, dat onder die tijt der naturen bi Abrahams tidens, die bose gheest als een drake mit enen staart veel menschen ter hellen sleepten. Mer doe die was den kinderen van Ysrahel den erve ende die wet ghegeven onder Moyses tiden; doe wert hem dien staert ofghesneden, want inder ewen gods bleven si behouden, al mostense doch alle ter hellen varen ende onder des draken velde wonen. Mer onder die tijt der ghenaden dat Cristus is ghecomen, so is die bose gheest verslaghen ende al sijn macht verloren. Ghelijc als Jhesus self seide: "Te hant soe sal die vorste deser werelt wtgheworpen werden ende wi sullen alle mit Cristo ghekerstent ende behouden onder die bannier wesen." Dat moet ons verlenen die verlosser der werelt Jhesus Cristus. Amen.

Voor de geschiedenis van het Middeleeuwse drama is het van belang de aandacht te vestigen op deze plaats in rijmproza, uit het eerste hoofdstuk:

fol. 1c. Wantmen vint in astronomiën, dat op dese tijt sonderlinghe hemel ende aerde hoor vervroechden. Die sonne clymt, die planeten glymmen. In water, in aerde ende inder lucht wil alle creaturen sijn ghelijc voort winnen. Ende dat schijnt die ganse natuer te beghinnen. Ende om aldusdanighe saken pleghen die clercken in veel stichten op desen sonnendach winters ende somers te spelen. Ende die winter is ghemaect ruusch ende ruwe vreselic, ende die somer groen ende nyeuwe, blidelic mit spreken, ende mit striden huechlic. Mer die winter mit sinen vriesen, moet wiken ende verliesen, want die somer begint dan te bliken, die alle gheesten dan verkiesen.

Ten behoeve van zulke clercken of door iemand uit hun midden kan dus ook het Middelnederlandse »Abel spel vanden winter ende vanden somer" gemaakt zijn [1]).

Uit taalkundig oogpunt is het werk van Dirc van Delf ook belangrijker dan men tot nu toe gemeend heeft. In vergelijking van een massa geschriften van Vlamingen en Brabanders zijn er betrekkelik weinig Hollandse auteurs. De taal van Melis Stoke is in dit opzicht noch niet voldoende onderzocht. Uit later tijd komen in aanmerking Willem van Hillegaersberch, Dirc Potter, en zijn zoon, de vertaler van Froissart. Waarschijnlik hadden de Hollanders toen reeds veel Zuid-Nederlandse elementen in hun schrijven, maar in elk geval zal hun taal ons het dichtst brengen bij het Hollandse dialect van de Middeleeuwen. Een opzettelike studie daarvan zou met het oog op onze spraakkunst zeer gewenst zijn: in archiefstukken en in het overige stichtelike proza is daarvoor ongetwijfeld vrijwat materiaal bewaard.

De taal van Dirc van Delf verdient vooral bestudeerd te worden in vergelijking met die van zijn tijdgenoot Dirc Potter,

1) Moltzer *De Middelnederlandsche dramatische poëzie*, blz. 216; vergelijk blz. LII van de inleiding, waar uit Grimm aangehaald wordt, hoe men in Germanië van ouds gewoon was de zomer voor te stellen »fronde et floribus ornatus", en de winter »vestibus pelliceis indutus".

die in dezelfde kringen verkeerde. Een punt van overeenkomst is o. a. de invloed van het Duits. Gewoonlik wordt dit overdreven voorgesteld. Dit komt waarschijnlik daarvandaan, dat men een neiging heeft om allerlei taalvormen aan Duitse invloed toe te schrijven, die eenvoudig uit het Hollandse dialect te verklaren zijn, b. v. *meinen* en *meister*; *bedroven* en *ropen* [1]), *craft* en *graft*. In hoofdzaak bepaalt zich, zoals trouwens te begrijpen is, die invloed tot het woordgebruik. En hoe gering het aantal Duitse woorden is, ziet men bij het doorbladeren van de woordenlijst achter *Der Minnen Loep*. Het is mogelik dat woorden als *tsairt* (zart), *trute, wonne*, *wonnentlic* eerst in de naaste omgeving van de hertog en later in ruimer kringen, die onder invloed van het hof stonden, in gebruik geweest zijn, als mode-woorden, maar van »taalverbastering" is geen sprake.

Bij Dirc van Delf zullen verscheiden Duitse woorden wel verklaard moeten worden als herinneringen aan zijn verblijf in Duitsland. Behalve dezelfde woorden *tsaert* (fol. 111^b^) en *wonne* (fol. 190^c^) tekende ik o. a. op: *zeyden spul* = snarenspel [2]) (fol. 110^b^), dat *scone oghen weyde* vanden vrouwen (fol. 146^b^) *hegen*, *reysden* = prikkelden (fol. 185^a^) en *brunnen* = branden (fol. 190^c^), *wranghen* (zie Lübben) = worstelen (fol. 142^c^).

Hollandse eigenaardigheden vertonen behalve de woorden met *ft* ook die met *sk* als *viskerije* (fol. 83^c^) en *rask* (fol. 187^b^), maar misschien zijn deze op rekening te stellen van de Noord-Hollandse afschrijver, »Allardus filius Reyeri oriundus de Akersloet". Naar speciaal Hollandse woorden heb ik niet opzettelik gezocht; het laatste deel van het woord *avegaer* = boor (fol. 167^a^) is volgens Franck Noord-Nederlands: de vorm zonder n is trouwens in het Mnl. zeldzaam (*Mnl. Wdb.* i. v.

1) Vgl. Verdam, *Uit de Gesch. d. Ndl. Taal* 205, noot 4 en 206, noot en de 13de stelling achter mijn proefschrift. In Noord-Hollandse handschriften vond ik herhaaldelik vormen als *boock* = boek, die er m. i. op wijze dat de Hollanders van de 15de eeuw, ook waar ze *oe* schrijven, òf o hebben gezegd, òf een tweeklank die sterk naar de o overhelde. In hoeverre dan misschien de spelling *ue* aan onze klank *oe* beantwoordde, moet noch onderzocht worden.

2) Vgl. *Eng. hss.* 1, 118 (eveneens uit Dirc van Delf).

navegeer). Terwijl het Mnl. alleen de vorm *heffe* kent, vinden we bij Dirc van Delf: *hef* ende mis, een kortere vorm die ook bij Hooft voorkomt. *Radeles* voor raadsel (fol. 169) doet denken aan *zageles* voor zaagsel bij Hooft en Bredero. Het woord *drotich* komt volgens het Mnl. Wdb. alleen op twee plaatsen van Potter's Minnenloep voor, nl. I, 1227 en II, 2225 (vgl. *Teuth. adrotich*, *veradroten*, *verdrot* en *verdrotich*); bij Dirc van Delf vinden we dit woord terug op fol. 151c, waar »Sis rancorosus" vertaald wordt door: wes droetich. Het op dezelfde blz. voorkomende *hoenspraeck* wordt door Kiliaen voorzien van de toevoeging *Sax. Fris. Sicamb.*

Een dergelik onderzoek kan de verwaarloosde Mnl. dialektenstudie ten goede komen. Uit de plaatsen die het Mnl. Wdb. geeft bij het woord *boerdelijc* zou men b. v. opmaken dat dit woord in Zuid Nederland met *d* gezegd werd, en in Noord Nederland *boertelijc* luidde. Daarmee komt overeen dat ook Dirc van Delf *boortelick* heeft (fol. 150c). Verder lette men op de uitdrukkingswijzen als: »Dese vijf graden en *schelen* niet veel van malcander", die juist zo in ons spreken voorkomen.

Voor de Mnl. woordvoorraad zijn uit het hs. van het Somerstuc enige aanwinsten te vermelden. Behalve het woord *gadopen*, waarvan ik in *Tijdschr.* XX, 168 een paar plaatsen meedeelde, noem ik noch de volgende woorden, die in het Mnl. niet of alleen in andere betekenissen te vinden zijn.

fol. 189c: So salmen kennen ende loven sijn (Gods) *alweldicheit*.
fol. 162b: *Articulen* = de stukken van het schaakspel.
fol. 90b: *behoersam* = behoerlijc.
fol. 184d: Si werden *beleliket* ende beschimpet.
fol. 165a: Ende hi hadde een roede in sijnre hant ende *beret* op sijn hoofde.
fol. 141c: *bevensicheit* = beveinstheit.
fol. 90d: *eerbaricheit*.
fol. 36d: Die derde tranen die sijn suet ende springhen mit *ghedrift*.
fol. 161b: Ende een *gherit* sal hi doen mit een speer teghen enen gueden ridder.
fol. 187a: Die enghelen sijn edel, *guetgunnich* ende guedertieren.
fol. 89d: Vraet noch *gulsenaer*.
fol. 5a: Die *homoer* des ploechs was die ontfermherticheit gods (*homoer* waarschijnlijk = mes).

fol. 94a: Want ghelijc dat een *huuscoemanscap* (koop van een huis; vgl. *Mnl. Wdb.* op *huuscoop*) in een ure ghesciet ende die eyghenscap ewelic duert, alsoe ist wanneer een mensche die ewighe gueden verset.

fol. 47c: diese mit grueten mit cussen ende mit *cleppen* (waarsch. *klappen, babbelen*) ommevenck.

fol. 66d: gelijc dat een duve suchten ende *corren* ghift wt voor haren sanck. (Dit woord komt ook voor in een incunabel van G. Leeu: Die gheestelike kintsheyt ihesu, nl.: „alse een duve corret ende steent").

fol. 140b: *loensam* (zie beneden blz. 32).

Boven is al opgemerkt dat verscheiden van deze woorden waarschijnlik uit individueele taalvorming voortkomen. Verder wil ik noch een enkele uitdrukking vermelden:

fol. 126b: Is god also wraecachtich als men scrijft, wie mach ymmermeer sijn sonden beteren. Ic wilt laten heen op die riem driven.

Van de uitdrukking »Dat is den Moriaen gewasschen" kent Stoett geen oudere plaats dan uit de 17de eeuw [1]); dat het gezegde al omstreeks 1400 in Holland bekend geweest is, blijkt uit deze plaats bij Dirc van Delf: »of mit ghewoenten daer in bliven, als die moerman in sinen swarten velle, hoe veel dat men oec wascht" (fol. 125^c^). Aan een spreekwoordelik gezegde herinnert misschien ook het volgende: »Mer nu sijn die rechte vanden lande ghelike spinnewebben daer die cleyne muesyen ende vlieghen in ghevanghen worden, ende grote wormen crupen daer doer" (fol. 165^d^).

Ten slotte wil ik hier enkele van de beste bladzijden uit het *Somerstuc* laten afdrukken, vooral om de verdienste van Dirc van Delf als auteur te doen uitkomen.

In de eerste plaats het merkwaardige negende hoofdstuk, over de Hellevaart van Christus, een tegenhanger in proza van de beide berijmde bewerkingen in onze Middeleeuwse letterkunde, nl. in het gedicht *Vanden levene ons heren* en in Boendale's *Lekenspieghel*. Met behulp van deze teksten en hun beider bron, het evangelie van Nicodemus, stelde J. A. Alberdingk Thijm zijn boekje samen: *De Nederdaling ter Helle volgends Oud-Christelijke Overleveringen* (Van Langerh. 1861), dat overi-

1) *Nederlandsche Spreekwoorden* N°. 1349 (blz. 408). [Verg. *Jerem.* 13, 23. Red.]

gens over dit onderwerp niets nieuws bevat. In het eerste gedicht, dat omstreeks 1270 geschreven werd [1]) is de voorstelling het naiefst. De geest van Jezus verrijst uit het graf en komt voor de hel.

vs. 4168 Een cruce in sine hant hi nam,
Hi stiet die porte dat si boech
Ende dat si in stucken vloech;
Die claerheit sloech tote inden gront.

De oude vaderen komen hem vol blijdschap begroeten en maken zich dan gereed om mee te gaan.

Elc nam anderen bider hant
Ende volgden Jhesuse al te hant
Singhende hoghelike aldus:
Sanctus sanctus sanctus dominus.

Deze heilige stoet wordt achtervolgd door de woedende duivelen, gewapend met al wat voor de hand was, maar hun bedreigingen zijn vruchteloos [2]).

Dan volgt een lang gesprek tussen de beide aanvoerders, Jezus en »die meester duvel", dat ons aan de samenspraken van strijdende ridders in de gelijktijdige ridderromans doet denken. Eindelik, op het bevel »Gaet weder in die vule hille" stuiven de duivels weg.

Jhesus nam sine vriende te hant,
Elc nam danderen metter hant,
Hi leiddese met hem in den trone
Singhende alle vele scone.

De dichter van de Lekenspiegel laat minder speelruimte aan zijn fantasie: hij sluit zich dichter aan bij het evangelie van

1) Vgl. Verdam's studie in de Versl. en Meded. Kon. Akad. Afd. Lett. 4de R., dl. IV, 358.

2) In het moeielik verstaanbare vers 4290 „Si loeyden caeyinden vele sere alle" wil Verdam lezen: „ende caermden"; dit past m. i. in dit verband minder, omdat de tijd voor kermen voorbij is, en de duivelen woedend op hun prooi losvliegen. Met een kleine wijziging zou men kunnen lezen: cayende van een ww. cayen = met keien gooien (vgl. Mnl. Wdb. i. v. keibeecken), maar dit strijdt enigszins met de mededeling dat de duivels met „stake, brander, crauele ende tangen" gewapend zijn. Ik geef deze gissing dan ook voor beter

Nicodemus [1]). Zijn verhaal is meer dramaties dan in het oudere gedicht [2]). Hetzelfde is het geval in het verhaal van Dirc van Delf, maar daar vinden we weer biezonderheden die in de Lekenspiegel ontbreken. Jezus' ziel wordt een engelenschaar naar de hel gebracht, »recht als een heervaert". Uitvoerig horen we hoe er bij de nadering van Jezus een oproerige geest komt onder de gevangenen, en hoe de duivelen met hun overste gaan overleggen wat hun te doen staat. Na een driemaal herhaalde sommatie wordt de helle poort »mitten stam des cruus" opengestoten, een doorzichtige symboliek. De verlosten trekken hem zingende tegemoet en stellen zich onder de hoede van Michaël; David gaat met zijn harp voorop. Ondertussen bindt God de draak »in die uterste nederheit der duusternissen".

Merkwaardig is ook de inleiding tot dit verhaal van de hellevaart, ontleend aan »die meesters inder heilighen scriften".

Het twede fragment is ontleend aan het 19de en 20ste hoofdstuk, en handelt over de rechten en verplichtingen van bisschoppen, priesters, klerken, doctoren en studenten. Dit gedeelte is niet oorspronkelik; de inhoud vindt men grotendeels terug in het kanonnieke recht, maar Dirc van Delf zegt toch alles op zijn manier. Het belangrijkst is het stuk dat over »die meisters inder godheit" handelt, waartoe ook de schrijver behoort. Daar is de paedagoog aan het woord, de man die hart heeft voor zijn onderwijs.

Het derde stuk bevat een beschouwing van het menselik leven, verdeeld in vier »waken", elk van drie uren. Ook dit zal waarschijnlik aan oudere schrijvers ontleend zijn, maar dat Dirc van Delf het met instemming overneemt is tekenend voor zijn levensbeschouwing: er blijkt uit hoe ver hij stond van het Middeleeuws asceties ideaal van een man als Hendrik Mande,

1) Deze episode is uitstekend weergegeven in het belangrijke opstel van Koopmans: *Boendale's Lekenspiegel* (Tweem. Tijdschr. 1899 I, 403—404).

2) Dat zich deze stof bij uitstek leende voor dramatiese bewerking, blijkt uit de Engelse litteratuur. Het oudste Engelse drama dat ons bewaard is, behandelt juist „The harrowing of Hell" (B. ten Brink *Geschichte der Englischen Litteratur* 1877, II, 251).

die uit afkeer van het wereldse leven de hofkringen en de maatschappij ontvluchtte.

In deze teksten heb ik de moderne interpunctie ingevoerd, omdat het ons bewaarde afschrift zeer slordig interpungeert: blijkbaar heeft de afschrijver herhaaldelik de schrijver niet begrepen. De taal van Dirc van Delf is lang niet gemakkelik; de lezer zij er dus op verdacht dat ik mij in de zinsverdeling licht heb kunnen vergissen.

---

fol. 37*c*. *Dat neghende capittel is van dat onse lieve heer clam ter hellen neder om die te breken ende der ouder vaderen te verlossen ende den duvel daer in te vanghen, te binden ende te besluten.*

Doe onse heer Jhesus Cristus sijn ghebenedide siel inden cruce sinen vader opghegeven hadde, doe quam die vaderlike hant die si was bevolen ende verscheen an haer, datsi mit groter waerdicheit mit wonder teiken neder clam in verren vreemden landen der verdoemenisse, in dat diepste vander aerden totter helscher poorten, daer die menschen al van Adams tiden vergadert waren, daer hi alleen den weldadighen of verloste ende mit hem voerde, die helle brac, den duvel bant ende sloet. Dit is oec een wonder groot dat wi inden kersten ghelove hebben.

Die meesters inder heiligher scriften setten op dit capittel menighe scone leer ende questie. Die eerste is waer om dat die siel ons heren Ihesu Cristi na sijnre passiën vluchts soude neder ter hellen climmen ende dat volc daer wt verlossen. Die eerste sake is: Onse lieve heer Jhesus Cristus was neder vanden hemel geclommen om die ghevallen menschen te verlossen. Nu wast ymmer billix dat hi soe langhe om horen willen neder soude
fol. 37*d*. climmen als die verdoemde menschen waren laghe ghevallen. Die eerste mensch Adam stont in die waechscael sines vriën willen ghelike recht dat hi mochte opclimmen inden hemel totten ewighen leven, of neder clymmen totter ewigher verdoemenisse, welc hi woude. Mer alsoe vroe als hi die sonde ghedaen hadde, soe sloech die een scael soe laech neder overmits die last der misdaet ende overtredens Gods ghebot, ende sijn toorn boech die scael neder mit allen menschen, datsi niet dieper en mochten vallen. Ende die ander scael Gods wert soe hoech inden hemel verheven, dat ghien levende gheest mit beteren daer en mochte comen dan God alleen. Daer om soe leide God die vader daer in sinen soon mit ghenaden ende ontfermherticheit; die woechen neder in die aerde. Mer soude die ander scael soe hoech werden opgheheven, soe moste noch lagher die scael mitten Gods soen neder bughen daer die ander mitten mensche eerst was; nu ist

al wel weder gheweghen. Die mensche is overmits der sielen Cristi neder-
clymmen inden hemelschen throen weder verheven.

Die ander sake wair om die siel Cristi soe laech totter hellen neder clam
is, want die die duvel hadde gheroeft inden huse Gods ende in sinen lande,
als hi den mensche vinc mit sonden inden paradijs ende leiden inden
stock der hellen gevanghen daer hi hem haelde over mit pinen ende fol. 88a.
sloech mit overdaet sijn hant anden guede, daer hi ghien recht toe en had.
Hier om soe is Cristus neder geclommen inden lande der verdoemenisse,
ende heeft ghescoert ende ghestormt die poorten der hellen, ende sijn hant
gheslaghen an syn eighen guet daer hi recht toe had, want sijn handen
hadden self ghemaect ende ghescapen, ende heeft die ghevangen verlost.
Ende aldus heeft die duvel verloren mit recht al sijn macht op dat men-
schelike gheslacht.

Die derde sake was, want der werelt licht was verminret ende die sonne
veel verduustert overmits die sonden der menschen, welc licht mit allen
verghinc drie uren lanc, doe God inden cruce starf, ende sijn licht was der
werlt openbaer. Doe wast billix doe hi doot was, ende sijn godheit be-
toechde, dat hi neder clam ter hellen, ende die ewige duusternisse ver-
lichtede, ende den mensche verclaerde die inden sonden was, want hi daer
om een waer licht inder werlt was ghecomen, alle menschen te verlichten
mit kennisse der waerheit mit scouwen der salicheit. Sinte Augustijn seit
dat Cristus bewiser sijns wercs is, want in synre passiën verdiende hi twie
saken, als dat hi mit sinen bloede ons voldede, ende mit sijnre sielen den
hemel opsloet, ende die doere des levens mit sinen dode opdede. Ende dat
heeft hi altemael bewijst inden neder climmen der hellen, want om fol. 88b.
sijns verlossens ende verdienste wil braken die banden der verdoeme-
nisse ende werden quijt die ghevanghen. Ende om dat hi den slotel hadde
vander poorten des levens, hier om soe) vloech voor hem heen die duusternisse,
ende waer hi quam verscheen dat hemelsche licht. Dit was dat Zacharias
prophetierde: „hi is van boven neder ghecomen te verlichten die ghene die
sitten in duusternissen, hore voeten te stueren inden wech des vreden".
Die ander leer des capittels is mit ondersceit van yegheninghe [2]) der hellen
daer die siel Jhesu neder gheclommen is. Die heilighe scrift seit op veel steden
dat die helle midden inden punte der aerden is recht [1]) als een besloten put.
Ende dair sijn drie dinghen in, als verdoemenisse, dat is een ewich derven
Gods aensichts; dat ander is duusternisse, ende want daer en is noch licht
noch ghenade; dat derde is pijn ende wee, die beide anden lichaem ende
ander sielen vallen mit godes wonder wercken van rechtvaerdicheit. Tot
deser hellen en quam Cristus niet, want daer niemant en was dan quade

1) Dit woord is in margine ingevoegd, zeer verflauwd, maar in vijftiende-eeuws schrift.

2) Waarschijnlik een Germanisme: vgl. Mnd. *jegeninge* = gegend. In betekenis komt het overeen met de Nederlandse woorden jegenode en jegenheit. (Zie *Mnl. Wdb.*).

menschen, die in horen sonden waren ghestorven. Daer boven is der onnoselre kinder camer. die int oude testament sonder die besnidenisse, ende in dat nuwe testament sonder die [1]) dope van aertrijc versceiden. Dese kinder hebben die eerste twiedeel der hellen: si derven dat aenschijn Gods ende
fol. 38c. derven sijnre ghenaden — mer si sijn sonder sinlike bevoelike pijn. Dair sijn wtwendighe ende inwendighe duusternissen. Dair boven is die stede des vegheviers: daer is bevoelike pijn ende ofsceidinghe van Gode tot enen sekeren tijt toe, die God alleen scict ende hem set. Dair is oec wtwendighe duusternisse, ten si datse die enghelen tot somtijt verlichten, mer daer en is ghien inwendighe duusternisse, wantsi staen in der ghenaden Gods, daer si oec in van heen versceiden die sonder dootlike sonden sterven. Dair boven is die camer der heiligher ouder vaderen die in duechden leveden, ende hem daer menich iaer verbeiden. Dit hietede int oude testament Abrahams scoet, ende daer was in die pijn der verdoemenisse, want en hadde hi ons mit sinen dode niet verlost, soe mosten wi daer ewelic ghebleven hebben. Daer was oec mede wtwendighe duusternisse, mer si hadden van binnen ghenade, troost ende hoepe datse God soude verlossen. Tot deser hellen quam Cristus ende nam daer wt die hi vant, als Adam, Abraham ende alle die guede mannen, Evam, Saram ende alle die guede vrouwen na. Aldus isset te verstaen dat die propheet seit: „Ic sel dijn doot wesen O helsche doot ende dijn grote beet ende broock."

Want alsoe vroe als die siel wt den monde Cristi trat, quamen die enghelen mit cierheden recht als een heervaert, ende leiden mit die wapenen sijnre passiën totter hellen waert over berghe, hoevel ende dal, swevende die
fol. 38d. heer mit conincliker eer. Ende daer voor weecken alle die crachten der duusternissen, die in wolcken, in mueren, in meere, in busschen waren ghehouden, also dat een nuwe heerscap wert ghetoecht, die haer niet ter aerden, mer der hellen lantscap onderwant. Dit ghedrift ende ghebaer wart die vorste der duusternisse of verdomenisse ontwaer, want die ewighe duuster nacht wart daer van sijnre toecomest verclaert ende verlicht. Die sonne nam an een blenckende gulden veruwe. Doe verscheen die woning claer, daer in verwrect warden alle die inden doden sliepen, menich dusent iaer lanc mit swaren verlanghen dese vanding verbeiden. Doe ontspranc die oude Adam: ende [sprac] alle sijn menschelike gheslacht an ende seide: „Nu ist tijt op te staen, dat wi den nuwen Adam ontfaen: hi heeft menschelike cleder an ghedaen. Inder aerden heeft hi ghewoent. Ic hope hi heeft ons versoent vanden [sonden] [2]) die ic beghinck, doe ic soe domlic mijns Gods ghebodt overtrat. Dair wi om woenen in dit wat."

„Hi brengt," seide Seth, „die oly der ontfermenisse, des mi die enghel maecte wijs, doe ic om mijns vaders noot was in also groter droeffenisse."

1) Dit woord is in margine ingevoegd, zeer verflauwd, maar in vijftiende-eeuws schrift.

2) In margine staat wel een verbetering, maar onleesbaar.

Ysaias die propheet quam daer voor ende seide: „Ick segghe iu voerwaer, dit is dat licht al openbaer, daer ic of screef: „dat volc dat daer wandert in duusternisse heeft ghesien een groot licht, dat hem is opghegaen voor horen aensicht." David die coninc hief op een liet ende sanc: „Dit is die dach die God heeft ghemaect; laet ons vervroechden ende in hem fol. 39*a*.
verbliden." Doe quam voort die oude Symeon ende seide: „Dit is die gheen die ic in cleyn kindekijn in mijn armen nam, doemen hem inden tempel presentierde. Ende ic seide: heer, nu laet dinen knecht in vreden, want mijn oghen hebben anghesien dijn heil, dattu voor allen menschen aensicht hebste bereit." Doe quam die heremijt baptista sinte Jan ende seide: „Desen hebbe ic ghedoopt Op hem sach ic den heilighen gheest sitten als een duve; van hem hoorde ic des vaders stemme sprekende wten wolcken: „hier is mijn lieve soen. Desen heb ik ghewijst mitten vingher. Dit is dat lam Gods, dat op hem draecht al der werlt sonden." Doe quamen alte samen die propheten ende gaven van hem een ghetuuch dat hi die ghene waer die die sonden opter aerden vergave.

Doe sij dese vremde maer verstonden [begonnen die duvelen] onder malcander te vraghen: „Wat is nu die vroechde die onse ghevanghen driven, meer dan op een ander dach? Wie is dese scone blenckende, dese starcke moghende, dese overmoedich, die niet en coemt onderdanich te wesen, mer ons te ghebieden, niet van ons ghebonden te worden, mer onse gevanghen uten banden te verlossen? Hi wil wesen onse roever, mer niet onse inwoenre. Nye en heeft onse schuer alsulken gast ontfanghen, des hem soe seer verbliden onse ghevanghen. Si beghinnen ons te dreighen ende niet te bidden; si beghinnen ons te versmaden, als of sie van salicheden fol. 39*b*.
troost vernamen." Des sijn si allen totten helschen vorste ghegangen, ende spreken hem aldus aen: Waer om heer hebdi dit ghedaen, dat ghi tot ons hebt ghesent een die hiet der werlt heylant? Hi is onder al onse ghevanghen voor een salichmaker bekent. Si driven soe grote vroechde dat onse schuer niet vol en is van screyen, mer van bliscappen ende vroechden." Doe antwoorde Sathan, hertoch ende vorst der helscher duusternisse ende heer des ewighen doots: „Bereit iu algader mit macht te ontfanghen desen gast, die iu is over ghecomen. Hi is ghestorven an enen cruce, ghedoot voor enen mordenaer, ende hi was vervaert voor den doot als een ander mensche." Doe antwoorde die helsche legionen: „Wanneer hebstu desen bekent, dattu ons niet eer van desen en hebste ghewairscuwet?" Doe sprac weder Sathan: „Teghen desen man dede ic verwoeden coninc Herodes, doe dese een kint was, daer hi om dode al dese kinder dien ghi hebt ontfanghen. Dese becoorde ic inder woestinen; dese dede ic den ioden vanghen; desen dede ik galle ende edic in sinen dode scencken. Hi hiet Jhesus van Nazareth, dien al dat ioedsche volc is quaet ende haet [1])." Doe spraken die

---

1) *In het hs. is* haet *veranderd in* hart.

legionen ende vraechden hem weder: „Is dit die gheen die Lazarum verwecte vander doot, die wi drie daghen in banden hebben ghehouden? Ende
fol. 39c. doe hi riep mit een stemme dat hi van hier soude comen, doe en batede niet al onse houden; hoe vast dat wien hadden gheclemmet, hi en scudde hem als een aern sijn vloeghelen ende vloech wt onsen nest, vri ende al gelost; ghebroken werden die banden daer hi meed was heftet. Ende is dit die selve heer, soe besweren wi di bi dijnre macht, en breng ons die niet haer! Sijn toecoemst wart ons alte swaer."

Doe dese raet onder die helle stont, brac wt lude een stemme als een donreslach, daer alle die vander helscher woninghe bevende of worden, ende sprac aldus: „Attollite portas! O ghi princen, heft op u poorten, ghi helsche vorsten, dat daer ingae die coninc der gloriën!" Van deser stemmen sijn si verscrict, die doerewachters, ende sijn vervaert ghevloghen. Sathan die dedet hem vraghen: „Wie is dese coninc der gloriën?" Dair wert van buten gheantwoort, dat die heer der duechden is coninc der gloriën. Dair na anderwarve sprac die stemme gods: „Kinder, heft op die helsche poorten; laet ingaen die coninc der gloriën!" [Doe vraechden si anderwarve: „Wie is dese coninc der gloriën?"] Dair toe wart gheantwoort: „Die heer starc ende machtich is coninc der gloriën." Dair nae derdewarve alder luutste sprac die stemme: „Ghi vorsten, heft op u helsche poorten, ende daer sel ingaen die coninc der gloriën!" Des riepen si al weder wt: „wie is dese coninc der gloriën?" Doe wert gheantwoort van buten: „Die
fol. 39d. moghende heer inden stride, hi is coninc der gloriën." Ende in dien woorden stiet God mitten stam des cruus die helsche poorten datsi vielen, ende al die banden der vanghenisse ontspronghen. Ende doe quamen hem te ghemoet mit sanghe, al gods vrienden, ende seiden aldus: „Advenisti desiderabilis! Wes welcome, alre begheerlicste heer, dien wi mit groten verlanghen hebben verbeit inder duusternissen! Onse suchten hebben di gheroepen; nem ons nu in dijnre hoeden, ende leide ons inden lande der levender ende inden ghesicht des vreden. Du biste alleen onse heil, salicheit ende troost. Verlos dijn volc, ontsluut dese vanghenisse, beroef die gheweldighen, lessche dese pijn, ghif vroechde die dijn!" Doe reicte God wt sijn handen mit benedixiën, ende seide: „Vrede si mit u!" Ende mittien nam hi op Adam, den eersten man, die voor sijn voeten knielde ende badt ghenade. Dien seide hi aldus: „Ghif glorie dinen God, scepper ende verlosser, ende danck dinen salichmaker met al dijn kinderen, want huden is iu verschenen die dach van genade, daer iu die vader in gloriën ontfanghen wil." Des songhen si: „Gloria tibi domine! Glorie si di heer, nu ende ymmermeer!" Doe quam die enghel Michael ende namse al in sijn behoede ende leidse mit licht uter hellen totten paradijs waert, mit love ende mit sanghe. Daer voor die psalmista David opter harper clanc aldus: „Alle die ontferm-
fol. 40a. herticheden moeten den heer beliën, ende die wonderlike dinghen die hi heeft ghedaen, want hi hevet die metalen poorten te wreven ende

die yseren sloten te broken; hi heeft ons verlichtet van die ewighe berghen; des sijn ghestoort alle die dwase van herten." Onder dese tijt heeft God den drake ghebonden in die uterste nederheit der duusternissen, daer hi voor Antecrists tiden niet en sel wtghelaten warden. Doe die enghel Michael sijn gheleid inden paradijs brochte des vreden ende vroechden, quamen den heer Gods te ghemoete twee oude vaders, eerwaerdich van aensichte ende scoen van formen, welke dit heer Gods vroliken ontfenghen. Doe vraechde hem Adam ende Abraham: „Segt ons, ghi eerbaer mannen, wie ghi sijt, ende hoe sijn iu namen, ende wat is iu ghestant, dat ghi niet ghestorven en sijt ende tot ons int voirburch der hellen gheclommen, mer sijt ghesament inden aertschen paradijs der weelden? Hoe moechdi dit mit Gode hebben verdient, want hier is soe menich gods mensche ende lieve vrienden, die daer niet en mochten comen." Daer toe antwoirde die eerste aldus: „Ic ben gheheten Enoch, ende want ic groet ghelove an Gode droech, dat hi waer ghelijc loenaer alre menschen wercken, so heeft mi God mit sijnre eyghenre hant vander aerden opghenomen ende hier ghesent." Die ander seide: „Ic ben Helyas die propheet, ende want ic fol. 40*b*.
die minnen gheer droech soe groot tot Gods eer, ende si vlamde als vuer in mijnre herten, soe heeft God mit een vuerighen waghen mi hier laten voeren." Doe vraechden al die Gods vrienden: „wat seldi hier doen, ende waer toe mach dit wesen ghesciet?" Doe seiden si weder: „Wi en hebben noch niet ghesmaect den natuerliken doot, mer wi sijn hier gheset te verbeiden Anticristum toecoemst, dat wi ieghen hem striden mitten woorden Gods. Ende hi sel ons doden, ende binnen drien daghen sellen wi dan verrisen ende inden wolcken ten hemel climmen. Aldus en moghen wi van Gods bevelinghe niet anders met iu beghinnen." Daer nae quam een ander man gaen, ende droech een teiken des cruus op sijn scouder. Ende die gruetse alte suverlijc mit groter wairdichheit dat hi ontfenc. Dien wert oec ghevraecht ghelijc den anderen. Die sprac aldus: „Ic hiet Dismas ende was een mordenaer. Ende mi viel te gheluc, dat ic mit Jhesu wert ghecruust; daer gheloofde ic dat hi mijn God, mijn scepper, mijn verlosser wair. Ende ic badt hem dat hi mijnre ghedenken woude, als hi quaem in sijn rijc. Doe seide hi mi voirwair, ic soude des daghes wesen mit hem inden paradijs. Dair toech ic wt minen lichaem, ende nam dat teiken des cruus an. Ende doe ic quam voor den paradijs staen, om deser saken wil liet mi die fol. 40*c*.
enghel inwaert gaen." Doe riepen si al mit groter stemmen love sanck ende seiden: „O hoe wonderlic is God in sinen heilighen! God van Ysrahel heeft ghegheven cracht sinen volc. Benedictus dominus deus! God die heer si ghebenedijt!" Die wijl dat dit wonder ghesciede, soe toech die siel ons liefs heren Jhesu Cristi mitter godheit die oec inden grave bleef ende nam dat lichaem weder an, ende is met gloriën verresen ende opverstaen, als ic vluchts hier na sel scriven. Ende doe verreser veel doder lichamen mit hem, sonderlinghe des ouden vaders Symeons twie sonen geheten Carinus ende

Lenicius; die openbaerde hem Annas ende Cayphas, den oversten papen, ende voort Nycodemus ende Joseph ende Gamaliël, raetsluden der stat van Iherusalem, ende doe si besworen waren metten namen Gods te segghen wie si waren ende watsi daden, antwoorde si als ic gheseit hebbe: „Wi sijn Symeons kinder beide, die den salich maker der werlt ontfenc in sinen armen, doemen hem een kindekijn presentierde inden tempel, ende badt hem an, dat hi in vreden mochte versceiden, want syn oghen hadden ghesien sijn heil. Dese verlosser is neder ghecomen inden punt vander aerden mit groten licht, mit conincliker eren, mit godliker macht, ende heeft alle die vrienden Gods uten banden der verdoemenisse verlost, Adam ende
fol. 40*d* Abraham ende alle die salighe mannen, patriarchen ende propheten. Ende Michael, die archangel, hevetse ghenomen in sijnre hoeden ende heeftse ghevoert in dat aertsche paradijs der weelden, went ter tijt toe datse mit Cristo den salichmaker clymmen souden op inden hemel in des vaders rijc, dair hi ons allen moet voeren te leven ewelijc. Amen.

II.

fol. 89c. *Dits die reghel der bisscopen, als die apostol heeft bescreven, ende als wi inden decreet lesen.*

Hi sal wesen sonder openbare quaetheit, op dat hi sijn volc castiën mach ende datsi niet en segghen: „Meester maect u selven ghesont!" Hi sal wesen sober, ghien vraet noch gulsenaer. Hi sal wesen wijs, gheleert in heidensche scriftuer ende inden recht der heiligher kercken. Hi sal wesen gheciert van zeden ende duechden, dat niement en twivelt ten si een gheestelic vader. Hi sal wesen een scaffenaer der kerken goet, aelmissen den armen te deilen, ellende ende peregrijns tontfanghen, een vader der weezen ende weduwen. Hi en sal ghien kyver, vechter noch clagher wesen, mer een ruwaert des vreden. Hi en sal niet ghierich wesen noch ghien lelic ghewin soeken. Hi sal hebben ripe guede mannen van clercken ende van moniken bi hem in sijn camer om guets gheruchts wil; sijn huus sal staen bider kercken, op dat hi te bet biden dienst Gods mach wesen; sijn huus sal hieten een hospitale ende een gasthuus ende die dinghen salmen daer hantieren. In sijnre tafel en salmen ghien afterspraec horen noch buerte noch fabulen voirtbrenghen, mer men sal die scrifte daer lesen. Hi en sal niet iagen noch riden, noch hof van vrouwen te houden.

fol. 90*a* *Dit is die officie der bisscopen.* Eerst die armen te besorghen, na dat volc die ewe Gods te leren, na te zeghenen ende te wyen na recht ende bedwanc onder der kercken recht te sitten, na die menschen van haren sonden te lossen, na in sijnre ghebedinge ende in contemplaciën te bliven. Aldus is hi een scaffenaer Gods over die sielen ende een deelre gheesteliker gaven; dair om hiet

hi een oghe gods, een brugghe der werelt, een harder der sielen, een paep des offers, ende een soenninghe voir die sonden.

Die priester is inder heiligher kercken onder den bisscop als een ridder onder den hertoech, in vervolghen sulker saken dair hi over gheset is in steden of in dorpen. Ende sijn naam beduut als een ghever heiligher dinghen, ende si staen inden officie der twie ende tseventich iongheren ons heren. Hi sende die apostolen in allen landen: also sijn noch die bisscopen; ende hi sende die iongheren in allen steden: also sijn noch die prochiaen papen.

Die priesteren hieten inder scrifturen enghelen, wantsi den volck condighen die gheboden gods ende der kercken. Si hieten dat licht der werlt, wantsi die wairheit Gods bekennen. Cristus sende sijn iongheren in allen steden daer hi toe comen soude. Hoe merkelic volcht die kerc na den woorden ons heren. Si hieten aersten, wantsi der menschen sonden bekennen ende connen bueten. Si hieten vaderen, wantsi onse sielen inder doop Gods winnen. Sie hieten joncfrouwen, want hem buert een reyne fol. 90*b*.
offerhande te offeren ende een reyn leven te leiden. Si hieten voirspraken, wantsi ons mit ghebeden voir gode verantwoorden. Si hieten cramers, want onse sielen an hore halsen hanghen.

Die reghel der priesteren heeft veel ghelikenisse mitten bisscopen. Si sullen wesen sober, besceiden, satich ende tam, behoirsam, oirbairliken, kuusch, innich ende wel gheleert, rijp van zeden, niet wtwendich van zeden, niet wilt van wanderinge, niet ghemeen onder tvolc, niet nerich van comenscap, dicwijl inder kercken, mild van aelmissen, bereet den volc te antwoirden wt den kersten ewe. Hi sal dicwijl misse doen ende Gods lichaem ministrieren, want hi ett der menschen sonden [1]).

Dit is die officie der priesteren: daghelix misse te doen, sijn seven ghetiden te lesen, sijn psalmodiën te eercauwen, die ewangeliën ende omeliën te lesen ende te prediken, der luden biecht te horen, ende penitenci hem te setten [2]), die sacramenten te ministrieren, die bedroefden te troosten, ende vanden altaers offerhande den armen mede te deilen, dat boven sinen betaemliken staet comet Ende ist dat hi dese saken niet en hantiert, soe gelijct hi bet een onscamel dove hont, eenre apen, dan enen priester.

Die clercken syn ghelijck den leviten in dat oude testament, die fol. 90*c*.
ghien erve onder hair maecscap en ontfanghen, mer God was hair erve. Ende dair om beduut hair naem als die in den lote Gods gheroepen sijn. Die clercken sullen draghen een verwe, ende si sullen in gueden ghelaet ende van heilighen leven buten den leken menschen voirbairliker wesen. Si sullen die ghetiden ende missen helpen doen inden gods husen, wantsi sijn dienren der priesteren. Self sullen si souters lesen ende studieren die

1) Vgl. Hosea 4, 8. 2) *Hs.* sitten.

bibel ende dat ghemeen recht ende manier der kercken. Si moeten wel reinlic hantwerc hantieren, ende doen dat eerlic is, als scriven, malen, barduyr wercken ende sonderlinghe dairmen ghene sonde mede en pleecht te begaen. Si sullen dicwijl tsamen comen ende disputieren ende versoecken wes hem ghebreect te leren. Si en sellen in ghien tornoy vechten, noch in bruloften warscappen, noch in tavernen [1]) teren, noch ongheoerlofde dinghen hantieren, ende consten vander heydenscap en sullen si hantieren. Si en sellen over ghien bloitstortinge sitten. Si en moghen ghien stockers noch der heren knechten wesen. Si en sullen tot ghenen wairliken recht staen. Si moeten ghesont wesen van leden ende volmaect eerste eermense clercken sal wyen. Si moeten vry wesen, ghien eyghen luden. Si en moeten ghene
fol. 90*d*. weduwen trouwen. Si en moeten ghien speelluden wesen. Si en moeten ghien openbaer penitencie doen. Si en moeten croicken draghen.

Die clercken hebben veel privilegiën boven die leke menschen, want hem buert een beter leven te voeren van meerre eerbaricheit ende heilicheden dair si oec mede mitter crunen wtgheteikent sijn. Ende hier of is inden decretael een scoen capittel ghescreven, mer want ic nu mit desen boec wairlike lude leren wil, die ic tot ontsich der kersten ghelove ende reverencie der kercken gaerne woude brenghen, so en wil ic vander paepscap ende clergie niet meer scriven, wantsi onse aertsche gode sijn, ende enghelen, die ons totten hemel sullen voeren ende leiden, tot welken wech moet ons die wandelair Cristus Jhesus wisen ende bereiden, die ewelic gheloeft si van clercken ende van leken. Amen.

fol. 90*d* Die ander voirbairlike staet der heyligher kercken is die clergiën,
fol. 91*a* die voeren die doctoren, meesteren, predicaren, studenten, want dit sijn die oghen inder kersten ghelove die op die heilige scriftuer ghefundiert is . . . .

fol. 91*b*. Die meisters inder godheit ende die doctoers inden recht der heiligher kercken sullen in allen hooftkercken van stichte [2]) wesen, ende men sal hem vander clesiën goet alsoe versien horen staet mede te houden, dat hem ghien noot en doe yet te eisschen of te gaderen vanden ghenen die die scrift begheren te leren.

Voort in allen prochikerken sullen wesen artisten, datmen hieten scoelmeesteren, die den kinderen leren gramarien, dat is latijn spreken, ende die seven vrië heidensche kunsten, dair hoir sinnen mede verheven werden, [dat si] die heilighe scrift te bet moghen verstaen als sie out ende groot werden, om dat die heilighe scrift theologie alle kunsten ghebruket tot horen verstaen. Ghelijc dat die kinder van ysrahel, doesi in dat heilighe lant van beloften trecken souden, doe leenden si in egypten vanden heyden sulveren ende gulden ende duerbaer ghewaden, die si den heiden beroefden, ende maecten

1) *Hs.* tabernen. 2) *Hs.* stichte te.

daer Gode een tabernakel of. Aldus doet noch die scriftuer, die ghien leer en verwerpt die zede of duecht meent, wiet oec heeft ghescreven of gheseit.

Dit sijn die regulen der doctoren.

Eerst datsi nymmermeer en sullen onderwinden hem yement te leren of te instrueren, si en hebben self eerst discipulen ende leerkinderen fol. 91*c*. inder consten voir gheweest, want sinte Augustijn en dorste niet te leren, hi en wair eerst van sinte Ambrosius gheëxaminiert ende versocht.

Anderwarf so sullen si gheoirloft wesen ende licenciert vander scolen of vanden paeus dair si die macht of ontfanghen, want anders soudmense noemen meesteren der dwalinghe, omdatmen dicwijl ghesien heeft dat die meesteren die die scoel noch niet en kenden, oncruut saeyden, datsi onghelove ende valsch leerden.

Derdewarf datsi niet verkeerliken en leren, noch onwaerdich en sijn, mer hoer consten loven, ende sijn bevoelic, ende sise oec soetelic voirtbrengen, want anders soe stoppen si die oren der discipulen. Als dair staet bescreven: si vergaten horen mont open, also stonden si op ghetoghen ende hoirden.

Vierdewarf dat die doctoren ymmer also wel leven, als si die discipulen willen leren, ende dat sijn goede leer om sijns dwaes levens wil van sinen iongheren niet versmaet en warde, want het is leliken den meester dat hi leert, als die misdaet hem wederspreect, ende alsmen segghen mach: „hi seitet ons ende hie en dodes self niet."

Vijftewarf datsi voor alle hoir lessen ende disputaciën alre eerst Gode aenbeden ende aenroepen sullen in haren ghebeden. Dit leert Ja- fol. 91*d*. cobus: „Bidt," seit hi, „wijsheit van Gode, die alle dinghen gheeft overvloedelic." Aldus dede Hester, die tot Gode bat ende seide: „heer, ghif mi rechte reden in minen monde"

Sestewarf dat sijn lessen te subtijl noch te swair niet en sullen wesen, ende niet en sal hi lesen naden hoghen sinnen die hi wel verstaet, want dan lase hi hem selven, mer na simpelheit ende grofheit sijnre iongheren. Aldus dede Paulus doe hi seide: „Ic heb u melc ghegheven te drincken als ionghe gheboren kinderen ende harde spijs ghegeven teten." *Glosa*: Wantsi noch niet sterc ghenoech en waren van verstant.

Sevendewarf dat hi in alle sine lessen eerst God voir oghen sal hebben ende die wairheit der scrifturen, vordernisse des gheloven, ende profijt der discipulen, want dat hi leert dat is noot, ende dat hi aldus sueteliken leert dat is groot ghenoecht, ende dat die lessen ontfanghen werden dat is groot profijt. Want wat is saet, saeyer ende lant, alset niet en groeyt noch op en gaet, noch rijp en wert?

Die glorie ende die eer der doctoren is toe vlucht ende horen der discipulen, ende sonderlinghe als sij zedich, simpel ende reyn van leven sijn, ghehorich, onderdanich ende stille sijn, ende die ydel boecken der poëteryen niet en soecken, mer die fonteyne der theologyen, dat Jacobs put fol. 92*a*.

is, daer hi wt dranc, sijn kinder, sijn ghesinne ende sijn iuck ende sijn beesten. Want theologie is allen studenten al gheheel ende genoech, diemen voir allen consten leren sal, wantsi gheeft alleen wairheit te verstaen, die wijsheyt, minne totter duecht, eer voir gode ende voirden mensche.

Dit sijn die regulen der studenten in theologiën. Si sullen wesen goede ghelovige kersten, want wie leren wil moet loven, als Aristotiles seit. Si sullen gaern van alre malc willen leren ende niemant versmaden, want veel geesten hebben veel sinnen ende een ygheliken ghebreect veel. Si sullen die wercken der guedertierenheit hantieren in oetmoedicheden, want God is dien heymeliken ende gheeft hem sijn ghenade, ende dicwijl ist ghesien dat die studenten constigher worden dan die ander, die seer subtijl waren. Si sullen gaern vraghen ende ondersoeken, want die sulck pleecht te vinden, ende wie inder scrifturen soect die vindt, ende wie clopt wert inghelaten. Als Salomon seit: "Si sullen horen watsi verstaen dat in hare memorie is op te sluten." Want dat eerste dat God den kinderen van Israhel dede inder ewen, was dat hi hem liet een arke maken daer sij haer heilichdom
fol. 92*b*. in opsloten. Voirt menich scoen ende suverlick reghel, die die studenten sullen houwen, daer mi te lanc is of te scriven, om deser questi ende studeringhe die hier na volghet.

III.

fol. 140*b*. Die tijt der weder roepinghe ghelijct wel den lenten, daer die natuer beghint weder te groeyen, ende die sonne trect opwaert ende stroyet haer rayen opter aerden en verblijt alle leven. Also wert in dier tijt ewe, wijsheit gheboden ende raet gegheven Gode te dienen ende aen te beden. Als onse heer seide totten volck: "Ic sal di verstandenis gheven, ende ic sal di wisen inden wech die du wanderen sulste, ende ic sal mijn oghen op di vesten."

Die tijt der versoeninghe ghelijct wel den somer, als alle die aerde staet mit bloeytsel ende bloemen so besprengt, recht of si lachede; alle dier is dan roerich ende alle voghelte ludet, dat hem verbliden alle herten mit ghenuechten van leven. Also wert in dier tijt die mensche veredelt an live ende an siel ende begonde inden hemelschen paradijs te comen, daert alle tijt somer is van vroechden, ende doe worden sijn wercken doer die ghenade Gods alre eerst loensaem [1]) des rike Gods, daer Paulus of seide: "onse wanderinghe die is inden hemel."

1) Dit woord, dat elders in het Mnl. niet voorkomt, is niet duidelik Bij Lübben komt het voor in de zin van "lohnend". Hier schijnt "loensam des rike Gods" te moeten betekenen: "aanspraak hebbende op de beloning van het Godsrijk", maar misschien is de plaats bedorven.

Die tijt onser peregrimaedse is beteykent biden herfst, want dan gaet die sonne neder ende dan soe staet op onweder ende dan so wert fol. 140*b*. ghedruct die natuer, ende die eerste vruechde beghint te vergaen. Alsoc ghesciet [1]) ons allen dat wi te niete gaen ende vervallen recht als bladen vanden boem, als die propheet seit: "die mensche is als hoy, sijn daghen sijn als die bloem des veldes; dat hoy verdort ende die bloem valt". Aldus ghelijct oec alle des menschen leven gheliken enen dach: die dwalinghe ghelijct der nacht, die wederroepinghe ghelijct der morghen stondt, die versoeninghe ghelijct den middaghe, sijn peregrimaedse gelijct den avont. Ende alle des menschen leven is als een dach die daer is gheleden.

Hier om moet dat kint sorchliken houden sijn wake van drien fol. 141*b*. uren. Die eerste ure is datmen letteren leren sal te lesen ende te scriven, want des menschen memorie is also glat ende vervloten, dat die mensche sonder die letteren die leren niet en can onthouden. Dit claechde David ende seide: "want ic ghien litteratuyre en kenne." Sijn ouders hadden scapen doen hoeden. Die ander ure is datmen hem sal duecht ende fol. 141*c*. guede zeden leren ende te dienen, want des menschen natuer is also vloetende ende drupende na der sinnen lust, ist datmen dat kint mit discipliin niet en temmet, so verwildert dat kint als een ree. Als in canticis staet: "Ganc wech anden cudde dijnre iongher ghesellen of speelluden." Die derde ure is datmen den kinde sal die ewe ende die gelove dicwijl voor segghen, ende hem leren Gode anroepen, hem te dienen ende te ontsien ende van allen sonden te abstineren. Aldus leerde Thobyas sinen ionghen soen, want die ghelove ons heren die salmen van datmen dat kint vander moeder borsten speent eerst aen leren. Die lerar Cyrillus vraecht, wair om dat onse heer van deser wake inden ewangelium niet en seide, mer vanden anderde, derde ende vierde. Hi antwoorde daer op ende seit, dat die domheit der kintscheden eischt datsi niet van Gode ghewroken en sal werden, mer si behoeft genade overmits luttel bekennens ende bevensicheden, ghelijck alst David tot Gode bat ende seide: "heer, die sonden ende domheit mijnre kintschede en wil niet ghedencken."

Die ander wake is ende staet onder dat ouder vander ioncheit, ende dese beghint van achtien iaren aen, ende duert tot dertich iaren toe. fol 141*d*. In dier tijt werden die banden ende zenen der litmate des menschen ghestarct ende soe hout die mensche op in die langhe te wassen, ende dan soe gheeft die natuer den menschen lust sijns levens ende wert losse tot oncuuscheden, als een mule ende als een paert daer ghien verstant in en is. Ende daer om soe moet die ionghe man sorchlick sijn wake houden van drien uren. Die eerste is dat men doet weten leges ende iura, dat beduut loy ende recht, keysers recht ende paeus recht. Dit sijn die twie swaerden

1) *Hs.* ghescien.

die siel ende lijf snyden daer Cristus of seide. Sufficit, het tis ghenoech, want wi niet mere en hebben te verliesen. Ende al ist dat Paulus seit dat wi oirspronclic van Gode in onser herten hebben loy ende recht ghescreven, mer om die domheit wil ende om die overtreder so sijn si ons gheset in een wrake der misdade ende in lonen der gueder.

Die ander ure is dat hi sal leren opus mechanicum ende servile, dat is een ambocht of hantwerc, sonderlinghe dat eerlic is ende datmen godlic ende mit Gode hantieren mach, ende dat om twie saken wil. Eerst om den verroestighen ledicheit mede te verdriven, die een oersake van traecheden
fol. 142*a* is, ende voort tot veel ander sonden. Die poëta seit: „Een ledichganger is een verdriet sijns selfs leven." Salomon seit: „Die mensche wert gheboren totten arbeide, als die voghel te vlieghen." Die ander sake is om den tijtliken noturft mede te crighen, dat hem ghien noot en dringhe onscamele dinghen te handelen. David seide: „Die daer ett den arbeit sijnre handen sal salich wesen ende hem sal guet ghescien." Die derde ure is dat hi wt sal trecken, reysen ende varen, lant ende volc suecken sien ende horen, leren sprake ende verstaen der luden zeden, op dat hi wete wat duechde eer die [1]) onder dat volc ghelooft si, want in desen leert niet alleen die man hoe hi mit anderen luden moghe omgaen, mer hi leert, dat beter is, hem selven te verstaen. Die poëten segghen dat die beste const die ye vander hemel neder quam, dat was nothozolitos [2]), dat is: „mensch bekenne di selven." Ende dese const hebben si dicwijl ontfanghen, die reysen ende trecken over berghen ende over meer, want hem veel lidens wedervaert; hadden si thuus ghebleven, si souden recht als otteren ende mollen gheweest hebben. Die derde wake staet onder die ouder van vroemheit of manheit, ende beghint van dertich iaren aen, ende duert tot tses-
fol. 142*b*. tich iaren toe. In deser tijt so wert die lust tot onsuverheden gheleschet, ende dair om, want die natuer in haren ghenoechliken begheren nymmermeer op en hout, so beghint hem die mensche tot anderen dinghen te keren die sijn ouder bequaem sijn, ende die nemen vervolchs [3]) naden breyn van sinen hoefde, dat in dier tijt beghint hart te werden ende droghe. Ende daer om so set hem die mensche na aernste wisen saken, die der ouderdom der manheit wel betaemt. Tot deser waken te houden sijn oec drie uren. Die eerste is datmen hem verenigen sal mit enen wive om ghelike vrucht sijns wesens ende persoens voor te brenghen, ende dat is seer ghenoechlic dat een man sijn ghelijc mach sien aen, ende oec om sijn geslacht te meren, dat een teyken van gueder aert is, dat hi minne heeft op

1) eer die *is waarschijnlik bedorven. Prof. Verdam gist dat de schrijver* eerste (= *voornamelik*) *bedoeld heeft.*

2) *In de Gesta Romanorum wordt deze spreuk geciteerd als*: gnoto seauton.

3) *Het hs. heeft eigenlik* vervochs, *met een lange* s *aan het slot, maar tussen de* o *en de* c *is iets ingekrabbeld, zodat waarschijnlik* vervolchs *bedoeld is.*

sijn nacomelinghen, ende oec dat hi hebbe van sinen bloede dien hi sijn have ende guet mach laten, dien hi mit arbeide ende mit sorghe vergadert heeft. Om deser saken wil so gaf God man ende wijf te samen, ende seide: "Wasset ende wert vermenichvoudicht ende vervolt die aerde," en hi ghebenedijdse. Die ander ure is dat hi sijn lidmaten oeffenen sal ende versoecken mit eerliken wercken daer craft in is te proeven, als in ridderscap te hantieren, dat groet noot is om der verweldigher ende onverwinr.... [1]) weder te staen. Hier om liet die keiser Augustus sijn kinder leren fol. 142*c*.
springhen, werpen, lopen, steken, wranghen [2]), vechten, ende al dat op stride staen mochte, want hi seide, een man soude sijnre leden gebruken, want een man is van sinen craften ghenoemt man te wesen. Die derde ure is dat hi sal beghinnen te dencken om huus ende hof, om acker ende om velt, om ghesinde ende om vye, om huusraet ende haef, want also seide Jacob doe hi wider thuus woude trecken mit wijf ende mit kinder: "Het is recht dat ic oec op enighe tijt dencke dat ic mijn huus versie." Salomon leerde sinen soon: "Kint, leert wijsheit vander eemte of myer, die inden somer vergadert datsi inder winter verteert." In desen uren buert den man te waken; onder sijn vroeme ouder wert hi wt hem selven ende sinen vrienden.

Die vierde wake, onder die ouder der outheit, duert van tsestich iaren aen ende duert sijn leven lanc. In deser tijt beghint die man sijn hooft neder te hanghen, want die natuerlike hetten beghint an hem te laeuwen, ende sijn bloet beghint te vercoelen, ende dan beghint hi te verdwinen ende onder te gaen. Van desen seide David, dat sijn leven is rouwe ende arbeit. In deser ouder so wert die man onwittich ende dom, want sijn sinnen beghinnen te verduusteren, ende hi wart wanlovich ende wandunckel, want hi veel quaets versocht heeft, ende hi wert ghierich, fol. 142*d*.
want hi siet dat hem die tijt ontgaet meer guets te crighen, ende alle sonden vallen hem of, dan ghiericheit neemt an hem toe. In deser wake horen drie uren. Die eerste is datmen hem sal bevelen over recht ende over vonnisse te sitten, scout of scepen te wesen, want die jonghe man en

---

1) Hs. onverwinr̄ en daarna een paar onleesbare krabbels. De plaats is blijkbaar bedorven. Er moet een woord staan dat met *verweldiger* zinverwant is, en een substantief waarvan de beide genitieven afhangen.

2) Dit woord *wranghen* = worstelen komt bij Dirc van Delf meer voor, bv. fol. 2a: "Die onghescapen wille gods ende die ghescapen wille der sielen cristi beghinnen int herte ihesu te *wranghen* ende te wrastelen in een camp mit malcander te vechten", en fol. 2b: "Ende dese partye wrostelen ende *wronghen* soe starckelike om sijn borst." Verder lezen we *wrastelen* op fol. 36b: "Coemt moeder, suverlike maghet, ende cust iu kint haestelic, want die dach ten avont gaet, ende wi hem moeten graven. Ach, dat minlike *wrastelen*, dat lyeflike ontrecken!" Vgl. Mnd. *wrangen* en *wranger*; Mhd. *rangen*. In het Mnl is dit woord tot nu toe nergens elders aangetroffen.

can niet rechte wijs wesen, om dat hi niet besocht en is. Ende oec is die ionghe man sijn bloet alte beroerlic, dat lichtelic toernich wort, ende also worden sijn sinnen also benevelt, ende die toorn hindert sinen moet dat hi die waerheit inden saken niet sien en mach. Oec so is die oude man machtich ende matich meer dan die ionghe, ende daer om salmen hem boven den ionghen regimenten bevelen ende wijsheit aen hem te soecken. Die ander ure is dat hi werscap, bruutloft, vrede ende hoechtijt, feeste, vergaderinghe dicwijl maken sal, ende vrienden ende maghen noden ende bidden, ende onder die vroechde so sal hi soene maken, huwelic stichten, oirbare scaffen die den vrienden bequaem sijn ende houden die vrienden ende maghen te samen, ende meren sinen name mit vroechden, guet ende eer So moghen si ghenoemt werden „Pater familias", dat is een vader des
fol. 143a. huusghesins. Ende die ionghe luden souden gaern bi hem wesen, ende van ouden saken ende wonder die ghesciet sijn vraghen, horen ende verstaen, op datsi haer leven nader ouder doghet moghen rechten. Die derde ure is dat hi hem tot Gode keren sal, die hem ghescapen heeft, verlossent ende willencoort salich maken, ende dit sal hi doen wt alle sijnre herten, ende so sal hi veel aelmissen gheven, ghevanghen troosten ende verlossen, veel ghebeeds spreken ende langhe inder kercken wesen, dicwijl sijn oude verroestighe sonden bescreyen, ende alle tijt te dencken op sijn sterfdach ende horen nader stemmen des ionxten daechs: „Stant op ende com ten ordel!" In desen wert syn oude rokelose leven ghebetert, dat hem sijn sonden werden vergheven, Godes ghenade verwerven, ende vercrighe dat ewighe leven, dat ons allen god moet verlenen ende gheven. Amen.

DE BRONNEN VAN VONDEL'S *ZUNGCHIN.*

Er is iets vreemds in, dat Vondel, die de stof zijner treurspelen meestal nam uit het Oude Testament, een enkelen keer uit de classieke oudheid, de vaderlandsche geschiedenis en de legenden van heiligen, op zijn ouden dag zulk een exotisch onderwerp koos als den dood van een onbeteekenenden keizer van China. Maar het schijnt althans iets minder vreemd, wanneer men weet, dat Vondel de stof voor zijn *Zungchin* ontleend heeft aan één der beroemdste werken, die in de 17de eeuw te Amsterdam gedrukt zijn.

In 1654 bevond zich daar Martino Martini (1614—1661), een geleerd Jezuïet, geboren te Trente, die lange jaren zendeling in China was geweest en kaarten van dat rijk had geteekend. Die kaarten gaf hij, met eene uitvoerige beschrijving, bij de beroemde firma Johan Blaeu uit en »vorderde" zelf »met alle mogelijcke naerstigheydt het drucken" van het werk, dat in 1655 onder den titel *Atlas Sinensis a M. Martinio descriptus* het licht zag. Martini had aan dien atlas een werkje, *De bello Tartarico historia* toegevoegd, dat ook afzonderlijk verscheen, in 1661 herdrukt en in 1656 in het Fransch vertaald werd [1]), wel een bewijs, dat het boekje van den Jezuïet, die ook grootere historische werken heeft geschreven, in den smaak viel. In deel IX van Blaeu's beroemden atlas, dat in 1664 verscheen, is, behalve de kaarten en de geographische beschrijving van China door Martinius, ook zijne *Historie van den Tartarischen oorlog* opgenomen; het is een aanhangsel van 40 bladzijden van dezen koning der »atlas-mastodonten en gigantische folio-sauren".

Aan het eerste gedeelte nu van deze *Historie* heeft Vondel de geschiedenis van keizer Zungchin ontleend; alle historische feiten, in het treurspel vermeld, vindt men in de *Historie* terug. Zoo de overwinning van keizer Hunguüs op de Tartaren (*Zungchin*,

1) Aldus Brunet, *Manuel du Libraire*, in voce Martini.

vs. 80; *Historie*, blz. 2*a*), de vervolging der Jezuïeten door keizer Vanlieus (vs. 92, 93; H., blz. 4*a*), de hulp der Portugeezen door het zenden van geschut en soldaten (vs. 96, 97; H., blz. 5*a*), den naam Lykungzus van den hoofdman der rooverbenden (vs. 107; H., blz. 12*a*), die zich tot keizer liet uitroepen (vs. 110; H., blz. 13*a*), den dood van Guejus (vs. 116; H., blz. 13*b*), het overloopen van Zungchin's leger (vs. 124; H., blz. 14*b*). In het 2de bedrijf wordt gesproken van den edelen Zunignatius [1]) (vs. 255; H., blz. 8*b*, vlgg.), van het innemen van Laoiang (vs. 285; H., blz. 6*a*), van het veroveren van Xensi, Kiancheu en Thaiven (vs. 293—295; H., blz. 14*b*), den zelfmoord van Kolaus [2]) (vs. 297; H., blz. 14*b*) en de Amazone, die Ciungtu ontzette (vs. 307; H., blz. 11*b*). In het 3de bedrijf worden geene historische feiten vermeld. In het 4de wordt gewag gemaakt van de krijgslisten van Lykungzus, om zich van Peking meester te maken (vs. 1074, vlgg.; H., blz. 14*b*), van het oproer in de stad (vs. 1124; H., blz. 15*a*) en het plan van Zungchin om te vluchten naar Nanking (vs. 1158; H., blz. 14*b*). Het 5de bedrijf brengt de beschrijving van den dood van Zungchin [3]), zijne dochter, zijne vrouw en Kolaus (vs. 1524, 1495, vlgg., 1525, 1549; H., blz. 15*a* en *b*), het beven van Lykungzus op den troon (vs. 1532; H., blz. 15*b*), Zungchin's brief (vs. 1542; H., blz. 15*a*), de daden van Uzangaeius (vs. 1554, 1586; H., blz. 16*a*), de vlucht van Lycungzus (vs. 1590; H., blz. 16*b*) en den dood van Zungchin's drie zonen (vs. 1593; H., blz. 15*b*). De »Aertskantzelier" Us wordt in de *Historie* (blz. 16*a*) genoemd, maar alleen als een oud man en vader van Uzangaeius; de namen van de keizerin, de erfprinses, den erfprins en de »staetjoffer" zijn door Vondel gefingeerd.

1) Martini noemt hem Sun Ignatius of alleen Ignatius; hij was Christen geworden.

2) Deze wordt door Martini Colaus Lius genoemd; de Kolaus, die in het treurspel optreedt, is een andere.

3) De „pruimboom" en de „koussebant", die, als instrumenten van 's keizers dood, Van Lennep's lachspieren in beweging brachten (*Vondel*, X, blz. 559) komen ook in de *Historie* voor.

Een paar sprekende bewijzen, hoe nauwgezet Vondel zijne bron gebruikt heeft [1]), mogen hier volgen. De kanselier Us spreekt van eene gebeurtenis uit den eersten tijd van Zungchin's regeering (vs. 116):

„Zungchin geraekt aen 't rijk, en, om geen gunst te derven,
Besnoeit besneênen, en Guieius, al te hoogh
In maght gesteigert, en den oversten in 't oogh.
Dees, onder schijn van eer, gezonden naer de graven
Der oude keizeren, ontfangt in 't heenedraven
Een goude doos, waer in een zijde koorde leit;
Dies worght hy zich, door last der hooghste majesteit".

In de *Historie* staat (blz. 13*b*) [2]): »*Zungchinius*, om desen *Guejus* te verstooten, en van 't leven te berooven, gaf hem een last die seer eerlijck scheen, te weten, dat hy de heerlijcke graven van de Keyseren sijne voor-ouderen sou gaen besien, en ordre stellen op het gene dat aen 't cieraedt der selver ontbreken mochte. Den *Eunuchus* oft Gelubde kon die heerlijcke last niet afslaen; maer hy leerde in korten tijdt, met wat voornemen hy uytgesonden was: want als hy een weynigh gereyst had, is hem een vergult dooskеn gegeven, daer een zijde koorde in was, met de welcke hy sich door 't gebodt des Keysers heeft moeten ophangen".

Nog een ander voorbeeld. Prins Fungian heeft het paleis verlaten, is in de stad geweest en brengt zijn vader het bericht, dat Peking door verraad is ingenomen. Van Lykungzus, den bevelhebber der belegeraars, vertelt hij (vs. 1074):

„Hy zendt dan heimelijk soldaeten naer dees stadt,
Verkleet en stil voorheen, voorzien van gelt tot teering,
Om daer in kelderen en kroegen zich ter neering
Te stellen, tegens dat zijn heirkracht derwaert quaem

1) Een enkelen keer heeft Vondel de *Historie* te snel gelezen en daardoor eene onnauwkeurigheid begaan. Zoo is in vs. 1590, vlgg. de volgorde niet goed; eerst zijn de zoons van Zungchin gedood en daarna is Lykungzus gevlucht.

2) Het is mogelijk, dat Vondel de oorspronkelijke Latijnsche uitgave van het werkje heeft gebruikt, maar die stond mij niet ten dienste.

Aenrukken, sneller dan de tijdingzieke Faem
Gewisse tijding van zijn komste in 't hof kon brengen.
Dan zoudenze onbekent zich in het oproer mengen,
By hen te stooken, ter bestemde tijt en uur.

Zungchin.

De krijghsbezetting heeft nochtans met kracht den muur
Verdaedight tegens al die roofgezinde knechten.

Fungiang.

Heer vader, dat gevecht was slechts een spiegelvechten.
De roover won de mont des krijghsraets op zijn hant:
Die vleit het avontuur, door 't voên van misverstant.
Ter plaetse, daer 't geschut vervaerlijk op afuiten
Geladen stont, om vier op al 't gewelt van buiten
Te geven, schoot op schoot, wert allerminst gestreên.

Zungchin.

Wy hoorden evenwel by vlaegen achtereen
Het dondren, balderen en buldren der kartouwen.

Fungiang.

Alleen een valsche loze, om rijxverraet te brouwen:
Want onder eenen schijn van weêrstant, aen die poort
Ten weste, voer het hooft des krijghsraets immer voort.
De bussen, zwanger van los kruit, op hunne raeden
Met donderklooten, tang nog ketenen geladen,
Gelieten zich gewelt te baeren recht en scheef,
Daer niemant midlerwijl getroffen leggen bleef.

Zungchin.

Het hooft des krijghsraets is zoo niet berooft van zinnen.
Wat voordeel kan men by zijn vyants zege winnen?

Fungiang.

Hy zag van langer hant uw' voorspoet onder gaen,
Den valschen keizer met dien titel boven staen,
Dies was het raetzaemst, eer de noot begon te knijpen,
Het avontuur van voor gezwint by 't haer te grijpen,
Met 's keizers ongeluk te trouwen zijn geluk".

In de *Historie* leest men (blz. 14*a*):
»Den roover ondertusschen . . . seud een goet getal soldaten

(verandert van gewaet) dan d'een dan d'ander na de hooftstadt, en geeft haer gelt om aldaer heymelijck te koopmanschappen, en gebied haer dat sy kuchjens en kroeghjens souden huren, of kleyne nerinckjens doen, tot dat hy met het heele leger voor de wallen komen sou, en dat sy dan oproer in de stadt souden maken. Dese list is onder haer wonderlijck geheym geweest, en grooter als men van een hoop bedurve fielen sou durven verwachten.

»By dit bedrogh, dat hy in de stadt aengelegt had, voeghde hy nog een ander, te weten, een verborge handeling met den Overste van de Krijghs-raet, de welcke, (bedenckende dat het met des Keysers saken gedaen was, en voor sich self willende sorgen) gelijck men segt, sich met den roover sou verbonden hebben, om de stadt over te geven: doch hoe dat is oft niet, de roovers sijn immers met'er haest naer de hooftstadt *Peking* opgetrocken. Daer was een seer stercke besetting in de stadt, en op de vesten stondt een groote menigte grof geschut; maer aen die sijde, daer de roovers (van de verraders van binnen gewaerschout sijnde) storm liepen, was het maer geladen met loos kruyt sonder eenige kogels", enz.

Behalve keizer Tsongtsching — zoo schijnt eigenlijk zijn naam te zijn — »einer der geringsten unter den geringen Fürsten" [1]), met zijne Chineezen, is er nog een ander element in het treurspel. Eén der personen is Adam Schal, »Agripyner, overste der priesteren van de Societeit"; hij treedt dikwijls op als raadgever van de Chineesche staatslieden en troost de keizerin en de prinses. Schall (1591—1666) was een zeer geleerde Jezuïet, die jaren lang in China heeft geleefd en er zeer gezien was, vooral aan het hof van Zungchin's opvolger Schuntschi. Hij was een kundig mathematicus en door zijn toedoen heeft de verandering van den Chineeschen kalender, waarmede vroeger reeds andere Paters Jezuïeten bezig geweest waren, haar beslag

1) Vgl. Gützlaff's *Geschichte des chinesischen Reiches . . . Herausgegeben von* Karl Friedrich Neumann. Stuttgart und Tübingen, 1847, blz. 567.

gekregen. Schall heeft er een Latijnsch werk over geschreven. Maar hij was tevens een practisch man; hij leerde de Chineezen kanonnen gieten en ze gebruiken, en wist zich zoozeer de gunst van den keizer te verwerven, dat deze hem dikwijls bezocht en de Christenen welgezind was.

Schal wordt in het treurspel meestal gevolgd door een »Rey van Priesteren", die in hunne zangen nog al eens toespelingen maken op de zending in China, Riccius en Trigault als bekende mannen op dat gebied noemen en somtijds ook iets van den godsdienst der Chineezen meedeelen. Het treurspel eindigt met eene voorspelling, uitgesproken door den »Geest van Xaverius". Franciscus Xaverius (1506—1552), een Spaansche Jezuïet, heeft vooral veel gedaan voor de zending in Japan.

Al die personen worden in de *Historie* van Martinius niet genoemd, maar sommigen van hen waren Vondel reeds van vroeger bekend. In 1642 had hij een vers gedicht *Op het Pater noster van Francois Xaveer* [1]) en tien jaren later op het *Eeuwgety van Franciscus Xaverius* [2]), waarin hij, evenals in de *Zungchin* (vs. 465), melding maakte van het feit, dat Xaverius geland was op het eiland Sanciane, dicht bij China gelegen, maar door den dood verhinderd was, China zelf te bezoeken. Ook Riccius wordt in het *Eeuwgety* (vs. 32) genoemd [3]). Misschien kende Vondel ook den naam van Schall en van Nicolaas Trigault [4]).

Maar er komen, behalve de namen dezer Jezuïeten, nog eenige andere dingen in de *Zungchin* voor, die het vermoeden wettigen, dat Vondel niet alleen de *Historie* van Martinius, maar ook nog een ander werk over China gelezen heeft, voordat hij zijn treurspel schreef. En waarschijnlijk was dat boek *China*

1) Vgl. Unger's *Vondel*, 1642—1645, blz. 100.

2) T. a. p., 1652--1653, blz. 18.

3) Vondel noemt hem in de *Zungchin*, vs. 409, Rykaert. Zie over Mattheus Ricci (1552—1610), Unger's *Vondel*, t. a. p., blz. 20. Hij was één der meest beroemde paters, die in China het Christendom hebben gepredikt.

4) Trigault wordt genoemd in den tekst, dien Martinius aan zijn atlas toevoegde (blz. 39 en 40 der uitgave van 1664).

monumentis quà sacris quà profanis, nec non variis Naturae et Artis spectaculis, aliarumque rerum memorabilium argumentis illustrata [1]), door den geleerden Jezuïet Athanasius Kircherus (1602—1680) geschreven. Het werk is in 1667, dus in hetzelfde jaar als de *Zungchin*, te Amsterdam uitgekomen, misschien wel, omdat de schrijver niet wist, waar hij elders een werk met zoo vele vreemde lettertypen gedrukt kon krijgen. Vondel kende Kircher bij name, want hij had in 1652 een gedicht aan hem gewijd [2]).

In zijn *China* deelt Kircher o. a. een en ander mede over de paters van zijne orde, die in het Hemelsche rijk het Christendom hebben verspreid. Hij spreekt niet alleen uitvoerig over Schall [3]), maar geeft ook zijn portret in de kleeding van een mandarijn, eene waardigheid, die hem door één der opvolgers van Zungchin was vereerd. Op de titelprent is dat portret gereproduceerd te gelijk met dat van Matthaeus Riccius [4]). Trigault wordt dikwijls in het werk genoemd [5]).

Maar er is meer. Vondel maakt melding van den Chineeschen afgod Fe (vs. 427), die ook door Kircher genoemd wordt (blz. 136, 137). De keizerin vertelt (vs. 541), dat zij een »ros gedroght, gevoert op vleermuis pennen" heeft gezien; Kircher geeft (blz. 84) de afbeelding van een vleermuis, die de grootte heeft van een gans en den kop van een kat. Als het koor van den Chineeschen muur spreekt, noemt het »tienhondertduizent" als het aantal soldaten, dat noodig is om hem te verdedigen (vs. 933); Kircher spreekt (blz. 218) van »decies centena millia (militum)" [6]). Vs. 1311 wordt gesproken van dronken

1) . . . *Amstelodami, apud Joannem Janssonium à Waesberge et Elizeum Weyerstraet, Anno* CIↃIↃCLXVII. *Cum Privilegio.*

2) *Op den Edipus of Teeckentolck van . . . Athanasius Kircher* . . . (vgl. Unger's *Vondel*, 1652—1653, blz. 28).

3) Vgl. blz. 104, 107, 112, 113.

4) Hij wordt bij Kircher genoemd op blz. 8, 9, 35, 47, 97, 98, 109, 113, 114, 117.

5) Blz. 2, 9, 35, 47, 62, 91, 118, 120, 132, 135, 136.

6) Kircher haalt daar echter de beschrijving aan, die Martinius bij zijn atlas gaf; zie de uitgave van 1664, blz. 19, 20.

olifanten; Kircher vertelt (blz. 79), dat men die dieren somtijds spiritualia te drinken gaf, waarvan zij veel houden. De Chineesche priesters heeten bij Vondel (vs. 1605) »Bonsien"; Kircher noemt ze »Bonsii" [1]). Dat alles geeft geen absolute zekerheid, maar maakt het toch waarschijnlijk, dat Vondel voor zijn *Zungchin* ook gebruik heeft gemaakt van Kircher's *China*.

In denzelfden tijd, dat Vondel met zijn *Zungchin* bezig was, schreef Antonides het treurspel *Trazil, of overrompelt Sina*; de oude dichter kwam, volgens Brandt [2]), daardoor met den jongen man in aanraking. Dat er een zeer groot verschil bestaat tusschen de beide treurspelen, spreekt wel van zelf; de dichters verschilden ook eene halve eeuw in leeftijd. Terwijl in de *Zungchin* de regelen der classieke tragedie worden gehuldigd, is de *Trazil* in alle opzichten te vergelijken met de *Aran en Titus* van Jan Vos. En terwijl Vondel nauwgezet de geschiedenis volgde, zooals hij die in de *Historie* van Martinius gelezen had, phantaseerde Antonides de geheele verwikkeling van zijn treurspel, dat na Zungchin's dood heet te spelen, hoewel hij blijkbaar Blaeu's atlas, de beschrijving van China en dus ook de *Historie* kende en voor zijne teekening van den hoofdpersoon Trazil trekken ontleende aan den wreeden roover Changchienchungus, wiens misdaden in het werk van den geleerden Jezuïet uitvoerig wordt geschetst [3]).

Groningen, 30 Oct. 1902. J. A. WORP.

1) O. a. op blz 96, 99. Martinius spreekt in zijne beschrijving van „Magiers".
2) Vgl. Brandt's *Leven van Vondel* (uitg. Verwijs, 1866), blz. 105.
3) Vgl. *Historie*, blz. 33, vlgg.

BIJDRAGE TOT DE MIDDELNEDERLANDSCHE GEBODEN-LITTERATUUR.

In de bibliotheek van het klooster St. Agatha bij Cuyk bevindt zich een handschrift, mij welwillend te leen gegeven door den Hoogeerwaarden Heer Mgr. Hollman, Algemeen-Overste der Kruisheeren. Het eerste deel van de Annales Canonicorum Regularium S. Augustini, Ordinis S. Crucis, uitgegeven door C. R. Hermans, geeft op bladz. 113/114 de volgende korte beschrijving van het hs. »In bibliotheca conventus S. Agathae obvius est Codex ms. membranaceus et chartaceus in fol., veri similiter ibi scriptus, cui titulus:

Historia Ecclesiastica Eusebii.

In fine legitur:

»Finitus est codex iste, qui dicitur liber de Ecclesiastica historia, anno Dni millesimo CCCC°LI in festo Francisci confessoris.

Sequitur:

1°. Cancellarius Parisiensis Gerson super praecepta Dni et incipit. Audi Israël praecepta Domini.

2°. Hier beghinne (l. beghinnen) die tien ghebode in Duitsche (l. duutsche).

3°. Stella Clericorum."

Mijne aandacht werd voornamelijk getrokken door het Middelnederlandsch gedeelte van het hs., dat 10 folio's beslaat en bij nader onderzoek van belang bleek te zijn voor den beoefenaar van het stichtelijk proza der middeleeuwen.

Het handschrift is een lijvige kwartijn, 29 c.M. hoog, 24 c.M. breed en 5½ c.M. dik. De bladzijden, gedeeltelijk van papier, gedeeltelijk van perkament, bevatten twee kolommen schrift, hoog 22 c.M., breed 6 c.M.; zij zijn met zwarten inkt geschreven. De hoofdstukken zijn aangegeven met rooden inkt, evenals de meeste initialen. Sommige initialen bevatten rood en zwart, ettelijke zijn kunstig versierd.

De band is van hout, ter dikte van bijkans 16 m.M.; de leeren rug is goed geconserveerd; de riempjes of dwarsijzertjes om het boek te sluiten ontbreken. Bovenaan in het midden bevindt zich een in koper gevat hoornen plaatje, 5½ c.M. lang, 2 c.M. breed, waarop geschreven staat:

Ecclesiastica hystoria.

Decẽ p̃cep̈. Stella cle.

1°. De Ecclesiastica hystoria, twee derde van het hs., begint aldus: »In nomine domini amen. Incepi scribere Anno domini millesimo cccc° xliv° in praefesto symonis et iude apostolorum Incipit prologus rufini presbyteri in ecclesiasticam hystoriam Peritorum dicunt esse medicorum etc."

Rufinus' vertaling en bewerking van Eusebius' geschiedwerk was vermaard in de Middeleeuwen en is in de 15de en 16de eeuw herhaaldelijk uitgegeven [1]). De tien boeken van den Griekschen tekst zijn door den Latijnschen bewerker in negen boeken weergegeven; twee nieuwe zijn er aan toegevoegd, die de geschiedenis van 324 tot 395 behandelen. Het werk is vervaardigd in de jaren 402 en 403 en behoort tot de vroegere Westersche geschiedwerken [2]). Ik heb het handschrift vergeleken met twee Rufinus-edities; beide zijn verschenen te Bazel, de eene in 1544, de andere in 1549. Het stemt geheel en al overeen met de editie van 1544, met den titel »Auctores Historiae Ecclesiasticae Eusebii Pamphili Caesariensis episcopi libri IX Ruffino interprete (enz.).... Basileae per Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium. Anno MDXLIIII."

2°. Het tweede gedeelte van het handschrift is eene Latijnsche verhandeling over de X geboden. De inleiding bevat f°. 1.—f°. 6.

1) Vgl. Potthast. Bibliotheca Historica Medii Aevi II—988 v. Bardenhewer heeft een artikel over Rufinus in het Kirchenlexicon 10, 1353 volg.

2) Cf. Teuffel. Geschichte der Römischen Literatur. 5. Aufl. Leipzig 1890. p. 1117. §. 435.

Rufini libri 2 ap. Migne, Patrolog. lat. XXI p. 461—540.

Eusebius heeft zijne Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία geschreven in de jaren 324—326. Men vindt den Griekschen naast den Latijnschen tekst (niet van Rufinus) o. a. in de Parijsche uitgave: Typis Petri Le Petit M.DC.LXXVIII. cum privilegio regis

Ieder »praeceptum" heeft verschillende »expositiones". Het geheel beslaat 47 folio's.

f°. 1 v°. »Cancellarius parisiensis Gerson super praecepta Dni et incipit. Audi Israël praecepta Domini. et ea in corde tuo quasi in libro scribe. et dabo tibi terram fluentem lac et mel. Deuteronomii Sexto."

f°. 48 r°. »Finitus est tractatus iste decalogi legis et decem praeceptorum quem compilavit gerson cancellarius parisiensis ut dicitur Anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo 2° in die pauli.

Een enkele maal zal ik dit Latijnsch geschrift in het volgende aanhalen en noem het dan »Gerson hs." Toch is bij mij twijfel gerezen, of het wel van de hand van den Parijschen kanselier is. De bekende Du Pin-editie van Gerson's werken [1]) heeft I—244 v. een »Tractatus de X Praeceptis legis, et eorum expositione" en I—425 v. het bekende »Opus tripertitum eiusdem Doctoris & Cancellarii Parisiensis de Praeceptis Decalogi, de Confessione & de Arte moriendi", dat groote vermaardheid bezat in de middeleeuwen, en het voorbeeld geweest is van menige verhandeling over de geboden en de biecht [2]).

Doch geen van beide verhandelingen stemmen overeen met het Cuyksche handschrift. Meer overeenkomst heeft dit laatste met het zoogenaamde Praeceptorium van Nicolaus de Lyra (Heinrich von Vriemar? [3])). Vooralsnog kan ik niet bewijzen, of het Cuyksche hs. een werk van Gerson heeft of het werk van een ander aan den kanselier toeschrijft. Verschillende na-

---

1) Joannis Gersonii Opera Omnia. Hagae Comitum apud Petrum de Hondt. MDCCXXVIII.

2) Vgl. Johannes Geffcken. Der Bildercatechismus des fünfzehnten Jahrhunderts. I Die zehn Gebote. Beilagen 29 v.

Campbell. Annales de la Typographie Néerlandaise au XVe siècle. 802, 821.

Tinbergen. Des Coninx Summe. bl. 188.

Troelstra. De toestand der Catechese in Nederland. (1901). Hoofdst. II § 5.

Over het Compendium Theologiae, waarvan „Tract. de X Praec." een deel uitmaakt, zie men Geffcken, l. c., blz. 30.

3) Geffcken, bl. 30. Troelstra, bl. 119, 120. Kirchenlexicon, V, 1703.

sporingen hebben mij nog niet tot zekerheid in dezen gebracht. 3°. Het derde gedeelte van het hs., dat ik hier laat afdrukken, bevat Middelneerlandica. Om het onderwerp, dat behandeld wordt, kunnen ze geplaatst worden in de rij der geschriften, door Tinbergen besproken in zijne dissertatie. Ik heb mij ten doel gesteld het hs. te verduidelijken door het te vergelijken met het Cancellierboeck [1]) (K 35 der Kon. Bibl.) en met een ander hs., aldaar bekend als X 114. Weinig afwijking, wat den inhoud betreft, vertoont Handschrift B, als Bijlage door den Heer C. H. van Borssum Waalkes in »De Vrije Fries" afgedrukt [2]) aan het einde van zijn »Tien Geboden, naar een hs. uit de Provinciale Bibl. v. Friesland".

De thans volgende tekst geeft de lezing van het hs. zoo veel mogelijk juist weer. Interpunctie en hoofdletters zijn van het hs.

(f°. 1 r°.). Hier beghinnen die tien ghebode in duutsche.

Hier beghinnen die tien ghebode die moyses ontfinc van gode op den berch van synay mit corten verclaringhen ende bedudinghe na den woerden der heyligher leerres. Ende een yghelic mensche is schuldich van node te holden die tien ghebode die sine vijf sinne ende sine iaren heeft Alse onse here selven sprac in den ewangelio doe die iongheline tot hem quám ende seyde. Meyster wat sal ic doen dat ic dat rike gods besitte. Ende onse here antwoerde hem ende seyde. Wiltu dat rike gods besitten so holt die ghebode of hy segghen wolde mit niet myn en moghestu daer comen.

Dat ierste ghebodt [3]).

Dat ierste ghebodt is du en sulte niet hebben ander gode dan my noch

---

1) Tinbergen, l. c. bl. 81 v.

2) 3e reeks, 5e deel, blz 309 v. Ik heb het daar afgedrukte hs. en de handschr. der Kon. Bibl. (K 25 en X 114) vooral daar vergeleken en de lezingen aan den voet der volgende bladzijden afgedrukt, waar de zin van het Cuyksche hs. ophelderlng verdiende.

3) Het begin van het eerste gebod komt bijna geheel overeen met een hs. van de keizerlijke „Privat- und Fidei Commis Bibliotheek" te Weenen (n°. 7957), dat gedeeltelijk afgedrukt staat bij C. G. N. de Vooys in zijne „Bijdrage tot de kennis van het Middeleeuwse Volksgeloof", in het Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis (1902, bl. 4 volg. van den afdruk). Prof. Dr. J. Verdam en Dr. de Vooys betuig ik mijn dank voor de vriendelijke hulp, die ik mocht genieten bij het afdrukken van het Cuyksche hs.

aenbeden noch eren dan my. Soe wie dat sijn hope set principalike aen creatueren die duet sunde ende teghen dit ghebot. Ende dese bedet afgode aen ende maect sinen god van creatueren. Ende daer omme doen tieghen dit ghebot de [1]) hoeren scat te seer mynnen als golt ende silver ende ander eertsche dinghen. Ende (f° 1 v°.). die in desen verganclike dinghen alsoe seer setten hoer hert hoer haep [2]) dat si daer by vergheten hoeren Scepper ende begheven hem die hem al dat goet verleent heeft ende dien sy sculdich waren te dienen ende hem te dancken ende boven alle dinghen te mynnen ende te eren. Als ons bewiset dat ierste ghebot. Oec so doen teghen dit ghebot al die ghene die gheloven datter meer gode sin dan een of die twivelen aen die sacramenten der heyligher kerken of die gheloven aen tovernyen of an waersaghen of aen menigherhande boeten der older quenen die sy mit woerden of mit menigherhande manier van werken onderwinden te doen [3]). Ende al is dat sake dat si dicwile goede woerden mit crucen menghen mit oerre tovernyen opdattet goet scijnt te wesen. Mer nochtant want si daer caracteren [4]) ende vremde manier toe doen ende desen woerden macht ende cracht ende ere toe gheven die allene gode toe behoert soe en salmen daer niet in gheloven want et is teghen dit ghebot. Oec soe en salmen niet gheloven en betrouwen aen drome of aen valsche visioene die dicwile overmids inspreken des duvels of des vleysches ghescien. Voert so doen teghen dit ghebot die hen of hoeren kinderen laeten boeten [5]) of meten [6]) of seghenen

1) Betrekk. vnw., vooral in den 1en nv. m. enk. en mv. Vgl. Mnl. Wdb. II—90/91. T. en Lettb. 6, 276—289. f°. 2 r°. en 4 v°. vindt men den 4en nv. m. e.

2) Het hs. wemelt van oostmiddelnederlandsche vormen, wat niet te verwonderen is in eene mnl. verhandeling over een stichtelijk onderwerp. Vgl. Episodes uit Maerlant's Historie van Troyen, ed. Verdam, bl. 38. v.

3) K. 85 f°. 123 r°.: „Ende die oec gheloeven aan tovernien of aen waer segher. of aen mennigherhande boeten der alder quenen. die sich met woerden ende met mennigherhande manyeren onderwenden te doen." Terecht heeft Tinbergen (Coninx Summe, bladz. 143) „boecen" van de Vrije Fries, bladz. 310 veranderd in „boeten".

4) Caracteren = tooverspreuken.

5) Boeten staat in het Mnl. Wdb. niet opgegeven in den zin van betooveren, dien het hier heeft. Het is een denominatief van boet = toovermiddel, tooverij (zie boven: boeten der older quenen). Zie Mnl. Wdb. I—1845, waar eene plaats uit Ruusbroec aangehaald wordt.

De Theutonist heeft boeten = auguriari, incantare.

Een middelnederl. woord voor toovenaar is „boetaer", cf. Tinb., l. c., bl. 143.

6) Uitvoerig bespreekt Verwijs het „meten" als geneesmiddel. Ned. Arch. voor Kerkgesch. II, 407—410. Dit geschiedde „met enen roden vadem". Enkele bijzonderheden werden hieraan toegevoegd door De Vooys in zijn pas aangehaald artikel bl. 17 van den afdruk.

Over een ander middeleeuwsch gebruik, nl. het „wegen" vond ik eenige belangrijke mededeelingen in „Stimmen aus Maria—Laach", LXI, 338 volg.

4

als van den hoeftsweer of van den tantsweer of van der colde of van enigherhande onghemac dat sy doen mit oerre trufernyen want het mochte alsoe gheschien dat dese menschen behoefden des bisscops macht eer mense absolveren mochte. Voert so doen teghen dit ghebot die hoverdighe menschen die ghierighe ende die gulsighe. Want die apostel sunte pauwel seecht, dat ghiericheit is een dienst der afgoden. Ende van den gulsighen seecht hy welker god hoer buuc is. Want na sunte iheronimus ende augustinus woerden wat een mensche boven of ghelijc gode mynt dat heeft hy hem gheset voer god also langhe als hijt so mint.

Ghemeynlike so doen tegen dit ghebot die gode belyen mitten monde mer mitten werken hem verseken ende hem vertoernen. Van welken onse here claghet doerden prophete ysayam ende seyt. Dit volc eert my mitten lippen mer oer herte is veer van my.

Dat ander gebodt.

Dat ander ghebot is du en salte niet noemen (f°. 2 r°.). den naeme gods ydeliken. In welken ghebode als sunte augustijn seghet wort verboden al ydel ende valsche eet. Ende onse here seyt inden ewangelio. Ghy en sult niet sweren biden hemel noch byder eerden, noch biden haer op uwen hovede noch gheenre hande ander eet. Mer u ia sal wesen ia ende u neen sal wesen neen, ende wat daer boven gaet dat is al van quaden halven. Voert so wort die name gods ydelike ghenoemt ende dat ander ghebot ghebroken die sinen even menschen brenghet te sweren dat hij weet dat niet waer en is, beyde syn sy meynedich [1]) ende die reden es dit, want die enighen mensche dwinghet te sweren ende weet dat hij sal valsch sweren die duet een swaer doot sunde dit gaet boven den manslachtighen mensche inden scaede [2]), want die manslachtighe dodet den licham Ende die den anderen duet zweren dat hy weet dat valsch is doot die ziele des ghenes den hy duet zweren ende sijns selves. Mer den richter daer men den eet

1) De Vrije Fries, 312 heeft: „Ten vierden mael heit meninghe des eedes meneetscap. want die valschelic zweert. ende die den anderen dwinget te zweren dat hi weet dat niet waar en is beide sijn si menedich." X 114 f°. 4 v°. leest ook *meninghe*. De juiste lezing heeft K 35 f°. 126 r°., n.l. *neminghe*. Dit woord moet er staan blijkens Geffcken, Beil., 93: „Vort so is te weten, dat men neyne valsche ede nemen (sich von Andern schwören lassen) schal, noch sweren, want, we dat witliken eyner valschen eet nympt, de vordomet twe zelen."

2) X 114 f°. 4 v°. „inder sonden". Vrije Fries, 312 „in der sonde". K 35 f°. 126 r°. „in der sunden".

Het 1e gedeelte van het tweede gebod is in de andere redacties uitvoeriger. O. a. wordt er gesproken over „oneersamelic" zweren „als wanneer iemant zweert bi den vijfwonden XRI". Eene eigenaardige toevoeging vind ik in X 114 f°. 4 r°., waar achter deze woorden staat: „als die vlaminge". Deze toevoeging wordt niet gevonden in K. 35.

voer eyschet ende die die sake richten sal die mach den eet ontfanghen sonder sunde wilmens hem niet verdraghen [1]). Voert so wort die name gods ydeliken ghenoemt ende dat ander ghebot ghebroken in vermaledyden woerden alsmen vermaledijt gode of synen heylighen als die dobbelaers ende speelres in taveernen te doen pleghen. Of alsmen vermaledijt dat woert gods of bespottet of den prediker te hinderen dat hi die waarheit te hart seghet of teghen hem prediket. Alsoe doen die die woerde der predikers bespotten ende op dat si hinderen maken of lachinge of roepinghe ende ander tuusschernyen oeffenen. Ende oec die ghene die vermaledyen den wille gods.

Dat derde ghebodt.

Dat derde ghebot is denc dattu den vierdach heylichste. Dit ghebot moetmen aldus verstaen, dat wij ghemeynlicken sullen aflaeten van lichaemliken werken ende van hantwerken bij welken die ziele wert belet dat si niet mach vredelike aendencken gode [2]). Oec soe brekent dit ghebot al die ghene die op heylige daghe (f°. 2 v°.). pleghen te wanderen toe comenscap van ghewoenten ende van ghiericheiden ende om hope der winninghe ende daer om selden comen in die kerke die breken dit ghebot, mer die selden gaet op den heylighen dach totten mercten van node ende daer om niet achter en laten den dienst gods dese machmen ontsculdighen. Oec comenscap die men duet in spysen die noot sijn totter hoechtijt. alse in broet wijn ende in vleysche ende der gheliken, die en sijn niet verboden des [3]) hem een mensche daer om niet af en trecke van ambochten der heyligher kerken. Oec so en salmen op den heylighen dach ghene weerlike pleytinge holden noch hantieren et en waer dattet noot eyschede of goddiensticheit of goedertierenheit daer toe riede, want gheset is inden rechten dattet gedalsche des gherichtes dan sal rosten ten sy dattet noot of goddiensticheit of goedertierenheid eyschet. Oec so verstaetmen dit ghebot aldus dat wy inden heylighen daghe sunderlinghe op haelden van dootliken sunden. Want inden vierdaghen sal hem een mensche meer gheven tot godliken dinghen. in

---

1) K 85 f°. 126 r°. „ende die die saken richten sal die mach den eijdt ontfaen sonder sunden. en wilmens hem niet verdraghen."

X 114 f°. 4 v°. „Mar een rechter dairment voir eyschet ende die saken rechten sel die mach den eet ontfaen sonder sonde wilmens hem niet verdragen."

Verdraghen = kwijtschelden, cf. Rincl. 112.

2) De redactie van de Vrije Fries geeft na deze woorden eene uitvoerige beschouwing van de omstandigheden, waaronder „die op den heilighen dach arbeidet wert ontschuldicht van dootliken sonden", die ook weer gevonden worden K 85 f°. 136 v°. (eerst op f°. 138 v°. begint „die ghene die plegen te wanderen tot comenscap"). Vgl. ook X 114 f°. 5 r°. tot f°. 6 r°. (onderaan).

3) *Des* op te vatten in den zin van: *als* of *mits*. Cf. Mnl. Wdb., II—136. K 8 f°. 128 v°.: „die en sijn niet verboden als hem daer om een mensche niet en treet van den ambocht der heiligher kerken."

ghebeden in psalmen te lesen, in predicacien ende anderen doechden ende gheesteliker disciplinen meer dan op ander daghen. Want god heeft den heylighen dach gheboden te vieren van lichaemlike werken sonderlinghe op dat die mensche soude vriliker ende rosteliker aendencken der godliker oeffeninghe welke die lude ummer hebben vergheten die al die weke arbeyden heylighe gheoerlofde wercken. Mer den sonnendach of den vierdach ont-reynnen sy ende besmitten aendenckende die wallusticheyden der dronckenscap ende der oncuusheit ende der dansinghe. Ende van desen menschen claeghet onse here doerden prophete ezechiel sprekende. Mijn heylige stede hebdy versmaet ende mynen sabbeth dat is mynen vierdach hebdy besmit, daer om sal ic u gheven versmalic te wesen allen ghealechten.

Dat vierde gebot.

Dat vierde gebot is eer vaeder ende moeder ende du salte langhe leven op eertrike. Dit ghebot vermaent ons (f°. 3 r°.). te hoeden te vertoernen vader ende moeder wetende. Want die hem mit voersate vloect of hem deert bij quaetheyden die duet teghen dit ghebot. Wij sullen onsen natuer-liken vader ende moeder eren ende bewysen hem reverencie ende hem nummermeer doen ongelijc mit woerden noch mit werken. Daer toe troest ons die wyse man ecclesiasticus inden soevenden capittel ende spreect aldus. Eer dinen vader ende die zuchtinghe dijnre moeder en verghet niet. Ghedenc dattu niet en haddeste gheweest dan overmits hem ende ghif hem alsoe als sy dy ghegheven hebben. [1]) Oec so machmen dit ghebot verstaen van den gheesteliken vaeder als hem onderdanich te wesen wanneer hij ons ghebiet te vieren ende te vasten dattu dat doeste ende dat holste by die banne der heyliger kerken. Ende dattu scuwes die bannighe menschen [2]). Want over-tredinghe al deser sunden ist dat sy gheschien wt voersetten wille ende wt versmanisse in brenghen dootlike sunde [3]). Voert so saltu eren dynen gheeste-liken vader hem betalende die scholt der gherechticheit. Als dattu offerste als te offeren is als inden meesten hoechtyden na ghewoenten des landes, of om armoede des priesters te hulpen te comen sijnre noot. Ende dattu hem tiende geves als du schuldich biste van dynen goede van welken men

1) De Vrije Vries, 315, X 114 f°. 7 v°., K 35 f°. 130 r°. zijn uitvoeriger over de verplichtingen, die men ten opzichte der ouders heeft.

2) Vrije Fries bl. 315 (onderaan): „als wanneer hi ons ghebiedet te vieren of te vasten. dattu dat doeste ende houdes die banne der heiligher kerken. ende dattu scuwes die banninghe menschen". (l. bannighe). „Der Spiegel des Sünders" (± a°. 1470) heeft op bl. 37*a*: „Item hastu nie bei kätzern oder iuden oder baennigen menschen wonung gehabt mit in on not geredt, sy in irem verstockten sinnen ge-stoerckt, den ban veracht, wider die ordnung geystlich und keyser recht geredt enz." Geffcken, Beil. 53 (waar gehandeld wordt over de zonden tegen het 1e gebod).

3) K 35 f°. 131 r°. „ende wt versmadenisse soe bringhet in doetlike sunden". X 114 f°. 8 r°. „off wt versmadenisse si inbrengen dootliken sonden".

sal tiende gheven. Ende dattu bijchste eens des iaers ten mynsten dynen eyghen priester of dient gheoerloft is bijcht te hoeren. Oec soe saltu eren dynen gheesteliken vader hem te bewysen beteemlike eer ende reverencie. Mer wee den ghenen die die priesters niet en eren om hoerre priesterscap. Voort want wy gode sin sculdich te mynnen boven alle dinc ende synen ghebode te volghen, soe en sal niement vaeder oft moeder of priesters onderdanich wesen teghen dat ghebot gods of saelicheit sijnre zielen. Want yement die gode wil dienen ende scheyden hem vander werlt ende vander ghiericheit ende hoere ghenuechte ende weerlicke geselscap ende gaen in een heylighe appropierde oerde om gode te dienen die en salt noch om vader noch om moeder laten ten waer sake dat sy arm ende cranc waren ende sonder hem hoer nootdruft niet en conden hebben ende oec (f°. 3 v°.). van gode hem niet en trecten. want so en mochte hy vader noch moeder niet laten naden gheboden gods ende gaen in een oerde mer trecke oer dienst hem van gode soe mach hy se laeten ende gaen in een oerde. Ende hier of spreect sunte iheronimus in eenre epistolen die hy scrijft tot helyodorum. Al waer dat zake datty dijn moeder hoer borsten toenden daer sy dy mede heeft ghevoedet mit gespreyden haer ende mit ghescoerden clederen [1]) ende dijn vader opten dorpel laghe. over trede dinen vader ende gae mit droghen oghen ende vlie totter bannier des cruces, het is allene een manier der goedertierenheyt in desen dinghen wreet hebben geweest.

Dat vijfte gebodt.

Dat vijfte ghebot is du en salte niement doden. In welken openbaerlic al manslach verboden wort. Mer verborghenlic wort daer verboden alle gramscap mit herten als hat ende nijt. Het is te weten dat voele manieren sijn van dootslaghe somighe mitter hant somighe mit gebode so dode pylatus cristum. somighe mit raede als yement raet of bidt dat hy dootslach doe, ende toent hem oerberlic dien hy vervolghen mach wt der dootslacht [2]). Ende alsulke menschen als innocencius seecht sint schuldich des dootslaghes.

Gheestelic dootslach is in welken een mensche wort ghedoot gheestelike als ten iersten in haete tot enighen menschen. Van welken sunte iohan

---

1) X 114 f°. 9 r°. „mit schoerden clederen".

2) Cf. hs. Gerson Dec. Praec. f°. 25 r°. „Secundo consilio puta cum quis alteri suadet vel rogat ipsum facere homicidium ostendens sibi utilitatem que sequitur ex homicidio. et talis secundum innocencium est reus homicidii et cum hoc irregularitatem incurrit."

K 85 f°. 133 r°. „ende toent hem orberlicheit die hi vervolghen mach wt der doetslach".

X 114 f°. 9 v°. „ende toent hem oirbairlicheit die hi vervolgcn mach wt der dootslach".

Ongetwijfeld moet ook aldus gelezen worden in het Cuyksche hs. Uit de afkorting van den uitgang *heit* als- ᵗ is deze meer voorkomende fout gemakkelijk te verklaren

scrivet in sijnre epistolen. Alle die ghene die synen broeder haetet die is manslachtich. Ten anderen male duet hy gheestelic dootslach die den anderen trecket van enen goeden wille ende van enen goeden werck tot der werlt. want die wort ghedoot inder zielen. Ende dese doen meerren scaede dan die ghene die cristum cruusten. Als sunte bernaert spreect in enen sermoen vander bekieringhe sunte pauwels. Ten derden maele geschiet gheestelic dootslach mit woerden ende mitten monde als in achterclappinghe van onsen even menschen van haete. Ten vierden maele geschiet gheestelic dootslach inden wercken. als niet te spijsen of te hulpen comen den armen in hoerre noot.

Dat seste gebodt.

Dat seste ghebot is du en salte niet doen over (f°. 4 r°.)- spul Als sunte augustijn seecht soe verbiet dit ghebot alle ongheoerlofte hantieringhe der leden. Ommer verbiet hy al ongheoerlofte begheerte ende alle onreynicheit des vleys. Ende oec doetmen tieghen dit ghebot lelicke ende oncuussche dinghen over te peynsen, ende in lelicken ghedachten te merren al willens mit ghenuechten ende niet te weder staen nae synen vermoeghen ende cracht. Want weert zaeck dat yement mit merringhen al willens in vleyscheliker ghenuechten begheerte hadde te overpeynsen al en woude hy nummermeer sulke lelicke dinghen volbrenghen mitten wercken Nochtant als sunte augustijn seecht beginge hy dootlike sunde. Oec duet hy teghen dit ghebot die sijn eyghen wijf laet ende voer dat gheestelike recht verwonnen [1]) ende die se mynt die ghelaeten is duet overspul wt ghenomen om apenbaer overspul als sunte matheus scrijft Vander sceydinghe mans ende wijfs is voele ghescreven inden gheesteliken rechte dat alte lanc waer hier te scriven. Mer dient noot is die mach daer van raet nemen myt enen die hem gheestelics recht verstaet.

Dat soevende gebodt.

Dat soevende ghebot is du en salte niet doen diefte. In welken ghebode als sunte augustijn seecht wort verboden al meninghe (l. neminghe met de Vrye Fries 318) eens vreemden dinghes dat coemt wt ghiericheyden of uut onrechte. Tieghen dit ghebot doen die ghene ten iersten die hoeren cureyten loesliken in oeren offerhande ende tiende bedrieghen. Ten anderen mael die diefliken ontrecken oeren heren die dinghe die hem van rechte toe horen. Ten derden mael doen teghen dit ghebot dienstknechte of meechde die diefliken verteren dat goet hoerre heren ende die oec merclike aelmisse gheven teghen hoeren wille sonder noot [2]) Ten vierden mael doen teghen

1) K 35 f°. 134 v°. „Oec duet teghen dit ghebodt een man die sijn eyghen wijf laet. wtghenomen om openbaer overspoel ende voer dat gheestelic ghericht. ende die se neemt die ghelaten is duet overspoel als sancte matheus beschrijft." Hetzelfde ongeveer leest X 114 f°. 10 v°. en de Vrije Fries, 318. De woorden van het Cuyksche hs. schijnen uit het verband gerukt te zijn.

2) Vrije Fries, 319 zegt dat ook vrouwen door het geven van aalmoezen tegen den wil van hare echtgenooten tegen dit gebod zondigen: „Mer dat wart nochtan

dit ghebot die den heren hoeren rechten tol of weechgelt ontholden. ende die sijn sculdich al dat weder te gheven. Oec soe doen tegen dit ghebot alle die ghene die den anderen ontscrijft of ontrekent of ontweghet of ontmetet [1]). Oec doen teghen dit ghebot woeckeners of oec lude die ducwyle wtlenen hoer ghelt sonder (f°. 4 v°.) enighe vorwerde [2]) meer daer af te nemen. Mer nochtant mit alsulke moede ende aendachte dat sy iet sullen nemen boven dat hoeft gelt. Dese sint [3]) woeckeners voer gode om oerre quader meninghen. Oec so doen tegen dit ghebot die hoer goet duerre vercopen omme vertreckenisse der tijt dan si hem moghen ghelden in der tegenwordigher tijt [4]) Ende oec doen teghen dit ghebot die wetelike verco-

---

ghehenghet in drierhande manieren. Ten eersten mael of dat wijf waer wijfachtig enz." Het woord „wijfachtig" komt mij zeer verdacht voor. K 85 f°. 185 v°. heeft „wennachtich". X 114 f°. 11 r°. heeft winachtig. De volgende plaats van het Gerson hs. neemt iederen twijfel weg: „Fallit hoc tamen in triplici casu. primo si uxor ipsa sit *lucrativa* ut notat iohannes XXXiiia quaestione. Qui adeo: Secunda si habeat bona paterna de talibus enim bonis sicut de rebus lucrativis mulieres possunt facere eleemosinam sine licentia maritorum."

1) Ontmeten = door bedrog in het meten iemand te kort doen. Vgl. A. Bijns 42 (ed. Bogaers):

God weet, hoese som crijgen haer substantie
Door liegen, bedriegen, ontschrijven, ontmeten,
Oft anders duer woeckere oft finantie.

De 3 andere met ont samengestelde woorden zijn op dezelfde wijze te verklaren, vgl. Kiliaen: ontmeten = fallere mensura = inique metiri; ontrekenen = numerando sive computando fallere; ontweghen = dolose ponderare, vgl. Ruusbr., Tab. II, 172 reg. 12: „Ende hier ave comt alle onghewaricheit, dat es: ontweghen, ontmeten, onttellen, ontrekenen, persemen enz."

2) = zonder de voorwaarde te stellen dat men rente betalen moet.

3) Sint. Oostmiddelned. vorm, te vergelijken met brekent (2 r°.) en haeldent (5 v°.), cf. Hist v. Troyen, 11053. Dr. De Vooys deelt mij mede, dat hij zulke vormen o. a. gevonden heeft in een Ms. Brussel 2224.

4) De Vrije Fries (3e reeks, deel 5) heeft op bl. 320: „Oec so doen teghen dit ghebot die haer goet duerre vercopen om vertreckenisse der betalinghe dan si hem ghelden in der tegenwoerdicheit."

X 114 f°. 12 r°. „Oick doen tegen dit ghebot die hoir guet duyrrer vercopen om vertreckenisse der betalinghe dan si hem mogen gelden inder tegenwoirdicheit. Ist dat die vercoept set in sijn harte om hoe veel hi sijn dinck wil geven hi en mach sonder sonde dat gelt niet vermeerren om die verlangenisse der betalinghe Als gescreven is inden gerechte Het is gemeen regel des rechtes so wat men eyschet off ontfaet off begheert om des gheleenden geldes willen totter hoeftsommen dat is woeker."

„tijt" van het Cuyksche hs. zal wel „betalinghe" moeten zijn en in den tekst binnengeslopen zijn door het volgende „tijt". Mogelijk blijft evenwel, dat 't eerste tijt den zin heeft van „tijd of dag, die voor de betaling is vastgesteld".

pen beesten die siec sint ende des niet en openbaren ende dat is oec diefte. Oec doen teghen dit ghebot wercklude die oer werc loesliken doen of die menigherhande comenscap[1]) den mensche bedrieghen als een quaet dinc voer een goet te vercopen. Oec doen teghen dit ghebot rovers ende die daer toe raden of die se in hoerre herberghen ontfanghen. Want sy scynen te consentieren den rove een hulpe te doen.

Oec die wetelike of vermoedelike copet gherovet goet. Ende die enige dinghe vinden ende die holden. want alst gescreven is. Hebstu yet ghevonden ende heefstu dat niet weder ghegeven dat hebstu ghenomen.

Oec doen[2]) teghen dit ghebot die spoelen wt ghiericheit om ghelt als te dobbelen of wortaeffelen ende ander menighe manier van spoelen dat grote sunde is ende meerre sunde opten vierdach dan op den wurckdach. Want sij begheren te wynnen dat onrecht goet is wat si soe cryghen ende vallen in groeten sunden om voel punten die daer in sculen mit quaeder begheerten haeppen te wynnen daer sy om spoelen. Siet hier die ghiericheit die een wortel is van allen quaeden. Menigher hande loeghene ontaemelik zweren. groet woecker als een penninc twe drie of meer in brenghet niet in een iaer of in eenre weke of in enen daghe mer in eenre oeren. Ende dat verlies der tijt ende alle des guets dat hy hedde[3]) moghen doen inder tijt.

---

1) l. in enigherhande comenscap. De Vrije Vries l. c. heeft: „in enigherhande comenscapen."

2) Wat hier volgt is niet te vinden in De Vrije Fries, noch in het Cancellierboeck, noch in X 114. Een parallel vind ik in „Dat licht der sele" (Bl. 33a) bij Geffcken. Beil. 135, welke plaats hier volgt: *„Van den spelern, ere meister is de duvel. Wo se ock synt ghenant. Crisostimus.* Got de here, de en leret nicht spelen, sunder de duvel. Seneca. Io de speler wiser is in syner kunst, io he schalkafftiger unde boszhafftiger is. Ciprianus. De dat spel vunden unde bedacht hett, de heft dat ghevunden van ingevinge des duvels. *We dar spelet umme gelt edder umme geldes wert, de vullenbryngket dotlyke sunde.* Twintich dotsunde in spele ghescheen alse wij dat hyr horen unde zeen. Item dar wert volbracht affgoderie. Item dar wert de name godes unnutliken genant (Hamb. genoemet). Item dar werden gebroken de hilligen dage. Item de kyndere werden unhorsam den olderen. Item dar kumpt dotschlach van. Item dar van kumpt deverie. Item dar kumpt valsch getuchnisse van. Item dar wert begert vromet gut. Item da wert vorbracht woker. Item dar wert gebroken dat bot der hilligen kerken, de do allerleye spel verboden heft. Item dar kumpt schande aff. Item dar kumpt logene af efte van. Item dar kumpt nyd ende hat van (Blatt 33 b). Item dar is valscheyt unde untruwicheyt mede. Item dar kumpt torn, vlokent unde scheldent van. Item dar wert de tyt unnutliken verloren. Item dar wert roverie vorbrocht. Item dar van kumpt honsprake gode unde den hilligen. Item dyn even mynsche *velt* (Hamb. vallet) van eme dogeliken levent."

3) Vgl. Tijdsch. IV—26 (Gallée. Griseldis) „of hie oerleff hed van den pawes." Zie *hedde* ook beneden op f°. 8 v°.

Luttel is te duchten dat dese spoelres dencken dat gued van allen menschen als sunte bernaert spreect sal eysschen al den tijt den hy hem hevet ghegeven om penitencie te doen ende hem te dienen hoe sy den tijt bestaet hebben.

Dat achtende gebot.

Dat achtende ghebot is du en salste niet segghen valsche getughe Als sunte augus- (f°. 5 r°.) tijn seecht in welken ghetughe (l. ghebode) wort alle scaede ende letsel verboden mit welken yement den anderen quetset aen synen goeden name mit loeghen ende mit achterspraec ende syne goede werken ten quaetsten trecket van hate. Het is te weten dat alle loghen die inden gherechte gheseghet wort van dien dinghen die den rechte toe behoeren is dootlic ende deerlic want sie verkiert die waerheit des rechtes. Ende ist dat die richter een valsche sentencie voert brenget. ende procurator of voerspreker een valsche zake wetelike bescuddet die overtreden dit ghebot ende sundighen dootlike. Ende die richter ende die tugher ende die voerspreker sint sculdich te beteren den genen die dit onrecht heeft geleden naeden rechte. Het is te weten dat die tughe sundighet dootlike mer (l. niet) [1]) allene lieghende. Mer oec die waerheit te verhuden mit voersaete opdat enen anderen onrecht gheschie. Oec doen teghen dit ghebot die dat heylighe sacrament onweerdelike ontfanghen wetende want alsulke menschen doen gode meer onrechts dan iudas dede die cristum verriet. ende dese doen teghen dit ghebot want sy valsche ghetughe gheven van hoerre heylicheit in oeren werken [2]). Alst sijn menschen die in dootsunden sijn ende bijchten se voer den priester ende alle sunden daer sy gode in vertoernt hebben mer die opsat van dootsunden daer niet en is nummermeer daer weder in te vallen soe ontfanghen sijt onweerdelike. ende dese menschen warden quaeder int ghemeyn dan sy te voeren weren. als iudas sijn discipel doe hy dat ghenette broet nam van ons heren hant ginc wt ende volbracht in werken dat hy inden wil hadde te doen. Ende oec leyder

---

1) „Het is te weten dat die tuuch sondighet dootliken. niet alleen lieghende. mer oec die waerheit te verhudende mit voersate. opdat enen anderen onrechte ghescie." De Vrije Fries l. c. 321. Het Gerson hs. heeft f°. 40 r°.: „Sciendum etiam quod testis mortaliter peccat non solum mentiendo et veritatem negando sed etiam veritatem occultando."

2) Wat hier verder volgt over dit gebod is niet te vinden in de redactie van de Vrije Fries (Bijlage). Evenmin in K 85 en X 114. Uit een tractaat over de 10 geboden, dat afgedrukt staat bij Johannes Geffcken: „Der Bildercatechismus des fünfzehnten Jahrhunderts. Leipzig 1855. I. Beilage XVIII kol. 173, blijkt, dat ook tegen het achtste gebod doet „Die gevinsichlike (verstellt) bychtet". Nog een voorbeeld bij Geffcken, Beil. I kol. 7: „Die freundlich und süsze Worte reden mit den Munde aus einem falschen Herzen und haben doch Gift auf der Zunge, die falsch beichten und Busse thun nach den Worten: „dies Volk ehrt mich mit den Lippen".

want voel mensche onweerdlike ten heylighen sacramente gaen soe comen voel sterften ende plaegen op eertrike die soe niet solden wesen weert zake dat die menschen hem bereyden alst wael behoerden [1]). Als sunte bernardus in een sermoen seecht inder hoechtijt van paeschen.

Dat negende gebot.

Dat neghende ghebot is. du en salte niet begheren dat dinck dijns even kirstens In desen ghebode wort verboden alle begheerte des quaeden willen mit consent der reden comende wt ghiericheit om enigherhande (f°. 5 v°.) dinck eens even kirstens te vercrighen of mit onrechte te onthaelden. Het is te weten dat een vreemt dinc mach warden begheert in twien manieren. want sommighe menschen begheren sommighe vreemde dinghen mer als sy weten dat si niet en moghen vercrighen dat sy begeren soe en vervolghen (*vul in*: si) niet hoere begheerten [2]). Mer wisten sy dat sy mochten vercrighen die begheerde dinghen sy solden hem sterclike pijnen te volghen die begheerte inden wercken. ende dese menschen alsoe begherende sundighen dootlike. Ten anderen mael sijn sommighe menschen die niet allene en pynighen hem te begheren vreemde dinghen. mer oec daer nae staen mit al hoeren vlijt ende brengent inden werken te vercrighen dese sundighen zwaerliker dan die iersten. ende in den rechten staet daer af aldus Non dimittitur peccatum nisi restituatur ablatum dat is Die sunde en wort niet vergheven ten sy zaecke dattet onrechte goet weder sy ghekiert. Ende oec sint sommighe menschen die onrecht goet begeren ende pynen hem van buten [3]) of yement van hoerre weghen dat te grijppen mer sy warden ghe-

---

1) „Dat licht der sele" (Bl. 81a) somt vele plagen op, die voortkomen uit de overtreding van het *sesde* gebod: „Item desse sunde heten stumm unde ropen. Item umme desse sunde quam de vlot noe. Item in der nacht Cristi storven vele dusent der sulven sundere. Item huten noch an dessen dach sterven se vaken des snellen dodes. Item de bosen gheyste besitten vaken sulke sundere. Item umme sulker sunde willen kumpt vaken dur tyt, ontberinge, hagel, blyxem unde donner." Geffcken, Beil. 183.

2) Er staat bijgeschreven door een latere hand: „mit". Onnoodig, vergelijk K 35 f°. 139 v°. „mer als si weten dat sijt niet en moeghen vercrighen dat si begheren. soe en vervolghen si niet hoerre begheerten.

3) De Vrije Fries l. c. 321: „Ten anderen mael sijn sommighe menschen die vreemde dinghen begheren oec mit wtwendighen arbeide. want si arbeiden om alsulke dinghen ongheoerloftlike te behouden". cf. K 35 f°. 139 v°. Ter vergelijking geef ik een gedeelte van het Gerson hs. f°. 43 v°.: „Quidam enim concupiscunt rem alienam. sed scientes quod non possunt obtinere rem concupitam concupiscenciam non persequuntur. Si autem scirent se posse consequi concupita fortissime conarentur ad persequendum concupiscenciam in effectu et isti realiter in concupiscendo peccant mortaliter........ Secundo sunt quidam qui concupiscunt rem alienam et cum conatu exteriori laborant pro tali re illicite optinenda....... Tertio sunt quidam qui non solum conantur concupiscere aliena sed etiam concupita pravis conatibus assequuntur."

hindert van sommighen menschen dat sy oeren wille niet en volbrenghen. ofte hevet te voel onlede dat sy bestaen hebben ende haeppen des (si?) niet moeghen vercrighen dese sundighen dootlike ende swaerliker dan die alreiersten ende mynre dan diet inden werck volbracht hebben. Teghen dit ghebot doen oec quaede betaelres die begheren te holden ende haeldent by hem boven termijn dat is boven die tijt dat sijs te zamen eens sint ghe-worden dat sy schuldich sin te gheven op die rechte tijt. ten sy dat hy yet verwarven can een vertrec hem te betaelen in een ander tijt. Dese quaede betaelres doen oec teghen dat ghebot der natueren dat spreect. Doe ande-ren menschen dattu wilst dat men dy doe. Een yghelic wil wael betaelt sijn van synen even kirsten. Hier om is iellick mensche schuldich nae sijn vermoghen wael te betaelen synen even kirsten anders en holt hy niet dat ghebot gods noch der natueren. Meer misdoen teghen dese ghebode quaede rijcke betaelres dan die arme quaede betaelres. Ende voert soe hoed sich een yghelic mensche wael dat hy willichliken ende goeder- (f°. 6 r°). tierlic gheve knechten ende maechden hoer loen dat sy verdient hebben van hem mit arbeyde op die rechte tijt alst hoert sonder vertrec. want het is een sunderlinghe sunde die roept inden hemel.

Dat tiende gebodt.

Dat tiende ghebot is. du en sulte niet begheren dat wijf dijns naesten. In wilcken ghebode wort verboden alle quaede begheerlicheit des vleysches als int neghende ghebot alle begheerlicheit der oghen verboden wort op die pyne van dootsunde. Ende hier in is vlijtelic te merken. ist dat onse here verbiet die wille der sunden. mit hoe groter strenicheit ende der gherecheit sullen sy ghepijnt worden die hoewille [1]) sijn vervullende mitten werken. Ende gode sijt gheclaghet dat teghen dit ghebot voel wyve ende manne doen welke al iest dat si niet en willen begheren noch werden begheert si willen nochtant mit ghenoechten merren in onreynnen ghepense ende vulen ghedachten der oncuusheyt sonder willen ofte wederstaen alsodanige ge-dachten dat nochtant seer vreeslic is ende nae sunte thomas woerden van aquinen so ist dootlike sunde. ende hier vallen sy ducwile in overmids langhe of voel overdencken den onsuveren werken die sy voer tijts mit per-sonen ghedaen hebben oft daer sy mede omgaen of die si alte neersteliken

1) l. hoer wille. Vgl. De Vrije Fries l. c. 322: „Ist dat onse here alleen verbiet die wille deser sonde. mit hoe groter strengheid der gherechticheit sellen dan die ghene werden ghepijnt die haren wille sijn vervollende mitten werken. ende teghen dit ghebot gode sijt ghedaghet (l. gheclaghet)" enz.

X 114 f°. 14 r°. „horen wille".

Het Cuyksche hs. leze men aldus: mit hoe groter strenicheit der gherechticheit", cf. X 114 f°. 14 r°. „mit hoe groter strengicheit der gerechticheit". *Strenicheit* niet onbekend in 't mnl, vgl. Tijdsch. IV, 25 (Gallée, Griseldis).

hebben aen ghesien [1]). In dit ghebot is oec verboden alle quaede manieren den anderen te trecken totten sunden der oncuusheit. hed sy by brieven of by baeden of by dreyghinghe. of by ghiften of by beloften of bij loeghenen of by smekinge of by gheordinierden ende kosteliken scoenen clederen yement daer mede tot hem te trecken tot onsuverheit [2]). uut ghenamen vrouwen die inder echt sijn die om cieren hoeren mannen te behaeghen soe veer alst mit maten ghescuut ende niement anders te behaeghen ynnighen menschen. Mer better ist dattet gheschiet van hoers mans weghen diet hem ghebieden te doen alsoe hem te sieren van clederen dan dat sy hem selven daer toe gheven of daer toe gheneyht sin. Want in allen staet waer een mensche in is het sy inder echt of niet inder echt gheestlic of warlic soe wert oemoedicheit ende slechtichet (l. slechticheit?) ghepresen. Als onse ghesontmaker ende sijn lieve moeder ons bewesen hebben in waerre oetmoedicheit ende (f°. 6 v°.). armoede. Want cristus god ende mensche niet alsoe voel steeds en hadde op eertrike daer hy sijn ghebenedyde hoeft hedde moeghen rosten ons te bewysen ende te leren mit synen werken dat wy niet en sullen vesten onse harten in desen vergenckliken dinghen mer haesten overmits goeden wercken te comen daert ewelic vroude sal wesen mitten enghelen. ende oec ist te marken die vleysche begheerte in ghesichte in gaven. of in sprekinghe ontemelick. of by ghecken tasten of kussen of helsen. Men sal weten dat niet allene die ghene die begheren mit volmaecten consente der redene buten echtscap mit eenre ander parsone te wesen in onsuverheit sundighen teghen dit ghebot. mer oec die sonder begheerte mit enigher personen te wesen in oncuusheit of wille te werden begheert totter oncuusheit bliven in onsuveren ghedachten ende wulen [3]) ghedenken der oncuusheit ende nemen hoer loste daer in niet te pynen om af te werpen of weder te staen alsulke ghedachte. Hier eyndet die tien ghebode der ewen gaeds die alle gaeder god wil hebben ghehaelden van allen menschen die hoer verstantenisse hebben ende tot hoeren iaeren comen sijn op die pyne van dootsunden. Ende al ist zake dat een mensche beholden mach blyven die dese tien gheboden holt ende nochtant overmids

1) Hetgeen volgt staat niet in V. F. noch in K 35 noch in X 114. In 't laatste hs. b. v. volgt op „ende diese alte neerstich an gesien hebben" onmiddellijk „Ende al ist sake enz."

2) Veel overeenkomst toont de volgende plaats bij Geffcken l. c. 45: „Durch dis gebott würt strenglich verbotten alle weise und auszwendige boese geberd, dadurch ein anders gezogen und gereitzt würt zuo der sünd der unkeüscheit. Es geschehe durch mündtlich oder geschrifftlich botschafft oder durch gewaltiklich troewung, durch gab, durch verheissen, durch liegen und erdacht schmeichlung oder in übriger (superfluo) gezierd der kleidung" enz. (ontleend aan Johann Geiler von Keiserszberg's Dreieckecht Spieghel, Bl. 20b). Vgl. Geffcken, Beil. 76.

3) w voor v is zeer gewoon en moet niet veranderd worden.

crancheit hem ontgaet in daghelixen sunden ende die te versmaen of niet te achten is seer anxtelic. Als sunte bernaert seecht in enen sermoen van sunte pauwels bekeeringhe want cleynen sunden warden grote sunden overmits onachtsemheyden ende versmaetheyt. Ende oec soe ist alsulke daghelixsche sunde een sunde inden heyligen ghiest die hier niet noch her naemaels vergheven en wort ten sy dat sy een inspreken van gode cryghen of onderwesen werden van gheleerden menschen.

Die seven wercke der ontfermherticheit na den lycham.

Arme ellendighe lude te herberghen. Den hongherighen te spysen. Den dorstighen te laeven. Den siecken te vanden. Den ghevanghen te verlossen. Den naecten te cleden. Den doden te begraven.

(f°. 7 r°.)

Die seven gheestelike wercken der ontfermherticheyt.

Raet te geven den onberaden. Te leren den onwetenden. Te castijen den misdadighen. Te troesten den bedroefden. Te vergheven die misdadich is teghen dy. Te verdraghen die swaerheit ende crancheyt der menschen. Ende te bidden voer den misdadighen sunder [1]).

De negen vroemde zunden.

Die ierste is datmen enen anderen quaet heyt doen. Die ander is datmen raet gieft quaet te doen. Die derde is datmen volbaert gieft tot eens anderen sunde. Die vierde is datmen enen pryset om sijnre quaetheit. Dat vijfte is datmen enen beschermt in sijnre quaetheit. Dat seste is datmen mede of gave neemt van onrechte te stercken ende te vorderen. Dat soevende is te bedecken eens ander quaetheit sonder broederlike mynne. Die achtende is niet te hinderen eens anders quaetheit of wederstaen alsmen doen mach ende schuldich is te doen. Die neghende is niet te apenbaeren des anderen toecomenden scaede ende hinder daer ment weet [2]).

Die ghelove der apostelen [3]).

Dat ierste punt des kirsten gheloven sprac sunte peter aldus. Ic ghelove

---

1) X 114 f°. 24 r°. (midden). „Van den seven wercken der ontfermherticheit. Die wercken der ontfermherticheit sijn seven die lichaemlic ende seven die geestelic sijn. Die lichaemlic sijn die sijn dese. Die siecken vanden. die dorstige laven. den hongerigen spisen. die gevangen troesten. den naecten cleden. den vreemden herbergen. den doden begraven. Die seven geestelike wercken der ontfermherticheit sijn dese Vergeven den misdadigen. beruspen den sondigen. den onwetende leeren ende wisen. den twivelenden raden. den bedroefden troesten. (f°. 24 v°.) voir die salicheit des naesten bidden. ongelijc om god van dinen even mensche verdraghen."

K 35 f°. 47 v°. — f°. 56 r°. bevat het negende hoofdstuk van het Cancellier Boeck: „Wie men biechten sal van den VII werken der ontfermherticheit".

2) De vreemde zonden zijn zonden van anderen, waartoe men aanleiding heeft gegeven en waardoor men zelf misdoet. Vergelijk Tinbergen, bl. 100, waar hij den Gnotosolitos of Spiegel der Conscientie van Arnold Geilhoven bespreekt.

3) Eene andere volgorde der geloofsartikelen wordt gevonden bij Geffcken, Beil.

in god den vader almechtich scepper hemelrijcs ende eertrijcs. Dat ander sprac sunte andries aldus. Ic ghelove in ihesum cristum synen enighen soen onsen here. Dat derde punt sprac sunte iacob die meerre aldus. Ic ghelove in ihesum die ontfanghen is van den heylighen gheest gheboren van marien den maghet. Dat vierde punt sprac sunte iohan aldus. Ic ghelove in ihesum die ghepassijt is onder poncio pylato ghecruust ghedoot ende begraven. Dat vijfde punt sprac sunte thomas aldus. Ic gheloeve in ihesum die nederclam ter hellen ende des derden daechs weder verrees vander doot. Dat seste punt sprac sunte iacob die mynre aldus. Ic ghelove in ihesum die in den hemel is gheclommen ende sit totter rechterhant sijns vaders almechtich. De soevende punt sprae sunte phylippus aldus. Ic ghelove in ihesum die sal comen ordelen over levenden ende doden. Dat achtende punt sprac sunte bartholomeus aldus. Ic ghelove inden heylighen gheest. Dat (f°. 7 v°.) neghende punt sprac sunte matheus Ic ghelove in die heylighe kirke ende in ghemeynscap der heylighen. Dat tiende punt sprac sunte symon aldus. Ic ghelove in die verlatinge en verghiffenisse der sunden. Dat elfte punt sprac sunte iudas gheheyten thadeus soen symons brueder. Ic ghelove in die ghemeyne verrisenis des vleyschs. Dat twelfte punt sprac sunte mathias aldus. Ic ghelove in dat ewighe leven amen.

Die achte salicheiden [1]).

Salich sijn sy die arme van geeste syn, want dat rike der hemelen is hoer. Salich sin die sachtmoedighen want sy sullen die eerde besitten. Salich sin sy die wenen of screyen want sij sullen ghetroest werden. Salich sin sy die hongert ende dorst naeder rechtvierdicheit want sy sullen ghesaedt werden. Salich sin die ontfarmhartighe want sy sullen ontfarmharticheit vinden ende vercrighen of verwarven. Salich sin die reyne van harte want sy sullen gode sien. Salich sin die vredemakers want sy sullen kinder gods gheheyten werden. Salich sin sy die persecucie lyden dat is vervolginghe ende verdriet of onrecht ghedaen wort van anderen menschen het sy in woerden ofte in werken oft mit quaeden harten staen quellick [2]) op hoer even menschen om der gherechticheit want dat rijck der hemelen is hoer. Salich sy dy als

---

201, waar 't vijfde punt gesplitst wordt, welke opvatting meer algemeen schijnt te zijn, blijkens hetgeen Tinbergen op bladz. 37 zijner dissertatie mededeelt.

Het Cuyksche hs. schrijft het artikel, dat over het jongste gericht handelt, wederom niet toe aan den verrader Judas, cf. l. c. In het algemeen verschilt de apostelnaam bij de geloofsartikelen in de verschillende redacties. „Quos autem articulos singuli composuerunt apostoli non multum curandum est, quum certum sit eos spiritu sancto auctore, qui teste Paulo: Omnia in omnibus operatur unus atque idem spiritus dividens singulis prout vult: illos edisse." Geffcken, Beil. 200.

1) X 114 heeft f°. 30 r°. (midden) „Van die achte salicheden".

2) staen quellick op = „zich slecht gedragen ten opzichte van". Het subject is „andere menschen".

u die menschen vermaledyen ende vervolghen ende segghen alle quaet teghens u lieghende om my, vervrouwet u ende verblijt u want u loen is dan overvloedich inden hemel.

Die seven gaven des heylighen geests
tegen die seven doetlike zunden. 1)

Anxt voer gode verdrijft hoverdye. Die gheest der goedertierenheit verdrijft nydicheit. Wetentheit verdrijft den toern, Stercheit verdrijft traecheit. Die gheest des raets verdrijft ghiericheit. Die gheest der verstandenisse verdrijft gulsicheit. Die gheest der wijsheit verdrijft oncuusheit.

Van den seven doet zunden 2)

Die ierste is hoverdicheit Die ander is ghiericheit Die derde is oncuusheit Die vierde is toernicheit Die vijfte is hat ende nydicheit Die seste is gulsicheit Die soevende is traecheit tot den dienst gaeds. Hier eynde die soeven hoeftsunden soe wie datter mit eenre (f°. 8 r°.) sterft sonder waerighe berouwe ende wille die sunden altoes te laten hy weer ewelike verdoemt. Ende dit is onse kirsten ghelove, ende soe wie meende dat dit niet waer en is die en waer gheen recht ghelovich mensche. Mer het mach schien dat voele menschen die ghebaede breken ende dootlike sunde doen ende haepen ende betruwen op die barmharticheit gods int eynde van hoeren leve berouwe te vercrighen. dese hope ende betrouwen is seer crane ende bedriechlike nae ghetughe der heyligher leerrers. Want sunte iheronimus seecht inden boec van synen sterven. Van hondert dusent menschen welker dat hoer leven altoes quaet heeft gheweest, in die uere hoerre doot *neu* 3) een berouwe cryghet van synen sunden. Sunte augustijn seghet. Leest ende weder leest

---

1) X 114 f°. 23 r°. tractaatje over de zeven gaven van den H. Geest.

2) X 114 f°. 16 r°. — f°. 25 v°. tractaat over de zeven hoofdzonden (mnl. dootsonden).

K 35 f°. 38 r°. „Wie dat men biechten sal vanden VII hoeft sunden dat VII capittel" (v. h. Cancellier Boeck). De volgorde der zeven hoofdzonden (dit is het woord dat in de tegenwoordige kerktaal weergeeft: 1°. mnl. hovetsunde, 2°. mnl. doetsunde, beide in den zin van peccata capitalia. Ndl. *doodzonde* beteekent in de kerktaal thans alleen peccatum mortale) is verschillend in de verschillende redacties. Vgl. b.v. X 114 f°. 16 r°. „als in hovaerdichede. nide gramscap traecheit ghiericheit gulsichede ende oncuyschede enz.", vgl. Tinbergen, Des Coninx Summe, 153 v.

Weer anders Godschalc Rosemondt van Eindhoven in zijn „seer profitelick boexken vander Biechte ende van die seven Dootsonden" (a°. 1517). Zie Tinbergen l. c. 156 v.

Weer anders Vad. Mus., II, 428: „Ic gheve mi sculdich in die VII dootsonden: In hoverdicheiden, in ghierecheiden, in traecheiden te Gods dienste, in vrecheden, in nidecheden, in gulsicheden, in overate, in overdranke, in hate, in nide, in toren, in gramscape, in oncuusheden."

3) l. nein = negeen.

alle die scriftuer der heylighen soe en vintmen niet vreeslikers dan dat die mensche in dien staet leeft daar hij niet in en daer sterven.

Die ses sunden in den heiligen geest [1]).

Die ierste is mistroest der ghenaeden gods. Die ander is vermetelheit te sundighen op die ontfarmharticheit gods. Die derde is dat een niet penitencie doen en wil van gheleden sunden. Die vierde is dat een in verhartheit toecomende sunden niet laten en wil. Dat vijfde is nydicheit broederliker ghenaeden of mynne die hem god ghegeven heeft Die seste is een wedervechten der bekender waerheit. Ende dese voerghenoemde sunden sin somtijt swaer dootsunden. Mer wanneer dat sy gheschien van opsetter boesheit dat een mensche gloriiert mit enen behaghenden wille inder quaetheit dat hem quaetheit behaghet als quaet, dan heyten sunden inden heylighen gheest. Want die selden of swaerliken vergheven werden. Want die menschen werden selden of swaerliken bekiert. Want si vechten weder die gaven des heylighen gheests van welken dat verghifnisse der sunden coemt.

Van der biechten.

Bijchte dat is een vrye ende een moetwillighe apenbaringhe alder sunden die een mensche ie ghedaen heeft teghen die ghebaden gods ende teghens synen even kirsten mit woerden myt werken mit boesen ghedach-(f°. 8 v°.) ten of mit wien hy ghesondicht heeft in wat staet dat sy sin nochtant niet noemende die persoen of op ghewyeden steden of mit gheesteliken personen of op groten hoechtijden of wt wat meninghen dat die sunden sin ghedaen want dat beswaert die sunden Oec so sal die mensche segghen alle die bystant ende omme stant der sunden dat is dat die snnden verswaert alse overspul is meerre dootsunde dan ander onsuverheit buten der echt, of mit gheesteliken parsonen te misdoen is swaerre dan mit warliken personen. Sunte bernaert seecht. Warachtighe bijcht mit enen gansen berou ende mit enen goeden opset die sunden te laeten dat is een salicheyt der zielen, ende het is een vermakinghe der doechden, ende het is een scoeringhe der sunden ende het is een aenvechtinghe der vyande, ende sy sluut den mont dat is dat gat of die duer der hellen ende sy duet op den mont of die duer des paradijs. Sunte augustijn seecht, die sijn sunden bloetlic ontdect voer den priester, die dect got, ende soe wie datter een verhudet voer den priester die ontdect god inden ordel voer allen menschen. Ende oec des menschen bijcht is als of hy niet ghebijcht en hedde want wie niet wt en stort alle sijn sunden voer den priester die hij weet nae sijnre memorien dat is na sinen weten ende verstant die gheet van den priester onreynre ende leliker en wech dan hy te voeren dede al scijndent voerden menschen dat hy ghebijcht heeft.

Sunte bernaert seecht int boec van synen ghedachten. Een ghewaer berouwich mensche van synen sunden die is altoes in rouwe ende in arbeyde.

1) Cf. K 85 f°. 81 v°. (midden) tot f°. 84 r°.

hy is rouwich om voerlieden sunden ende hy arbeit om toecomende dingen te hueden. Dat is warachtighe penitencie altoes sonder oflaten te bedroeven vanden voerleden sunden alsoe te bescreyen datter misdaen is datmen niet meer doen en wil dat bescreyet is. want hij is een bespotter ende niet ghewaerich penitencie doenre die noch duet daer hy penitencie voer doen mot Daer om wiltu wesen in warachtigher penitencie soe laet of van dootsunden ende en wil nummermeer sunde doen want dies penitencie ydel is die der (*sic*) bevlect mit naevolgenden sunden onghebetert. (f°. 9 r°).

Sunte iohan baptista leerde den volcke te doen weerdighe vrucht der penitencien. Wat is weerdighe vrucht der penitencien anders dan altoes te laten dat quaede, ende die sunden die men ghedaen heeft te bewenen mit ghenoechdoen ende alsmense bescreyt heeft niet weder te doen, dit is ghewaerighe penitencie ende ghewandert inden lichte. Want sunte gregorius seecht. Wy en voldoen niet voer onse sunden ten sy dat wy se laten. Sunte bernaert seecht. Also voele quaeder ghenoechten als hebben gheweest alsoe voel sullen der pynen wesen in ghelijcheyden na manieren der sunden want volghestu den vleysche soe saltu ghepijnt werden inden vleysche sueckestu duerberheit ende behaegelheit der clederen soe sal onder dy ghestroeyt werden die motten ende dyn overdecsel sullen wormen wesen. Want die gherechticheit gods en mach niet anders ordelen dan onse werke verdienen. Want die die werlt meer mynt dan gode hoverdicheit meer dan oetmoedicheit die gulsicheit meer dan soberheit oncuusheit meer dan reynicheit die volghet den duvel, ende sal mit hem gaen in die ewighe pyne. Sunte iheronimus seecht. Grote sunden moeten van node hebben grote ghenoechdoen, mer die meeste ende volcomenste voldoeninghe voer die sunden is in weerdigher vrucht der penitencien. Als die meyster seecht opt vierde boec van sentencien is een volcomen vermyden alre sunden dootlic ende daghelix ende van allen oersaken der sunden daer men mach ende voert aen in ghenen dinghen gade vertoernen. Dit is die seker rechte wech tot gode ende is den menschen saliger dan oft hy om gode een cloester tymmerde ende dit voerscreven opsat niet en hadde. Ende weert sake dat ic dese dinge ducwyle overlesende ederceuwende weer in mynen ghedachten, het mochte mijn harte beweghen ende die vrese gaeds doen vercrighen die een beghin is der wijsheit, ende alsoe voert comen in die mynnen dat is inden rechte wech der salicheit. Sunte bernaert seecht Verstaet dat wael dat niement den toecoemst der doot blydelic ontfaet dan die in synen leven hem mit goeden werken heeft bereyt.

(f°. 9 v°). Sunte gregorius seecht in dyalogo. Al vaeren die ghedoeptte kinderen te hemelrijc die in onnoselheyden sterven. Nochtant die spreken connen sy werden ducke wt ghestoten vanden hemelricke overmits scholt vader ende moeder die sy quellic regierden ende leerden. Exempel. Het was een vernoemt man inder stat van romen. dese had een kint van vijf iaren welc kint hy alte vleyschelike lief had ende te leckerlike sonder dwanc op voedede. Dit kint als hem iet lette of teghen viel soe vermaledijdet gade. Op

een tijt so wart dat kint siec ende die vaeder namt in synen scoot als die ghene tugheden diet saghen ende dat kint began te roepen mit luder stemmen ende mit *beveden* (l. bevenden) oghen helpt my vader. ende doe die vader vraechde wattet saghe. doe seghedet. die swarte moermans sint hier comen ende willen my hene nemen ende alst dit gheseghet hadde so vermaledydet gaede ende in dien vermaledyen gaeds so sterf dit kint ende voer mitten duvelen. Inden ordel gaeds soe sullen die onsedighe kinder opstaen teghen hoeren aelders om dat sy se niet gheleert ende ghestuert en hebben tot doechden ende vanden quaeden wercken, ende zieden niet en hielden ende van quaeder gheselscap enniet af ghetoghen ende tot goeder doechtsamen kinderen te voeghen Als een leerre seecht. die kinderen sullen claeghen aver den quaeden vaeders ende moeders. want bij hem soe sijn sy in die last ghecomen. Hier om soc sie een yeghelic vader ende moeder wael to hoeren kinderen dat sy se wael haelden van sunden ende tot allen goeden doechsamen wercken te trecken nae hoerre macht. Want sunte bernaert seecht. Het sint wrede vaeders ende moeders gheen wynres meer doders die liever hebben dat hoer kinder verderven aen der zielen by hem dan sy gaede dienen van hem [1]).

Sunte bernaert seecht inden boec van den gemmen crucifixi. Wacharmen wy sien onse hoeft doer lyden ende doer drucken ghegaan inden hemel ende wy sine lede willen gaen doer ander wege Het waer wonderlic dat wy saghen doer een gat hoeft (l. thoeft) gaen ende dat lichaem doer een ander gat. Hier (f°. 10 r°.) omme soe scaemen hem dan die lede welicheit te hebben onder ander ghedoernde hoefde [2]). Jhesus die aen een stake des cruces ghehechtet wart hy ende die syne die sin doer een ghedoernde crone der tribulacien ghecomen totter guldenre croenen der onsterflicheit. Want men coemt totten hoechsten dinghen niet dan avermids harde dinghen. noch tot blyden dinghen dan avermits droevighen. Ende weder om ghekiert soe sin sathans kinder doer die gulden crone der wellusticheit ghecomen totter ghedoernder cronen der ewigher verdoemnisse. Onse here ihesus cristus seecht inden ewangelio. Ik bin die wech die waerheit ende dat leven. Glosa. In persecucien in lijden. in doechgen. in versmaetheyden. ende in armoede des gheests is gheleghen die overste salicheit des menschen Sunte augustijn seecht daerom wort enen mensche tribulacie aen ghedaen op dattet dat vat ydel maket dat vol boesheyden is. ende dat (*sic*) dattet weder vervult werde mit gracien. Sunte ambrosius seecht. Het en mach gheen mensche te hemelrike comen sonder lyden ende becoringhe. Sunte

1) De ouders hebben hunne kinderen niet het leven geschonken, maar zij dooden ze. (Winre van winnen, cf. minre van minnen). *by hem* beteekent m. i. hetzelfde als *van hem*, n l. door hun toedoen.

2) In 't hs. lijkt *der an* eene latere toevoeging te zijn. Ik schrap dit en lees „onder ghedoernde hoefde".

bernaert seecht Alsoe onmoghelic alst is te comen sonder scip overt meer alsoe onmoghelic ist te comen sonder lyden inden hemel. Sunte gregorius seecht sonder yser wort hy merteler die in synen lyden verduldich is.

Och of wy smaecten ende verstonden ende die leste dinghen voersaghen.

Ten slotte: „Een ghebet van sunte Agathen" welk gebed door eene andere hand aan het voorgaande is toegevoegd.

BLADVULLING.

Boccaccio, Decameron VIII, 3: .... *e così potremo arricchire subitamente, senza avere tutto 'l dì a schiccherare le mura a modo che fa la lumaca*, door Le Maçon (1545) f. 181[b] juist vertaald: *et ainsi nous deuiendrons incontinent riches sans avoir la peine de barboiller les murailles tout au long du iour, comme faict le lymasson*, wordt door Coornhert in zijn 33e der Lustige Historien Joannis Bocatij weergegeven door: *ende sullen also rijck werden sonder so arbeydelijcken eenen gantschen dach lanck de mueren te beplagghen, als Lymassom doet.*

Vanwaar de hier gespatieerd gedrukte bijzin, die zonder het origineel totaal onverstaanbaar zou zijn? Ik zie in dat »Lymassom" een geestige(?) woordspeling op den naam »Le Maçon" en trek daaruit het besluit, dat Coornhert de vertaling van dezen Franschman zeer zeker gekend en ook gebruikt heeft. Zie Dr. Haverman *W. D. Hooft en zijne Kluchten* (Den Haag, 1895), bl. 66 vlgg.

De aanvulling »aensiende" in den zin, bij Coornhert ter aangehaalder plaatse volgende op de in het vorige stukje behandelde tirade, is natuurlijk noodig: »Bruyn ende Buffelmacho desen man hoorende, begonden onderlinghe te lachen ende malcanderen [*aensiende*] met ghelate van groote verwonderinghe, hebben zy Calandrijns raet ghepresen".

De conjectuur is niet gewaagd, vgl. het Italiaansch »e guatando l'un verso l'altro" en het Fransch, bij Le Maçon »et regardans l'ung lautre".

Warffum. G. A. NAUTA.

VONDELS BLOEDVERWANTEN.

HANS DE WOLFF.

Door de goedheid van den heer J. van der Hammen Nz. te Besoijen ontving ik eenigen tijd geleden een afschrift van een hem toebehoorenden origineelen schepenbrief. Die schepenbrief, welken ik hier laat volgen, bevat nieuws omtrent Hans de Wolff »zydelakencooper" te Amsterdam: wij leeren er uit dat hij a° 1639 voor de aanzienlijke som van *f* 23390.— een huis heeft gekocht in de Warmoesstraat, »genaemt Keulen, daer tegenwoordich de twee snuytters uythanghen" [1]).

Misschien is de hier bedoelde Hans de Wolff, de zoon van Vondels gelijknamigen zwager en niet die zwager zelf. Deze immers woonde wel in de Warmoesstraat, evenals zoovele van Vondels vrienden en bekenden, doch zijn huis heette *de Witte Wolff*. Ik vermeld dat op gezag van Alberdingk Thijm [2]). Hans of Joan de Wolff Jr. woonde volgens Alb. Thijm als »Sycramer in de Warmoesstraat".

Ik laat hier den bedoelden schepenbrief volgen.

„Wy, Frans Banning Cocq ende Cornelis de Graeff, schepenen in Amstel-„redamme, verconden ende kennen, dat voor ons gecompareert sijn de Heeren „Burgemeesteren ende Regierders deser steede. Ende geliedeu, dat op den „13^{en} January anno 1639, by executie derselver stede, vercoft is geweest „Hans de Wolff, zydelakencooper, een huys ende erve, staende ende gelegen „inde Warmoesstraet, tegenover de Wyde Kercksteegh, genaemt Keulen, daer „tegenwoordich de twee snuytters uythanghen, ende Lendenen van sijn off „geweest hebben de kinderen ende erffgenamen van Michiel Gijsberts Hobbe-„sack aende Noortsyde, ende Reynier Andriessen, zydewinckelier, aende Zuyt-„syde, streckende voor vande straet tot achter aenden Amrack, staende overal „op sijn vrye muyren, behalven het achterhuys, staende op een gemeene muyr „aende Zuytsyde met Reynier Andriesse voornoemt, onder conditie dat d'ey-„genaer van 't huys, staende opde hoeck vande Wyde Kercksteegh, aen ende

1) De Roever spreekt van een huis in de Warmoesstraat waar de „Meercat" in den gevel staat en „Ceulen" uithangt als het woonhuis van Roetert Ernst. (Zie D. Warande, N. Reeks II, 506, 524)

2) Genealogie De Wolf achter Alb. Thijm's *Portretten van Joost van den Vondel.*

„op 't selve huys geen gevel off platten sal moogen maecken, noch 't selve „huys niet hooger timmeren dan 't selve tegenwoordich getimmert is, Wel„verstaende mede, dat de loode gooten, aende Noort ende Zuytsyde van desen „huyse gelegen, halff ende halff met syne lendenen onderhouden moeten wer„den, met conditie dat dit huys ten eeuwigen dagen sijn water sal moogen „loosen door de riool van des voirs. Reynier Andriessens huyses achtergevel „aff tot inden Ammerack toe, naer breeder inhout van 't accoort, tusschen „Adriaen Cornelissen opden 18en May anno 1600 gepasseert voorden notaris „David Mostart; dat oock de pompen, zekere loode backen ende de loode „buysen, met oock het affdack, vast sijnde aenden huyse van Reynier Andriessen, „aldaer precario gebruyckt werden. Voorts in allen schyne 't voors. huys ende „erve ter voors. plaetse gelegen is, beheynt ende betimmert staet, toebehoort „hebbende Jacob Pieterssen Hoogcamer, voorde somme van drientwintigh „duysent driehondert ende tnegentich guldens, die den voors. Hans de Wolff „te borde gebracht ende betaelt heeft, ende wederomme bekeert zijn, zoo verre „die strecken mochten, inde schulden, commeren ende lasten daermede 't voors. „huys ende erve, off die 't zelve plagh toetebehooren, beswaert is geweest, „blyckende by 't Registre vande affschryvinge daeraff gehouden, zoodat mids „dien, opde borghtochten, genoomen vanden ontfangers vande penningen, de „Burgemeesteren voornoemt, vander voors. steede weeghen, belooft hebben „'t voors. huys ende erve in manieren voorseyt te vryen, ende vry te waren, „jaer ende dagh, als men in gelycken schuldigh is te doen, ende alle oude „brieven aff te nemen, zonder argh ende list. In oirconde desen brieve bese„gelt met onsen segelen den zessentwintichsten July anno sesthienhondert „veertich".

„B. Reael".

De heer Van der Hammen meldt mij nog het volgende: »Bij de bestudeering van het kerkelijk archief der Hervormde Gemeente te Waalwijk, dat bijzonder rijk is aan oude, uit de 13de, 14de en 15de eeuwen dagteekenende schepenbrieven en testamenten, ontmoette ik enkele malen den naam *van den Vondel*, b.v.

Begraven te W. 14 Oct. 1721: *Jacoba du Bois*, *wede. van den Vondel.*

Begr. te W. 3 Juni 1729: *Baldericus van den Vondel.*

In het archief van de R. C. kerk vond ik:

»21 Junius 1704. Inierunt sponsalia *Judocus van den* » *Vondel* et *Jacoba du Bois* coram me Waltero Colen, pastore, »et testibus Helena van Meulwijck et Cath. Colen".

»7 Julius 1704. Contraxerunt *Jodocus vanden Vondel*, »*Amstelredammensis*, et *Jacoba du Bois*, coram me, Waltero »Colen, pastore, et testibus Elizabett de Witt et Cath. Colen".

De hier genoemde leden der familie *Vondel*, ook de *du Bois*' behoorden volgens de onderzoekingen van den heer v. d. H. tot de deftigste familiën van Waalwijk en waren Roomsch-Katholiek.

Ik voeg hier slechts bij dat de hier *Judocus* genoemde Vondel, echtgenoot van Jacoba du Bois, in Alb. Thijm's *Genealogie van Baertgen Hooft en van Vondels Kleinkinderen* [1]) op zijn Hollandsch Joost wordt genoemd.

G. KALFF.

HEDEN.

Ons *heden*, Mnl. *hede* en *heden*, heeft meer dan één poging tot verklaring uitgelokt. Bij alle verschil van gevoelen, zijn de geleerden het eens dat *hiudu* in den Hêliand, *hudigu*, *hodigo* in de Essensche oorkonde, Ofr. *hiudega* en *hiude*, Ags. *heodæg*, Ohd. *hiutu*, gewestelijk Ndl. *huid* en *huiden*, niet met *hede* of *heden* vereenzelvigd mogen worden, want in de samengestelde uitdrukking *hiudu*, enz. vertoonen beide deelen der samenkoppeling een naamvalsvorm, wat *he* niet zijn kan. Wat is *he* dan? M. i. onmogelijk iets anders dan de zuivere stam *hi*, dien wij in verbuiging aantreffen in Got. *himma-daga*, in *hiudu*, enz. en in 't Latijn in de afgeleide bijwoorden *cis* en *citra*, in Lit. *szis*, Slavisch *sĭ*, alsook in Gr. *σήμερον*, uit *κj-ημερον*.

Het gebruik van echte samenstellingen om hetzelfde begrip uit te drukken is in de Idg. talen niets bevreemdends. Zoo heeft het Skr. *adyá*, uit den stam *a*, deze, dit, en *dya*, een verouderden naamvalsvorm van een woord dat »dag" beteekent. De Osseten zeggen *abon*, uit *a* en *bōn*, dag, in den Ironschen tongval, *aboni* in den Digorschen; *boni* is een locatief, *bon* is

1) A. w.

een accusatief; vgl. *hin-dag*, dat ook een accusatief is, in den Hêliand. 't Gr. *σήμερον* bevat als eerste lid denzelfden stam als *heden*. In 't Welsh zegt men *heddyw*, uit *he*, deze, dit, en *dyw*, dag; Bretonsch *hiziu*; natuurlijk hebben *he* en *dyw* etymologisch niets met *hi* en *dag* gemeen, maar ze zijn van gelijke beteekenis. Het Ags. bezit naast *heodæg* een bijwoordelijk *îdæges* (*ŷdæges*, *iydæges*), waarin *î* niets anders zijn kan dan de sterke stamvorm van *i*, deze, dit, overeenkomende o. a. met Skr. *ay*(*am*).

Een woord dat in denzelfden gedachtenkring behoort als *heden*, is 't Got. *gistradagis*, morgen, ook een echte samenstelling. Ter loops zij opgemerkt dat het met *gis-*, Gr. *χθές*, Lat. *heri*, enz. verwante Skr. *hyas* niet alleen »gisteren", maar ook »morgen" beteekent; evenzoo Pāli *hiyyo*, *hīyo*, bijv. Jātaka IV, 481; Sutta-Vibhaṅga II, blz. 63; 69, waar het »morgen" beteekent; de beteekenis »gisteren" kan men in 't Wdb. vinden.

Heden, evenals ook *huiden*, vertoont den uitgang van een bijwoord [1]), naar 't voorbeeld van *gisteren*, Ohd. *gesteron*, naast *gister*, Mhd. *gester*. Bijwoorden op *n* uitgaande zijn, gelijk men weet, zeer talrijk in de Germaansche talen, en menigmaal staan vormen met en zonder *n* gelijkwaardig naast elkander; bijv. Ohd. *ferron*, longe, Mhd. *verren*, Ags. *feorran*, naast ons *verre*; IJsl. *giarnan* naast On. *giarna*, Ags. *georne*, Ohd. *gerno*, Nhd. *gerne*, Ndl. *geerne*, *gaarne*. Dat de bijw. uitgang in *huiden* en *heden* niet oorspronkelijk kan wezen, behoeft geen betoog; vermoedelijk heeft het voorbeeld van *gisteren* invloed uitgeoefend op de vormen *huiden* en *heden*, en ook de omstandigheid dat ze in het taalgevoel als bijwoorden opgevat werden. Een dergelijk verschijnsel zien wij bij verscheiden bijwoorden die de toevoeging van een overbodige *s* vertoonen, als *ruggelings*, waarvoor Kiliaan *rugghelinck* heeft; *grootelijks* e. dgl.

H. KERN.

1) Oorspronkelijk een naamvalsuitgang, doch niet meer als zoodanig gevoeld in de oudere Germaansche talen.

KLEINIGHEDEN.

1. Lijtcoop.

Prof. Verdam heeft aangetoond, dat *lijfcoop* een vervorming is van een woord dat in het Middelnederlandsch *lijtcoop* moest luiden, — moest, want voorbeelden waren niet bekend (zie *Tijdschrift* 11, 237 vlgg.). Het is mij een waar genoegen te kunnen mededeelen, dat er thans twee aan het licht gekomen zijn, waardoor de door Prof. Verdam gegeven verklaring van het woord glansrijk bevestigd wordt. Ze zijn te vinden in een stuk uit het jaar 1334 »ghegheven des vriendaghes voer sente Joes dach", d. i. 9 December, afgedrukt in het *Oorkondenboek der Stad Gent* (1, 983), uitgegeven door den heer J. Vuylsteke:

Item es ghecocht jeghens Willaem vander Maze drie ende tzeestich Wesels stic houts, ... elc stic coste 24 *grote ende* ½ *van Vrancrike.*

Ende dit hout coste te lijtcope 2 *s. grote.*

It. es ghecocht jegens Hughe Boyen ... zees ende twintich corbele, dese costen te verlegghen ende met lijtcope 13 *s. ende* 4 *d. grote van Vrancrike.*

De heer J. Vuylsteke was zoo vriendelijk mij de plaatsen mede te deelen nog vóór het *Oorkondenboek van Gent* verschenen was. Daar het nog een tijdje zal duren, vóór deze ook voor de taalkunde zeer belangrijke uitgave algemeen bekend en verspreid zal zijn, scheen het niet ondienstig, die voorbeelden hier onder aandacht van alle belangstellenden te brengen.

2. Harrs.

In Hollandsche en Friesche dialecten worden niet alleen zelfstandige naamwoorden in den genitief attributief gebruikt, zooals in alle dialecten, maar ook pronomina in den genitief (zie Boekenoogen, *Zaansche Volkstaal*, p. lix). Dit gebruik is reeds vrij oud. Het volgende voorbeeld schijnt geheel met het tegenwoordige gebruik overeen te komen. »Eenich goedt coop,

t'welck hy wiste nu rechte voort syns te wesen", V. D. SANDE, *Vijf boecken der gewijsder saeken voor den hove van Vries-land* (Leeuwarden 1652), 417.

In deze drie andere daarentegen vindt men *het hares*, terwijl men nu alleen zegt *hares*: »Andere menschen doen alleen rekenschap van het hares, dese moeten 't doen van 't hares ende oock van veel anderen", HARINXMA, *Seven wonderl. Gesichten van Don Francisco Quevada* (Amst. 1658), 96. »'t Is waer, dat dese Duyvel anders niet en doet als Menschen tot den Diefstal aen te hitsen, ende haer Even-naesten 't hares te bestelen", 280. »Na dien in der daet de impetranten zijn bedrogen, als het hares, volghens de ordere van praeferentie, niet conende becomen", v. D. SANDE *a. w.* 328.

3. BESCHEPEN, BESCHEEPDAG.

In het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* is medegedeeld, dat *beschepen*, in het Middelnederlandsch gebruikelijk in toepassing op het *inladen* van goederen, thans nog in België gebruikt wordt voor: »op een schip besteden, bij eenen stierman verhuren", zooals De Bo het uitdrukt. Voorbeelden uit vroeger tijd konden echter niet medegedeeld worden. Sedert is te mijner kennis gekomen een reglement voor de visschersnering te Blankenberge, door Maria Theresia geoctroyeerd den 10den December 1767 (zie b.v. de uitgave in het *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, troisième serie, t. 9, p. 356 vlgg.) Uit de volgende artikelen blijkt dat *beschepen* en *bescheepdag* reeds sedert eeuwen in de nog geldende beteekenis bekend moet zijn.

a) *beschepen.* — art. 26. »Nieuwe reeders sullen vermogen, ofte hunnen aen te stellen stierman, met prima september te *beschepen* eenen laever, omme hunne noodige reedinge ende gereetschap bequaem te maeken, sonder eenige andere persoonen te mogen *beschepen*, ditte op peine van *enz.*" art. 124. »Nemaer den reeder ofte stierman van dusdaenige vaertuygen sullen liber wesen van t'allen tyden ende wylen soodaenig volk te *beschepen* als sy in raede zyn".

b) *hem beschepen.* — art. 76. »De maets ofte laevers hunlieden vervoorderende van hun aen eenen stierman te *beschepen*, ten zij *enz.*"

c) *met iemand bescheept zijn* = zich aan iemand »verhuurd" hebbende (ook thans nog). — art. 78. »Eenen jongman ofte laever met synen stierman *bescheept* zynde, en sal hetselve jaer synen stierman niet mogen verlaeten *enz.*"

d) *bescheepdag.* — art. 21. »Voorts sal een ieder, hem begevende om voor stierman te vaeren, danof tydelyk (= *bij tijds*), dat is ten minsten veertien daegen voor den *beschip-dag*, inkennen moeten doen aen den deken *enz.*". art. 59. »Den stierman sal op den volgenden *bescheepdag* aennemen eenen jongen geseyt laever *enz.*"

4. Tineel (*Kron. v. Vlaend.* 2, 233).

In zijn bekend artikel over *tooneel* heeft Dr. J. W. Muller onder andere een plaats aangehaald uit de *Kronijk van Vlaenderen*, vanwege de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen uitgegeven door Blommaert en Serrure, op welke plaats te lezen staat *staet ende 't meel*, terwijl ontwijfelbaar vereischt wordt *staet ende tineel* (zie *Tijdschrift* 18, 231). Toen Dr. Muller mij destijds verzocht de plaats voor hem te verifieeren, moest ik hem melden dat er in de bibliotheek der Bibliophilen geen spoor van het handschrift te vinden was, en dat ik het ook nergens elders terugvond. Ik heb sedert ondervonden dat ik op een verkeerd spoor was gaan zoeken.

In de inleiding (blz. ix) op de uitgave wordt medegedeeld, dat deze bezorgd was »volgens een handschrift ... dat het eigendom was van den eerst ondergeteekenden (t. w. Serrure) doch door hem aen de Maetschappij afgestaen is."

Nu was Serrure een nogal zonderling man. Toen het bleek dat het hs. in de bibliotheek der Bibliophilen niet te vinden was, dacht ik niet anders, of er was van dat afstaan aan die Maatschappij niets gekomen, en ging dus zoeken of ik het niet terugvond onder de codices die sedert 1839 aan Serrure had-

den toebehoord. Ik monsterde nog eens alle handschriften die op zijne auctie geveild werden, en een aantal andere die hij zelf, vóór zijn dood, bij verschillende, mij bekende gelegenheden verkocht had. Alles zonder uitslag.

Zooals vaak gebeurt, zocht ik op ver afgelegen paden wat in mijn onmiddellijke nabijheid lag. Eerst toen ik al heel wat moeite gedaan had, kwam ik op het denkbeeld het oude fonds der handschriften op de Gentsche Bibliotheek nog eens te monsteren, en zie, daar lei ik er haast onmiddellijk de hand op: hs. nr 590 bleek de gezochte codex te zijn.

Hoe hij daar gekomen is, doet nu niets meer ter zake; de hoofdzaak is dat we nu weten waar hij is. Mijn eerste werk was natuurlijk de door Dr. Muller aangehaalde plaats na te slaan. Er staat zeer duidelijk *tineel*, met een stipje, d. w. z. een dun schuin streepje, op de *i*. Maar 't werd me tevens duidelijk, hoe 't kwam dat de uitgevers *tmeel* hadden gelezen: op den voorgaanden regel, boven *tin*- van *tineel*, staat het woordje *van*; het tweede been der *n*'s is op den regel niet omgekeerd, maar tot onder den regel doorgetrokken en eindigt in een fijn, eenigszins naar links gebogen streepje. Nu raakt het streepje op de *i* van *tineel* het fijne uiteinde van de *n* van het woordje *van* dat op den voorgaanden regel boven *tineel* staat; als men niet opmerkzaam genoeg toekijkt, schijnt het streepje boven de *i* van *tineel* het uiteinde te zijn der *n* van het daar boven staande *van*. Blommaert en Serrure hebben dat ook gemeend, en *'t meel* gelezen. Of ze 't ook verstonden, is een andere vraag.

Uit een vluchtige vergelijking met het handschrift blijkt dat de geheele uitgave vrij slordig is.

5. Toespelingen op den Reinaert.

In handschrift nr 1371 der Gentsche universiteitsbibliotheek, geschreven in de eerste helft der 15de eeuw, komt een traktaatje voor over de biecht, dat ik sedert meer dan tien jaar in mijn gedachten heb, half en half met het voornemen, het eens te laten drukken. In den aanhef komt nl. een toespeling op den

Reinaert voor, die ik reeds sedert lang aan onzen geleerden vossenjager, Dr. J. W. Muller, heb medegedeeld. Toen ik nu kort geleden in een jonger werk nog andere toespelingen op den *Reinaert* vond, scheen het me toe dat het zijn nut kon hebben er de algemeene aandacht op te vestigen.

Het traktaatje in genoemd handschrift begint als volgt:

„Als een kersten mensche biechten wille, sal hi hem boghen ter erden, dencken dat hi daer af comen is ende hebben gans berou van sinen sonden, met wille die sonden te latene ende te voldoene. Anders waert een vossen biechte, daer die fabele af seit tot onser leeren hoe hem die vos biechtede, dat hi der lieden hondere genomen hadde. Seide: „heere, absolveert my ende laet mi gaen", want die vos sach een hoenken lopen daer hem weder na lustede ende poechde. Sulke biechte is onvruchtbaer ende spot" *enz.*

De andere toespeling op den *Reinaert*, die ik op het oog heb, is te vinden bij Geeraerdt van Wolsschaten, *De Doodt Vermaskert* (Antw. 1654), blz. 69 vlgg. Sprekende van zeker gezelschap, dat hem niet aanstaat, zegt hij:

Mijn handt die heeft te groote schroom
Te steken tusschen schorsch en boom.

waarop dan volgt:

„Hier van hebben wy het exempel van *Bruyn de Beir*, in het vonnisse der dieren, die door *Reynaert den Vos*, gheleydt was op de pacht-hoeve van *Lant-fereyt*, al waer hy sijne pooten in een opghecloven hollen boom ghesteken heeft om soeten honinck te eten: maer den loosen *Vos* de spien en de yssere bertels uyt-treckende, heeft den plompen Beir daer vast ghehecht, soo dat hy naer veel slaghen vercreghen vande boeren, het vel vande pooten schrobbende is al janckende door-gheloopen. Dit aen was hem niet ghenoch: maer heeft dit spot ghesegh van *Reynaert* moeten verdragen."

Maer Reinaert's spottende toespraak wijkt nog al af van die in het middeleeuwsch gedicht:

Wel hoe! Ken wist het niet, dat ghy 't mijn oom de Bruyn waert.
Hoe sy dy soo mis-maeckt al of ghy eenen ruyn waert?
Hoe smaeckt den honinck u? wel, ist soo goeden cost
Als ghy wel hebt ghemeynt? Lust u wat soeten most?
Want ghy een minnaer zyt van over-soeten spysen,
Ick sal u eenen dranck naer u ghenoeghen wysen
Soo veel ghy halsen kunt. Wel waerom soo ontstelt
Ghy kunt wat dat ghy peyst hier coopen voor u gelt.

Oft hoe naer sy-dy sat, is uwe maegh verladen?
Spreckt Bruyntjen vrijlijck uyt. Doch seght my, wat soudt schaeden
Dat ghy den most eens proeft? Ick sien wat datter faelt,
Ghy hebt aen Lant-fereyt den honinck niet betaelt.
Syt daerom niet in pijn, wilt daerom soo niet sorghen,
Want Lant-fereyt is rijck die kan u noch wat borghen.
Wel wat is dit gheseyt? hoe is het jock oft droom?
T'is winter in ons Landt, en somer by mijn oom.
Ick die heb voor de kouw mijn hooft in 't bont ghesteken,
Sien dat mijn oom de cap heeft van het zijn ghestreken.
Ick die een handt-schoen heb aen mijne handt ghedaen,
Die sien mijn lieven oom met bloote handen staen.

Van Wolsschaten brengt daarna het gebeurde met den kater in herinnering:

„Den selven boeck verhaelt ock van *Tybaert den Cater*, die in den strick gherackt was, door de de selve door-traptheydt, als hy meynde sijnen appetijdt te versaeden met vette muysen tot den welcken Reynaerdt desen schimp gesprocken heeft."

Nu houdt hij zich meer aan 't oorspronkelijke:

Wel Tybaerdt catte-vaer, hoe smaken u de muysen?
Och dat het maer en wist den weert van desen huysen,
Hy gaf u noch een sausch die op dees spijse past
En achter sijnen hof op eene eycke wast.
Wat singde ghy musieck? wel ick heb dat vergheten
Als datmen singhen moet voor datmen soude eten.
Och hadde Isegrim sulck eenen kost als ghy,
Ghedanckt sou Iuno zijn, en ick verheughden my!

Het spreekt van zelf dat Geeraerdt van Wolsschaten niet den Middelnederlandschen *Reinaert*, maer het volksboek gekend heeft.

6. NAMEN EN ZINSPREUKEN.

Naar aanleiding van 't geen door de heeren Buitenrust Hettema en Te Winkel in dit tijdschrift gezegd is over namen en zinspreuken van schrijvers en dichters uit de 16de en 17de eeuw (zie XVII, 301 en XVIII, 264), is het misschien goed er aan te herinneren, dat we een lijst van dezulke in 't geheel *niet* missen. Reeds in de jaargangen 1844—1849 van de *Algemeene Konst- en Letterbode* heeft K. J. R. van Harderwijk vijf

lijsten met *Zinspreuken van beroemde Mannen en Vrouwen* geplaatst. Maar die arbeid werd sedert geheel in de schaduw gesteld door een dergelijk werkje van den heer F. van der Haeghen, den bekenden Gentschen bibliothecaris, dat eerst in den *Bibliophile belge* verscheen en daaruit overgedrukt werd, met den titel:

Dictionnaire des Devises des Hommes de Lettres, Imprimeurs, Libraires, Bibliophiles, Chambres de rhétorique, Sociétés littéraires et dramatiques. Belgique et Hollande. Par F. V. H. Bruxelles, Fr. J. Olivier, 1876, 8°.

Twee jaar later gaf wijlen Th. I. J. Arnold, die den heer V. d. Haeghen reeds eenige bijdragen verstrekt had, een eerste supplement uit, in hetzelfde tijdschrift; waarop hij in 1883 een tweede supplement liet volgen, dat verscheen in de *Annales du Bibliophile Belge.* Van beide supplementen werden overdrukjes in den handel gebracht. Nog voor het tweede verscheen, had de heer J. F. van Someren in dezelfde *Annales* 1882, blz. 65 vlg. een lijst gegeven met *Devises d'Hommes de Lettres, Religieux, Artistes, Diplomates et Guerriers, tirées de portraits Néerlandais et non publiées par MM. F. van der Haeghen et Th. J. I. Arnold. Belgique et Hollande.*

Het was oorspronkelijk het voornemen van den heer F. van der Haeghen later eene verbeterde uitgave te bezorgen met aanwijzing der bronnen, doch daar is niets van gekomen. Een dergelijk werk mogen we binnen kort verwachten van de hand van den heer V. de la Montagne, bibliothecaris in het Ministerie van Justicie te Brussel, schrijver van de *Vlaamsche Pseudonymen* (Roeselare 1884).

(Gent, 1901). W. L. DE VREESE.

'T ALLELUIA IS GELEID.

Dr. Beets kende bij het schrijven van zijn artikel over deze uitdrukking geen ouder bewijsplaats dan de vermelding bij Sartorius, en ook Prof. Verdam heeft geen eigenlijk Middelnederlandsch voorbeeld van *alleluia leggen* medegedeeld [1]. Het is dus wel de moeite waard, er de aandacht op te vestigen, dat de uitdrukking in onze middeleeuwsche liturgische teksten niet zeldzaam is. Zoo b.v.

Hs. nr 4 der Universiteitsbibliotheek te Leuven bevat een reeks korte »onderrichtingen" op het evangelie van de meeste zon- en feestdagen van het jaar. Het is geschreven in het midden der 14de eeuw, ± 1360. Vooraf gaat een tafel, waarin het nummer voor elke expositie is opgegeven, en daarin leest men voor den zondag van septuagesima:

.vi.a a. alsmen legt alleluia. xxiij.

Hs. nr 11 van de bibliotheek van het R. K. Seminarie te Warmond, geschreven 1475—1481, is een getijdenboek, vooraan voorzien van allerlei computtafels, o. a. een septuagesima-tafel, met het opschrift:

In desen figuer vintmen den sonnendach daermen alleluia leyt

en verder na deze tafel:

Om te vinden altijt den sonnedach daer men Alleluya leyt soé set men M cccc l. op die E inden beghin van desen voerscreven tafel . . .

Alsmen aldus den sonnendach daetmen alleluya leyt ghevonden heeft inden overste reghel soe ist altijt paescen datter onder staet

1) Zie dit *Tijdschrift*, XVI, 290; XX, 22.

Hs. nr 3 in de bibliotheek der Bollandisten te Brussel, is een Dietsch Breviarium, geschreven omstreeks 1480. De lessen voor septuagesima hebben dit opschrift:

Die sonnendach lxxa alsmen alleluia leget

Hs. nr 16 in de Bibliotheek der EE. PP. Franciscanen te Weert is een Dietsch *Ordinarium Missae* uit het begin der 16de eeuw (de computtafels en 't begin van den tekst ontbreken). De aanwijzingen voor de zondagen van septuagesima dragen de volgende opschriften:

Des sonnendach alsmen allalluelua (sic) *leyt opten anderden sonnendach alsmen alleluia leit*

Opten derden sonnendach na dat men alleluia leit.

In de kalenders vóór getijdenboeken wordt bij den zondag van septuagesima vaak aangeteekend: »*hier leyt men alleluia*", en in passionalen vindt men soms een les voor dienzelfden zondag met het opschrift: *Als men alleluia leyt.*

Gent, 1903. WILLEM DE VREESE.

THEODORE RODENBURGH.

(*Vervolg van Dl. XXI*, 296).

Eglentiers Poetens Borstweringh. Amst. 1619.

Opdracht aan prins Maurits, waarin deze woorden opmerking verdienen, in verband met de dagt.: »lesten Mey 1619":

My ghedenkt, genadighe Prins, dat (ten tyde mijns residentie by zijn Ma^t. van Spangien) voorghesteldt werden, hoe 't mogelijck was, dat zo grooten vergadering (de marquis *Spinola* gherapporteert hebbende, datter tachtentich personen in den raed quamen in den Hage) een-stemmich kosten vereenen: ten aenzien dat zy volkomentlijck niet van een Religie waeren; nae hun gevoelen. Waer op ick antwoorden: dat men in de vergaderinge niet en handelden voor dees tydt op 't stuck van Religie, maer alle de Heeren een lyn trocken in verweringh teghens hun ghemeene vyandt, waer over dat de menichfuldicheydt der perzoonen geen on-eenicheyt veroorzaeckten. Dit antwoort schynt nu niet rechtvaerdich te wezen. Doch gelijck de tyd ons deze verandering brachte, verhoop ick de tydt ons wederom zal verleenen die rustige eenicheyt, op dat het Vaderland mach ghenieten 'tgeen door uw Excel^tie was verkreghen.

Volgt lofdicht op Maurits (door R.?); twee Latijnsche op R., get. I. Fontanus [1]) en T. F. Clotius; *tien* Ned. get.: *Daden tuygen; Noyt ondanckbaer; Wie faelt mach keeren* [2]); *E. H. Sorcht en hoopt* [3]); *Non omnia possumus omnes* [4]); *Noli altum sapere; E. T. C.; 't Had zijn begin* [5]); *A. F. Levende sterf ick* [6]); *Sublata causa tollitur effectus;* — »Redenrijck-lieverts zangh" (v. R. zelf, naar taal en stijl te oordeelen) en »Rodenburgs voordacht" (evenzoo; vol bijbelpll., op den kant aangegeven). Het werk zelf is, zooals men weet, eene vertaling van Sidneys *Apologie for Poetrie.* — De voorrede van Olney is weggelaten,

1) Vermoedelijk Johan Fonteyn, wien *Wraeckg. Tr.* is opgedragen.

2) G. G. (Doorninck, Vermomde en naaml. schr. i. v.).

3) Elias Herckmans (ib. en Biog. Woordenb. i. v.).

4) Hans Roelants (potloodaant. in 't ex. der Amst. univ. bibl.).

5) S. B.... (Doorninck i. v.; Simon v. Beaumont?).

6) Alex. van Vornenbergh; (ib.)

ofschoon de man blijkens zijn koppelwoorden een geestverwant van R. was; evenzoo de 4 klinkdichten van Constable; en de aanhef, waar S. van zichzelf spreekt, op R. toepasselijk gemaakt. Ook verder vertaalt hij niet mannetje voor mannetje, ja naar onze begrippen veel te vrij; de bedoeling was blijkbaar: niet Sidneys maar zijn eigen denkbeelden te uiten — wat natuurlijk niet wegneemt, dat hij dezen ook allicht hier of daar verkeerd verstaan heeft; zooals dadelijk blz. 6, waar Sidney spreekt van *Prosopopeias* [1]) en R. hiervan *Profesien* maakt. — Maar daarom is te opmerkelijker dat hij S. woord voor woord volgt waar deze een idealisme in de kunst huldigt, dat aan Schiller doet denken:

Natuure verçiert heur aerde nimmer zo ryckelyck, ghelyck zommige Poëten die tapessieren, noch met zo schoone revieren, vrucht-baere boomen, welrieckende bloemen, heughelycke lommeren, springhende water-vlieten, en dierghelycke. Natuurens wereld is koper, die de Poëten een gouden afbeelden te zyn: doch ick zal dit laten rusten, maer laet ons spreken vande menschen, voor wien alle de andere dinghen gheschapen zyn, en laet ons onderzoecken of nature gheteelt heeft zo ghetrouwen liever als *Theagenes*, zo stantvasten vriend als *Pylades*, zo manhaftighen man als *Orlando*, zo rechtvaerdigen Prins als *Xenophons Cyrus*, of zo uytmuntenden man als *Æneas*. En laet dit oock niet boertwys verstaen zyn, vermits d'eene werckt wezentlyck, en d'ander verzierdelyck: vermits dat alle goede vernuften wel verstaen dat yder kunstmeesters-kunst bestaet in de *Idea* of oogh-mick van 't werck, en niet in 't zelfde werck [2]). En dat de Poët dat oogh-mick heeft, blyckt klaarlyck by de uytmuntende afbeeldingh en beschryvingh van het voorghebeelde [3]); welcke afbeeldinghe is alleenlyck gheen inbeeldingh: of ghelijck men zeydt Casteelen inde lucht ghemaeckt: maer werckt zelfstandelijck zo verre, datmen niet alleen een *Cyrus* maeckt, 't welck slechts is een eyghentlijcke uytmuntingh [4]) ghelyck natuure wel gheteelt mocht hebben, [5]) bestedende aen de wereld een *Cyrus*, om veel *Cyrussen* te maken, zo zy rechtelyck willen leeren hoe de maker hem maeckten. Oordeelt oock niet

---

1) P. 24 der uitgave v. Edw. Arber, London 1868.

2) Versta: in 't werk zelf (S.: but to bestow).

3) S.: And that the Poet hath that *Idea*, is manifest, by deliuering them forth in such excellencie as hee hath imagined them.

4) Versta: uitmunting in één geval (S.: a particular excellence).

5) Voeg in: maer (S.: but the work it selfe).

dat het te flaeuwen vergelyckinghe is, te evenaren 't hooghste punt [1]) van 't menschelijck verstant met de Hemelsche kracht der natuure; maer gheeft eerder het rechte lof ende eere aende Hemelsche maker voor die making: die de mensch geschapen heeft nae zyn eyghen beelde, en zet hem boven, en over al de wercken van die tweede nature, het welcke in gheene meerder betoont werdt als in Poëterye, die door de krachte van een Hemelsche azem voort brengt 't geen de natuure te boven gaet, en met geen kleine proef-redenen voor de twijfelachtighen van d'eerste ongheluckige Adams-val [2]), aenghezien 't herboren vernuft [3]) ons leert wat volmaecktheyd is, en niet-tegenstaende[,] onze verdurven wille belet ons dat wy daertoe niet gheraken. Doch dit voorstel zal by weynighen verstaen, en by noch weyniger ghe-amelt [4]) werden. Doch zo veel, hoop ick, zal my toeghestaen werden dat de Griecken (met bevestinghe van reden) Poësie gaven de hooghste namen boven alle gheleertheydt.

En evenzoo, waar hij hieraan onmiddellijk verbindt wat naar onze of althans veler denkbeelden er meê strijdt: strekking niet alleen (dit gaat), maar ook leering, zelfs wetenschappelijke, het doel der dichtkunst:

Poësie is een kunst van naebootsinghe, ghelyck *Aristoteles* die noemt *Mimesis*, dat's een na-beeldingh, of naschilderingh sprekende *Metaphoricalyck*. Een sprekende schilderye, streckende om te leeren, en te verheugen. Hier van zyn drie bezondere eyghenschappen, waer van d'eerste, d'oudste en d'uytmunstende [sic] is, de welcke nabootsten de onbegrypelicke heerlijck-heyt Gods, zodanich waren *Davids* Psalmen, *Salomons* gezanghen, de Hymnen van *Moyses* en de geschriften van *Job*.... En in dezer wyze (zonder ver-minderinghe der Heyligher Schriftuer gesproken) waeren *Orpheus, Amphion, Homeer*, hun Hymnen [5]) en oock van veel anderen, zo Griecken als Romay-nen.... De tweede wyze is Philosophael, tzy leerlijck ghelijck *Tirtaeus, Phocilides* en *Cato*, of naturalijck ghelijck Lucretius en Virgilius [6]), of *Astronomical* gelijck *Manilius* of *Pontanus*, of Historical gelijck *Lucan*. Doch die deze wyze van zeggen mishaeght, de fael bestaet in hun oordeel, niet

1) S.: too sawcie a comparison to ballance the highest point (etc.).

2) Hij meent: om hun twijfel weg te nemen (S.: no small argument to the incredulous).

3) S.: our erected wit.

4) S.: granted.

5) Bij S. (t. a. p. 27) juister: „*Orpheus, Amphion, Homer* in his hymnes". S. wist beter dan R., dat Ilias en Odusseia geen lofzangen zijn; aan de echtheid der Homeros toegeschreven hymnen, laat staan aan de ééñheid van I. en O., twijfelde natuurlijk nog niemand. Blijkt hier niet, dat R. van de ouden alleen de namen kende?

6) Bij S. (ib.) weêr juister: „*Virgils Georgicks*".

begrypende, noch verstaende d'aenghename uytstraelende zoetheydt dezes wetenschaps, maer vermidts dese tweede wyze van Poëtiseren is omringhd van de voorghestelde oogh-mick [1]) en volght niet het eyghen vindingh-spoor, of de zelfde Poëten zijn of niet, zal ick de Letterkunst-meesters [2]) laten oordeelen, en spreken van de derde wijze, 'twelck oprechte Poëten zyn, van wien deze twist-redeneringh meest is spruytende: Want de derde en tweede verschelen zooveel van mankander [sic], als tusschen de slechtste Schilders die alleenlijck na-bootsen zulckx als hun voorghesteldt werdt [3]), die gheen wet hebben als alleen zo veel verstandt, dat zy met verween [sic] schilderen 'tgheen behaeghelijcke voor 't oogh is, als het stantvastige, doch bedroefde aenghezichte van Lucretia [4]) die hy noyt sach als [l. maer] de uytwendighe schoonheydt van zo uytmuntende deughde. Maer de derde wyze zyn de Poëten, die alleenlyck wezentlijck nabootsen om anderen te leeren, en te verheughen, maer leenen noch kabassen niets van 't gene is, gheweest heeft, of zal zyn, maer wercken door geleerdtheyts vernuft, door Hemelsche voorbeeldinghen, van 'tgheen wezen ken, en behoort te wezen —

Te prijzen is, dat hij bij Sidney's opsomming van vorsten en geleerden, die dichters geweest zijn, eenige Nederlanders voegt, t. w. (blz. 45):

den treffelijcken *D. Heyns* waer Leyden op trotst, Batavia op braldt, en 't schaterende gerucht op dartelt in heughelycke glorie: Ghelijck onze *Amstels* ruyzende gestroom roemt van diep-zinnighen *Hendrick Laurenss. Spieghel*, dringhende heur lieve baerkens door 't Haerlemmer Meyr, om offerhande te doen den onzen te schichtich-verlooren *Koornhert*.

Daarentegen had hij wel wat beter zijn eigen leer kunnen toepassen (blz. 11):

.... al-hoewel dat de meeste deele der Poëten hun Poëticaele vindinghe bekleeden in zo veel-voudige wijze van schryven, 'twelck wy noemen vaerzen of rymeryen, dat het zelve maer zyn bekleede verzen en gheen Poëterye, overmits datter veel Poëten zyn gheweest die noyt en rymden, noch op maet van Syllaben schreven. En nu zwarmender zo veel Poëten, ick zegghe rymers, die de name van Poëten gansch onwaerdig zyn.

Waar Sidney spot met de groote vrijheden die de Eng. too-

1) Bij S. (ib.) duidelijker: „is wrapped within the folde of the proposed subiect".

2) Hij meent „Gramarians" (S. ib.).

3) Hier is (door R.'s of 's drukkers schuld?) uitgevallen „en de beste", of zoo iets; S. (ib.): „the more excellent."

4) Twee regels uitgevallen (waarsch. zetfout); bij S. volgt (t. a. p. p. 48): „when she punished in her selve an others fault. Wherein he painteth not *Lucretia*, whom he never sawe but," enz.

neeldichters in zijne dagen namen met tijd en plaats, neemt R. dit wel gedeeltelijk over, maar houdt wijselijk een achterdeurtje open (blz. 47):

Met redenen machmen dit berispen zomen zich bindt aen *Terens en Plaut*. Den treffelycken Poët *Lope de Vega Carpio*, (in zijn boecxken genaemt: *Arte nueuo de hazer comedias en este tiempo*) zeyt dat hy *Terens* en *Plaut* uyt zijn ghedachten stelt, als hy zijn voorghenomen wercken wil rijmen; daer by voegende, dat hij zich aen gheen tijdt bindt, maer voorzichtelijck zijn bedrijven verdeeldt, en meest handelende yets 't geen Historiael is, oordelende, dat het bevallycker voor de aenschouwers is, het begin en 't eyndt van alle de ghevallen af te beelden. 't Zelve ghebruycken oock alle de Poëten in Enghelandt. Zomen oock wel let op den Italiaen Ridder *Battist Guaryn*, zeer qualyck kanmen ghelooven dat alle de handelinghe van zijn *Pastor fido* in een dach, twee noch drie gheschiet kan wezen, 't zelfde bespeurt men oock in de wercken van *Robert Gernier*, *Ollenix du Mont-Sacré* en veel anderen [1]), doch ick prijs 't noch berispt niet, maer zegghe, dat het werck van een dach of twee (*Terens* en *Plauts* leere volghende) treffelijck en lofwaerdich is.

En Sidney's bestrijding van den *clown* en de vermenging van ernst en boert, laat hij geheel weg. Trouwens hij stapt daar van tooneel en poezie beide af en begeeft zich in uitvoerige beschouwing van ... de welsprekendheid — blz. 48—81! — met voorbeeld: lofrede op David, overwinnaar van Goliath, en lofdicht (sonnet) op ... de strafrechtspleging.

Volgt een stijlproeve; Vermaen-brief || Aan een zeer treffelyck, deughd-lievenden maer Echt-hatenden Edel-man; waer in zommighe plaetzen naegebootst wert onzen hoogh-geleerden Rotterdammer" en waar in gevlochten is de bekende brief aan zijn ontrouwe verloofde, gedagt. »Madril den xv. December, 1613." Uit de woorden, die er op volgen:

Hier ziet ghy, gunstighe Heer, de rampspoeden uws dienstwillighen Theodoor, wiens vyfjaerige hope, helaes, onverziens, onverwacht, en tegen alle reden van 't hoochste top geslingert werdt inde poel aller onlucken,

zullen we wel moeten besluiten dat die brief inderdaad ge-

1) Daar S. geen dezer Schrr. noemt, moet men aannemen, dat R. ze zelf gelezen had; die vormen *Terens* en *Plaut* daarentegen doen vermoeden, dat hij beiden alleen kende uit een Fr. vert., of misschien alleen hun namen door de vermelding bij Lope.

schreven en verzonden is; te meer daar hij strookt met Rodenburgs zelfafbeelding in Tyter (Melibea).

Weder bespiegeling der welsprekendheid, weder voorbeelden: 1. »Vertroostings-Redeneeringh" (aan een, treurende moeder; christelijk-stoïcijnsch); 2. »Wat is Atheism?" Die vorm doet een Engelsch voorbeeld vermoeden. Bij Sidney staat van dit alles niets; hij houdt zich aan de dichtkunst, die R. blijkbaar, zoodra hij beproefde zijn eigen weg te gaan, met welsprekendheid verwarde.

Blz. 170 zegt hij zelfs: »De Poëeten, Reden-rijckers oft welsprekers, in wiens verwering ick spreeck" en stelt ze dus geheel gelijk. Later beteekent Reden-rycker bij hem weer: tooneelspeler. Volgt betoog: »dat den Poeet noodzaecklijk moet uytmunten in de begaeftheyt van goedt geheugen"; gestaafd met menigte voorbeelden van geheugenkracht bij menschen, die ... geen dichters waren. Van hier komt hij op de noodzakelijkheid van een fraaie stem voor de Reden-ryckerts oft spelende personagien; hierdoor op de temperamenten en ... hun betrekking tot de dichtkunst (N.B. de »Flegmatyken" zouden goede hekeldichters zijn!); springt terug naar

de hoedanicheyt des spelende reden-ryckerts, welcker volkomentheydt schaers is te vinden, des niet tegenstaende mach de Kamer *In Liefd' bloeyende* met reden bogen, van zo treffelycke Ionghe mannen verzien te zyn, als immer op Tooneel gezien zyn gheweest, zonder eenichzins te misdoen den Italiaen Spangiaert, Vranck oft Enghelsman. Ghe- [1]) die Brabantsche helden oock uytmunten, desghelyckx de lof-waerde *Academie*, na ick onderricht ben (want ik niet kan spreken van ghezien, maer gehoort te hebben) wenschende daerin te moghen volherden, en dagelycx vermeerderen, om de Ieughden [sic] in stichtighe en leerlycke bedryven te oeffenen, zonder op hun tooneelen ontuchtighe, oft onstichtighe bedryven te handelen.

(Zou hier geen hatelijkheid onder schuilen?)

.... My is van bezondere treffelycke mannen te vooren ghekomen, wiens [sic] Dochteren ghezien hadden zo ontuchtige voorbeelden op sommige tooneelen, dat zy hun kinderen ernstich verboden [sic] die plaetzen te schuwen.

Dit zegt — en niet als vertaler van Sidney, maar uit zichzelf — de vertaler van *la escolastica zelosa!*

1) In 't drukken blijkbaar *lyck* uitgevallen.

Volgen twee bruilofts-tafelspelen voor ongenoemden, waarvan hij weinig dank heeft geoogst:

onlangs verleden de deucht en kunst-lievende *Eglentieren* uyt liefde des Kunsts [sic] een goeden Heer myns kennis vereerende met een Taeffel-spel mijns werkx, in het mids huns bedryven [sic] belet werden, gelyck oft byna ongodzalich was zodanighe redenering te gebruycken; waerover ik raedtzaem gevonden hebbe het voornoemde Taeffel-spel in 't licht te laten komen, op dat een yegelyck kennelyck mach zyn, dat ick alleenlyck tracht te verheughen en te stichten ghelyck een gheschickten Poëet immer behoort te beyveren. Niet dat ick de tytel van Poëet myn zelven toe wyde. maer onder de wetten der Poësie gewillich buyge.

(waartoe, zoo gij in eigen oogen geen poëet zijt?). Het tweede hebben de spelers niet eens mogen beginnen; en geeft hij om gelijke redenen in 't licht,

niet twijffelende oft den redelycken Lezer zal hier in niet vinden 't geen eenighzins ontstichten kan.

Ze zijn dan ook zeker beiden veel zediger dan de gewone bruiloftsdichten van dien tijd; maar R. moet al zeer weinig aan zijn vroegere werken gedacht hebben, toen hij hier bijvoegde:

als 't oock zo waer, dat ick bemerkten myn penne een zilb mocht voort brengen 'tgeen de Aenhoorders oft Lezers zoude moghen verargeren, ick banden de rijmkunst gantsch uyt mijn gheneghentheyt; ten aenzien dat ick alle onstichtighe Rymers berisp, en 't waer zekers meer berispelyck dat ick zelven zoude vallen in 't wrack daer ick anderen voor waerschuw.

Het eerste is een gesprek van Cupido (met Echo), Vryagie, Liefd en Weerliefd, waarin Cupido (= minne, D. XXI, blz. 287), voor Liefd en Weerliefd moet onderdoen; de verzen zijn, althans in 't begin, voor R. opmerkelijk vloeiend. Het tweede, van soortgelijke strekking en gewonen Rodenburghschen vorm, heeft tot personen: 1. »Het Ty (hij meent: het Y); 2. De nacht; 3. Zeegbaerheyt; 4. Eerbare Vreught; 5. Amstel; 6. Begheerte; 7. De Lenten; 8. Beveynstheyt; 9. Onbekommertheyt; 10. Jalousie; 11. Zorgfuldicheyt met de drie gratien; 12. Ghehoorzaemheyt en 13. Standvastighe Liefde; n° 7—10 komen op

al danssende, en zingende rondom een Eglentiere-boom vol Rooskens, en op de bladren staet geschreven *GHELUCK*; welcke bladen zo aen den

boom ghehecht moeten zyn, dat men die daer af kan schudden voor de Bruydt en Bruydegom, en over de Taeffel vallen als de Lenten die gaet schudden.

Hij begrijpt niet, waarom dit niet mocht vertoond worden; nochtans moet er noodzaeckelijck een waerom wezen, of 't is geschiet zonder reden: is 't zonder reden? zo mach Poësie recht-vaerdich bejammeren onze neuzwyze eew' oft verdwaelde stijf-zinnicheydt. Zoudt wel zyn een ingenomen haet? oft een dom-zinnighe nydicheyt? 't kan anders niet wezen, zo is 't helaas noch meer te beklaghen, vermits die loffelijckxte oeffeninghen veracht, verstooten, en verdruckt werden door de onwetende herzenen. Doch ick verwonder niet, want *kunst en heeft gheen grooter vyanden als de weet-nieten.* Waerover dat een ghezont verstandt zich niet kreunt aen 't schelden, verachten en benyden van los-hoofdige Poëeten-haters; want meerder glorie kan de deughdt niet wenschen, als veracht te zijn van de onwetenden welcke verachtinghe (na mijn oordeel) spruyt niet uyt haet tot de deughd, (want niemant kan zodanige nickerlijcke zinnen hebben de deughden te haten, jae hoe Goddeloos de menschen ook zijn mogen) maer benyden de deughden in anderen te zien die zy zelven niet kunnen oeffenen [1]) (enz.).

Volgt bruiloftstafelspel voor zijn zuster Anna, 23 Febr. 1615 gehuwd met Pieter Ludens. De personen zijn *Ja*, *Neen*, die twisten, wie van beiden dit huwelijk heeft bewerkt? en Reckelycheydt, die deze eer voor zich eischt en verkrijgt; daarbij in »vertooning":

Mercurius Giefde (sic), *Araeta, Diana, de sterre Ethra en Electra, Cupido gheboeydt legghende onder de voeten van Giefde* (sic), *Diana weenende.*

De verzen zijn zelfs voor R. erg houterig. B. v.:

.... Rechtvaerdiger echts-kroon voert g'lyk gy waerdich draecht ....
Dit 's den bedurven menschs erf van onz' aller Vader ....
Dat yders hert gewill'ch ond'r uw' steelt duycken moet ....
Mits ick de borne ben 's vreed'-gierighe gedachten ...
Beyd' zyt ghy myn tuchtlinghen, als ghy oock niet wilt ....
Vindt nimmer rechte kennis van lusts grill'gh' onwaerdt ....

1) Ik haal deze plaats aan 1° om de opmerkelijke vereenzelviging van de *kunst* met het *zedelijk goede*, 2° omdat het 1e gedeelte (tot *niet wezen*) elders aangehaald is als gericht tegen de Academie. De lezer ziet hier, dat het met *dien* strijd niets te maken heeft.

Volgen bruiloftsdichten voor (zijn broeder?) Pieter Rodenburgh en Anna Kief (12 Mei 1615); (zijn neef?) Dieryck Ysbrantsz Roodenburgh en Catarina Boelen (4 Febr. 1618) en negen andere gelukkige paren, 1617—19, alle in min of meer strompelige alexandrijnen; sommige eindigen met een lied — op een bekende wijze, dus bestemd om door 't gansche gezelschap te worden gezongen — en (wat wij méér zullen zien) in beter vloeiende verzen.

Hier mooght ghy zien, Poëten-haters en Rym-kunst-bedillers, ofter yets verachtelycks gepleeght werdt in deze handelingen, opent u bedillende ooghen, en laet uw berispende onredelycke tonghe vry lasteren, maer meer hoon zult ghy doen aen u zelven, in 't berisp, als aen den Poëet; en om nu noch wezentlijcker te vertoonen de edelheydt der Poëten, over-leest deze naevolghende Emblemen, ofte Zinne-beelden op dat ghy moocht sien, dat Poësie so veel vermach door heur vaerskens als de Plaetsnyders door 't graveer-yzer.

Volgen 80 Liefds-zinnebeelden, ieder betiteld met een Latijnsche en een Ned. spreuk, toepasselijk of door R. toegepast op de liefde. Hooft heeft er ook zoo geschreven; maar hij drukte zijn meening uit in telkens 2 zesvoeters; R. heeft er zes noodig, en de hoedanigheid is omgekeerd evenredig aan de hoeveelheid. — Volgen

200 Klinck-dichten gerymt op de Zinnebeelden van G. Rollenhagen [1]) zoo zin-ryck als stichtlich om 't spits te bieden aen de Poeten-haeters, in eere der kunst-lievende liefhebbers van 't hondert-jaerige Eglentier In Liefd bloeyende, wiens dubbele Gulde-Bruyloft nu den 17 Septemb. 1619 op 't prachtichst gecelebreert behoort te werden, zo door het zoet-geurighe *Lavendel Wt Levender jonst*, als Honigh-teelende *Bykens* uyt *Yver*, om door de drievuldicheyts Susterschap te brallen in *Amsteldamsche* glorie.

Die wensch is naar allen schijn niet vervuld, daar er dan wel iets van bekend moest zijn; hij bewijst echter, gelijk reeds Jonckbloet heeft opgemerkt, dat er toen geen twist was tusschen

1) (G. Rollenhagen), Nucleus emblematum selectissimorum Col. (1610?) 4°.; G. Rollenhagii selectorum emblematum centuria secunda, Ultrai. 1613. De zinnebeeldige koperprenten zijn van Crisp. van Passe den oude; de bijbehoorende Lat. verzen, meest van twee regels, door Roll. ten deele uit oudere dichters gekozen, ten deele zelf geschreven. (Allg. Deutsche Biographie Ausg. Duncker & Humblot, i. v. Rollenhagen, Gabriel). Heyns heeft ze vertaald: Emblemata, Arnh. 1615/16.

Kamer en Academie; men zou er kunnen bijvoegen: dat R. toen blijkbaar óók de Academie als een Kamer beschouwde. Misschien heeft nieuw uitbrekende [1]) tweedracht de feestviering belet; voor 't overige is ook van een stichting der Kamer op 17 Sept. 1519 nergens elders iets te vinden. — De klinkdichten zijn in zesvoeters, strijk en zet rijmend *abba*, *abba*, *cdcdee*; de opschriften alleen in 't Latijn. Het laatste luidt:

CC.

Perseverante (sic) *dabitur.*

T'Beginnen is seer licht, doch voor men komt ten ende
Het werck zomtijts verveelt, doch my verveeldent niet,
Vermits myn *Musa* op de deughdens stichting ziet,
En glory die de *Negen-Susters* zullen zenden.
Stantvasticheyt en kan heur voorneem nimmer wenden,
Waer over ick in d'arbeydt vonde gheen verdriet,
Dus wie stantvastich is Laurieren Krans geniet.
Hoe wel ick my die glory gansch onwaerdig kenden,
't Ghenoegh dat ghy aenvaerd de arbeyd die ick deed,
En door uw gunste wilt de missinghen verschonen,
Waer door ghy maken zult my Musa zeer gereed,
Om u de danckbaerheyt myns herte te betonen,
En zo 'k u door *Poëtens Borstweer* niet verveel,
Verwacht dan van my *Musa* eerst-daegs 't tweede deel.

Waarvan echter niets is gekomen, althans niets blijkt.

Hoecx en Cabeljaws ofte Hertoch Karel den Stouten en Bataviana. 1e dr. 1618. Twee deelen. Het eerste heeft nog den afz. titel: Hertoch Karels de Stouten Bataviana. Treurspel.

Dit is de »gerechtigheid van Karel den Stoute", behalve door R. als treurspel bewerkt door Verhoek, Westerman en een ongenoemde te Gent, door Cats als »tweede geschiedenis en self-stryt

1) Nieuw, want er was reeds twist geweest; Coster had zelfs reeds met de *Poetens B.* den draak gestoken (rede v. Jan Hen in Isabella), vóór zij verschenen was. Of waren deze woorden toen reeds geschreven en heeft R. ze maar laten staan? Dit zou in ieder ander een onbegrijpelijke gedachteloosheid zijn — maar in hem niet.

daar-in vervat", door de Flines, A. v. d. Willigen en Radijs Ellens als romance, en door Conscience, met groote wijziging, als novelle. Zij komt ook voor in een der door le Jeune verzamelde »volkszangen"; en in Steeles Spectator, waaruit Gellert zijn »Reinhold und Lucia" putte; terwijl een nagenoeg gelijk verhaal in Cinthio's Hecatommithi de stof heeft geleverd voor Whetstones Promos and Cassandra, en daardoor voor Shakspeares Measure for measure [1]). Rodenburg heeft ze blijkbaar geput uit Lipsius' *Monita ac exempla* of Heuterus' *Rerum Bourgondiac. libri*, daar met beider voorstelling de zijne geheel overeenkomt, terwijl de *Edele Cronycke van Vlaenderen* er aanmerkelijk van afwijkt, v. Meteren Heuterus vertaalt en alle andere schrijvers, wier werken vóór 1618 verschenen zijn, zwijgen [2]). Zij komt hierop neêr: Karels stadhouder in Zeeland ziet de vrouw van een man van stand te Middelburg aan om haar te begeeren; neemt op hare afwijzing den man gevangen onder voorwendsel van deelneming aan partijschappen; eischt hare overgave als losprijs; verkrijgt zijn wil — en doet niettemin den man onthoofden. Zij smeekt den hertog haar recht te verschaffen; de stadhouder wordt gedwongen haar te huwen en bij uitersten wil tot éénig erfgenaam te benoemen; en terstond daarop onthoofd.

Deze voorzeker zeer bruikbare stof heeft Rodenburg uitgesponnen tot *tien* bedrijven. In 't eerste gebeurt niets dan de benoeming van »Heer Vrederyck" tot stadhouder.

In het tweede heeft hij de vrouw, hier Bataviana genoemd, reeds oneerbare voorstellen gedaan waarover zij in een alleenspraak klaagt. — Hoe weinig begreep de schrijver, die aldus de opkomst en ontwikkeling van den hartstocht, waar het geheele stuk om draait, verborgen houdt, de eischen van het drama in 't algemeen, en in dit bijzonder geval zijne verplich-

1) H. M. C. van Oosterzee in *Nederland* 1877, III, 358. Worp a. w. 217.

2) Ook Commines en Olivier de la Marche, die de zaak, indien zij waar gebeurd is, moeten bijgewoond hebben; terecht leidt de heer van Oosterzee hieruit af, dat het verhaal, althans in verband met Karel den Stoute, allen historischen grondslag mist.

ting duidelijk te maken, *hoe* Vrederyck tot zijne snoode daden *komt*! — Balthasar, haar man, bemerkt hare droefheid; maar zij ontveinst hem de oorzaak. Zonder verandering van tooneel — die R. trouwens nooit aanwijst — zijn we op eens in Fredericks woning (want nu heet hij Frederick), waar hij ook al in alleenspraak over zijn hartstocht uitweidt en Balthasar hem met zijn benoeming geluk komt wenschen. Na diens vertrek bespreekt F. met zijne raadsheeren de noodzakelijkheid »'t Hoecx en Kabeliaus" uit te roeien. Weder zonder tooneelverandering en nog altijd in het tweede bedrijf, zien wij Bataviana spinnen, haar zoontjes lezen leeren, met Balthasar een N.B. theologisch gesprek houden en een bezoek ontvangen van Frederik, vermomd als vlaskoopman. Zij wijst hem weder af en hij besluit Balthasar te doen vatten. Twee neven van Balthasar komen hem bezoeken, al disputeerende over ... eenhoofdig gezag en volksregeering, met beroep op de Gracchen enz. Frederik geeft twee hellebardiers de noodige bevelen; en Balthasar wordt weggevoerd — en Bataviana houdt een alleenspraak, op zijn goed Rodenburgs afgewisseld door een samenspraak met de echo — alles in 't tweede bedrijf!

In 't derde: Bataviana bij Frederik, voetval, bekend voorstel, verwerping, alleenspraak van haar, gevolgd door een van hem. Balthasar in de gevangenis: Bataviana bezoekt hem, maar zegt alleen, dat zij geen genade heeft kunnen verkrijgen. Hij betuigt zijn onderwerping aan Gods wil, en raadt haar 't nogmaals te beproeven. Zij doet dit — en nu bespaart Frederik haar verderen tweestrijd: »hij draeght heur met gheweldt binnen." — Rodenburgs begrip van een heldin heeft hem blijkbaar verboden haar te schilderen als in den strijd van liefde en eer bezwijkend; dat hij zulk een schildering niet heeft aangedurfd, is niet aan te nemen, daar hij van de moeilijkheid stellig geen besef had. —

Zoo gaat het voort, nog twee bedrijven en een geheel 2e Deel lang, met wier ontleding ik den lezer niet wil vermoeien, daar het werk nu voldoende gekenschetst is. — „Balthasar

wert onthooft en 't lichaem wert in een kist gedaen"; zegt de tooneelaanwijzing, zonder duidelijk te maken hoe dit uitgevoerd kan worden buiten een »vertooningh", dus zonder eerst een gordijn te sluiten of de betrokkenen daar achter te doen gaan. Van Bataviana's woorden, als Frederik haar het lijk vertoont, wil ik aanhalen tot proeve van Rodenburgs treurspelstijl:

Als ick bedenck ghy droch tgunt ghy my hebt gedaen,
En wat ong'lucken dat een Vrouwe overvielen,
Soo wensch ick dat ick u met tanden mocht vernielen
Ghy die myn eere staelt, en hem syn leven rooft,
Kan immer in een man dees wreedheyt syn ghelooft:
Baldadigher bedrijf sach niemandt oyt gheschieden,
Noch noyt van wreeder stuck en hoorden ghene lieden,
De hayren rijsen my als ick bedenck u daed.
Vred. 'T is wonder dat ghy my geen antwoort gheven laet(!)
Batav. 'k Verwonder dat ick u niet vliech in u ghesichte,
En uyt de holen ruck het licht uws ooghens lichte,
O! dat ick maer een man en hebben mocht myn wraeck;
Ach! dat ick hadde wensch, waer ernstich ick nae haeck.

In het tweede deel (waar geen splitsing in bedrijven is aangegeven, maar wel bedoeld, blijkens het »Eerste Bedrijf" bij den aanhef) is opmerkelijk de verschijning aan Balthasars geest aan Bataviana in gezelschap van haar neven, *maar alleen door haar gezien*. Een gelukkige greep, zoo 't Rodenburgs eigen vinding ware. Maar zie Mendosse (D. XXI, blz. 296). Karel neemt Frederik in verhoor, schijnbaar onder vier oogen, terwijl twee raadsheeren achter 't behangsel verborgen zijn; en beide trekken doen denken aan het tooneel tusschen Hamlet en zijne moeder. Later verschijnt die geest aan Fr. in eenzaamheid (ook dit is juist gezien) en aan K. in den droom, altijd zonder spreken; wat trouwens in *zijn* toestand zelfs een geest moeilijk zou vallen, daar hij volgens de tooneelaanwijzing zijn hoofd in zijn handen draagt.

Goedgeslaagd is ook het gesprek van Bataviana met hare neven, waar deze hare klachten over verloren eer verkeerd begrijpen, meenende dat zij zich geschandvlekt acht door Balthazars dood van beulshanden; en de arme vrouw bijna niet van

zich verkrijgen kan duidelijker te spreken. Had Rodenburg, in plaats van met geweld heroijck te willen wezen, zich aan de schildering van dergelijke eenvoudig-natuurlijke aandoeningen gehouden — wie weet?....

Vrederyck wordt ook op 't tooneel onthoofd; en bevolen het lijk in de kist te leggen, die ook voor B. gediend heeft; een trek die toch doet denken aan de *Edele Cronycke*, waar beiden aan denzelfden boom worden opgehangen. Heuterus heeft niets van dien aard; bij Lipsius worden beiden in dezelfde cel onthoofd. — Hertog Karel besluit het stuk met als goed rederijker de »leerlijckheid of moralisatie" te trekken:

Recht-doen de Prins betaemt, want recht moet hebben recht.

Sigismund en Manuella. 2 dln. Geschr. op verzoek van Vennekool, gedagt. Op 't slot van Nassau buyten Brussel den 13 Juny 1632 [1]), ondert. Rodenborg.

Hoe Jonckbloet en Loffelt konden meenen, dat dit stuk hetzelfde onderwerp heeft als Calderons *La vida es sueña*, is een raadsel. Reeds een blik op de personenlijst leert anders:

Sophia Philomella Manuella Simonia	Ioffrouwen.
Arter Terens Sigismundus Iustiniaen Constantyn	Ionghmans.
Basilius Arestina	vader en moeder van Manuella.
't Gelt.	
Cupido.	
Dienstbode.	

1) Blijkens de opdracht van Aurelia in 't zelfde jaar gespeeld: »Dies mijn yver te meer aengepordt is om mijn geringe gedichten de weesen en behoeftige onders toe te schicken, en te meer ten aensien dat ick verstae myn laetste *Manuella* en *Sigismund* soo zeer gesticht hebben als vorderlyck geweest." (Ook aangeh. Worp t. a. p. 218.)

Geen koning van Polen, geen gevangenbewaarder of wie ook in de door Calderon gebruikte handeling onmisbaar is; en bovendien volgt er:

het Toonneel is Amsterdam.

(Amsterdammers met zulke namen!)

't Stuk begint met een deels Arcadisch-galant, deels (zooals bij R. vanzelf spreekt) geleerd en wijsgeerig gesprek tusschen de jongelieden. Sigismund en Constantijn, beiden verliefd op Manuella, krijgen twist en trekken hun »pongiaerts"; M. wil tusschen beide komen; S. brengt haar bij ongeluk een wonde toe, »waerover alle de vier Ionghmans hun pongiaerden trekken op Sigismund, die ghedwongen is te vluchten", zegt de tooneelaanwijzing. — M. wordt behandeld door »meester Steven" (blijkbaar een pluim voor Vennekool), met wien S. in overleg treedt om, als geneesheer vermomd, bij haar te komen.

Haar ouders blijken Constantyn te begunstigen om zijn geld; zij prijzen Sigismunds kennis en deugd,

maer 't geen men aldermeest
Ter wereld noodigh heeft daer is hij van gebrecklijck
En datmen houd om deughde alleen dat is te gecklijck.

Sigismund houdt alleenspraak door echo beantwoord (en wel door telkens inderdaad 't laatste woord te herhalen, niet enkel een rijmwoord te geven, zooals anders wel bij R.). Iustiniaen (verliefd op Simonia) evenzoo; Arter eene, waarbij Philomella de echo nabootst om hem te laten weten, dat zij zijne liefde beantwoordt. Manuella (te bed liggende) en Sophia houden er ieder eene in strofen:

–⏑–⏑–⏑–⏑ 2 m. } 2 m.
–⏑–⏑–⏑–

rijmend aabccb.

Cupido komt als marskramer vermomd bij de weder in gezellig samenzijn vergaderde jongelui (behalve S. en M. natuurlijk) en tracht zijn »linten" (zegge liefdebanden) aan den man te brengen. 't Gelt komt »in een langen roc vol munt geschil-

derd" te midden dezer werkelijke personen (immers zoo moet ook C. beschouwd worden) zonder iemands verbazing te wekken, houdt een preek, waarmeê C. spot, en verdwijnt. C. schiet op Terens — met het zeker tamelijk onverwacht gevolg, dat de jongeheeren en jofferen gaan redetwisten over het wezen der ziel, de zonde, enz.

Sigismund bezoekt Manuella als geneesheer — en dan volgt een prachtige trek van Rodenburghs idealisme:

Sigism . . . . .
Een Roemer / oft een glas / om 't Water in te proeven.
Basilius. Te proeven 't water Heer?
Sig. 't Gesicht ons wel bedrieght.
Ick cureer na mijn wijs / de proef my selden lieght.
Manuella. Mijn Heer ick vrees' dat u het water sal staen tegen.
Sigism. Acht ick u vryer ben / en u so ben genegen /
Wat van u Lichaem komt my gantsch niet tegen-staet.
Hy proeft. Doctoren zijn niet kies. Het water is niet quaed /
't Gevalt my wel [1]).
Const. Mijn Heer / so ghy het vol wilt schinken
Op haer gezonlheydt sal ick 't met een teugh uyt-drincken.
Sigism. Wat zeght ghy Joffrou / sal ick schencken Constantijn?
Manuella. 't Is zotte klap / want hy wel roemende soud' zijn
Mijns waters-dranc.
Sig. Nochtans is dit zijn liefdensproeve.
Manuella. Geen proef van Liefde ick van Constantijn behoeve.
Sigism. So hebt ghy proef genoegh?
Man. Van zijn lichtvaerdigheyd
En armelijck verstant.
Const. Wat ist dat Joffrou zeydt?
Manuella. Dat ick u seer bedanck voor dese Liefdens-teken.

(N.B. Bij dit gesprek zijn de jonge heeren en jofferen tegenwoordig.)

Na Sigismunds vertrek zingen allen zijn lof, waaruit weder een echt Rodenburgsch gesprek over de deugd ontstaat. —

1) Volgens Cats (Twee en-tachtigj. leven; Werken uitg. Feith, dl. 19, blz. 195) komt Asklepios de lof toe, dit uiterste van autopsie werkelijk te hebben toegepast; zijne bron, die hij niet noemt, zal ook R. bekend geweest zijn — of Vennekool.

Sigism. in gewone kleeding ontmoet Constantijn, die met hem vechten wil, maar zijn »geweer'' verliest en de vlucht neemt.

Philomella, minnenijdig op Sophia, steekt zich in manskleêren om haar gesprek met Arter te beluisteren. In plaats van dezen komt Terens, dien zij inderdaad bemint; en daarna Arter, die op Ph. verliefd is. T. en S. kussende af; Ph. speelt echo op A's alleenspraak; opheldering; kussende af. — Justiniaen en Simonia gaan samen door. — Manuella's ouders willen haar aan den dokter geven, die zich nu ontmomt als Sigismund. De vader trekt de moraal:

Den Doctor men verkeert voor Sigismund aensagh [1]) /
Doch *Chi Sara Sara*, want *Deughde veel vermach.*
Dus wenschen wy hun Deughd' in Deughd' [2]) mach syn groeyende
Ghelijck d'herten syn vereent / uyt yver, *in Liefd' bloeeyende.*

Naar allen schijn heeft meester Steven Vennekool de hoofdhandeling met haar medische bijzonderheden aangegeven en Rodenburg het overige naar zijn gewoonte er aan geflenst. Maar meester Steven heeft die handeling wel niet zelf gevonden. Zijn bron was vermoedelijk een Italiaansche novelle; althans dat jonge heeren in 't dagelijksch leven geen degens, maar dolken dragen, is zeer bepaald Italiaansch; en de vermomming als doctor kàn ten minste zeer goed Italiaansch zijn.

Aurelia treur-bly-eynde. Hs. der stads-boekerij te Haarlem. Opdracht aan »vaders en beheerders van het Wees- en van het Oudemanhuis te Amsterdam. get. »Chi sara sara. Op het Casteel van Nassau buyten Brussel den laesten Octobris 1632'.

Omdat het stuk ongedrukt is, willen wij de handeling uitvoerig bespreken. Personen zijn:

---

1) Weer een van R.'s krankzinnigheden; men heeft immers juist omgekeerd S. voor een dokter aangezien!

2) Lees *Deughde,* daar anders het al vrij hooterige vers niet eens het vereischte aantal lettergr. heeft.

Koning Argonthonus.
Koningin Terentia.
Princesse Aurelia.
Prince Charisius.
Hertoch Aristarchus.
Theophilus n. b. desen dient ongebaert te zijn.
Palamedes, Nicander, Ortelius, Hippolitus } edelluyden van Coning Arg.
Pirot een aerdich moorken.
Pirotte een aerdich morinneken.
Lentellus, Silvio } twee herders.
Eerste dienaer van Theophilus.
Pantellus een herdersknecht.
Scherprechter.

Koning, koningin en gevolg bevinden zich op jacht. Charisius en Aristarchus (beiden verliefd op Aurelia) krijgen twist.

Ar. Onwaerheyt.
Char. Dats geseyt alsof het waer gelogen.

Uitdaging [1]). De anderen verzoeken Aur. het tweegevecht te beletten. Dit gelukt echter niet; in drie »vertooningen" zien wij éérst het oogenblik vóór 't begin van 't gevecht; en als dan de gordijnen weêr opengaan [2]), hebben beiden elkander doorstoken, »dat men de geweeren after de lichamen door ziet steken" [3]), wat hen echter niet erg schijnt te hinderen; want in de 3e staan zij nog op hun beenen en geven elkander de hand.

Aurelia houdt alleenspraak, natuurlijk over en tegen het

1) Dit zou aan vertaling uit het Spaansch doen denken, zoo niet uit Huygens zedeprint „Een sot hoveling" bleek, dat ook voor den Nederlandschen man van de wereld in die dagen het *Ghy liegt* een tweegevecht onvermijdelijk maakte.

2) Over de inrichting van zulke vertooningen zie Wybrands, het Amst. Tooneel.

3) Ieder die schermen heeft geleerd, weet dat zulk een gelijktijdig doorsteken alleen mogelijk is bij volstrekt ongeoefenden; zoodat Rodenburgh wel eerst een kunstbroeder van zijn Mr. Adolf had mogen raadplegen. Blijkbaar was het ridderlijke handwerk hemzelf vreemd.

tweegevecht. De koning dringt haar aan tot huwen; zij antwoordt met een spreuk, blijkens kantteekening ontleend aan la Noue; zijn naam wordt ook genoemd, rijmshalve uit te spreken Nouwe. Alleen gebleven, uit zij hare standvastige liefde voor Theophilus.

Charisius te bed liggende droomt, wat weder aanleiding geeft tot drie vertooningen. Wakker geworden overdenkt hij zijn droom; en haalt daarbij alle zeven wijzen aan.

Theophilos besluit zich als vrouw te vermommen om Aurelia te naderen. Hij ontmoet Lentulus, die arm, vader van 9 kinderen, en toch tevreden is. Aristarchus houdt, in een leunstoel gezeten met de hand op een doodshoofd, bespiegelingen over de ijdelheid der wereld — weder een »vertooning". De hovelingen bezoeken hem en dragen hem, daar hij flauw valt »binnen", zegge af. Aurelia houdt alleenspraak in strofen van dezen bouw:

–⏑–⏑–⏑–⏑ (2 m.) } 2 m.
–⏑–⏑–⏑–

rijmend *aabccb*. De hovelingen brengen haar bericht van Aristarchus vurige liefde, blijkend uit zijn flauwte. (Wie doorstoken is, kan ook wel zonder vurige liefde flauw vallen, zou men zoo zeggen; en waartoe te vertoonen wat toch verhaald moet worden? of te verhalen wat reeds vertoond is?)

Pirot dient een boerin aan, die zich ontmomt als Theophilus; omhelzing, gesprek en gebed NB. in elkanders armen. Zij besluiten dat T., om steeds dicht bij haar te zijn, zich bij 't hof zal aanbieden als barbier.

Lentellus vindt zijn dochter door Pantellus onteerd; Silvio raadt hem aan, te klagen bij den koning. Koning en gevolg gaan weder op jacht; »dit moet zeer haestich geschieden", zegt de tooneelaanwijzing. Aurelia houdt alleenspraak, bloedt uit den neus »dry droppelen die zy vertoont", en gaat binnen. Lentellus en Silvio komen den koning opwachten; de koning komt met koningin en jagers terug en neemt L.'s verzoekschrift aan.

Aur. en Th. spreken af, dat hij zich Silentio zal noemen. — De koningin spoort den koning aan, Pantellus te doen halsrechten. Hun gesprek komt op Aurelia, die nog altijd noch Charisius, noch Aristarchus huwen wil; de koning blijkt te weten, dat haar hart Theophilus verkoren heeft. De prins en princes van Albel (van wie men verder geen woordje hoort) worden aangedieud; de koningin gaat hen ontvangen. Koning alleen; besluit Aurelia liever te dooden dan aan Theophilus te geven. — Aurelia houdt alleenspraak a. v., den zakdoek met de 3 druppels in handen; koning en koningin bezoeken haar; koningin vindt aderlating noodig. — Koning alleen: Silentio moet haar laten doodbloeden. — Silvio bericht Lentellus, dat Pantellus zijn eerste verloofde (van wie nog in 't geheel geen sprake geweest is) moet huwen.

Aurelia »liggende op haer bedde onder een koninglijc pavelloen", houdt alleenspraak a. v.; Silentio-Theophilus komt; omhelzing; vertelt, dat haar vader hem 4000 »gou pistolen" beloofd heeft; hij zal de aderlating in schijn verrichten. Dit geschiedt in 't bijzijn der ouders. De koning wandelt over 't tooneel; »hier verschynt een yselyke duyvel, die hem somwylen volgt en somwylen stil staet;" daarna verschijnt »een vrouw afbeeldende het gemoedt." Silentio verklaart, dat Aurelia doodgebloed is. De koning toont diep berouw. »Daer is noch leven in" zegt Silentio nu (vergelijk Vrou Jacoba); en zij bevestigt dit, door te ontwaken. De koning wil alles doen, wat zij verlangt. Charisius en Aristarchus, op haar verzoek ontboden, worden op 't tooneel gedragen en door haar bewogen tot belofte tevreden te zullen zijn, al neemt zij geen van beiden (gesprek in strofen a. v.). »Wyl dat de koning en de koningin dese haer (bed)gordynen sluyten, so sluyten de toneelsgordynen."

Lentulus en Silvio bespreken de a. s. onthoofding van Pantellus. — Theophilus »seer kostelyck gekleet, hebbende by hem ses dienaers", laat zich aandienen bij Palamedes (waartoe?); alleenspraak gevolgd door bericht: dat P. hem wacht.

Pantellus in de gevangenis, wordt afgehaald om te sterven.

Vertooning: »een engel toonende hem een dootshooft", 't gemoed (a. v.) en geloof, hoop en liefde.

De hovelingen bespreken 't a. s. huwelijk van Theophilus en Aurelia.

"Vertooning waer Pantellus onthooft werdt. Doch zoude zeer goed zyn, dat de onthoofdjng daedelyck [1]) geschieden, 't hooft van Pantellus afgegooten [2]) synde en door de scherprechter afgehouden werde, gelijck seer aerdich geschieden, in mijn werck van Rodemond. En by aldien dat het in sodanige voegen geschieden, om meerdere schrick te geven, soude ick goedt vinden, dat als 't hooft afgehouden sal wesen, dat de Scherprechter het opneemt en vertoont aen de aensienders seggende:

Scherprec (sic) Dit is een eerdiefs hooft hetgeen hier is gevallen,
Laet dit een waerschouw zijn en voorbeeld voor u allen.
De gordijnen sluyten."

Koning: alleenspraak vol berouw, gevolgd door gebed; ontvangt een brief van Silentio (proza) in denzelfden geest, berichtende dat hij Europa verlaat. (Hoe klopt dat? De koning weet immers reeds, dat Aurelia niet dood is? en heeft reeds in haar huwelijk toegestemd?)

Pirot en Pirotte komen »yder met een simbelle oft roode houten ringen met rinckels", dansen en singen een lied met refrein:

Dat de vreese Godts en deught
Hebben eyndelyck alle vreught.

Drie vertooningen: huwelijk, kroning, trouw zwerende gemeente; zang en dans a. v.

Theophilus sluit:

Wy danckbaer willen zijn In liefd' bloeyende ijver [3]).

Een bron van dit stuk heb ik niet kunnen vinden. Het bedrog met de aderlating zou wel passen in een Italiaansche

---

1) d. i. werkelijk; hier natuurlijk: schijnbaar-werkelijk.

2) Versta: afgevormd in was.

3) Zinspeling op de toen pas voltooide samensmelting van Academie en Camer; zie Jonckbloet.

novelle; maar het tweegevecht niet. Misschien is de stof eigen vinding in dien zin, dat ze saamgeflanst is uit herinneringen aan vroegere werken. Immers de jacht doet aan *Keyser Otto en Galdrada* denken; de naijverige minnaars aan *Melibea*; de vermomming als heelmeester aan *Sigismund en Manuella*; de zwijgende sinnekens (want zóó moeten wij den »duyvel" en 't »gemoedt" opvatten) aan de geesten in *Mendosse* en *Hoecx en Cabeljaus*. Des konings berouw op 't valsch bericht, dat zijn gruwelijk bevel is volvoerd, is blijkbaar gevolgd naar 't bekende verhaal omtrent Frank van Borselen, dat R. later te pas zou brengen in *Vrou Jacoba*. En de bijhandeling, die letterlijk niets met de eigenlijke te maken heeft, niet eens komisch tusschenspel is, heeft R. buiten twijfel, indien hij de hoofdhandeling van elders ontleend heeft, er in gelapt — naar allen schijn alleen om nog eens weêr een onthoofding op 't tooneel te brengen. Op zichzelve beschouwd, doet zij eenigszins denken aan *Hoecx en Cab.*

Mays Treur-bly-eynde Spel op de Reghel: In Liefd' Bloeyende Yver. Ghespeelt op de Amsterdamsche Camer, den 11 Junij 1634. — De opdracht begint: »Aen den Erentfesten, Achtbaren Sr. Iohan Bets Rodenborgh, Mijn waerde en lieve Broeder. Door 't versoeck van de lofwaerde, kunst-rijcke Mercuur-lieverts, beheerschers der Gildebroeders-Kamer *In Liefd. Bloeyende Yver* [1]) verzocht U.E. yets mijns gheringe werckx teghens de *May-Maendt*. (enz.). Get. Op 't Casteel van Nassauw buyten Brusel (sic) 1633. V. E. Gunstighen Broeder Theodor Rodenborg."

Dat dit stuk »eigenlijk in 't geheel geen intrigue" heeft, zooals Jonckbloet zegt, is te sterk, al is ze zeker magerder dan in *Wraekgierigers treurspel* enz. Centilius bemint Theodora zonder wederliefde te vinden; Emilia, door Felix verleid, ver-

1) Hier blijkt weder, dat hij de Academie beschouwde als opgelost in de Camer, niet omgekeerd (Verg. Jonckbloet-Honigh III, 185 vv.); en dat hij met het bestuur destijds op den besten voet stond.

liest hem, daar hij zijn liefde Theodora aanbiedt en verhooring vindt — na eenig tegenstribbelen, waarbij zij R. aanhaalt »In 't Treur-bly-eynds bedrijf van zijne *Manuell'*" en hem raadt dit boek te lezen: hij zal er »veel stichticheyden" in vinden. — Volkaert bemint Emilia, die hem natuurlijk moet afwijzen, maar als vriend aanvaardt en na een (weder goed geschilderde) aarzeling met haar droevig geheim bekend maakt, waarop hij zweert haar te wreken. Reynhert bemint almede Theodora; en wel zoo vurig, dat hij haar afbeeldsel aan een boom hangt en aanbidt, waarover zijn vriend Adriaen hem berispt. Een paar goede trekken: hij antwoordt op Adriaens godsdienstig en wijsgeerig betoog slechts: Ick Theodora lief! en na voortzetting:

'k Beken / vrund Adriaen / ghy wijslijck hebt ghezeydt.
Adr. Bedaerdt u dan.
Reynh. Helaes!
Adr. Bedaerdt.
Reynh. Hoe? my bedaeren!

»Die Inconsequenzen der Leidenschaft" [1]) zóó te schilderen waagt een dichter van R.'s rang zelden en slaagt bijna nooit.

A. is echter bereid om hem te helpen Th.'s liefde te verwerven, o. a. door voor haar huis een »Meyboom" te planten. Dit blijkt evenwel valsche vriendschap, daar Adriaen zelf ook Theodora bemint (waarom hij dan niet weigert R. te helpen is niet duidelijk). Felix heeft hetzelfde voornemen opgevat; en vertrouwt het A. toe, die althans zoo eerlijk is R. niet te verraden, maar beweert eerst den volgenden nacht te kunnen helpen, waarmee F. genoegen neemt. Theodora houdt in alleenspraak »wandelende seer aendachtelijck over het Tooneel" een gloeiende lofrede op Amstels Maeghde-Rey:

... O Perlen van Europa! } [2])
Ick, als u dienares, geringe Theodora, }
Pronck met u hoogh gerucht; bral met u glorijs naam!...

1) Grillparzer.
2) Van dit halfrijm op z'n Spaansch heb ik anders bij R. geen voorbeeld gevonden.

De Spaensche loome sloof / de wulpsche Romaynnin /
De Vrancksche Hovelin [?] / de schoone Brittannin /
De Poolsche veynsteres / de zuchtende Deninne /
De hooghe Duydtsch' pralin / de woeste Yrlandinne /
De Schotse Rammelster / en anderen noch meer /
Die comen vry / ick zegh / en buyghen voor u neer /
Om leeren vlijticheydt / en deftigheydt in zeden /
Goed rondheydt in ghespreeck / en raddicheydt van leden /
Mewaerdich in bedrijf / by yder aenghenaem /
Mits in u hooghe school daer vindmen 't al te zaem /
Daer vindmen wackerheydt / en eerbaerlycke staticheydt /
Met wercklyckheydt van gheest / door deuchds bestieringhs maticheydt /
Aen alles slaende handt / met naersticheydts ghelaet /
Als Dienstbood' binnen huys / als Joffrou op de straet.

Doet reeds dit aan Cats denken, nog meer de waarschuwing en de vermaning aan de Jonghelinghen, die er op volgen. — Zij wordt gestoord door Centilius »in Raetelaers ghewaedt raetelende en roepende elff het die klock elleff", die haar in dezen schijn komt bezoeken. Zy vryen »zeer eerbaerlijck"; dan »Beyde binnen" en we zijn op eens in Emilia's slaapkamer. Natuurlijk overdenkt zij haar leed; wat men bij R. minder zou verwachten, is de tooneelaanwijzing: »Zy vlieght van 't Bedde in haer hembt." Volckaert komt met muziek een meiboom voor hare deur planten. »Zy kleedt haer onder 't ghespeel" en laat hem binnen. Hij vraagt en verkrijgt haar ten huwelijk. »Beyde binnen" en we zijn weêr op straat, waar Reynhert met Adriaen, speelluyden en dienders, allen gewapend en gemaskerd, Theodora dezelfde hulde komen brengen. Maar ook Felix komt dit doen; verliest in 't natuurlijk volgend gevecht linkeroog en rechterhand en vlucht [1]).

Hier is doorheengevlochten een vrijerij van vijf paar »landknechten en land-meysjens" die telkens optreden als een soort van rei, nu eens met bloemen bekranst, dan met boerengereedschap beladen; en spreken in de beste verzen, die Rodenburgh ooit geschreven heeft.

1) Een hand afhouwen, die niet op een blok ligt — hoe kan dat? en hoe kan een zoo zwaar gewonde nog vluchten?

Het is onbegrijpelijk, hoe de man, die in zijn zesvoeters (in dit stuk even goed als elders) de maat erger verwaarloost dan de ergste Nieuwegidsers, en van snede in 't geheel niet schijnt te weten, een veel moeilijker vorm aldus heeft gebruikt:

Roel. Immer dacht ick ghy zoudt neyghen
Om te maecken u mijn eyghen,
Gh'lijck als ick u eyghen ben.
Ael. Ick ontken,
Dat ghy zoudt mijn eyghen wesen,
Want ick zeyden u voor desen,
En zegh noch, ick niemandt wil:
Roel. Oft ghevil(,)
Dat ghy raeckten aen 't beminnen(,)
Zoudt ghy my dan niet bezinnen,
Die u reyne liefde draeght?
Ael. Dat's ghevraeght,
Antwoordt mooght ghy niet verwachten,
Heelen wil ick mijn ghedachten,
Die gheheymnis blyft by my.
Roel. Seghtse vry,
Laet my u gevoelen weeten,
Of ghy kunnen zult vergeeten
Die(,) die u verzocht ter eer.
Ael. Nimmermeer;
Want ick blijf aen u verbonden,
Nae ick heb u liefd bevonden;
Doch wie weet oft liefde is?
Roel. 't Is ghewis,
Reyne liefde zonder terghen
Van de lust, of yets te verghen
't Gun u eer bevlecken mocht.
Ael. Soo ghy 't zocht,
Weynigh was daar aen bedreven,
Want u eysch door mijn niet-geven
Maekt u zoekingh vruchteloos.
Roel. Reyne Roos,
Waerde Maghet, oft gheluckten,
Dat u lievert u afpluckten
Van u Rooselarens stam!
Ael. Oft zoo quam,

Sal ick moghen oock verwachten,
Dat ghy minder my zult achten
Dan, als nu ghy my niet hebt?

Roel. Niet ghe-ebt
Sal myn liefde zijn; maer vloeyen
En door 't hebben meerder groeyen,
Ja vermeeren daeghlycks meer.

Ael. 'k Twijffel zeer;
Sien wy niet, als 't Roosken geurich
Is gepluckt door handen keurich,
Dat de waerde gantsch vergaet?

Roel. Dat is quaet;
Als de plucker in 't gheweten
Roosen pluckingh wil vergheten,
Is hy het ghepluck onwaerdt.

Ael. 't Openbaert
Daeghlycx door het wedervaren,
Dat men op de Rooselaeren
't Roosken alderwaerste acht.

Roel. Niet verwacht,
Dat mijn pluckingh yets zal hind'ren,
Noch mijn liefd in yets vermind'ren,
Soo ick 't lieve Roosken pluck.

Ael. 't Waer geluck;
Maer dat luck is schaers te vinden;
'k Wil my aen 't gheval niet binden —
Daerom "Neen" ist best gheluyt.

Roel. Lippen sluyt.
Hy kust.

Wel zijn we hier, ofschoon vrij ver van Sidneys Arcadië, toch nader bij Cremers Over-Betuwe dan Breederoos Amstelland; maar daarvoor was Rodenburgh een dichter van hoogeren aard (ik zeg niet: van hoogere gaven), dan de schepper van Bouwen Langhlijf en sinnelijcke Nel. Trouwens ook deze idealiseert; daarvoor was hij kunstenaar. En de grens tusschen ideaal en conventie heeft R. zeker nergens beter in 't oog gehouden dan hier, waar het juist — zou men zeggen — 't moeilijkst was. Is de reden niet dat hij bij uitzondering eens niet heldhaftig, maar natuurlijk bedoelde te zijn? En wat den vorm betreft, heeft de korte slagregel een werking, die mij doet betreuren

dat Vondel niet méér gesprekken in lyrische maten heeft geschreven.

Het slot is als te verwachten was: huwelijk in »vertooningh", (opgeluisterd door de tegenwoordigheid van Cupido e. a. goden), van de vijf landelijke paren en van Centilius met Theodora en Volckaert met Emilia — dit laatste wordt handig en ten deele aandoenlijk goedgepraat; maar *blijft* stuitend, voornamelijk omdat zij zoo breedvoerig over haar ongeluk heeft uitgeweid en het daarbij herhaaldelijk onherstelbaar genoemd. Hoe veel kiescher heeft de nederige naamlooze dichter van Sandrijn denzelfden toestand behandeld!

Vrou Jacoba, Erf-Gravinne van Hollandt etc. Historiael-Treur-blyblyvende [1]) (sic). Opdr. aan Gerrit Schaep, Schepen enz. (door drukker? get. Chi sara sara); en bovendien aan Michael le Blon, destijds gezant van Zweden in Engeland, ondert. Rodenburg, gedagt. Op 't Slot Nassau buyten Brussel den 22 Jan. 1638 (volgen al zijn titels). Wij willen dit stuk, het laatste woord zijner hooggebroosde Muze, uitvoerig beschouwen.

1e Bedr. Jacoba opent (in navolging van Seneca?) het stuk met een bespiegeling over haar levensloop — de jaartallen staan er op den kant bij. Twee gezanten van hare moeder brengen haar geschenken. »Alle de Hof-Eedelen leyden de Ghesanten in, benevens de Graef van Meurs, Vranck van Borsele en Ian Burgh-graef [2])". Na vertrek zendt zij haar »Kamerlingh" Willem de Bie naar Burgh-graef om geld te leenen voor geschenken aan de gezanten; houdt alleenspraak in strofen — als Aurelia — die, zoo ze eerst in 1637 geschreven zijn, bij vergelijking met *Maysspel* achteruitgang aanwijzen; en gaat ter jacht.

Theantomo »Kamer-Joncker" houdt zijn ambtgenoot Walterus

1) Die nauwkeurige onderscheiding doet denken aan Polonius' indeeling der tooneelstukken (Hamlet, Act. II, Sc. II); maar Shakspeare bedoelde spot; en R. vond zichzelven zeer ernstig.

2) Die niet in de lijst der „bedryvers" voorkomt; trouwens zwijgt en alleen hier optreedt.

een college over de Bataviers, waartegen Jan Wagenaar niets zou ingebracht hebben. De Bie komt met leege handen terug, bij hem »Vranck"; gesprek over ... de munten bij 't huis te Britten opgegraven. Zij en Meurs gaan »haer Hoogheyt" opzoeken tot Loosduynen. — »Kluysenaer, lesende in een Boecxken, knielende, en 't lesen latende spreekt" een bespiegeling van de ijdelheden der wereld, door Silla (Staet-Ioffrouw van Jac.) beluisterd. Volgt stichtelijk gesprek, om 't welk voort te zetten zij gaan 't saem wandelen in 't Bosch.

En dan een merkwaardige tooneelaanwijzing:

„V. Jacoba komende van de Iacht, de Heeren Ghesanten met hun Dienaers, Graef van Meurs, Vranck van Borsele, Jan Burgh-graef, De Bie, Theantomo, [1]) Walterus, Silla en Dolabella, [2]) 'k segh Dolabella alleen, en Silla niet, overmits zy by de Kluysenaer is."

Jacoba verzoekt Meurs de gezanten 't huis te Voorburgh te laten zien; en onthaalt hen op een betoog van zijn oudheid. Met de Bie alleen gebleven, verneemt zij, dat hij vruchteloos bij Burgh-graef heeft aangeklopt; en zendt hem naar Borsele. Bespiegeling over 't vernederende van haar toestand in alexandrijnen (niet de slechtste, die hij geschreven heeft):

Hoe seltsaem dat met my de wercken van de tijt
Staegh woele in onheyl / geen meerder quel ick achte /
Noch grooter ongeneught in een Princesse brachte /
De swieringh van 't geval / dan als de tegenspoet
Haer met haer Onderdaen / in kleenheyt vallen doet.
„Een Princelyck gemoet / het Prinsdom soud vervloecken:
„Als ongelucx bedrijf / een Prince dringt te soecken.
„Hulpreyck aen d'Onderdaen / en namentlijck in 't kleen:
„Want in de grootheyt ist voor Princen algemeen /
„Maer 't kleen breeckt de achtbaerheyt / en 't is 't ontsichs verhinder,
„Vermits de meerder doet / versoecking aen syn minder /
„De minder siende / dat zijn meerder hem van noot
„Heeft / acht zyn meerder kleen / en waent sich selven groot /

1) Doorloopend *zóó* geschreven; maar waar de naam in 't vers komt, blijkt het vaak te moeten zijn Theantonio.

2) Ook een Staet-Ioffrouw.

„Soo dat de meerder meer verliest door 't kleen ontdecken /
„Als 't gunt de minder doend' / de meerder kan verstrecken
„Dees redenerings spraeck / Jacoba niet behoeft
Te bruycken want 't bedenck / helaes! haer meer bedroeft [1])
enz.

Silla dient Musicijns aan; volgt alleenspraak in strofen:

„Als ick 't gevallens hoop,
„Van 't wereltsche beloop
„Beradich wil aenschouwen,
„En Christlijck t'onder-win,
„So moet ick wat ick vin
„Voor 's Hemels werken houwen.

Enz. nog zeven zoo; en dan: »Hier begint de Muzique binnen, en midlertijt leest V. Iacoba in een Hant-boecxken."

De Bie brengt het uit Gouthoeven bekende bescheid, waarop hem gelast wordt twee gouden halsketens voor de gezanten te koopen. »Beyde binnen."

Theantomo houdt alleenspraak (in strofen a. v.) over zijn versmade liefde tot Silla. Zij komt en deelt hem haar voornemen mede, in 't klooster te gaan. »Beyde binnen."

Jacoba houdt raad met van Meurs en Borselen, »omdat de hoofden weêr opsteecken, Des Hoecx en Cabeljaus." De gezanten ontvangen hun halsketens. Jacoba blijft alleen met B.:

Stadhouder blijft ghy hier 'k heb u te seggen yet /
Als een Princesse in haer onderdanen siet
Een will'ge wil ten dienst / g'lijck in u is bevonden /
Door 't geen ghy door de Bie mij vaerdigh hebt ghesonden /
Soo stijght de gunst in 't hooghst van u Gravinne Vrouw /
En tot herken uws dienst ick my verplicht oock houw;
Ja wenschte dat ick mocht na waerde u vergelden /
Maer glijck de tijts geval mijn strickte kortheyd stelden /
Gebreeckt de wil vermoogh.

1) Na 15 regels zonder: „, komen er nog 20 met. Wat die teekens beduiden, is duister. Een aanhaling vormen boven gegeven regels niet, daar Jacoba's naam er in voorkomt. Die „ staan ook voor de alleenspraak van den Kluizenaar, waar men ze zou kunnen beschouwen als aanduiding dat hij leest, indien er niet uitdrukkelijk gezegd werd, dat hij 't niet doet.

Vranck. Helaes! me-Vrou gewis
Dat dit de kleinste proef mijns groote neygingh is/
Want wensche dat ick mocht in grooter sulcx betoonen/
Soo 'k tot yets nutbaer ben u Hoogheydt wil verschoonen
U Dienaer niet: want hy sal stadich zijn ghereet/
Gheen trouwer onderdaen noyt will'ger dienste deedt
Als Borssele/ hoe wel de minste van hun allen
Bruyckt my/ genaed'ge Vrouw/ het zy in wat toevallen/
Want ick mijn wesen en mijn haef/ volcomen acht
U Hoogheyds gantsch te zijn.
V. Jac. 't Is meer als ick verwacht.
Verschuldigen ick wilt na tijdts gelegentheyden/
Maer nu mist my de macht: gelijck ik voren seyden/
Doch macht heb ick mijns selfs/ en ghy my oorsaeck geeft
t' Aenbieden u mijn selfs/ vormits u heusheyd heeft
My danckbaerheyd verplicht/ en soo daer yets mocht wesen
't Gun in my selfs bestaet/ versoeckt my sonder vresen/
Van weygeringh/ vermits ick merck dat in u hert
Een Adelyck gemoed/ in daed bewondert wert/
Meer dankbaerheydens proef Jacoba niet kan gheven.
Vranck. U Hoogheyd veel te hoogh mijn dienste wil verheven.
V. Jac. Te hoogh en kan 't niet zijn/ dus op myn seggen let/
Bedenct mijn woorden wel/ 'k ga na mijn Cabinet.
Vranck. De woorden zyn seer milt/ onluckige Graefinne/
Ramspoedige Lands-vrouw! verlaten Hertoginne/
Bevalligheyds Thresoor/ en heusheyds winckel-toon.
Die waerdig zijt/ ick sweer 't: 'n Imperiale Kroon
Te stellen op u pruyck. Heylsame Batavieren/
Door redenen ghy mocht met Lauweriers vercieren
't Blasoen van u ghewest/ en boogen dat ghy zijt
d'Uytmunsteres geheel des eeuws van onse tijdt/
Vermits een Paragon beheerschter is uw's landen/
Hoe wel helaes! geboeyd aen onlucx reecksens banden
Van veel rampspoedigheyd: doch haer hoogmoed'ge hert
Door 'r kribbige geval gantsch niet verflaut en wert.
Maer g'lijck de Palm staegh rijst/ hoe seer men haer wil drucken/
Soo stijght u Lands-vrouws gheest noch boven haer onlucken/
Beboert 't gevals getuyl/ gelaten alles torst/
Hoe vinnich de ramspoed haer oock aentasten dorst/
Haer seggen 'k overweegh/ wat soudt sy willen seggen
Met dat gespreeck/ dat of ick haer te voor mocht leggen
Yets dat alleen bestaet/ en gantsch haer selven raeckt.
't Is vreemt/ vermits d'uyt-legh en kan niet zijn gemaeckt/

Ten waer men plaetse gaf tot yets / 't geen dient geswegen /
Want soo ick 't een besluyt / het ander strijt daer tegen /
Doch haer bevalligheyt / haer wesen en gelaet /
En het uytmuntend schoon: als natuers over-maet
Tergt my: hoe tergt? het tergt. Soud ick my laten tergen?
Van Borsele bedaert! soud ghy haer durven vergen
Yets dat nae liefde dringt? yets dat nae liefd' gelijckt?
En waerom niet? ach neen: helaes! voorbeelding wijckt,
Ontslaet u van de tocht / om sullicx te beginnen /
Waerom? men sach een Prins wel liefden een Herd'rinne /
Waerom ick niet me-Vrou? 't waer een vermeetle daed /
Dies dit bedrijf vereyscht insicht / en voor-beraed. *Binnen.*

Men zal toestemmen, dat een dergelijke toestand in de zeventiende eeuw dikwijls minder kiesch is geschilderd, vooral door Rodenburgs Spaansche en Engelsche voorgangers; en ook dat de versbouw hier bij vroeger vergeleken, weêr vooruitgang toont.

Theantomo bespiegelt huwelijk en kloosterleven (in strofen van zes drie- en vier-voetige trocheeën) zeer algemeen-christelijk en zeer verstandig — wat hem niet belet te besluiten tot zelfmoord; de kluizenaar komt juist bijtijds om de uitvoering te beletten en belooft met Silla te spreken.

Tweede bedrijf: Borselen alleen, uit zijne liefde voor Jacoba — »binnen." Vrederick en Gijsbert, twee Haagsche burgers, brengen op zijn last »wilge boomen" — en redekavelen over adeltrots en burgerverdienste, als achttiend' eeuwsche volksverlichters. B. ontvangt de boomen en zendt de dragers weg.

De uur sal haest genaken /
Dat myns sons stralens glans zal boven d'aerd geraken.
Ach Borssele! nu sult ghy proeve moeten doen /
Dat schreum u niet beheerscht; maer dat ghy u sult hoen
Voor taet'ring in 't ghespreeck: mets u zal overhooren /
Het beeld 'twelck door natuer alleenlijck was verkooren
Als een uytmuntend werck / want ick g'loof sy de tweed'
Goddinne *Pallas* is / en op haer helm sy meed
Een haens hooft heeft gestelt / als strydbaer en kloeckmoedigh
Als 't ongeval haer plaeght met rampspoet overvloedigh:
Haer blickend gouden helm met Olijfstack gekroont /
Haer wijsheyt en vernuft / afbeeldelijck bethoont:

Haer bruyne Leeuws gesicht [1]) / haer uyl en spitse pijcke
Haer schilt 't *Medusa* hooft / is alles als een blijcke
Des scherpheyts haers vernufts / en kloeckheyt in de daet /
Voorsight in 't overlegh / en wijsheydt in de raet.
O Pallasche Jacoob! besprenght met 's Hemels zegen:
De *Muses* ick nu smeeck, de *Muses* alle neghen /
Om als Staet-Nymphen hier te dienen op 't bancket /
Als *Pallas* mijn Goddin: haer in Staet-zetel set:
Tserpichore haer harp. En *Thalia* klught spelen /
Crato [2]) Veed'l en Luyt, *Calliope* zangs quelen:
Gebruycken hen g'lyck t'zaem terwijl Clio beschrijft /
Wat *Iupiters* beschick met Borssele bedrijft. *Binnen.*

Rodenburgh had blijkbaar de lofzangen nog in zijn ooren, die hij in Engeland op Elizabeth had gehoord en zelf nagegalmd in de voorrede van zijn *Trouwen Batavier* [3]) — zoo noemt hij ook Jacoba meermalen Paragon. — Maar de werkelijke Frank van Borselen zou zeker even vreemd hebben opgekeken als Langendijks Kamacho, ware hem verteld, dat hij zijn liefde zóó had geuit, en zijn lot aan Jupiters beschik toegeschreven!

Alleenspraak van Th. a. v. en dan:

Vranck van Borsele stelt een vertooning van een bancquet der Goden zijnde alle naeckten, twelk verschijnt recht als Vrou Jacoba zijn huys naerdert," en door Jacoba geprezen wordt. Vrederick en Gysbert handelen over haar verleden en vooral echtscheiding. Volgt:

Het Tooneel wert binnen verciert met willigen, en tusschen yder will'ghe wert een vergulde D gestelt en tegen dat Vrou Jacoba uyt sal komen alleen met van Borsele, so keert het Tooneel." [4])

Nog *acht* burgers voegen zich bij V. en G., tinnegieteren en gaan »binnen".

Volgt het bekende »dijn will'ge dienaer"; en weder een lof-

1) Zou R. zich de *aegis* aldus hebben voorgesteld?

2) Sic; l. natuurlijk *Erato.*

3) Jonckbloet-Honig III, 114 [1]). Wat zij er van verdiende, kan men nazien bij Campbell, De Puriteinen in Eng., Ned. en Amerika, vert. v. Maanen, I, 344 vv., en 436 vv.

4) Naar allen schijn draaibare tooneelschermen, misschien driehoekige, gelijk de περίακτοι der ouden; Wybrands, (Amst. Tooneel) en Kalff (Oud-Holland '98, 1 vv.) vermelden echter niets van dien aard.

zang, ditmaal zonder godinnen, maar daarentegen in veel gebrekkiger verzen; en dan openlijke liefdesverklaring, die zij (het dient erkend) weêr zeer kiesch aanvaardt:

Vranck . . . . .
U hooggeboren Vrou / u Princelijcke voet
Met herte buyging kus.
Vr. Jac. De hand die is u naerder.
Hy kust haer handt.

Aardig is ook de wijze waarop zij Meurs, die lont ruikt, op een dwaalspoor brengt:

Graef van Meurs, behaeght u 't booms cieraetsel?
Meurs. Genaed'ge vrou / seer wel: 'k acht dat ick raed het raetsel.
Vr. Jac. Bedenkt u wel / wat ist? Het is een spreuck vol zinn'/
Doet willigh deught.

Silla raadpleegt over haar voornemen den kluizenaar, maar krijgt geen uitsluitsel. — Jacoba overweegt:

Een Beyersche Vorstin: De Francx Dolfyn Dolfinne
En Hertogh Jans Gemael / Hol / en Zeelandts Graefinne /
Sal die ghehengen dat haer glory eclipseert?

(sic!!) en komt tot besluit op een grond, die bij de vorige kieschheid leelijk afsteekt:

Maer als ick overwege /
Dat Hertogh Phlips mijn oom / in 't minst niet is ghenegen /
Gheteelt van my te sien / om soo te erven 't lant
Na mijn aflijvicheyt / als naeste bloetverwant:
En seer veel hoon en trots van hem my is ghebleken /
Sal ick door vruchtbaerheyt my van den Hertogh wreken:
Van Bors'le / 't schijnt dat u gheluck geluckx toeval
Alleenelijck uyt mijn onlucken spruyten sal.

B. wordt in een alleenspraak gestoord door een opontbod van J. om meê te gaan jagen, waarin hij een goed teeken ziet. — Stichtelijk gesprek tusschen Silla en den kluizenaar: klacht over de bedorven tijden, plotseling overspringende in een lofzang op de:

.... leyders van de staet, Hooft-heerschers, Sorgedragers

waarbij blijkbaar bedoeld is, dat de tooneelspeler burgemeesteren en driemael twalef raden zou aanzien; en daarom de vraag rijst: of het stuk met zijn vaderlandsch onderwerp en voortdurende bewierooking der »Bataviers" (zegge Hollanders en allereerst Amsterdammers) niet bestemd geweest is ter vertooning bij de opening van den schouwburg, maar door Ghysbreght in de schaduw gesteld? En of niet deze teleurstelling, in verband met zijn klimmende jaren, Rodenburgh van 't tooneel af- en der stichtelijke poëzie toegebracht heeft?

Veel gheraes binnen met Hoorens-windingh, Vranck van Borsele komt lopende met een Valck op de handt uyt d'eene zijde van 't Toonneel, en Vrou Jacoba aen d'ander zyde.

Zij voelt zich vermoeid:

Vranck knielt op zijn rechter-knie, hebbende de Valck op zijn slinckerhandt, en Vrou Jacoba gaet zitten op syn slinckerknie.

Verklaring eindigend met omhelzing. — Silla overdenkt de zwarigheden van den echten staat; tot haar komt Theantomo als kluizenaar vermomd (natuurlijk herkent zij hem niet!!) om haar uit te hooren, en verneemt wat hij wenscht. — Walterus en Dolabella bespiegelen hof- en herdersleven op gelijken trant als Granida en Dorilea (maar op geen voeten of vâmen na in zulke verzen!).

Walt. Maer leest wat den Poët hier aerdichlyck op seyden /
'tZijn gulden woorden.
Sy leest en hy siet mede in 't Boeck. Midlerwyl verschynt een Vertooningh waer Vrou Jacoba heymelyck trout met Vranck van Borsele en Fama oft gerucht met Vleug'len en Trompette oversiet het schuyls-wys.
Walt. Is 't niet wyslyck gedicht?
Dolab. Is 't niet seer wel ghetreft? had ghy niet goet insicht
Op Hovelings doent?
Walt. 't Is Dolabella / aerdich
't Is kloeckelijck gherijmt de regulen sijn waerdich
In stael te sijn gesneen / op datse niet vergaen:
De rechte sin sijns geests hy duydelyck doet verstaen /
Geen duystre woorden bruyckt / g'lijck anderen wel plegen:
„Want sommige die zijn alleenlyck genegen
„Te proncken op 't ghedicht met duystre woords cieraet:
„Het geen de leesers geests verstant te boven gaet /

„Het schijnt dees Rymers daer in hebben hun behagen /
„Dat wy d'uytlegh huns sins hun selven komen vragen:

(Ziet dit op Huygens?) — Komt Theantomo, die van de zaak weet, maar niet durft spreken; alleen gebleven den toeschouwer vertelt wat hij reeds in vertooning gezien heeft; en Silla, eveneens gansch ontdaan, omdat hertog Filips reeds op komst is (geen vijf minuten eerder, moet men aannemen, is 't huwelijk voltrokken!)

Derde Bedrijf. Philips in woede roept den geest van Jacoba's vader op (die evenwel niet komt); en wil 't huwelijk beletten »al spildent levens oock;" twee raadsheeren brengen hem tot bedaren. — De tien Haagsche burgers tinnegieteren a. v. — Welgeslaagd heftig tooneel tusschen Jacoba en Philips, waarin hij haar noemt

G'lijck Napelsche Johann' in 't openbaer ontuchtigh /

en zij hem zeer tersnede zijn dertien bastaarden voorhoudt.

Jacoba (alleen) Doet alles wat ghy kunt.
Beletten sult ghy niet 'tgeen my den Hemel gunt.

Ph.'s raadsleden bespreken de noodzakelijkheid het huwelijk te beletten, omdat hij anders de erfopvolging verliest. Hij zelf geeft bevel Borselen gevangen te nemen. — De Bie en van Meurs bespreken den toestand: M. bespiegelt over Borselens geluk, te hoog om stand te houden. — Twee Haagsche burgers vertellen elkander, dat hij gevangen is genomen.

Vrou Jacoba, uytkomende seer verbaest en moet uyt haer Cabinet komen vermits dat sy onverselschapt verschijnt.
Ay me. Wat d'Hertoch doet! van Borsele gevangen!
Van Borsele geboeyt! helaes! oy me! hoe bangen
Benauden ziel Jacoob in dese boesem vint!
Wat kracht en wat gewelt den Hertoch onderwint!

enz., 47 regels; en verklaart van Meurs als haar vast besluit:

Al sou 't landt (Heer Graef) in oorloch g'raken /
Sal ick d'Hertoch ter trots / Borsel myn Echte maken:

(waarmeê R. geheel in zijn oudsten versbouwtrant terugvalt.) — Borselen in de gevangenis, alleenspraak (waarin een goede trek:

Jacoba's droefheid om zijn lot treft hem meer dan dit lot zelf.) — Philips besluit, ondanks bezwaren van zijn raden, hem te doen ombrengen.

Twee Haegsche Burgerinnen d'een haspelende en d'ander spinnende aen een out fatsoen spil spin-rocken

bespiegelen over der groote heeren staat- en baatzucht. Gysbert en Frederyck spreken van 't gerucht, dat Borselen zal moeten sterven. De vrouwen sporen aan tot verzet. Twee aan twee komen de ons bekende acht burgers er bij; en besluiten Ph. gevangen te nemen.

Fred. Laet ons hem tasten aen voor dat Borsel' aentast.
Haspelst. Wie wil de eerste zijn?
Gysb. Ick sal de eerste wesen /
Laet ons gaen all' gelijck. *Alle binnen.*

waarna de spinster zeer verstandig opmerkt:

De eerste sal eerst vresen.
Buurvrou / ghy vinden sult, daer niets sal zijn gedaen.
Hasp. So dat men op Gemeent niet vastelyck mach staen.

(Spreekt hier niet een geestverwant van Hooft?) — Borselen ontvangt van den Casteleyn de mededeeling, dat hij sterven moet; haalt dezen over te hove te gaan met bericht, dat het geschied is; en bereidt zich ter dood in een alleenspraak, waarin weder een (niet ongodsdienstig) wijsgeer, maar geen christen spreekt. — Philips vertelt van Meurs, dat het vonnis nu volbracht moet zijn. Deze houdt hem de gevolgen voor, hetgeen hem reeds tot berouw brengt; en *nu* komt (een gelukkige greep) de Casteleyn en doet zijn boodschap — met het bekende gevolg. Op raad van v. M. besluit Ph., Borselen graaf van Oostervant en vliesheer te maken, mits Jacoba afstand doet »van dese landen". — Theantomo komt ook eens weêr te voorschijn, ditmaal »in Kluysenaers gewaede". Silla, meenende den kluizenaar zelf voor te hebben [1]), belijdt hem dat zij Th. liefheeft, waaruit natuurlijk volgt:

1) Op dit punt laten alle personen van Rodenburgh zich zeer gemakkelijk bedotten, zelfs al kennen zij (zooals hier) de stem èn van den vermomde, èn van hem, dien hij voorstelt.

Sy hand-trouwen.

Th. Ick Sillaes ben.
S. En ick myn Theantomos Vrou /
Sijn wy twee nu niet een?
Th. Ach neen / wy sijn verscheyden.
Maer soo wy door Gods stuur ons wil eenwillich leyden
Soo sijn wy geestlyck een; maer in de lichaems twee /
Liefd waerde Silla / laet ons t'samen een gebee /
Aen d'Hemel doen op dat den Hemel ons verleene /
Dat wy in will' / en sucht tot zijnder eer / zijn eene.

't Gebedt sy beyde knielende.

Th. Nu ghy Alschicker hebt door Hemelsche genade /
Ons beyde hebt (sic) verleent: als schick uws heyl'ghe rade
Versaming in de Echt / stuurt ons voorts hoogen Heer /
Opdat wy leven niet tot ons / maer t'uwer eer:
S. Dus buyght de hertens sucht tot 'tgeen u mach behagen.
Th. En dat wy in de Echt ons na u Wetten dragen /
En woeckren u genaed / die ons de noodruft geeft.
S. Heer gunt dat d' Echte-staet by ons soo wert beleeft /
Dat wy in uwe vrees die mogen overbrengen.
Th. En wy in onse geest geen boos indring gehengen
Van slofheyt / oft' versuym te loven u gestaegh.
S. En geeft ons sterckheyt / Heer / soo ons een bitt're vlaegh
Verschynen moght / om die tot uwer eer te lyden.
Th. Laet ons in onse weelt niet al te seer verblyden /
Noch oock in ons' verdriet niet morren teg'n u Heer.
S. Laet ons in hooge staet ons selven houden neer /
En met de klene ons gelatelijck genoegen.
Th. En dancken u gestaegh hoe ghyt Heer oock sult voegen.
En soo ghy ons toevoeght echts-vruchten in dees staet,
S. Dat ghy die t'uwer lof en eer opvoeden laet /
En staegh u heyl'ghe Naem hoogh loven wy alt' samen.
Th. Heer gunt ons 't saligst' g'lijck wy u vertrouwen.
S. Amen.

(Ik meen hier een toon te hooren, die mij tegelijk aan het *Dagh-werck* en aan Vondels gebed voor de Remonstrantsche gemeente:

Bewaer, o Heer! bewaer d'onnoosle lammren-kooy!

doet denken; — en nogmaals betreuren, dat Rodenburgh zich niet tot de poëzie van het Nederlandsche huisgezin heeft bepaald.)

Vierde Bedrijf. Van Meurs haalt Jacoba over om hare landen aan Philips af te staan. In haar klacht is een goede trek van echt vrouwelijke overdrijving:

[Phlips] zal my dringen voorts tot bidde-broodens klap/
In plaets van silver bruyck / een arme houten nap/...

maar ook een groote dwaasheid:

Doch Tyran de Tyrannyen
Die dees verdruckte Vrou / door u bedwang moet lyen:
M'uytschrillen doen om wraeck uws Mariaensch bedrijf/

(R. heeft blijkbaar gedacht aan »Maraensch" en zich voor de maat veroorloofd er een i in te voegen. Maar hij heeft dan ook echt Rodenburgsch vergeten, dat eerst 130 jaar na Jacoba's dood de Nederlanders begonnen zijn de Spanjaarden »Maranen" te noemen en als toonbeelden van wreedheid te beschouwen. Of moet men lezen *Moriaensch*?)

Haspelster, Spinster en burgers a. v.; Hasp. vraagt of geen van allen Filips »met een pistool doodschieten" kan — in 1433!

B. wordt in vrijheid gesteld. Van Meurs kondigt J. aan, dat overdracht en afzwering door de gemeente [1]) heden moeten plaats hebben en 't huwelijk er op zal volgen. Zij komt tot gelatenheid:

Onluckige Graefinn' / ramspoedighst der Vorstinnen /
Doch door dit groote hert betracht ick t'overwinnen
Het ongelukx bedrijf / het ongeluckx gewelt:
„Want luckigh is het hert / twelck sich tevreden stelt /
„In 't geen den Hemel voegt / soo dit den Hemel schickten?
En of den Hemel woud / ick in 't onluck verstickten /
Soo winn' ick; want de will' des Hemels is voldaen /
Doet Christelijck *Jacoob.* door redelijck beraen /
Door wyse overleg; en zijt in alles duldigh /
„Want d'Hemel die en kan niet wesen in yets schuldigh /
„Den Hemel niet en doet als t'onser best en goet /
„So dat dit ongeluck u lucken wesen moet /

1) Het teekent den Amsterdammer van 't begin der 17e eeuw, dat nergens in dit stuk — waar 't toch zoo natuurlijk zou zijn — aan den adel eenige invloed wordt toegekend.

Sijn 't lucken? lucken sijnt; want dit zijn doch de wegen /
Die d'albesorger-heer door sijne schick wil plegen /
Om my te leyden door de Werelds ongeneught /
Die tijtlijck is / tot sijn geduur'ge / eeuwige vreughd.
Zy knielt. „*Schickt dan O Schicker Heer: dat dese Dienaresse*
„*De werels dorsten Liefd en tijtlijck yver*[1]) *lesse*
„*Door dijn*[2]) *genadens tocht, en innestraling vliet*
„*Van u genade; Heer; op dat Jacoba siet,*
„Niet op haer will' maer d'uw, Heer laet uw wil geschieden
„En dat ick myne wil en wensch geheel afvliede.
„Ja stel myn wensch en wil, in alles na u wil,
„Hoewel dat ick voor dees in eyghen wil vervil.

Een »Delfs Hooftman" komt haar vanwege de Heeren van Delft[3]) aanbieden Filips gevangen te nemen, wat zij in *deze* stemming natuurlijk afslaat. — B. komt.

„*V. Jacoba vlieght van haer zetel hem omhelsende*".
O heughelyck ghesicht! ach nu bedroefde ooghen
Verlicht u! Borsel nu.
Vranck. Mevrou! helaes! ontogen
Is my gheweest mijn heyl! *Vranck knielt aen V. Jacoba voeten.*
V. Jacoba. En my mijn zonnes licht.
Rijst Borsel.
Vranck. Ach! Me-vrou, het is u Borslens plicht /
Te buyghen voor 't Outaer van alle zijn gelucken.
V. Jacoba. Gelucken? seght / helaes! van quel / verdriet en drucken.
Vranck. 't Zijn lucken! hooge Vrou / want dees' bedrijving doet
Dat Vranck van Borsle sal de gront van zyn gemoet /
En trouheyt van zijn liefd Me-vrou te kennen geven.
V. Jacoba. Helaes! ghy waenden u ghelucken te verheven /
Maer dalich vallen die.
Vranck. Me-vrou zy dalen niet /
Want als ick dat geluck alleenelijck gheniet
Uws liefd / so noeght mijn ziel.

---

1) Er staat *tijtiijck' yer,* dat ik aldus meen te moeten verbeteren. Geen ander stuk van R. is zoo slordig gedrukt als dit.

2) Dat *dijn* in 1638 is opmerkelijk; en te meer, omdat wij zeker kunnen zijn, dat R. het niet meer hoorde in zijn Brusselsche omgeving — zoo hij daar al ooit iets anders hoorde dan goed Spaansch en slecht Fransch.

3) Weêr de Amsterdammer, die meent, dat de steden altijd burger-aristocratisch geregeerd zijn!

V. Jacoba. Mijn liefd standtvast zal blijven.
Vranck. Laet dan de tijt / Me-vrou / het snoodste snoodt bedrijven /
Vranck kreunt niet voor 't geval / 't geval is veel t'g'ring
Ja door 't gevallens rots ick moedelijcke dring /
En blycken doe dat Vranck niet swichten voor haer strafheyt
Door moedeloosheyts tocht of 's hertens swacke lafheyt /
Heeft Vranck de moet gehadt / aen een Graefinne Vrou
Te bedelen om liefd / en wonn' haer Hoogheyts trou /
Soud' dat manhafte hert het ongeval yets deeren?
Neen Hoogh-geboren Vrou / u Vranck sal sich borstweeren:
Met manheyt en in daet hy sulcx betoonen sal.
V. Jacoba. So swicht van Borsle niet voor 't baldren van 't geval.
Vranck. In 't minste niet Me-Vrou / hoe het gheval mach tieren /
Want 't is gevallens aert te wisslen en te swieren /
In trots van het geval / soo trouden my dees handt. [1])
V. Jacoba. Helaes! ghy hebt ghetrout Graefinne sonder land.
Vranck. Ter wereldt landts ghenoech / Me-vrou / om landt te winnen /
Ick wensch geen Monarchy in plaets als Vranck mach vinnen /
U Hoogheyts liefd.
V. Jacoba. Helaes! mijns liefde zijt ghy wis.

van Meurs komt Filips toestemming tot het huwelijk brengen, met aanbieding van Oostervant en Vlies. Jacoba trekt — reeds hier — de zedeles van 't stuk:

Wel mach men zeggen, Heer, dat *Chi Sará Sará.*

(R. blijft, gelijk men ziet, tot het einde toe rederijker.) Haspelster, Spinster en burgers a. v.; daarna:

Eerste Vertooninghe.

Vrou Jacoba sit aen de hooghe hand van Hertogh Phlips, met de Graef van Meurs, alle de Hovelinghen en zoo veel andere als men sal kunnen versamelen. De Gemeente opsteeckende twee vingeren tot af-sweeringh van Vrou Jacoba, doch weenende met haer neusdoecken aen d'oogen, toonende seer droef gelaet.

Tweede Vertooninghe.

Waer Hertogh Phlips sit aen de hooger handt van Vrou Jacoba, en de Ghemeente bedroefenlijck gelyck vooren met opghesteken vingeren, sweeren ghetrouheyt aen Hertogh Phlips.

---

1) Adam in Ballingschap, V, vs. 177. Navolging? toeval? geestverwantschap wel niet!

Derde Vertooninghe.

Int bywesen van Hertogh Phlips en alle de Heeren, en Hovelinghen trout Vrou Jacoba met Vranck van Borsele ten aensien van de Gemeente.

Vierde Vertooninghe.

In 't by Wesen van Hertogh Philips, en Vrou Jacoba, beneven alle de Heeren Hovelingen en Ghemeente, wert Vranck van Borsele bekleet met het Gulden Vlies [1]).

Filips sluit het stuk met grof-duidelijke toespeling op den man, wien het opgedragen is:

Godt stuurt na zijne will' de menschen en 't *Gheschaep.*

Deze stof is genomen uit Gouthoeven, alias de Divisie Chronycke; zij stemt er niet alleen geheel meê overeen, maar heeft ook eenige trekken, die nergens elders vermeld worden [2]). Wat den vorm betreft, is Rodenburgh in dit zijn laatste stuk in drie opzichten nog dezelfde als in zijne eerstelingen: 1° vertooningen (waarbij echter erkend dient, dat het onderwerp er rijkelijk aanleiding toe gaf); 2° een volstrekt overtollige bijhandeling; 3° erger dan overtollige, en in den mond der sprekenden geheel misplaatste, geleerde gesprekken. Slechts de zinnekens zijn verdwenen. Daarentegen is de versvorm, gelijk de lezer uit onze aanhalingen reeds heeft bespeurd, eindelijk ook in de zesvoeters verbeterd: ze hinken zelden en hebben meestal caesuur. Vooral 't laatste zou wel invloed van Cats kunnen zijn, met wien Rodenburg meer geestverwantschap had, dan men oppervlakkig zou zeggen, en dien zijn geestelijke zoon Krul zeer stellig heeft nagevolgd.

T. Rodenburghs *Geboorte Christi*, 1639. (Titelplaat, wier teekenaar blijkbaar roomsch was). Lofdicht van Krul (zie XXI, blz. 258). Opdracht aan Margreta Houtmans, echtg. v. Michael le Blon (blz. 107); in taal, stijl en inhoud = die van den *Trouwen Batavier*; gedagt. 15 Sept. 1638.

1) De titelplaat vat deze vier vertooningen samen.

2) Worp in Oud-Holland '95, 227.

Hij zegt daarin Heyns[1]), Serre[2]) en »anderen" te hebben gevolgd. De »aenroepingh", beginnend met de *Musae* en eindigend met de *Dryvuldigheydt*, is dus geheel in den geest der als zijne tegenstanders beschouwde »classici". Geen woord van uitverkiezing of andere leerstukken, tusschen Protestanten in geschil. Wel een uitval tegen verscheidene ketters der eerste eeuwen; maar zonder aanwijzing van hunne leer, zoodat men twijfelen kan of R. ze wel verder kende dan bij name. De versbouw toont, bij *Jacoba* vergeleken, eer achter- dan vooruitgang.

Er achter staat nog een gebed, waarin éénmaal *dijn* voorkomt — trouwens in 't rijm. De toon is zeer ootmoedig; niet volkomen strookt hiermede, dat het onderteekend is met Rodenburghs gewone spreuk: *Chi sara sara.*

Ecce homo, ziet den mensch (titelpl., wier teekenaar Pilatus verward heeft met den hoogepriester) Amst. 1639.

Geen opdracht of lofdichten. Versbouw als voren. Ook hier is éénmaal *dijn* gebruikt in 't rijm. Nieuw is uit taal-oogpunt, dat hij de wereld aanspreekt:

Dievegh van ons gheluck! Jy! zielens heyl-beulin!

en dus blijkbaar in *jij* iets verachtelijks voelde.

Inhoud als voren. Niet zonder beteekenis schijnt mij zijn verzet tegen zelfkastijding, en dus zijdelings tegen de kerk zijner Brusselsche omgeving:

Ghy [Chr.] wilt niet dat men voor het bloedt meer bloedt zou geven,
Noch smert voor smert, maer noeght alleenelyck daer meed
Dat onse ziel aen u off'rhand' van danckbrheydt deed.

---

1) Natuurlijk in zijn Lofsanck van Jezus Christus.

2) Jean Puget de la Serre (1600—65), een veelschrijver, die er zelf rondborstig voor uitkwam, dat hij geen ander doel had dan geld maken — wat hem dan ook even goed gelukte als gewoonlijk iedereen, die geen ander doel heeft. Welke van zijn menigte geschriften R. heeft gebruikt, laat zich slechts gissen; misschien *l'Entretien des bons esprits sur les vanités du monde.*

Men zou echter kunnen beweren, dat het ook een zelfkastijding is zulke verzen te lezen! — 't Stuk is weêr geteekend: *Chi sara sara.*

Aendachticheydt op 's doods gedachtens zoetheydts redeneringe. (Titelpl.: de Dood brengt Christus met de kruisvaan bij een niet zeer jonge en evenmin slanke [Bijbel?]lezende joffer [R.'s ziel?] en schijnt hem aan haar voor te stellen.) Amst. 1639.

Weder geen opdracht of lofdichten, weder ondert. *Chi sara sara* [1]). Ook in de taal blijft hij, reeds blijkens bovenstaanden titel tot het laatst zich zelf gelijk — en in den versbouw evenzeer. Van den inhoud is opmerkelijk:

Den heyl'gen Bartelmeeus de Martelingh kost lyden,
G'lyck Paulus en Andries, die moedighlijcke strijden.

maar terstond daarop wordt de Protestantsche hoofd-apostel met Protestantsche uitvoerigheid aangehaald. Voor 't overige van geschilpunten geen spoor; wel van het Christelijk Stoïcisme of Stoïsch Christendom van Spieghel, in aanhaling van Socrates, Zeno en ... Terentius.

(*Slot volgt.*) W. ZUIDEMA.

1) M. i. reden te meer om aan te nemen, dat hij nooit een andere spreuk heeft gebruikt, en dus de met *Maugré Envie* geteekende gedichten in „den Nieuwen Lust-Hof" (Jonckbloet-Honigh III, 55) niet van hem zijn.

ASSELYNS *GROOTEN KURIEEN* [1])

is inderdaad gevolgd naar een Spaansch stuk: *la amistad pagada* van Lope de Vega. Ik heb het oorspronkelijke niet te zien kunnen krijgen; maar wat Grillparzer [2]) van inhoud en personennamen meêdeelt, laat m. i. geen twijfel over:

»Eine bis zur Caricatur getriebene Dankbarkeit, die im Römer »Furio selbst die nächsten Pflichten über dem phantastischen »Wettstreit der Freundschaftsbeweise vergisst .... Ich weiss »nicht, ob dieser Leonese Curieno in Geschichte oder Sage als »eine wirkliche Person vorkommt [3]).... Dass Lope ausser dem »Helden des Stückes auch die Gefangene Claudia zu einer »Leoneserin macht, ist ein Beweis von seinem glücklichen »Takt und rundet den Kern der Handlung nothdürftig ab. — »Die beiden Consuln mit ihrer knabenhaften Liebe mitten in »den Gefahren und Pflichten des Krieges, eigentlich abgeschmackte »Personen, und doch in den Mitteln, die sie anwenden, und in »der Art, wie sie sich nach dem Scheitern ihrer Plane be- »nehmen, einigermassen individualisirt" u. s. w.

Dat Asselijn Spaansch heeft gekend, is zeer weinig waarschijnlijk. Veeleer heeft hij een proza-vertaling van een ander berijmd; en dan denkelijk wel van Jac. Baroces of Barokes, die ook voor de Fuyter en Isaäc Vos stukken van L. de Vega vertaald heeft [4]). Zoo zou dus Lod. Meijer toch de waarheid gezegd hebben.

W. Z.

---

1) Worp in dit Tijdschr., jaarg. '84, 61.

2) Studien zum span. Theater (Werke, Cotta, Stuttgart '88, XIII) S. 58.

3) Er kommt vor (Randbemerkung Grillparzers). Aldus de bezorger der uitgave. G. zal bedoeld hebben: „in der Sage", want in de geschiedenis komt hij niet voor. Toen „Lelio" zegge Gaius Laelius, en „Furio" = Lucius Furius Philus, in Spanje Romeinsche legers aanvoerden, stond aan 't hoofd der inboorlingen Viriathus. Ook was geen van beiden tijdens zijn veldheerschap consul; en is er in dien tijd geen consul Andronius geweest.

4) Te Winkel in Jaargang I, 94 vv.

DE VERKLEINWOORDEN IN EEN NOORDBRABANTSCH DIALECT (OIRSCHOT EN OMSTREKEN).

In het volgende wil ik trachten eene schets te geven van de vorming der verkleinwoorden in een Noordbrabantsch dialect, dat, met geringe wijzigingen hier en daar, gesproken wordt in de Meierij. Evenals in de meeste Nederlandsche dialecten gaat deze vorming gepaard met tal van wijzigingen en veranderingen, vooral wat de klinkers betreft. Verklaringen heb ik niet getracht te geven, behalve in een enkel geval.

In de phonetische schrijfwijze, waardoor ik de uitspraak der klinkers heb trachten aan te duiden, beteekent

è den klank der duitsche *ä* in *männer*.

ae denzelfden klank, doch langer.

ò den klank der fransche *o* in *pomme*.

òa denzelfden klank, doch langer; dit is dus niet de klank dien *ao* heeft in 't overijselsch.

ēē den klank van *ee* in *peer*.

àe den klank der fransche *è* in *père*.

ō den klank der *oo* in *hoor*.

ö den klank der duitsche *ö* in *götter*.

öä denzelfden klank, doch langer.

ü den klank der duitsche *ü* in *küssen*.

De andere klinkers hebben den klank dien ze in 't »Hollandsch" hebben, behalve in een paar gevallen, waar hij nader wordt aangeduid.

De verkleiningsuitgangen zijn

I. Van woorden uitgaande op een medeklinker,

Na **b**, *ke*, met overgangsklank na een korten klinker, en umlaut: rib — ribbeke; slab — slèbbeke. Na een langen klinker geen overgangsklank: Höäb (Huib) — Höbke.

Na **d**, voorafgegaan door een langen klinker: *je*, met ver-

korting van den klinker; of *ke* met uitstooting van *d* en umlaut van de *a* en *o* klanken: bröäd (bruid) — brödje; lied — liedje (lieke); dròad (draad) — dröäike; brōd — breuike; hoed — hoedje of hüke.

Voorafgegaan door een korten klinker: *ke*, met overgangsklank, als: bed — beddeke (of bedje); *je*, als: gebed — gebedje; stad — stèdje; vod — vödje; of (na *a*) *ke*, met uitstooting van *d*: pad — paeike; blad — blaeike. Umlaut van *a* en *o*.

Voorafgegaan door een medeklinker: *je*, of (soms na *n*) *ke* met overgangsklank. De lange klinker wordt verkort, en de korte *a* en lange en korte *o* krijgen umlaut: hand — hèndje, (of, als liefkoozingsterm, hèndeke); mond — mundje; hond — hundje (of hundeke, zie hèndeke); bild (beeld) — bildje; baard — bardje; bord — bördje; koord — kördje (deze laatste *ō* ligt meer voor in den mond dan de *ō* in bördje).

Zie, voor de verklaring waarom de *aa* in *baard* geen umlaut krijgt, de woorden op *r* (voorafgegaan door lange *oe* en *oo*).

Na **f**, voorafgegaan door een klinker of tweeklank: *ke*, met verkorting van den langen klinker en umlaut van *a* en *o*, terwijl van den tweeklank het tweede element verdwijnt: dröäf (druif) — dröfke; hoef — hoefke; nēēf — nifke; sloof — sleufke; slof — slufke; hof — höfke; brief — briefke; wijf — wefke.

Dit verdwijnen van het tweede element van den tweeklank heeft plaats wanneer hij door een slotmedeklinker wordt gevolgd, beide elementen voorklinkers zijn, en 't eerste element kort is en den klemtoon heeft. Tengevolge der neiging tot verkorting van klinkers vóór uitgangen wordt het 1e element van den tweeklank nog meer verkort, vereenigt den ganschen klemtoon op zich, en lost in zich op het tweede element (dat van 't eerste alleen verschilde doordat het werd uitgesproken met hoogere welving van 't voorgedeelte der tong). Indien de tweeklank op het einde eener lettergreep staat, in welk geval het eerste element lang is, blijft het 2e element bestaan, als in haei (hei) — haeike.

Voorafgegaan door een medeklinker (*l* of *r*): *ke*. *a* en *o*

krijgen umlaut waar ze die niet reeds hebben, en de eenigszins gerekte *e* voor de *r* wordt verkort: kalf — kèlfke; körf — körfke; Dolf — Dölfke; skerf (scherf) — skerfke.

Na **g**, voorafgegaan door een klinker: *ske*. De lange klinker wordt verkort, en *a*, *o* en *oe* krijgen umlaut: kraag — krègske; stēēg — stigske; wieg — wiegske; bōg (boog) — bögske; kroeg — krügske; döäg (duig) — dögske; váeg (vijg) — vegske; dag — dègske; weg — wegske; big — bigske; dog — dögske; rug — rugske. Dat ook de klinkers voor een achtermedeklinker als *g* en *k* umlaut krijgen, wat in 't »Hollandsch" niet plaats vindt, wordt verklaard door het feit dat, in dit Noordbrabantsch dialect, deze medeklinkers niet achter in den mond maar meer naar voren gevormd en dus *gemouilleerd* worden [1]). Hierdoor kon zich ook, achter deze medeklinkers, gemakkelijk een *s* als overgangsklank ontwikkelen.

Voorafgegaan door een medeklinker (*l*, *n* of *r*): *ske*. *A* en *o* krijgen umlaut waar ze die niet reeds hebben, en de eenigszins gerekte *e* vóór *r* wordt verkort: galg — gèlgske; tang — tèngske; streng — strengske; jon(k) (kind of jongen) — jungske; börg — börgske; berg — bergske.

Na **k** evenals na *g*: staak — stèkske; wēēk — wikske; riek — riekske; pōk (pook) — pökske; hoek — hükske; kröäk (kruik) — krökske; dáek (dijk) — dekske; dak — dèkske; rek — rekske; mik — mikske; rok — rökske; stuk — stukske; skolk (boezelaar) — skölkske.

Na **l**, voorafgegaan door een langen klinker of tweeklank: *tje*. De lange klinker wordt verkort, het tweede element van den tweeklank (als in *peul*) verdwijnt, en de *oe* krijgt soms umlaut: pòal — pòltje; kēēl — kiltje; peul — pultje; ziel — zieltje; zōl — zoltje (met de *o* in kom); stoel — stültje; boel — boeltje; böäl (buil) — böltje; váel (vijl) — veltje.

Voorafgegaan door een korten klinker: *ke*, met overgangs-

1) Zie: Inleiding tot de klankleer, door K. ten Bruggencate. Groningen, Wolters. Blz. 52, noot.

klank; *a* en *o* krijgen umlaut: stal — stèlleke; stel — stelleke; pil — pilleke; mol — mölleke; spul — spulleke.

Wanneer de klinker vóór *l* toonloos is, is de uitgang *ke* of *tje*; *a* en *o* vóór den toonloozen klinker krijgen umlaut: nagel — nègelke (tje), (deze *è* gelijkt op de *ee* in peer); appel — èppelke (tje); regel — regelke (tje), de *e* in de laatste twee woorden klinkt dikwijls ēē; deksel — dekselke (tje); vierel — viereltje (ke); vogel — veugelke (tje); bors(t)el — börs(t)elke (tje); trommel — trummelke (tje); düvel — düvelke (tje).

Na **m**, voorafgegaan door een langen klinker: *ke*. De lange klinker wordt verkort, en *a* en *o* krijgen umlaut: ròam (raam) — römke; zēēm — zimke; riem — riemke; bōm (boom) — bömke (bijna *bumke*); döäm (duim) — dömke.

Voorafgegaan door een korten klinker: *ke*, al of niet met overgangsklank, *a* en *oe* krijgen umlaut: kam — kèm(me)ke; stem — stemmeke; kom — kum(me)ke.

Voorafgegaan door een toonloozen klinker: *ke*, natuurlijk zonder overgangsklank: bessem (bezem) — bessemke; bukkem (bokking) — bukkemke.

Voorafgegaan door een medeklinker (*l* of *r*): *ke*. Vóór *l* krijgen *a* en *o* umlaut; vóór *r* hebben deze klinkers reeds umlaut: palm — pèlmke; skelm — skelmke; olm — ölmke; aerm — èrmke; zwerm — zwermke; vörm — vörmke.

De *m* van Willem verdwijnt: *Willeke*. Bij de vorming van diminutieven van eigennamen maakt men 't zich zoo gemakkelijk mogelijk.

Na **n**, voorafgegaan door een langen klinker of tweeklank, evenals na *l*: lòan (laan) — lòntje; stēēn — stintje; bōn (boon) — bontje; Sien — Sientje; skoen — skűntje; hoen — hoentje; röän (ruin) — röntje; deun — duntje; zwáen (zwijn) — zwentje.

Voorafgegaan door een korten klinker, evenals na *l*: pan — pènneke; hen — henneke; pin — pinneke; non — nunneke; Doch Jan — Jèntje.

In den toonloozen uitgang *en* wordt de *n* niet gehoord tenzij er een klinker op volgt: wage(n), maar: de wagen is hier. De

verkleiningsuitgang is *tje*, vóór welken de *n* al of niet gehoord wordt: wage(n)tje; deke(n)tje; tore(n)tje.

Na **p**, voorafgegaan door een langen klinker of tweeklank (*eu*)[1]: *ke*. De lange klinker wordt verkort, *o* en *oe* krijgen umlaut, het tweede element van den tweeklank verdwijnt: aop — (aap) opke; strēēp — stripke; kiep — kiepke; heup — hupke; hōp (hoop) — höpke; stoep — stüpke; páep (pijp) — pepke; köäp (kuip) — köpke.

Voorafgegaan door een korten klinker: *ke*. *A* en *o* krijgen umlaut: trap — trèpke; klep — klepke; knip — knipke; kop — köpke. Voorafgegaan door een medeklinker (*l*, *m* of *r*): *ke*, evenals na *f*: stolp — stölpke; lamp — lèmpke; klomp — klumpke; dörp — dörpke.

Na **r**, voorafgegaan door een langen klinker, *ke*, met verkorting van den klinker: jaor — jorke; vēēr — virke; dier — dierke; boer — boerke; boor — borke (*o* als in *kom*); vuur — vürke; deur — durke.

Na de lange *oe* en *oo*, die van alle klinkers het verst achter in den mond worden uitgesproken, schijnt de *r*, die hier een keelklank is, umlaut te hebben belet[2].

Indien de lange klinker een vóór de *r* verlengde *a* of *e* is: *ke* met overgangsklank, umlaut en verkorting van *a*, en verkorting van *e*: kaar (kar) — kèrreke; staer (ster) — stèrreke.

Voorafgegaan door een korten klinker, die den klemtoon heeft, (alleen *o* komt als zoodanig voor, daar *a* en *e* vóór de *r* verlengd worden): *ke* met overgangsklank en umlaut van *o*: lor — lörreke; hor — hörreke.

Voorafgegaan door een toonlooze *e*: *ke*: emmer — emmerke.

Na **s**, voorafgegaan door een langen klinker of tweeklank: *ke*, waarbij de lange klinker wordt verkort, de *o* umlaut krijgt, en de tweeklank zijn tweede element verliest: hòas (haas) — hòske;

1) De *eu* wordt duidelijk als tweeklank gehoord overal behalve vóór *r*: *u* in *dus* + *u* in *vuren*.

2) Zie: Inleiding tot de klankleer, door K. ten Bruggencate. Groningen, Wolters. Blz. 52, noot.

Kees — Kiske; dōs (doos) — döske (bijna *duske*); höäs (huis) — höske; dries (grasveld) — drieske; kuus (varken) — küske; Gijs — Geske; neus — nuske.

Voorafgegaan door een korten of toonloozen klinker (de *a* wordt vóór de *s* eenigszins verlengd): *ke*, met umlaut van *a* en *o*: Hannes — Hanneske; daas (das) — dèske; mes — meske; visch — vischke; bosch — buschke; vos — vöske; musch — muschke; poes — poeske.

Voorafgegaan door een medeklinker: *ke* met umlaut van *a* en *o*, en verkorting van den langen klinker vóór den medeklinker: taks (dashond) — tèkske; heks — hekske; hals — hèlske; gans — gènske; kikvorsch — kikvörschke; beurs — burske.

Na **t**, voorafgegaan door een langen klinker of tweeklank: *je*, waarbij de lange klinker wordt verkort, de *ao* en *o* umlaut krijgen, en de tweeklank zijn tweede element verliest: stròat — strötje; reet (of rēēt) — ritje; riet — rietje; slōt (sloot) — slötje (bijna *slutje*); döät (duit) — dötje; gaet (geit) — gètje (bijna *getje*); geut (goot) — gutje; snoet — snütje.

Voorafgegaan door een korten klinker (al of niet met den klemtoon): *je*, met umlaut van *a* en *o*: kat — kètje; net — netje; pit — pitje; pot — pötje; put — putje; Gerrit — Gerritje.

Voorafgegaan door een medeklinker: *je*. Na *f*, *ch* en *s* verdwijnt de *t*: *o* en *a* (behalve de lange *a* vóór een *r*) krijgen umlaut en de lange klinker wordt verkort: heft — hefje; hert — hertje; gewicht — gewichje; bult — bultje; kant — kèntje; start (staart) — stèrtje; kaart — kartje; poort — pörtje; vest — vesje; kiest (kist) — kiesje; post — pösje.

Na **w**: *ke*: pòaw (pauw) — pòawke; löw (leeuw) — löwke; dòaw (duw) — dòawke.

II. Van woorden uitgaande op een klinker.

De verkleiningsuitgang van een woord, dat op een klinker uitgaat, is *ke*; hierbij krijgt de *o* (en soms de *òa*) umlaut en wordt de klinker eenigszins verkort: tree — treeke; Mie —

Mieke; vlooi — vleuike; kooi — keuike; lòai (lade) — löike (of lòaike); reu — reuke; ráei (rij) — ráeike; haei (hei) haeike.

III. Uit het bovenstaande kunnen wij afleiden de volgende Regels.

De verkleiningsuitgang is meestal *ke*. Na *g* en *k* wordt vóór *ke* een *s* ingevoegd.

De verkleiningsuitgang is *je*: na *d* (niet altijd, zie voorbeelden), na *t*, en na *n* en *l* indien deze laatste twee medeklinkers, in 't hoofdwoord, worden voorafgegaan door een langen of toonloozen klinker. Na *n* en *l* wordt vóór *je* een *t* ingevoegd.

De *t* van het hoofdwoord verdwijnt vóór *je*, indien zij wordt voorafgegaan door *f*, *ch* of *s*.

De *d* van 't hoofdwoord gaat over in een *i* klank, wanneer zij wordt voorafgegaan door *a*, *òa* of *oo* (soms ook *oe*).

De overgangsklank (toonlooze *e*) vóór den uitgang *ke* komt voor na *b*, *d*, *l*, *m*, *n* en *r*, indien deze in 't hoofdwoord worden voorafgegaan door een korten klank.

De achterklinkers (*oe*, *oo*, *o*, *òa* en *a*) krijgen geregeld umlaut, behalve in de volgende gevallen, waarin zij slechts verkort worden:

1e lange *òa* en *o* vóór *l* of *n*.

2e lange *òa* vóór p.

3e lange *a*, *òa*, *oe* en *o* vóór *r*.

4e lange *òa* en *oe* vóór *s*.

In 't algemeen kan worden opgemerkt dat de klinker verkort wordt vóór den verkleiningsuitgang.

Indien vóór den slotmedeklinker een tweeklank, bestaande uit twee vóórklinkers, voorkomt, verdwijnt het tweede element hiervan voor den verkleiningsuitgang.

Leiden, April 1903. J. DE JOSSELIN DE JONG.

DE REFEREINEN-BUNDEL VAN JAN VAN DOESBORCH.

Ter karakterisering van de 16de-eeuwse refereinen heeft Kalff [1]) een hoogst zeldzame bundel »Refreynen int sot amoreus wijs" gebruikt, bij Jan van Doesborch, zonder jaartal, gedrukt. Het eenig bekende exemplaar berust op de Gentse bibliotheek. Merkwaardigerwijze is dit boekje aan de aandacht van latere onderzoekers ontsnapt. In de *Bibliotheca Belgica* en in de bibliografiese studie van Bergmans over Jan van Doesborch [2]) zoekt men het vergeefs. Op grond van Kalff's beschouwing giste ik dat deze bundel verwantschap vertoont met de verzameling in het Berlijnse handschrift, waarover ik in dit tijdschrift (dl. XXI, 66) een en ander meedeelde. Deze zomer was ik in de gelegenheid, mij daaromtrent zekerheid te verschaffen. Het beknopte resultaat van dit nader onderzoek diene dus als aanvulling van mijn vorig artiekel.

Het mooi geconserveerde exemplaar van dit merkwaardige boekje telt 216 fol., oblong formaat, 13 bij 10 cM. groot, versierd met talrijke interessante houtsneden. Hoewel de tietel luidt: »Refreynen Int sot amoreus wijs", gaan de »amoreuse" voorop; ze beslaan de grootste helft (112 fol.). Eigenaardig is, dat de voorafgaande index, »Die regelen vanden Refreynen", niet overeenkomt met de werkelike inhoud. De volgorde is anders; van de genoemde refereinen zijn er elf niet te vinden, terwijl een twaalfde in de 2de afdeling een plaats gevonden heeft [3]). Niet genoemd zijn 17 refereinen, waaronder 5 in de

---

1) Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de 16e eeuw, I, 313—318.

2) *Jean van Doesborgh, Imprimeur anversois du commencement du XVIe siècle*, in: Messager des Sciences Historiques, dl. 70, p. 1—17, overgedrukt in de *Analectes Belgiques* par Paul Bergmans (Gand 1896), p. 207—223.

3) Deze refereinen, die misschien elders schuilen, zijn de volgende:

Boven vrouwen gheen weerdigher present
Heelt selve tsecreet / bidt niet om helen.
Wie cant solaes van vrouwen derven
Want tis so oorboerlyc liefs liefde verwerven

index op het 2de deel staan, en 12 geheel nieuw zijn [1]). Dit is leerzaam voor de wordingsgeschiedenis van zulke bundels. Waarschijnlik bezat de uitgever een verzameling op losse bladen, gedrukt of in handschrift, waarvan hij een voorlopige lijst opmaakte, misschien wel bij wijze van »prospectus". Onder het drukken kon hij dan noch wijzigen en verbeteren, nieuwe aanwinsten inlassen, en daarvoor minder geschikte stukken uitlaten. Dat we niet aan slordigheid te denken hebben, blijkt uit het vervolg. Het twede deel nl., de »Refreynen Ende Balladen int wijs . ende van sinnen. met veel schoone onderwisingen ende leeringen", begint met een index (»Die regelen der Refreynen. Int wijs oft van versinnen") van 50 nummers, terwijl er maar 36 refereinen volgen. Maar hier heeft de drukker achteraan een verbeterde lijst gegeven, die naar volgorde en

---

In trouwen sal ick volherden
Nochtan heeft mi de liefste begeven
Mocht ic van haer noch troost gewinnen
Die sommighe is drove al claecht hijs niet
Mer tsop en is der colen niet weert
Mer tgaet nu verre buten screven (in afdeeling II)
Waer therteken is / tghesichte is daer
Waren si niet so loos van gronde.

1) Deze 17 zijn de volgende:
28 Hoe meerder liefde hoe meer verlancx
25 Tis quaet arbeyden en water drincken (*Index* II)
32 Jalousie lijf en siele duerknaecht (*idem*)
36 Hoe minlick ist een schoon vrouken om sien (*idem*)
37 Vintmen ter werelt ooc meerder vruecht
38 Ken souts te vollen niet connen ghescriven
50 [Van der mutsen Refreyn / Rondeelswijs] (*Index* II)
55 Want vleesch en bloet heb ic om haer verteert
59 Vercreech ic troost / ic waer ghenesen
60 Gheen last so swaer / alst pack van minnen
61 Tis quaet weygeren datmen gheerne doet
64 Tgoet hoort der werelt / het moet daer blijven (*Index* II)
65 Doet uwen armen gevanghen goet
67 (Non fortse) mocht icse noch eens dienen te passe
68 Och oft ick mochte daer mijn herte dochte
69 Nemmermeer en spant ander int herte de crone
70 Ick en sal voor u gheen ander kiesen.

inhoud bijna geheel nauwkeurig is: alleen N° 34 is overgeslagen. Na deze afdeling van 64 fol. lezen we:

„Geprent Tantwerpen/ op die Lombaerde veste/ bi mi Jan van Doesborch".

De derde afdeling (40 fol.), de »Refreynen Int Sot" begint met een index van 16 nummers, maar eindigt met een verbeterde index van de 24 refereinen, die er werkelik in voorkomen. De bundel besluit met het volgende rijmpje:

Gheprent / volendt / sijn hier te samen
Schoon Refreynen / alsonder spot
Bi Jan van Doesborch / wilt hem niet blamen
Int amoreus / int wijs / en oec int sot
Des wil hem Jhesus gheven sijn hoechste lot
Dat wi bi hem in vreden mogen versamen

De geest van deze bundel is in hoofdzaak dezelfde als van de Berlijnse verzameling, maar toch is er verschil. Het Berlijnse handschrift is omvangrijker en veelzijdiger; de stichtelike refereinen, lofliederen op Maria, Christus en het heilige kruis — in de alfabetiese inhoudsopgave staan er alleen op »lof" ± 36 genoemd — vormen een belangrijk bestanddeel, terwijl dergelijke vrome ontboezemingen in de gedrukte refereinen-bundel schaars zijn. Ook de belangrijke toespelingen op politieke en oeconomiese tijdsomstandigheden zijn er zeldzaam. Bij Jan van Doesborch komt het erotiese en kras realistiese op de voorgrond; de voorliefde voor het naakt blijkt ten overvloede ook uit de plaatjes.

Na vergelijking van de inhoudsopgaven der beide verzamelingen, bleek mij dat ze de volgende 18 refereinen gemeen hadden:

Gheen pijne voor onghetroost te sijne = Berl. hs. fol. 7
(*De index heeft foutief: „onghetrou"*)
Noyt lieflijc lief en had so lief = Berl. hs. fol. 235
Liefs ogen connen liefs gesicht verblijen = Berl. hs. fol. 297
Al minnicse seer si en achtes twint = Berl. hs. fol. 259
Gheen last so swaer / alst pack van minnen = Berl. hs. fol. 299
Tis quaet weygeren datmen gheerne doet = Berl. hs. fol. 296

Bi wel betrouwen gheschiet veel quaets = Berl. hs. fol. 261
Voren bewesen is na gheleert = Berl. hs. fol. 116 (*met de variant "gheert"*)
Al sidi ghebeten / ghi en sijt niet gheten = Berl. hs. fol. 257
Dronckenscap is sonde schade en schande = Berl. hs. fol. 263
Eenen sack vol moren een stinckende prye = Berl. hs. fol. 217 (*met de* [*variant "vol drecks"*)
Men behoeft veel die huys sal houwen = Berl. hs. fol. 282
Mer tgaet nu verre buten screven = Berl. hs. fol. 283
Den drincpot maect menigen geldeloos = Berl. hs. fol. 267
Tquaetste datter af comt zijn barvoete kinderen = Berl. hs. fol. 289
Ick loech ick en const mi niet bedwingen = Berl. hs. fol. 3
Tjs al mal een mal ander = Berl. hs. fol. 11
Ende smorgens vondic dat al ghelogen was = Berl. hs. fol. 63 [1])

Voorzoover ik de teksten heb kunnen vergelijken, bleken ze in hoofdzaak dezelfde te zijn; bij de overige zal dat hoogstwaarschijnlik grotendeels ook wel het geval zijn. Een drietal van de genoemde refereinen, die in het vorige deel naar het Berlijnse handschrift afgedrukt staan, heb ik zorgvuldig gecollationneerd. De belangrijkste varianten laat ik volgen:

Den drincpot maect den menighen geldeloos (blz. 86)

vs. 4 Den dr. memorie seer quelt
vs. 5 Den dr. doet dat den b. seere swelt
vs. 6 werpter menich vander b.
vs. 7 Dan vechten wi vrolic dat
vs. 8 men ons int casement
vs. 9 Dan verliesen wi ons gelt tegen onsen d.
vs. 11 Als wi gedroncken hebben
vs. 12 Vinden wi dan vrou venus
vs. 14 Int soete seyt dan dat liefste d.
vs. 15 Dat dincke mi
vs. 17 Seyt hi sottinneken / so seyt si sotken
vs. 18 in sijn burse
vs. 19 Hi en vinter smorghens niet in een plotken
vs. 21 Heeft hi
vs. 22 Die clooct hem

1) Het grootste deel van deze refereinen staan dus in het laatste deel van het Berlijnse handschrift dicht bijeen, nl. fol. 257, 259, 261, 263, 267, 282, 289, 296, 297, 299. Dit wijst er wellicht op, dat deze refereinen bij elkaar behoren en de kern vormen van een oude verzameling.

vs. 23 scrijft sij eenpaer
vs. 24 Dan o. si sijn borst dat soete m.
vs. 25 Daer ontscaect si wt tbeste v.
vs. 26 tghelach / twort swaer
vs. 28 Dronckaert / boeve / ramp heb u croos
vs. 29 Vertrect van hier dus seg ic voorwair

Mer smorghens vondick dat al gheloghen was (bl. 99)

vs. 1 so sotste
vs. 2 stoffieren
vs. 3 van romen
vs. 6 voortstel (*„worstel" is dus te verbeteren in: „voorstel"*)
vs. 9 dwijf doe / gaet br. l.
vs. 10 An alle
vs. 13 sullense
vs. 19 niet
vs. 21 desen bant
vs. 29 Mi docht dat ic
vs. 31—45 *Deze strofe ontbreekt*
vs. 46 tontbindene
vs. 48 Om datmens
vs. 53 ontbint mi eer tgelt v.
vs. 58 Wast cruepel . . . al bi g.
vs. 59 om tontbinden tsijne
vs. 61 (soe my dochte) *ontbreeckt*
vs. 62 s. p. gestoort wten
vs. 64 protel
vs. 65 was ick
vs. 66 dat icken metten vuysten
vs. 70 dat icker af s.
vs. 72 wranck

Ick loich ic en conste my niet bedwinghen (blz. 101)

vs. 1 Een h. een alte
vs. 2 Die
vs. 3 meene hier int l. en is
vs. 4 Datmen
vs. 5 Dit quam opt bagijnhof dairt die meestersse s.
vs. 6 In een geestelic convent ende vl. op een h.
vs. 7 Die baghijnkens koerden den wederslach
vs. 9 Hoe die vuyl sassemaert hier inne
vs. 10 Hi onts.
vs. 11 de meestersse

vs. 12 Om dat hijt dede voor haer present
vs. 13 Sy riep / och och / nu is ons hof
vs. 16 Die meestersse / die
vs. 17 Spr. lieve heer wat sal ons g.
vs. 18 voer ons baghijnkens
vs. 19 dese onnutheyt
vs. 20 Ic d. si sullen becommert sijn met dien
vs. 21—25 Die vander werelt niet veel en weten
Si geboot datment haenken niet en soude vergeten
Te schelden / om den groten overlast
Het wert beschouwen ende seer ghesmeten
(*de strofe wordt dus één vers te kort*)
vs. 27 Waer dattet
vs. 28 Het st. en sw. gelijc
vs. 31 De meestersse g. h. opt stuck
vs. 32 Horende hier of elckerlics v.
vs. 33 Si begheerden all
vs. 34 die eerde op graven saen
vs. 38 ront omme al
vs. 39—41 meesterse riep / ghi doet so wale
Cruyt voort al hebdi u hant vol wercx / god weet
ghi wert geloont / ic peisde wat vintmen menigen drale
vs. 43 stont vast en weende en creet
vs. 44 Ooc sach icse huer h. wr.
vs. 48 te borne ende te brode
vs. 49 In een d. rinne / twas h. s.
vs. 50 seven daghen
vs. 52 daer voorbi / ic dede haer r.
vs. 53 (ende) *ontbreekt.*

Deze varianten kunnen niet alleen dienen tot tekstverbetering, maar ze zijn ook leerzaam voor de wijze waarop dergelijke teksten ons overgeleverd zijn. De afwijkingen in het laatste referein tenminste, zijn zò sterk, dat we waarschijnlik aan mondelinge overlevering te denken hebben. Maar al is dit niet zo, dan bewijst de vrijheid waarmee men zulke verzen behandelde, hoe dicht ze bij het volkslied staan [1]). Een uitvoerige

1) Vgl. ook de „stock" van refereinen als deze: I N° 19 „Adieu mijn alder liefste die ic te minnen plach" en I N° 62 „Adieu het moet ghesceyden sijn".

vergelijkende studie over deze beide verzamelingen, in verband met de vele refereinen die op naam van Anna Bijns gaan, zou ongetwijfeld van groot belang zijn voor de kennis van het 16de-eeuwse volksleven en de volkslitteratuur.

September 1902. C. G. N. DE VOOYS.

DE HANDSCHRIFTEN VAN JAN VAN LEEUWEN'S WERKEN.

De Vreese heeft in zijn »Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van Jan van Ruusbroec" (1896) aangetoond, hoe Jan van Leeuwen, »die goede coc" van het klooster Groenendaal, aan zijn slechte reputatie gekomen is. Toen Willems in 1845 de lofredenen op Ruusbroec uitgaf in het »Belgisch Museum", oordeelde hij op grond van een zeer oppervlakkige kennismaking »dat er weinige regels in 's mans schriften aangetroffen worden die goed te samen hangen, of van een gezond verstand getuigen" [1]). Alle latere schrijvers, Moll, Van Otterloo, Te Winkel namen dit oordeel zonder krietiek over, zodat de goede kok als schrijver van »onzin" eenvoudig ter zijde geschoven werd. Daarbij komt dat de enige biografie van Jan van Leeuwen, in Pomerius' »De origine monasterii viridisvallis" (*Analecta Bollandiana* IV) niet de indruk maakt, dat we te doen hebben met iemand die voor de kennis van zijn tijd van belang is. Wel wordt hij daar uitbundig geprezen. In het eerste hoofdstuk wordt al gezegd dat hij als auteur de gave bezat

„manuductivam vivendi maneriem contemplandique speciem scriptis pulcherrimis propalare".

Verder klinkt het met volle overtuiging:

„Certe credo quod a seculo non est auditum, saltem post tempora apostolica, virum tam humilem, tam abjectum, tanta divinae gratiae percepisse charis-

---

1) Zie De Vreese, a. w. blz. 33. Willems kende nl. alleen een handschrift met losse fragmenten uit de „goede coc" het tegenwoordige Ms. Br. 2559, waarover later meer; de volledige werken waren hem onbekend.

mata, qualibus eum in suis libris mihi videor experiri tam affectu quam intellectu modo mirabili superfusum, in tantum ut, si nulla mihi foret alia suae venerationis omnino occasio, profecto eum pro familiari Dei amico devote amplecterer et humiliter venerarer".

Er bestaat van deze kroniek een Middelnederlandse vertaling in het Brusselse hs. 11988, maar daarin komen alleen het eerste en twede boek voor, terwijl juist het derde de levensbeschrijving van de kok bevat [1]).

Prof. Jostes te Münster bezit evenwel een jonger handschrift, waarin een vertaling van de drie boeken voorkomt. Dit is een ongebonden papieren handschrift, 21 bij 16 cM. groot, dat per bladzijde 22 regels telt en waarschijnlik in het laatst van de 16de eeuw geschreven is. Op fol. 40 staat: *Hier beghint den derde boeck ende tracteert van het leven van brueder Jan van leuwe als den gueden cock.* Op fol. 54 eindigt het XXIste en laatste Capittel. Daaronder staat noch met dezelfde hand geschreven: »Sijn bederen (*sic* voor »beenderen") ende reliquien sijn van het kerchoff gedragen in die kerck by sinte Barberen altaer Anno 1568 op sinte Cecilien dach". Uit verscheiden Middeleeuwse handschriften, vooral die waarin ook stukken van Ruusbroec voorkomen, blijkt dat de werken van »die goede coc" in de 15de eeuw geregeld gelezen werden. Telkens vindt men citaten met opschriften als: »vanden coc"; »dit seit die goede coc" [2]); eenmaal wordt hij zelfs genoemd »die heilighe

1) De Vreese is voornemens bij een twede uitgave van zijn „Bijdragen" ook deze tekst op te nemen. Ook voor de lofredenen kan ik wijzen op een nieuw handschrift. Dit zijn nl. geen losse stukken, maar ze zijn aan grotere werken ontleend. Een stuk komt voor in Cap. V van een traktaat dat Pomerius noemt *De electione divina*: „Hoe datmen hier inder tijt mach toenemen inden verdienten des ewichs levens" (Ms. Brussel 667, fol. 180). Onder de eerste kolom staat: *Merct wel van her Jan ruusbroec wat hier steet.* Cap. XIII van hetzelfde werk heet: „Hoe grontoetmoedicheit ende ghewareghe caritate sijn de II principiale dooghden. Ende hoe hoghe dat de goede prioer broeder Jan van ruusbroec ende sijn Coc daer in stonden". Ook hier staat onder fol. 192 *b*: *Merct zeer wel wat hier steet van her van ruusbroec.* Het is begrijpelik dat zulke plaatsen later afzonderlik afgeschreven zijn. Met welk recht de 3de en 4de lofrede aan Jan van Leeuwen toegeschreven worden, mag noch wel eens onderzocht worden; uit de aanhef zou men het tegendeel opmaken.

2) Zie De Vreese: *De Handschriften van Jan van Ruusbroec's werken.*

coc". In een klein, oorspronkelik traktaat, waarin o. a. Tauler geprezen wordt, voegt de schrijver daaraan toe: »Ende heer Jan Ruusbrueck ende sijn cock comen hem oec seer nae" [1]). Hij werd dus op één lijn gesteld met de grote mystici. Noch in de 17de eeuw zegt Miraeus in zijn *Fasti Belgici* (1622) van hem, dat zijn werken in handschrift te Groenendaal bewaard worden, »digna profecto quae in omnes linguas transfundantur".

Ook in de Noordelike Nederlanden bleef hij geen onbekende. Busch noemt in zijn *Chronicon Windesemense* hem en zijn prior »duo magna ecclesiae Dei luminaria", zoals zijn werken aan elk lezer bewijzen [2]). Waarschijnlik zullen zijn werken in verscheiden kloosterbibliotheken aanwezig geweest zijn; dat ten minste het Sint-Barbara klooster te Delft een handschrift van hem bezat, weten we uit de door Moll gekommentarieerde boekenlijst [3]).

Zelfs buiten onze grenzen werden de werken van de kok in de 15de eeuw gelezen en afgeschreven, evenals dit met andere Nederlandse mystici het geval was [4]). Een bewijs daarvoor vond ik in een 15de-eeuws handschrift te München (Cod. Germ. 447), waarin het eerste stuk als opschrift heeft: *Ayn gaistliche ler und unterweyszung von der dyemutikait, genumen und gesammet ausz den püchern des erwerdigen bruders johannes coch yn den closter zu gravendal* [5]) *yn brabant eyn lay ongelert der nit en kond yn litterlicher kunst a vor b.*

Alleen al om de hoge plaats die de kok in de ogen van zijn tijdgenoten innam, zou hij onze belangstelling verdienen. Een oppervlakkige kennismaking met zijn geschriften is voldoende

1) Ruusbroec-hs. Ff. Zie De Vreese a. w. II, 494.

2) Zie De Vreese *Bijdragen*, blz. 34, noot 2.

3) Zie De Vreese, *Bijdragen*, blz. 38.

4) Enige gegevens daaromtrent heb ik meegedeeld in de *Bibliografiese mededelingen over de Dietse vertalingen der „Imitatio Christi"*. (In „De Katholiek" van 1902, Dl. CXXI, blz. 370, 371).

5) De schrijffout *gravendal* is grafies gemakkelik uit *gronendal* te verklaren.

om aan te tonen dat hij in verschillende opzichten veel belangrijker is dan men gemeend heeft.

In een studie, getieteld *Twee Christen-demokraten uit de Veertiende Eeuw* (De XX^ste Eeuw, Febr. 1903) heb ik getracht een beeld te schetsen van de kok, vooral om te doen uitkomen hoeveel interessante gegevens zijn werk ons verschaft voor de verhoudingen in de 14de-eeuwse kerk en maatschappij, o. a. zijn traktaat over de tien geboden. Bij een man die zo opging in het »scouwende leven", zou men niet zo'n hartstochtelike prediking verwachten tegen het verderf in de kerk, tegelijk een pleidooi voor terugkeer tot de apostoliese armoede. Het blijkt dat hij veel meer dan Ruusbroec in de wereld heeft rondgezien vóórdat hij zich in de eenzaamheid van het Soniënbos afzonderde. Naast de werken van Boendale en Jan de Weert zullen dus die van Jan van Leeuwen opgeslagen moeten worden, als men in de litteratuur de afspiegeling zoekt van het leven in de 14de-eeuwse maatschappij.

Maar ook in de geschiedenis van de Nederlandse mystiek zal Jan van Leeuwen een plaats innemen.

Te weinig heeft men gelet op de mannen die zich om Ruusbroec groeperen; de ver reikende invloed van Ruusbroec, die zich tot de hervormingstijd krachtig deed gelden, zal wel het sterkst geweest zijn op zijn onmiddellike omgeving. Door de studie daarvan kunnen we leren hoe de werken van de meester in zijn tijd werden begrepen en nagevolgd. Uit dit oogpunt moet, dunkt mij, ook het werk van Johannes van Scoenhoven belangrijk zijn; blijkens de Middelnederlandse vertalingen van zijn meest bekende Latijnse werken, behoort hij ook als schrijver onder de besten.

Jan van Leeuwen heeft zich natuurlik naar zijn prior gevormd, maar het is merkwaardig dat hij ook een grote bewondering had voor Hadewijch. Verder is van groot belang dat we door zijn werk ook de invloed van Eckart op de Nederlandse mystiek kunnen constateren. Ruusbroec noemt hem nergens; de kok daarentegen ziet in deze beroemde schrijver de aartsketter, aan wie de verderfelike »vrie gheeste" hun ketterse

leer ontlenen, en die daarom met klem bestreden moet worden [1]).

Ten slotte verdienen de geschriften van Jan van Leeuwen naast die van Ruusbroec en Hadewijch bestudeerd te worden om de taal. Wie het Brabants van het midden der 14de eeuw wil leren kennen, heeft aan Ruusbroec's taal niet genoeg: de taal van de kok is een uitstekende aanvulling. Ruusbroec schreef artistiek proza, in mooi gebouwde volzinnen; dat van de kok nadert meer tot de gesproken taal van die tijd, zoals o. a. blijkt uit de veel vrijere konstructies. Hij was een »ongheletttert" man, d. w. z. hij kende weinig of geen Latijn, en juist daardoor kan het Latijn niet, of slechts zijdelings invloed gehad hebben op zijn proza. Uit een vergelijking van zijn stijl met de vele gelijktijdige vertalingen uit het Latijn, is dus waarschijnlik voor de kennis van de Middelnederlandse syntaxis veel te leren. Ook voor de Mnl. woordvoorraad zijn hier en daar nieuwe bijdragen te vinden.

Voordat men evenwel de werken van Jan van Leeuwen nader gaat bestuderen, is het noodzakelik te weten in welke toestand die teksten tot ons gekomen zijn. Er moet dus een onderzoek ingesteld worden naar de waarde van de bestaande handschriften en hun onderlinge verhouding. Dit is te meer nodig, omdat onze hoofdbron een handschrift is, dat bijna twee eeuwen later afgeschreven werd.

Pomerius heeft ons de lijst overgeleverd van al de werken die Jan van Leeuwen heeft nagelaten. In het leven van de »coquus bonus" (Liber III, Cap. II) zijn 23 tietels opgesomd, in deze volgorde:

(Analecta Bollandiana IV, 310) [2]).

I De decem praeceptis.
II De oratione.
III De inspiratione.

1) De gegevens die ik omtrent de invloed van Eckart verzameld heb, zal ik in het *Ned. Archief voor Kerkgesch.* publiceren.

2) Overgenomen door Auger *Etude sur les mystiques des Pays-Bas au moyen âge*, pag. 177.

IV De ardenti amore Dei.
V De tribus magis
VI De articulis.
VII De differentia inter naturalem et supernaturalem generationem.
VIII De electione divina.
IX De quintuplici confraternitate.
X De septem calamitatibus.
XI Item scripsit et alium librum de praeceptis decalogi.
XII De septem signis Zodiaci spiritualiter expositis.
XIII De origine omnium rerum.
XIV De novem choris angelorum, et cetera.
XV De septem generibus amatorum Dei.
XVI De intelligentia et observantia doctrinae Christi.
XVII De desertione injustitiae et obedientia vocationis Christi.
XVIII De paupertate spiritus.
XIX Contra errorem dogmatis magistri Echardi.
XX De spirituali manducatione corporis Christi.
XXI De multiplicibus bonis et salutaribus documentis.
XXII De octo beatitudinibus.
XXIII De judicibus etc.

Hierdoor hebben we dus een middel om te kontroleren of in de bestaande handschriften alle werken bewaard zijn. Inderdaad zal uit de volgende inhoudsopgave blijken dat de Brusselse handschriften N°. 667 en 888, beide afkomstig uit het klooster Bethlehem »buyten Loven", samen juist al de genoemde werken bevatten, in dezelfde volgorde.

Ms. 667 is een perkamenten kodex, 30 cM. lang en 21 cM. breed, in twee kolommen regelmatig geschreven. Het schrift wijst op het einde van de 15de eeuw, en ieder zou met De Vreese [1]) het handschrift in die tijd plaatsen, als niet op fol. 256a de volgende aantekening stond:

„Dit boec es ghescreven int iaer ons heren doe men screef MD ende XL op sint Jans dach waest volint.
b. Jan de Swettere
biddet voer hem eenen Ave maria.

1) Zie De Vreese *Bijdragen* blz. 37, waar N°. 667 15de-eeuws genoemd wordt en N°. 883 van het jaar 1543. De schr. vermoedde niet dat de hss. een vervolg op elkaar waren. Dat beide met een traktaat over de tien geboden beginnen, is wel geschikt om het misverstand in de hand te werken.

Ms. 888 is blijkbaar een vervolg van het vorige; schrift en formaat wijzen er op: alleen is het in de lengte iets meer afgesneden, ten gevolge van het verbinden. Bovendien lezen we op fol. 188:

Dit boec was volscreven int iaer ons heren MD ende XLIII op den yersten dach van aprile des smerghen. Enen Ave maria voer die dit boec heeft ghescreven.
Johannes de Swettere.

Verder bevat dit handschrift *Die epistele des eersamen vaders brueder humbertus des vijfsten meesters vander predicaer ordine* (fol. 188c—205a), en *een ander boxken* (fol. 205c—285d), d. i. een hoogst merkwaardige dialoog, geschreven door een veertiende-eeuwse leek (Zie *Twee Christen-demokraten* in *De XXste Eeuw*, Junie 1903).

De schijnbare tegenstrijdigheid van schrift en datering bij deze handschriften, levert ons een aardig bewijs, hoe de ouderdom van de schrijver een gewichtige faktor is bij het vaststellen van de datum.

Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat deze Jan de Swettere zijn schrijfkunst noch in de 15de eeuw heeft geleerd, en in zijn ouderdom dit werk voltooide. Dit wordt bevestigd door het volgende: Ms. 667 heeft op fol. 1:

Desen boeck hoert toe den godshuyse van bethleem buyten loven tot behoef van de leecke brueders ende heeft ghescreven brueder ian de swetter convers / die sterf opten VIIIsten dach van augusto MDXLIIII.

Dat hij niet jong gestorven is, bewijst ons een ander handschrift, uit Bethlehem afkomstig, en nu in de Bibliothèque de l'Arsenal te Parijs, nl. het eerste deel van N°. 8209: »Hier beghint een tractaet meester Rycardus van Sinte Victoers op Cantica Canticorum", dat besloten wordt met de woorden:

Dit boec wert volscreven int iaer ons heren MCCCCC ende VII inder octave van dertiendach op eenen vridach.
Eenen ave maria van minne B. Jan de Swetter.

Ook de Gentse Universiteitsbibliotheek bezit een handschrift van deze ijverige afschrijver, nl. N°. 1271, dat het Boeck des gulden troens en Ruusbroec's Tabernakel bevat. Voorin staat:

Desen boeck hoert toe den godshuyse van bethleem buyten loven tot behoef vande leecke brueders ende heeft ghescreven brueder Jan de swetter convers die sterf opten VIIIsten dach van augusto XVCXLIIII.

Meer is mij omtrent deze conversbroeder niet bekend.

De inhoud van Ms. 667 is de volgende:

fol. 2—5: Index van een andere, jongere hand, die ook om de onnauwkeurigheden van weinig belang is.

fol. 6. Merkwaardige proloog van de onbekende, die na de dood van Jan van Leeuwen zijn werken verzameld heeft. Omdat dit stuk voor de waarde van deze verzameling van groot belang is, laat ik het hier in zijn geheel volgen.

fol. 6b Dit es de prologhe vanden navolghenden boeck des goeden Cocs van gruenendale Dese VIII navolghende boeken metter Rolien die ghescreven staet na terde boec heeft ghemaect brueder Jan die men hiet de goede Coc Convers ende leec brueder van groenendale bi tiden des yersten pryoers brueder Jans van ruusbroec welke Convers ende leec bruedere was een ghestaen persoen van jaren ende zeere rwt leec ende ongheleert doen hij yerste ter ordenen quam / maer inden Cloester voerscreven begonste hi yerst te leeren lesen ende scriven / ende dat leerde hi als te hopen es bi toedoen vanden heyleghen gheest die een goet meester es / alsoe volcomelike inde cokene / daer hi langhe in sine levedaghe in diende / alsmen in sinen boeken hier na beschreven ghevoelen mach Want in eenen van sinen boeken soe scrijft hi dat yemant mocht vraghen waer hi sijn theologie och sijn leeringhe gheleert hadde / Daer op antwert hi / dat hise gheleert heeft tot dier scholen daer sinte peter ende andries sijn broeder gheleert hebben Nochtans soe es te weten dat inden navolghenden boeken ondertijden wat toe oft afghedaen oft verwandelt es / na eyschinghe der materien / ocht om de materien te bat oft te meer te verclarene / ende sonderlinghe int boec vanden invallen /
fol. 6c ende de maniere van sinen sprekene es | oec ondertiden wat mede verwandelt Ende oec soe heeft hi hem in allen dinghen ghelaten onder de ghemeynscap der heylegher kerken ghelikerwijs als hi bescrijft int leste ocht daeromtrent vanden achsten boeke hier na beschreven Voert soe salmen weten ende merken soe waer gheschreven es nota / dat daer wat merckelijcs ende notabels es / ende dies ghelijcs daer de screven ghemaect sijn / dat alsoe merclijc es datter steet gheschreven Ende voert soe salmen weten vanden Capittele hier voer gheschreven dat dat yerste ghetal dat voer ghescreven es beteekent / hoe meneghe Capittele dat es datter na volghet / meer tghetal dat beneden ende na den eynde steet beteekent waerment tcapittel in eenich vanden boeken des Cocs hier namaels gheschreven vynden mach

Ende voert soe salmen weten ghevielt dat yemant dese hier na gheschrevene

boeken des Cocs wt schriven woude soe sal hi in de V leste boeken de Capittelen vanden selven V boeken hier voer beschreven / met rooden ente scriven biden text / daer een yeghelijc Capittele behoert te staen / ghelijker wijs als de Capittelen staen ghescreven bi den text daerse behooren inde III yerste boeken / welke sijn dboec vanden X gheboden gods / dboec vanden ghebeden / ende dboec vanden invallen / Want dat helpt zeer daer toe
fol. 6d om de materie vanden text te bat ende te lichteliker te verstaen | Ende voert soe salmen weten / dat in de voer gheroerde boeken des goede Cocs meneghe goede gheestelike leeren staen ghescreven soe wier wel na pijnde te levene ende te doene dat in hem ware die mochte lichtelijc metter hulpen ende der gracien gods comen tot eenen hooghen gheesteliken levene hier inder tijt ende namaels alsoe comen tot zeer grooten eweghen loen in dat toecomende leven daer boven / daer ons allen toe brenghen moet de vader de sone / ende de heileghe gheest Amen.

fol. 7a Vanden X gheboden gods. (53 Cap.).

fol. 55c Dit boec es vander bedinghen. (32 Cap.).

fol. 73b Hier beghint dboec vanden invallen. (5 Cap.).

fol. 79a Die rolie vander woedegher minnen.

fol. 82c Traktaat over de drie koningen: in het opschrift is geen tietel genoemd. (28 Cap.)

fol. 108c Traktaat zonder tietel: de proloog spreekt van „een ander wonderlijc boec" „van tienderhande materie tracterende". Hetzelfde schijnt Pomerius te bedoelen met „De articulis". (20 Cap.).

fol. 141 „Dit boeck sal heten een ghetughe ende een ondersceyt ghevende tusschen godlijc licht ende deemsterheyt ende oec tusschen natuerlike gheboertc ende overnatuerlike gheboerte ...." (29 Cap.).

fol. 175a Dit boeck sal ons redene ende ondersceet gheven tusschen die ghene die god gheroepen ende ewelijc wtvercoren heeft..(21 Cap.).

fol. 203b Van vijfterhande bruederscap. (31 Cap.).

fol. 256—259 vormen een soort aanhangsel met kleinere stukken waaronder:

fol. 257a Vanden VII aleyndicheyden des Cocs.

De inhoud van Ms. 888 is de volgende:

fol. 1—3 blanco.

fol. 4 Hier beghint die tafele vanden XII navolghende boeken alle die Cap. (betrouwbare index van dezelfde hand. Boven deze fol. staat in later schrift „Bethleem": evenzo in de initiaal op fol. 9).

fol. 9a Dierste boec es vanden tien gheboden. (35 Cap.).

fol. 33a Vanden VII teekenen der sonnen. (32 Cap.).

Dit werk is onvoltooid: aan het einde staat: *Dit boec en es niet volmaect alsoe men seit.*

fol. 71b Dat derde boec. De tietel ontbreekt, maar de inhoud komt overeen met Pomerius' opgave „de origine omnium rerum". (15 Cap.).

fol. 74b Vanden IX choren der inghelen. (14 Cap.).

fol. 93d Van sevenderhande manieren van menschen die gode minnen. (4 Cap.).
fol. 102d Hoe dat men cristus leere verstaen ende oec volcomelijc navolghen sal. (4 Cap.).
fol. 108a Hoe dat men alle ongherechticheit laten sal ende cristus roepe ghetrouwelijc navolghen sal... etc. (14 Cap.).
fol. 130a Wat dat enen armen mensche van gheeste toebehoert etc. (17 Cap.).
fol. 134a Van meester eckaerts leeringhe daer hi in doelde etc. (4 Cap.).
fol. 137d Van enen verborghenen inwendeghen gheesteliken sacramenteliken etenne etc. (19 Cap.).
fol. 162d Van menigherande goeder leeringhen die seer orberlijc sijn. (7 Cap.).
fol. 169d Dit boec beghint aen VIII sa(l)icheiden mer niet gheint. (5 Cap.).
Aan het slot: *Hier ghebrect vele mer wi en hebbens niet meer int ghescrifte vonden.*
fol. 182d Hier volghen een rolle van richters. (4 Cap.).
fol. 188 Hier ynden die boeke des goeden kocs, god sij gheloofft altoes.

Wanneer de plaatsruimte het toeliet, had ik gaarne de uitvoerige opschriften van alle capittels laten afdrukken, omdat men daardoor een denkbeeld zou krijgen van de inhoud. Nu dient deze opgave slechts om aan te tonen dat Pomerius zijn lijst heeft opgemaakt met behulp van een handschrift, waarvan de inhoud geheel met die van de beide Brusselse hss. overeenkwam. Maar daarmee is noch niet bewezen dat deze zoveel jongere handschriften een in alle opzichten betrouwbare kopie zijn van een ouder origineel. De waarde van deze teksten kan dus alleen vastgesteld worden op grond van een vergelijking met oudere handschriften. We moeten dus nagaan welke hulpmiddelen ons daarbij ten dienste staan.

De fragmenten die in verscheiden handschriften voorkomen [1]) zijn meestal klein en onbelangrijk, soms citaten van enkele regels, soms van hoogstens een of twee bladzijden. Mogelik kunnen ze voor de vaststelling van de oorspronkelike tekst diensten bewijzen, maar zonder een grondige kennis van die teksten is het onmogelik zulke stukjes thuis te brengen, temeer omdat Jan van Leeuwen telkens in herhalingen vervalt. Een uitzondering maakt het Brusselse handschrift 2559, door De Vreese beschreven als Ruusbroec-handschrift Qq (II, 565) dat uit de 2de helft der 15de eeuw dagtekent. Daarin komen grotere

1) Zie De Vreese, *De Handschriften van J. v. R's werken* II, 566, noot 1.

en meer samenhangende stukken voor, die gemakkeliker te herkennen zijn. Op fol. 11—16v vond ik o. a. *Die rolie vander woedegher minnen*, waaraan het opschrift evenwel ontbreekt. Door vergelijking met het Brusselse handschrift overtuigde ik mij dat deze tekst bij een uitgave goede diensten zal bewijzen; dit is te meer van belang omdat dit hele stuk vrij duister is [1]).

Belangrijk is ook een Deventer handschrift (Katal. Van Slee N°. 55) dat *Een boec van vijf manieren broederliker minnen* bevat. Dit hs. had door het eigenaardige slot al vroeger mijn aandacht getrokken, maar eerst na kennismaking met de Brusselse hss. ontdekte ik dat dit een werk van Jan van Leeuwen was. Het handschrift is niet gedateerd; op grond van het schrift zou men denken aan het midden der 15de eeuw, maar De Vreese maakte mij opmerkzaam, dat de beide watermerken die er in voorkomen, bewijzen dat het noch een kwart eeuw ouder is, en ± 1425 geschreven moet zijn. Dit verhoogt voor ons de waarde. Aanvankelik meende ik dat we hier een tekst hadden die niet afgeschreven was uit een handschrift met de verzamelde werken [2]).

Aan het slot van het Dev. hs. lezen we nl.:

Dit boec is ghemaect of volmaect int iaer ons heren als men scrivet dusent drie hondert ende vijf ende wijftich. Oec holdict wel voer waer dat die hoverdighe ghirighe clergie in corten tiden van boven tot beneden haestelic onder die voete gheworpen ende van den leken volke vertreden sal werden overmids haer grote overnemelike quaetheit die si driven in alre manieren Die wil die begripe mi die wil die laet. god gheve ons sine minne sonder maet Welke minne niemant en mach ontpayen noch ontsaten. vander weerder liefden ons heren ihesu" (fol. 118c)

Het handschrift met de verzamelde werken heeft daarentegen:

Int iaer ons heren als men screef MCCC ende LV es dit boec ghemaect oft volmaect / Die wille begripe mij / die wille laet / god gheve ons sine

1) Voor de vaststelling van deze tekst hebben we noch een ander hulpmiddel. In het traktaat „Van vijf manieren broederliker minnen" komt een stuk voor, dat in margine aangeduid wordt als *Confabulacio amorosa* (Ms. Dev. fol. 95c—98a) en dat overeenkomt met het eerste deel van de *Rolie*.

2) Daarvoor zou ook pleiten dat de opschriften der Capita die in het verzamelhandschrift voorkomen, hier noch ontbreken.

minne nyeman en mach ontparen / noch ontsaten vander weerder liefden ons heren ihesu cristi (Ms. Br. 667, fol. 256).

Hier is het rijmproza verknoeid, de tekst verkort en verminkt, zoodat het Dev. hs. blijkbaar de oude, oorspronkelike redactie heeft.

Toen ik evenwel het Deventer hs. nauwkeurig las en excerpeerde, bleek mij dat de tekst, voorzover ik dat na kon gaan, geheel met het Brusselse hs. overeenkomt. Alleen zijn Cap. IV, V en VI weggelaten, maar dit versterkt juist de veronderstelling dat voor dit afschrift gebruikt gemaakt is van een volledig handschrift. Bij deze hoofdstukken, die over onkuisheid en »sonde teghen natuere" handelen, staat nl. in het Brusselse hs. (fol. 208c): »Vanden poente bi tcruce voer ghescreven en salmen niet lesen int ghemeine in ghenen reeftere ende sonderlinghe van vrouwen personen / tot den vijfte Capittele toe daer oec dies ghelijcs cruce steet".

Het Deventer handschrift levert ons dus het welkome bewijs dat het 16de-eeuwse afschrift van Jan de Swettere volkomen betrouwbaar is. Dit wordt nader bevestigd door enige hoogst belangrijke fragmenten van een ouder handschrift, die aan Serrure toebehoord hebben, en nu eigendom zijn van de Brusselse bibliotheek (2de Serie N° 138). Het is te meer te verwonderen dat deze zes folio perkamenten bladen aan de aandacht tot nu toe ontsnapt zijn, omdat ze zulke interessante miniaturen bevatten. Ongetwijfeld is dit ook de oorzaak waardoor ze aan de vernietiging ontkomen zijn. De bladen zijn ongeveer even groot, 34 bij 24 cM.; de beide eerste vertonen elk een tekening in kleuren, die het grootste deel van het blad in beslag neemt (22 × 17½ cM.). Tot mijn grote verrassing zag ik hier de kok afgebeeld te midden van zijn omgeving; op de eerste tekening in zijn keuken, met zijn slaapcel op de achtergrond. De twede miniatuur geeft ons de beide vertrekken kleiner, in een ander perspectief, omgeven door het Soniënbos [1]).

1) Een beknopte beschrijving van deze miniaturen heb ik gegeven in mijn artiekel *Twee Christendemokraten*, blz. 161—162.

Het derde blad is bovenaan gemerkt: I, en bevat de proloog »des boecs van den X gheboden". Het komt overeen met het eerste blad van Ms. Brussel 667. In de initiaal H bevindt zich een miniatuur, voorstellende Jezus in een purperen mantel en met een aureool; naast hem de rijke jongeling in een rood kleed met blauwe kraag. De fieguren steken af tegen een geruite achtergrond. Deze voorstelling is een illustratie van de tekst waarmee het traktaat begint.

Het vierde blad is gemerkt LXXX, en bevat het begin van het traktaat over de drie koningen. Het komt overeen met fol. 82 van Ms. Brussel 667. De miniatuur vertoont ons de drie koningen, elk met een beker in de hand, vóór Maria en het kindeke Jezus.

Het vijfde blad, dat met de verso-zijde naar voren in de band gezet is, draagt het sijfer CVII. Het komt overeen met fol. 108 van Ms. Brussel 667. Recto geeft het ons het slot te lezen van het traktaat »De tribus magis", verso lezen we »*De prologe* Nu hier na volghet een wonderlec boec" *etc.* De miniatuur vertoont een man in rood kleed en blauwe mantel, voor wie een ander, in het wit gekleed, geknield ligt.

Het zesde blad, gemerkt CXL, komt overeen met fol. 141 van Ms. Br. 667 en begint: »Dit boec sal heten een ghetughe" *etc.* Miniatuur: Jezus in purperen mantel, met aureool; vóór hem geknield een monnik in wit kleed met zwarte mantel.

De overeenstemming van de foliëring met die van het grote Brusselse hs. 667 maakt het zo goed als zeker, dat de inhoud dezelfde was, en dat er zelfs op elke bladzijde ongeveer even veel stond. Als we nu deze bladen naast de volledige tekst leggen, zien we onmiddellik dat het afschrift van Jan de Swettere volkomen te vertrouwen is; even konservatief als zijn schrift blijkt zijn behandeling van de tekst en de spelling geweest te zijn; alleen verandert hij vrij regelmatig de oude Brabantse uitgang *-lec* in *-lijc.* Ten bewijze daarvan laat ik hier volgen wat op de keerzijde van het vijfde blad staat, met alle varianten van Ms. 667. Ik koos dit stuk, niet omdat ik hier meer of

minder varianten optekende dan op de andere bladen, maar omdat het de proloog is van een der belangrijkste werken. Waar het fragment afbreekt, geef ik de rest naar het jongere handschrift.

fol. CVII verso.

c *De prologe.*

Nu hier na volghet een ander wonderlec boec als ghi namaels horen selt op dat ennich dinc achter mi bleve dies god ewelec ghelooft ende gheeert worde. ende oec mede alle sijn heyleghen met hem ende overmids hem. Ende dat oec enneghen mensche namaels te vromen. ende te profite mochte ghevallen. ya hoe sere dat minen persoen overmids hatie ende nijt te scanden mochte ghevallen. Nochtan sal ic u vorwert callen ende laten mijn scande al overgaen. hettes mi ere voer gode. daert metter waerheyt mach bestaen. Want ic bin der waerheyt meer sculdech dan alre menschen of oec ennechs menschen hulde te houdene. daer ic de waerheyt yet verswighen soude. Omme sterven of oec omme leven en salmen der waerheyt niet afgaen. mar wij selen rechte doerliden metter waerheyt voer de oghen gods. sonder yemene te spaerne om gheniets wille. noch arme noch rike noch vriende noch maghe. Wij en selen enghenen persoen aensien. mar wij selen te mids doergaen. ende armen lieden lichter bereet sijn dan den riken. soe sal de dooght
d aen ons bliken. want darme hebbens meer noet in vele manieren | dan de rike —

Hier omme sal selc dit boec gherne sien lesen ende horen. mar selken anderen salt vergroven ende verdoren. selc salt haten. selc verwaten. sel andere salt minnen ende sal hem sijn bequaem.

Dit boec sal hebben .X. namen.

Dierste boec sal heten. keer weder berispe de sonden. ontecke gode dijn herte. —

Dander sal spreken van drien manieren van biechten.

Terde vander werkeleker ledecheyt die godc mishaghet. —

Tfierde van baghinen. —

Tfijfte boec van swesteren ende van bagaerden ende van al selken volke. —

Tseste boec vander gheesteleker onbesceydenheyt. —

Tsevende boec sal ons leren alle heyleghe besceydenheyt. —

Var. van Ms. Br. 667. 1 Prologhe sprect ende verclaert hoe dit boec es ghedeylt in X boeken ende in X partijen ende van tienderhande materie tracterende f. 109*a* *De prologhe* 2 wonderlijc namals 3 eenich blive ewelijc 5 eeneghen 7 Nochtans 9 sculdich oft oec enichs 11 oft oec maer 13 spaerene vrinde 14 egheen 15 licher do[e]cht 16 daerme 19 verdorren saelt 22 ontecket 24 drie bichten 25 werkeliker ledicheit meshaghet 27 (susteren) *veranderd in* swesteren 28 gheesteliker

Ende dat achtende sal ons redenen van beghevenen lieden die in ordenen leven in volcomenre ghehoorsamheyt. daer es alle staet van heylecheyden in bevaen ende besloten diemen leven mach in hemelrike ochte oec in eerterike. —

Ende dneghende sal spreken van clusenaren die in heremitagen ligghen. ende der enecheyt gods leven souden. ende hoe hen sonderlinghe die enecheyt gods weder antworde gheven soude. dadense haren dinghen recht. mar neense niet. het loept al wtwaert alse ghi namaels horen selt. Dat inwaert sien soude dat heeft al | [1]) sijn oghen op sinlike dinghe ghekeert / fol. 109c
ende suect meer noet des lichamen danse doen noetorfte der zielen.

— Tiende boec sal heten symonie / want de hoechste regnacie die nu regneert in eerterike van boven tot beneden onder gheestelijc volc / dat es bi na al symonie / Want het beghint aen den paeus / ende es ghewortelt bi na in alle de prelaten sijnre voeten / Ende de paeus es seker thoeft ende tbeghinsel daer af ende sal de swaerste rekeninghe moeten gheven daer af / omme dat hijt ghestaedt heeft / want hijt boven alle mensche beweren mochte / ende sonderlinghe daertoe verbonden es / Ende dan salre talre achterste na volghen vander eyscheliker toecoemst der gherechticheit gods / die de quade verordelen sal met haren quaden werken sonder alle ontfermherticheit / ende salse verdelien ter ewegher maledictien vanden boeke des levens / ende god sal de goede en contrarien die in hem betrouwen met haren goeden werken behouden overmids sijn ontfermherticheit in dat eweghe leven tot sijnre glorien / Nu kyest ende deylt voert welc ghi wilt / want tot eneghen van tween moeten wij ommer comen het tsij ter ewegher bliscap oft ter ewegher pinen der hellen. —

Nu willic ons voert ondersceet gheven van | desen X partien na eenre d
grover wijs / deen na dander alsoet behoort want tfolc es bi na al grof doef ende blint / daer omme moet men ons rudelijc leeren met groven ghelikenissen wat ons heylicheit belet / ende wat ons daer toe drijft ende hulpt / Hier behoeven wij verclaernissen der menschen toe / Omme die sake dat wij soe onverlicht sijn van boven / soe moeten wij woerde ende leringhe hebben van beneden / hoe dat wij de helle selen vlien / ende dat ewenghe leven scouwen ende sien / Ende dit mach elken mensche cort ghescien ende behoren / die de quade werelt der sonden wilt laten ende verdoren als ghi vorwert meer selt horen /

Het handschrift waarvan de bladen het treurig overschot zijn, is blijkens het schrift niet lang na 1400 vervaardigd. De taal is zuiver Brabants. Daarom ligt de veronderstelling voor

30 achste 33 dneghenste heremitagien 34 enicheit 35) enicheit rechte
36 wtwert namels 37 inweert

1) Het overige deel van de tekst is afgedrukt naar Ms. 667.

de hand dat we hier fragmenten voor ons hebben van het oorspronkelike handschrift uit het klooster Groenendaal, dat in de 17de eeuw daar noch aanwezig was. We vinden het vermeld in de lijst die Andreas Valerius in 1640 opmaakte ten behoeve van Sanderus [1]). Waarschijnlik werd dit kostbare handschrift ter nagedachtenis aan »die goede coc" vervaardigd, en versierd door een van de kloosterbroeders, die persoonlik hem en zijn omgeving gekend had. Het zou niet onmogelik zijn dat Jan de Swettere dit zelfde handschrift als origineel gebruikt heeft; het ligt immers voor de hand dat hij bij het zoeken naar een betrouwbare tekst, zich gewend heeft tot het klooster waar Jan van Leeuwen geleefd had. Als dit niet zo is, dan moet in elk geval zijn origineel zeer na aan dit handschrift verwant zijn.

Zonder twijfel is dit handschrift opzettelik vernietigd; bij de scherpe uitlatingen die de kok zich veroorlooft tegenover de kerk en de geestelikheid, is dat niet te verwonderen. Dit geval staat trouwens niet alleen. Een perkamenten handschrift van de Bibliothèque de l'Arsenal te Parijs, door De Vreese beschreven als Ruusbroec-hs. *c*, bevatte, volgens een inhoudsopgave op het schutblad, in de 15de eeuw noch »een deel van broeder Jan des kocs boeke". Dit gedeelte is dus waarschijnlik uit de kodex verwijderd om het te vernietigen [2]). Deze feiten verklaren ons, hoe het komt dat er van het grote aantal handschriften met Jan van Leeuwen's werken, zo weinig bewaard is, terwijl de Ruusbroec-handschriften bij dozijnen te tellen zijn. Als een gelukkig toeval het 16de-eeuwse afschrift van Jan de Swettere niet gespaard had, zou het werk van de kok grotendeels verloren zijn, en het lot gedeeld hebben van de vele verdachte of ketterse geschriften in de 14de eeuw, die door beulshanden verbrand werden, of later door inquisiteurs en censoren onschadelik gemaakt zijn.

1) Zie De Vreese, *Bijdragen* blz. 38. De daar gemaakte veronderstelling dat deze kodex identies zou zijn met Ms. 667 of 888 is ongegrond, omdat deze hss. uit het klooster Bethleem afkomstig zijn.

2) Zie De Vreese, *De Handschr. van R's werken* I, blz. 271—272.

Jan de Swettere is dus niet de verzamelaar van deze werken. Heeft hij de proloog ook in zijn origineel gevonden? Deze vraag is van belang, omdat in die proloog van aangebrachte wijzigingen gesproken wordt. Oppervlakkig beschouwd, schijnen de aanwijzingen omtrent de index van het handschrift er voor te pleiten, maar dit wordt juist een argument voor het tegendeel, als we ons herinneren dat die index door een jongere hand toegevoegd is. Ook de proloog is dus letterlik afgeschreven.

De vraag hoe de overgeleverde tekst zich verhoudt tot het eigenlike werk van Jan van Leeuwen, is daarmee niet opgelost, maar slechts verplaatst. Wat kan de onbekende, die met piëteit al wat de kok geschreven nagelaten had verzamelde, in die teksten veranderd hebben, en met welk doel? Een stellig antwoord is niet mogelik, zolang er niet 14de-eeuwse handschriften voor den dag komen die òf autografen zijn, òf een beslist oudere redactie vertonen dan in de verzamelde werken. Op grond van de proloog kunnen we wel enige gissingen maken. De mededeling dat er »ondertijden wat toe oft afghedaen oft verwandelt es na eyschinghe der materiën" kan betrekking hebben op de kompositie van het werk, de indeling in hoofdstukken, de bijgevoegde tietels en opschriften, en wellicht hier of daar een verduidelikende opmerking of uitweiding. Maar de toevoeging: »Ende oec soe heeft hi hem in allen dinghen ghelaten onder de ghemeynscap der heylegher kerken" wekt het vermoeden, dat er ook wijzigingen zijn aangebracht op plaatsen die volgens de verzamelaar aanleiding konden geven om de kok van ketterij te verdenken. Inderdaad weten we uit zijn werk zelf, dat hij tijdens zijn leven op sommige punten aangevallen is. In Cap. XXX van het traktaat *Van vijf manieren broederliker minnen* spreekt hij »Van vier pointen daer hi af begrepen was ende sijn onscout daer of", terwijl hij in het voorafgaande hoofdstuk »verghiffenisse bidt, eest dat hi yet messchreven heeft in sijn leeringhen". Hij herroept al wat met de kerkleer in strijd mocht zijn, maar geeft ondertussen te kennen dat de onverlichte mensen, die al zijn woorden naar de letter opvatten, geen recht van

meespreken hebben. Het is niet onwaarschijnlik dat de veranderingen in het »boec vanden invallen", dat uitdrukkelik genoemd wordt, en dus waarschijnlik het meest »verbeterd" is, met de bedoeling aangebracht zijn om alle verdenking van ketterij te weren; daarmee meende de verzamelaar in de geest van de schrijver te handelen. De vrees dat de tekst misverstaan zou kunnen worden, blijkt op een andere wijze op fol. 125c van Ms. 667. Daar komt de uitdrukking »sijns selfs ledich sijn" voor, en waarschuwend zet de verzamelaar er in margine naast: »cave verbum sed non sensum".

Of er ook gedeelten uitgelaten of verzacht zijn waar de kok tegen de gebreken van de kerk te velde trekt, tegen de hebzucht van de kerkelike heersers en de wanverhoudingen in de kloosters, is twijfelachtig, omdat er bladzijden in voorkomen die dit alles zo scherp zeggen als maar mogelik is. Bovendien zou hieromtrent moeielik zekerheid te krijgen zijn. Alleen is mij opgevallen dat in de boven afgedrukte proloog van het traktaat *De articulis*, gezegd wordt dat de paus de hoofdschuld draagt van de simonie, terwijl in het capittel waar dit punt uitgewerkt moest worden, plotseling overgegaan wordt op de mendicanten.

Ook »de maniere van sinen sprekene es ondertiden wat mede verwandelt" heet het verder. Dit zal wel betrekking hebben op wijzigingen in de vorm, zinswending en woordenkeus, waarvan in het handschrift enkele sporen te vinden zijn. De verzamelaar heeft er namelik op verschillende plaatsen niet op gelet dat hij rijmproza voor zich had, en dan heeft hij het soms verminkt met de bedoeling om de tekst wat te »beschaven". Wanneer we evenwel in 't oog houden dat hij een grote eerbied had voor de heiligheid van de kok, en voor de taal die God hem inspireerde, dan mogen we wel aannemen dat de wijzigingen betrekkelik onbeduidend en gering in aantal geweest zullen zijn, en in elk geval niet zò ingrijpend, dat ze ons al te wantrouwend zouden maken tegenover de overgeleverde tekst.

Ten slotte noch iets over de chronologie. Allereerst moeten

we opmerken dat de proloog alleen spreekt van acht boeken met de Rolie, dus over de inhoud van Ms. 667; het twede deel in Ms. 888 heeft geen proloog die licht geeft, en het blijft dus onzeker of deze werken door dezelfde hand bijeengebracht zijn; de gelijksoortige behandeling van de teksten maakt dit echter wel waarschijnlik. Het is moeielik aan te nemen dat het eerste deel tijdens het leven van de kok bijeengebracht is; voor het twede deel staat dit vast b.v. door de aantekening achter het onvoltooide boek: »wi en hebbens niet meer int ghescrifte vonden". Het verzamelhandschrift is dus geschreven na 1377. Daarentegen moet het al bestaan hebben toen Pomerius zijn kroniek schreef, d. i. volgens het betoog van de uitgevers in de *Analecta Bollandiana* (IV, blz. 260) tussen de jaren 1414 en 1421. Immers Pomerius noemt de werken juist in dezelfde volgorde. Hij zou alleen dan zelfstandig tot dezelfde volgorde hebben kunnen komen, wanneer deze geheel chronologies was, en het is gemakkelik aan te tonen dat dit niet het geval is. Voor de datering van Jan van Leeuwen's werken hebben we nl. meer gegevens in die werken zelf dan bij Ruusbroec. Wij zagen al dat het traktaat *Van vijfterhande broederscap* (bij Pomerius N°. 9), zoals het in Ms. 667 genoemd wordt, in het jaar 1355 geschreven is. Het traktaat *Van den seven teekenen der sonnen* (bij Pomerius N°. 12) is blijkens een plaats in Cap. XXIV in 1356 geschreven. Daarentegen is het traktaat *Van den tien gheboden* dat Pomerius als N°. 1 noemt, van het jaar 1358.

In het eerstgenoemde traktaat van 1355 wordt op fol. 252c gesproken van »een boexken teghen eenen predicaer die meester eckaert hiet", dat dus vóór 1355 geschreven moet zijn, terwijl Pomerius het eerst onder N°. 19 noemt. Hieruit blijkt dus dat N°. 9, 12 en 19 vóór N°. 1, en N°. 19 vóór N°. 9 geschreven moet zijn, zodat er van een chronologiese volgorde geen sprake is. Een opzettelik onderzoek zal waarschijnlik noch meer gegevens aan het licht brengen voor de datering van de verschillende werken.

Bij benadering kunnen we dus aannemen dat de werkzaamheid van Jan van Leeuwen als schrijver ongeveer tussen de jaren 1350 en 1375 valt, terwijl zijn werken waarschijnlik omstreeks 1400 in twee banden verzameld zijn.

In hoeverre een volledige uitgave recht van bestaan zou hebben, valt noch te onderzoeken. Ongetwijfeld verdient het werk van de kok in veel opzichten onze belangstelling. Het is dus gewenst dat ten minste door de uitgave van zijn belangrijkste werken, deze merkwaardige persoonlikheid binnen het bereik wordt gebracht van allen die zich voor de geschiedenis van de Middeleeuwse beschaving en litteratuur interesseren.

Desember 1902. C. G. N. DE VOOYS.

SWEREN OP SINEN TANT. [1])

Bekend is het aanraken van het eene of andere lichaamsdeel bij het uitspreken van eene eedsformule; men zwoer bij den baard, gelijk nog in het Oosten, bij de oogen, bij de borst (nog zeggen wij iets met de hand op het hart), bij de lokken. Zie daarover meer bij Grimm *R.A.* 897 vlg. en Noordewier *RO.* 427. Op eene zeer ongewone wijze van zweren, nl. *bij de tanden* of ook met aanraking van een bepaalden tand, heeft Moltzer de aandacht gevestigd in eene aanteekening op *Gloriant* 863. Hij kon toen geene andere plaatsen bijbrengen: ik zal daarom dit merkwaardige gebruik, dat ik ook elders heb aangetroffen, door eenige voorbeelden toelichten, en dit des te eer omdat het mij aanleiding geeft eene bedorvene, tot heden onverklaarde, plaats in de *Flandrijs*-fragmenten te verbeteren.

Terwijl de eed met aanraking van den baard bij Christenen en Arabieren wordt aangetroffen, vindt men den eed bij den

1) Ik herinner mij den versregel: „Bi den tanden, het wert gewroken", maar kan hem niet terugvinden.

tand alleen bij de middeleeuwsche heidenen. In den *Gloriant* is het de vader van Florentijn, des Rodelioens dochter van Abelant, die »bi mahoen .... heeft ghesworen *op sinen tant* dat hi sal hanghen den hoghen wigant ende (sine dochter) leveren sal ten viere". En dat een dergelijke eed voor dien bij den baard in heiligheid en bindende kracht niet onderdeed, blijkt uit de toevoeging, die wij, op verschillende wijzen afgewisseld, ook op andere plaatsen zullen aantreffen, »dat heeft hi gheswoeren also diere, dat mens hem wel gheloeven mach". In het *Volksboek* van *Huge van Bordeeus* zegt de Sarraceensche koning Oydon, »doe hi van God hoorde spreken ....: Bi minen Tervogant, ghi kersten, ic wil hier ooc eten, ende hi swoer bi Mamet ende *op sinen tant*: ghy kersten, ghi en sult nemmermeer comen wt mijn lant".

Men zal zich wellicht verwonderen over het gebruik van *op* in plaats van het te verwachten *bi*, en misschien dit gebruik willen verklaren uit de analogie der bekende uitdrukkingen »iet nemen *op* sinen eet, *op* sine kerstijnhede, op sine trouwe" en dgl. (waarover men zie *Mnl. Wdb.* op n e m e n , 13), en wijzen op *Lorr.* II, 1181: »dat willic hem na sijn begeren *op* die tonge van Mamette sweren ende *op* die cnien van Apoline", en indien er geene andere verklaringswijze was, dan zou men hiermede kunnen volstaan, maar in dezen zou toch niet het juiste getroffen zijn. Want uit andere plaatsen blijkt dat *op* behoort bij een uitgelaten *cloppen*, en dat de uitdr. »sweren op sinen tant" staat voor »sweren, *cloppende op* sinen tant". Bewijzen vindt men *Karlm.* 47 (A, 33), 14: »der konynck kloppde up synen zant: dat was syner hoesten truwen pant" (*vgl. ald.* 35: »als der heyden konynck do so sere by syme gode het gesworen"), *Ep. fragm.* 172, 104: »doe clopten si (*de Sarracenen*) an haren tant, dat was vaster dan gesworen" [1]) en in eene bedorvene plaats der door Franck uitgegeven *Flandrijs-fragmenten* I, 306. Wij lezen daar (vs. 301 vlgg.):

1) Vgl. de aant. van Kalff t. a. p, waaraan ik de kennis der plaats uit *Karlm.* dank.

Justiniaen sprac: kerstijn wijs,
Mochdi doen dattic u seide,
Ic sal ontfangen kerstenheide
Ende al dat mi toebestaet.
Doer sekerheit van deser daet
Salic mi op minen pant,
Dats een die meeste pant [1])
Diemen in heidijnesse zwaert.

Het is door de vergelijking der andere plaatsen duidelijk, dat is vs. 306, waar het ww. ontbreekt en het rijm in de war is, moet gelezen worden

Salic mi *cloppen* op minen *tant*,

waarop dan de boven reeds besproken mededeeling volgt aangaande de heiligheid van den met dit zinnebeeld afgelegden eed. Franck zal zeker geen moeite hebben deze eenvoudige door voorbeelden gesteunde verbetering te verkiezen boven de onwaarschijnlijke gissingen, hem aan de hand gedaan door De Vries en door hem in zijne aanteekeningen, bl. 138, medegedeeld.

Ik wenschte wel dat ik het hier beschreven oostersche gebruik kon toelichten en bevestigen door bewijzen, aan de werkelijkheid ontleend, en dat ik het symbool kon verklaren; zelfs zou ik er niet tegen hebben te kunnen aantoonen tegen welken tand bij een dergelijken eed werd geklopt, maar tot geen van deze dingen ben ik in staat. Ook is bij de Arabieren geen eed onder aanraking der tanden of van een bepaalden tand bekend. Met de bij onze schrijvers vermelde Sarracenen zullen dus wel niet Arabieren of Moslims bedoeld zijn, maar een ander oostersch volk, al weten wij niet welk. Immers het is niet aan te nemen dat de nederl. of fransche schrijvers (indien, hetgeen waarschijnlijk is, de eersten het daaraan hebben ontleend) een dergelijk gebruik zelf zouden hebben verzonnen.

J. VERDAM.

1) *Pant* heeft hier de ongewone beteekenis *eed*, welke zich ontwikkeld heeft uit die van *zekerheid, aan iemand gegeven*; deze laatste is geleidelijk uit de oorspronkelijke opvatting voortgevloeid.

BLADVULLING.

In de bekende woorden van Cats »Het is een deftigh werck... Godtsaligh en met een oock rijck te mogen wesen" (zie daarover mijn opstel in *Tijdschr.* XIX, 230) zou voor het tegenwoordig gevoel de bedoeling juister zijn uitgedrukt indien er stond: »rijk en meteen godzalig". Prof. Verdam heeft er mij op opmerkzaam gemaakt, dat vroeger in eene zoodanige »omgekeerde", en nu »verkeerd" geachte, volgorde niets vreemds of verwarrends gelegen was, en wees mij op een voorbeeld als *Rincl.* 1045: »(Die doot) wisselt di den rouwe om sanc" (verg. ook *Rincl.* 405 en 1037); men stelt hier gelijk elders op den voorgrond wat men als het voornaamste beschouwt: dus is er van gebrek aan logica geen sprake. Doch een zeer treffend voorbeeld, dat tevens bij de plaats uit Cats bijzonder goed past, is door hem aangetroffen in den *Spiegel der Sonden*, v. 2917 vlg.; ik neem de gelegenheid waar om er hier de aandacht op te vestigen. De plaats luidt:

Ecclesiasticus dus een woort sede —
Ic wane, die vracke troest hem dar mede —
„Vroetscap" secht hi „nutte si,
Als men rijcheit heft dar bi".

In den Prozatekst (2de Dl., kol. 81) is de opvolging ook zoo, ofschoon men, gelijk V. daarbij in de noot opmerkt, »*vroetscap* (verwacht) op de plaats van *rijcheit*, en omgekeerd". — Wellicht geeft deze mededeeling aanleiding tot aanwijzing van meer dergelijke gevallen, ook bij lateren.

A. BEETS.

HET ANTWERPSCHE LIEDERBOEK VAN 1544 MET DE UITGAAF VAN HOFFMANN VON FALLERSLEBEN VERGELEKEN.

Nu in den jongsten tijd gebleken is, welk een verzuim Hoffman von Fallersleben bij zijne uitgave der geestelijke liederen pleegde, door elke mededeeling omtrent de bijgevoegde melodieën achterwege te laten [1]), kon men eenigszins ongerust worden over de volstrekte betrouwbaarheid zijner uitgaven. Deze overweging heeft mij ertoe gedreven, zijn uitgaaf van het Antwerpsche Liederboek met het oorspronkelijke, dat op de Hertogelijke Bibliotheek te Wolfenbüttel (nr. 236. 5. Poet. Quer. 8vo) berust, te vergelijken.

Het formaat van het boekje is octavo-oblong, bijna 10 cM. hoog, 13½ cM. breed en 2 cM. dik; denkt men zich het titelblad, waarvan Hoffman von Fallersleben in zijn uitgave de reproductie gaf, in oblong geplaatst, zooals in liederboeken van dit formaat gewoonlijk voorkomt, en neemt men in aanmerking, dat rondom het bedrukte zich nog ± 1 cM. wit papier bevindt, dan heeft men het formaat van het boekje. Het is gebonden in slap-perkamenten band en genaaid op drie bruinleeren riemen, die aan weerskanten door den rug geregen zijn. Op het voorplat is met inkt geschreven n^0. 21, men hield dit te Wolfenbüttel voor het nummer, waaronder het boek in een vorige verzameling gecatalogiseerd was. Omtrent de herkomst vernam ik alleen, dat het na den dood van Hertog August den Jongeren, den in 1666 overleden stichter der Bibliotheek, daar gekomen was, doch wanneer en onder welke omstandigheden kon ik niet te weten komen. In elk geval schijnt Hertog Lodewijk Ernst

1) Zie: Wilhelm Bäumker, Niederländische geistliche Lieder nebst ihren Sangweisen aus Handschriften des XV. Jahrhunderts, in het Vierteljahrschrift für Musikwissenschaft 1888, blz. 153 vlgg.

van Brunswijk-Wolfenbüttel, die in Nederland in de tweede helft der achttiende eeuw zulk een belangrijke rol speelde, niet de overbrenger geweest te zijn: in den catalogus zijner boekerij, die in haar geheel aan de Hertogelijke Bibliotheek kwam, komt ons liederboek niet voor.

Eveneens van ouden datum moeten de aan de binnenzijde van het voorplat geschreven woorden »*Litt. Angl. I.*" zijn, terwijl daarentegen die aan de binnenzijde van het achterplat »Antw. 1544" van den vorigen Wolfenbüttelschen Bibliothecaris afkomstig zijn. Op het perkamenten voorplat volgen eerst twee schutbladen en daarop de 128 folio's, die het bundeltje telt. De eerste twee folio's der 16 vellen zijn voorzien van signaturen 𝔄—𝔔, het tweede met bijvoeging van ij; de verdere zes folio's zijn ongemerkt. De hoeken der bladen zijn afgerond. De tekst is afwisselend in twee en drie kolommen gedrukt; zoo vormt het bij Hoffmann von Fallersleben op blz. 1 voorkomende voorbericht juist de eerste der drie kolommen op fol. 1ᵛ (de achterzijde van het titelblad) van het liederboek.

Voor den titel van elk lied staat het teeken ℭ, de indeeling in strofen wordt aangeduid door 't inspringen van den eersten regel van iedere strofe. De bijna op iedere bladzijde voorkomende onderstreepingen en de letters NB, beide met rooden inkt, zijn er, naar men mij mededeelde, te Wolfenbüttel bijgevoegd.

Door vergelijking van dit liederboek met de uitgave, die Hoffmann von Fallersleben er in 1854 in het elfde deel van zijn *Horae Belgicae* van gaf, heb ik den indruk gekregen, dat deze hierbij zeer nauwgezet is te werk gegaan. Steeds is het onderscheid van u en v, van y en ij behouden, zelfs wanneer boven een i de punt ontbreekt, laat H. v. F. die eveneens weg; ook de interpunctie is stipt gevolgd. De enkele onnauwkeurigheden, die ik heb kunnen opsporen, — schaarsch, wanneer men den omvang van dezen liederbundel in aanmerking neemt, — zullen de groote zorg, aan de uitgave besteed, nog te meer doen uitkomen. Zij zijn:

Uitgaaf H. v. F.		Liederboek. fol.	
VIII, 2, 7—9.	Adieu schoon lief mijn rode mont. (*tweemaal*)	6^r.	Adieu schoon lief mijn rode mont. (*driemaal*)
XII, 10, 4.	Mit sinen gecrolden hayr	13^r.	Met finen gecrolden hayr
XXXVIII, 4, 8.	Riese ick dit iaer noch twee voor eyn	21^r.	Kiese ick dit iaer noch twee voor eyn
LXXVII, 6, 1.	Mer dat ghi by mi slapen	45^r.	Mêr dat ghi by slapen sout
LXXIX, 3, 1.	Dat meysken schoot aen een hemdeken.	46^r.	Dat meysken schoot aen een hemdeken. wit
CV, 4, 8.	Tsi liefde daermen vruecht moet deruen	59^r.	Tfi liefde daermen vruecht moet deruen
CVI, 1, 11—13.	Op dat wi ons verblijen, en laten al fantasien.	60^r.	Op dat wi ons verblijen, en laten alle fantasien.
CXI, 1, 3—5.	daer en is geen meester toe gelooft	62^r.	daer en is geen meester toe gelooft
			die ick dat derf oorconden.
	dan een daer ic om hebbe gesonden		dan een daer ic om hebbe gesonden
CLXXII, 9, 3.	Hi voerdese voor dat groene wout	90^r.	Hi voerdese door dat groene wout

Bovendien zijn niet in de foutenlijst (*Hor. Belg.* XI, blz. VI) opgenomen de volgende wijzigingen:

LXXVIII, 6, 5.	rebel	45^v	redel
LXXXVII, 11, 1.	thuyswaert	50^v	thuyswaret
CXL, 5, 1.	ioncfrou	77^r	ionfrou

Verkeerdelijk is in de foutenlijst opgenomen:

CLXXV, 7, 1. hake, de tekst heeft hier hakē;

CCII, 2, 8. sbot, de tekst heeft sloot;

terwijl ik er nog even op wijzen wil, dat H. v. F. in CLII, 5, 7 en 6, 1 te onrechte den vorm *rincschen* verving door *rijnschen*.

Nog op eene zaak blijft mij over de aandacht te vestigen. H. v. F. heeft in zijn voorrede (blz. VI) gezegd: »*Geändert habe ich nur die Versabtheilung, wo sie schlecht oder gar nicht*

beobachtet wird, wie letzteres besonders dann der Fall ist, wenn drei Spalten auf einer Seite stehen, was öfter vorkommt." Inderdaad heeft H. v. F., vooral omdat in het liederboek dikwijls de versregels achter elkaar zijn afgedrukt, vaak de versindeeling moeten herstellen, doch in sommige gevallen scheen het mij toe, dat zijne oplossing niet de meest voor de hand liggende was. Ik laat de plaatsen, die dit vermoeden bij mij deden opkomen, hier volgen, terwijl ik de beslissing aan meer bevoegden overlaat.

Liederboek, fol. 6v (Uitgaaf H. v. F. n°. X).

¶ Een nyeu liedeken. [1]

Arghe winter ghy zyt
cout. Vergangen is ons
tgroene wout. Vergangen zyn
ons die louerkens aender heiden
Die louerkens die aen-
der heyden staen
daer op singt die nachtegale
Van minnen singhet ons
Die fiere nachtegale
Tsauonts als ick slapen gae
Vinde ic myn bed alleine staen
daer op so rust
die fiere nachtegale
Tsmorgens als ick op stae.
Ende ick mi wel gheciert hae
So coemt mijn lief
Ende biedt mi goeden morghen
Goede morghen so wil ick
wel voorwaer
Ic seg vrou maecht bint op
v hayr Met roode gout
Ende met groene side
Si ginc voor ic volchde na
si brochte my daer een schaec
bert na In elcke hant
Twee dobbelsteenen
Si ley tsaecbert op tvelt
dye dobbelen wil die brenget
gelt Anders mach hi
Tsoheyme wel blijven

Liederboek, fol. 46r (Uitgaaf H. v. F. n°. LXXIX) [2].

De eerste drie strofen zijn juist zoo afgedrukt, als zij in het liederboek staan, ik begin dus bij de vierde strofe.

1) Dit lied komt ook voor in het op de stedelijke Bibliotheek te Dantzig berustende Aemstelredams, Amoreus Lietboeck van 1589, cf. Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk. X, blz. 177, in afschrift bij den Heer D. F. Scheurleer te 's-Gravenhage.

2) Zie voor de herstelling van dit lied Fl. van Duyse, Oude Ned. Liederen, I, blz. 124.

Mer snachts ontrent der middernacht
Doen gaf die bedsponde eenen crack
Ende si weende seere.
Si weende also seere, haer docht dat si bedroghen was
En weent niet mijn soete lief
Ick sal v schrijuen eenen brief.
En trouwen dy
Tot eenen wijue, ghi sulter certeyn die liefste zijn.
Ghi ghelooft mi veel, ghi hout mi cleyn
Ghi en biedt mi daer toe groot noch cleyn
Ende ick draghe een kint
Een kindekin also cleyne, ik en weet certeyn den vader niet
Draecht ghi een kint so cleynen kint
so siet dat ghi den vader vint
Oft gheuet mi
Mi oft mijnen ghesellen, dat kint dat moet ghehouden zijn
Dat meysken swoer al bi sint Jan
Bi mi en sliep noyt ander man.
Niet meer dan ghi
Dan ghi valsche bedrieger, ghi staet so vaste in mijnen sin.
Die dit liedeken eerstwerf sanck.
Dat was een ruyter al vander banck
Ende hi sanghet so fijn Hi heuet wel ghe-
songhen, by die liefste en mocht hi niet zijn

Liederboek, fol. 59v; Uitgaaf H. v. F. CVI.

¶ Een nyeu liedeken.

Ic quam mer gister auont, also mi dochte
Daer moete mi een meysken, een meysken
dat was fier Ick boot haer goeden auont,
met woordekens sochte Oft ic een vreken
met haer mocht maken chier Si seyde lief
coemt schier, en beyt niet lanck
Ic sal gaen boeten tvier, coemt daer die ganc
Opdat wi ons verblijen, en laten alle fantasien.
Ende melancolijen, nv ende tot allen tijen
Ic quam met haesten spoede, si sach al omme
Om ende om, al na die nijders quaet
Si sprac met snelle woorden, ic heet u wille
si toonde mi daer een also fieren gelaet (come

Si seyde liefken gaet ende weest bedect
Mijn herteken verfraeyt bi dit bancket
Op dat wt ons verblijen. etc.
Si hief op en si sanck, met also soeten tale
Alsulcken voeysken en had ic nije ghehoort.
Haer stemmeken dat clanck, ghelijcken dye
nachtegale. Met minne so worde
mijn hertken so doorboort
Si seyde gaet ongestoort, ick blijf v by
Ten worter niet gehoort, doet v willeken.
met mi Op dat wi ons verblijen. etc.
Ick lach te nacht bi haer, wi waren alley
Gebruyckende daer ons beider sherten lust (ne
Hi seyde lief weest gedachtich die woorde
kens reyne Die wi te samen in minnen
hebben gheblust Si seyde liefken rust
in die armkens van mijn
Op dattet si ghesust, voor die nijders fenijn
Op dat wi ons verblijen. etc.
Daer laghen wi twee, wi twee wi mo
sten scheyden Het scheyden dat
dede ons beyder herte verdriet
Haer oochskens op hem loeghen, haer han
dekens die si spreyde
Ic bid v mijn alderliefste en segtet immers
niet Wi willen noch te samen, al
in dat riet Wi willen iolijt
bedrijuen, spijt al dees nijders diet
Op dat wi ons verblijen, ende laten alle fantasien,
Ende melancolijen, nv ende tot allen tijden

Liederboek, fol. 73r; Uitgaaf H. v. F. CXXX.

¶ Een nyeu liedeken.

O Waerde mont.
Ghi maect ghesont
Mijns herten gront
Tot alder stont
Als ick bi v mach wesen.
So ben ick al genesen
Mer tscheyden quaet
Van tfier gelaet
maect mi disperaet
Ten baet gheenen raet
Wilt si mi nv begheuen
Van vruechden moet ic sneuen
Haer schoon ghelu hayr.
Haer oochkens claer
Brenghen mi in vaer
Nv hier nv daer

dat icse soude verliesen
Oft si een ander soude kiesen
Haer lippekens root
Haer borstkens bloot
Al sonder ghenoot
Maken mi vroecht groot
Als ic bi haer mach rusten
Boete ic mijns herten lusten
Schoon lief doet wel
Ende kiest niemant el.
In narst in spel
Doet mijn bevel
Ende hout gelofte in trouwen
Het en sal v niet berouwen

Liederboek, fol. 76r; Uitgaaf H. v. F. n°. CXXXVII.

De afwijkende versregels zijn:

II, 6. Ghi hebt die schoonheyt veel meer dan si
Haer scoonheyt toegemeten Daerom so is
mijn herte so vast met haer liefde beseten.

III, 6. Lief hebben v in trouwen, saert ioncfrou fijn
V dienaer so wil ic zijn So langhe als ic le
ue opter aerden.

Liederboek, fol. 79r; Uitgaaf H. v. F. n°. CXLIII.

De afwijkende versregels zijn:

I, 5. Noch bid ik v ter eeren Van uwen rooden mont
die ic v gan Als getrouwich man

III, 4. Mocht ick troost aen haer ghewinnen
Ic bid v lief ob gloost Want myn pro
poost Is v te crijghen in mijn genoech

Liederboek, fol. 94r; Uitgaaf H. v. F. n°. CLXX.

¶ Een amoreus liedeken.

Wt liefden siet
Lijde ick verdriet
Ic en macht ooc niet wtspre
ken Hoe dat si hiet
diet herte doorsciet
Twelc venus heeft ontsteken
Noyt smert so groot
In desen stoot
Wie soude den cloot genaken
Reyn roosken root
Troost mi tis noot
Eer ic den dood sal smaken.
Ick ben doorwont
Sijt des oorcont
In tshertsen gront, met liden
Nochtans haer mont
Ende borstkens ront
Can mi terstond verblijden
Int swerelts troon
Door haren toon
Spant si den croon, der vrouwen
In desen hoon
Haer dienaers loon
Wie soude die scoon, betrouwen

Liefs woorden soet
Voor ghelt voor goet
Want lief bi lief moet, bliuen.
Noch vintmen goet
dat troosten doet
Twelc liefde doet, verdrijuen
Mer dees kersou
daer op ick bou
Is bi geen vrou, te ghelijcken.
Derf ic den dou
Ick sterf van rou
Schoon liefken trou, moet blijcken
Laet hoop mijn vertroo
ster zijn
Schoon roosemaryn gepresen
soet medecijn
Eer ick verdwijn
So is mijn pijn, ghenesen
Mer weyghert zijt
Gheen meerder spijt
Mijn herte dat splijt, doort
Vermalendijt (deruen

Si vre oft tijt
Ic roepe ik crijt om steruen.
Ist haer behaecht
Eer ghi lof draecht
haer si beuracht, met smee
Ic hebt ghewaecht (ken
Tsi gode gheclaecht
Dus hoort de maecht, eerst
Loppe niet verblint (spreken
Al teghen wint
Oock niet en mint met ooghen
Mer wel versint Eer ghi mint
Eer ghi v vint bedroghen
Met oorlof reyn Siet int gemeyn
Ic blijf alleyn in smerte
Ic prijs dat greyn In swerelts pleyn
Si blijft alleyn int herte
Si is eerbaer
Haer bruyn oochskens claer
Al sonder maer gheschepen
Een vre van haer. Is duysent iaer
Tblock valt swaer te slepen

Liederboek, fol. 96r; Uitgaaf H. v. F. n⁰. CLXXIII.

De afwijkende versregels zijn:

I, 9. Ic wijts quade tongen Veel erger dan fenyn.
Want zijt al beniden waer datter vruecht ge
sciet Troost ghi mi niet so blijf ic int verdriet
IV, 13. id. Troost ghi mi niet, so blijf ic int verdriet.

Liederboek, fol. 105v; Uitgaaf H. v. F. n⁰. CLXXXV.

De eenige afwijking is:

7, 5. dan peynsick
Ghi en sijt niet veel eeren weert

Liederboek, fol. 108v; Uitgaaf H. v. F. n⁰. CXC.

In het liederboek tellen alle strofen zeven versregels; vers zes en zeven van de uitgaaf van H. v. F. zijn hier steeds tot één vers vereenigd.

BIJLAGEN.

Hier volgt de opgaaf van de bladzijden, die met twee en die met drie kolommen bedrukt zijn.

drie kolommen.	twee kolommen.
1v— 2v	2v— 6r
6r— 7v	7v— 13r
13r— 15r	15r— 16r
16r	16v— 24v
24v	25r— 27r
27r	27v— 31r
31r— 32r	32r— 42v
43r— 46r	46r— 48r
48r— 49v	49v
50r— 51r	51r— 55r
55r— 59r	59r— 66r
66r— 67r	67r— 73r
73r— 74v	74v— 78r
78r— 79r	79r— 87v
87v— 88v	88v— 91r
91r— 93r	93r— 94r
94r	94v—109v
109v—111r	111r—123r
123r	123v tot en met 128v

Hier volgen de aanvangsregels der bladzijden van het liederboek, met vermelding van de plaats, waar zij in de uitgaaf van Hoffmann von Fallersleben voorkomen.

Sign.	fol. Liederb.	Hoffm. v. F.	
A ij	1v	blz. 1.	ℭ Totten vrolijcken
	2r	I, 6. 5.	Hi en sou niet gaen aendoen
	2v	III, 1, 5.	Ic mach wel segghen tis al om niet
	3r	III, 6, 6.	Ende claghen bouen maten
	3v	IV, 4, 5.	Och wouter van Cleuen, ghi neemt mi tleuen

Sign.	fol. Liederb.	Hoffm.	v.	F.	
	4r	V,	3,	1.	Mijn wijf is vermaert voor een clappeye
	4v	id.,	7,	5.	Can ict niet al voldoen
	5r	VI,	3,	7.	edel vlamingen thoont uwen aert
	5v	VII,	1,	6.	Al is dat mijnder herten een groot gepijn.
	6r	VIII,	2,	3.	ende daer en is si niet bleuen bi
	6v	IX,	3,	2.	Ghi doet mi liefs genoech.
	7r	X,	7,	2.	dye dobbelen wil die brenget gelt
	7v	XII,	4,	3.	Helpt mi dat ick mijn boel ghewin
	8r	XIII,	7,	3.	Doen wast hem seer berouwen
	8v	XV,	2,	1.	Och heyle wel lieue heyle mijn
𝔅	9r	id.,	15,	2.	Als hi al op die leeder tradt
	9v	XVI,	8,	4.	Ende voor mijn schoon ionghe lijf
𝔅 ij	10r	XVII,	3,	3.	Wi zijn van Dixmuyden slecht ende ruyden
	10v	XVIII,			Een amoreus liedeken.
	11r	XIX,	4,	2.	Die liefste hi in zijn armen man
	11v	XX,	6,	4.	Scheyt hi nv van henen.
	12r	id.,	14,	4.	Sinte Jacob heeft mi geholpen
	12v	XXI,	1,	3.	Ick ben van mijnen soeten lieue
	13r	XXII,	1,	3,	Roode rooskens wou si plucken
	13v	XXIII,	8,	1.	Hi sprack tot sinen knape
	14r	id.,	18,	1.	Vrou god seghen v vrouwe
	14v	XXIV,	4,	1.	Amoreuselijck zijnde vergadert dan
	15r	XXV,	5,	2.	Ick vare na Oostenrijck
	15v	XXVI,	4,	7.	ey out grisaert, dat beenken moetty knagen.
	16r	XXVII,	4,	6.	Alsomen die beruoetekinderkens maect
	16v	XXVIII,	5,	1.	Ic hoorde ghister auont
ℭ	17r	XXIX,	5,	4.	die sliep bider schoonder vrouwen
	17v	XXX,	1,	6.	Ende lijden een swaer verdriet
ℭ ij	18r	XXXI,	1,	5.	ende ic een kindeken van hem droech
	18v	id.,	9,	5.	Een schoon vrou had hi met hem gaen
	19r	XXXII,	6,	4.	Dat een ander heeft mijn lief

Sign.	fol. Liederb.	Hoffm. v. F.	
	19v	XXXIV	Een oudt liedeken
	20r	XXXV, 3, 3.	So heymelijc al stille
	20v	XXXVI, 1, 7.	Schoonder en was noyt van moeder geboren
	21r	XXXVII, 1, 6.	Ghi doet doch al verloren pijn
	21v	XXXVIII, 2, 1.	Noyt roose soet van soeter rueck
	22r	id., 6, 5.	Met schoone vroukens sidt hi op die banck
	22v	XXXIX, 5, 4.	Als si te samen roseren
	23r	XL, 2, 2.	Mijn oochskens alte seer verblent
	23v	XLI, 3, 1.	Dus zijnse met hem beyden slapen ghegaen
	24r	XLII, 1, 7.	Si seyde ionck heere dat is wel verstaen
	24v	XLIII, 3, 5.	Mocht ic mi gaen vermeyden.
D	25r	XLIV, 2, 3.	Want si souden v plucken ende minnen leren.
	25v	XLV, 1, 3.	Hoe stille dat dat water stont
D ij	26r	id., 11, 3.	Ic was een goet maechdekijn
	26v	id., 21, 3.	Al waer v vader ende moeder doot
	27r	XLVI, 2, 2.	Meer dan die liefste mijn
	27v	XLVII, 3, 3.	Die bloeme bouen alle vrouwen
	28r	XLVIII, 1, 3.	Waer sal ick mi onthouwen
	28v	XLIX.	❡ Een nyeu liedeken.
	29r	id., 5, 4.	Mer neent hulpt sulck onderstant
	29v	L, 4, 3.	die gaerne den elleboghe roeren
	30r	LI, 3, 3.	Al buyten sweechs leyt mijnen ganc
	30v	LII, 3, 2.	Wi sullender noch eens wtraken
	31r	LIII, 3, 3.	Doen was ic vrolijc nacht ende dach
	31v	LIV, 4, 5.	Ende fischeren den sol also
	32r	id., 9,10.	Bagutte wi dat si.
	32v	LV, 5, 5.	Laet ons gaen drincken den coelen wijn
E	33r	id., 12, 3.	Sijn rijck sal hi v schincken
	33v	LVI, 2, 6.	Ghi sult gode wel behaghen
E ij	34r	id., 9, 4.	Hoe dorfdy bedrijuen eenich solaes

Sign.	fol. Liederb.	Hoffm. v. F.	
	34^{v}	LVII, 5, 4.	Hi soude mi seluer wecken
	35^{r}	LVIII, 4, 3.	Al dat si verteeren, ia teeren
	35^{v}	LIX, 7, 1.	Thijsken vanden schilde en liets hem niet verdrieten
	36^{r}	LX, 3, 1.	Dat maechdeken sprac, mach mi den knaep niet werden.
	36^{v}	LXI, 4, 4.	Daer schaepen ende lammeren weyden
	37^{r}	LXII, 5, 3.	Mer coemt noch tauont slapen
	37^{v}	LXIII, 2, 2.	Te rusten op haer sponde
	38^{r}	LXIV, 1, 1.	Hoe coemt dat bi scoon lief laet mi dat weten.
	38^{v}	id., 6, 3.	V lichaem excellent, sal ic tot eender eruen.
	39^{r}	LXV, 9, 3.	dat cruyce spranc in vier quartieren
	39^{v}	id., 19, 3.	Lelidam al waert ghi noch so stout.
	40^{r}	LXVI, 4, 6.	Heeft mi begheven ende seer onwaert
	40^{v}	LXVII, 6, 1.	Smorgens outrent der middernacht
F	41^{r}	LXVIII, 5, 1.	Ende soude ic v niet wecken
	41^{v}	LXIX, 5, 4.	Crancken troost so gheeft si mi
F ij	42^{r}	LXX, 7, 3.	Daer vant hi Willen zijn broeder zijn
	42^{v}	LXXI, 6, 2.	Al inder stouen quam
	43^{r}	LXXIII	¶ Een oudt liedeken.
	43^{v}	id., 12, 5.	Met haer snee witte armen
	44^{r}	LXXIV, 7, 1.	Ic sie den dach op dringhen.
	44^{v}	LXXVI, 2, 1.	Op een schoon fonteyne
	45^{r}	id., 6, 9.	Ons werk is dijn
	45^{v}	LXXVIII	¶ Een nyeu liedeken
	46^{r}	LXXIX	¶ Een nyeu liedeken.
	46^{v}	id., 9, 2.	Dat was een ruyter al vander banck.
	47^{r}	LXXXI, 3, 1.	Si leyden hem op eenen disch
	47^{v}	LXXXII, 4, 6.	Eer ment verneemt op geenre breeder straten
	48^{r}	LXXXIII, 4, 3.	Ic heb den iongen Hillebrant.
	48^{v}	id., 11, 7.	Wes ic niet gheleert en heb

Sign.	fol. Liederb.	Hoffm. v. F.		
G	49r	LXXXIII,19,	1.	Hi voerde hem geuanghen.
	49v	LXXXIV, 6,	4.	Hi drinct veel lieuer den coelen wijn
G ij	50r	LXXXVI, 1,	1.	Ic had een alder liefste
	50v	LXXXVII, 1,	3.	Ic sach een scheepken drijuen
	51r	id., 12,	1.	Doen ic een cleyn haueloos meysken was.
	51v	LXXXVIII, 5,	4.	Ende al die mi haten
	52r	XC, 2,	5.	Tis zijn verlies.
	52v	XCI, 3,	7.	Och si brenghen ons int verdriet
	53r	XCII, 3,	4.	Ic sweere v op mijn trouwe
	53v	id., 11,	4.	Staet op mijn alder liefste lief.
	54r	XCIII, 2,	4.	Alsoot voormaels heeft ghedaen
	54v	XCIV, 4,	6.	Ic vinde mi nv bedroghen
	55r	XCV, 5,	1.	Ic groetse vriendelijcke
	55v	XCVI, 4,	3.	Al daer sal icx v loonen
	56r	XCVII, 7,	3.	die derde soude ic schencken
	56v	XCVIII, 6,	3.	Bedroghen moet ic blijuen
H	57r	XCIX, 6,	1.	Hier mede willen wi sluyten
	57v	CI, 1,	1.	Ick wil mi gaen verhuegen
H ij	58r	CII, 1,	4.	Hoe sidy nv bedacht
	58v	CIII, 1,	8.	Haer vrij eyghen wil ic zijn
	59r	CIV, 4,	6.	Spreect woorden van Retorijcke
	59v	CV, 2,	6.	Dat ic niet ghebeteren en can
	60r	CVI, 1,	11.	Op dat wi ons verblijen,
	60v	CVII, 1,	4.	Dies moghen wi wel maken groot iolijt
	61r	id., 5,	10.	met schilden ende met speren
	61v	CVIII, 6,	1.	O Venus met uwen strale fel
	62r	CIX, 4,	7.	Bewaer v schip van schaden
	62v	CX, 3,	1.	Mijn reynste lief vol eeren benijdt
	63r	CXI, 1,	5.	Om medecijne van haer te ontfaen
	63v	CXII, 2,	2.	Reyn bloeme yent, seer excellent
	64r	CXIII, 4,	1.	Dat herderken dede dat hem die heren baden

Sign.	fol. Liederb.	Hoffm. v. F.			
	64^{v}	CXIV,	2,	1.	Die liefste mach ick wel schriuen
I	65^{r}	CXV,	2,	1.	Die brieuen heeft si vernomen
	65^{v}	id.,	8,	7.	Den Roomschen coninck ter eer
I ij	66^{r}	CXVII,	2,	1.	Schoon lief wt charitaten
	66^{v}	CXVIII,	2,	4.	Hi riect so delicaet
	67^{r}	CXIX,	2,	5.	Voorwaer daer is gebrec van vrouwen
	67^{v}	CXX,	2,	2.	Daer ghi mi siet in desen allende
	68^{r}	CXXI,	1,	1.	Och hoe mach hem zijns leuens lusten
	68^{r}	CXXII,	3,	3.	Nochtans moet ic v deruen
	69^{r}	id.,	10,	4.	Ic proeue vroech, also mi dinct
	69^{v}	id.,	17,	4.	Tot uwer eeren is dit gedaen
	70^{r}	CXXIV,	1,	1.	O quade fortuyn wat doet ghi mi
	70^{v}	CXXV			ℭ Van die coninghinne van Denemercken
	71^{r}	id.,	5,	8.	Dat mijn kinderen niet en worden versteken
	71^{v}	CXXVI,	4,	1.	Oorlof mijn lieue nichte soet
	72^{r}	CXXVII,	3,	2.	Dat zijn drie heylige daghes lichten
	72^{v}	CXXVIII,	3,	1.	Schoon lief ghi zijt die liefste creatuere.
K	73^{r}	CXXIX,	7,	2.	So cleynen knapelkijn.
	74^{v}	CXXXI,	1,	1.	O lacen hoe macht wezen
K ij	74^{r}	CXXXII,	2,	4.	Die leit hier op gedooghe
	74^{v}	CXXXIII,	5,	2.	Een schoon maghet reyn
	75^{r}	CXXXIV,	3,	4.	Tot v neem ick mijn vaert
	75^{v}	CXXXV,	4,	5.	Schouwen sulcke villeragie
	76^{r}	CXXXVII,	1,	1.	Rozijn hoe is dijn gestelt.
	76^{v}	CXXXVIII,	4,	5.	Des wil mijn herteken breken
	77^{r}	CXXXIX,	5,	3.	Al vallet wat in slichte
	77^{v}	CXL,	6,	4.	Wat schadet dat wi twee zijn verhuecht
	78^{r}	CXLI,	4,	1.	Schoon lief conste ic vercrigen
	78^{v}	id.,	11,	3.	men leyt so menigen geuangen
	79^{r}	CXLII,	3,	6.	mijn herte blijft mi doorwont

Sign.	fol. Liederb.	Hoffm. v. F.	
	79^{v}	CLXIII, 4, 1.	Princersse vrou bouen alle amoreuse
	80^{r}	CXLIV, 4, 3.	Al hadde hi zijnder vrouwen te vriende
	80^{v}	CLXV, 6, 5.	hy bidt maria die maghet soet
L	81^{r}	CXLVI,10, 2.	Ende dencken op haer wesen soet
	81^{v}	CXLVII, 6, 4.	God wil mijn liefken gheleyden.
L ij	82^{r}	CXLVIII, 5, 5.	Ghenadich god ick bidde v voort
	82^{v}	CXLIX, 3,10.	ter veynster noch ter duere, noch ter duere
	83^{r}	CL, 2, 3.	Mocht ic haer noch eens mijn lijden clagen.
	83^{v}	CLI, 3, 5.	dat clage ic god. Wat sal mijns. etc.
	84^{r}	CLII, 2, 1.	Die heere tot zijnder vrouwen sprack
	84^{v}	CLIII, 1, 5.	Ick hebbe v verloren mijn toeuerlaet
	85^{r}	CCIV, 1, 4.	Moet deruen, hoe soude icx mi verblijen
	85^{v}	LLV, 1, 2.	Den tijt heeft vruecht wtuercoren
	86^{r}	id., 9, 2.	Schoy schoy laet ons genoechte hantieren.
	86^{v}	CLVII, 2, 5.	Eylaes eylaes eylaes myn herte dat screyt
	87^{r}	CLVIII, 3, 2.	Wel edel ioncfrouwelijn
	87^{v}	id., 9, 4.	Haer harteken dat haer brac.
	88^{r}	CLIX, 3, 3.	Keert doch aen een ander blat.
	88^{v}	CLX, 8, 2.	Nv bidde ic maria die moeder gods
M	89^{r}	id., 19, 4.	Met seuen camerieren
	89^{v}	CLXI, 4, 6.	Si en heues gheen verdrieten
M ij	90^{r}	CLXII, 7, 3.	die rijcke wil ic laten varen
	90^{v}	CLXIII, 5, 5.	Die lazarus mochte wesen
	91^{r}	CLXIV, 1, 3.	Van eender borchgrauinnen
	91^{v}	CLXV, 2, 3.	dat heeft ghedaen een vrouken
	92^{r}	CLXVI, 4, 1.	Ic wil hem laten sorghen
	92^{v}	id., 11, 4.	Te voet so moet ick gaen
	93^{r}	CLXVIII, 1, 2.	Ende diese inder narren cappen stack

Sign.	fol. Liederb.	Hoffm. v. F.		
	93^{v}	CLXVIII,	9, 2.	Een vroom lantsknecht, is hi ghenaemt
	94^{r}	CLXIX,	4, 9.	Dus en canment niet wel merken
	94^{v}	CLXX,	5, 6.	Oock niet en mint met ooghen
	95^{r}	CLXXI,	3, 7.	Ons drincken, ons schinken. etc.
	95^{v}	id.,	7, 7.	Ons drincken, ons schincken
	96^{r}	CLXXII,	2, 6.	En met mi hout ghi v spot
	96^{v}	CLXXIII,	1, 5.	Confortatie gheeft mi soete lief
N	97^{r}	CLXXIV		¶ Een nyeu liedeken.
	97^{v}	id.,	4. 8.	Al sou mijn voetken baruoets gaen
N ij	98^{r}	CLXXV,	3, 7.	want den verrader swoer sonder sparen
	98^{v}	id.,	8, 7.	Maer ons lieden dit verstonden
	99^{r}	CLXXVI,	3, 7.	binnen der tijt dat die landtman saeyt of plant
	99^{v}	id.,	8, 4.	Die vossen doen ooc also int pleghen
	100^{r}	CLXXVII,	4, 4.	Elck segghet Schamt v der valscher kueren
	100^{v}	CLXXVIII,	2. 5.	Het hadde so grooten schoer
	101^{r}	CLXXIX,	1, 2.	Daer vant ick een schoon dierken
	101^{v}	id.,	7, 1.	Wat cnoppen soudent zijn
	102^{r}	CLXXX,	7, 1.	Wilt dit in dancke ontfaen
	102^{v}	CLXXXI.	5, 3.	in sijne breydel bijten
	103^{r}	CLXXXII,	3, 2.	Met een bode al op dat pas,
	103^{v}	id.,	7, 7.	Wij maken ons cleeder doorsneden
	104^{r}	CLXXXIII,	5, 4.	Sijn herteken was so seer beswaert
	104^{v}	CLXXXIV,	4, 3.	Men hoorde noyt tenighen tijden
O	105^{r}	id.,	8, 7.	God wil die siele gheleeden
	105	CLXXXV,	7, 1.	Oorlof noch warm ic om zijn ghemack
O ij	106^{r}	CLXXXVI,	5, 2.	Dat gheuen wi voor den besten raet
	106^{v}	CLXXXVII,	1. 1.	Hort toe al int ghemeyn

Sign.	fol. Liederb.	Hoffm. v. F.	
	107^r	CLXXXVII, 5, 8.	Wilt toch eendrachtelijck leuen
	107^v	CLXXXVIII, 4, 6.	Weest morghen te clocke acht bereet
	108^r	id., 11, 5.	Die vroukens bedriegen haer mans en liegen
	108^v	CLXXXIX, 10, 3.	neen ic vrou uwen bactroch te screpen
	109^r	CXC, 5, 2.	Gingen Willem beuroen
	109^v	CXCI, 4, 2.	Ghi moet myn slotken maken veij
	110^r	CXCII, 3, 5.	Eenen geest sal mi die leden breken
	110^v	CXCIII, 2, 1.	Hy nam dat vrou, dat vrouken bider hant
	111^r	CXCIV, 5, 3.	Ick draech een kint so cleyne kint
	111^v	CXCV, 4, 5.	Graue Willem van Vorstenborch van weerden
	112^r	CXCVI, 1, 4.	Hoe mi die werelt heeft bedrogen.
	112^v	CXCVII, 1, 1.	In Augusto den tweesten dach
P	113^r	id., 11, 1.	Die fransoysen waren seer veruaert
	113^v	CXCVIII, 3, 3.	Ick hebbe eenen man naer mijnen danck
P ij	114^r	CXCIX, 3, 5.	En ghi sijt een fier maechdelijn
	114^v	CC, 2, 8.	inder zee rasch onbelaen
	115^r	id., 6, 8.	Met al zijn edele discreet
	115^v	CCI, 3, 1.	Elck doet den landtman toren
	116^r	id., 8, 3.	Want si hem voor terwanten
	116^v	CCII, 2,10.	Waert ghy vrolijc ende blye
	117^r	CCIII, 1, 2.	ghi hebt twee bruyn oochskens die ic gerne aensie
	117^v	CCIV, 1, 1.	O God van hemelrijcke
	118^r	id., 6, 7.	Gods barmherticheyt staet mi by
	118^v	CCV, 3, 3.	Ick en bender niet toe gheboren
	119^r	id., 8, 3.	Meyndy dat ick sal trueren
	119^v	CCVI, 5. 1.	En haddy mi niet eens troost ghegeuen

Sign.	fol. Liederb.	Hoffm. v. F.			
	120r	CCVII,	6,	1.	Ick quam gegaen ¦hoort mijn vermaen
	120v	CCVIII,	3,	3.	Ic sette dat kint op mijnen schoot
Q	121r	CCIX,	4,	4.	Al swelt mijn buycxken niet te min
	121v	CCX,	4,	3.	die trock fransoysen groot en cleyne.
Q ij	122r	CCXI,	2,	5.	Merten van rossem hebben si in Brabant gesant
	122v	id.,	9,	6.	den arent en can hi niet gekeeren,
	123r	CCXII,	5,	4.	Ghi blijft myn liefste wederpaer.
	123v	CCXIV,	1,	4.	Hy mindese om haer eere.
	124r	id.,	7,	2.	die bruloft wert ghemaect
	124v	CCXV,	4,	5.	Laet vry v werck legghen
	125r	CCXVI,	2,	5.	met fleweele gebort om mijn verhuegen.
	125v	CCXVI,	2,	2.	Wy lansknechten wel ghemoet
	126r	id.,	7,	4.	Al soudy daer blijven doot
	126v	CCXVIII,	7,	1.	Die dochter en vergat haer seluen niet
	127r	CCXIX,	3,	2.	Ghi bruyctet soe menich woort
	127v	id.,	8,	2.	En doet gheen verloren pijn
	128r	CCXX,	5,	2.	Vander grooter ouerdaet
	128v	CCXXI,	3,	2.	Daer staet een grone linde

Utrecht. C. C. VAN DE GRAFT.

UIT EEN BERLIJNSCH HANDSCHRIFT.

Onderstaande stukken en stukjes zijn indertijd — te Utrecht, in 1885 — door mij nauwkeurig overgeschreven uit *Ms. germ.* 4°. n°. 557 der Koninkl. Bibl. te Berlijn. Dit handschrift heeft toebehoord aan Hoffman von Fallersleben en men kan er 't een en ander over vinden in *Bibl. Hoffm. Fallersleb.*, Leipzig 1846, p. 6; 7 (onder XI), of in *Hor. Belg.* I[1], 116; I[2], 99. De Cato-tekst, dien het bevat, is verwerkt in mijne *Disticha Catonis in het Middelnederlandsch*, en *ald.* blz. 14 heb ik zelf er eenige korte aanteekeningen over gegeven; onder meer gezegd, dat het hs. bestaat uit 102 bladen, net en duidelijk geschreven is, en afkomstig zal zijn uit de tweede helft der vijftiende eeuw.

Wat ik hier laat afdrukken is, naar ik op het gezag van Verdam verzekeren durf, meerendeels nog niet bekend gemaakt. Het is alles niet van zoo heel veel, maar toch ook niet van al te weinig belang, en niet de taalkundigen of de letterkundigen alleen zullen er van hunne gading in vinden. Van eigen interpunctie heb ik mij onthouden, en waar op de ij geen stippen of streepjes stonden eene y laten drukken. In de noten heb ik van vele vriendelijke aanwijzingen en opmerkingen van Verdam zeer dankbaar gebruik gemaakt.

Leiden, 1903. A. BEETS.

[I].

fol. 8. r°. Jn allen tyden
Heer Jhesus lyden
In ons te draghen
Nae tijtlic goet
Ende enich voerspoet
Nie te vraghen
O lieue man
wat leyter an
wie nu is rijc
op dattet hier nae
wel mit ons gae
In hemelrijc
Nyet te sorghen
voir den morghen
Is grote vrede
Een vry ghemoede

dat sel hem hoeden
voir veel onleden.
Als wy te gader
o lieue vader
Comen hier boven
Soe gaet verdriet
Al heel te nyet
In jhesus louen [1])
Dan sel dat scriuen
After bliuen
[2de kol.] Ende oec die tale
want wy sellen sien
mit groet verblien
Elcs hert te male
Dye minne is vuerich
Ende oec ghedurich
Die sorghe vergaet
Dat ewighe goet
mit alle voirspoet
In ewicheyt staet
Wy moeten gomen
Om dair te comen
In alre tijt
Willen wijt vertraghen
Ende niet nae vraghen
wy wordens quijt
Dat lyden ons heren
Dat sel ons leeren
Die werelt versmaden
Mit synen smerten
Sellen wy die herten
Altoes versaden.
Dye nu ter tijt
Mit jhesus lijt
fol. 8. v⁰. Ende arbeyt om duechden
Die sel tot vreden
Nae deser onleden
Verrisen mit vruechden
In jhesus wonden
wil ic u ghesonden [2])
Hy moet u sparen
Nyet heen te varen
Ten sy al claer
Eer ghy coemt dair
Ende dat die noot
Der ewigher doot
Al sy verdreuen
Na desen leuen
Dair wy te samen
Vergaderen Amen.

[II].

fol. 12. v⁰. DJe scutter [3]) die die sonne droech
Ende zeer laech ter aerden sloech
Heeft dat licht den buc [4]) ghegeven
Die mittet climmen bet can leven
Die sonne is inden buc ghegaen
Ende heeft dat climmen nu bestaen
Sy crympt den nacht sy lanct den dach
Wie weet wat dit beduden mach
Die heylighe kerck onse moeder ghemeen
Roept mit hair kinderen groet ende cleen

1) *Lees* houen?
2) Groeten (lat. *salutare*); *Mnl. Wb.* 2, 1666.
3) Het teeken van den Dierenriem; *Sagittarius*.
4) De Steenbok (in den Dierenriem); *Capricornus*.

O rysende oyst ende scijnsel der clairheyt
O sonne der ewigher gherechticheyt
Com ende verlicht dijn arme ghevanghen
fol. 13. r°. Die sitten mit duusterheyt om behanghen
Hier wt soe scijntet openbair
Datter een sonne scoen licht ende clair
Ghebeden wort tot ons te comen
Die den sondaren zeer mach vromen
Ende die duusternissen can verdriven
Die inder sondaren herte bliven
Soe wie dit licht begheert tontfaen
Ende der sonden duusternis ontgaen
Die sel den buc eens deels gheliken
Om te climmen nae hemelrike
Dair toe soe wort die bruut ghenoet
vanden brudegom mit minnen groet
Als ons die cantica mit soeten gheluden
wt salomons monde wel te [1]) beduden
Die buc is clymmende van naturen
Als ons bewisen die scrifturen
Paulus leert ons bucken wesen
Als wy ad colosenses lesen
Soect die dinghen mit naerster vairde
Die boven sijn nyet opter aerden
Dair χ^s an sijns vaders syde
Ter rechter hant sit scoen ende blide
Dit is die sonne die wy soeken
fol. 13. v°. Die ons verlicht in allen hoeken
willen wy dit licht in ons ontfaen
Soe moet wy als bucken opwaerts gaen
Ende versmaden der werelt dinghen
Die niet dan sericheyt in en brenghen
Boven een mensch beneden een beest
Is die scutter alsmen leest
Die die sonne soe zeer doet dalen
Ende leert ons dat sy alle dwalen
Die menschen sijn ende beestelic leven
Ende worden vanden lichte verdreven
Mer die sonne die altoes scijnt
Ende des lichts gheen ghebrec en vijnt

1) wel te *hs.* *Lees* wil *of* wilt?

Die is in sulker schijn ghecomen
Als wy alle wel hebben vernomen
Eeen [1]) kindekijn arm ende naect gheboren
Van eenre maghet wtvercoren
In armen luerkyns lach ghewonden
Inder crebbe bescreyende onse sonden
Mit desen ende veel van deser ghelike
leert hy ons soeken dat hemelrike
Ende begheert dat wy die werelt versmaden
om te verwerven syne ghenaden
fol. 14. r°. Dit groetkijn wter astronomie
Ghevoeghet mitter theologye
Is u ghedicht van groeter mynnen
Ghemynt als vader myt al mijn synnen
Die warachtighe sonne moet ons verclaren
Ende tsamen in sijn rijck vergaren

[III].

fol. 15. r°. Dat ghy mijn roc omme keert [2])
Lieue vader dats mijn begheert
Roma dat is verde gheleghen
Ende omghekeert willen wy dat pleghen
Die vleder boem en is niet goet
van hout van vrucht in onser noet
mer die bloem is groet van werken
Datghi hier an moghet merken
Ghi selter nemen aldus veel
mit pap ende warmoes in v keel
laet dat dat eerste der maeltijt wesen
Van verstoptheyt seldj wel nesen
Tverdriift venijn ende maect een ganc
Tverlost die maech van allen stanc
Starke laxativen als ic waen
Die en sijn niet zeker aen te gaen
Werken sy niet soe doen si quaet
Sy brenghen die maghe wt hair staet
Dair om soe sijn zy zeer te wachten
Want sy breken der menigher crachten

1) Eeen, *hs.*

2) *Kan soms een letterkeer bedoeld zijn? Dan is* roc *omgekeerd* cor (*hart*); *verg. den letterkeer in vers 3 en 4:* Roma (Amor).

Mer dit recept laet nyement lesen
Die ghy medicus vermoet te wesen
Want waert dat sy die baten misten
Sy souden mijn haten dat sijt wisten
fol. 15. v°. Die aptekers die sijn zeer quaet te gelouen
Want sy halent wt wermoys houen
Dat sy den luden als balsam vercopen
Sy lieghen ende bedrieghen· mit groten hopen
Goede diete van broet — bier — wijn —
Dat is die sekerste medecijn
Wy sijn beydt van naturen cranck
Onse tyt en is hier nietste lanck
Mer dat wy wachten sel ewich duren
Dat moet ons comen ter goeder uren
Die heer van hemel ende aertrijc is
Die wetet seker ende is des wis
Dat ic v heb in my vercoren
Als vaer moer broer van lanc te voren
Ghy maecte my een blide martijn
mit v goede vleschelkijn
Jhesus moet v loenkijn sijn.

[IV].

fol. 23. r°. Abel was die vrouwe mijn
Blide van herte ende mit aenschijn
Clare dan die dageraet
Duechdelic̓ in haren staet
Eersamich tot allen steden
Frisch gedaen van allen leden
Guetelijc in haren dinghen
Hoech in haren wanderingen
Innich inden dienst ons heeren
Konstich alle dinc te leren
Lieflic in haren aenscouwen
Minlijc bouen alle vrouwen
Neerstich tot allen goeden werken
Oetmoedich is sy inder kerken
Prijs heeft sy wat sy doen sal
Quaetheyt scouwet sy ouer al
Reyn van leuen ende van moede
Rechtuaerdich in allen goede
Sedich in spraec ende in tgelaet

Stadich wair sy hene gaet
Trou van hande ende van monde
Vroet verstandel tot allen stonde
Wijs van rade ende van dade
Xpūs dient sy vroe ende spade
fol. 23. v°. Toechdelijc ís sy gedaen
Zinnich int spreken ende int verstaen
ʒ sy drinct sy dat is in maet [1])
9stich na alle vrouwen staet [2])
Tytel is sy bouen alle vrouwen
ˀſ wonder dat icse mynne in trouwen [3])

[V].

fol. 23. v°. N

¶ Vrient van trouwen. Troest van vrouwen
Ende gelt daer by. Die dat can crigen
Die mach wel scriuen. Van sorghen vry

fol. 25. v°. ¶ Ochaerm wat is hier dat arme leuen
Die daer om denct die mach wel beuen

¶ Soe wie den armen mit ontfermen comt te baten
God/ ons heere en sels nymmermeer verloren laten

fol. 26. r°. ¶ Als dat niet comt tot nyet (*l.* yet)
Soe en kent yet hem selven niet

[VI] [4]).

fol. 26. v°. Eerbair wiuen salmen prisen
Die altoes in doechden risen
Ende nymmermeer machmense prisen te zeer
Want sy waerdich syn alre eer

¶ Twijf is alsoe gescepen van gode
Dat sy staen sel onder haers mans gebode

1) *Vs.* 27: Et (*eet*) sy drinct sy *enz.* — Zie over teekens als aan 't begin van vs. 27, 28, (29) en 30: *Die Spiegel der Sonden*, Dl. II, blz. 4, de aanteek. op regel 7.

2) *Vs.* 28: Constich na *enz.*

3) *Vs.* 30. *Er staat* Ets wonder, *doch men leze of versta:* Est wonder dat (*enz.*)?

4) Meer of minder gelijkluidende sprenken zijn stellig in andere verzamelingen aan te wijzen. Met enkele is het reeds gelukt.

Ende honeer [1]) sy heeft die heerscappie
Soe wort sy varinc lucifers partie
want sy is dan contrarie horen man
Als ons leert ecclesiasticus [2]) die wijse man
Ende dat scip is dan altoes sonder roer
Want si leeft altoes in onroer [3])
Wie vredelic wil leuen ende onbescant
Die laet sijn wijf niet hebben die ouerhant

¶ Een man sel sijn wijf minnen
Twijf sel dan dat versinnen
Dat sy hoir man dan sel ontsien
Soe mach dair duecht ende eer gescien

¶ Een reyn wijf die mint hoir eer
Ende is onderdanich horen heer
Die is te prisen menichfout
Voir eenich silver ofte gout

¶ Een wijf die ghift die biet haer eer
Een wijf die neemt die vercoept hoir eer
fol. 27. r⁰. Een wijf die mit eeren wil leuen
Die en sal nemen noch geuen [4])

¶ Sunt adam ons eerste vader
Dauid sampson salomon al gader
bedrogen sijn van wiuen
wie sel dan onbedroghen bliuen [5])

¶ Jonghe menschen onbedwonghen
Die sijn hoir eer seer ontsprongen
Ende sy onteeren horen ouersten mede
Hier ende daer tot elke stede

---

1) *Mnl. Wb.* op Hoeneer.

2) Boven den regel staat hier nog een verkort woord (dvd = *David?*) dat ik niet goed heb kunnen ontcijferen.

3) Eene *bewijs*plaats voor dit woord, welks bestaan in *Mnl. Wb.* (Onroer, Aanm.) nog in twijfel werd getrokken.

4) Zie Harreb. 1, 173.

5) Ook in *Sp. H.* III [1], 39, vs. 23—28 en *Freidank* 104, 22. Zie verder de Aanteek. op str. 17 en 18 van *Wap. Mart.* II (Franck en Verdam, *Str. Ged.*, blz. 177).

¶ Waer ontsich is daer is eer
dat is sinte augustyns leer
Ende oic mede grote salicheyt
Ontsich beneemt veel quaets ende leyt

¶ Weynich dwalinge int beghin
Dat brenct int eynde veel quaets in
Daerom selment weder staen te tide
op datmen int eynde mach wesen blide

¶ Jonghe luyde worden riue bedroghen
Hoemeer sy tarningen ende cannen louen
Ende vrouwen mit screyende oghen
Die hem scoen pelliert [1]) toghen

fol. 27. v⁰. ¶ Die gherne dobbelt ende drinct
Ende altoes die tauerne mint
Ende locker is mit sconen vrouwen
Cruus noch mint en sel hy behouwen [2])

// Die den wijn drinct soberlic
Dien verblijt hy mindelic
Ende dien drincket mit ouermate
Sijn lichaem en heues gheen bate

// Die niet en wint noch niet en heeft
Ende altoes in die tauerne leeft
Ende sinen waert wel betaelt
mi heeft wonder waer hijt haelt

// Tis een roem een yghelic man
Dat sijn zoen dobbelen of drincken kan
Ende sijn wijf of dochter wel dansen can
Gheloeft mi des al sonder gewan [3])

// Goede moercelen die wel smaken
Syn quaet alsi der galghen naken
Als weelde comt ten quaden eynde (*l.* ende)
Soe ist verwijt ende grote scende

---

1) Van *pellieren*, *pallieren* (*palleren*), tooien. Zie Plantijn op *Hullen*.
2) Zie *Mnl. Wb.* op Locker.
3) . . can . . . gewan. *Lees* . . . mach . . . gewach?

// Die wil vroeden. Sel hem hoeden. Bose daet
Het is te spade. Na den scade. Te nemen raet

fol. 28. r⁰. // Elc sie voir hem seluen wel
want die natuer is soe snel
Alst geluc den man niet en dient
Soe en vint hij gheenen vrient

// Alre wijsheyt fundament [1])
Is datmen gode mint ende bekent
Daer die dulle niet op en roeken
Ende dickwyl ydel glorie soeken

// Siet dat ghi enen anderen biet
Dat ghy wilt dat v gesciet
Dat v seluen danckelic sy
Dat gheert een ander ghelous [2]) mi
// Seneca seyt int openbair
Al waer dat sonde ghien sonde en waer
Nochtans soe soude men scuwen sonde
want si comt wt quaden gronde

// Scepenen die ter banc sitten
Ende luttel op hoir vonnis micken
Die doen den armen herde wede
Ende haer zielen ten laesten mede [3])

// Al is een machtich ende hoge gedaen
Ende him alle dinc is onderdaen
Hy peynst dat hyt al laten moet
want ouerdaet en was nie goet

fol. 28. v⁰. // Een scoen man hoghe geboren
Ende die na ghien doghet en wil horen
Ende om gode niet en geuet
Het is scade dat hy leuet

// Een lantsheere sonder genaden
Een paep die staet na verraden
Een machtich man fel ende rijc
Dit sijn drie duuels op aertrijc

---

1) Vs. 1 en 2 ook in *Vad. Mus.* 2, 176.
2) *Voor* gheloues. *De volgende regel* (Seneca *ens.*) *volgt zonder tusschenruimte.*
3) *Te lezen* . . . wee: . . . mee?

// Quade tongen waer si sijn
Sijn te scauwen als venijn
want quade tonghen breken bien [1])
Al en hebben si selue egheen

// Verdraghen duncket den menighen scande
Mar te dolen in vreemde lande
Buten vrienden ende maghen
Is meerre scande dan verdraghen

// Leere verdraghen wie ghi sijt [2])
Die meest verdraghet die wint den strijt
Hy is sot die om sinen grammen moet
Hem seluen scade of scande doet

// Seneca seget ende spreect
Wie dat sinen toorne wreect
Dair hi hem selven mede oneert
Ten besten is hi niet gheleert

fol. 29. r⁰. // Des syt seker ende gewes
Dat hi meer te prisen is
Die sinen grammen moet bedwinct
Dan die een burch mit craften wint [3])

// woude elc mensche mercken
Hi en soude niet des sijn [4]) vroet
Sijns selfs doen ende sijn wercken
Berichten wat een ander doet [5])

// Om te dwinghen een lewe
Slaetmen een hondekyn cleue
Hij is wijs die him te tijt
by enen anderen castijt [6])

// Die ghift ende daer na claecht
Die danc ter ghiften hi veruaecht
Beter is een ghift te tyde
Dan vier die men ghift ter lide [7])

1) Zie *Mnl. Wb.* op Been.
2) Verg. *D. Doctr.* III, 1107—1108
3) *Spreuk.* (*van Salomo*), XVI, 32.
4) *Lees* sijt.
5) Men leze de versregels in deze orde: 1, 3, 2, 4.
6) Verg. *Vad. Mus.* II, 178. — *Het hs. heeft tweemaal* anderen.
7) Verg *Vad. Mus.* II, 176.

// Die vrac is van groten goede
God laet hem buten synre hoede
wel mach syn die rike verdoemt
Die nyemant te baten en comt

// Ic prise bet vrije armoede
Dan bedwanc mit groeten goede
Ten is so goet suluer noch gout
Als te leuen buten alle scout [1])

[VII].

fol. 29. v°.
Een goet wyf is een duer cleynoet
Tis gheen man soe groet
Geboren opter aerden
Die een goet wijf conde ghewairder [2])
Tot eenre lieuer ghesellinnen
Te spreken na der werelt staet
Ende een man die een goet wijf haet
An [3]) waer si minre veel dan hy
bi hem ende biden vorsten
Ffy den bosen dat sy dorsten
dencken dat des niet en waer
Noch benijt die menighe seer
Dat goeden wiven goet gesciet
dat doet har doget ende anders niet
Een goet reyn wyf ende ghestadich
Sy can maken welle dadich
Eren [4]) wilden jonghen man
Dat hy gelaten niet en can
Hy en moet hem op doghet geven
Als hy aenscouwet haer wijslic leven
meer dan hi te voren plach
Sint een goet wijf dat vermach
fol. 30. r°.
Soe dunct my dat hy eerlic leuet
Die sulke wijf ter werelt hevet
Want ghien riker cleynoot en sy
dan een goet wijf wandel vry
die meeste vrouwen [5]) die meeste Iolijt

1) Verg. *Vad. Mus.* II, 177.
2) ghewairder *hs.* *Lees* Die(n) e. g. w. c. ghewairden (*geworden, ten deel vallen*)?
3) An *hs.* *Lees* Al?
4) Eren *hs.* *Lees.* Enen.
5) *Hs.* vrouwen. *Lees* vrouwe (*vreugde*).

daer die mensche him mede verblijt
Hier in dit arm leuen
Daer wy harde dicke in sneuen
Ende misdoen teghens goede
Want die wy [1]) dicke tegens sijn gebode
breken ende misdoen zeer
Tegens onsen lieuen heer
Dat hy hem der mynnen onderwant
Want daer blyfter menich by bescant
dien [2]) him onderwint te veel
want ten is ghien kinder speel
die mit mynnen is bevaen
Mit rechter lieften al sonder waen
Die en can niet licht ghesceyden
Die een en is verderft van beyden
Dat merckic anden menighen wel
Die die mynne wort te fel
Dat hy daer omme moet steruen
Ende sijns leuens deruen
Ja van sinne mede
fol. 30. v⁰. Noch en heeft ruste noch vrede
Dits al mynne die niet en doech
Maer rechte mynne die niet en loech
Noch nymmermeer wanckel is daer inne
dat is volmaecte mynne
Dats gods mynne die nye en verghinc
Noch nymmermeer en sel om ghien dinc
Sy en blyft altoes in vreden
Ende in eendrachticheden
wie hem mit goeder herten mint
Hy wort van gode so gesint
dat hy hem ghift rust ende vrede
In allen sijn synnen in alle sijn lede
Ende nymmermeer te niet en gaet
want syn minne altoes staet
dat is gerechte mynne
daer die mensche sijn vyf synne
Toe setten soude in alre tijt
Soe wort sijn hert altoes verblijt

1) *Hs.* die *met drie puntjes er onder en* wy *boven den regel.*
2) *Lees* dies.

Ende god sal him geuen
die ewighe blyscap na dit leuen
die ghien vroechde en is gelijc
Hier in dit aerme aertrijc

[VIII]

fol. 31. r°. DJe wil der werelt dwalinge verstaen
Ende des hoves rasarien
Int cort mach hy dat lesende doergaen
Ende dit gedichtkijn wel doersien
Al schijntet in een droem geschiet
Dat hier nae volcht in corten reden
Ten is geen droem diet wel doirsiet
Mer leringhe van salicheden
// Twie gesellen die dienden ten hove
Sliepen op eenre tijt te samen
In eenre camer als ic gelove
Sy haer nacht rust beyde namen
// Als die nacht was over gegaen
Began die een wt herten te spreken
Ende seyde den anderen sonder waen
Int gemeen des hoves ghebreken
Ic en weet sprac hy hoe wy sellen comen
Tot gods genaden nae desen leven
Nae allen scriften die ic heb vernomen
Soe moeten wy an die verdomenis cleven
// Wy nement altoes ist recht ist crom
Van allen canten nyement gespaert
Hoe dattet comt wy en gever niet om
Dit dient zeer wel ter hellen waert
fol. 31 v°. // Ende dat mijn zeer verwondert boven al
Onse raetsheeren inden rechten geleert
Die grypen ende grapen sonder getal
Ende willen oyc dair of zijn gheert
// Die scriften die reden hier tegens vechten
Die predicaren roepen inder kerken
Dat onse hantyeringhe sijn teghen die rechten
Ende der ewigher verdoemenis wercken
// Alle dit nochtants aen gesien
Soe gaen wy blindelike an die marct
Sonder voirdencken of sonder vermyen
Die een den anderen in quaetheyt starct

Wat sel ons anders hier nae geschien
Dan dat wy wachten die ewighe doot
Die wy niet en moghen ontvlien
Al schynen wy nu ter werelt groot
// Die ander van beyden wel meest geleert
Als hy dese reden hadde gehoirt
Was thants ter antwoirt wel gekeert
Ende sprac een onbedachtelic woirt
// Ey zwych sprac hy daer staet gescreven
In davids souter sonder sneven
God is die heer vant hemelsche leven
Den menschen heeft hy die aerde gegeven
// Indyen dan dattet soe is geschyet
fol. 32. r°. Ende ons die scriften alsoe bewisen
Soe laet ons leven sonder verdriet
My dunct men selt wel mogen prysen
// Mit deser antwoirde aldus ghedaen
Soe sprac die ander mit lachenden monde
Wy moghent soe setten ende latent staen
Mit lichter herten op zoeten gronde
// Een derdeman hier omtrent by was
Die dese matery hoerde verslaen
Hy sweech ende hoirdet op dat pas
Ende dochte het souder al anders gaen
// Als hy daer nae by eenen quam
Die inder gemeenten dienste oyc stonde
Versloech hyt hem als hyt vernam
Doe sy dit spraken mit nochteren monde
// Doe seyde die vierde man een wairt[1]) woirt
Men vindt die scrift alsoe bescreven
Mer tvairskijn datter meer an hoert
Als my dunct is after gebleven
// Daer seyt die propheet mit claren vertellen
Here die doden en sellen dy niet loven
Noch alle die geen die dalen ter hellen
Mer wy die leven benedyen dy boven
// Wat machmen lesen beter bescheyt
fol. 32. v°. Dan ons die scrift aldaer bewijst
Twischen duechd ende onduechd recht onderscheyt
Die sonden laect die duechden prijst
// Die sondaren sijn byden doden verstaen

1) wairt *hs.*

Om dat sy dootlyke wercken doen
Die zekerlic neder ter hellen gaen
Ende nymmermeer comen en mogen te zoen
// Wat baet dan grypen ende grapen
Ende veel goets ter werelt te garen
Ist dat wy in sonden ontslapen
Wy moeten zekerlic ter hellen varen
// Ende dat die geleerde inder wet
Gheestelic of wairlic oyc soe leven
Dat en ontsculdicht ons niet te bet
Mer tmach ons meerre dwalinc geven
// Ende oyc en ist gheen oirbair te spreken
Of enighe langhe reden te maken
Vander groter heeren gebreken
Sy sellen by haren recht wel raken
// Ons staet mit arnsten altois te poegen
Hoe wy ter salicheyt moghen comen
Hebben wy goids vrese altois voir ogen
Dat sel ons inder ewicheyt vromen
Amen

[IX].

fol. 34. v⁰.

Als doude hont bast soude men wt sien [1])
Opt auontuere wat mocht geschien
van dinghen daer menich luttel op geloeft (*l.* geloest)
Dat den menighen heeft genoest
van eren ende oic van goede mede
Daer goet hoede is, daer is goet vrede [2])
maer als de dinghen sijn geschiet
Daer men om doghen moet verdriet
Ende vy comen in schalkernye [3])
Die te voren stonden int vrye
Soe en eest nyet anders dan druc en last
Peynst omden ouden hont die bast

Men mach wel seggen ouer waer
Ende oec proeuen int openbaer
Dat hy es wijs ende wel gesint

1) *B. v. Sed.*, vs. 761 (Kausler, *Denkm.* 2, 587). Zie verder: Suringar, *Erasm. over Spreekw*, blz. 118 vlg.
2) *Mnl. Wdb.* op: Hoede.
3) vy *hs. Lees* sy, *of* wy?

Die sijns self staet bekint
Ende pijnt te leuene in selker mate
Alsoet behoert te sinen state
Naer dat hem god verleent heeft
die daer buyten gaet hy sneeft
Soe zeere dat hem nae berout
Dat hy syn hoet daeromme crout
Hets recht hy heuet qualyc gepast
Peynst omden ouden hont die bast

Die tachter es ende nyet te voren
Hem is van node wilt hijt horen
Dat hy sijn saken soe bestelt
Dat hy hem niet en vilde (*l.* vinde) geuelt
fol. 35. r⁰. Met allen eer hijt selue weet
Eest anders het sal hem worden leet
Als hy hem wel bedincken sal
Alst peert verloren es slut men den stal
dan eest te spade na mijn verstaen
die ridens plach die moet dan gaen
Beter eest weert te sine dan gast
Peynst omden ouden hont die bast

Na dese werelt eest groet eere
Dat hem elc alsoe genere
dat hem nyemant sijns en beclage
Niet meer vremde dan vriend oft maghen
Oec eest gode seer wel bequame
Ende men ghecrychter by goeden name
Men mach wel exponeren slecht
Sonder yemande te]doene onrecht
van onrechte in waren saken
Siet men dicke comen wraken
Hout u daer an wel ende vast
Peynst omden ouden hont die bast.

Mi dunct my sinde [1]) van sinne blint
Die niet en acht vpt regiment
van hem seluen ende sinen lieden
Die hy mach heten ende gebieden
want nyet meer dan een man sonder hoeft
leuen en mach my dies geloeft

1) my sinde *hs. Te lezen* hy sijnde?

Soe en mach een mensche staende bliuen
weder het sijn mannen oft wiuen
fol. 35. v°. Die niet en ledt up sijn bestier
hy vindt hem seluen int dangier
mids den commer die hem an wast
Peynst omden ouden hont die bast.

Ende naer dat aldus ghescepen staet
laet ons sceppen alsulken raet
Ende soe toe sien tot onser bederue
dat wy behouden lant ende erue
Ende altoes pinen ende pogen
Gode te payen na ons vermoghen
Die nyet en heeft men gheeft hem nyet
Hy moet bliuen in syn verdriet
Ten baet geen bidden noch gheen clagen
weder het syn vrienden oft maghen
Dat weet hy wel diet heeft getast
Peynst omden ouden hont die bast.

[X].

fol. 36. r°. Hoe vervaerlic ay lacen zal hen sijn dat sceyden
Die hem eerst vp syn doetbedde wilt bereyden
Daer om leeft altyt soe ghy sterven wilt
voerde doot en is medicine noch scilt
Ja sy comt dicke onuersien met cracht
Ter vervairliker; woester midder nacht
Eer sy dan comt weest te uoren bereet
want ghi moet corts van hier tsi u lief of leet
Hier om wacht v nauwe ende doet altoes wel
De tijt is zeer snel ende die doot is fel
Alst comen sal tot die herder stont
dat v ziel versceyden sal doer v mont
dan sel di den loen van wercken ontfaen
v weder keeren es oec te male gedaen
Hebt dit dicwijls in uwe memorie
Dus vergaet alder werelt ydel glorie
Daer om hebt ihesus dicke in uwen mont
Ende draecht ihesus altijt in uwen gront
Ende neemt ihesus voer in allen wercken
Soe sal v ihesus in duechden stercken.

[XI].

fol. 65. rº. Die meyer besculdicht by zynen heer
van verstroynghe syner tytlike haue
wort van den here beruspet zeer
ende geeyssoht dat hy hem rekenijnc gaue
In zynre herte wort hy begaen
over denckende zyn voirleden staet
Ende peynsdo wat hy soude bestaen
Dair hy in mochte vinden baet
Hy scaemde hem te bidden hy en mocht niet spitten
Mer hy riep zyns heren sculdenaers te samen
Ende seide den enen gerinc ganck sitten
Van hondert scryff vyftich in mijnen name
Den anderen gaf hy een troestelic woirt
Van hondert maict tachtich ende wes te vreden
Als myn heer van v dit hoirt
Sel ic hem seggen zekere reden
Die sculdenairs dancten den meyer zeer
Ende seyden hem toe mit groter vroechden
Past vry up ons van nv voirtmeer
Ons staet te gedeyncken der groter doechden
Aldus soe maecte die meyer vrienden
van dat vreemde goet zyns heeren
die hem ter noot by stonden ende dienden
An welc parabel wy mogen leeren
fol. 65. vº. Xp̄s menynghe die was hier in
Dat wy mit tytliker aelmis te geuen
souden belopen onse gewin
Dair mede te comen ten ewigen leven
Des meyers gauen en waren niet sijn
Mer zy hoerden zynen heere al toe
Alle tytlic goet seyt god is myn
Mer hy wil dat wy doen oick alsoe
Dair om van dat ons god verleent
laet ons inden hemel vrienden weruen
Dat is dat dit ewangely meent
Om te comen ten saligen steruen
Voir onser vrouwen hoge opvairt
Soe wort dit ewangeli gelesen
Want wie wil varen ten hemelryc wairt
Die moet in hairre vrientscip wesen

Vasten aelmissen ende alle goede wercken
Hoemense enigher wys noemen sal
Diemen doet inder heyliger kercken
Doir marien handen gaensy al
wie dat inder oetmoedicheyt staet
Al en mach hy gheen goede rekenijnge doen
Den oetmoedigen meyer is wel raet
Als maria wil maken die zoen

[XII].

ol. 66. r°. Van lusten heb ic een weynich gedicht
Ende uwer mynnen dat toegeticht
Wilt ghyt in goeder mynnen ontfaen
Alst wt mynnen is v gedaen
Int cort geroert den loop der tyt
Hoe wy worden dat leuen quijt
Die lenten is warm vuchtich ende soet
ende alle dinc lustelic spruten doet
die ioecht die is dair by verstaen *ver*
Thent die craften zyn ontfaen *Adolescencia*
dat bloet is werm ende vol lusten *Sanguis*
ende doet den iongelinc selden rusten
die suden wint die waeyt dan saft
ende gift den dieren ende cruden craft
Die somer is warm ende dair toe droech
want dan clymmet die sonne int hoech
die mensch [1]) wort man die vruchten stercken
die heete colera beghint te wercken *Estas*
Die oesten wint waeyt schoen ende claer *Juuentus*
des worden die dieren ende vruchten ontwair *Colera*
wie hem dan houden can cloec ende wys
Die vergadert dan goet loff ende prys
Die herfst is cout ende dair toe droech
want die sonne loopt wtet hoech
dan syn vyftich Jaeren geleden *Autumpnus*
ende die craften minren mit reden *Senectus*
die acker ende wyngairt ende alle boemen *melancolia*
doen alle vruchten ter schueren comen
fol. 66. v°. Dan soe rijsen die melancolyen
Die synnen die vallen in fantasyen

1) mensch *hs.*

die riken peynsen wair syt sellen laten
die arme soekent by wegen ende straten
die noerden wint die waeyt dan
tgepeyns maect menich bedrucket man
Die wint [1]) is cout ende vuchtich mede
want die sonnne [2]) leyt dan beneden
dair is die ouderdom by verstaen
Als vyff ende tsestich syn overgegaen
yems Dat bloet dat wort verwandelt in flumen
seniū Die en willen mit arbeit nauwelic rumen
flegma mit hoesten mit rochen mit noesen te drupen
Doer alle conduten beghinnen sy te crupen
Die westen wint die waeyt mit reghen
Het stormt ende bairt tis al tondeghen
och hoe wel soe is hem dan
die gedocht heeft vpten ouden man
Dat hem moghen baieren [3]) maechden ende knechten
Die hem dan zyn gemack berechten
Mer veel bet heeft hy gewrocht
Die zyn ziel dan heeft bedocht
ende mit oefeninge van duechden
an god verdient die ewige vruechden
O alre gemintste mit al myn synnen
Die [4]) scheync Jc Ju [5]) wt grondigen mynnen.

[XIII].

fol. 67. r⁰. Alsmen alle dinc ouer ziet
Abeghin ende eynde gheuoucht te zamen
So en can tbegryp geuoelen niet
Dan als een schyn van groter blamen
Die vrucht vul doornen ende vul bramen
Jn creature gelyc upt velt
voirwair wy moghens ons wel scamen
Die hyer als menschen zyn gestelt
Ende metter doot haest zyn geuelt
van hem die maicte hemel ende helle
Sich omme vreese loos [6]) geselle.

1) *Hs.* wint. *Lees* wint' (winter). 2) sonnne *hs.*
3) Koesteren? Verg. gelijkbet. (*zich*) *baaien* (Schuerm., *Vl. Id.*)?
4) *Lees* Dit (t. w. *dit gedicht*). 5) *Hier staat in 't hs.* Js
6) *Te lezen* (*evenals in str.* 5 *en* 7) vreeseloos (*op te vatten als „overmoedig"*).

Dan doe ic niet hets noch te vrouch
die my dat raet die hebs ondanck
Jc moet noch eerst hebben myn genoucht [1])
wien lief of leet zy cort of lanc
Maer als natuere valt te cranck
Dan eist omme zienen [2]) tyt
Niet eer duer vreese noch bedwanc
Soe en houdic mi voir ghecastyd
Het es noch lanc eer jûecht verglyd
Ende mi die doot trect in hair lomme [3])
Secht dat ghy wilt ick en sie niet omme

Doch merct hoe wy hier in dit leuen
dat met vernoeye staet gedriecht [4])
ziele ende lyff ten sonden gheuen
fol. 67. v⁰. om aerdsche weelde die ons liecht
Ende als dat stof dat inden winde vliecht
Gheen cleuen en isser om profyt
Al es die Juecht dair in gewiecht
Soe lyt alle dinc heeft zynen tyt
Soe wel hem die hem van sonden vrydt
Eer hem die doot grypt by den velle
Sich omme vrese lois geselle

Ghy secht wel const ict verstaen
Jaic neenic dat zyn twie [5])
Der weelden craft doe dy vermaen
Recht als een niet [6]) eer min dan mee
wairt so so ware alle dinc gevee
Dat men bekent zy groot of cleen
Ende soude versmelten als den snee
Dan louic niet ic segge neen
Jc sta so starck vp jeuchden been [7])
Du spreecx te miwairt recht als een domme
Secht dat ghy wilt ic en sie niet omme

1) *Lees* genouch.
2) *Lees* omme tziene.
3) Zie *Mnl. Wb.* op Loeme.
4) *Mnl. Wb.* op Driegen, 2de art.?
5) *Lees om 't rijm* twee.
6) *Hs.* met, *doch met een stipje op het derde been van de* m (ṁ).
7) *Er kan ook wel staan* leen.

Ay lacen neen dats zeker schade
want du weets datmen steruen moet
In tyds te trecken vten bade
Het doen die ghene die zyn vroet
ol. 68. r⁰. Hebben wy ons topkijn wel gedreuen [1])
Dat baet elc weet wel wat ic meene
daer by es wys groot ende clene
Die zyn zin ter duechden stelle
Sich omme vreselois geselle

Ghy spreect van sampsoene den staercken·
die spieghel der craft was by natueren
Doch gebrukede hy naer myn mercken
die tyt die hem god liet bueren
Soud ic dan nu voir sterven trueren
Die noch in bloeyen beyn ghestaen
Neen ic niet het zijn al lueren
mair doch en schaet niet dat vermaen
Ic weets u danc ghy hebt vuldaen
Die sprake bewijst [2]) mi arm stomme
Alst gode gelieft so sie ic omme

Dyncken wilt vp salomoene
wiens wysheyt was so ouer groot
Ende dies gelike vp absoloene
wiens schoenheyt was sonder genoot
besiet wat hem dat besloot
haer grote grauen en boven al
Eyst niet alleens als comt die doot
Jaet diet wel uigeren [3]) sal
Daer esser wech so groot getal
Dat ghene tonge die somme en telle
Sich omme vreselois geselle

fol. 68. v⁰. Jc doe lacen tes meer dan tyt
naer dien dat salomon die wyse
der doot en hadde gheen respyt
Noch absolon die scoenste vp pryse [4])
Gemerct dat al wort wormen spyse

1) = *onsen* (*drijf*)*tol wel gedreven* (*ons spelletje wel gespeeld*?) — In deze strofe ontbreken een paar regels.

2) = onderwijst (*Mnl. Wdb.* Bewisen, 4).

3) *Hs.* uígeren (iúgeren?). *Lees* iugeren.

4) *Lees* in pryse?

dat by natueren menschen zyn [1])
dies consciencie by auise
vurich wercken beghint in mi
Ic lye verwonnen ende blyfs v by
Gode ic te genaden comme
Hets meer dan tyt nv zie ic omme

Goids gracie zy gebenedyt
dattu doch reden hebs verstaen
noch moechstu omme zien in tyts
Ende wilstu du worts ontfaen
van hem die minlic heeft ontdaen
zyne armen ant cruce genagelt styff
wilt tot hem in zyne pine gaen
hy wilt al horen man ende wyff
want zyne genaden en was noyt blyff
Dese salige bede moet geschien
Elc poghe in tyts naer omme zien

[XIV].

Op fol. 69 r⁰. en v⁰. vindt men het schoone gedichtje, door mij afgedrukt in *Tijdschr.* 6, 79—80, met den beginregel

Almoghende god wair es nu tleven (enz.).

Bij de 9de strophe daarvan vergelijke men *Jacobus* 5, 2—3.

[XV].

fol. 69. v⁰. O mensche wair up bestu fier
In oetmoeden dy selven bestier
Want wie hier in houairden wroet
Vecht tiegen spoet

fol. 70. r⁰. Al hebstu Rycheyt menigertiere
Schone Juwelen ende cleders diere
Daer op en ziet [2]) niet hoge gemoet
Al est nu goet

Eere dūūt weits zoe wertstu schire
Ter werelt versteken int ongehiere
Spyse der woormen ende onder voet
Also elc moet

---

1) *Lees* zy (*verg. de rijmwoorden* mi, by). 2) *Lees* zijt.

Maer al toochstu van buten chiere
Kenne dyns vleyssch kitiuige maniere
In dy selven dat is di goet
Up dat ghyt doet

Niet rouke watmen van dy verziere
wedermen dy goet of quaet iugiere
van zonden dy selven altoes hoet
So bestu vroet

SJAPPETOUWER.

Mijne poging tot verklaring van dit woord als vermoedelijk gevormd van een Maleisch zinnetje (*siapa tau!*) dat — in den mond van rouwe gasten bestorven liggende — aanleiding had gegeven om zulke lieden met den naam »sjappetouwers" te bestempelen, heb ik (sedert mijn opstel in Dl. XVII, 193 vgl. van dit tijdschrift) door allerlei gelijke of soortgelijke »Beinamen aus Redeweisen" [1]) bevestigd gevonden. Men wees mij op den Franschen term »*un Jem'enfoutiste*, en voorts werd mij medegedeeld dat de inlandsche »jongens" zekere klasse van societeits-bezoekers in onze Oost betitelen als *kassi-pahit's* (»brengbitter's"), omdat die bedienden uit den mond dier personen zoogoed als niet anders te hooren krijgen [2]). Zelf hoorde ik in eene havenplaats (Vlissingen) van een koppig vrouwspersoon zeggen, dat het »een *tramautje*" was; een naam aanvankelijk natuurlijk gebezigd voor hem of haar die gedurig met het antwoord »ik wil niet" klaar staat, en vervolgens toegepast op een »kopstuk" in het algemeen [3]). Zoo heet ook — naar de stereotiepe woorden waarmede hij zijn begunstigers begroet — in Hongarije de handelsreiziger (commis-voyageur) *wiegeht's;* zijn monsterkoffer heet een *wiegeht's-koffer*, enz.

Leiden, 1903. A. BEETS.

---

1) Zie Behaghel in *Zs. f. deutsche Wortforschung*, I, 265 en in *Literaturbl. f. germ. u. rom. Phil.* 22, 145 (Mai 1901). Daar worden namen besproken als: *Herr Passauf*, *Herr ich-werde-dich-schon-lehren*, *Jasomirgott*, *Atterdag*, (*Jan*) *Goddoome* (saks. *Dammich*). Dergelijke voorbeelden bij Schuchardt, *Roman. Etymol.* I, 8 (Sitzungsber. K. Ak. d. Wiss. in Wien, Philos. Hist. Cl., Bd. CXXXVIII; 1898). „Was ist . . . natürlicher als das Sätze oder doch Worte die von einer Person mit Vorliebe wiederholt werden, zur Benennung derselben dienen?" *Ald.*

2) Mal. *pahit*, bitter van smaak, Pijnappel, *Mal.-Holl. Wdb.*[a]

3) Zie Pijnappel, *a. w.* op *tijada* (*trada*), niet, en *maoe*, willen.

BRONNEN VOOR DE KENNIS VAN LEVEN EN WERKEN VAN JAN VAN HOUT.

Voor een honderd jaar moge men over de gedichten van den Leidschen secretaris Jan van Hout slechts gesproken hebben als van dingen, »waarin meer blijken van hartelijke welmenendheid, dan dichterlijke bekwaamheid gevonden worden" [1]), voor ons is de dichter, wat de waarde van zijn werk ook zij, eenmaal geworden een vast punt in de groote lijn der Renaissance: Petrarca — Pleiade — Van der Noot — Van Mander — Van Hout. [2]) Wel een reden om eindelijk eens te trachten ons een juist beeld te vormen van dat werk in verband met 's dichters leven, om na te gaan in hoe verre Coornhert, dien we toch wel niet van zucht tot ijdele vleierij behoeven te verdenken, zich in zijn oordeel over Van Hout's werk te zeer liet leiden door hartelijke vriendschap, of wel te gewillig toegaf aan de mode van zijn tijd — het ongemotiveerde ophemelen van kunstbroeders — toen hij in het »Vruntbouc" van den vermaarden Leidenaar neerschreef: [3])

---

1) Scheltema, Staatk. Nederland. Amst. 1805, I, 499.

2) Prudens van Duyse is wel een van de eersten, die weer aan de woorden van Van Mander over de „fransoysche versmaet" in verband met Van Hout herinnert, (Verh. over den Nederl. Versbouw, Den Haag, 1854, I, 34) maar daarbij is het tot heden gebleven wat betreft Van Hout's beteekenis als dichter.

3) Over dit Album amicorum van Jan van Hout, hetwelk in het Leidsche archief berust: Spectator 1893. Vooral is van belang het gedicht van Janus Douza (gedrukt door dr. P. C. Molhuyzen in De Navorscher 1901, p. 471). De aandacht verdient ook het volgende van Franciscus Modius Brugensis: Sonnet à Monsieur Van Hout.

Docte Van Hout, de par qui la licence
De nos rymeurs et di-néants flamens
Bridée, doibt recouvrer son bon sens
Et retourner à la vraie cadence,

Que te donneront pour digne récompense,
Je ne di pas ceux qui te vont suivants

Tgeorte hoy, vuyl draf van een hoochmoedich paerdt,
Afdryvende in een zilverige beke
Neven de gulden appelen rijp, zoet ende weke,
Sprac: „Daer zwemmen wy appelen by een vergaerdt!"

Ghy Hout en vergaerdt veel Houten, vruchtbaer van aert,
In u const-hof, dat u geen const-vrundt gebreke.
Wat doet daer dees grove en onconstige leke?
Wat maect doch daexter bij de paeuwen scoon en waerdt?

Wat stelt gy desen Saul onder u propheten,
Dees craey by u zwaens, Mydam bij den poeten?
By const-geesten my, in wyen noyt const geboorn-werdt?

Weldy dan doort onscoon tscoon scoonder versconen
En door myn ruydtheydt haer const constiger tonen,
Zo bruyct hier u jonstich (maer onconstich) Coornhert (1579).

Wanneer we ons daarbij — nl. bij de bepaling van Jan van Houts' beteekenis als dichter — moeten beperken tot datgene, wat thans als zijn werk min of meer algemeen bekend is, zullen we ons al met bitter weinig tevreden moeten stellen. 't Zijn een tien à twintig gedichten, hier en daar, meestal in het werk van anderen verspreid, een enkel, in de vorige eeuw naar een handschrift uitgegeven. De oorzaak hiervan moet niet gezocht worden in het feit, dat Van Hout's »dichtader" slechts spaarzaam gevloeid zou hebben, maar veeleer in zekere vergoelijkende geringschatting, waarmee de auteur op zijn eigen werk heeft neergezien. Dit heeft tengevolge gehad, dat zijn oeuvre

---

Au grand galop pour se rober des ans,
Mais bien les soeurs dont tu es guide-danse?

De quoi pourront-elles te guerdonner,
Selon le cas et mérite loier,
Elles qui n'ont pour tout bien que la plume?

Da, ce troupeau vous iettera sur l'enclume
De la mémoire et illec forgera
De toi un los qui a iamais vivra.

Tout-iour croissant. F. Modde (1578).

Ook N°. 17, 19, 21 en 24 zijn om 't een of ander van belang.

nimmer bijeenverzameld is uitgegeven, al heeft het plan daartoe hoogst waarschijnlijk wel eens bij hem bestaan [1]). In zijn testament toch, gedateerd »desen X[en] September 1606", heeft hij een beschikking gemaakt over zijne »poësiën". Onder de stukken, die hem »in geheel off deel angaen", noemt hij:

„ten derden tgene ic deur de lieflockende, zoete of sotte aentrecselen der poësiën in myn jeucht (ooc sedert) off in gebonden versen (twelc men rym nomt) off in losse ende ongebonden spraecke tsy overgestelt, tzy zelver gemaect, gedroomt of gebeuselt hebbe" [2]).

Eenige regels verder volgt over deze rubriek:

Ende aengaende de derde, in de welcke ik (mijn schult rondelicken bekennende) tzoet gesang der vleyende meerminnen wat te veel gehoors gegeven ende niet weynich tyts, die nuttelycker tot ernstiger zaecken waere besteet geweest, hebbe verquist, dezelve wil ic, dat gelevert ende gelaten sullen werden in handen van mynen besonderen goeden vrunt meester Pieter de Bert jegenwoordich proregent van tcollegie der theologyen alhier, die ic alle dezelve mits dezen ten vryen eygen geve, niet omme die of eenige van dien op mynen name aen den dach te brengen of uyt te geven, geensins, tzy verre. Jc en ben noyt mit sodanige eerschynige ydelheyt ooc in myn jeucht grootlic becommert geweest. Soude ix als nu zijn? Mer omme die by hem te werden gebruyct, bewaert, andere goede vrunden en bekenden medegedeelt, ooc verbrant off te niet gemaect, gelyc hyt selve in heel off deel eerlic, oirboirlic ende stichtelic zal bevinden.

't Lag voor de hand om, in de hoop, dat Petrus Bertius de nalatenschap van zijn vriend met zekere piëteit had bewaard, in de eerste plaats te onderzoeken, of de collectie gedichten

1) Blijkens De Navorscher, V. 330 is er een copie van een octrooi zonder datum in 't Leidsch archief, waarbij Jan van Hout vergund wordt zijne poezij voor den tijd van 15 jaren uit te geven.

2) Zie: De Rederijker, Leiden 1860, VII, p. 55; waar deze beschikking waarschijnlijk naar een copie uit later tijd of met eigenmachtige veranderingen is afgedrukt. Schotel, die het grootste deel van het testament — slordig — afdrukt in Het edele driemanschap Van der Werf, Dousa, Van Hout, Haarlem 1874, p. 48 vlg., heeft er blijkbaar geen bezwaar in gezien eenige passages door een *etc.* te vervangen; zoo o. a. t. a. p. p. 52. Wat Rammelman Elzevier in De Rederijker liet drukken, staat in het HS. bij dat *etc.* Een „copie uyt copie" van het oorspr. testament gemaakt 19 Juli 1619 door den notaris E. Craen berust in het Leidsch archief, een afschrift door J. Koning in de Bibliotheek der Mij van Nederl. letterk. Ik heb hierboven de copie van 1619 gevolgd.

te Parijs aanwezig was; daar toch heeft Bertius, nadat zijn carrière in het Noorden gebroken was, de laatste jaren zijns levens doorgebracht. Prof. Dr. A. H. L. Hensen te Warmond heeft de welwillendheid gehad om voor mij te Parijs een onderzoek in te stellen en eveneens de Heer Léon Dorez, Bibliothecaris der Bibliothèque Nationale. Beiden echter zonder eenig resultaat. Laten we de hoop blijven koesteren, dat de verzameling hier of daar in Nederland is achtergebleven en te eeniger tijd aan het licht komt. Intusschen behoeven we gelukkig niet daarop te wachten om tot een grondiger en uitgebreider kennis van Van Houts werk te geraken. Door de welwillendheid van Mr. Overvoorde, gem. archivaris te Leiden, werd ik in de gelegenheid gesteld om in het Nijmeegsch archief [1]) kennis te maken met verschillende aan zijne zorg toevertrouwde documenten, die ons vooreerst heel wat meer licht kunnen geven, waar zoo weinig licht is. In het volgende vindt men een poging om een overzicht te geven van de te Leiden aanwezige stof, die ons Van Hout vooral in betrekking tot de rederijkers zijner stad nader doet kennen. Het kan zijn nut hebben even vooraf de titels te noteeren van de gedichten van Van Hout, die in vroeger of later tijd zijn gedrukt en algemeen bekend kunnen zijn [2]).

1. *Opt ontset van Leyden*, vóór *Der Stadt Leyden Dienst-bouc* — — gedruct op 't raedthuys der voorschreven stede in den jare zestienhondert ende twee. Ook by *Orlers*, *Beschrijving der stadt Leyden* (In de uitgave van 1781 op p. 588, dl. II). Verder gedeeltelijk by *J. A. Alberdingck Thijm*, *Ged. uit de versch. tijdperken etc.* II, p. 12.

2. *Opte Duyfkens de blyde tydinge brengende van tLeydtsche ontset: Dienst-bouc*, p. 2; *Orlers* (p. 567 der uitg. van 1781); *Schotel*, *Driemanschap* p. 63.

---

1) Mijn dank voor de welwillende gastvrijheid aan de hss. verleend door der Nijmeegschen archivaris den Heer H. D. J. van Schevichaven.

2) Ik sta niet in voor de volledigheid van dit lijstje. Ook verwijs ik slechts naar die uitgaven, die toevallig het eerst onder mijn bereik waren.

3. Vertaling van *Petrarca's* sonnet *Fontana di dolore, albergo d'ira* in het *Dienst-bouc*, p. 3.

4. Vertaling van een epigram van *Georgius Buchananus* t. z. p., waarvan ik het oorspr. nog niet *woordelijk* in mijn editie van Buchananus (Amsterdam, Joh. a Waesberge 1668) heb teruggevonden.

5. *Lofzang op de verlossinge van de Burchgraven*, in het *Dienst-bouc*, p. 58; bij *Orlers*, I, p. 94 der editie v. 1781.

6. *Het V^de^ Kusken* naar Janus Secundus, uitgegeven door dr. Molhuyzen in De Navorscher, 1901, p. 461.

7. *Het XIII^de^ Kusken* naar Janus Secundus t. a. p., p. 462. Ook bij *Scheltema, Het Boek der Kusjes*, Brill, Leiden 1902, p. 42 [1]).

8. *Feest der verlossing en jaarmarkt*, bij *Orlers*, t. a. p. p. 284.

9. *Op het slechten van het Kasteel Vreeburg te Utrecht* bij *Bor* (Amsterdam 1679) I, p. 798; *Strick van Linschooten, Gedichten*, p. 289; *Witsen Geysbeek*, *Biogr. anth. en critisch Wb.* III, p. 420. Gedeeltelijk by *Prud. van Duyse*, Verh. over den Ned. versbouw, p. 35.

10. *Vriendschap*, aan Janus Douza 11 Dec. 1575, bij *Van Duyse*, t. a. p. p. 37; *Schotel*, *Driemanschap*, p. 35 (Cf. Leidsch Dagblad van 26 Mei 1893 over het album amicorum van Douza [2]).

11. *Onrymich vreuchden-liedt der stadt Leyden opte noodinge van zyn F. G. comende van 't overwinnen van Groningen.*

Oorspr. druk aanwezig in het Leidsch Archief, N°. 112; Rammelman Elsevier schreef op dit exemplaar »Door Jan van Hout gemaakt en op de drukkerij van het stadhuis te Leiden gedrukt in 1594.'' [3]) Herdrukt in De Navorscher XIII (1863) p. 244.

---

1) Jan Van Hout zal wel al de kuskens vertaald hebben; zie Navorscher, 1901 t. a. p. en Jani Douzae Poemata in de uitgave van Scriverius 1609, p. 429.

2) Het HS., omgeven door een randversiering van den dichter zelf, in het Album amicorum van Douza in de Universiteitsbibliotheek te Leiden. Een copie ervan in de Verhandeling van J. Koning over Jan van Hout, eveneens berustend in de Leidsche Bibliotheek.

3) Een bepaald bewijs hiervoor vond ik nergens. Toch komt het mij zeer waarschijnlijk voor, vooral ook in verband met een mededeeling, die hierachter zal vol-

12. *Uitnoodiging tot een wedstrijd met »vier vijftienen"*, uitgegeven met allerlei ongemotiveerde veranderingen in De Navorscher, VIII, p. 92 naar het hs. in bundel 9529 van het Leidsch archief; uit De Navorscher overgenomen door *Schotel, Gesch. der rederijkers*, 1871, II, p. 4. en door *Dercksen, Jaarboekje voor het notarisambt*, 7de jrg. 1874.

13. Vertaling van *Horatius'* ode *Eheu Fugaces, Posthume*, in het album van Aelbrecht van Loo, gedeeltelijk bij *Van Duyse* t. a. p. p. 38 en *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, 5de Jrg. II, p. 84.

14. Verschillende kleine gedichtjes afgedrukt door Rammelman Elzevier in den *Inventaris van het Leidsch* archief, o. a. II, p. 93, p. 96, p. 146.

Het kan bekend zijn, dat in Mei 1596 binnen de stad Leiden een in haar soort lang niet onbeteekenende samenkomst van rederijkers heeft plaats gehad, waarvan de »handelingen" reeds in September van hetzelfde jaar zijn verschenen [1]); evenzoo werden afzonderlijk bijeengebracht de aardigheden, door de zotten der verschillende kamers bij deze gelegenheid ten beste gegeven [2]). Het eigenlijke doel van dit feest was niet zoo zeer

gen. Over die drukkerij: Werken van de Mij van Nederl. Letterkunde, nieuwe reeks X, p. 275. Zie ook over dit gedicht en de feesten ter eere van Maurits binnen Leiden gevierd: Dr. te Winkel, »De inneming van Groningen rhetorykelijk verheerlijkt", in »Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594", p. 249 vlg. 't Is niet onmogelijk dat de daar meegedeelde opschriften van eerepoorten mede van Jan van Hout zijn. Ze komen, bij elkaar in plano gedrukt op een groot vel, voor onder de papieren van Van Hout op het Leidsch archief.

1) »Den Lust-Hof van Rethorica. Waer inne verhael gedaen wordt vande beschrijvingen ende t'samen-comsten der Hollantscher Cameren vande Reden-ryckers, binnen Leyden geschiedt den 26 Mey des Jaers 1596 ende de volgende dagen met het gene aldaer gedaen ende verhandelt is. Gedruct tot Leyden, By Fransoys van Ravelengien CIO. IO. XCVI." Aldaar op p. 5: »Ende alhoe wel het Land-Juweel binnen Antwerpen (dat van 1561 wordt blijkens het voorafgaande bedoeld) Heerlick ende Triomphant was om zien deur de veelheyt der Consten ende grote moeyten gedaen, en is nochtans niet minder t'gene binnen Leyden is verthoont, t'zelve anders te achten ende te houden als een Heerlicke en de Triomphantelicke Lust-Hof".

2) »Cort Verhael van tprincipael, in Leyden bedreven, By sotten meest, die op vrou Lors feest waren beschreven den XXVI mayus anno MDXCVI" etc. Gedruct tot Leyden By Jan Claesz. van Dorp, woonende in de Vergulde Son, anno 1596.

vóór alles de verheerlijking en beoefening der kunst, als wel het meer practische verzekeren van succes aan een loterij »opgerecht door de Meesteren van het St. Catharijnen Gasthuys, met consent van de Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland en de Regeerders dezer stad, door den welke zij eene goede zomme gelts boven alle onkosten profiteerden" [1]).

De »Chaerte, uuyt-gesonden by de Witte Acoleykens tot Leyden, aen alle Cameren des Graefschaps van Hollandt," biedt ons het progamma van het feest: Den 26sten Mei zullen de kamers voor Leiden verschijnen; vrij logies zal verschaft worden. De kamers zijn verplicht een vertooning als »intrey" te geven van

Het leven der Tyrannen: mit een, wat een beloonen [2])
Zy oyt verworven hebben voor haer doot en naer.
Wt een *geloofwaerdige Historie* brengt chierlicke persoonen. [3])

Voor deze evenals voor de volgende nummers worden verschillende prijzen, meestal bestaande uit een grooter of kleiner aantal »stoops-vlessen" of »schenc-kannen" ook wel een »Becken en Lampet fraey gedreven", uitgeloofd. Ook met het schoonste blazoen en het best »pronunchieeren" zijn »prysen te bejagen", evenzoo met »vier zeventienen"

Op deze *Regele*, die zeer goet te bewysen „is,
Voor een beveynsde paeys, een rechte crijch te prijzen" is.
In als hout vrye maet, laat u aen geen sillaben knopen. [4])

---

1) Orlers, Beschr. van Leyden, 1781, I. p. 138,

2) De cursiveering is van de „Witte Acoleykens".

3) Een goede voorstelling van een dergelijken „intrey" geven de platen uit „Constthoonende Juweel", Zwolle 1607.

4) Onder den invloed van dit referein schreef Jacob Duym zijn stuk „Een bewijs dat beter is eenen goeden Crygh, dan eenen gheveynsden Peys" in zijn „Ghedenckbouck", Leiden 1606. Zie ook Dr. K. Poll, „Over de Tooneelspelen van den Leydschen Rederycker Jacob Duym", Gron. 1898, p. 80. De inhoud van het referein der Leydsche Vlaamsche kamer (Duym was hiervan lid), die meedeed in 1595, komt gedeeltelijk voor in de Opdracht van Duym's stuk, zoodat het mij niet onwaarschijnlijk voorkomt, dat Duym ook de maker van dat refrein is. (Cf. Den Lust-Hof, p. 143).

Een volgend nummer (reclame voor de loterij):

Zingt een Liedeken, *Hoe Godes gonst staet open,*
Voor die den armen bystant doen en toonen deucht.
Dat levert ons in prent, op dat het strec tot vreucht
Des volx: hier toe laet een, of meerder stemmen clincken.

Het laatste nummer wordt aldus omschreven:

Zo yemant lustich is, om geen tijt leech te laten,
En een vermaeckelic spel, of boertich batement
Geleert heeft, nieut of out, hy mach de moeyt' aenvaten,
En hem verzeeckeren een redelic present.

Natuurlijk zal er ook een prijs zijn voor 't verst-komen.
Aangaande de samenstelling van de jury nog dit:

Ten laetsten verzoucken wij den broederen vol trouwen,
Wt elcke *Camer* een te stellen opt *Toonneel,*
Om de gerechticheyt dees handels daer te aenschouwen
En zien dat los van jicht elc een becoemt zyn deel,
Daer *Liefd' is 't fondament,* valt zelden groot gescheel.

De vraag, waarmee we ons thans slechts wenschen bezig te houden is: Welk aandeel heeft Jan van Hout gehad aan de afwerking van dit program? Bundel 9529 uit het Leidsch archief geeft voor de beantwoording dier vraag rijke stof. [1]) Hij biedt ons het bewijs, niet alleen dat de kunstminnende vriend van Janus Douza met hart en ziel heeft meegewerkt om het letterkundig succes van het feest te verzekeren, ja verreweg het voornaamste deel van wat door de feestgevende kamer der Witte Acoleyen is ten tooneele gebracht, voor zijn rekening heeft genomen, maar ook, dat de ijverige, nauwgezette secretaris zich geheel met de financieele zorgen van het geval heeft belast. De zeer uitvoerige en belangwekkende rekeningen, die ons een aardigen kijk geven op allerlei détails verschijnen binnen kort elders [2]). Wij zullen ons hier enkel tot het letterkundig aandeel van Jan van Hout bepalen.

1) Onder het afdrukken merk ik, dat men aan het Leidsch archief thans bezig is, het geheele pak stukken, dat vroeger genummerd was met 9529, in onderdeelen met een eigen nummer te verdeelen. De meeste der gedichten, die hier vermeld worden, vind ik thans in een omslag vereenigd, met het nummer 7623 erbij gevoegd.

2) Bijdragen van het Hist. Gen. 1904

Uit bundel 9529 (7623) blijkt dan in de eerste plaats, dat we voortaan den inhoud van p. 15, 16 en 17 van Den Lust-Hof tot de letterkundige nalatenschap van Van Hout mogen brengen. Dus eerst de uitnoodiging tot de kamers om op tijd in de stadsherberg aan de Zijlpoort te verschijnen, daarna de orde, waarin de kamers zullen optreden, door loting vastgesteld, het geleiden naar het logies enz. tot de »waerning" aan dengene »die niet gewent en es, voor tvolx gehoor te spreken," met het slot

De Broeders der witt' Acoleyen
Mit yver naer u comst verbeyen.

Hoewel ik me voorloopig van een uitvoerig oordeel over Van Hout's werk wensch te onthouden, wil ik toch nu reeds de veronderstelling uiten, dat wel niemand den roem van den dichter door deze nieuwe wetenschap aanmerkelijk zal vermeerderd achten; hoogstens zijn maat en rijm voor de letterkundige geschiedenis van beteekenis, zoo b. v. van dat

Goudtblomcken eel,
Ws logis deel
Vint by de Craensche schepen;
De Corper gout
U wert vertrout,
Want tes uyt ionst begrepen [1]) etc.

Dit neemt niet weg, dat al deze rijmpjes met zorg gemaakt zijn. Ze zijn aanwezig in genoemden bundel in verschillende omwerkingen, hier en daar met tal van doorhalingen en verbeteringen, zeer kennelijk geschreven door de hand van Jan van Hout, een hand bij ieder, die zich met Leidsche zaken van Van Hout's tijd heeft bezig gehouden, zoo zeer bekend, om niet te zeggen berucht. Ook is in verscheidene exemplaren aanwezig een afzonderlijke druk van bedoelde gedichtjes bij elkaar op een vel groot papier. Hoogst waarschijnlijk zijn deze bladen vóór den aanvang van de feesten aan de tien kamers, die er aan zouden deelnemen, toegezonden. Die welke in bundel

1) Den Lust-Hof, p. 16. De cursiveering is weer van de Acoleykens.

9829 (7623) aanwezig zijn, zijn aan den achterkant door Van Hout weer met andere dingen beschreven. Er is zelfs aanwezig een teekening, waarop met vakjes en nummers door den dichter de plaats is aangegeven, waar hij ieder van de gedichtjes op het groote vel wil geplaatst zien. De handschriften van de gedichten dragen dezelfde nummers. Ook is er een lijstje, waarop enkel de namen der kamers met den naam van haar logies er achter staan. Aan het auteurschap valt dus wel niet te twijfelen.

Van meer belang is het aandeel, dat Van Hout aan de uitspraak der jury genomen heeft. »Eersame Constliefhebbende, lieve medebroederen", aldus luidt het in de »Conclusie" van Den Lust-Hof,

„naer dat vrydaechs den laetsten Mey voorsz. 't Oordeel van die Prijs verdient hadden, by Rethorica (die om hooch boven 't Tonneel haer uyt een verchierde throone verthoonde) Solemnelicken in gedichte uytgesprooken was (*welcke wy u mede souden hebben geoffereert, so dat ons niet en ware gemaect afhandich*) etc.

Dit »Solemnele" dichtwerk nu is in zijn geheel te vinden in bundel 9529. Het begint met eene algemeene toespraak tot al de aanwezigen, die aldus, afgedrukt naar de beste en volledigste der twee redacties, luidt:

So yemandt waer belast te wysen en een oordeel uyt te spreecken
Van twee vaten wateren, op eenen tijt geschept uyt eender beecken,
Zulc zoude' hem billicken, doch niet zo zeer mit redenen bezwaren
Als wy luy Rechteren, die belast zyn rechtvaerdelicken te verclaren,
Wie van allen hier de bestedoenders waren.

Om doorzaec te verstaen: elc heeft hem wel en treffelic gequeten,
De boucken overlopen, deursien, doerzocht, doerlesen de secreten,
De wercken en daden zo mit const, (alleenlic niet bespreyt) mer wel deurwrocht
En mit levende bewysinge zo gestelt, zo gebonden, zo doerknocht,
Alst immermeer wesen en geschieden mocht.

So dat, waert mogelic, waert reedelic of liever waert behoorlic,
Om niet beticht te zyn van wysdom bot, onwys, onwis of doorlic,
Wy zoudent als een zaec onvindelic (wiet ooc zou mogen spyten),
Als Dolabella deed, om hem in twijsen oprechtelic te quyten
Verseynden tot den Areopagyten.

Als Gneus Dolabell proconsul was van Asien, quam hem voren
Een also vreemden zaeck, als yemandt oyt te voor had connen hooren,
Van een Smyrniaensche vrou, die, hebbende van haren eersten man
Een zoon Abecede genaemt, zy het tweede huwelic nam an
Mit Spellen, dien zy Eeffgeha gewan.

De zoontgens groeyen op, werden groot, bekomen manlycke dagen,
En alst gemeenlic beurt, zulcken gonst, als men gewoon es toe te dragen,
Niet om te vorderen, mer om te krenckęn en te verhinderen,
Die uyt het eerste bedt in echt geteelt zijn wettige kinderen,
In heur goet recht men lacey zouct te minderen.

So zocht de stiefvaer met Eefgeha tbederf te bejagen
Donnosele Abecede; zy zweren hem doot, leggen hem bedriechlic lagen;
Onwetende heylaes, hy valter in. Zy smyten hem te zamen doot;
Alleen om dat hy terf niet deelen zou van dien hy eerst quam uyten schoot,
Veel duysenden sestertiën zynde groot.

O, onversadelicke goutgiericheyt, waer toe beweecht gy de harten
Des menschen [1]); ach wat quaet gy brouwen cont, wat tirannycke parten
Gy sticht en bout (ay my) in tonversadelicke gemoet!
En als men u becomt, hoe wert het hart van u geknaecht, deurwroet,
Gezwegen van de zielverlies in de' helsche gloet.

De moeder Lettere, die zelve haer kint in echt, ziet, had gewonnen
Bij haren eersten man, Grammaer genaemt, tschelms verraet heeft ondervonnen.
Elc denc, hoe tmoerlic hart dat overley, zo in slapen als in waecken.
Hoe zij daer meer op peynst, hoe haer meer quelt de onmenslicheyt der zaecken.
Zy nemt besluyt en geeft haer heel ter wraecken,

Vermoort haer man en zoon. Zij wert gehecht voor Dolabel gestelt,
Gehoort, zen wint daer geen wit douxken om. Zij heeft de zaec vertelt,
Zo wel teynde als ooc 't begin, z' heeft zonder dwang bekent, ront uyt beleden,
Dat zy zodane twee, die haer lieve kint moordadelic bestreden,
Ooc doden mocht mit recht of ooc mit reden.

De proconsul Dolabel overweecht de zaec te recht aen beyde zyden,
Mer voelde hem zelve in sherten hol nu hier, nu daer bestryden.
Der zaecken wichticheyt was, ziet, zo groot, hy const so niet deureynden.
Dootstraf vereyste tcryem, de tocht van tmoederhart hem daer of weynden,
Vont goet de zaeck tAthenen te verseynden;

Gewis het criem was groot, zyn man en kint de vrou zelfs te vermoorden,
Tes screckelic in door voor hen, die zulx oyt voorquam of verhoorden,

1) Auri sacra fames

Mer de bewegende oorzaec zo in de Wet van aert en volckeren was gesticht,
Mit voorbedachter laech zij mit hun tween geensins.... (?) tonnosel wicht
Beneffens tgoet te nemen lyf en licht.

Hy schictse naer Atheen mit het proces zulx als was gefurneert
Der straten.........[1]) daer over wert begeert;
De zaec, geponderéert, den raedt niet min en bracht onder groot bezwaren
Alst Dolabella deed en gingen tsaem een vluchtoordeel verclaren,
Dat naer tverloop van deerste hondert jaren

Men hem weeromme zou zelfs in persoon in rechten daer beschicken,
Die claecht en wert beclaecht, om op poincten van officie en zulcke sticken,
Die in tprocesverbael niet angeroert en zijn, noch zyn bekent,
By mont te zyn gehoort. Daer hangt tproces en blijft haugen zonder ent,
Tot men aldaer de verresen pleyters zent.

Waer onsluy mogelic in desen ooc te vinden zulcken uytvlucht,
Wy namens gaeren aen. Mer, lacey, neen! dies ons hart overluyt zucht.
Tes ons geboden; want van hem, die God gaf over ons tregeeren.,
Wy zyn mit eedt verplicht gehoorsaem hem te zyn, te dienen, eeren
En tgeen ons dunct, voor haer wil te verneeren.

Daaromme willende, gelyct behoort, voldoen aen onsen last,
Hebben wy de zaecken al opt aldernautst doerzien, doorgront, doertast,
Gewict en overleyt, gewogen ooc in redenrijcker schalen,
Aenmerckende hier op const, aen dander zijde op tmenschelicke falen,
Want dees bylanch ryst toordeel en doet dalen.

Gy, maecht Rethorica, die ons solaes, ons vreuchde en juychnisse
Aensacht, wien ooc ons daen hier zyn bekent, geeft gy getuychnisse,
Verclaert u jongeren, alhier geschoolt, den geest, tgemoet verlicht,
Hoe onbeveynsdelic, van afgonst los, van gonst vry, vry van jicht
Wy handelen in dit u treffende gericht.

Den last valt al te zwaer myn schouderen, wee mijns!(?) noyt diergelijcken!
Ay my tgesicht verdwynt, myn cracht vergaet, de leden my bezwycken.
Benautheyt thart beclemt, men ziet my tbracke zweten deur de huyt breecken.
Prince, Rethorica, helpt my, in wien niet dan ouconsten ruyt steecken,
Comt hier, wilt zelfs hiervan u oordeel uytspreecken.

1) Van Hout heeft hier een ruimte opengelaten. In het veel minder volledige en slordiger klad voor dit gedicht staat op deze plaats: „en tonberispelic Areopagytsche oordeel". Dat eerste ontwerp is vol doorhalingen en veranderingen. Ook in den hier afgedrukten tekst komen er voor, dikwijls nog leesbaar. Wie de wording van het gedicht in het hoofd van den dichter wil bestudeeren, zal met belangstelling die wij zigingen nagaan. 't Was onmogelijk deze alle uit de beide teksten in noten mee te deelen.

In dit gedicht, waarvan we het verhaaltje over Dolabella terug kunnen vinden bij Valerius Maximus (l. VIII, c. 1) [1]), voel ik een joligen speelschen zwier, die het begrijpelijk maakt, dat de auteur het liever niet gedrukt zag onder de oogen van de scherpe kunstrechters zijner dagen, nadat ze zich eenmaal met hunne ooren aan den geestigen, aangenamen klank hadden vergast, zekere nonchalance, die het vermoeden wettigt, dat Jan van Hout al dat gerederijk nu niet zoo bijzonder au sérieux nam. Dat er voor dit vermoeden nog meer grond bestaat, zal nader uit hierachter volgende stukken blijken.

Na bovenstaande inleiding is ongetwijfeld het berijmde oordeel der jury, uitgesproken door Rethorica, gevolgd. De resultaten ervan zijn te vinden vóór in Den Lust-Hof. Het rijmwerk, ook van Van Hout's hand, in mede aanwezig in bundel 9529. Het mist echter voor zoover het te ontcijferen is ('t schrift is inderdaad meer dan onmenschelijk) alle letterkundige en historische waarde [2]). Alleen dit: Dr. K. Poll vermoedt, dat Jac. Duym

---

1) Eadem haesitatione P. Dolabellae proconsulari imperio Asiam obtinentis animus fluctuatus est. Mater familias Smyrnaea virum et filium interemit, cum ab his optimae indolis iuvenem quem ex priore viro enixa fuerat occisum comperisset. Quam rem Dolabella ad se delatam, Athenas ad Areopagi cognitionem relegavit, quia ipse neque liberare caedibus duabus contaminatam neque punire eam justo dolore impulsam sustinebat. Consideranter et mansuete populi Romani magistratus, sed Areopagitae quoque non minus sapienter. Qui inspecta caussa et accusatorem et ream post centum annos ad se reverti jusserunt. (Valerius Maximus, Libri IX factorum dictorumque memorabilium, Leidae, apud Sam. Luchtmans 1726, p. 709).

2) Bij het iudicium over de blazoenen, dat aldus begint:

Laet ons nu spoen
En vorderen de prys van zo menich schoon blasoen!
Om dat mit recht te doen myn hart zuet in gequel es.
Wie zien ic hier doch staen? Welcoom, geest van Appelles etc,

behoort een klein los strookje papier, waarop ik het volgende lees en dat misschien van belang is voor de kunstgeschiedenis.

U heerlicken sang (oft Cloto ooc benijt,
Die de lichamen verslijt en daernaer ooc de werken)
Can niet versleten zijn, zo lang men in (?) shemels percken
De clare zon zal mercken. U zien ic daer ooc staen,

met zijn »Spieghel der Liefden" buiten mededinging gebleven is in den wedstrijd van 1596.[1]) Dit is inderdaad het geval geweest. De prijsuitdeeling eindigt met een woord aan de zusterkamer »d'Orainge Lelie", waarin o. a.

U overheyt doer wyse en cloucken raet
Vrezende, dat daeruyt twist of tweedracht of eenich quaet,
Dat in dees tijt best dient gemyt, hadde connen rysen,
Vont zy ongoet, dat gy ontmoet zout zyn mit prysen.
Laet u dan zyn genouch dit openbaer getuygen
En wilt vroet, zo gy doet, myns (?) consten melc insuygen.

Doch niet alleen aan het begin en het einde van het feest heeft Jan van Hout de eer der Witte Acoleykens opgehouden. Aangaande de werkzaamheden op Maandag 27 Mei lezen we in Den Lust-Hof, dat de kamers verwelkomd zijn met

„een prologe van twee personagien d'eene genaemt *Lief hebber van Conste* en d'ander *Diet alles ten quaetsten duyt*, bewijsende, dat de Conste der Redenrijcken niet alleen inde Nederlanden, maer by de Hebreen, Griecken ende Latijnen en in veel Conincrijcken in groter Reputatien ende Eeren is gehouden ende over duysent jaren bekent is geweest. Ende is voorts een Spel van Zinne daerop gevolcht van acht Personagien, verclarende

Vande vier des Werelts staten, zynde zeer beladen,
Soeckende vertroostinge, in haer hert climmende swaerheyt
Deur by hun te Land, Water, Lucht, Vier geleden schaden,
Al om vergeefs, maer vindense inde heylgevende waerheyt.[2])

Bellini, Mantegna, ... (?) Titiaen
Rafael en Bastiaen en u, angelycschen Michiel,
Dürer, Frans Floris (,?) Bloclant (.?) Staat gy daer ooc cleyne fiel
Van den groten Lucas, die dese Leytsche stadt
Hebt (?) vereert, verciert, vermaert tot aen des werelts enden.

Een Leidsche schilder Bloclant is mij onbekend. Wordt hij met dien »kleyne fiel" bedoeld? of een ander, niet met name genoemd? Is die Bloclant een leerling geweest van Lucas van Leyden? Of wordt de evangelist en patroon der schilders met „den groten Lucas" bedoeld? Men zou verwachten, dat deze Bloclant b.v. schilderwerk voor het feest had verricht; maar in de rekening komt hij niet voor. Dürer en Frans Floris waren te Leiden populair. Zie Orlers I (1781) p. 382 en 390.

1) Over de tooneelspelen van den Leidschen rederijker Jacob Duym, Gron. 1898, p. 46.

2) Lust-Hof p. 103.

Dit spel van zinne is door Jan van Hout gemaakt en aanwezig in bundel 9529 (7623). Zoo op den klank van de titel-omschrijving af zou men er nu juist niet met een grage hand naar grijpen tot opbeuring in trieste oogenblikken. Maar dat valt mee. Het stuk is een volledige uitgave wel waard. Die wordt dan ook in gereedheid gebracht en men zal het na de uitgave met me eens zijn, dat de naam van Jan van Hout er meer waarde door krijgt in de geschiedenis van onze letterkunde [1]).

Zijn eigenlijke meening over het optreden der rederijkers heeft Jan van Hout tijdens zijn leven niet onder stoelen en banken gestoken; hij heeft ze zoowel schertsend als ernstig neergelegd in twee belangrijke prozastukken, welke eveneens, voor Van Hout vrij netjes en duidelijk geschreven, te vinden zijn in bundel 9529. Het eerste is een opdracht aan Broer Cornelis van een vertaling van Buchananus' Franciscanus met het opschrift »De Vertaelder wenscht den Eerwaerdigen vader Brueder Cornelis Heeren Adriaens zoon van Dordrecht, minderbrueder tot Brugge naer zijn verdienste veel gelux ende heyls". Het ander is gericht »Tot het gezelschap ende de vergaderinge der gener, die hem inde nieuwe universiteyt der stad Leyden ouffenende zyn inde Latynsche of Neder-duytsche poëziën ende allen anderen liefhebberen der Nederlandsche sprake." De opdracht is met weglating van eenige passages uitgegeven door Rammelman Elsevier in De Navorscher [2]), echter zoo, dat het eenige moeite kost om de eigenlijke bedoeling van den schrijver nog in het stuk terug te vinden. De uitgever heeft niet alleen goedgevonden een andere spelling aan het stuk te geven, maar heeft verscheidene woorden, die er toch zeer leesbaar staan, willekeurig veranderd [3]), Over dit stuk zegt R. E. o. a.

1) Bij het Hs. van dit stuk is o. a. de rugzijde gebruikt van een gedrukt „Refereyn op de heerlicke ende triumphante Loterye der stadt Leyden". De stok is „Wie mild inleyt, es prys bereyt en zalse hier of hier na crijgen," de onderteekening „Liefd es tFondament". In zijn soort is dit niet onverdienstelijk werk. 't Is niet onmogelijk, dat ook dit referein door Van Hout is gemaakt.

2) X (1860) p. 219—221.

3) Men vergelijke b. v. den aanhef in de uitgave van R. E. met wat er oorspron-

„Van Hout schijnt volgens dit Hs. zeer gunstig gezind voor de Roomsch-Catholieken, althans voor de monniken der grauwe orde, doch hij schijnt hier volstrekt niet te hebben aangeroerd het bewuste punt dat aan Broer Cornelis van elders zoo zeer ten laste wordt gelegd. [1])

't Is mij duister, hoe iemand bij de lectuur van het hs. tot een zoo zonderlinge op geen manier te motiveeren meening over Van Hout kan komen. Zelfs na de zeldzame mishandeling, die het in de uitgave van R. E. heeft ondergaan, kan ieder bij eenige oplettendheid er toch nog wel den fijnen, scherpen spot uit lezen, geheel onder den invloed, en in den geest van Marnix' Byencorf. In het bovenschrift der opdracht reeds zijn de woorden »naer zijn verdienste" en »Heeren" Adriaenszoon sarcastisch bedoeld, men beweert nl. dat Broer Cornelis een onecht kind van een pastoor was. Trouwens 't is algemeen bekend, dat de Franciscanus van Buchananus een dichtwerk is, dat fel de gebreken der monniken geeselt. Een vertaling ervan door Van Hout schijnt inderdaad bestaan te hebben, immers in het tweede der bovenbedoelde stukken bespreekt van Hout uitvoerig de maat, die hij voor zijn vertaling heeft gebruikt; in de opdracht spreekt hij van de vertaling steeds als van iets wat persklaar is en in de hiervóór aangehaalde passage uit 's dichters

---

kelijk staat, nl.: „Die my E V. B. van jungs aen ende kintsbeene gekent hebben (zoe ic wel vermuede, dat uwe E. V. B. niet en duet) zullen myn getuygen wezen vande zunderlinge ende grote liefde ende vande uytnemende ende eenvoudige genegentheyt, die ic altyts tot de h. *kakelycsche* religie ende tot h. oorden gehad hebbe, zunderlinge tot de bruederen, die van buyten zoe simpelicken in schaepsgraeu gecleet gingen" etc.

1) Handelingen der Mij van Nederl. Letterk. 1857, p. 50. Vgl. ook Rammelman Elsevier, Over de voorm. drukkerij op het Raadhuis der Stad Leyden (Werken der Mij, Nw. Reeks, X) p. 289. Over den zachtstgesproken vrij zonderlingen godsdienstijver van Broer Cornelis: Historie van Broer Cornelis Adriaensen van Dordrecht binnen de stadt Brugge, waarin verhaalt word, de discipline en secrete penetentie der vrouwen by hem gebruykelyk, nevens zyne wonderlyke, vuyle, grouwelyke, bloeddorstige en lasterlyke sermoonen etc. naar de copie van Brugge, Schoonwald Amsterdam 1714. Zie ook H. Q. Janssen, De Kerkhervorming te Brugge, Rotterdam 1856, I, p. 106 vlg. en Th. J. J. Arnold, Broeder Corn. Adr. van Dordrecht, in De Dietsche Warande, Nw. Reeks, II, p. 117 vlg.

testament wordt van vertalingen gesproken. Zij is dan naar alle waarschijnlijkheid gemaakt tusschen 1575 en 1581; in het laatste jaar toch is Broer Cornelis overleden en zooals later blijken zal, is Van Hout eerst kort na het beleg met de beoefening der dichtkunst begonnen [1]).

Een volledige en betrouwbare uitgave van de Opdracht, een stuk dat onbetwistbaar groote letterkundige waarde heeft als staal van beurtelings goedaardig sollende en fel striemende satire vindt men in De Dietsche Warande [2]) van de hand van Th. Arnold. Eenige opmerkingen over den vertaler en Buchananus zijn er aan toegevoegd. Prof. Kalff heeft nog nader de aandacht gevestigd op de zoo hoogst belangrijke passage, waarin Van Hout zijn hart uitstort over de ongerechtigheden der rederijkers. [3])

Het prozastuk, dat in het Leidsche hs. volgt na de Opdracht is tot heden niet uitgegeven, 't Is echter m. i. een document, dat ten volle verdient, dat we het hier laten volgen.

Tot het gezelschap ende de vergaderinge der gener, die hem inde nieuwe universiteyt der stad Leyden ouffenende zijn inde Latynsche of nederduytsche poëziën ende allen anderen lief-hebberen der Nederlandsche sprake.

Ic en can mi niet genouch verwonderen de slechticheit of veel eer de botticheyt van zodane menschen, die zeggen ende beweren willen hare ge-

1) Hoe Th. Arnold over het al of niet bestaan der vertaling en over den tijd van het ontstaan der Opdracht denkt, kan men lezen in De Dietsche Warande, Nw. Reeks, II, p. 438 vlg. Dat de vertaling van den *Franciscanus* nooit tot stand zou zijn gekomen, of althans in 1602 nog niet gereed was, omdat Van Hout in zijn *Dienst-bouc*, in dat jaar uitgegeven, wel die vertaling zou hebben aangehaald en niet het epigramma van Buchananus (Dienst-bouc p. 2) is een motief zonder eenige waarde; immers den inhoud van dat epigramma had Van Hout noodig in zijn tekst en niet iets uit den *Franciscanus*. Ook zegt de bewering van Arnold (D. War. t. a. p. p. 426), dat „de taak om den *Franciscanus* ook maar eenigzins dragelijk voor zooveel mogelijk getrouw, en met behoud van den geest, die in het stuk heerscht, over te zetten voor Van Hout te zwaar zal zijn geweest" al bijzonder weinig. Aangenomen dat inderdaad Jan van Hout een prulpoëet was, had hij als zoovelen zijn krachten dan niet kunnen overschatten? Waren de eerste renaissance-mannen in Zuid-Nederland opgewassen tegen de taak om Homerus en andere klassieken te vertalen?

2) Nieuwe reeks II (1879) p. 427 vlg.

3) Gesch. der Nederl. Letterkunde in de 16e eeuw, II 285 vlg.

schriften goet, prijslic ende geduyrich te wezen, om dat die de meeste menichte bevallicken ende angenaem zijn ende dat die van hem gelooft ende geprezen werden, rechts of de gemeente van deser tyt tot het oordeel van zodanige zaken bequamer, geschikter ende ervarener waer, dan die over etlycke hondert jaren eerst bi den ouden Griecken, vinders van alle abelheyden ende vrye consten, ende naderhant bi den Romeynen geweest zijn, twelc noch waerschynlicken, noch geloofllicken en es, mer indien yemant zulx zoude willen voorstellen, meer te achten waer puyre zotticheit dan enckele botticheyt, naerdien bi elc eenen, die mer yet vande oude schriften gelezen heeft, leechlicken geoordeelt can werden, dat de gemeente van dier tijt, als de geleertheyt in zo zonderlinge achtinge ende prijs was, ende die duen alle dagen zo uytnemende constige geleerde poëziën te voren quamen, zagen ende lazen ende zo heerlicke ende treffelicke mannen mit zodanige vlueyende welsprekenheyt hoorden deur het dagelixe gezicht ende gehoor, om van zulke zaken te oordelen, nutter ende bequamer moeten geweest zijn, dan die van onze tijt, dat de geleertheyt zo weynich geouffent ende geacht werd, datter zo zelden yet fraeys in de nederlantsche sprake voor heurluyder ogen of oren komt, ia dat dezelve onze moederlicke tale, wiens rycheyt ende overvloedicheit men leechlicken mit alle de spraken vande ommeleggende landen vergeliken ende daer jegens inde waechschale zoude connen stellen, bi velen zo verachtelic ende spottelic gehouden wert, dat de zommige hem de zelve schamen ende liever hebben hem te ouffenen in uytheemsche talen, inde welke zi haer leven lang arbeydende, naulix bi de minste scrivers vergeleken mogen werden, dan haer eygen zelfs moeders tale te gebruycken daer zi anderssins ende hem bemoeyende omme de zelve te helpen eren ende vermeren leechlicken tot de eerste ende voorneemste plaetse conden geraken. Ende al est nu zulx, dat de gemeente van outs van zodanige dingen mit meerder zekerheyts, geschictheyts ende verstants consten oordelen, dan die van onze tijt, zo hebben doch wyze ende verstandige lieden zulcken oordeel oyt gevloden, verworpen ende versmaet, twelc my genouch zi mit enige oude geschiedenissen uyt velen te bevestigen.

Den Atheniënser Phocion, hebbende teniger tijt eene oratie tot de gemeente van Athenen, de welcke eenen yegelicken behaechde ende van hem zulx mit groter vreuchde, juychinge ende hantslagingen angenomen werde, keerde hi hem omme ende vraechde zine vrunden, achter hem staende: „Wat esser? Hebbe ic onwetende yet qualicken of te onrecht gezeyt?" als hem gewisselicken verzekerende, dat de gemeente niet mogelic en was van zodane zaken mit goeder onderscheyt ende kennisse te oordelen.

Hippomachus, een constich floytspeelder, hadde op een tijt eenen van zinen leergezellen voor de gemeente gebracht omme den zelven in zodanigen const te doen prouven ende te vertogen, hoe verre hy gevordert was. De leergezel, niet jegenstaende hy vande conste wijtaf dwaelde, wert vande gemeente zyn consthalven grotelyx geroemt ende geprezen. Hier en tegen

Hyppomachus grypt een stoc inde hant ende slaet zyn leergezel daer mede, zeggende: „Gi moet gansch qualicken gespeelt hebben, want andersins en zouden u deze niet prizen".

Polycletus, een zonderling constich beeltsnyder, maecte op een tyt twee beelden teffens, het ene naer tbelieven van de gemeente, twelc hi, telckens yemant daer inne yet quam berispen, naer haer zin omme hemluyden aengenaem werc te duen ende bevallicken te zyn, veranderde ende tander wracht hi naer de regelen vande const. De wercken beyde volmaect zijnde, heeft hy se tseftens de gemeente voorgestelt. Wat esser uyt gevolcht? Dat beelt werde by elc enen begect ende bespottet ende dit gelooft ende geprezen, waer op Polycletus hemluyden aldus antwoorde: „Mer tgene, dat gi dus berispt ende bespottet, es naer uluyder wille, zinnen ende gebieden gemaect ende tander, dat gi luyden met zulken verwonderen anziet, hebbe ic naer myn zelfs vernuft ende const gewrocht."

Petronius Arbiter brengt in zijn Satyricis eenen geschicten poeet voren, dien hi Eumolpum nomt, de welcke vande gemeente, dien hi zine poëziën mit een zonderlinge conste te voren zong, telcken of mit stenen geworpen of geslagen werde, daer andere mit wat ongeschicts aen de baen comende, grotelix werden gelooft ende geprezen, waer mede hi even tvoorgaende heeft willen te kennen geven.

Dit ende diergelyx staet hem, die wat goets voorgenomen heeft te maken, uyt het zotte oordeel vande zinneloze gemeente te verwachten. Die hem nu aen haerluyder oordeel wilt stoten, es geraedsaemste zyne moeyte te sparen ende zynen tyt elders te besteden. Voor zo vele mi aengaet, en hebbe noit zwaricheit in zodanich lichtvaerdich oordeel gemaect ende, ten waer zake dat eenige hem zelfs wysmakende, wel ervaren te wezen in zodanige conste, die zi tonrecht Retorycke nommen, van myne beuzelkens een quaet vooroordeel hadden gegeven ende veel daer inne hadden weten te berispen, en zoudic noyt gedacht hebben, dezen by my over gestelden Franciscaender ofte graeu-monic uyt te geven; want ic dezelve niet dan voor myn eygen geneuchte en hebbe gemaect ende omme my zelven in onze nederduytsche poëzië ende de rycmakinge van onze moeders tale wat te ouffenen, als daer tue alleenlicken gebruict hebbende den cleynen tijt, die mi boven de bedieninge van het ampt, daer toe ic ten dienste van deze mine geboortige stad Leyden geropen zi, ende de verzorginge eerst van myne vrunden ende naderhant van myne eygen ende huyssaecken, es overschietende; dien tijt zegge ic, di by andere of mit de herbergen te bezoucken, of mit droncken drincken, of mit spelen, tuysschen of gelycke ontucht te bedriven ofte ten minsten mit ledich gaen ende straetslypen verquist ende overgebracht wert. Zo hebben my dan zulcker lieden berispingen ende straffen een waen innegebracht, dat ic hier inne beter gevordert ende gewracht hadde, dan ic zelver wel wiste ende mi zoude connen hebben laten voorstaen; niet dat ic tot zulcke verwaentheit zi gecomen van datmen hier inne niet strafbaers en

zoude connen vinden, twelc ic wel verzeeckert bin, mer vertrouwe mi des gewisselicken, dat alhier ten minsten yet zal werden gevonden, uwen ogen wel gevallicken en de behaechlicken zynde, twelcke indien ic verwerve, zal ic minen arbeyt wel besteet ende genuuchzaem vergolden achten. Want gelyc als Antimachus Clarius, lezende een groot deel van zyne gemaecte poëziën (eylas tot deze onze tiden toe niet overgebleven zynde), de gemeente, die hi hadde doen tsamen roupen te voren ende ziende, dat zi, alle gelyc als weynich zoeticheit of smaec daer inne vindende, van hem liepen alleenlicken behalven de philosooph Plato, die hem bi bleef, zeyde: „Ic zal even wel mit myn lezen voortgaen, want alleen Plato mi zo veel es, als de gantsche gemeente", zo achte ic ooc het oordeel ende goetduncken van de minste onder den uwen veel meerder, dan alle de berispingen ende calaengen der vermeynde Rethrozinen (zo zy hem nommen) of afgebastaerde poëten, die, hoewel tgene zi handelen, eygentlicken niet en es, dan poëzië, tzelve ende tgene, dat zi doen, onder de naem van Rethorycque, daer mede het nochtans in talderminste poinct niet over een en comt, de gemeente willen voorstellen ende omme haren blaeuwen ende ontleenden naem van Retorica te behouden, hem niet en schamen te verzieren, de poëzie ende rethoricque ene conste te wezen, onaengezien tgroot verschil tusschen beyden zynde ende de verscheidenheit van tiden, dat die gevonden ende voortsgecomen zyn geweest, alzomen claerlicken bevint, dat de poëzie, zynde onder alle andere consten d'alderedelste ende beste, bi tyden van de Hebreen al in gebruic geweest zi, als aen Moze ende Davide mach bliken, die deur den heyligen geest geleyt zynde, deze zyn psalmen ende die eenige lofzangen poëtelicken gezongen hebben; mer wert by enige geacht onder de Grieken by Orpheo gevonden ende bi Homero, geleeft hebbende omtrent hondert tzestich jaren voor tstichten van Romen, die byde achtalfhondert jaren voor Godes geboorte aengeleyt werde, mit eenen by Hesiodo vermeerdert ende gebetert ende inden jare vyfhondert tien, te tellen als voren, tot den latijnen over gecomen te zyn, in welcke conste Livius Andronicus eerst heeft begonnen te scryven, ten tyde als Appius Claudius ende Marcus Tutidanus Burg. m. m. waren, van welcken tijt aen de zelve conste van poëzië byden Romeynen in groter eeren, waerden ende achtingen es geweest, ja zo zeer ooc, dat verscheyden poëten, zynde van geenen afcomste medallen, alleenlicken deur haer consten tot zonderlinge kennisse en vruntschappe van Burg. m. m. ende naderhant vande Keyzeren geraect ende tot grote staten opgetrocken zyn geweest, mer dat de Rethorycke onder de Grieken bi Empedocle, geleeft hebbende driehondert ende een jaer naer tvoorz. stichten, gevonden ende naderhant by Corace, Thizia den Ciliciënser ende Gorgia Leontino vermeerdert es, in welcke conste Demostenes byden Grieken wel d'alderuytnemenste ende welsprekenste geweest es; nu zo esset onwederspreekelicken warachtich, dat, zynde de poëzië binnen Romen alreets, zo gezeyt es, in groter eeren ende waerden, de conste van Rhetorica uyter stad ver-

dreven, verjaecht ende genouch gebannen es geweest, daer van ic tot bevestenisse hier twee plaetsen voor hebbe te verhalen, uyt Agellio genomen, die zulx zyn: Zynde C. Fannius Strabo ende M. Valerius Messala Burg. m. m. (twelc was inden jare VcXCII) es een raedsgebod over de philosophen ende Latynsche retorizyns uytgegaen. M. Pomponius pretor heeft den Raed vertoont, datter woorden gerezen waren vande philosophen ende rhetorizyns, waerop aldus gestemmet ende besloten es, dat M. Pomponius pretor verzorgen ende benaerstigen zoude (zoe hy onder zinen eed ten oorbaer vande gemeene zaecke goet ende raedzaem bevont) deze te Romen niet langer te wezen. Eenige jaren naer tzelve raedsgebod, ongevaerlicken inden jare VIcLVII, hebben Domitius Anobarbus ende L. Lucinius Crassus, censeurs, tot onderdruckinge vande Latynsche rhetorizyns aldusdanigen gebod laeten uytgaen: „Ons es te kennen gegeven, datter eenige zyn, die een nieuwe maniere van discipline of tuchtinge innegestelt hebben, tot de welcke de jeucht ter scholen comt, hem zelven de naem gegeven hebbende van Latynsche rhetorizyns, alwaer de jongelingen gantsche dagen geduyrlicken bliven. Onze voorouderen hebben innegestelt, wat ende waer zi haer kinderen wilden geleert te werden; deze niewicheit, jegens de gewoonte ende het oude gebruic opgecomen, en es ons niet behaechlic, noch dunct ons niet recht te wezen. Daeromme heeft ons goet gedocht, hem, die zulcke scholen ophouden ende hem, die daer gewoon zyn te gaen onze goetduncken te kennen te geven, als ons niet behagende". Dus verre Agellius; welcke woort „niet behagende" volgende tgebruic van dier tyt een crachtelick verbod mit hem brocht. Ende es eyntelicken de warachtige conste van retorycken binnen Romen eerst gecomen ende in achtinge begonst te wezen etlicke jaren voorde tyden van den alderwelspreeckensten M. Tullius Cicero, geleeft hebbende omtrent zeven hondert jaren naer tstichten van Romen, de welcke, al was hy inde zelve conste zoe wonderbaerlicken uytnemende ende geacht, ooc mitter daet geweest zy de zoetvloeyende fonteyne der Latynscher sprake, evenwel een quaet poëet gehouden werde, inder vougen dat hem eenige niet en hebben ontsien mit zyn versen te spotten ende onder andere mit dit *O fortunatam natam me consule Romam.* Of zy nu hier inne recht of onrecht gehad hebben, zi verre van my te oordelen, want dit bi mi tot geen ander eynde en wert gestelt, dan omme alleenlicken te bewyzen ende elc eenen blycbaer te maken, dat de zelve consten niet een, mer wijt van den anderen verschillende zyn. Ende schynt ooc wel, dat onze voorvaderen, die hem mit de vermeynde, rhetorycke bemoeyt ende daer inne haer ouffeninge gehad hebben, niet gehelicken onbekent en was heurluyder conste de poëzië geheel naerbestaende te zyn ende mitte rhetorycke weynich gemeenschappe te hebben uyt dien dat zekere jaren geleden, als alle de hollandsche cameren binnen der Stad van Dordrecht naer de gewoonte van dier tijt opt landjuweel vergadert waren ende dat de huysvrouwe van een vanden broederen (zo zi die nomden) van een zoon bevallen was, alle de cameren ge-

meender hand tkindeken ten doop gebracht ende genaemt hebben niet Demostenes, noch Cicero, noch Quintilianus, noch Hortensius, noch van eenigen anderen vermaerden orateur ofte retorizien, mer Menander, twelc een out comediescryver ende zulx een poeet es geweest.

De versscn dan, die ic in den jegenwoordigen Franciscaender gebruyct hebbe zyn Alexandrins, zoe die bide Francoyzen werden genomt, ende bestaen van zes voeten of twaelf sillaben, hebbende haren val, rustinge, steunsel of ademverhalinge naer de derde voet, twelc de zeste sillabe es, dewelcke ic onder den anderen verdeelt of geschakeert hebbe met masculins opte laetste sillabe rymende ende mit feminins, rymende opte naestlaetste of voor naestlaetste. Zo nu als ic hope de jegenwoordige myne eerste vruchten u. L, eenichsins connen behagen, zal mi des een prickel zyn, omme my dagelicx inde conste van poëziën, daer inne ic mi noch jong ende onervaren kenne, als dezelve noch geen twee jaren gebruict hebbende, zulx ende inder vugen wy dezelve nu ter tyt gesamentlicken gebruycken, te weten op een zekere mate ende yegelycke sillabe op zyn juyste gewichte comende, meerder ende meerder te ouffenen ende u. L. myn andere begonste wercken als christelicke of geestelicke poëziën, psalmen, oden, sonnetten, grafgedichten, epigrammen ende liefden, geen maechden oren schadelicken noch schandelicken zynde, mitten eersten mededeelachtig te maeken, zo lange tot my de vlerken beter gewassen zullen zyn omme naer hoger en groter zaken te connen ende derren vliegen ende uluyden de oude spelen tragedien ende comedien in ons moeders sprake mede te duen zien ende horen. Vaert wel.

Dit stuk is merkwaardig, niet om het hoofdbetoog, dat er in geleverd wordt nl. dat poëzie en rethorica niet één zijn — dit betoog is valsch, omdat het geheel gegrond is op de verschillende beteekenis der woorden in verschillende perioden — maar omdat er in uitgedrukt is het aanvankelijk allesbeheerschend hoofdbeginsel der Renaissance: in eigen taal eigen kunst, die innerlijk op dezelfde hoogte staat, als de kunst der klassieken, niet uitsluitend in uiterlijke vormen; omdat het »odi profanum vulgus" erin weerklinkt, dat meer dan alle nieuwmodische versvormen en maten het bewijs levert, dat het Nieuwe er is. Daarom is dit stuk ten minste eenigszins te vergelijken met de glorieuze heerlijkheid van Du Bellay's „Deffense et Illustration de la Langue Francoyse" (1549), dat Jan van Hout, de boezemvriend van Dorat's leerling, Janus Douza, wel moet gekend hebben. Verder is het van belang te constateeren naar aanleiding van den laatsten zin der toespraak, wat voor dicht-

soorten Jan van Hout omstreeks 1580 reeds beoefend had en welke zijne plannen voor de toekomst waren. We kunnen dan tenminste iets vermoeden van den schat, dien Pieter de Bert in handen kreeg. De gedichten, die we hier uitgeven, zijn in de oogen van den auteur hoogstwaarschijnlijk slechts afval geweest, niet waardig gekeurd om zelfs bewaard te worden na zijn dood.

'tKomt mij het waarschijnlijkst voor, dat Jan van Hout zijn woord tot de beoefenaren der poëzie heeft willen laten volgen na zijn opdracht aan broer Cornelis in de uitgave van den vertaalden „Franciskaender". 't Is mij niet gelukt eenig spoor van deze vertaling gedrukt of in handschrift te ontdekken. Ook Rammelman Elzevier en Arnold hebben er indertijd vergeefs naar gezocht. Evenmin als R. E. en A. heb ik in N° 4 van mijn lijstje hiervóór een fragment er uit kunnen ontdekken [1]).

Van Hout schijnt eerst kort na het beleg met de beoefening der kunst te zijn begonnen — dus op ruim dertigjarigen leeftijd — aangezien hij zijne vertaling, die hij zijn »eerste vruchten" noemt, tegenover een gezelschap van beoefenaars der poëzie aan de *jonge Universiteit* verdedigt. Wat dit voor een gezelschap mag geweest zijn? Dr. P. C. Molhuyzen, die zich met de studie der geschiedenis van de Leidsche Universiteit bezighoudt, was zoo vriendelijk mij mee te deelen, dat hij tot heden niets aangaande een dergelijk gezelschap had ontdekt.

Ik laat hier verder een verslag volgen aangaande de gedichten van Jan Van Hout, welke ik nog in handschrift of in een tot heden weinig bekende gedrukte uitgave in het Leidsch archief heb gevonden. Die welke het waard zijn, zijn tevens hierbij afgedrukt. In bundel 9529 is in de eerste plaats aan-

1) V. H. spreekt hier trouwens van een »*epigramma* ghenouch van gelycken alloye by de hoochgeleerde, overtreffende Georgius Buchananus in Latyn ghemaect ende by my aldus verduytscht." (Zie Dienst-bouc p. 2). Men zou dit dus eer in de *Fratres fraterrimi* van B. zoeken. Inderdaad lijkt het wel eenigszins op »In eundem" (Romam) op p. 334 der uitgave van Joh. à Waesberge en El. Weyerstraat, Amsterdam, 1665. De maat der vertaling van het epigram komt wel overeen met die, welke V. H. in zyn pleidooi beschrijft.

wezig een met een mij onbekende hand [1]) geschreven kleppermansvers, aldus aanvangend:

Die afkomste van Hollant sal ick vertoonen,
Bewysen, waen die eerste Heer was gebooren,
Hoe tgraefschop gesprooten is wt twe croenen
Als keysers und Vranckryckse, dat suldy hooren.

Hierbij behoort een lang gedicht, waarin al de Hollandsche graven ieder in een couplet bezongen worden. 't Kan de bedoeling zijn geweest deze coupletten als bijschriften voor portretten te gebruiken. 't Begint met

„Dits deerste Heer die te Hollant wert Grave / Dederik geheten" etc.

en het eindigt bij

Dits van Oostenryck Hertooch Maximilyaen
Die een strydt had groet und vervaerlyck

Aan de stof in deze poëtische ontboezemingen vervat, heeft Jan van Hout blijkbaar zijne ontluikende dichtgave eenmaal beproefd. In verschillende redacties toch is een omwerking met de hand van Jan van Hout geschreven van eenige gravenportretten aanwezig. Onder ieder couplet volgen eenige historische aanteekeningen. De dichterlijke waarde is zeer gering; ik laat een enkele proeve volgen:

Graef Dideric van Aquitanien,
dIe Hollandsche grave.
Charles de Caeluwe den grunt-slach in mi wracht
Van het oost-fransche ryc, nu Holland, ryc van eeren,
Dat Lodewyc den Duits mit Wasda ging vermeeren,
Gelegen over Rijn. Van Troien myn geslacht
Gesproten es; myn vrou was Gena, hooch geacht,
De dochter van Pyppyn, een der Latynscher heeren.
Al wude slands opruer den graven huet mi weeren,
Ja, dees mi eerst benam, de fransche croon mit cracht
Heeft mi dees weer gebracht. Deur blintheyt ging ic bouwen
(Doch meend' ic wel te duen) een clooster voor juncvrouwen

1) Ze lijkt wel wat op die van Van Eyndoven, die de rekening schreef van het Rederijkersfeest in 1596. Zie Bijdragen van het Hist. Gen. 1904.

Tot Egmont. Veertich jaer by nae de Noor en Deenen
Hem scricten voor myn zwaert; mer in October zes
Naer negen hondert drie las mi de doot haer les
En zy aldaer in tslot geaert mit druvich weenen.

Dan is aanwezig in denzelfden bundel het hs. van het gedicht hiervoor reeds genoemd onder N° 12. Derksen noemt het t. a. p. Van Hout's zwanenzang. Het zou nl. geschreven zijn voor een wedstrijd op 18 Aug. 1609. Verder dit

Gedicht twelc den XXen Octobris XV^c^LXXVII gezonden es naerden Hage tot vrolicmakinge van tgezelschap vander wuwe (?), duen ten huyze van Jorys van Cats vergadert zijnde [1]), twelc een snippe staende mit uytgestrecte wieken in een gebacken pastye in de snebbe hadde.

Gezelschap zuet,
Ontfangt dees gruet
Tot een vermaken;
Gy zijt doch vruet,
Dat u dit duet
Van Hout en Aken.

Uyt thoochste van het huys der vogelen gevlogen,
Coom' ic tot u, die hier te zamen zijt verzaemt.
Al est, dat wat te bot um zien staen bey myn ogen,
Nochtans bedunckes my, dat ict recht heb geraemt.
Want uluy vind' ic hier by een, die'r zyt befaemt
Voor die my en tgeslacht van myn zuuct te vermoorden.
Ach, hue veel zusterkens van my hebt gy gepraemt,
Die'r namen haren wech tusschen het oost en noorden.
Orsa, daer met genuuch, dit zyn mer ydel woorden;
Den last, die my gedaen es, muet u zyn verbreyt.
Ic zy een bod' en due als boden tuebehoorden
Zunder t'aensien, of u des wanbehaecht of greyt.
Der snippen coninc u deur my hier heeft untzeyt,
Want gy u viant draecht tot hem en zyn geslachten;
Hij weet, hue menich net gy hemluy hebt gespreyt
En hue gy hem mit list wilt vangen dach en nachten.

1) Zeer waarschijnlijk een gezelschap, dat zich met de jacht bezig hield. *Dezen* Joris van Cats vind ik niet bij Van der Aa, maar hij zal wel met de bekende familie Van Cats verwant zijn geweest. De *wuwe* of wouw is natuurlijk de bekende roofvogel (werd hij misschien evenals de valk voor de jacht gebruikt?) Ik ben echter niet volkomen zeker, dat er dit woord staat.

Wat es de zaec uus haets? Wat quam in u gedachten,
Dat gy hem viant zyt? Voor waer hy niet en weet.
Had gy hem des untboon, hy hadd' hem cunnen wachten,
Op dat hy en uns volc vry mochten zyn van leet.
Draecht hy u ouden haet? Van waen comt deze veet?
Heeft hy hem oyt gevuucht by eenig' u vianden?
Vunt gy, dat hy met deez' oyt jegens u luy street?
Heeft hy de wapenen gekeert tot uwe landen?
Voorwaer neen, neen voorwaer, hy quam in dees waranden
Als vrunt, gelyc het lant voor elcken een staet open.
Wilt gy u vrunden nu viandelycke banden
Umworpen en dan noch vermoorden mit veel hopen?
Uns lyven maect gy cael, tvel derfdy daer of stropen.
In topenbaer gepaert stelt gy uns opte mart;
Aldaer men slaefsgewijs uns lyven gaet vercopen
En dan uns zelfs geweer (o dootelicke smart)
Gebruyct men [1]) tot een zwaert deursnydende unze hart.
Dit es noch niet genuuch; wy werden noch deursteken
Niet deur een haesticheyt, mer als by Turken wart
Gehandelt, die haer vient duen d'alderwreetste treken;
Want mit een scharpe pen diet fundament deurbreken
En trecken dat doer tlyf tot dat het boven berst;
Gelike wreden aert tot [2]) ons luy es gebleken.
Dan leytmen uns voor tvuyr, tbluet wert uns uytgeperst,
Die huyt wert voor [3]) de vlam gebraen, geroost, geherst;
Met [4]) boter, heet gebrant, wert [5]) uns vel dan [6]) verladen,
Dat tot het ingewant tue brant en gluedich snerst.
Voorts muet dan unze vleys u maech en kop verzaden;
Mit messen, scharp en fel, toocht gy uns ungenaden,
Noch maelt gy uns als stof mit knersende gebit,
Gy clieft uns hoofdekens en duetse tweemael braden,
De tweede reys de kaars, de eerste reys was tspit.
Wat es de zaec, dat gy op ons dus zyt verhit?
Nu zwycht gy end 'en weet een cleyn woort niet te spreken.
Ziet, al zout gy uns al te zaem van lit tot lit
Ontleden, zullen wijt aen u noch dapper wreken;
Ja, zullen u in teynd de ogen noch duen leken.
De coninc snep en trynsche zap verbunden zyn

1) Doorgehaald: *wert*.
2) Doorgehaald.: *in*.
3) Doorgeh.: *deur*.
4) Doorgeh.: *En*.
5) Later ingevoegd.
6) Doorgeh.: *cumt*.

In één. Dit zap zal u eerst tonen lieve streken,
Als vrunt, mer listich, u me trecken aen zyn lijn.
En als gy zyt verhet deur cracht van zynen wijn,
Zoo zal hy yemants tong unnozel duen untslippen,
Hue dat gy unze crych meestal neemt tot een schyn
En ruupt [1]) des morgens vruuch; „k' muet op en gaen uyt snippen!"
En gaet [2]) daer me van tbet u vroutgen vruuch [3]) untglippen.
Dit is nu dach voor dach u luyderalder wennis ruyt;
Mer de N keert gy in L en zuuct voor snippen slippen!
Al protesteerdy nu, ruupt al deluy tot kennis luyt.
Of weet gy niet, dat tkijf der hueren brengt het schennis uyt?

Had ic
Meer tyts gehad,
Dit stic
Waer beter wat
Verschoont
En hier beschreven;
Mer dee
Twerc mitterhaest
Doer bee
Van hem, die naest
My woont
Als vrunt verheven [4])

In denzelfden bundel vinden we verder op vier zijden groot papier:

1 r°. Des vastenavunts tyt zou zijn [5]) tot vreuchden porrende,
Ten waer quaet ongeluc de blyschap waer begnorrende
En duende [6]) dees belet [7]), tvolc bracht [8]) in veel [6]) gevallen
Bedruuft en ysselyc, vervullende mit gallen
Uns bekeren. Wat tzy? Hertknagelicken druc
Quam uns dees dagen aen en, denckende um dit stuc,
Dwingt mi benaudicheyt uyt d'ogen bracken tranen.
Mer zegt, wat zaecke het zi! Ic zalze u gaen vermanen.
O lyden zuyr en zwaer, o druc duyr en ondragelic!
O druve' en droge doot, must u pijl wezen plagelic

1) Doorgehaald: *zegt*.
2) Doorgehaald: *meent*.
3) Doorgeh.: *te*.
4) Doorgeh.: *geprezen*.
5) Doorgeh. *waer uns*.
6) Later ingevoegd.
7) Eerst: *belettende*.
8) Doorgeh.: *brengende*.

Dat lieve hundeken, dat van zes junge vrouwen
(Eertyts zoo vol van vreucht, mer nu vol drucx, vol rouwen)
De blyschap, de geneucht. tvermaecken van haer geest [1])
Geweest es, jae, dat hem veel liever zy [2]) geweest,
Veel aengenamer ooc dan twepelich gebassen
Van tcleene Myrrhina, daer op dat muste passen
Den Griexen Tesmopool van grysheit zoe afgrizelic,
Daer hy zat in de cuetse en wel was underwizelic [3])
In wysheit diep gegrunt [4]), in eerbare manieren
Zyn vrou Lucreciam mit naem, mer wiens hantieren
Bet Thaïden geleec. Gelyc die vrouwe' eerbaer,
Die Pauli tertii was dochter, wyf en snaer,
Dees schoon Lucretia tot chieringe haerder prachten,
Op dat de werelt wyt haer eerlic zoude achten
En of zy waer geleert, verstandich, deuchtzaem, zedelic
En wys, hadde' in haer dienst een wyzen griec zeer [5]) redelic
Gejaert en ooc gebaert. Waer tue? Um hem te horen
Zulcke uyr als men tchieraet haers hairs verchierde um de' oren,
Of als zy yewers was gezeten um guet chier
Te maken; want den tyt haer vorder stunt te dier.
Terwyl nu desen Griec daer [6]) zat en [7]) sprac van zaken
Diepzinnich, wichtich, zwaer, die daerde niet en raken,
Mer boven het vernuft des mensch ooc waren stijgende
Tot deur tblaeu velt des lochts, was dicwyls comen hijgende
Een bode', haer brengende vast tuegesteken brieven,
Haer tuegezunden van de liefste van haer lieven,
Niet van hem, die haer stunt verknocht [8]) mit vaste trou,
O neen, o neen, mit dees dees deuchdelicke vrou
Haer geensins en beleet. Al hoorde zy nu garen
Van groter eerbaerheyt zyn [9]) gryzen munt verclaren,
Doch must hi zynen teem verscheurt dic [10]) laten blyvende,
1 v°. Ter wyl zy haren buel een wederschrift was [11]) schryvende.
Dees deuchdelicke vrouwe' eens voornam um te trecken
Ter plaetse, aldaer zy hare' untuchten bet bedecken
Cunste' en nam van haer hof mit haer een grote schaer.

1) Doorgeh.: *jeucht*.
2) Doorgehaald: *es*.
3) Doorgeh. de geheele volgende regel: *Lucretiam syn vrou mit naem, mer wiens hantieren*.
4) Doorgeh.: *grundelic* (?)
5) Doorgeh.: *so*.
6) Later ingevoegd.
7) Doorgehaald: *haer*.
8) Doorgeh.: *verbunden*.
9) Doorgeh.: *den*.
10) Doorgeh. *daer*.
11) Doorgeh.: *es*.

Men maect de cuets gereet; zy climt en nemt mit haer
Haer Thesmopolidem en duet dicht by hem stellen
Een tuegemaecten nar, voorzien mit cappe' en bellen.
Men stuut de paerden voort, zy zyn als harten vliedende.
Den nar, al wast dat hem den griec veel was verbiedende,
Danste' in de cuets sumwyl een lichte galiaerde
En voor de staticheyt zyns [1]) gryzen munts vervaerde
Hy hem in tminste niet. Ter wyl hy hem verbiet,
Betoont Lucrecia rechts, of haer groot verdriet
In thart gelegen waer en gaet aldus vermanen:
„Tesmopoli' ach; Tesmopoli' ach, en wilt niet wanen,
Dat ic myn leven lang van u cunst zyn [2]) verzuuckende
Zaec, die my liever zy, waerum zyt u vercluuckende
Um tgeen ic bidden zal te duen, ja, wilt mi loven,
Dat zo myn bedingen niet zullen zyn verschoven.
Zelfs Juppiter, daer hy zit in zyn gouden throon,
Heeft u voor zulcken dienst bereyt geen cleynen loon".
Hy knicte' haer tue, alzo hi sober was van spreken.
„De grote vromicheyt (zeyt zy) in u gebleken,
U unverdroten vlyt, verzelschapt mit getrouwicheyt,
Verwecten mynen geest te nemen deze bouwicheyt
Van dat ic u, myn vrunt, hiermede ging bezwaren,
Dat gy my vlytich en zorchvuldich wilt bewaren
Myn [3]) Mirrhinam. Ic bidde u, dat gyt wel opqueect;
Draecht zorch, dat haer niets, niets, ja tminste niet untbreect.
Ach, nemet doch by u, want dit muet ic u zeggen,
Het es vol jungekens en dicht by haer geleggen.
Gy kent der boden aert, zo slof, loy en unvlitelic
Dat zy, zelf ooc op my [4]) (eylaes), tes waerlic [5]) spitelic,
Byzunder daer [6]) men my um reyzen dus ziet rassen
En rotsen langs den wech, onachtzaemlicken [7]) passen.
Daeromme wil ic wel, dat gy niet luttel acht
Den dienst, die gy hier in my hebben zult gewracht".
Wat zoude' hy duen? Hy nam aen hem um weynich dagen
Voor tlief cleyn hundeken de zorge' en mueyt te dragen [8]).
Dees vrouwen hundenliefd [9]) was heftich, groot en wunderlic

1) Doorgehaald: *muuts v.*
2) Lees: *zij.*
3) Doorgeh.: *hont* en daarna *wilt.*
4) *Ooc op* later ingevoegd.
5) Doorgeh.: *en est voerwaer niet.*
6) Doorgeh.: *als.*
7) Doorgeh.: *zeer qualicken ziet.*
8) Volgende regel doorgeh : *mer dezer maechden liefde' es boven macte en z* . . .
9) Doorgeh,: *de liefde dezer vrou.*

Mer unzer [1]) maechden liefde' es boven maete' en zunderlic
Veel groter dan de hare' um thundeken verloren.
Doch deze zaecke' alleen en werct in my geen toren,
Als het bedencken duet van den voorleden tyt.
En mit wat groter vreuchde' uns ouderen verblyt
2 r°. Geweest zyn. Dits de zaec, daeromme' ic meest muet clagen,
Als my cumt int gemuet, wat vreuchde' uns ouders plagen [2]),
Nu zyn gebruyckende [3]) mit zunderlinge vrolicheyt,
Daer hem elc een nu draecht, naer tgeen een straffen molic zeyt,
Die unbevuelic es, van hout en unbeweechlic.
Mer unze vaderen, die waren vreuchden pleechlic.
Ic zwych de zueticheyt der kercken, mer verclaer
Tuytwendige; men zung mit vreuchden tnieuwejaer
Mit rummelpotsgeclanc, daer naer volchde' het verlengen;
Men speelde coningsken; dees zachment vrolic brengen
De coningin, zyn lief; de stemmen werden clinckende
En riepen overluyts: de coning die es drinckende.
Sint Ponciaen die deed de vrierkens untfangen
Yet propers van haer lief; zy musten weder angen [4]).
Den tuegesloten tyt werde' open nu gedaen,
Men sprac van bruyloften, de bruyden zach men gaen,
't Haer hangende opten schuur, mit groter pracht ter kercken;
Van weec tot weec men duen [5]) een ander vreuchd cunst mercken.
De vuyle bruyt [6]) tschip zeylt. Weest nu ter hagen springende.
De blinde bisschoppen die quamen voorts al zingende
Sinct Valentyn die zachmen diep in twater vallen;
De wildeman die sprac, de mommers zach men mallen;
Elc jongman wel geguet te paerd gezeten was
Om met devociën des sinct Antonis cas
Te' inhalen, die deur snee (?) ten laetsten es vercropen.
Ooc zach men in dier tyt, hue Libbetgen cunst lopen
En deelde' elc eenen kuuc, elc een men zach de bil vullen;
Mer noyt hebt gy gezien de vreuchde vande dril spullen.
Zulck [7]) aerdicheyt die muet ic u hier gaen vertellen:
Dees [8]) waren twaelve sterc, de beenen vol mit bellen,
De mouwen opgefronst van duucken, styf en groot,

1) Doorgehaald: *dezer* en daarna *geender*.
2) Doorgeh.: *In deze dagen*.
3) Doorgeh.; *van outs placht te geschien*.
4) Zie over „Ponsen en Angen" Ter Gouw, Volksvermaken, Haarlem, 1871, p. 183 vlg.
5) Doorgeh.: *siet*.
6) Zie *Wdb. d. N. T.* 3, 1622; 1634.
7) Doorgeh.: *Deze'*.
8) Doorgeh.: *zij*.

Mit toyten opten cop, de schuenkens licht en root,
In tmidden van al dees, daer op al de dander pasten,
Was eenen lopende umgort mit eender basten,
Daer vastaen zyn gemaect, um trecken gins en wederen,
Tweemael zes zelen; deze' es unvoorzien van clederen.
Een tambouryn die ging hemluyde' al tsamen voren,
Die mit zyns calfs geblaet van verde canst duen horen,
Waer naer zy drillende behouden mosten tret.
Dus sprungen zy vast voort en aerselen te met,
Naer hem haer speelman sluuch Deur zulcke fraeye grillen
De werelt es vervolt van tconstich leydsche drillen,
2 v°. Zo dat den groten ruem van [1]) tLeydsch gedrillen zelve zwaer
Viel en undragelic den waterrycken Delvenaer
En hebben understaen op een tyt naer te maken
Den Leytschen dril, mer neen, zy mustent weder staken
En wezen mit tgebrul haers stiers en calfs te vreen.
Zegt nu, en hebbe' ic niet veel meer dan grote reen,
Dat my het druuf gemuet van weedumme' es doerreten?
Als ic denc, dat tgedril hier tenenmael [2]) vergeten
Es, bin ic deeze' unze eeuwe' als ravens zwart vervluuckende [3])
En vind my ungerust, waer ic ooc rust zy zuuckende.
Zelfs ooc myn waertste lief, de waere poëzie
Can my dan troosten niet. Dit maect myn geest onblie,
Dit maect myn muet bedruutt; myn hart hierum bezwyct;
Benaude bangicheyt mi deur tgebeente stryct,
Niet anders zuuckende dan um zum liens te vinnen,
Die doude, leytschen dril eens wilden weer beginnen.
Hola, daer quamt my in zyn dagen noyt bequamere!
Ic wilt gaen stellen voor hem, dier zyn van der camere,
Die op heur eygen buyl tgemeene volxken pynen
Te maken cortinge des tyts en Retrozwynen
Van outs geheten zyn. Bylo, daer est gepast
Laet dees' crackeeltgen [4]) snoot uytbrengen in den bast;
De ketelaer die zal de speelman wel verstrecken
En houdende de maet vast boecken op zyn becken.
Ten zal aen drillers ooc in geensins zyn gebreeckende.

---

1) Doorgehaald: *die van*. 2) Doorgeh.: *heel zou zijn*.

3) 136—139 zijn later in margine toegevoegd.

4) Wordt met dat *crackeeltgen* misschien iemand bedoeld, die zich onder het voorlezen niet rustig hield, of op een of andere manier een oproerig element in de kamer vormde, zoodat hij voor straf maar eens naar alle kanten heen gesleurd moest worden"?

Zoe hy diet gelt ontfangt, eens wert bevonden spreeckende
En doer de [1]) wacht zyns doer duet [2]) zeggen: weest [3]) u spuende
En zyt de leste plac [4]) al tsamen eens vulduende,
Dan drillen zy al tsaem, deen zuyden, dander noort,
Dan es hy best bedocht, die naest woont aen de poort
En dees bezeylen can, de poort niet die gelegen
Dicht aen de Houtstraet [5]) es: dees maect hem al verslegen;
Op deze druve poort van schoonverdriet geen achtinge
En nemen zulcke liens, die hem mit de verpachtinge
Zo van tgemene lands als van des stadts acchyze
Generen, neen, o neen, deeze' es hem een afgryzen,
Mer dander poorten vyf de drillers zyn de best
En aengenaemst, die geen, dier leggen aen de vest.
Dan zal taen tdrillen uns in tminste niet gebreken.
Den Huet, al es hy vruet, die comt vooraen gestreken,
Die drilt fraey op zyn tret [6]). Daernaer volcht onze Veenenborch [7]);
Mer deze reys zoe zal vry offeren van Crenenburch,
Mitsdien dat my het hart bedruuft wat [8]) te verlichten
Hy [9]) als een guet [10]) factoer het drilspel fraey zal [11]) dichten
En loven zal de maets te volgen, zynde los, [12])
Chiel, Huuf, Haex, Werb, Corael, Ton, Gout, Dirts Herc en Vos.
Dan [13]) rycke pachteren, die noch vast triumpheren,
Die zullent deze reys mer zien en ziende leeren.

Gelezen 18 Januari 1579. HOUT EN WINT.

Hoogstwaarschijnlijk is dit gedicht, tevens een belangrijke bijdrage voor de kennis van de Leidsche volksvermaken, door Jan van Hout voorgelezen in de kamer der Witte Acoleyen bij een Vastenavondsfeest. 't Is bekend, hoe ook lang na de hervorming in Holland trots het verzet der predikanten de carnavalsvreugde in vollen bloei was, vooral bij de rederijkers [14]). Over de meeste volksgebruiken, waarop in dit gedicht gezin-

1) Doorgehaald: *zijns doeren*.
2) Doorgeh.: *zeyt za* ...
3) Doorgeh.: *zyt*.
4) Kiliaen: *nummus varii apud varios valoris*.
5) Daar was de gevangenis.
6) Doorgeh.: *De pachters drillen voor*.
7) Doorgeh.: *Dan volget onze Veenenborch* en daarna *mer geensins voor*.
8) Doorgeh.: *een weynich*.
9) Doorgeh.: *zo sal*.
10) Later ingevoegd.
11) Doorgeh.: *aerdich*.
12) Doorgeh.: de volgende regel: *mit een belofte, dat hy volget zijnde los*.
13) Doorgeh.: *mer*.
14) Ter Gouw, Volksvermaken, p. 187 vlg.

speeld wordt, vindt men wel opheldering by Ter Gouw; over *drillen* als een bijzonder soort van *dans* of volksspel heb ik echter in de mij ten dienste staande boeken niets gevonden, ook niet bij den Leidenaar Le Francq van Berkhey in zijn *Natuurlijke historie* [1]). Met *Den huet* (167) en de zonderlinge namen in 173 zullen voor de toehoorders algemeen bekende Leidsche figuren, allicht aanwezige rederijkers, zijn aangeduid. Mathys Harmanszn van Crenenburch vond ik in een stuk van 29 September 1597 genoemd als keizer der Witte Acoleyen [2]).

Het volgende referein, geteekend met een der beide spreuken van Van Hout, komt in verscheidene exemplaren gedrukt voor in bundel 9529 (7623). De dichter heeft nl. de achterzijde gebruikt om er een groot deel van zijn tooneelstuk voor het feest van 1596 op te schrijven. De echte laat-middeleeuwsche rederijkersgeest, die eruit spreekt, doet me vermoeden, dat we hier met een zijner eerste werken te doen hebben, als het te minste inderdaad van hem is.

De eenige grond, dien ik heb, om ook de spreuk »Hout dat goet is" aan Jan van Hout toe te kennen, is een hs. meedeeling van Ram. Elsevier onder zijn copie van de Opdracht aan broer Cornelis [3]). En R. E, heeft als Leidsch archivaris natuurlijk zeer veel van Van Hout onder oogen gehad. Ik twijfel echter, vooral hierom, dat op een der exemplaren genoteerd zijn bijbelteksten correspondeerend met den inhoud van verschillende versregels. 't Komt me voor, dat die notities zijn van de hand van Cornelis Meesz. van Hout, Jan's vader, van wien

1) Deze beteekenis hangt zeer waarschijnlijk samen met die van *drillen* in *drilkast* of *drilkouw*. (*Ter Gouw*, t. a. p. p. 571) en het nog bestaande *drillen* = zwaaien slingeren van de *speer*. Bij Kiliaen komt o. a. de beteekenis voor *ultro citroque cursitare*. Zie ook Stoett, Ned. Spreekw. N°. 405, en beneden blz. 240.

2) 't Stuk is aanwezig in N° 9529 van het Leidsche archief en zal eerlang worden uitgegeven. 't Is een bevel van „die van den Gerechte" aan de Witte Acoleyen om een inventaris te maken, op te houden met vergaderen enz. Crenenborch komt ook als keizer voor in de rekening van het feest in '96 in post N° 41, binnenkort verschijnende in de Bijdragen van Hist. Gen.

3) Berustend in het Leidsch archief.

ik eenige brieven heb gecopieerd. Zou »Hout dat goet is" ook diens spreuk kunnen zijn?

Referein.

O edele menschen, redelicke creaturen,
Geschapen na het Godlicke beelde,
Meent gi hier al eewich te duren
En vrolic te zijn als de geeelde?
Ziet wel toe, schuwet swerelts weelde,
Wilt doch hier den breeden wech verlaten,
Op dat gi en wert de misdeelde,
Ende de smalle wech hier aen-vaten.
Vouget u tot Gode, het zal u baten;
Uwe tijt is onzeker ende zeer cort,
Wilt u te exempleren bezaten
Aen de voorgaenden; men u hier toe port.
Hoe veel duyzenden zijnder gepasseert om vort
Van uwer kennisse? meent gi te blijven?
Gi valt deur een wints vlaech, ten baet gesport;
Daerom mach ic wel zeggen end' schrijven
Tot waerschuwinge van mannen end' wijven
Zeer overtolch „acht wel tspoor „zijt aerdich „onverbolgen,
Ic volch „ga u voor „weest vaerdich „gi moet ooc volgen.

Volgen moet gi, als ic, tis goet te beseffen.
Waer is Adam en zijne kinderen?
Eva onze moedere, waerdich tverheffen,
Cain, Abel, Seth, merct wel tverminderen!
De godvruchtige Enoch most verhinderen
Tleven zijns ouderdoms van vele jaren;
Mathuzalem, de doot ginc hem verslinderen;
Noach sgerechtheyts predicaer (na schrifts verclaren)
Belevende twee werlden, most ooc vervaren;
Abraham Gods vrund, zeer familiaer,
Most hi ooc niet van hier verharen?
Moises, Gods alder getrouste dienaer,
End' Aaron zijn broeder (dits claer),
Zijnse niet mede voor henen gestreken?
David, den Coninc, Gods uytvercoren chaer,
End' Salomon zijne zoon, zijnze ooc niet geweken?
Laet ons van onze voorouders spreken
Bli bolch „zonder rancoor „vermaerdich „als d'vertolgen,
Ic volch „ga u voor „weest vaerdich „gi moet ooc volgen,

Weest vaerdich en bereyt in tijts u lampen,
Gelijc de vijf wijze maechden hebben gedaen,
Oft anders naect u het eewige rampen,
Zoo wi van de vijf dwaze maechden verstaen.
De gantsche Schrifture die doet vermaen,
Dat hem elc hoede, houdende goede wacht.
Staet daer niet geschreven notoor end' plaen:
Den dach des Heeren comt als een dief inder nacht?
Ja als een valstric, neemt hier op acht.
Wist de vader des huysgezins (vol vromen),
Wanneer de dief mit listige macht,
Behendich in der nacht zoude comen,
Hi zoud' waken, op dat hem en werde genomen
Zijn goet, bi hem mit arbeiden vergaert.
Al touft de Heer (wilt hier wel op gomen)
Hi comt voor zeker; u wacht wel bewaert.
Wel hem die hi zal vinden onbezwaert,
Zeer molch „zijt geen door „noch miswaerdich „onverzwolgen,
Ic volch „ga u voor, „weest vaerdich, „gi moet ooc volgen.

Prince.

Vant volgen is boven genouch gezeit,
Maer van tvaerdich zijn, moet ic wijder verhalen:
De schrifture van als claerlic uyt leit,
Wi moeten herboren zijn altemalen,
Den ouden mensch gedoot end' ten principalen
Den nieuwen mensch in ons herboren;
De zonden vertreden, om niet wijder te dwalen,
Geveinstheit verstooten, puerheit vercoren,
Christum te volgen, de werelt verzworen,
Alle tytlicke vreuchde gantsch verzaken;
De ellendigen mit troost te besporen,
Alle tyt te bidden ende te waken,
In tytliche rycdommen niet te vermaken,
Vast int geloove, den armen te geven,
Ongetwijfelt gi zult ten besten raken,
Om hier na in eewicheit te leven.
Daerom zeg ic, als voor is geschreven:
Niet lolch, geeft gehoor „volhaerdich „niet als de drolgen;
Ic volch „ga u voor, weest vaerdich „gi moet ooc volgen.

Hout dat goet is. 1 Thessal. V. 21.

Onder N°. 6543 wordt in het Leidsch archief bewaard een dichtwerk, waarvan de titel luidt: »De legende van den Geusen trouble over Zeeland in de jaren 1572 en 1573 voorafgegaan van een referein betreffende Vlissingen en gevolgd van een lied op de benauwdheid van Middelburg." Vermoedelijk Rammelman Elsevier schreef hierbij: »Kennelijk door Secretaris Jan van Hout te Leyden geschreven en vermoedelijk door hem in de Rederijkerskamer voorgedragen." Ik heb geen enkele reden om de juistheid van die opmerking ernstig in twijfel te trekken. Het schrift is alleen wat al te mooi voor van Hout, maar het karakter van zijn hand zit er toch wel in. De verzen zijn echter niet door Jan van Hout gemaakt. Het referein en de »legende" zijn beide geteekend met de spreuk »Niet zonder maer". Hierachter volgt evenwel ongeteekend: »Een liedeken opte Benautheid van Middelborch int beleggen van de geusen int jaer 1573 in Januario stilo curie op de wijse *Der minnen saet.*" Ofschoon ik geen enkel bepaald bewijs heb, komt het me niet onwaarschijnlijk voor, dat Van Hout, als hij de beide gedichten inderdaad heeft gecopieerd, om ze op de kamer voor te dragen, er dit liedeken van zijn eigen maaksel aan heeft toegevoegd. Het eerste couplet is zoo:

Wilt ons niet verstroyen toch,
O Heere der heerscharen,
Seynt vijf gersten broyen noch
En wilt u hantwerck sparen,
Bewaren als kieckens onder u vlercken
De leden uwer kercken.
Laet ons u voetsel mercken.

We besluiten met het sonnet, waarmee onze dichter zijn Vruntbouc opende, dat

„Apollini, ziin IX gezusteren, de IIV graciën, ten laetsten alle cunstenlief-hebberen en vrunden vruntliker-wiis geeigent en tue-gewiit en mit enen alle niders, schimpers, vermumde-huichelaren en beveisde-vrunt-schiners unteigent en wiit afgewiit" werd „dezen X in Sporkele" 1578."

O gi Piëriden, Mnemosines gedracht,
Die opten Helicon, u woonplaets hebt in vreden,

En gi, Latones zoon, die van u volc tgebeden
Umtrent de springende funtein (die deur de cracht
Des huufs van Pegasus zuet-water voortgebracht
Heeft) lievelic verhoort, u ogen slaet beneden
En u gunst niet unt-hout Van Hout, mer wilt becleden
Zijn naectheit mit u cunst; gunt hem bi u geslacht
De minst te zijn geacht. Hier duet, dat plaetse vinnen
Zi, die van u funtein bespueit zijn, dat zi nat dropen
En zulx u cunsten waert voort beste-guet beminnen.
Deez' hoop ic open sta. Maect, dat zi t' mi-waerts rat lopen,
Mer vliet, gi, schimpers snoot, vliet, redeloze zinnen, [1]
Vliet, cunst-verachters, want voor u staet niet één blat open.

Hoewel er nog naar eenige gedichten van Jan van Hout in het Leidsch archief gezocht wordt, [2] vrees ik toch, dat we het voornaamste van wat er nog van 's dichters letterkundige nalatenschap te Leiden te vinden is, hier nu wel hebben vermeld. Stukken van zijn hand van historische waarde of van belang voor de kennis van zijn leven en karakter zijn er nog wel in bedoeld archief en hiervan hoop ik spoedig een overzicht te kunnen opstellen.

Nijmegen, Juli 1903. J. PRINSEN JLZ.

1) Dezelfde woordspeling met retrozynen komt o. a. ook voor in de Opdracht van den Franciscanus; zie Dr. Kalff, Gesch. der Ned. Letterk. in de zestiende eeuw, II, p. 236.

2) O. a. naar dat, bedoeld op p. 65 van den Inventaris van het archief der gem. Leyden, door Ram. Elsevier Dl. II. Volledigheidshalve zij hier vermeld, dat in bundel 9529 nog aanwezig zijn eenige Latijnsche versregels van Van Hout's hand naar aanleiding van kometen, die omstreeks 1575 de gemoederen in beroering brachten.

HET (LEIDSCHE) DRILLEN.

Het volgende zal aangaande de (Leidsche) vermakelijkheid van welke sprake is in een gedicht van Jan van Hout (zie hierboven blz. 232 vlg.) geen nader opheldering geven, maar het vestigt de aandacht op eene uitdrukking, t. w. *ergens Leidschen dril van hebben*, waarin zeker op die vermakelijkheid gezinspeeld wordt. De uitdr. beteekent hetzelfde als *ergens den brui* (enz.) *van hebben* (zie *Wdb. d. Ned. Taal* op Brui, Dl. III, 1618). Men vindt haar in den proza-*Schijnheilig* (Hooft, *Br.* 3, 438), waar de hoofdpersoon (3de Bedr. 11de Toon.) zegt:

Elcke rejs, als de tentatiën des vleesch my overquaemen, soo schrickte jck van Lucifer en voor Heintjen Pick; maer soo haest als jck een moedt greep, soo had jck er Lejdsen dril af, jck verclaer 't in der Liefden.

De hiermede overeenkomende plaats in Aretino's *Ipocrito* (*Teatro Ital. Ant.* (Milano, 1809), Vol. Settimo, 263—'64) luidt:

Tuttavia che le tentazioni de la concupiscenzia mi molestavano, tremava di Belzabù, e di Minosso; ma tosto ch'io ci feci suso core, non gli stimai un bagaro [1]), e questo mi si può credere in carità.

De berijmde *Schynheiligh* (Amst., v. d. Plasse, 1637), blz. 36 heeft:

„maer soo haest als ick een moed greep, had icker den dril van."

Eene andere plaats voor de uitdrukking in dezen laatsten vorm is de volgende (Bredero *Roddr.*, vers 1892; uitg. 1890: I, 69):

N.-H. Nouw laat mijn los segh ick, ick wil niet bij jouw slapen;...
Ick heb er den dril van. *Gr.* Hoor hier wat *enz.*

Wat het *drillen* zelf betreft, de schilderachtige voorstelling er van bij Van Hout geeft de verklaring van een paar (tot nog toe onopgemerkte?) regels in Coster's *Teeuwis* (uitg. Kollewijn, blz. 54):

Sy... drillen op 't gebom van 't schot of rommel pot
Met berrevoetsche sangh.

Waarschijnlijk wordt ook hetzelfde *drillen* bedoeld in W. D. Hooft's *Verl. Soon*, 44; althans in verband met de opsomming van het »speulen" »van de Keyser", »van de Wilde Man", en »de Vuyle Bruyt" op blz. 43.

Dit *drillen* is ongetwijfeld een der voorstellingen van het verdrijven van den Winter. Men zie Kalff, *Het Lied i. d. ME.* 517 vlg., ook voor de laatst-aangehaalde plaatsen in uitvoeriger vorm.

Leiden. A. BEETS.

1) Kleine munt; $\frac{1}{12}$ van een *soldo*. Verg. *un bàgaro non vale*.

NOGMAALS EEN EN ANDER OVER DE VERHOUDING VAN *DEN SPYEGHEL DER SALICHEYT VAN ELCKERLIJC* TOT *THE SOMONYNG OF EVERYMAN.*

In fascicule 28 van den *Recueil de travaux publiés par La Faculté de Philosophie et Lettres* (*Université de Gand*) heeft prof. Logeman de controverse omtrent de onderlinge verhouding der bovengenoemde moraliteiten opnieuw trachten te onderzoeken. Het resultaat daarvan is handhaving der vroeger door hem voorgestane theorie: *Elckerlijc* (of *Den Spyeghel*) moet gelden als het origineel van *Everyman* (*El.* > *Ev.*). Naar aanleiding van des Gentschen hoogleeraars argumentatie zij het mij vergund, het volgende in 't midden te brengen, ten doel hebbende om aan te toonen, dat Logeman met geen enkel geldig bewijs voor *El.* > *Ev.* is voor den dag gekomen. Beperking tot hetgeen op de kwestie zelf betrekking heeft heb ik me hierbij voorgeschreven. Andere opmerkingen van Logeman, omtrent lezing of verklaring van den Mnl. of den Eng. tekst, laat ik onbesproken, hoezeer ze maar al te vaak tot tegenspraak mogen uitlokken.

1.

Op bl. 9—14 van gemeld geschrift wordt met betrekking tot de dramatis personae opgemerkt:

a. de namen der dramatis personae in de beide teksten stemmen niet altijd met elkaar overeen;

b. een zelfde gepersonificeerde abstractie draagt in *Ev.* somwijlen verschillende namen;

c. nu en dan is, in tegenstelling met de Nederlandsche parallellen, in het Engelsche stuk de abstractie opgegeven;

d. *Everyman* schijnt in 't Engelsch anders niet als abstractie voor te komen;

e. in 't Engelsche stuk worden dramatis personae genoemd, die in het stuk zelf niet voorkomen.

En als conclusie van dit betoog volgt dan:

»Hij die nu voortaan de prioriteit van Everyman zal willen »volhouden, zal met deze consideraties rekening moeten hou- »den en o. a. als waarschijnlijk aan moeten nemen dat de Eng. »auteur *jolyte* en *pleasure* als personages dacht in te voeren »maar dit vergat en dat het geven van verkeerde namen eerder »op een oorspronkelik schrijver dan op een vertaler wijst. De »prioriteits-hypothese van Elckerlyc vindt daarentegen steun in »de overweging dat een vertaler eerder dan een schrijver zulke »fouten begaat omdat we veronderstellen mogen dat een auteur »zijn werk beter kent — altans niet minder goed — dan een »vertaler".

Welke waarde is nu in werkelijkheid aan dit betoog toe te kennen? Naar Log. meent (bl. 11), zouden in den Engelschen tekst, in afwijking van de norm *Felawshyp* = *Geselscap* en *Kynnesmen* = *Maghe* als benamingen van dramatis personae, een enkele maal *cumpany* en *frende*, respectief *kynne* gebezigd zijn. Een vergelijking der door hem bedoelde plaatsen leert ons, dat hier niet aan benamingen van personificaties, maar aan gewone appellatieven te denken valt. Ik plaats de betrekkelijke verzen eenvoudig naast elkander en laat aan den onbevooroordeelden lezer de beslissing omtrent Logemans en mijn opvatting over [1]). Wel ontmoeten we als naam eener dramatis per-

1) Evenals in 't vervolg wordt hier geciteerd naar Logemans uitgave der beide teksten; de tusschen haakjes staande cijfers wijzen de afwijkende nummering in mijn uitgaaf van *Den Spyeghel* aan.

213—'14	192—'93 (189—'90)
Felawe	*Gheselscap*
I wyll not forsake the, unto my lyves ende,	Ick blive u bi tot in die doot
In the way of good *cumpany*.	Op goet *gheselscap* ende trou ghesworen.
234	213 (209)
Everyman	*Elckerlijc*
Ye speke lyke a good *frende*.	Ghi spreect als een goet *gheselle*.

sona naast *Good* = *Goet* nu en dan *Goodes*, eens zelfs *Goodes and riches* (*Ev.* 392, zie bl. 11 bij Log.) [1]), en naast *Confessyon* = *Biechte* èènmaal *Shryfte*. Doch wat beteekent dit voor ons punt van onderzoek? Wie bewijst dat deze variëteit in den Eng. tekst, van den auteur herkomstig is? En zelfs, al ware dit het geval, waarom zou een oorspronkelijk auteur zich geen verschillende benamingen hebben kunnen veroorloven, terwijl een vertaler zich op uniformiteit toelegde?

Voor het opgeven der abstractie in den Eng. tekst wijst Log. op *Ev.* 182—'83 tegenover *El.* 161—'62 (158—'59):

this is the day,	nu coemt den dach,
That *no man lyvynge* may scape awaye.	Die *elckerlijc* niet voerbi en mach.

en op *Ev.* 46 tegenover *El.* 25:

Have a rekenynge of *every mannes persone*,	Rekenninghe van *elckerlijc* ontfaen,

Dat intusschen ook de Nederlander zich wel eens niet-allegorisch uitdrukte, blijkt o. a. uit de volgende plaatsen in den monoloog van *God almachtich*:

1—5	22—26
Ick sie boven wt mijnen throne,	I perceyve here in my maiestye,
Dat al dat is in tsmenschen persone	How that all creatures be to me unkynde,
Leeft wt vresen onbekent.	Lyvynge without drede in worldely prosperyte.

236—'38	215—'17 (211—'18)
Felawe	*Gheselscap*
I speke of no deservynge by this daye,	Daer en is gheen dancken aen:
For he that wyll saye and nothynge do,	Diet niet en dade in wercken aenschijn,
Is not worthy with good *company* to go.	Hi en waer niet waert *ghesellle* te sijn.

325—'26	297—'98 (288—'89)
Kynred	*Neve*
In welthe and wo we wyll with you holde,	Want het moet alsoe staen,
For over his *kynne* a man may be bolde.	Salment *maeschap* te recht orboren.

1) Niet evenwel *Good and treasure*, zooals Logeman meent. Zie *Ev.* 427—'28 en *El.* 396—'97 (384—'85):

Alas! I have the loved and had great pleasure	Aylazen! ick heb u oeck ghemint
All my lyfe dayes on *good and treasure*.	Mijn leefdaghe tot opten tijt van nu.

Oec sie ic tvolc also verblent	Of ghostly syght the people be so blynde,
In sonden, si en kennen mi niet voer god.	Drowned in synne, they know me not for ther god.
19—28	40—49
Elckerlijc leeft nu buyten sorghen;	Everyman lyveth so after his owne pleasure
Nochtan en weten si ghenen morghen;	And yet of theyr lyfe they be not sure;
Ic sie wel, hoe ic tvolc meer spare,	I se, the more that I them forbere,
Hoet meer arghert van iare te iare;	The worse they are from yere to yere.
Al dat opwast, erghert voert.	All that lyveth, apperyth faste
Daerom wil ic nu, als behoert,	Therfore I wyll in all the haste
Rekenninghe van elckerlijc ontfaen,	Have a rekenynge of every mannes persone,
Want liet ic dye werelt dus langhe staen	For and I leve the people thus allone
In desen leven, in deser tempeesten,	In theyr lyfe and wycked tempestes,
Tvolc souden werden argher dan beesten	Verely, they wyll becume moche worse than bestes,

Ook dat *Everyman* in de Engelsche literatuur niet als abstractie zou voorkomen, terwijl *Elckerlijc* als personage in de Nederlandsche meer dan eens wordt aangetroffen, getuigt (aangenomen, dat Logeman met zijn bewering omtrent de Engelsche letteren gelijk heeft) volstrekt niet tegen de oorspronkelijkheid van het Engelsche stuk. Waarom had een Engelschman niet zelfstandig den naam *Everyman* allegorisch kunnen gebruiken? Zoo iets streed toch niet tegen het wezen van zijn taal! En zou voorts het gebruik van *Elckerlijc* als abstractie in jongere Nederl. stukken niet zeer goed denkbaar zijn als een gevolg van den invloed van den *Spyeghel der Salicheyt?*

Dat er eindelijk in den Eng. tekst dramatis personae zouden genoemd worden, die in 't stuk zelf niet optreden, is door Log. wel beweerd, maar niet gestaafd. De bewuste plaats (zie Log. bl. 13), voorkomend in den proloog van den *Messengere* (*Ev.* 16—18) luidt:

Here shall you se, how felawshyp and *iolyte*,
Bothe strengthe, *pleasure* and beaute
Wyil vade from the as floure in maye.

Wààruit blijkt, dat *felawshyp, iolyte, strengthe, pleasure* en *beaute* hier allegorisch moeten worden opgevat? In den proloog heeft men geen allegorie te verwachten, evenmin als in den epiloog van den *Doctoure*. Dat de Engelschman *iolyte* en *pleasure* als personages dacht in te voeren, maar dit vergat, is dus niets dan een bloote onderstelling.

2.

Aan de omstandigheid, door Logeman (bl. 14) vermeld, dat *morall playe* tot nog toe een hapax legomenon is en daarentegen *spelen morael* en *morale* bij Everaert en De Casteleyn worden aangetroffen als benaming eener moraliteit, wordt door Log. zelf geen waarde gehecht. Dit punt kan dus buiten bespreking blijven.

3.

1—3

Messengere

I pray you all, gyve your audyence,
And here this matter with reverence,
By figure a morall play.

Geen parallelle plaats in het Nederlandsch, want een proloog ontbreekt in *El.*

Een voorstander van Logemans »inductieve metode" (zie bl. 6 van zijn geschrift) zou van oordeel moeten zijn, dat deze plaats voor de bewijsvoering geen dienst kan doen, aangezien vergelijking met het Nederlandsch hier onmogelijk is. Niet aldus Logeman: Hij verstaat (zie bl. 15) de lezing *by figure* niet, en anderen, Pollard en Holthausen, verstaan die volgens hem ook niet. »By eenighe figuere" (z. blz. 16) beteekent (cf. Everaert, *Aragoenoysen*, r. 70 en r. 81) »speelsgewijze", »en action", »voorgesteld door een levenden persoon". [1]) En dan concludeert hij: »Wij zien dus dat men bij *El.* > *Ev.* niet op die moeilikheid stuit die men bij *Ev.* > *El.* ontmoet". Me dunkt,

1) De laatste vertaling is van mij.

dat hier een commentaar overbodig is. Met Pollard en Dr. Stoffel, die door mij over deze en andere plaatsen van den Eng. tekst werd geraadpleegd, verklaar ik de Engelsche plaats als volgt: »Hoor met eerbied deze geschiedenis aan, naar haar vorm (wat haar vorm betreft) een moraliteit".

4.

22—24	1—3
I perceyve here in my maiestye, How that all creatures be to me *unkynde*, Lyvynge *without drede* etc.	Ick sie boven wt mijnen throne, Dat al dat is in tsmenschen persone Leeft *wt vresen onbekent.*

Mijn bezwaar (z. Proefschr. bl. 3 vlg.) tegen de Nederlandsche lezing was, dat »wt vresen" kwalijk door »zonder vrees" vertaald kon worden. Nu deze vertaling echter werkelijk gemotiveerd is door prof. Kalff (z. Log. bl. 25), vervalt mijn bezwaar. Ook de vroeger uit *onbekent: unkynde* getrokken conclusie wensch ik thans op te geven. Een uitdrukking = »dommelijk" of »ongeloovig" (vgl. Log. bl. 26) geeft een bevredigenden zin. Daarmee is natuurlijk niet gezegd, dat voor *unkynde* een ontstaan onder invloed van *onbekent* aannemelijk zou wezen: wanneer *kind* »vriendelijk gezind" een constructie met *to* had, waarom kon dan *unkynde* »vijandig gezind", »ondankbaar", niet op gelijke wijze zijn gebezigd? [1])

1) Met betrekking tot de opmerking van Log. (z. bl. 26), dat nog moet bewezen worden dat *be to me unkynde* een goeden zin oplevert, kan ik voorts wijzen op Dr. Stoffels mededeeling, dat *unkind* in het oudere Engelsch o. a. „ondankbaar" beteekende (Over 't algemeen had *unkind* vroeger een veel sterkere beteekenis dan tegenwoordig). In 2 Timotheus III, 2 en 3, leest de Vulgata: „parentibus non obedientes, *ingrati, scelesti, Sine affectione* etc.". De drie gecursiveerde uitdrukkingen vertaalt Wycliffe, die naar de Vulg. vertaalde, met *unkynde*, cursed, without affeccioun. En de Authorised Version van 1611 met *unthankful*, unholy, without natural affection. — Voor de constructie van *unkind* (= ungrateful) met *to* vgl. Chaucer's A. B. C. (Skeat's Chaucer I, p. 270), regel 166: „And I *to* him am fals and eek *unkinde*".

5.

52—57	38—39
God	*God almachtich*
I hoped well that everyman	
In my glorye shulde make his mansyon,	
And therto I had them all electe,	
But now I se, that lyke traytours deiecte	Nu vinde ick dattet als is verloren,
They thanke me not for the pleasure that I to them *ment*,	Dat icse so costelic hadde *ghemeent*.
Nor yet for theyr beynge that I them have lente.	

Welk bewijsmateriaal Logeman (z. bl. 31) hier, in aansluiting aan prof. Kalff's betoog in *T. en Lett.* 4, 119, voor zijn stelling *El.* > *Ev.* kan vinden, is mij niet duidelijk. Kalff wees zonder nadere toelichting op »ment" tegenover »ghemeent", maar dat »ment" geen goed Engelsch was, toonde hij niet aan. Logeman acht *Ev.* 56 ongewoon lang, maar er komen zoowel in 't Nederlandsche als in het Engelsche stuk langere regels voor. Voorts vraagt hij met het oog op 't woord *pleasure* in vs. 56: »Zou Jezus werkelik een bedankje verwachten voor de *pleziertjes* die hij de mensheid permitteert?" Naar het schijnt, is door prof. Logeman hier het Engelsch niet begrepen. God heeft gezegd, dat hij 't beste met den mensch voor had: hij hoopte, dat iedereen in den hemel zijn woning zou bereiden; daartoe had hij allen uitverkoren; maar nu ziet hij, dat ze als snoode verraders geen dankbaarheid toonen, noch voor de vreugde die hij hun toegedacht had, noch voor hun leven, dat hij hun verleende. — Zeer duidelijk is hier een onderscheiding tusschen het leven hiernamaals en het leven op aarde (Dr. Stoffel hecht zijn goedkeuring aan mijn opvatting der besproken plaats).

6.

56—58

Die doot

Het wert ghedaen, almachtich god;
Ick wil ter werelt gaen *regneren;*
Oeck sal ic rasschelijc sonder cesseren
Tot elckerlijc gaen:

Naar aanleiding mijner opmerking (Proefschr. bl. 4), dat in verband met den Eng. tekst (72—73):

> Lorde, I wyll in the worlde go *ren* over all
> And truely out serche bothe great and small.

regneren als minder passende term onder de verdenking staat van door *ren* te zijn »suggested", beweert prof. Kalff (zie *Mus.* 5, 178), dat het woord *regneren*, eertijds de vaste benaming voor »heerschen", geenszins het door mij daaraan toegekende praedicaat zou verdienen. Logeman voegt (blz. 32) aan de vbb. voor *regneren* = »heerschen", door Kalff gegeven, nog eenige toe. Ook door mij is het bestaan van dit verbum in de genoemde beteekenis nooit betwijfeld. De cardo quaestionis ligt hier evenwel in de omstandigheid, dat »Ick wil ter werelt gaen *regneren*" in den mond van *Die doot* op dit oogenblik, dus in den samenhang, niet thuis hoort. Immers, God heeft hem last gegeven, om *Elckerlijc* te dagvaarden, niet om een grooten oogst te gaan binnenhalen. Dat ook de Nederl. auteur het in *regneren* liggende bezwaar gevoeld heeft, blijkt uit het bezigen van *Oeck*, ter inleiding van den als equivalent van *And truely* ...... dienenden zin.

7.

72—80 *Deth*	56—63 *Die doot*
Lorde, I wyll in the worlde go ren over all	Het wert ghedaen, almachtich god;
And truely out serche bothe great and small.	Ick wil ter werelt gaen regneren;
Everyman I wyll beset that lyveth beestly	58 Oeck sal ic rasschelijc sonder cesseren
Out of goddes lawes and dredeth not foly.	Tot elckerlijc gaen: hi leeft so beestelic
76 He that loveth ryches I wyll stryke with my *darte*,	Buten gods vreese ende al te vreeslick
His syght to blynde and from heven depart,	Voer god aenbidt hi deertsche goet.

Excepte that almes dedes be his good frende,
79 In hell to dwell worlde without ende.
Loo! yonder I se everyman walkynge.

Daer wil ic tot hem gaen met snellen *keere*.
Hi coemt hier gaende; help, god heere,

In een wijdloopig, doch niet door helderheid uitmuntend betoog legt Logeman (bl. 33 vlg.) den nadruk op de omstandigheid, dat *Ev.* hier te lezen geeft:

He that loveth ryches I wyll stryke with my *darte,*

en concludeert, dat hij, die de prioriteit van *Ev.* wil aannemen, »zal moeten verklaren, hoe Dorland *darte* door *keere* kon vertalen". Antwoord: noch *darte*, noch ook alles, wat er om en aan hangt, is vertaald; de Ndl. rijmer heeft hier, gelijk zoo vaak, zich groote vrijheid in zijn bewerking veroorloofd [1]).

---

1) Bij het lezen van Logemans aanteekening late men zich voorts niet verleiden, om met *darte* van *Ev.* een in den *Homulus* voorkomend *cuspide* in verband te brengen. Aan vss. 58—63 van *El.* (*Ev.* 74—80) beantwoordt in 't Latijn (zie Roersch, *Homulus*, 117—'22):

Sed primum pergo ad Homulum mei negocii perferendi gratia,
Hic degit impudens, prope bestia, liber a metu,
Nec amat coelum, nec odit tartara,
Terrestrem deum domi habet in arca.
121 *Abcedo, urget imperium tonantis*
Magne diespiter, quam opportunus adest Homulus!

vs. 121 *Abcedo, urget* etc. is klaarblijkelijk de correspondeerende regel van *El.* 62 *Daer wil ic tot hem gaen met snellen keere.* Het aan de aangehaalde Latijnsche passage voorafgaande:

O fortunata dies, o faustissima tempora,
Hodie imperium nanciscor in terris latissimum,
Nunc leges condam regnatura meas,
Efficiamque, ne quisquam temerarius vel temulentus
Audeat tempsisse, scio quibus utar ipse flagellis
Et quibus effodiam jaculis oculos et *cuspide* jecur.

is met nog enkele volgende verzen een fantasie op *Ick wil ter werelt gaen regneren* van *El.* 57 en staat dus met den bovengenoemden *darte*-passus van *Ev.* ook niet in een middellijk verband.

In 't voorbijgaan een opmerking omtrent vs. 76—79 in de boven, in den tekst, aangehaalde passage van *Ev.*, welke verzen Logeman volgens zijn verklaring (bl. 36)

8.

Naar aanleiding van *Ev.* 78 (zie het citaat boven in 7) zegt Logeman (bl. 37): »De voorstanders van *Ev.* > *El.* zouden wel »doen te verklaren hoe een dichter er toe komen kon, deze »woorden door de dood te doen uiten. Met *Almes deedes* (L. almes) »wordt n.l. met een verkeerde naam zonder enige kwestie die »*Dramatis Persona* bedoeld, die naderhand als *good deedes* op»treedt en hem werkelik tot in den dood vergezelt, — Dorland's »Duecht. En de dood weet toch wel dat er voor Elckerlijc geen »ontsnappen mogelik is".

Wat is hier L.'s bezwaar? Over het geven van »verkeerde" namen is hierboven reeds gehandeld. Vs. 78 geeft een uitstekenden zin: »De dood zal dengene, die rijkdommen lief heeft, uit den hemel weren, tenzij hij zich onderscheidt door weldadigheid." Waarom deze woorden niet door een oorspronkelijk dichter kunnen geschreven zijn, maar door een vertaler zouden moeten zijn toegevoegd, is mij duister.

9.

Prof. Logeman wijst (bl. 40) op de omstandigheid, dat van vs. 87 tot vs. 101 in *Ev.* het rijmschema in de war is, terwijl in de parallelle passage van *El.* de rijmregels volkomen regelmatig zijn gevormd, al bleek dat niet duidelijk uit de typographische dispositie van zijn eerste uitgave.

»Geloven we nu aan *Ev.* > *El.*, dan moeten we besluiten »dat midden in 't gewone rijmschema een (oorspronkelik wer-

---

niet duidelijk waren, doch m. i. zonder bezwaar te vertalen zijn door: »Hem, die rijkdom lief heeft, zal ik met mijn schicht treffen, ten einde zijn gezicht te verblinden en hem uit den hemel te weren (behalve wanneer weldadigheid zijn goede vriend is), opdat hij in de hel zal blijven tot in eeuwigheid." Dr. Stoffel is het met deze vertaling eens. Als bewijs voor het transitieve gebruik van *departe* = „scheiden" in het oudere Engelsch, citeer ik de volgende plaatsen uit Murray: *Book of Common Prayer, the solemnization of matrimony* „I take thee to my wedded wife to have and to hold .... till death us *depart*" — „To *departe* us from Goddes love" (1526) — „Thai er .., Departed holely fra the body of Christe" (1340).

»kend) dichter van dat schema afwijkt en zonder verklaarbare »reden enige korte regels neerschrijft die niet onderling rijmen »— altans niet met enig ontdekbaar sisteem! — en dat die »warboel door de vertaler omgedicht wordt tot een volkomen »regelmatig rijmschema waarop niets aan te merken valt. — »Wat de hypothese *El.* > *Ev.* betreft, — die brengt ons *in* »*casu* tot de gevolgtrekking dat een (oorspronkelik werkend) »dichter volgens zijn eens aangenomen metrum en rijmschema »blijft werken, maar dat de vertaler door de typografiese »dispositie van zijn origineel in de war gebracht er de regel»matigheid niet van erkent en er zo toe komt zelf korte regels »die slechts toevallig hier en daar 'n rijm vertonen in zijn »werk in te lassen."

Waarom Logeman aan de onregelmatigheid van het rijm op deze plaats zooveel waarde hecht, is alwaar kwalijk te vatten. Het geheele Eng. stuk door, is onregelmatigheid van het rijm regel! Prof. Kalff wees daar reeds op in *T.* en *L.* 4, 120 vlgg. (vgl. ook mijn Proefschrift bl. 11). En die onregelmatigheid komt ook voor, waar de »typographische dispositie" in het Nederlandsch duidelijk het regelmatige paarrijm doet herkennen. Men vergelijke o. a. met het regelmatige begin van *El.*, *Ev.* 22—39: a b a b c b c d e d e e a a f a f a enz. Bovendien lijkt het mij onmogelijk, dat een vertaler zijn origineel zóó slaafs zou volgen, dat hij zelfs de schijnbare onregelmatigheden van diens rijmschema opzettelijk nabootste. De onregelmatigheid van het rijm in *Ev.* moeten we buiten beschouwing laten. We weten, dat die eigenaardigheid ook bij Engelsche stukken, waarvan de originaliteit vaststaat, schering en inslag is. De rijmtoestand van ons stuk is daarmede volkomen in overeenstemming.

10.

155—156 *Everyman*	136—137 (133—134) *Elckerlijc*
Shall I have no company fro this vale terestyall	En soudic niemant, cleyn noch groot,
Of myne aqueyntaunce, that waye *me to lede?*	Daer moghen *leyden*, had ict te doene?

Volgens Logeman (bl. 53) kan *me to lede* niet »mij te begeleiden" beteekenen en zou, gelijk een kenner van het Engelsch wel moest inzien, de behandeling van *lead* in Murray's *N. E. D.* slechts schijnbaar recht geven de beteekenis »to accompany" voor onze plaats aan te nemen. »Zo lang Dr. de Raaf", zoo besluit mijn bestrijder, »dus geen voorbeelden van de betekenis »*to lead* = *to accompany* weet aan te geven mag ik blijven »aannemen dat dit voor *El.* > *Ev.* pleit."

Welnu, de beste kenner van het Engelsch in Nederland, Dr. Stoffel, aarzelt geen oogenblik, gemelde beteekenis hier te laten gelden en wijst mij o. a. op het door Murray gegeven voorbeeld: *Hawes*, *Past Pleas* (Percy Soc.) 196 »The gentle porteres... on my way then me *lede*". De Engelsche lezing is dus niet te wantrouwen. Van de Nederlandsche kan nog gezegd worden, dat *had ict te doene* kwalijk een goeden zin oplevert; immers, *Elckerlijc* weet maar al te goed, dat hij hulp noodig heeft.

11.

171—174 *Everyman*	150—154 (147—150) *Elckerlijc*
Oo, wretched caytyfe, whether shall I flee,	Allendich katijf! waer sal ic vlien,
That I myght scape this endless *sorow!*	Dat ic afquame deser groter sorghen?
Now, gentyll deth, spare me tyll to morow,	Lieve doot, verdraghet mi tot morghen,
That I may *amende* me	Dat ic mi bespreken mach van desen,
With good advysemente.	

Logeman (z. bl. 54) heeft bezwaar tegen twee woorden in den Engelschen tekst: *sorow* in 172 komt hem verdacht voor, omdat we eerder 't begrip »vrees" zouden verwachten, en van *amende* in 174 kan z. i. moeilijk sprake zijn; in elk geval acht hij 't minder gepast. Deze overwegingen, al wil hij er niet te veel nadruk opleggen, zouden z. i. op de prioriteit wijzen van *El.*

Waarom evenwel het begrip »verdriet" hier minder goed te pas zou komen, is niet te begrijpen. En *amende* geeft een uit-

stekenden zin. Men denke hier aan ons »verbeteren" in de uitdrukking »hij heeft zich *verbeterd* door die betrekking aan te nemen" en aan de bekende woorden van Keesje in de *Cam. Obsc.*: »Ik wou mijn lijk *verbeteren*"; derhalve *amende* = »zijn toestand verbeteren" (Dr. Stoffel hecht zijn zegel aan deze verklaring).

12.

178	156 (153)
Deth	*Die doot*
But to the harte sodenly I shall smyte,	Ick slae den sulcken terstont *int crijt*.

Wat ik op bl. 13 van mijn Proefschrift naar aanleiding van deze plaatsen in 't midden bracht, wil ik thans niet meer laten gelden, nu door Kalff en Bolte (vgl. bl. 55 bij Logeman) de voorstelling van den Dood als kampvechter in de Middeleeuwen als gangbaar is aangewezen.

13.

222—223	200—201 (197—198)
Felawe	*Gheselscap*
Tusshe, be thy thankes I set not a straw;	Ghenen danck een haer!
Shewe me your grefe and say no more.	Daerby segt mi u doghen.

Logeman (bl. 58—59) ziet in *Ev.* 222 »een volkomen ongemotiveerde grofheid" tegen *Everyman*. »Durft men niet aannemen dat deze volkomen ongepaste uiting oorspronkelik is, dan is hierin een argument voor *El.* > *Ev.* gelegen".

Niet het niet durven aannemen, maar het niet mogen aannemen zou een argument kunnen zijn. En dat we niet mogen aannemen, dat een oorspronkelijk schrijver, wèl daarentegen een vertaler, *Felawshyp* kon laten zeggen »Tusshe, be thy thankes I set not a straw", zal wel niemand met recht kunnen staande houden.

14.

234—236	213—215 (209—210)
Everyman	*Elckerlyc*
Ye speke lyke a good frende, I beleve you well.	Ghi spreect als een goet gheselle;
I shall *deserve* it *and* I may.	Ic sal u dancken *als* ic *best* kan.
Felawe	*Gheselscap*
I speke of no deservynge by this daye.	Daer en is gheen dancken aen.

El. 214 en *Ev.* 235 vergelijkend, schrijft Logeman (bl. 61): »Beschouwen we deze plaats in het licht van *Ev.* > *El.* dan »moet men verklaren hoe Dorland *and* door 'n uitdrukking »kon weergeven die de boven aangegeven beteekenis heeft »(t. w. *zoo als*)".

Waarom zou hier niet, gelijk op zoovele andere plaatsen, minder letterlijk kunnen vertaald zijn? En is daarenboven de mogelijkheid uitgesloten, dat de vertaler *als ic kan* schreef, hetwelk later tot *als ic best kan* uitdijde? Naar aanleiding van Logemans meening (z. bl. 61), dat »Ik zal u *danken,* zoo goed als ik kan" in den samenhang niet best zou passen en mitsdien *verdienen* als nader bij *deserve* staande voor de oorspronkelijke lezing te houden ware, veroorloof ik mij de aan 't Mnl. *dancken* toekomende beteekenis »vergelden" in herinnering te brengen. Vgl. *Mnl. Wb.* i. v. 2) = met daden danken = vergelden. *Ic wille u dienen .... up dat ghijs dancket mi* Sp. I[7] 61, 26. *En es niet so smal van weldaden al dat getal, hen weert .... van Gode gedanct.* Wap. Mart. I 283 (var. *geloent*).

15.

248—253	228—232 (223—228)
Felawe	*Gheselscap*
That is matter in dede: promyse is duyte,	Dats wel blikelijc; die ghelofte houdic van waerden;
But and I shulde take suche a vyage on me,	Maer soudic sulcken reyse aenvaerden
I know it well, it shulde be to my payne.	Om beden wille, mi souts verdrieten;

Also it maketh me aferde certayne,	*Ic soude van desen gheruchte verscieten;*
But let us take councel here as we can,	Mer doch willen wi dbeste doen
For your wordes wold fear a strong man.	Ende ons beraden.

Dat *gheruchte* hier als »moeite, bezwaar" op te vatten is, wordt door Logeman niet betwijfeld; doch hij verlangt (bl. 64) met het oog op deze beteekenis, dat »dan Dr. de Raaf, in verband met zijn *Ev.* > *El.* [verklare] hoe dit niet passend »roep"-begrip een reflex kan hebben in *Ev.* 253: *your wordes".*

De vrees van *Felaweshyp* is in het Eng. stuk uitgedrukt in twee regels: *Also it maketh me aferde certayne* en *For your wordes wold fear a strong man.* Aan welken van deze twee *El.* 231 beantwoordt, is niet uit te maken, en dat *gheruchte* een reflex zou moeten zijn van *your wordes*, is dus niets meer dan een onderstelling.

16.

280—'82	253—'56 (248—'51)
Felawe	*Gheselscap*
Nay, in good faythe, I wyll not that waye,	Hier en wil ic niet mede, godweet!
But and thou wylte murdre *or* any man kyll,	*Mer* woudi pelgrimagie gaen
In that I wyll help the with a good wyll.	*Oft* woudi yemant dootslaen,
	Ic hulpen ontslippen... etc.

Op bl. 75 van mijn Proefschrift merkte ik op, dat *pelgrimagie* overal elders in ons stuk gebruikt wordt in de beteekenis van den aan *Elckerlijc* opgelegden last om aan God rekenschap af te leggen, en het daardoor niet waarschijnlijk was te achten, dat het woord hier in een andere beteekenis zou gebezigd zijn. Ik stelde daarom voor, te lezen: *Hier en wil ic niet mede, godweet, woudi pelgrimagie gaen; Maer woudi yemant dootslaen* etc. Aan deze conjectuur ontleent Logeman een argument contra, daar het volgens hem (bl. 68) niet gemakkelijk te verklaren zal wezen, hoe het Engelsche *But—or* geen equivalent vindt in den Nederlandschen tekst. Naar zulk een verklaring intus-

schen zullen we niet zoeken, want *But—or* = *Mer—oft* pleiten alles behalve voor gemelde conjectuur, wijzen integendeel op het raadzame om met de vóór ons liggende lezing rekening te houden. Dan evenwel staan we voor het feit, dat de Eng. tekst een goeden zin oplevert, de Ndl. daarentegen geenszins bevredigt, ook niet, wanneer men *pelgrimagie gaen* naar een voor het zestiende-eeuwsch taalgebruik vaststaande beteekenis (vgl. Log. bl. 67) als = »een tocht ondernemen" opvat. En dit getuigt nu juist niet ten gunste van Logemans hypothese.

17.

283—286	258—263 (252—255)
Everyman	*Elckerlijc*
O, that is a symple advyse in dede.	Och, dat is een sober bescheen!
Gentyll felawe, helpe me in my necessytye:	Gheselle, ghi wilt al anders dan ick, alst noot is.
We have *loved* longe and now I *nede*,	Gheselle, peyst om trouwe die groot is,
And now gentyll felawshyp, remembre me.	Die wi deen den anderen beloeft hebben over menich iaer.

»Moeten we hieronder verstaan: *now I need you?*" zoo vraagt Logeman (bl. 70). »Maar zulk een *need* = *to stand in need of* »kan ik niet »belegen". 't Enige equivalent in de Nederlandse »tekst voor deze regel is (de trouwe) *Die wi .... beloeft heb-* »*ben*. *Beloeft* is hier wegens de samenhang (*trouwe*, waarop weer »zo mooi 't *trou hier*, *trou daer* terugslaat) zonder enige kwestie »in orde. Zo hebben we dus volgens *Ev.* > *El.* een in de samen- »hang slecht passend *loved* = een uitnemend daarin passend »*beloeft*. Volgens *El.* > *Ev.* is l. 285 »a bad shot at" r. 262".

Wat *need* betreft, zoo verzekert Dr. Stoffel mij, dat de beteekenis »to stand in need of" zeer gewoon is, doch steeds met een volgend object. Voor een absoluut gebruik van het intrans. *to need* »in nood verkeeren", verstrekte hij mij intusschen de volgende interessante plaatsen: *Antonius and Cleopatra*, Shaksp. V, 2, 25 »Make your full reference freely to my lord/ Who is so full of grace that it flows over/ On *all that need*".

Overtuigender nog is *Ephesians* IV, 28 »Let him that stole steal no more: but rather let him labour, working with his hands the thing which is good, *that he may have to give to him that needeth*"; *Vulgata* »ut habeat unde tribuat *necessitatem patienti*"; *Statenvert.* »dengenen, *die nood heeft*"; *Luther* »auf dasz er habe zu geben *den Dürftigen*".

Welk bezwaar Logeman tegen *loved* heeft, vat ik niet: het past niet slecht, maar uitstekend in den samenhang, en het weglaten van *each other* is zeer gewoon.

18.

287—288	264—265 (256—257)
Felawe	*Gheselscap*
Whether ye have loved me or no, By saynt John, I wyll not with the go.	Trou hier, trou daer! Ic en wilder niet aen, daermede gesloten.

Logeman (bl. 70): »Dit (*El.* 264) slaat natuurlik op *trouwe* »van *El.* 261 (*Gheselle, peyst om trouwe, die groot is*) terug. »Geen equivalent van dit woordspel — want zo mogen we »'t wel noemen — in Everyman. Volgens *Ev.* > *El.* moet 't er »dus in gewerkt zijn".

Nu ja, maar wat beslist dit in de kwestie? Terloops zij voorts opgemerkt, dat wat Logeman »woordspel" noemt, geen woordspel is, maar eenvoudig de herhaling van een te voren gebezigd woord. Vgl. ook *loved* 287 in verband met *loved* 285 (boven geciteerd in 17).

19.

289—291	266—268 (258—260)
Everyman	*Elckerlijc*
Yet, I pray the, take the laboure and do so moche for me, *To brynge me forwarde* for saynt charyte And comforte me tyll I come *without the towne.*	Noch bid ic, en hadt u niet verdroten, *Doet mi wtgheleye,* maect mi moet, *Tot voer die poerte,*

»In *to bring* (zòò Log. op bl. 71) op zich zelf = to accompany is »natuurlik geen moeilikheid, zie de N. E. D. (I, 2) maar een

»vergelijking van dat zelfde werkwoord in voce (17) met *ib.* »in voce *Forward* (adv. 5) in verband waarmee ik voor *to* »*bring forward* te samen niet de betekenis *to accompany* durf »afleiden, doet me op 't Nederlands *voer* wijzen met de vraag »of dit niet een voor *Ev.* > *El.* enigsins verdacht geval oplevert".

Hoe *tot voer die poerte* = *without the towne* de stelling *Ev.* > *El.* verdacht kan maken, is kwalijk in te zien. *To brynge me forwarde* is natuurlijk = *Doet mi wtgheleye*, »breng me een eind weg" (Ook Dr. Stoffel twijfelt niet aan het juiste dezer vertaling).

20.

294	270—'71 (261—'62)
Felawe	*Gheselscap*
But and you had taryed, I wolde not a left the so.	Mer haddi *ter werelt* noch gebleven, Ick en hadde u nemmermeer begheven.

Logeman (bl. 72): »El. 270 *ter werelt.* Dit is hier tot goed »verstand noodzakelik, ... Daarentegen heeft de Engelsman: »maar indien je had gedraald, getoefd .... De Nederl. tekst »schijnt mij veel duideliker en verstaanbaarder dan de Engelse".

Uit den samenhang blijkt voldoende, dat *But and you had taryed* hier beteekent: »Maar als ge nog wat op aarde gebleven waart" (Dr. Stoffel deelt deze opvatting).

21,

394—398	360—363 (348—352)
Goodes	*Tgoet*
I lye here in corners, trussed and pyled so hye,	Ick legghe hier in muten,
And in chestes I am locked full fast,	Versockelt, vermost, als ghi mi siet,
Also sacked in bagges; thou mayste se with thine eye,	Vertast, vervult; ic en kan mi niet
I cannot stere, in packes low I lye!	Verporren also ic ben tsamen gesmoert.
What wolde ye have? lyghtly me saye!	Wat wildi mi hebben?

Logeman (bl. 89): »Ik mag hier de opmerking niet achter»wege laten dat hij die *El.* > *Ev.* aanneemt, niet voor 't ver-

»rassende feit staat dat 'n vertaler zo merkwaardig zijn origi»neel weet samen te persen. Iedereen die n.l. vertalingen met »hun origineel vergelijkt weet hoe moeilik dit is. Aangezien »'t n.l. dikwels zo moeilik is een juist equivalent voor een eigen»aardig woord te vinden gaat 'n vertaler er licht toe over »twee of meer uitdrukkingen er voor in de plaats te zetten »die elkaar tot zekere hoogte aanvullen".

De onjuistheid dezer bewering springt in 't oog: Bij »samenpersing" gaat er niets van den inhoud verloren, en dat is hier wèl het geval. In 't Nederlandsch ontbreken te dezer plaatse, gelijk op tal van andere, g e d a c h t e n, die in 't Engelsch in den parallellen passus voorkomen [1]).

22.

401—403	368—370 (355—356)
Goodes	*Tgoet*
Syr, and you in the worlde have trouble or adversyte,	Hebdi ter werelt eenich letten,
Than can I helpe you to remedye shortely.	Dat sal ic u beteren.
Everyman	*Elckerlijc*
It is an other *dysease* that greveth me.	Tes al een ander *smette*.

In het niet passende *smette* tegenover het juiste *dysease* heb ik (op bl. 14 van mijn Dissertatie) één der bewijzen voor *Ev.* > *El.* meenen te mogen zien. Logeman (bl. 90) betwist het recht dier opvatting onder verwijzing naar andere plaatsen in *El.*, waar *smette* wordt gevonden. Van deze kan natuurlijk *spottes* (*Ev.* 546) = *smetten* (*El.* 510, *Sp.* 494) buiten bespreking blijven. Met betrekking tot het aan *Good dedes* respectief *Duecht* in 527—'28 en 492—'93 (476—'77) in den mond gelegde

And whan he hath brought the there	Als si u gheleyt heeft sonder letten
Where thou shalte heale the of thy *smarte*,	Daer ghi u suveren sult van *smetten*,

1) Vgl. „trussed and pyled so hye", „And in chestes I am locked full fast", „thou mayste se with thine eye", „lyghtly me saye". Slechts „trussed and pyled so hye" heeft een onvolkomen correspondent in „Vertast".

merkt hij op, dat zeker *smarte* tegenover *smette* hier op zich zelf niet onverklaarbaar ware te achten (vgl. bl. 10 van mijn Proefschrift), maar dat aan den anderen kant het bij Ischyrius op de correspondeerende plaats aangetroffen *doloris immunem* er op zoude wijzen, dat zoowel de Engelschman als Ischyrius *smette* als *smarte* vertaalde, en deze omstandigheid dus ten gunste der originaliteit van *El.* moest gelden.

Het goede recht dezer conclusie nog daargelaten (hoogstens zou men hier kunnen ageeren met de hypothese, dat zoowel een aan een Eng. vertaling ten grondslag liggende als de door Ischyrius gebezigde Ndl. tekst de foutieve lezing *smerte* bevatte), zij hier aangemerkt, dat bij Ischyrius *doloris immunem* geenszins voor *suveren van smetten* staat. Men lette op het door *Virtus* gezegde (*Hom.* 820—'25): »Animadverte parumper quid eloquar tibi: / Ubi illa (nl. *Cognitio*) te *doloris immunem* adduxerit regi / *Calculaturum*, pleno revalescam robore, / Veniamque tibi adminiculo tuae / Contuendae partis sagaciter, nunc subtrahendo,/ Nunc addendo, pro tua Homule utilitate quaerenda".

Springt het niet ieder in 't oog, dat *doloris immunem* beantwoordt aan *sonder letten*, en *Calculaturum* etc. de vrije vertaling vertegenwoordigt van *Daer ghi u suveren sult van smetten?*

Omtrent een andere plaats (*Ev.* 413 = *El.* 381 (369))

That money maketh all ryght that is wronge.	Want tgoet kan suveren smetten claer.

brengt Logeman in 't midden, dat Ischyrius hier een met *wronge* correspondeerend *iniquiora* heeft (*Hom.* 704—705: *Pecuniae enim obediunt omnia/ Atque iniquiora efficiunt rectissima*) en dus bij het bewerken van een uit een Eng. origineel voortgekomen Ndl. tekst een »flair" zou moeten gehad hebben, dat in dat origineel *wronge* stond.

Zou voor Ischyrius zulk een »flair" noodig zijn geweest, om er toe te komen, een min gelukkig Ndl. *'tgoet kan suveren smetten claer* te vervangen door het zeer gewone (in 't Eng. gedicht gebezigde) beeld »'t geld maakt recht wat krom is"?

23.

418—'21	388—'91 (376—'79)
Goodes	*Tgoet*
For by cause on me thou dyde set thy mynde,	Want al u sinnen hebdi verteert
Thy rekenynge I have made blotted and blynde,	Aen mi; dat mach u leet zijn,
That thyne accounte thou cannot make truely.	Want u rekeninghe sal onghereet zijn
And that hast thou *for the love of me.*	Voer god almachtich *mits mijnen scouwen.*

Logemans bewering (bl. 93), dat *mits minen scouwen* niet voor *scouden* »schulden" zou kunnen staan, laat ik, onder verwijzing naar *behouwe* (voor *behoude*) in *El.* 513 (497) en v. Helten, *Mnl. Gramm.* § 130, onbesproken. Dat de Eng. correspondent van *mits minen scouwen* = (niet *bycause on me*, want dit heeft er niets mee te maken, maar) *for the love of me* niet passend zou wezen in den mond van *Goodes*, zal voorzeker niemand Logeman willen toegeven.

24.

435	404 (392)
Everyman	*Elckerlijc*
Lo now, I was deceyved *or I was ware!*	Aylazen! god, ic ken dat waer is!

Logeman tracht (bl. 96 vlg.) zijn oude, door mij op bl. 6 vlg. van mijn Proefschrift bestreden meening te handhaven. Volgens hem heeft de Ndl. tekst een goeden zin, de Eng. niet: »vóór ik er op bedacht was" (zóó vertaalde ik en zóó vertaal ik nog thans *or I was ware* met adhaesie van Dr. Stoffel) zou in den mond van *Everyman*, die zich in zijn vertrouwen op *Goodes* bedrogen ziet, ongepast wezen, dewijl *Everyman* toch de ondervinding had opgedaan, dat *Goodes* hem op 't kritieke moment in den steek liet en ook anderen hem ontrouw waren geworden. Maar ziet Logeman dan niet, dat de geïncrimineerde woorden »I was deceyved or I was ware" betrekking hebben op *Everyman*'s zelfverblinding, op het verkeerde vertrou-

wen door *Everyman* in *Goodes* gesteld? Op de omstandigheid, dat *Everyman* zijn gansche leven te veel waarde aan *Goodes* gehecht heeft? Elk onbevooroordeelde leze de geciteerde plaats in den samenhang en oordeele voorts, of hier het in den Ndl. tekst gezegde dan wel het in den Eng. tekst uitgedrukte een betere gedachte bevat. Nog vergelijke men in verband met *Ev.* 435 hetgeen iets later (in 447—'49) door *Goodes* wordt gezegd:

Therfore to thy soule good is a thefe,
For whan thou arte deed, this is my guyse,
An other to *deceyve* in the same wyse.

25.

463—'64 *Everyman*	427—'28 (414—'15) *Elckerlijc*
O, to whome shall I make my *mone* For to go with me in that hevy iournaye?	Och! wien sal ict dan *ghewaghen* Mede te gaen in desen groten last?

Dat, gelijk Logeman (bl. 99 en 100) beweert, *to make mone* in *Ev.* 463 niet zou passen, is kwalijk toe te geven. Natuurlijk moeten we hier niet denken aan een beteekenis »kreunen", maar aan die van »klagen", »zijn beklag doen" (ook Dr. Stoffel ziet volstrekt geen moeilijkheid in de overgeleverde lezing). Men vertale alzoo: »Ach, bij wien zal ik mijn nood gaan klagen, opdat hij met me meega op die moeilijke reis!" In verband met deze opvatting van *mone* geef ik thans de voorkeur aan de lezing van L *claghen* en zou in *ghewaghen* van B en H de poging van een copiïst willen zien om het rijm *claghen* (*El.* 427, *Sp.* 414) : *beclaghen* (*El.* 426, *Sp.* 413) te vermijden. — Voor het bezigen van »rührende reime" door den bewerker van het Ndl. gedicht zie men bl. 21 van mijn Proefschrift.

26.

527—531 *Good dedes*	492—'97 (476—'81) *Duecht*
And when he hath brought the there, Where thou shalte heale the of thy smarte,	Als si u gheleyt heeft sonder letten, Daer ghi u suveren sult van smetten,

Than go thou with thy rekenynge and thy good dedes to gyther,	Dan sal ic gesont werden ende comen u bij
530 For to make the ioyfull at the harte	Ende gaen ter rekeningen als duecht mit di
Before the blessyd trynytye.	496 Om te helpen *zommeren* tot uwer vruecht
	Voer den oversten heere.

»Deze regel (nl. 496 resp. 480) beantwoordt" (zóó Logeman, bl. 107) »aan *Ev.* 530: *For to make the ioyfull at the* »*harte.* Hij die de context nagaat van die Eng. regel zal enige »moeite hebben die te verklaren. Ev. 529 is ongewoon lang. »De plaats was al verdacht: deze konsideraties hier maken »'t niet duideliker. Ik merk op dat 't eigenaardige, in elk geval »ongewone, *zommeren* niet vertaald, altans niet letterlik ver»taald schijnt".

Welke moeilijkheid er schuilt in *Ev.* 530 is mij niet duidelijk (en ook Dr. Stoffel begrijpt Logemans bezwaar niet): *to make the ioyfull at the harte* = *tot uwer vruecht* [1]).

27.

535—'39	499—503 (483—'87)
Knowlege	*Kennisse*
Now go we thether lovingly	Nu gaen wi ons saten
To Confessyon, that clensynge ryvere.	Tot Biechten: sie es een suver rivier;
	Sy sal u pureren.
Everyman	*Elckerlijc*
	Wt reynen bestier
For ioye I wepe; I wolde, we were there.	So gaen wi tot daer; ic bids u beyden:
But 1 praye you to instructe me by intelleccyon,	Waer woent Biechte!
Where dwellyth that holy vertue Confessyon!	

De lezing *wt reynen bestier* levert moeilijkheden op. Ik stelde indertijd voor, te lezen *met reynen bestier* en deze woorden aan

1) Dat *zommeren* hier misschien naar Logemans meening als „rekening opmaken" zou gebezigd zijn, wil ik niet ontkennen. Toch blijft de in mijn Proefschr. bl. 81 voorgestelde opvatting „een zaak voordragen" evenzeer als mogelijk aan te nemen.

Kennisse toe te kennen. Maar zeker acht ik deze conjectuur niet. Logeman (bl. 108) erkent zelf ook »dat de juiste betekenis van de woorden [voor hem] niet vaststaat". Desniettemin weet hij uit deze woorden en de parallelle Engelsche en Latijnsche lezing een bewijs te distilleeren tegen de stelling *Ev.* > *El.*. Bij een zoo wankele praemisse kan natuurlijk van een conclusie van eenige waarde geen sprake zijn.

28.

568—572 *Confessyon*	535—540 (519—'24) *Biechte*
But in any wyse *be sure* of mercy,	Ende emmer hoept aen gode oetmoedich,
For your tyme draweth fast, and ye wyll saved be.	*Want* u tijt varinck eynden sal.
Ask god mercy and he wyll graunte truely;	Bidt hem ghenade, dit suldi vinden al;
Whan with the scurge of penaunce man doth hym bynde,	Ende orboert die harde knopen altijt.
The oyle of forgyvenes than shall he fynde.	Kennisse, siet, dat ghi bi hem sijt,
	Als hi tot penitencien keert.

Prof. Log. (z. bl. 114 onderaan) merkt naar aanleiding van *El.* 535 vlgg. op: »El. 535 v. = Vertrouw steeds op God; »zonder dat godsvertrouwen kom je er n.l. niet — *want* je tijd »is spoedig om. »Wees verzekerd van genade" staat er daaren»tegen in 't Engels, — »want je tijd is spoedig om". Ja, als »er *make* sure stond! Dus past *want* wel in de samenhang, »maar *for* niet!"

Dr. Stoffel schreef mij naar aanleiding van deze plaats: »Ik ga met u mee en vertaal met het oog op het verband *But in any wyse be sure of mercy* door: »Maar verzeker je — hoe dan ook (op eenige wijze, in allen gevalle) — van genade. »Wees verzekerd van genade" (dus een belofte, niet een gebod), dat Logeman wil, schijnt mij in 't geheel niet in 't verband te passen. *Be sure of* beteekent tegenwoordig uitsluitend »verzekerd

zijn van" maar gevallen, waarin *be sure of* nog de beteekenis heeft van wat thans door *make sure of* wordt uitgedrukt, zijn nog bij Shakspeare te vinden, vooral met het modale *will*; bijv. *Julius Caesar* I, 3, 164: »Let us go/ For it is after midnight, and ere day/ We will awake him and *be sure of him*", waar uit het verband duidelijk blijkt dat *be sure of* = »ons van zijne medewerking verzekeren". Iets dergelijks in *Taming of the Shrew,* II, 319: »I will be sure my Katharine shall be fine" = »Ik zal er wel voor zorgen dat K. een mooi toilet heeft". Ziehier nog een paar voorbeelden uit Milton waarin »to *be* sure" of = »to *make* sure of" = »zich verzekeren van". *Paradise Lost* III, 476—480:

> Here Pilgrims roam, that stray'd so farr to seek
> In Golgotha him dead, who lives in Heav'n;
> And they who *to be sure* of Paradise
> Dying put on the weeds of Dominic,
> Or in Franciscan think to pass disguis'd.

Ibid. V, 718 en 719:

> Neerly it now concernes us *to be sure*
> Of our Omnipotence.

Gij ziet dus, hoe na *to be sure of* en *to make sure of* aan elkander staan".

Het bovenstaande zal wel voldoende zijn om Logemans bezwaar te doen verdwijnen.

Op bl. 115 merkt L. voorts op: »Ev. 571 bevat een uit»drukking die mij volstrekt onduidelik is n.l. *to* bind *with the* »*scourge of penaunce*. Als men daarmee blijkens 't hele stuk »i e t s uitvoeren kan, is het juist het tegenovergestelde: *ont*»binden, n.l. zich door geselen van zijn zonde ontdoen. Als »*El.* > *Ev.* eenmaal vaststaat voor mijn lezers zullen ze aan »de mogelikheid willen denken dat de Engelsman in El. 537 »*binden* las in plaats van *vinden*".

M. i. wordt hier in *Ev.* 571 een moeilijkheid gezocht, die er in werkelijkheid niet is. *Ev.* 571—'72 zou ik vertalen door: »Wanneer iemand zich omgordt met den geesel der penitentie,

dan zal hij de olie der vergiffenis deelachtig worden". Zeer juist is de metafoor van het omgorden met den geesel hier te pas gebracht, daar immers het geeselkoord om de lendenen werd gedragen.

Dr. Stoffel schreef mij over deze plaats: »»Als iemand zich omgordt met den geesel der penitentie" is zonder eenigen twijfel de juiste vertaling".

In 't voorbijgaan zij er nog eens op gewezen, dat *Ev.* 571—572 een mooie symbolische fraze is, die nauw samenhangt met den voorafgaanden regel en de woorden van *Confessyon* zeer goed besluit, terwijl *El.* 539—540 (523—'24) een nietszeggende herhaling te lezen geeft van *El.* 533 (517) *Kennisse hout hem in desen ganghe.* Prof. L. voert hier tegen aan (bl. 115), dat voor 't Engelsch dezelfde aanmerking geldt, omdat »volgens de redeneering van onze Doktor" *Ev.* 572 dezelfde gedachte van *Ev.* 565—566 weergeeft. Hier begrijp ik niets van. De gedachte in *Ev.* 572 heeft, zooals men zien kan, niets gemeen met die van *Ev.* 565—566:

So must y (nl. scurge yourself), or thou scape that paynful pylgrymage!
Knowlege, kepe hym in this vyage!

29.

Naar aanleiding van *Ev.* 567 *And by that tyme good dedes wyll be with the* teekent Logeman (bl. 116) aan: »Wat betekent dat hier: *will be with the*? De deugd zal bij hem komen? »Nee, de moeilikheid zit 'm niet daarin dat de deugd er niet »is, maar dat de deugd zich niet kan bewegen, omdat die te »zwak is, (zie Ev. 619, 620). En dan: *by that time*? Op dat »ogenblik? Op wèlk ogenblik? Dit ziet er noch al verdacht »uit, — bijna zou men denken dat deze adverbiale uitdrukking »van tijd de »korrespondent" was van *spoedich* (nl. in *El.* 534, »*Sp.* 518: *So sal sijn duecht werden spoedich*) in de zin waarin »we zagen dat het niet opgevat moet worden!"

Ook hier zoekt prof. Logeman weer knoopen in de biezen. *Good dedes wyll be with the* kan niets anders beteekenen dan »Duecht zal met je zijn, zal je bijstaan of vergezellen", en *by*

that time slaat terug op *Ev.* 565 (*So must y* (nl. *scurge your self*) *or thou pass that paynful pylgrymage*), dus = »als gij u gegeeseld hebt en uw moeilijken tocht gaat beginnen" [1]). Onjuist is het derhalve, dat, zoo men aan *Ev.* > *El.* gelooft, men op de eene of andere manier »een touw aan *Ev.* 567 moet vastknopen", en dat het zich »volgens *El.* > *Ev.* verklaart als een volkomen begrijpelike woordelike vertaling van een tekst die of verkeerd overgeleverd was (als men Logemans emendatie overneemt) of verkeerd opgevat werd door de Eng. vertaler".

30.

573—'76 *Everyman*	541—'44 (525—'28) *Elckerlijc*
Thanked be god for his gracyous werke,	God si hier in gheeert!
For now I wyll my penaunce begynne.	Nu wil ic myn penitencie beghinnen,
This hath rejoysed and lyghted my herte,	Want dlicht heeft mi verlicht *van binnen*,
Though the knottes be paynfull and harde *within*.	Al sijn dese knopen stranghe ende hardt.

Logeman (bl. 117): »Van meer belang schijnt mij de kon»sideratie dat *van binnen* in 't Nederl. volkomen op zijn plaats »is. 't Goddelik licht is in hem gaan schijnen en daarom al »is 't ook pijnlik (El. 544) zal hij zich geselen. De Engelsman »laat daarentegen *Everyman* zeggen dat die *knopen* hem *van* »*binnen* pijn doen! Hij die *Ev.* > *El.* aanneemt moet dit weten »te verklaren. Ik kan 't niet".

Ik meen *Ev.* 576 te mogen vertalen met: »Ofschoon de knoopen pijnlijk en *door en door* hard zijn". En Dr. Stoffel schrijft mij, dat hij 't met mij volkomen eens is. Alzoo heeft *within* niets te maken met *van binnen*.

1) In *El.* 534 (518) wil Logeman tusschen *duecht* en *werden* het adj. *gesont* inlasschen op grond van *repente* by Ischyrius. De regel is echter volkomen in orde (»Dan zal zijn deugd welvarend worden") en de parallelle plaats in *Homulus* kan hier niet bewijzen, dat de lezing, die L. voorstelt, de oorspronkelijke moet geweest zijn, cf. »Illius hoc modo revirescet virtus robusta repente". *Revirescet* beantwoordt woordelijk aan *zal werden spoedich* en *robusta* en *repente* kunnen uitbreidingen zijn overeenkomstig den stijl van Ischyrius.

31.

581—'83 *Everyman*	549—'51 (533—'35) *Elckerlijc*
O eternall god, o hevenly fygure,	O levende leven, o hemels broot,
O way of ryghtwysenes, o goodly *vysyon*,	O wech der waarheyt, o godlic *wesen*,
Whiche descended downe in a vyrgyn pure,	Die neder quam wt sijns vaders schoot

Log. (bl. 118): »*vysyon* (Ev. 582) schijnt mij daarentegen (n.l. »tegenover *wesen* in El. 550) minder goed te passen. Ook is »er geen rijmwoord voor *vysyon* maar dit kan toeval zijn. En »van die *vysyon* lezen we dat die *descended down* in de maagd »Maria".

Dr. Stoffel schrijft mij hieraangaande: »Of *vysyon* minder passend is dan *wesen* betwijfel ik; het parallelisme van *o hevenly fygure*, *o way of ryghtwysenes*, *o goodly vysyon* wijst er op dat we hier met drie apposities bij *o eternall god* te doen hebben. *Vysyon* lijkt mij in deze mystieke taal in 't geheel niet ongepast".

32.

589—'90 *Everyman*	558—'59 (542—'43) *Elckerlijc*
O ghostly *treasure*, o raunsomer and redemer,	O godlijc *tresoer*, o coninclijc scat,
Of all the worlde hope and conductor!	O alder werelt toeverlaet,

Logeman (bl. 119): »Aangezien Dr. de Raaf Kalff's lezing *saet* overneemt (p. 56) brengt hij zich zelf weer in moeilikheden met zijn *Ev.* > *El.*-hypothese. Hoe verklaart hij n.l. Ev. *treasure* = El. *saet*?"

Wat heeft dat *saet* te maken met *treasure*, waaraan reeds *tresoer* beantwoordt?

33.

595—596 *Everyman*	565—566 (549—550) *Elckerlijc*
Though I be a synner moste abhomynable,	Al bin ic sondich, mesdadich ende quaet,
Yet let my name be wryten in *Moyses table*.	Scrijft mi int boeck, des hemels blade,

L. (bl. 121): »Hij die niet aan *El.* > *Ev.* gelooft, moet aan-»nemen dat een oorspronkelik schrijver zich die nonsens over »*table* zou kunnen permitteeren en dat Dorland dit in zijn ver-»taling verbeterd zou hebben tot *boeck*".

Mocht *Moyses table* hier ooit blijken nonsens te zijn, dan kan deze plaats nog kwalijk dienen om er een bewijs tegen *Ev.* > *El.* uit te putten, omdat het niet duidelijk is, waarom wèl een vertaler en nièt een oorspronkelijk schrijver deze uitdrukking kon gebruiken.

34.

603—604

Everyman

By the meane of his passyon I it crave,
I beseche you, helpe my soule to save.

L. (bl. 122): »'t Engels heeft hier .... *his passyon I it crave* »(603), 't geen misschien niet absoluut nonsens is, maar toch »wel vreemd: Ik vraag er om door middel van (*by the meane* »*of*) zijn passie. Past dat »door middel van" wel goed in de »samenhang?"

Dr. Stoffels aanteekening hierbij luidt: »Hierin is voor mij niets vreemds. *By the meane of* = »ter wille van, met een beroep op" komt mij in 't geheel niet ongewoon voor. Maar ik kan het niet »belegen", ook niet uit Mätzners *Altengl. Wtb.*. En Murray is nog niet aan *mean* subst."

Al ware *by the meane of* een ongewone uitdrukking, dan wordt dat ongewone nog niet verklaard door aan te nemen, dat we hier met een vertaling te doen hebben. Met Logeman te veronderstellen, dat de Engelschman (volgens *El.* > *Ev.*) *bade* in »So dat ic in sijn passie bade" foutief zou hebben opgevat, alsof 't met *bidden* in verband stond, is wel wat roekeloos en verklaart niet hoe *by the meane of* in den Engelschen tekst zou zijn gekomen.

35.

Ev. 605—610	578—583 (562—'67)
Everyman	*Elckerlijc*
Knowlege, gyve me the scorge of penaunce;	Kennisse, gheeft mi die gheselen bi vramen,
My flesshe therwith shall gyve a quytaunce.	Die penitencie hieten bi namen.
I wyll now begynne yf God gyve me grace.	Ic salt beghinnen, god geefs mi gracie!
Knowlege	*Kennisse*
Everyman, god gyve you tyme and space!	Elckerlijc, god gheve u spacie;
Thus I bequethe you in the handes of our savyoure.	So ghevicx u in den naem ons heeren,
Thus may you make your rekenynge sure.	*Daer* ghi ter rekeninghe moet keeren.

Logeman naar aanleiding van *Ev.* 609 (bl. 123): »Ev. 609 »is niet absoluut fout. Men zou weliswaar niet verwachten dat »een ander iemand aan Christus aanbeveelt (Everyman doet »'t b. v. zelf in Ev. 880) maar dat heeft toch geen ernstig »bezwaar. Maar hoe komt die kranige Dorland er dan weer »toe dit alles zo met een enkele pennestreek — door dat prach»tige woordje *daer* enz. zo in orde te brengen dat de Neder»landse tekst presies zegt wat hij zeggen moet. Men leze nu »Ev. 609 *Thus I bequethe you* enz. in de samenhang na, en »vrage zich af of 't daarin past .... Een bewijs is dit natuur»lik niet voor *El.* > *Ev.* maar ik ben Dr. de Raaf toch dank»baar dat hij mij op deze plaats gewezen heeft".

Wat er voor prachtigs zit in het woordje *Daer* enz., wàt daar »zo kranig in orde is gebracht", begrijp ik niet. Het Engelsch geeft niet de minste moeilijkheid: *Thus*, zegt *Knowlege* (en daarbij overhandigt ze natuurlijk aan *Everyman* de *scorge*, waar hij om gevraagd heeft), *I bequethe you in the handes of our savyoure*. Dr. Stoffel schrijft mij hierover: »*Thus I bequethe*

you etc. vat ik geheel op zooals gij doet". Ook hieruit is dus weer moeilijk iets ten nadeele van *Ev.* > *El.* op te maken.

36.

Bij het opnemen van *the scorge* (*die gheselen*) zegt *Ev.* in 613 vlgg., *El.* in 587 vlgg. (571 vlgg.):

Take this, body, for the synne of the flesshe.	Neemt, lichaem, voer dat ghi waert *scoon.*
Also thou delytest, to go *gaye and fresshe,*	My te bringhen in den wech der plaghen!
And in waye of dampnacyon y dyd me brynge.	

Logeman acht (bl. 124 vlgg.) deze plaats een van de belangrijkste bewijzen ten gunste zijner thesis. De lezing *scoon* is naar zijn meening corrupt en mijne conjectuur *so coen* ongetwijfeld juist en oorspronkelijk. Het Engelsch heeft hier als correspondent van de corrupte lezing *scoon* »gaye and fresshe". Daar het nu onwaarschijnlijk is, dat *gaye and fresshe* bij vertaling zou zijn weergegeven door *so coen,* daarentegen zeer waarschijnlijk, dat een bedorven lezing *scoon* werd vertaald door *gaye and fresshe*, is hierin een bewijs gelegen voor de prioriteit van Elckerlijc.

Deze redeneering staat of valt met de juistheid of onjuistheid der conjectuur *so coen* voor *scoon*. En aan die juistheid zou ik thans in gemoede willen twijfelen. Het valt moeilijk te loochenen, dat *to go gaye and fresshe* en *ghi waert scoon* taliter qualiter aan elkaar beantwoorden. Dientengevolge vervalt het recht om *scoon* voor een verknoeide lezing te laten gelden (wat het rijm *doen* : *scoon* betreft, vgl. bl. 21 van mijn Proefschr.), en zien we ons dus genoopt, in den Ndl. tekst een onhandige vertaling te herkennen van den Engelschen (te recht laat Logeman den zin eindigen met *scoon*, zoodat we *My te bringhen* .... als een elliptischen uitroep hebben op te vatten). Belangrijk is alzoo deze plaats inderdaad, doch juist als getuigenis *tegen* hetgeen Logeman wenscht te betoogen.

37.

634—'36	611—'13 (594—'96)
Everyman	*Elckerlijc*
Welcume, my good dedes; now I here thy voyce,	Welcoem, duecht, mijn oghen douwen
I wepe for very sweteness of love.	In rechter oetmoedigher blijscap soet.
Knowlege	*Kennisse*
Be no more sad, but ever more reioyce!	*En slaet niet meer*, hebt goeden moet:

Logeman stelt de vraag (zie bl. 129), of in *El.* 613 in plaats van *En slaet niet meer* niet te lezen is *En slaet niet neer*. »Met »'t oog op El. 604 (*Nu wil ic meer slaen dan te voren*) schijnt »dit wel onmogelik, maar men bedenke dat die regel juist de »aanleiding zou kunnen geweest zijn om 't oorspronkelik *neer* »in *meer* te doen veranderen. Dit is zeker dat hij die *Be no* »*more sad* als de »korrespondent" van *En slaet niet meer* of »*neer* beschouwt, de lezing *neer* wel als het door Dorlandus »gebruikte woord moet beschouwen op poene van in de rich- »ting *El.* > *Ev.* gedrongen te worden. Want de vertaling van »*Be no more sad* kon alleen *slaet niet neer* opleveren (niet: »*meer*); vinden we dus *meer* als Dorlands woord, dan zou »alleen de hypothese *El.* > *Ev.* ons uit de moeilikheid redden »kunnen, maar ik wil hier niet verder op ingaan. De vraag »zal wel ook zonder deze konsideraties beslist kunnen worden".

Vreemde redeneering! Zoo apodiktisch mogelijk zegt Logeman, dat *Be no more sad* alleen door *slaet niet neer* vertaald kan zijn. Hoe weet hij dat? Bovendien is *slaet niet neer* = »wees niet bedroefd, neerslachtig" geen Middelnederlandsch. Wat als bewijs voor die beteekenis wordt aangehaald (*Als gras es mijn herte nedergeslaghen* Sp. v. Z. 1539, G. 2 v° en *Men seijt fortuijne is hier cortelinghe vast nedergesleghen* Ms. Brux. 129 f° 103 v°), zegt niets, daar het verbum in die voorbeelden in het passivum voorkomt. Volkomen onbegrijpelijk is voorts ook de bewering, dat de lezing *En slaet niet meer*, als oorspronkelijk opgevat, ons zou dringen in de richting van L.'s hypothese. *En slaet niet meer* zou dus wèl vertaald kunnen zijn door

Be no more sad en *Be no more sad* niet door *En slaet niet meer!*

38.

Wanneer *Everyman* zijn boete gedaan heeft, geeft *Knowlege* hem een kleed om te dragen, als hij voor God verschijnt. »Hoe heet dit kleed?" vraagt *Everyman*. Waarop *Knowlege* (643—647) antwoordt:

It is the *garmente of sorowe*.
From payne it wyll you borow.
Contrycyon it is,
That getteth forgyvenes.
It pleaseth god passynge well.

Naar aanleiding hiervan merkt prof. L. (bl. 131 vlg.) op: »Ik »mag hier de vraag niet achterwege laten of de plaats in »'t Engels wel in orde is. Kan er van een *garmente of sorrow* »(Ev. 643) sprake zijn? De hele allegorie brengt toch mede »dat het kleed, dat hij nu om krijgt, zijn nieuwe toestand »zal symboliseren, — [zie de bovenstaande voorbeelden]. En »waarom dit *garment of sorrow* hem van alle pijn zou *borow*, »anders dan om 't rijm, begrijp ik niet goed. *Tcleet van berou- »wenissen* — *poenitentiae vestem* — past daarentegen uitstekend. »Mogen we nu aannemen dat Dorland (*Ev.* > *El.*) er die alle- »gorie ingewerkt zou hebben? Onmogelik is dit niet, maar wel »onwaarschijnlik. En als er dus in wat dan 't origineel is, »oorspronkelik geen allegorie zou zijn geweest, wat moeten »we dan met de hele uitdrukking *garment of sorrow* doen? »Daarentegen verklaart alles zich volgens *El.* > *Ev.* gemakke- »lik genoeg. De Engelsman snapte de fijne puntjes van de »allegorie niet, gaf — wie weet, misschien wel brutaalweg op »de klank af — *berouw* [er staat *berouwenissen!*] met *sorow* »weer en voelende dat dit toch niet klopte met wat er volgt: »*het sal gode al te wel behaghen*, vertaalde hij 't noch eens door »*contrycyon*".

Waarom er in *Ev.* 643 van een *garmente of sorowe* geen

sprake zou kunnen zijn, is niet duidelijk. *Knowlege* zegt (638—639) tot *Everyman*: *Put on this garment to thy behove,/ Whiche with your teres is now all wete.* Steekt er nu iets verdachts in, dat dit kleed *the garmente of sorowe* genoemd wordt? En zou dit kleed *Everymans* nieuwen toestand niet symbolizeeren? Wat zijn die tranen, waarmee het kleed besproeid is en waaraan het zijn eigenaardige belangrijkheid ontleent, anders dan blijken van *Everymans* bekeering? Dat kleed zal hem bevrijden van pijn, niet om het rijm (!), maar om de deugdelijke reden, dat *Everyman* door boete en tranen berouw toont over zijn zonden. Met *payne* worden hier blijkbaar bedoeld de folteringen van het vagevuur; vgl. *Ev.* 617—618 *Now of penaunce I wyll wade the water clere/ To save me from hell and from the fyre.*

Dat *Ev.* 643 alleen opgehelderd zou worden door aan te nemen dat het Nederlandsch het origineel is, is dus een bewering zonder eenigen grond. Logemans verklaring, hoe het Engelsch dan uit het Nederlandsch zou vertaald zijn (z. b.), is in één woord goochelachtig.

39.

690—693

Discression

Everyman, advyse you fyrst of all.
Go with a good advysement and delyberycyon.
We all gyve you vertues monycyon
That all shall be well.

Logeman (bl. 136): »Er is in deze plaats geen één woord » »verkeerd", — geen een woord dat een konjektuur nodig heeft. »Hoogstens kan men vragen of men — o. a. met 't oog op »El. 659: *ic u doe ghewach* — ook in Ev. 690 lezen moet: »*I advyse you.* En toch zal iedereen die deze passage [leest] met een »beetje gevoel voor wat 'n Engelsman schrijven kan, voor hoe »een Engelsman denken kan, zeggen: dit is niet in orde. Zo »schrijft een Engelsman niet. Natuurlik laat zich op de indruk »uit zulk een enkele plaats geen theorie bouwen, — ik mocht

»echter niet nalaten altans 's een enkele maal op deze omstan»digheid te wijzen. Hij die 't Eng. stuk met wat diepere ken»nis doorleest, zal deze impressie dikwels krijgen, maar zelden »schijnt mij dit zo duidelik op de voorgrond te treden als hier".

Het oordeel van Dr. Stoffel, die deze »diepere kennis" zeker wel bezit, luidt hierover aldus: »Ik kan alleen zeggen, dat ik »niet voel wat Logeman voelt. Maar hoe zou het ook moge»lijk zijn voor een Nederlander der 19de eeuw, te zeggen hoe »een Engelschman, niet der 19de, maar der 16de eeuw, van »wien hij niets weet, zou *kunnen* denken of schrijven?"

40.

703—705 *Everyman*	672—'74 (654—'56) *Elckerlijc*
This I do in despyte of the fende in hell,	Dit doen ic den viant nu te schanden,
To go quyte out of his parell	Om los te gaen wt sinen handen
Ever *after* and this daye.	*Nae* mijn leven in desen daghe.

Logeman vindt (z. bl. 137 vlgg.), dat *Ever after and this daye* (hiernamaals en vandaag) volstrekt niet past in den samenhang, en acht het waarschijnlijk, dat de Engelschman *nae* (= »niettegenstaande") opvatte als = »hierna" en er more suo maar op los vertaalde. *El.* 674 geeft Logeman dan weer door: »na (= niettegenstaande) 't (slechte) leven dat ik in deze tijd gevoerd heb".

Voor zijn vertaling van *nae mijn leven* door »niettegenstaande mijn leven" had Logeman niet mogen nalaten, bewijzen aan te halen. Mij is *nae* in de beteekenis van »niettegenstaande" niet bekend. Dat *ever after and this daye* in den samenhang volstrekt niet past, zou ik niet durven beweren, al is de uitdrukking misschien wat vreemd. Men kan het weergeven door »steeds hierna èn dezen dag" of wat hetzelfde is: »nu en in eeuwigheid". Volgens de variant kunnen we echter ook lezen *Ever after this daye* en hiertegen zal toch zeker wel geen be-

zwaar zijn. Logemans gevolgtrekking is in allen gevalle onvoldoende gemotiveerd [1]).

41.

Everyman heeft gezegd, dat hij tot den priester wil gaan om de hostie te ontvangen. *Fyve Wyttes* antwoordt daarop (*Ev.* 730—'32):

Everyman, that is the best ye can do,
God wyll you to salvacyon brynge,
For good pryesthood excedeth all other thynge.

Logeman merkt (zie bl. 139) op, dat *God wyll you to salvacyon brynge* niet goed past in den samenhang, terwijl *El.* 700 (*God laet u met salicheden volbringhen*) volkomen in orde is. Ik begrijp niet, wat L. tegen *Ev.* 731 heeft; het vers geeft een uitstekenden zin. *For* hoort blijkbaar bij *Ev.* 730, terwijl *Ev.* 731 als tusschenzin is op te vatten.

42.

761—'63	732—'34 (714—'16)
Knowlege	*Kennisse*
And some (nl. pryestes) haunteth womans company	Ende som sitten si bi wiven
With unclene lyfe as lustes of lechery.	In onsuverheyt van liven.
These be with *synne* made *blynde*.	Dese sijn emmers haers *sins* onvroet.

Logeman (bl. 140) vergelijkt hier *synne* met *sins* (*El.* 734) en hecht groote waarde aan deze plaatsen voor de besproken kwestie. Tegen den zin van *El.* 734 heeft hij geen bezwaar. Maar »'t Engels?" vraagt mijn tegenstander: »Men kan hier alleen denken aan blind = morally blind, — zie de N. E. D.,

1) Dr. Stoffel merkt bij *Ever after and this daye* op, dat hij hier sterk herinnerd wordt aan een der vele verknoeiingen van *for ever and ay* (= *for ever and ever*). Hiervan werd naar analogie van *for a year and a day*, den ouden rechtsterm gemaakt *for ever and a day*, zoodat genoemde anglist zich afvraagt, of dit niet het substraat kan zijn van *Ever after and this daye*.

»sub II, 2, vooral 't citaat voor 1594. En dan vraag ik me af »of er reden voor was in deze samenhang om van die priesters »te zeggen dat ze waren *destitute of moral light* of dat ze »niet hadden de vereiste *true knowledge of God*. En die zelfde »vraag richt ik tot mijn lezers".

Ter beantwoording der vraag zij gewezen op een passus in den monoloog van *God* (*Ev.* 25): *the people be so b l y n d e, drowned in s y n n e.* Waarom zou dan niet van de priesters, die een zedeloos leven leiden, kunnen gezegd zijn, dat ze door zonden zijn v e r b l i n d? Ook hier bestaat er alzoo grond tot verbazing over het feit, dat deze plaatsen in het geding zijn gebracht.

43.

Op bl. 142 vlgg. brengt Logeman nogmaals de plaatsen

778—'79	749—'50 (731—'32)
Everyman	*Elckerlijc*
Now set eche of you on this *rodde* your honde	Slaet aen dit *roeyken* alle u hant
And shortly folwe me.	Ende volghet mi haestelic na desen;

ter sprake. Volgens hem zou met *roeyken* óf »kruis" k u n n e n bedoeld zijn óf ook een oorspronkelijk bedoelde opvatting »virga", »pertica" = »geeselroede" hier heel goed te pas komen, terwijl *rodde* als term voor »kruis" alles behalve zou vaststaan; zoodat in geen van beide gevallen uit *roeyken* = *rodde,* gelijk op bl. 13 van mijn Proefschrift geschiedde, een argument ware te vinden voor de prioriteit van *Ev.*

Dat *roeyken* = »geeselroede" bitter weinig te pas komt als een na de toediening van het laatste oliesel te voorschijn gehaald symbool, waarop de getuigen van *Elckerlijcs* bekeering hun hand moeten leggen, beseft elk onbevooroordeelde. Daar komt bij, dat overal elders in ons stuk aan het correctiewerktuig de naam *gheselen* wordt gegeven (= *scorge,* waarmee blijkbaar *geeselkoorden* bedoeld zijn, zooals monniken die om hun

lenden dragen [1]). Een bewijs voor Mnl. *roede* = »kruis" is totnogtoe niet geleverd (vgl. *T. en Lett.* 4, 123 en 10, 540). In *rodde* (*Ev.* 778) kan blijkens den samenhang moeilijk anders dan een uitdrukking voor »kruis" schuilen. Immers, *Everyman* is tot den priester geweest; deze heeft hem het sacrament en het oliesel toegediend, en nu komt *Everyman* terug van den priester met de *rodde* en verzoekt zijn vrienden, daar hun hand op te leggen [2]). Een bezwaar is het slechts, dat wel *rood* (*roode, rode*) maar niet *rod* (*rodde*) in die opvatting voorkomt (zie Log. bl. 145 en Bradley, *The Athenaeum*, Aug. 1902, N°. 3905). Aangezien evenwel de beteekenis »kruis" hier de eenig passende is, blijft er niets anders over dan met Bradley de mogelijkheid aan te nemen, dat *rodde* een corrupte lezing is voor *rode* [3]). En dit lijkt mij des te waarschijnlijker, daar in een volgende passage (*Ev.* 812) ook op het kruis gedoeld wordt:

812—'13

Strength

Nay syr, by the *rode* of grace,
I wyll hye me from the fast,

44.

790—'93 *Everyman*	763—'66 (745—'48) *Elckerlijc*
Frendes, let us not turne agayne *to this lande,*	Lieve vrienden, wi en willen niet keeren nu:
Not for all the worldes golde,	Sal ic mijn pelgrimagie betalen,
For into this cave must I crepe	So moet ic hier binnen dalen
And turne to erthe and there to slepe.	In desen put ende werden aerde.

1) Vgl. *Ev.* 575 „Though the *knottes* be paynfull and harde within", *El.* 544 (528) „Al sijn dese *knopen* stranghe ende hardt", waar met *knottes* = *knopen* klaarblijkelijk gedoeld wordt op de knoopen in een geeselkoord.

2) Als opmerking, natuurlijk niet als bewijs, zij hier meegedeeld, dat in de opvoeringen van den *Everyman*, in Maart 1902, te London gegeven door de *Elizabethan Stage Society*, *Everyman* met een kruisstaf op het tooneel kwam.

3) Hier dient echter opgemerkt, dat Bradley, ofschoon de mogelijkheid van een oorspronkelijk *ro(o)de* erkennende, *rodde* (= „stok") blijft lezen, zoodat *Everyman* zijn vrienden zijn stok [in het geheele stuk is van geen stok sprake geweest!] zou toesteken „as a means of guidance", dus, opdat hij hun daarmee tot gids diene.

Logeman (bl. 148): »*to this lande* (*Ev.* 790) is een hevige »rijmstoplap. *Turne to the erthe* kan niet goed zijn, — met L. »zal dan ook wel *turne to erthe* te lezen zijn waardoor dit ge- »deelte dan in orde komt. Maar met *For* weet ik geen weg. »Het verschil van *nuance*, hierdoor aan de uiting gegeven, is »zeer delikaat en ik verzoek mijn lezer de plaats uiterst aan- »dachtig door te lezen, voor dat hij deze noot verder bestudeert. »Niet voor al 't goud in de wereld wil Everyman *turne agayne* »*to this lande* want hij moet in die put (= graf) afdalen. »Klinkt dat niet als of hij zich op die afdaling verheugde? »Daarentegen is de korresponderende plaats in El. 765 volko- »men in orde".

Tegen den Engelschen tekst is ook hier weer niet het minste bezwaar in te brengen. *Everyman* doet een beroep op zijn vrienden (*Strength*, *Beautye*, *Descressyon* etc.), die hem vroeger trouw hadden gezworen, opdat ze nù ook bij hem blijven en voor geen geld ter wereld terug zullen keeren *to this lande*, (geen »hevige rijmstoplap"! maar) een zeer begrijpelijke uit- drùkking voor »het land der levenden". En waarom moeten ze niet terugkeeren naar het land der levenden? Omdat (vgl. *For* van den tekst) *Everyman* in het graf moet neerdalen en zij beloofd hebben altijd bij hem te zullen blijven. Dr. Stoffel deelt mijn opvatting; hij schreef mij: »*Ev.* 790 *to this lande* = »naar het land der levenden" is geheel in orde".

45.

845—'46	816—'17 (797—'98)
Fyve Wyttes	*Vijf Sinnen*
Everyman, of the now my leve I take; I wyll folow the other, *for* here I the forsake.	Elckerlijc, ic wil oec henen Ende volghen den anderen, die u ontwerven.

Logeman (bl. 155 bovenaan): »Ik wijs er nog op dat *for* »in Ev. 846 een eigenaardige wending aan die regel geeft, die »ik bijna nonsens zou durven noemen".

»Van »nonsens" kan hier geen sprake zijn: *Fyve Wyttes*

zegt, als de andere vrienden (*Descression*, *Strength*, *Beautye*) *Everyman* reeds in den steek gelaten hebben, dat hij ook wil heengaan en de anderen volgen, »want (al is hij 't langst bij *Ev.* gebleven) hièr (bij het graf, meent hij) moet ik je verloocheuen". Dr. Stoffel schreef me hierover: »Waarom *for* in *Ev.* 846 onzin zou wezen, zie ik evenmin in als gij".

46.

In *El.* 837—'53 (818—834) treffen we aan het rijmschema *a a b a* | *a a b a* | *b b c b* | *b b c b*, terwijl verscheidene verzen herhaald worden: *El.* 838 (819) = *El.* 841 (822) = *El.* 844 (825); *El.* 839 (820) = *El.* 845 (826); *El.* 846 (827) = *El.* 849 (830) = *El.* 852 (833) en *El.* 847 (828) = *El.* 853 (834)[1]). Deze regelmaat wordt in het Engelsch niet aangetroffen. Op grond hiervan concludeerde indertijd prof. Kalff, dat het 't waarschijnlijkst is, dat »de Engelsche vertaler, er vooral naar strevend den zin van zijn Nederlandsch origineel weer te geven, geene voldoende vaardigheid gehad [heeft], het rondeel door denzelfden dichtvorm weer te geven". Logeman is van dezelfde meening (z. bl. 157), terwijl hij mij verwijt, dat ik me op bl. 21 van mijn Proefschrift wel wat gemakkelijk met mijn nietszeggende opmerking van deze zaak heb afgemaakt. Dit is niet geheel juist. Op bl. 12, noot 1, heb ik door tal van voorbeelden aangetoond, dat prof. Kalff ten onrechte gewicht hecht aan de onregelmatigheid van het Engelsche rijmschema tegenover de regelmatigheid in het Nederlandsche stuk, aangezien onregelmatigheid der rijmen in oorspronkelijke Engelsche poëzie van dien tijd regel is. De onregelmatigheid te dezer plaatse wijst dus niet per se op onoorspronkelijkheid. De vraag rest nu alleen, of de kunstige (rondeel)vorm, dien we aantreffen in het Nederlandsche stuk,

1) Kalff merkte op (z. *T. en L.* 4, 121), dat vs. 838—845 is gedicht in den vorm van een rondeel. Logeman zegt (z. bl. 156): »In de hier aangehaalde regels hebben we 2 voorbeelden van een rondeel, n. l. regels 838, 839, 841, 844, 845 en regels 846, 847, 849, 852, 853." Deze regels vormen, zooals men ziet, geen aaneensluitend geheel.

te verklaren is in een vertaling of wel noodzakelijk, in verband met afwezigheid daarvan in het Engelsche stuk, op oorspronkelijkheid moet wijzen. Ik geloof, dat we alle recht hebben, de eerste vraag bevestigend te beantwoorden: voor een vertaler was het volstrekt geen kunststuk zoo'n rondeel te fabriceeren; hij had slechts enkele regels nu en dan te herhalen, zooals blijken kan uit de navolgende parallelle plaatsen.

867—881	837—855 (818—'36)
Everyman	*Elckerlijc*
Take example, all ye that this do here or se, How they, that I loved best, do forsake me, Excepte my good dedes, that bydeth truly.	Neemt er exempel aen, alle diet hoort ende siet, Ende merct, hoet nu al van mi vliet; Sonder mijn duecht wil met mi varen
Good dedes	*Duecht*
All ertly thynge is but vanyte;	Alle aertsche dinghen zijn al niet.
	Elckerlijc
	Doch merct, hoet nu al van mi vliet!
	Deucht
Beaute, strength and discrecyon do man forsake, Folysshe frendes and kynnesmen that fayre spake. All fleeth, save good dedes, and that am I.	Schoonheyt, cracht, vroescap dat hem liet, Tgheselscap, die vrienden ende magen waren.
Everyman	*Elckerlijc*
	Nu merct, hoet nu al van mi vliet; Sonder mijn duecht wil met mi varen!
Have mercy on me, God most mighty, And stande by me, thou moder and mayde, holy Mary.	Ghenade, coninc der enghelenscharen! Ghenade, moeder gods, staet mi bi!
Good dedes	*Duecht*
Fere not, I wyll speke for the.	Ic sal mi puer voer gode verclaren.

Everyman	*Elckerlijc*
Here I crye, god mercy!	Ghenade, coninc der enghelenscharen!
Good dedes	*Duecht*
Shorte our ende and mynysshe our payne,	Cort ons die pine, sonder verswaren,
Let us go and never come agayne.	Maect ons deynde los ende vri!
Everyman	*Elckerlijc*
	Ghenade, coninck der enghelenscaren!
	Ghenade, moeder gods, staet mi bi,
In to thy handes, lorde, my soule I commende.	In uwen handen, vader, hoe dat si,
Receyve it, lord, that it be not lost.	Beveel ic u minen gheest in vreden;

Nog merkt Logeman op, dat *Ev.* 873 *All fleeth save good deedes and that am I* volstrekt niet in den samenhang zou thuis hooren: »En dit past nu helemaal niet in het lyriese schema van het rondeel waar deze herhaling uit den aard der »zaak door dezelfde persoon gesproken moet worden als die ze »de eerste maal sprak, — afgezien van het feit dat het al heel »weinig bescheiden vóor Deugd zou zijn — heel weinig Deugd»zaam — zo op 'r standvastigheid te pochen!"

Daar er in *Ev.* van een rondeel geen spoor te vinden is, gaat het niet aan, te zeggen, dat *Ev.* 873 heelemaal niet past »in het lyriese schema van het rondeel". Voorts pocht *Good dedes* niet, als ze de waarheid zegt, en al zou ze ook werkelijk pochen, dan deed dat hier nog niets ter zake, daar er geen argument aan te ontleenen is voor de stelling *El.* > *Ev.*

47.

888	857 (837—'38)
Knowlege	*Kennisse*
Now hath he suffred that we all shall *endure.*	Hi heeft leden Dat wi alle moeten *gelden.*

Als een argument voor mijn stelling had ik (bl. 14) er op

gewezen, dat *gelden* in dit verband geenszins past. Prof. Kalff protesteerde hiertegen (zie *Museum*, 1897, 179) met een beroep op Mnl. Wb. II, 1205 en 1208, waar o. a. Rijmb. 32977 wordt geciteerd: »Daventure . . , . , die meneghe sware pine doet *ghelden*." Het is dus ontwijfelbaar, dat *gelden* in 't Mnl. »ondervinden van iets onaangenaams", »dulden", »lijden" kan beteekenen, en hiermee vervalt mijn bewijs. Logeman gaat echter nog verder en beweert (zie bl. 159), dat *gelden* hier veel béter past dan het Engelsche *endure*, en dat mijn argumentatie dus »binnenste buiten te keren zou zijn".

Het is jammer, dat hij deze bewering niet wat heeft toegelicht. Nu valt er alleen van te zeggen, dat ze voor mij onbegrijpelijk is.

48.

899—901	868—'70 (849—'51)
Aungell	*Die Ynghel*
Now shalt thou into the hevenly sphere,	Nu voer icse in des hemels pleyne,
Unto the wiche all ye shall cume,	Daer wi alle moeten ghemeene
That lyveth well before the day of dome.	In comen, groot ende cleene.

Logeman (bl. 159 en 160): »Dat de Aungell in Ev. 900 deze »woorden *all ye shall cume* (jelui alle die goed leven *zullen* of »*moeten* in de hemel komen) juist tot het publiek richt naar »aanleiding van de joyeuse entrée aldaar, van iemand die... »niet wel geleefd heeft, is minstens genomen bevreemdend. En »dat *before the day of dome?* Betekent het dat alleen zij er in »komen die voor *doomsday* goed leven? Of dat zij die goed »leven er alle voor *doomsday* in zullen komen? In beide ge»vallen is het al zeer niets-zeggend!" De Nederlandsche tekst zou dus een gezonder zin opleveren dan de Engelsche.

Waarom de uiting van den *Aungell* bevreemdend zou zijn, kan ik niet inzien. Dat *Everyman* niet wel geleefd zou hebben, is slechts ten deele waar: hij heeft zijn leven immers gebeterd en door biecht en boete God verzoend. De woorden *Before the day of dome* hooren natuurlijk bij *that lyveth well* en zijn niet

niets-zeggend, omdat zij, die vóór dien dag des oordeels niet wel geleefd hebben, nl. degenen die zich niet hebben bekeerd, in het vagevuur komen in plaats van in den hemel. Dat het wèl-leven volgens de middeleeuwsche godsdienstige beschouwing geheel iets anders was dan volgens onze hedendaagsche opvatting, blijkt duidelijk uit hetgeen over boete en biecht geschreven is door Dr. de Vooys in het achtste hoofdstuk (bl. 240 vlgg. en 251, 252) van zijn werk *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*: »Als de mensch met zonden bezoedeld is, dan kan oprechte biecht hem schoon wasschen". — »Maar wee »de zondaars, die wanen zonder biecht zich te kunnen verbe»teren en genade te vinden! Al zijn zij in de oogen van de »geheele wereld vroom en al schijnt het, dat hun later leven »de schuld gedelgd heeft, zij zijn reddeloos verloren en moeten »in de hel voor hun verblinding boeten." In het Engelsch nu vinden we de voorstelling, dat allen die vóór den dag des oordeels »goed" leven, in den hemel zullen komen, in het Nederlandsch wordt daarentegen de wensch uitgesproken, dat allen in den hemel mogen komen. Het eene is alzoo even goed van pas als het andere.

K. H. DE RAAF.

OMVISCH.

(*Tijdschr.* 21, 318 vlg.).

Een synoniem van dit woord is door mij aangetroffen in *rommeling*, óók voor: »al wat men vangt behalve de visch waar 't om te doen is" (*t. a. pl.*, 319). || De grootste aanbrengst... dier visscherij *(kolvisscherij op kabeljauw)* is geweest 48 last, nl. 38 last kabeljauw en 10 last »rommeling" als schelvisch, bot, koolvisch enz., *De Visscherij bij IJsland*, in *Tijdschr. v. d. Vereen. Het Nederlandsche Zeewezen*, 1ste Jaarg. (1902), blz. 187 *b*.

Leiden, 1903. A. BEETS.

AUS DEM WORTSCHATZ DER KOPENHAGENER *ST. LUTGART.*

Willem van Affighem, der interressante verfasser der von Van Veerdeghem herausgegebenen *St. Lutgart*, gebraucht häufig adverbiale verbindungen mit *ginde* (aus *gehinde*, lautliche nebenform von *gehende*, nnl. *heinde*), deren bedeutung in der ausgabe nicht überall so überzeugend dargelegt ist, wie es wünschenswert wäre und, bei grösserer ausführlichkeit als sie die kurzen anmerkungen gestatteten, auch nicht so schwer ist.

Auch in anderen texten kommt es wie hier vor, dass das eigentlich ja »nahe" bedeutende adverbium sich mit praepositionalverbindungen mit *in* oder *binnen* zusammenfügt. So in folgenden beispielen, die ich dem Mnl. Woordenb. entnehme: *in enen cloester, die daer lach bi, in ses milen gehinde na den castele.* Verdam übersetzt, auch fürs deutsche am zutreffendsten, »in einem abstand von 6 meilen vom Kastell", wie er auch bei *bi* sagt dass es zuweilen das selbe bedeute wie *van — af*; *twee milen bi* »op twee mijlen afstand". Hoffentlich kommt darauf hin nicht jemand und sagt dass *gehende* und *bi* die gegensätzlichen bedeutungen »nahe bei" und »im abstand von" in sich vereinigen. Ich führe ausserdem nur noch das beispiel *binnen vijftien milen ghehende* an.

Man könnte zunächst meinen, *in* und *binnen* seien in diesen ausdrücken wirklich räumlich zu verstehn, »in einem umkreise von 6 meilen". Doch dürfte sich eine vorstellung mit räumlich gemeinter praeposition *in* oder *binnen* nicht so leicht rechtfertigen lassen. Wir würden dabei eher auf die praeposition *auf*, nl. *op* kommen, wie in der mnl. und nnl. verbindung *op .... na*: *op drie dachvaert na, op verre na* (Mnl. Wdb. IV 2047 f.), die sonst geeignet ist, das synonyme *in* (*binnen*) .... *ghinde* zu erläutern. *In* und *binnen* sind aber vielmehr in übertragener bedeutung aufzufassen, sie stehen, um, wie Verdam es ausdrückt,

»de grens aan te duiden, welke men bij het bepalen eener maat al of niet overschrijdt". Sie geben also das mass an, innerhalb dessen die annäherung oder die entfernung zu verstehn ist. So ist *bei*, die praepos. der annäherung, gebraucht in unserem *bei weitem*, und entsprechend auch mnl. *bi* in *bi ere milen Cortrike ghehinde* (anderseits auch der genitiv *bi der Joyosergarde ghehinde ere halver mile*). Die notwendigkeit dieser auffassung von *in* und *binnen* ergibt sich auch aus den gleich anzuführenden verbindungen *binnen velen* u. ä.

In der *Lutgart* begegnen nun folgende ausdrücke in zeitlicher anwendung, die nach dem was hier vorausgeschickt ist ohne weiteres klar sind: *der vrowen vite Die ic in ellef ijaren ghinde Volseget hebbe in twee der deele* III 30 »die ich bis auf ihre letzten elf lebensjahre in den beiden ersten teiles meines buches zu ende erzählt habe"; *Die vite brengen toten inde, Dis ic in ellef ijaren ghinde Volcomen ben* III 112 im gleichen sinne; *doe si in ellef ijaren ghinde Was comen na des lives inde* III 131; *Doe si in VII dagen ghinde Genaket was hars lives inde* III 3345; *doe die godes brut In enen ijare ghinde al ut Har oude leven hadde bracht* III 2312; *doe noch die maget .... bat was genaket Der uren van des lives inde, Dat was in XII dagen ghinde Of daer omtrent* III 2560; *Dat gi in corten dagen ghinde Vollevet hebt ende uwen inde Sijt harde nakende* III 2479 »bis auf wenige tage"; *dat si in corten tiden ghinde Genaket es des lives inde Ende saen bekoren moet der doet* II 12685 »bis auf kurze zeit". In übertragener bedeutung heisst es *Die schone exempele ende waer Dire ic elwaer in velen ghinde So groet din koever* [vorrat] *niet ne vinde* II 10389 »in grossem abstand nicht, bei weitem nicht"; *Want die u des in velen ghinde Berechten soude, en wart geboren In hondert ijaren hir te voren* III 1930 »in grossem abstand, auch nur annähernd". Genau so wie hier *in velen ghinde* wird sonst — ohne *ghinde* — *binnen velen* gebraucht: *ic wane niet dat enich ridder so goet si binnen velen*; *want ic en weetse niet binnen velen*; auch *ic wane noit man en sach binnen der helt so diere graveele* »auch nur halb so

kostbaren sand" (s. Mnl. Woordenb. s. v. *binnen*). Weiter finden wir bei van Affligbem *Want hi niet ne mochte Genaken hare in verren ghinde* II 5107 »auch nur von weitem" und schliesslich *so dat si was bi niwte ghinde Welna volcomen toten inde Van haren live ende op die doet* II 7203 »so dass Lutgart (infolge eines grossen blutverlustes) in einem abstand von beinahe nichts am tode war". *Niewet* hat also durchaus nicht, wie der herausgeber glaubt annehmen zu müssen, hier seine negative bedeutung abgelegt. Zu weiterer verdeutlichung der ausdrücke mag noch auf die bekannten mnl. *nergens na*, *niewer na* in der bedeutung »in keiner weise beinahe", d. h. »bei weitem nicht, lange nicht, ganz und gar nicht" hingewiesen werden, die von De Vries in Taalk. Bijdragen II 46 ff. und im Mnl. Wdb. behandelt sind. *Niet in verren ghinde* oder *in velen ghinde niet* in den obigen beispielen könnten mit *niewer na* vertauscht werden [1])

Das wort *metsamheide* II 907, in der erzählung wie Jacob von Vitry durch Lutgarts eifrige fürbitte von einer sündigen liebe befreit wird, so das er *sent nemmermeer ne gherde der metsamheiden van der vrouwen*, erfordert jedesfalls eine besprechung. Der herausgeber hat seinerseits nichts darüber bemerkt. Möglicherweise hat er an eine bildung von der praeposition *met* gedacht mit der bedeutung »gemeinschaftlichkeit, verkehr". Er könnte sich dafür auf *medesamicheit* »das Zusammensein" bei Schiller-Lübben VI 216 berufen. Aber an der betreffenden

1) Die räumliche bedeutung von *nergen*, *niewaer* u. ä. ist in den obigen verbindungen und anderen ausdrücken völlig zurück getreten, wie es schon im Alts. möglich war (Zs. f. d. Altertum 40, 220). Torec 301 will De Vries jedoch *nigeren naer* im buchstäblichen sinne nehmen. Auf Torecs frage *oftmen igeren herberge vonde* erfolgt die antwort *Neent, in tien milen nigeren naer, Sonder casteel Fellon*; »binnen geen tien mijlen ergens in de nabijheid". Aber bei der geläufigkeit der ausdrücke *niegeren naer* u. ä. in dem anderen sinne und dem auftreten von massbestimmungen wie *in tien milen* auch in verbindung mit *ghinde*, möcht ich doch fragen, ob nicht auch für diese stelle die gewöhnliche auffassung gelte. Jedesfalls geht es auch mit dieser, es würde heissen »in noch viel weiterem abstand als 10 meilen gibts keine herberge ausser schloss Fellon."

stelle, wo von *frundlike und lefflike medesamicheit und bywesen* die rede ist, wird wohl das selbe wort gemeint sein auf das mich Verdam verweist. Durch den artikel *medesam* in seinem Mnl. Woordenboek dürfte allerdings die möglichkeit eines *metsamheide* »freundlichkeit, freundlicher umgang" für unsern text gerechtfertigt sein. Indessen scheint diesem *midisam* der begriff des mildfreundlichen, gutmütigen vor allem anzuhaften, der mir in diesen zusammenhang nicht sonderlich passt. Dazu kommt der wettbewerb eines anderen wortes, das unter umständen graphisch gar nicht von dem verschieden ist, was hier als *metsamheiden* gelesen ist, nämlich *nietsamheiden*. *Nietsam* ist allerdings nach dem Woordenb. bis jetzt im Mnl. auch nicht belegt, doch scheint mir unsere stelle nachdrücklich genug wenigstens für die möglichkeit zu sprechen, dass dies wort, ahd. *nietsam* »desiderabilis, angenehm", as. *niudsam* »hübsch" auch mnl. noch lebendig gewesen sei. *Nietsamheide* wäre hier wohl am zutreffendsten mit »reize" zu übersetzen. Das grundwort *niet* gebraucht der verfasser in der bedeutung »eifer" öfters, z. b. II 956; 3922.

II 6020 *staie* ist vielmehr das afranz. (*e*)*stage*; vgl. wegen der schreibung z. b. 10583 *Gaies* = *Gages*. Das lehnwort war schon im Mnl. weiblich, wie die neuere form *étage* im Nl. und Deutschen. Man hat für das entlehnte *staie* = *stage*, *staedse*, sonst »tribüne, erhöhter platz", die hier notwendige bedeutung bezweifelt. Aber ohne grund, denn dem auf einer bildung **staticus* von *stare* beruhenden worte kommt die bedeutung durchaus zu; im Afrnz. sind belegt u. a. »wohnung, verbleibplatz, auch aufenthalt in abstractem sinn; aufenthaltsort, standort". An unserer stelle kann »platz" in mehr abstractem sinn gemeint sein oder auch »der für eine einzelne person besonders zugerüstete platz". Eine andere erklärung für *staie* bleibt gar nicht übrig. Jedesfalls sollte man es heute nicht mehr in diesem text als lautliche entwicklung eines wortes *stade* »platz" erklären, das zudem gar nicht einmal besteht.

Die bedeutung von *livecheide* II 7189 und sonst würde ich

etwas einfacher umschreiben als der herausgeber: *livech* ist »am leben seiend", *livecheide* das entsprechende substantivum, also »das lebendigsein"; *so was hare al benomen van livecheiden die gedane* »sie hatte das aussehen des am leben seins verloren, sie zeigte die totenfarbe oder ein totenangesicht".

Arger(e) II 9925 ist keineswegs ein unserm *ärger* entsprechendes abstractum sondern nicht anders wie II 12205 das nomen agentis für den teufel, und zwar in der bedeutung »schädiger", nicht »verderber".

In *uut chelkine* II 11200 ist das erste *u* um so eher als *v* zu nehmen, als *uu* in unserer handschrift keine schreibung für *û* ist. Wir haben es dann höchst wahrscheinlich mit einem diminutivum des wortes *vutsel*, *futsel* bei Kiliaan, nwestfläm. *futsel* »fetzen" zu tun. Die formen der mittleren consonanten lassen sich für unsere handschrift nicht mit aller sicherheit bestimmen, doch kann tatsächlich *vutchelkine* gemeint sein, mit *ch* als zeichen für scharfes *s*, wofür die hs. öfters *c*, in *geecele*, *loecen*, *Prucen* u. ä., einmal auch *sc* und in *chinxen* III 3339 gleichfalls *ch* hat.

III 12766 ist *verssaget* zu lesen mit *ss* für scharfes *s*, wie in den Inleiding XLIV angeführten beispielen, ferner z. b. *verssaget* II 1723; 1758, *gessalueert* II 12362; III 808. — III 855 scheint *gerivet* nicht zu passen, während *geriset* in der alten bedeutung »zukommen" sehr passend wäre. — III 4572 *verduren* ist »überdauern, überleben", das selbe was 4636 mit *verleven* ausgedrükt ist.

II 11867 *verwrachtt* »ingesloten, weggeborgen", auch 12935, kommt nicht von *verwerken* sondern, wie die form *verwrachtet* II 12040 beweist, von *verwrachten*, einer ableitung von **wracht* »einfriedigung, zaun". Fürs Mnd. werden *wrechte* und *wrechtunge* »zaun, einfriediging" angeführt, n.westfäl. *frächtung* »einfriedigung von weiden und ackerland". Doch ist das angebliche *wrechte* wohl nichts anderes als der plural jenes *wracht*, woneben im östl. mnl. und mnd. auch *wrucht* (eigentlich fries.?) vorkommt. Das collective *gewrechte*, auch mnd., ist im Teutho-

nista ausgiebig bezeugt als »einfriedigung, zaun, eingefriedigter ort, schafpark, schranke im gerichtssaal und am altar" (s. Verdams ausgabe). Das von *wrechtunge* vorausgesetzte verbum, mnl. *wrachten* findet sich auch im älteren Nd.: Westhoffs Dortmunder Chronik (Chroniken d. deutschen Städte, Bd. 20) s. 421, 11 ff. *Die van Dortmunde seint ..... uetgezogen und hebben nicht geringen tael van tunen dale geretten, damit unbillicher wise etliche gemeine heiden und weiden, so in behoef der gemeinen verschaffet* [wohl *burschaft* zu lesen] *to Brechten und ander darumb her unbewrechet* [wohl *in unbewrechtet* zu bessern] *solten open liggen, umbtuent worden; und dusses lants also umbtuent und bewrechtiget heft ungeveerlich over* 200 *morgen lants in sich gehat.* Mit diesem *bewrechten*, *bewrachten* berührt sich merkwürdig *bewerken*, das im Mnl., Mnd. und Mhd. dieselben bedeutungen hat wie jenes. Von den formen *bewrachte*, *bewracht* und, wenn wir nach dem nomen *wrucht* auch ein *bewruchten*, *bewrochten* annehmen dürfen, so auch von den formen *bewrochte*, *bewrocht* wird also kaum zu entscheiden sein, ob sie zu dem einen oder dem andern gehören. Ist das subst. *wracht* gleich germ. *wraht*, so kann es, wie ich schon in meinem Etym. Wdb. unter *wreken* angenommen habe, zur sippe von *rächen* gehören; vgl. besonders gr. *εἴργειν* »einschliessen", *εἰργμός*, *εἰρκτή* »verschluss, gehege", skr. *vṛjánam* »umhegung, umfriedigter platz", *vrajás* »zaun, umhegung, stall", ir. *fraig* »wand", gael. *fraigh* »wand aus flechtwerk". Auch ags. *wraxlian*, fries. *wraxlia* »ringen, wursteln" kämen in betracht. Als germ. **wrāht* aus **wranht* dagegen könnte es sich zur sippe von engl. *to wrench*, nl. *wringen* und als **wraiht* — mit entwicklung des vocals wie in *fracht* — zu got. *wraiqs* und der sippe von nl. *wreef* oder *wriggelen*, *wrikkelen* fügen. Ob *wrucht* etwa secundäres *u* für *e* haben kann oder alten ablaut enthält, weiss ich nicht zu sagen. Die zusammenstellung unserer sippe mit gr. *εἴργειν* bleibt aber wohl das wahrscheinlichste.

II 694 bedeutet *ter vighen leggen*, wie mir scheint, »mit der feige (oder feigbohne) vergleichen", wie sonst *legghen* mit *teghen*

gebraucht wird, Mnl. Woordenb. IV 319 no. 6. — II 1504 und 8285 ist *warr* statt *wart* zu lesen; das richtige steht 6113; 11643. Entsprechend ist II 8060 *darr* zu schreiben statt *dart*. — II 2506 wohl *geknilt* statt *geknikt*, wie auch sonst steht, z. b. 2562 — II 7151 ist *tride* eher für *stride* verschrieben. Jedesfalls scheint mir *cride* mit der auffassung des herausgebers abzuweisen.

Ich benutze die gelegenheit, um noch II 1640 f. zu verbessern, wo anders zu interpungieren und *goet* von *ondergaen* abhängig ist, sowie 5740, wo, mit vorangehnden punkt *Din wech* ..... *Vant hi* gelesen werden muss. Es wäre aber ausserdem noch eine reihe anderer stellen in ordnung zu bringen durch andere interpunction oder sonstige kleinere änderungen, anderseits auch öfters der text gegen änderungsvorschläge des herausgebers zu verteidigen.

Bonn. J. FRANCK.

NAAR AANLEIDING VAN EEN GEDICHT VAN HUYGENS EN EEN GEDICHT VAN HOOFT.

In de standaarduitgave van Constantijn Huygens' poëzie, die we aan Dr. Worp te danken hebben, komen op blz. 302 vlgg. van deel I twee gedichten van 't jaar 1623 voor, waarvan 't eerste (zonder opschrift) begint met: »Muyden, ick kom", en 't tweede tot titel heeft: *Op een' mis-luckte Muydsche reyse, vermits het afwesen des heeren drossarts Hooft* [1]). Het eerstgenoemde wordt door Dr. Worp, om redenen die hij blz. 302 noot 2 opgeeft, op het midden van Mei gesteld. Het zij mij vergund, hier een andere dateering voor te stellen.

De gebeurtenissen hebben zich als volgt toegedragen. Den 13den Februari 1623 kwam Huygens, met 't gezantschap waarvan hij secretaris was, uit Engeland terug [2]). Thuisgekomen verlangde hij al spoedig Hooft, den eerste onder zijn Amsterdamsche letterkundige vrienden, op 't Muiderslot te gaan bezoeken; maar zijn wensch werd eerst na vrij wat weken vervuld [3]). Eindelijk ging hij op reis; via Haarlem kwam hij te Amsterdam, en werd daar met open armen ontvangen door zijn kennissen onder »d'Amstelandsche jeught", met wie hij heel wat glazen moest ledigen [4]). Maar hij rukte zich uit dat gezelschap los, voer naar Muiden, en .... vernam bij zijn aankomst dat Hooft afwezig was!

Die teleurstelling gaf hem 't tweede van de bovengenoemde gedichten in de pen; in dat aardige vers draagt hij 't Muiderslot, den »onthoofden Romp", op, Hooft bij diens terugkomst het mislukt bezoek te melden, en hem, zooals in 't handschrift

1) Beide ook in de *Korenbloemen*, uitg. 1672 blz. 491 vlg. en 455 vlgg., en in de Pantheon-uitg. dl. III²; het laatste ook in de uitg. van 1658, blz. 223 vlgg.

2) *Dagboek* (bijlage van *Oud-Holland*, 1885) blz. 10.

3) *Mis-luckte Muydsche reyse* vs. 27—30.

4) Aldaar vs. 34—38.

oorspronkelijk te lezen stond [1]), »goeden Avond" te wenschen.

De *Mis-luckte reyse* is den 23sten Juni vervaardigd [2]), blijkbaar denzelfden dag van 't vergeefsch bezoek of althans heel kort daarna; immers, had Huygens zijn schrijven lang uitgesteld, dan had hij kunnen verwachten dat Hooft weer hoog en droog thuis zat, en dan ware het heele gedicht dwaasheid geweest We mogen dus aannemen, dat Huygens' bezoek omstreeks 20 Juni, waarschijnlijk den 23sten heeft plaats gehad.

Aan dat bezoek is zijn verblijf te Amsterdam voorafgegaan. Lang zal dat niet geduurd hebben, want 't gezelschap van de jongelui daar beviel hem maar matig [3]); en ook zou hij bij een langdurig verblijf allicht van een der vrienden van Hooft, die ook zijn vrienden waren, vernomen hebben dat de Drost uit Muiden afwezig was. Hij moet dus in 't midden van Juni van den Haag naar Amsterdam zijn gereisd.

Op die reis nu, tusschen Haarlem en Amsterdam, heeft Huygens de regels: »Muyden, ick kom" enz. gedicht [4]).

Dr. Worp heeft zijn dateering van het midden van Mei gegrond op een uitdrukking in de *Mis-luckte reyse*; in vs. 27—30 nl. lezen we

Dat die (d. i. Huygens) zess en zoo veel weken
Heeft gehongert nae sijn (d. i. Hooft's) spreecken,
Sints hij. deser zijde 't Natt,
Hollands oever jongst betradt;

zess en zoo veel weken zouden nl. 12 weken zijn, en, zooals we zagen, had de dichter den 13den Februari »Hollands oever betreden". Maar zoo precies behoeven we Huygens' woorden niet op te vatten; *zes* (en ook *zeven*) is bij hem meer dan eens een onbepaald telwoord; zoo in:

1) Worp, t. a. p. blz. 303 noot 1, blz. 305 noot 1.

2) T. l. a. p.

3) *Mis-luckte reyse* vs. 35—37.

4) *P. C. Hoofts Brieven*, uitg. Van Vloten, I blz. 446. Huygens' *Wederantwoord tegen des Hen. P. C Hoofts aenmerckingen op mijn Wederlegh*, waaraan deze mededeeling is ontleend, is van Juli; het Wederlegh zelf van Mei (t. a. p. blz. 443).

.... onderbleven Rijmen
Dier men sess aen seven lijmen
En voor een doen gellen souw
Die ten nauwsten tellen wouw [1]),

en in:

Luyt, mijn' voorspraek by de Meisjes,
Die wel ses, wel seven reisjes
Seven knechjes wel-gepaert,
Om een boompjen hebt vergaert [2]).

Zess en zoo veel is dus wat den vorm betreft te vergelijken met onze uitdrukking *honderd en zooveel*, en beteekent *verscheidene.*

Veertien dagen nadat Huygens het Muiderslot had opgedragen, Hooft uit zijn naam »goeden Avond" te wenschen, kwam de Drost op 't kasteel terug [3]). Huygens' groet beantwoordde hij met een gedicht »Dankhebt voor den goeden avont vanden H. C. Huigens gewenscht in mijn afwesen van Mujden" [4]). Hij begint met de betuiging van zijn geloof (hoe kon 't anders bij iemand die dicht bij de echo van Muiderberg woonde!) aan sprekende boomen, steenen, bergen en dalen. »Konden deze hun gehoorde les maar lang genoeg onthouden, ze zouden »staedigh snaetren"". Huygens trouwens vond »bergh en daelen"

.... soo vernuftigh,
Dats' hun' les onthielen lang
Drie maetslaeghen van een zang.
Vasthart [5]) meen ick. 'T was ten tijde

1) D. i. *ontbrekende rijmen, (zoo gemakkelijk te vinden) dat men er verscheidene bij elkaar zou kunnen brengen, en dat hij die nauw rekent (in zulke zaken) ze (hoogstens) voor één (rijm) zou laten gelden.* Worp II blz. 117, vs. 75—78 (= *Korenbl.* uitg. 1658 blz. 199, uitg. 1672 blz. 440; Pantheon-uitg. dl. III, 3de dr. blz. 78).

2) Eerst had H. geschreven: „zoo menich duysent reysges | Duysent knechges" (*jongelui*). Worp I blz. 162, vs. 17—20 (= *Korenbl.*, uitg. 1658 blz. 251 vlg., uitg. 1672 blz. 468; Pantheon-uitg. dl. III, 3de dr. blz. 80).

3) Zie vs. 29—32 van 't zoo dadelijk te noemen gedicht.

4) *Gedichten van P. C. Hooft*, uitg. Leendertz-Stoett, I blz. 187 vlgg.; ook in *Korenbl.*, uitg. 1658 blz. 226, uitg. 1672 blz. 456, Pantheon-uitg. dl. III², blz. 127.

5) Vertaling van Huygens' voornaam en spreuk Constantijn en Constanter.

Als hij golf zijn' brujdt ontvrijde,
En het huwlijck maekte klaer
Tussen Oceaen en haer
(vs. 18—24).

Deze regels zijn, meen ik, totnogtoe niet voldoende verklaard. Toch is Hooft's bedoeling niet twijfelachtig. De »bruid van de golf" is de republiek Venetië, die jaarlijks door een zinnebeeldig huwelijk met de zee verbonden werd. Het huwlijk tusschen de Bruid van de Golf (de Adriatische zee) en den Oceaan is 't verbond dat Venetië in 1620 sloot met de Republiek der Vereenigde Nederlanden, wier bestaan op 't nauwst met den oceaan verbonden was [1]; Huygens »maekte", als secretaris van 't gezantschap dat 't verbond tot stand bracht, dat huwlijk »klaer". En wat eindelijk de »vernuftighe" bergen en dalen betreft, die eerst na drie maten de klanken terugkaatsten, die lagen, en liggen, aan den Rijn in de buurt van Oberwesel. Huygens zelf maakt in het dagboek dat hij van zijn reis naar Venetië gehouden heeft, van 't feit melding in de volgende bewoordingen: »Nous prismes plaisir à faire sonner la trompette de la cavaillerie [2], pour entendre les admirables resonances de ces pierres, dont l'eccho nous bailloit loisir de distinguer plus de trois mesures apres la derniere cadence de la trompette; quand nous deschargeons nos pistolets le tintamarre en suivit plus creux et long que celuy d'aucun canon" [3].

Gouda, October 1903. J. HEINSIUS.

1) Zie over dat verbond o. a. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, IV blz. 283.

2) De ruiters die 't gezantschap moesten beschermen.

3) *Journaal*, medegedeeld door Dr. Worp in *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, XV blz. 72.

EENE VERBETERING IN DEN TEKST VAN HUYGENS (Hofwijck, vs. 2261 [1]).

In eene der onderhoudende, in den echten volkstoon gevoerde, gesprekken waarmede Huygens de beschrijving der verschillende deelen van zijn buitenverblijf afwisselt, vinden wij een regel, die bij eene oppervlakkige lezing geen aanstoot geeft, doch die — ik zeg niet: in dezen vorm niet aan zijne pen kan zijn ontvloeid of liever ontsnapt, maar — onmogelijk de uitdrukking kan zijn van des dichters eigenlijke bedoeling. Hij komt voor in dat gedeelte, waar Huygens, op zijne wandeling aan zijn geliefden Vliet gekomen, de op- en aanmerkingen beluistert, gemaakt door voorbijvarende schippers over de rijke lui in het algemeen, en den »Man op Hofwijck" in het bijzonder. Een van hen, die den rijkworders van zijn tijd een niet al te best hart toedraagt, zegt op een vrij luiden toon, zóó dat Huygens zijne woorden hooren en desverkiezende in zijn zak steken kan, tot »Claes sijn knecht die op 't vooronder staat" (dl. 4, bl. 322, vs. 2256 vlgg. der uitgave van Worp):

„Ick sie wel, dieder maer sen lijf wat naer en stelt,
Eer j'omsiet, ben je rijck; en kussen mit en wape
Maeckt alle kunste goed; daer meugj' op zitte schrape
Totdat je Troortje [2]) barst en wordt en Ys're kist
Met seuve grendele. en word je na gevist,
Die 't lake doen 't soo wel as die je 't stick verwijte,
Soo wordt'er niet eklapt".

---

1) Volgens de uitgave van Worp, die eenige regels met die van Eymael verschilt. E. heeft zich tweemalen vergist, nl. bij vs. 405, waar hij zich één regel heeft verteld, en bij 750, dat onmiddellijk op 740 volgt in plaats van 745. Ook is vs. 2256: „Ick sie wel, dieder maer sen lijf wat naer en stelt" bij vergissing in zijne uitgave overgeslagen.

2) d. i. *spaarpot*, uit „tresoor". Het woord is met *tritsoor*, fra. *dressoir*, samengevallen: zie Kil. en Oudemans op het woord.

De laatste regels moeten natuurlijk beteekenen: »en gesteld dat je nagecijferd of nagerekend wordt, dat je gangen worden nagegaan, (daar behoef je volstrekt niet bang voor te wezen, want) zij die er wat op te zeggen hebben doen het net even goed als zij die ze er van beschuldigen, als diegenen aan wie zij die oneerlijke praktijken te laste leggen". Welnu, zal men zeggen, dat staat er ook. Ik antwoord: de bedoeling van Huygens is zoo duidelijk, dat men onwillekeurig de woorden anders verklaart dan ze er staan. Immers door de beide deelen van den voorlaatsten regel »die 't lake" en »die je 't stick verwijte" worden precies dezelfde menschen aangeduid, terwijl er juist twee verschillende soorten van lieden geschilderd moeten worden: »zij die het verwijt doen" en »zij tegen wie het verwijt is gericht". Toch vinden wij deze lezing in alle uitgaven en heeft niemand der verschillende bewerkers aan den regel aanstoot genomen en door eene aanteekening op het onjuiste van den overgeleverden tekst opmerkzaam gemaakt. Moet men hieruit afleiden dat er eene andere verklaring mogelijk is, waarbij men de woorden van Huygens niet behoeft te veranderen? Onmogelijk is zij niet, doch ik voor mij vind die uitlegging zoo gewrongen en onnatuurlijk, dat de aanvaarding er van mij toeschijnt een te dure prijs om daarmede de feilloosheid van een tekst te koopen; zij kan slechts deze zijn: »die 't (het navisschen) laken doen het evengoed als zij die een ander het oneerlijk verkrijgen van rijkdommen voor de voeten werpen; zóó erg wordt er niet gebabbeld". Neen, het feit dat geen enkele der uitgevers zich aan den regel heeft gestooten en dat ook ik zelf eerst na herhaalde lezing de fout heb opgemerkt, is een bewijs, hoe natuurlijk en voordehandliggend de fout is en dat zij dus ook aan Huygens gemakkelijk heeft kunnen ontsnappen. Om de uitdrukking der woorden met de bedoeling van den dichter in overeenstemming te brengen, moet men lezen:

Die 't laken, doen 't soo wel als die *se* 't stick verwijte,

d. i. »als zij aan wie ze het stuk, het feit te laste leggen.

Indien wij in een dergelijk geval, nl. van eene onbetrouwbare of gewantrouwde lezing, te doen hebben met een tekst uit den tijd vóór de uitvinding der drukkunst, dan is onze eerste vraag naar de lezing van het handschrift waarnaar de tekst is uitgegeven. Bij een na dien tijd verschenen werk, dat door den druk is verspreid, zijn wij veel minder gewoon te denken aan eene vergelijking met het handschrift van den dichter of schrijver, vooreerst omdat dit in de meeste gevallen niet is bewaard, ten tweede omdat alsdan de verhouding van een tekst tot het handschrift hemelsbreed verschilt bij vroeger. Aan den druk wordt het eigen werk, de autograaf van den dichter of schrijver, ten grondslag gelegd, terwijl die uit een vroegeren tijd bijna nooit is bewaard, zoodat men daar te doen heeft met een afschrift uit de tweede, derde enz. hand. De druk wordt bezorgd in den regel door den schrijver zelf, of door tijdgenooten die nauwkeurig het handschrift met den tekst vergelijken en zorgvuldig waken tegen het insluipen van fouten of bedorven lezingen. Toch behooren de laatste ook in den tijd na de uitvinding der drukkunst niet tot de onmogelijkheden. Heeft niet nog onlangs mijn vriend Naber zich en ons vermaakt door het maken van »emendationes palmares" in den tekst der brieven van Potgieter? [1]). En staat niet in sommige uitgaven van Vondel's Leeuwendalers, ook in die van Verwijs en mij, uitgegeven in de »Nederlandsche Klassieken", in vs. 230 eene verkeerde lezing, die den zin verduistert, nl.

(*de Wildeman*) geeft u een gezicht
Gelijck door een lantaerne een kaers bij avontlicht,

in plaats van

Gelijck door een lantaerne een kaers bij avont licht [2])?

De lezing in Huygens' Hofwijck zou dus zeer goed een gevolg kunnen zijn van eene vergissing, waaraan de dichter zelf

1) In Gids van 1903, n°. 4, op bl. 8 van den afzonderlijken afdruk van zijn opstel: „Twee trouwe Vrienden" (Potgieter en Huet).

2) Vgl. over de plaats Eymael in *Noord en Zuid* 13, 199 vlg.

hoegenaamd geen schuld heeft. In het nu besproken geval kunnen wij hieromtrent bij uitzondering volmaakte zekerheid verkrijgen, want het handschrift van het gedicht is bewaard: het bevindt zich sedert den dood van den laatsten eigenaar, Royaards van den Ham te Utrecht, in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage [1]). Aldaar berust, behalve een gelijktijdig afschrift, dat niet van Huygens' hand is en waarnaar de eerste uitgave van Hofwijck is gedrukt, ook het klad van het gedicht, door Huygens eigenhandig geschreven. Dat handschrift heeft niet, gelijk men verwachten zou, tot voorbeeld gediend aan Worp's uitgave; het was, toen de bewerker het noodig had, toevallig zoek, maar is later weer even toevallig terecht gekomen [2]). De tekst van Worp is dus dezelfde als die der eerste uitgave, maar in dl. 9, bl. 26 vlgg., heeft hij de collatie van het eigenhandige klad van Huygens medegedeeld. Dit brengt ons echter, evenmin als het oude afschrift, de verrassing die ik had gehoopt: zij hebben beide dezelfde lezing, nl. »die *je* 't stick verwijte". Er blijft ons dus niets anders over dan aan te nemen dat de dichter zich hier heeft verschreven, want »die *se* 't stick verwijte" is het eenige dat hier de bedoeling van Huygens juist weergeeft en in den samenhang past. Een ieder die overtuigd is dat dwalen menschelijk is en eene verschrijving niet tot de zeldzaamheden behoort, zal met mij van oordeel wezen dat het veel natuurlijker en eenvoudiger is, in den regel uit Hofwijck eene vergissing aan te nemen van Huygens, die voor een hem uitgereikt brevet van onfeilbaarheid ongetwijfeld gracieuselijk zou hebben bedankt, dan te trachten door eene gewrongen en onbevredigende verklaring eene overgeleverde tekstredactie te redden, die tegen het gezond verstand indruischt.

Het zou wel geschikt zijn, indien ik door eene andere ver-

---

1) Dat het hs. van Huygens in het bezit was van Royaards van den Ham was ons bekend door eene mededeeling van wijlen Prof. Moltzer in *Tijdschr.* 5, 306 over de dateering van Hofwijck.

2) Zie Worp's uitgave, dl. 4, bl. 266 noot, en dl. 9, bl. 14.

gissing van Huygens de boven aangetoonde nog aannemelijker kon maken. Dit kan ik evenwel niet, doch wat ik wèl kan, is soortgelijke vergissingen uit andere schrijvers bijbrengen. Vooral in het gebruik van voornaamwoorden komen zij voor, zooals de hier volgende voorbeelden duidelijk zullen aantoonen; daaronder zijn er, waar de dichter of een afschrijver — hetgeen voor het werkelijk voorkomen der vergissing op hetzelfde neerkomt — evenals boven Huygens iets geheel anders schrijft dan hij bedoelt, zonder dat hij het bemerkt.

In eene geestige satire op de middeleeuwsche knechts, getiteld: »Van den XII wel dienenden cnapen" (*Denkm.* 3, bl. 94 vlgg.), vindt men ook de karakterteekening van den dienaar, die een steeds wakend oog houdt op de gezondheid van zijn meester en de hem voorgezette spijzen uit een hygiënisch oogpunt aan een nauwgezet onderzoek onderwerpt. De slotregels (101 vlg.) luiden:

Dus heeft mijn heere dien hij vrient scijnt,
Maar om sijns selfs profijt hi pijnt.

Kausler heeft reeds opgemerkt, dat men in plaats van *dien hi* lezen moet *die hem*; de bedoeling kan geene andere zijn dan deze: »aan hem heeft de heer iemand die hem welwillend gezind schijnt, die den schijn aanneemt van zorgvuldig op zijne belangen te letten, maar intusschen is hij daarmede op eigen voordeel bedacht".

Gielis van Molhem, op het voetspoor van den Franschen Reclus de Moliens, moraliseerende over de gelijkenis van den rijken man en Lazarus, zegt, vs. 622 vlgg. van den *Rinclus*:

Mer die arme, diemen niet en kent,
Als men hem smadelec oprent,
Verdreecht hijt wel, so es God aldaer,
Dien hi ene hemelsche crone anesent,
Ende den riken, in doochden verblent,
Wijst God ter hellen oppenbaer.

Bedoeld is:

Die hem ene hemelsche crone anesent [1]),

In den tekst van Hein van Aken's *Limborch*, VII, 920:

Soo wat riddren *diene* becande
Die hem wel ghehandelt heeft,
Groten prijs hi hem gheeft,

moet voor *diene* gelezen worden *die* (of *dien*) *hi*. De beteekenis is: »al de ridders die hij wist of vernam dat zich uitstekend gehouden hadden, werden zeer door hem geprezen". Het andere hs. (B.) heeft de juiste lezing: »so wat ridder he bekande de sich wael geproeft heeft" [2]).

VIII, 1503: Ooc geraecti Demophon weder
In die kinmiere (?), dat hi ter neder
Viel achter sijns paerts stert,

wijst de samenhang uit dat *geraecti* veranderd moet worden in *geraecten*, en dat »Demophon" subject, niet object is; hs. *B.* heeft »gerachd*en*".

Vooral merkwaardig is eene plaats uit den *Limborch*, waar evenals in den regel van Huygens tweemaal hetzelfde wordt gezegd, nl. VII, 1287 vlgg.

Doe ghingen si hem onderslaen;
Mettien vergaderden si [3]) saen
Ane Demophon den coninc,
Diene swaerlijc ontfinc,
Soo deden Demophon weder.

---

1) De LIe strophe van het ofra. gedicht is slechts voor den zin te vergelijken; aldaar staat „Et toi, povres, (sueffre un petit!) Atent paredis delitans".

2) Vgl. *Tijdschr.* 8, 203 en *Versl. en Meded. Kon. Akad.* 1887. (3e R., 3e Dl.), bl. 342, waar nog andere voorbeelden van verwarring van voornaamwoorden worden medegedeeld. Zie nog *Troyen* dl. 1, vs. 5591: altoes lach hy (*Achilles*) in haeren (*Deidamia's*) scoot, of hy sach haer in die oghen; sus nauwe deede hy (*l* sy) hem poghen"; dl. 1, vs. 6392: als hy (*l.* ic, *Achilles*), dan was herde moede, prijsde hy (*Chiron*) my als die vroede"; 2, 23531: „Hy (*l.* My) begrijpt mijns zelfs sin"; 23546: „Got wouts, hoet hem (*l.* my) vergaen sal"; 3, 31065: „nyemant en vernoyet sijn (*l.* mijn) scade"; 2, 26897: „en had ghedaen sijn (*l.* mijn) hande, u starcke scilt... en waer daer niet eenre bonen weert"; 27538: „laat dien wijch, dat is dijn (*l.* mijn) wille".

3) *Si* ontbreekt in den tekst.

Het is duidelijk dat hier de bedoeling van den dichter onjuist is weergegeven, en dat men lezen moet:

Ane Demophon den coninc,
Dien hi swaerlijc ontfinc;
Soe deden Demophon weder,

anders zou Demophon tweemalen de aanvaller zijn. Hs. *B.* heeft ook hier weder de juiste lezing bewaard,

An Demophon den coninc
Den he swaerlijc untfinge,
So dede eme Demophon widder.

Hoe gewoon ditzelfde verschijnsel ook in de omgangstaal is, is aangetoond door Prof. Meringer uit Weenen, die in een interessant boekje, getiteld »Versprechen und Verlesen" heeft nagegaan de verschillende wijzen waarop en de oorzaken waardoor men zich in het spreken, lezen en schrijven vergist, en aangetoond heeft, dat sommige der oorzaken, waardoor individueele vergissingen ontstaan, ook in het groot in de taal zelve worden waargenomen: dat men er, om een voorbeeld te noemen, den invloed uit verklaren kan, dien ook niet onmiddellijk na elkander voortgebrachte klanken (»entfernte Laute") op elkander kunnen uitoefenen" [2]). Van soortgelijke vergissingen in de gesproken taal als ik uit de geschrevene aantoonde geeft Meringer voorbeelden op bl. 79 vlgg. Aldaar zegt hij — hetgeen ons ook voor de beoordeeling der plaats uit Huygens kan dienen — »Bekannt ist dass kontrastierende Vorstellungen einander associieren. So kommt man auch auf dem Wege der Substitution dazu, das Gegenteil von dem zu sagen, was man gemeint hat. z. B. Die Abende sind dann schon *kurz* (für *lang*). »Wir sind für sie Luft, ich bin aber auch für sie Luft", sagte Rechtsanwalt Stüber aus Dresden, einen falschen Gegensatz bildend [3]).

1) Stuttgart, 1895. 2) ald. bl. 165 vlgg.

3) Vgl. *Troyen* dl. 2, vs. 27805:

Tierste dat men wiste alsoe
Warens alle die lude vroe,
Alst gheen cleyn wonder en was,

En op bl. 26: »Bei grosser Vertrautheit zweier Menschen wird oft »mich dir" für »mir dich" und umgekehrt gesagt, was wohl schon viele bemerkt haben werden. Eine gewandte Dame sagte zu mir:... »stellte mich ihm"... ah! »mir ihn vor". — Ein Bettler, der ihm geöffnet hat... ah! dem er geöffnet hat".

Het is een zeer belangrijk onderwerp, dat ik hier slechts even aanroer, al ware het alleen om de aandacht te vestigen op de wenschelijkheid van het verzamelen van gegevens als die in het boekje van Meringer en Mayer bijeengebracht zijn, omdat men zeker kan wezen, dat men in de geschreven taal de eigenaardigheden der gesprokene zich zal zien weerspiegelen en o. a. de aard der fouten in vroegere hss. ons daardoor duidelijk zal worden. Mijn doel met deze mededeelingen was thans alleen de psychologische verklaarbaarheid der fout van Huygens aan te toonen. Doch het overtuigendste bewijs daarvoor blijft toch dit, dat tot heden niemand die het gedicht gelezen heeft, haar had opgemerkt, hetgeen met andere woorden zeggen wil, dat ieder op zijne beurt tot het begaan van eene dergelijke vergissing in staat zou zijn.

Leiden, Dec. 1903. J. VERDAM.

bedoeld is „gheen groot wonder". Zie over vergissingen die door eene ontkenning ontstaan, waardoor het tegengestelde gezegd wordt van hetgeen men bedoelt, *Tijdschr.* 19, 239 vlg. — De op de vorige bladzijde voorkomende uitdrukking „luft für jemand sein" heeft de beteekenis van „als het ware voor iemand niet bestaan, door iemand genegeerd worden." Zij komt in het Wdb. van Grimm nog niet voor, maar behoort bij 7, *g*) waar *luft* vermeld wordt in de bet. „ein nichts". In denzelfden zin is in het Mnl. *wint* in gebruik; vgl. *Troyen*, vs. 29545: „Herpen, vedelen — of alrehande armoniën dat en is mer *wynt* teghen haeren sanc," en *Alex.* I, 47: „Dat van Troyen dats maer *wint* jeghen dat men van desen (*Alexander*) vint."

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN ONS MIDDELEEUWSCH DRAMA.

I.

JAN VAN BEVERLEY.

Eene herlezing van de *Historie van Jan van Beverley*, onlangs vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde door Dr. G. J. Boekenoogen opnieuw uitgegeven, heeft mij een anderen kijk gegeven op dit merkwaardig voortbrengsel onzer letterkunde dan ik tot dusver had. Vroeger heb ik het terloops vermeld en toen gebracht tot de volksboeken in proza, waarvan wij zoovele over hebben; ik vermoedde toen wel, dat het nog tot de 15de-eeuw'sche literatuur gerekend moest worden, doch kon dat vermoeden niet tot waarschijnlijkheid brengen [1]). Dr. Boekenoogen's uitgave heeft ons die waarschijnlijkheid gebracht; zie bl. 43 der nieuwe uitgave. Bovendien heeft deze uitgever nog ander licht doen opgaan: »In oudere gedaante" — dus lezen wij op bl. 43 — »was het verhaal ongetwijfeld geheel in verzen geschreven. De bewerker van het volksboek heeft deze grootendeels behouden, doch sommige gedeelten werden door hem in proza overgebracht. Verder heeft hij op verschillende plaatsen ter verduidelijking eenige regels proza ingevoegd tusschen de verzen die dan natuurlijk doorloopen" (zie b. v. blz. 6 en 8, 12 en 13, 13 en 15, 17, 24). Dat de prozatekst echter meestal een aantal versregels vervangt, blijkt uit lacunes die ontstaan als men de verzen op zichzelf leest en uit het dikwijls ontbreken van een rijmregel aan het slot of het begin van een berijmd gedeelte." Het hier medegedeelde acht ik alleszins juist. Ik voeg er aan toe, dat dit werk zich nog duidelijker vertoont in zijn oorspronkelijk karakter van *rijmwerk*, indien men er op

1) Gesch. der Ned. Lett. in de 16e eeuw, I, 364.

let, dat het aantal der ons bewaard gebleven versregels 572 telt tegenover 200 regels proza.

Een *rijmwerk* zal dit volksboek dus oorspronkelijk zijn geweest; doch van welken aard? Wanneer wij in het oog houden, dat er in dit werk een vrij groot aantal personen voorkomt, die eene bepaalde handeling in dialogen tot ontwikkeling brengen, dan moeten wij wel gaan vermoeden, dat wij hier te doen hebben met een drama. Immers, de toestand en de verhoudingen zijn hier gansch anders dan b. v. in het volksboek van Roelant en den slag bij Roncevaux, in dat van Floris en Blancefloer en andere van dien aard. Die volksboeken zijn bewerkingen in proza van oorspronkelijk epische rijmwerken; in het eerstgenoemde heeft men een deel der oorspronkelijke verzen, zij het ook min of meer gemodernizeerd, behouden en het overige weergegeven in proza; in het laatstgenoemde zijn de verzen hier en daar in het bestaande werk gelascht met de bedoeling het daardoor op te sieren. In *Jan van Beverley* daarentegen zijn de dialogen en de daarbij behoorende ontwikkeling der handeling het wezenlijke van het werk; het proza dient slechts om hier en daar een deel van het oorspronkelijke beknopt weer te geven of het verloop van de handeling te verduidelijken.

Het bovenvermeld vermoeden verkrijgt waarschijnlijkheid, indien wij er op letten, dat in dit werk telkens gewag wordt gemaakt van handelingen, die wel op eenig tooneel moeten zijn uitgevoerd, althans op vertooning wijzen. Zoo worden hier meer dan eens, evenals in onze overige tooneelstukken, door de sprekende personages handelingen aangekondigd, die ook inderdaad worden verricht. In vs. 59—62 zegt »Jan des graven sone":

> *Nu willic gaen werden een heremijt*
> Ende wille mi van alle der werelt saten.
> Vrienden ende maghen willic laten
> Ende *wil gaen ligghen in een wout.*

vs. 123—4 zegt Colette, zijne zuster:

> *Oerloef, broeder, ic wil gaen*
> *Weder al tot ons vaders hove.*

Zie ook hierbij ook vs. 131—2. Van dienzelfden aard is ook vs. 200: »Ic sal haer rechtevoert *gaen nemen dleven;*" vs. 235: »Ic wil *gaen besoeken* die romsche stede," 344: »daerom *gaet* sonder langher letten" (ook vs. 362—3 en vs. 513).

Op andere plaatsen wordt blijkbaar gedoeld op een tooneel. Zoo b.v. vs. 219, waar Jan na den moord op zijne zuster zegt: »Want ic vinde *hier* al bebloet mijn mes;" vs. 401: »Nu ben ic *hier* al by der stede // Daer ick die groote sonden dede" en alles wat daar verder volgt, nl. dat hij zal gaan kruipen als een dier enz.; in vs. 420 (dus zeer kort hierop volgend) zegt een jager van den nieuwen graaf van Beverley, die met zijn meester en diens gevolg op jacht is, tot den graaf:

> *Nu sie ick* dat meeste wonder groot,
> Dat ick noyt en sach in *desen* foreeste.
> Want, heere, *ick sie* een (dat) wonderlijckste beeste!
> Ick soude mij daer af vervaren schier!
> Het is dat wonderlijcste dier,
> Dat mijn ooghen oyt saghen.

De graaf antwoordt daarop:

> Gheringe! *blaast den hooren! latet ons jaghen!*
> Ende laet die honden loopen daer na.

Nadat het »wonderlijc" dier — onze hermiet — door den jager gevangen is en bij den graaf gebracht, zegt deze:

> Dat is goet, siet, dat ghijt vaste bint,
> Dat u niet en ontloope.

De jager antwoordt:

> Neent, ic salt so vaste knoopen
> Sonder eenich langher beyen;
> Dan sal ict neven my gaen leyen.
> *Siet, hoe ghemackelijck dat gheet.*

Mag het dus reeds waarschijnlijk worden genoemd, dat wij in *Jan van Beverley* te doen hebben met een op een tooneel voorgesteld drama, die waarschijnlijkheid wordt tot zekerheid, indien wij het oog vestigen op eene eigenaardigheid der rijm-

schikking van dit werk, die ook in onze »abele spelen" voorkomt, doch hier nog niet werd opgemerkt. Die eigenaardigheid, door Creizenach, in zijne voortreffelijke *Geschichte des Neuern Dramas*, *Reimbrechung* genoemd, bestaat hierin, dat een *rijmpaar gebroken* wordt o. a. door de opkomst van eenig nieuw personage; het laatste woord van het laatste vers, door een der personages gesproken, rijmt dus telkens op het laatste woord van het eerste vers, door een nieuw opkomend personage gesproken. Het was natuurlijk een hulpmiddel bij de vertooning, om de acteurs door het rijmwoord opmerkzaam te maken, wanneer het hun beurt was op te komen. Maar ook *in* de onderscheiden tooneelen, niet slechts bij den aanvang, vindt men *reimbrechung;* natuurlijk ter wille van het gemakkelijk instudeeren en onthouden. Zoo besluit b.v. in *Esmoreit* de eerst opkomende acteur, Robbrecht, de door hem uitgesproken passage met dit vers:

Mach ic volbringhen dese *dinc.*

Meester Platus, die dan opkomt, vangt aan met:

Waer sidi, hoghe gheboren *coninc.*

In *Jan van Beverley* is juist de aanvang der meeste tooneelen verloren gegaan en weergegeven in proza, terwijl ook andere deelen van sommige tooneelen op dezelfde wijze behandeld zijn. Slechts op p. 6—8 (vs. 62—63) en p. 13—15 (vs. 162—3) zien wij een paar op elkander volgende tooneelen door *reimbrechung* verbonden, en het is wel opmerkelijk, dat het tusschengevoegd proza òf niets van beteekenis zegt òf niet meer dan waarschijnlijk in eene tooneelaanwijzing was uitgedrukt. Doch wanneer men ziet dat *reimbrechung* overigens door het gansche stuk heen wordt aangetroffen (met uitzondering o. a. van lyrische passages die, zooals ook elders in ons middeleeuwsch drama, op zich zelf stonden) dan zal men wel met zekerheid mogen aannemen, dat ook deze eigenaardigheid van vorm dit rijmwerk als een drama doet kennen.

Jan van Beverley zal dus geschrapt moeten worden van de lijst der proza-volksboeken en in het vervolg gerekend tot ons Middelnederlandsch drama.

II.

Mededeelingen omtrent kerkelijk en geestelijk drama, opvoering, inrichting van het tooneel, marionetten enz.

In het vlijtig bewerkt proefschrift van Dr. H. J. E. Endepols is eene samenvatting gegeven van hetgeen ons tot dusver omtrent »het Decoratief en de opvoering van het Middelnederlandsch drama" vooral uit de Mnl. tooneelstukken zelve is bekend geworden. Tevens zijn daar sommige tot dusver geldende opvattingen omtrent deze dingen getoetst aan hetgeen buitenlandsche onderzoekers ons geleerd hebben. [1]) Ook in dezen is echter het laatste woord niet gesproken. Over het algemeen valt er voor het onderzoek en de bestudeering van ons middeleeuwsch drama nog veel te doen. De vraag naar den oorsprong van dat drama heeft het onderzoek te lang en te uitsluitend beheerscht; bij de pogingen tot oplossing dier vraag is ook vroeger de prioriteit van geestelijk of wereldlijk drama te zeer op den voorgrond gesteld. Er zijn nog vrij wat elementen, die òf tot dusver zelden of nooit in het debat zijn gebracht òf die eerst eenigen tijd geleden ontdekt en nog niet in verband zijn gebracht met de reeds bekende. Het komt mij wenschelijk voor om iets van hetgeen ik sedert ettelijke jaren hier en daar van dien aard gevonden heb, tot gemeen goed te maken, ook in de hoop daardoor misschien anderen op te wekken tot publiceering van

1) Ik maak van deze gelegenheid gebruik om te verklaren, dat in dit, op mijne aansporing en onder mijne leiding bewerkt, proefschrift eene voorstelling wordt gegeven van het decoratief en de opvoering van het Mnl. drama, die in hoofdzaak overeenstemt met hetgeen voortgezet onderzoek ook mij geleerd heeft. Dit gelieve de belangstellende lezer in het oog te houden bij sommige hier voorkomende opvattingen of voorstellingen die afwijken van vroeger door mij aangenomene in mijne *Gesch. v. d. Ned. Letterkunde der 16de eeuw* (o. a. in zake het tooneel van drie verdiepingen, al is nog lang niet alles mij daar duidelijk).

andere, in 't geheel niet of althans weinig bekende feiten, die weer licht kunnen werpen op de hier medegedeelde.

a. Kerkelijk en geestelijk drama.

Over de vertooningen die betrekking hebben op of deel uitmaken van het kerkelijk drama is ons vooral door Wybrands in zijne bekende verhandeling heel wat medegedeeld en wie pogen wil zich eene voorstelling van het geestelijk drama te onzent te vormen, zal steeds nog tot die verhandeling moeten terugkeeren. Echter kan daaraan vrij wat worden toegevoegd, dat tot dusver, voorzoover ik weet, niet bekend was. Aan de belangstelling en de hulpvaardigheid van Mr. S. Muller Fz. te Utrecht danken wij de volgende mededeeling uit den nog onuitgegeven Ordinarius van den dienst in den Dom te Utrecht. [1]) Uit die mededeeling blijkt dat reeds *in de eerste helft der* 13*de eeuw* ook in Noord-Nederland op Driekoningen de ster in de kerk vertoond werd, op Palmzondag een Christus-beeld op een ezel gezeten werd rondgevoerd en op Hemelvaartsdag zulk een beeld omhoog werd getrokken. De mededeeling zelve luidt aldus:

„Theodoricus de Randenrode, [2]) Major prepositus Trajectensis, qui de consensu decani et capituli instituit officium, qualiter in Epiphania stella ducetur, et in Palmis ymago Christi in asino equitabit, et in Ascensione Domini dicta ymago ascendet, deputans rectori dicti operis pro labore XII maldra siliginis et XXIII amas cervisie, perpetuo de prepositura ministrandas."

Hierbij behoort deze mededeeling uit het Rechtsboek van den Dom te Utrecht over het »officium ductoris asini": »Ad officium

1) Wybrands (*Opmerkingen over het geestelijk drama hier te lande in de Middeleeuwen* p. 203) plaatst dezen *Ordinarius* ongeveer in het midden der 14de eeuw („uiterlijk vijftig jaar" na de Synode van Utrecht in 1293). Uit mededeelingen van den Archivaris van Utrecht bleek mij dat het oudste deel van dit stuk c. 1220 moet gesteld worden. Moll en Wybrands hebben wel het een en ander uit dit gewichtig stuk medegedeeld, doch het scheen mij wenschelijk een paar voorname passages in haar geheel en in het oorspronkelijke hier te doen opnemen.

2) Deze Domproost stierf in 1247. (Mededeeling van Mr. S. Muller Fz.)

istius pertinet parare sub expensis capituli ea, que sunt necessaria ad productionem stellae die Epyphanie Domini et producere eam." [1])

Eene aanzienlijke plaats werd onder de kerkelijke vertooningen ingenomen door de onderscheidene handelingen met het heilig kruis, dat dan de persoon van Christus moest voorstellen. In den genoemden Ordinarius van den Dom vinden wij daaromtrent eene uitvoerige mededeeling die ik hier laat volgen:

Completo officio expelluntur omnes layci de templo, quibus expulsis, dantur duo stole duobus sacerdotibus, qui suscipiunt crucem et portant ante altare sancte Marie. Et ibi sepulcro facto sepelitur. Et super sepulcrum ponitur pallium magnum cum leonibus et due candele una ad capud et una ad pedes, que non extinguuntur usque in diem resurrectionis quando cantatur *Te deum*

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Summo diluculo ante lucem surgent confanarii et excitabunt dominos tam in dormitorio quam in domibus. Postquam autem simul convenerint, dantur duo candele duobus pueris et cappa sacerdoti nigra, si episcopus presens non fuerit, et duo stole duobus sacerdotibus et thuribulum tercio puero cum incensu. Qui omnes procedunt ad sepulchrum et duo sacerdotes cum stolis elevant crucem de sepulchro; tercius autem tenet thuribulum et imposita antiphona „Cum Rex glorie" deferunt crucem ante altare sancti Johannis. Interim sonantur omnes campane et remanet ibi crux usque dum matutine incipiuntur. Et cruce ibi posita pulsantur matutine secundum consuetudinem. — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

In secunda autem lectione deferuntur due dalmatice cum stolis et albis ad sepulchrum et tres cappe et III thuribula. Post „Gloriam Patri" tercii responsorii precedunt duo pueri chorum cum ardentibus cereis et, omnibus in medio stantibus, et angeli et mulieres explent officium suum. Quo facto incipit chorus „Te Deum" et omnia reportantur que apportata fuerant."

Op deze handelingen met het kruis hebben nog een aantal andere bewijsplaatsen betrekking, welke ik aantrof ten deele in Dodt van Flensburg's *Archief*, ten deele in de *Rekeningen der Buurkerk te Utrecht*, en in de *Geschiedenis der Kerspelkerk van*

---

1) Dit Rechtsboek samengesteld door Mr. Hugo Ustinc is uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1895. Zie ald. bl. 96, Cap. XX. De hoofdbronnen van Ustinc's werk zijn het *Liber Camerae* en de *Statuten v. h. Domkapittel.*

Het *Liber Camerae* is tijdens het afdrukken van dit artikel verschenen in de reeks: *Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen.*

St. Jacob te Utrecht, uitgegeven achtereenvolgens door Ridder Mr. F. A. L. van Rappard en Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk. Zoo leest men in de instructie van den doodgraver der St. Jacobs-Kerk, die van 1492 dagteekent:

„Item opten goeden vrijdach als dat ambocht gedaen is, sel onsen doetgrever dat houtten dexxel dat over des heeren graft behoort te staen in onze cruyswerck brengen ende mede alle reetschap die men om dat graft dan bezigen zel, ende als dat graft gemaeckt is, zel hijt des middaechs altijt bewaren, totter tijt toe die luyden weder inder kercken komen, ende als dat graft gebroocken werdt, zal hij alle dinck weer brenghen op zijn behoorlicke stede". [1])

Ontleend aan de Rekeningen der Buurkerk zijn de volgende posten:

a°. 1443—4.
„Item gysbert aerntsz. geset om ons heren heylige graft 4 stalkeersen."
t. a. p. p. 74 (ook p. 92).

a°. 1485—6.
„Item noch geg. van een cleet in dat heilige graff te maken."
t. a. p. p. 170.

a°. 1490—1.
„Item geg. bomert van dat heylich graf te lichten opten goeden vridach."
t. a. p. bl. 178.

In de rekeningen der Claes-kerk te Utrecht, welke gepubliceerd zijn in Dodt van Flensburg's Archief (VI, 311 vlgg). vond ik nog deze plaatsen:

a°. 1564—65. (t. a. pl. bl. 341).
„It. aen handen Jan van Sterrenborch, van tryp, 't welcken verbesicht is aen 't graff ens Heeren, dat men opten goede vrijdach in onsser kercke voordt settende is, 4 gl. 2 st.

It. voor 't hout ende den arbeyt aen 't heylich graft gedaen, 't welcke ther eeren Goodts opten goeden vrijdach in onser kercke ghestelt wordt, Aert Wyersz. voor den arbeyt ende 't hout, daertoe gedaen, bet. 2 gl. 5 st. (Vgl. *Mone*, Schausp. des Mitt. II, 9 (o.).

Creizenach heeft ons in zijne *Geschichte des Neuern Dramas* uiteengezet, welk een belangrijke plaats de profeten bekleedden

1) Gesch. v. d. Kerspelkerk van St. Jacob enz. p. 273. Dat de instructie dagteekent van 1492, is te vinden op p. 127.

in het middeleeuwsch drama, zóózeer dat er zelfs afzonderlijke profetenspelen ontstonden. Bij de schaarschte van voortbrengselen onzer dramatische kunst uit de middeleeuwen moeten wij dankbaar zijn voor elke aanwijzing, waaruit wij iets meer leeren dan het weinige dat wij tot dusver weten. Of er ook te onzent zulke afzonderlijke profetenspelen hebben bestaan in den geest welken Creizenach bedoelt, weten wij niet. Maar gewichtig is het toch te mogen vaststellen, dat in de 15e eeuw ook te onzent in een kerstmis-spel een viertal profeten opgetreden zijn. Wij putten die wetenschap uit een protocol van den Notaris ten Dom, P. Hasert, waar wij lezen:

Anno a nativitate Domini 1457 (in dictione V), die vero Sabbati que fuit festum Nativitatis Christi hora vesperarum, fuerunt deputati infrascripti circa festum Epiphanie proxime, videlicet: Rex Herodes: prepositus S. Petri; nuncius: Egidius de Courcellis; Magi: archidiaconus noster, prepositus S. Johannis, prepositus Aernhemensis; Prophete: Thomas Symonis, Johannes Kock, Lambertus Rijck et Henricus Bor. [1])

Opmerkelijk is ook, dat wij hier eenige hoogere geestelijken met name genoemd vinden als vertooners van een Kerstspel.

Bij gebreke van overgebleven tooneelspelen moeten wij ons in menig geval behelpen met aanwijzingen in authentieke stukken, vooral stedelijke rekeningen. Toch zijn ons die aanwijzingen dikwijls al van veel nut geweest. Daarom acht ik het in het belang van de geschiedenis onzer letterkunde hier mededeeling te doen van eenige posten vooral uit stedelijke rekeningen, waarin ons zulke aanwijzingen worden gegeven en die, voorzoover ik weet, nog niet de algemeene aandacht hebben getrokken.

Driekoningen-spelen zijn ons, helaas! niet overgeleverd en zij worden slechts zelden vermeld. Van belang is daarom deze mededeeling omtrent een zoodanig spel dat in den aanvang der 15e eeuw te Utrecht vertoond is: »Merghen sel een spuel wesen ten Doem, vanden heijlighe Drien Koninghen" (a°. 1414). Een

---

1) Mededeeling van Mr. S. Muller Fz.

Opstandings-spel wordt vermeld op het jaar 1415: »dat men des woensdaechs nae den heilighen Paesdach of cort daer nae spuelen sel een spul op Buerkerchof van ons Heren verrisenisse." [1])

Aan de stedelijke rekeningen van Dendermonde [2]) zijn ontleend de volgende posten:

a°. 1399—1400:

„Item also ghecostumeert es dat men telken iiij jaren of so hier pleecht te speelne *ons liefs Heeren verrysenesse*, up 't kerchof, herde devotelijc met vele ghesellen daer mede spelende ende elc tsine segghende ende bewysende etc.

Stadsrek. 1409—1410.

„Item, ghegheven den heeren vander kerken in hoofscheden te verdrinckene als sy een goed geestelyc spel ghespeelt hadden in de kerke."

(Priesters *met* ghesellen vander kerke).

Stadsrek. 1412—1413.

„Item, es eenen langhen tijd ghecostumeert dat telken iiij of V. jaren de priestren ende de ghesellen van der Kerken pleghen te speelne smaendaghes in de paeschdaghe de Verrysenesse Ons Heren...

Stadsrek. 1421—1422.

„Te weten es dat de pricstren ende capellane van der hoogher kerken te Denremonde, up den Palmsondach int jaer XX een spel speelden up stellinghen biweerds den kerchove *van den verloren sone* etc."

a°. 1467.

‚De ghesellen van Sent Antonis in Sent Gillis hebbende ghemaect de passie ende legende van Sente Katheline ghaende in den ommeganc ende daartoe hebbende ghemaect een huusken."

In den aanvang der 16de eeuw werd door eene weduwe uit Dendermonde opgedragen aan de Rederijkerskamer *De Leeuwrik*, jaarlijks »dans l'enceinte du grand choeur" *de Verryzenis* te vertoonen. [3]) Dit feit verdient opmerking, omdat daaruit blijkt, dat de rederijkers dergelijke vertooningen van de geestelijkheid

---

1) Dodt van Flensburg, *Archief* VI, 76—78.

2) L'Eglise collégiale Notre-Dame à Termonde par A. de Vlaminck (Publications Extraordinaires du Cercle Archéologique de la ville et de l'ancien Pays de Termonde) Termonde 1898.

3) T. a. p. bl. 159.

hadden overgenomen, en tevens dat op dien tijd door de Rederijkers *in* de kerk gespeeld wordt. Ook de verplaatsing van het tooneel uit de Kerk naar buiten is een element van beteekenis in de geschiedenis van het drama, en hoe meer gegevens wij ook hieromtrent hebben hoe beter.

Uit de oudste stadsrekening van Heusden (a°. 1457) teekende ik den volgenden post op:

„Den ghilden van Sinte Barbaren, van Sinte Katherijnen ende van Sinte Aechten, omdat zij jaerlicx alsmen onze vrouwe draecht, hoir speelen maken ende toereyden" enz. [1])

In eene stadsrekening van Axel eindelijk van a°. 1519—1520 vond ik dezen post:

Item betaelt Wulffaert Weyse, facteur van de retorycke dezer stede voor tmaken ende stellen van de spele ende sprake vande sybillen, vande joden, vaude drie coninghen ende ander personen van de processie ende ommeganck." [2])

b. Inrichting van het tooneel, opvoering enz.

Ook de namen welke onze voorouders aan het tooneel gaven, behooren ons belang in te boezemen. Dat het woord *tooneel* vroeger *tanneel* (tineel) geweest is, zooals het onderzoek van Dr. J. W. Muller ons heeft geleerd, is van belang ook voor de geschiedenis van het tooneel. Want dat woord *tanneel* beteekende oorspronkelijk: »het versierde getimmerte, de estrade of tribune" die bij eene of andere openbare plechtigheid, bij blijde inkomsten enz. op de markt werd opgeslagen.

Later werd die benaming van lieverlede in verband gebracht met het w.w. *toonen* en toegepast op de stellage waarop een of ander drama werd vertoond. Dat echter juist *dit* woord, dat betrekking heeft op eene vertooning in de open lucht op een of ander plein, het gewonnen heeft van de overige benamingen voor *scena*, bewijst wel hoe onze middeleeuwsche voorvaderen

1) Zie: Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, jaargang 1882, p. 126.

2) Zie: Kroniek van het Historisch Genootschap te Utrecht 1868, bl. 312.

zich de dramatische vertooningen dachten *vooral als vertooningen in de open lucht en voor elk toegankelijk.*

Wat de overige namen betreft, zoo wil ik er even op wijzen, dat wij in den *Teuthonista* het woord *amphitheatrum* vinden weergegeven door: »eyn speelhuyss dayr men to allen syden af ind op syen mach"; eene omschrijving van een tijdgenoot der middeleeuwsche tooneeldichters afkomstig en reeds daardoor van gewicht, doch die ons bovendien eene, zij het ook niet vast omlijnde, voorstelling geeft van een middeleeuwsch tooneel. Een gewoon woord was: »schavault" dat in beteekenis met *tanneel* verwant is. Wij lezen b.v. »van den schavaulte vanden Retorycke, tschavault vanden zotten." [1]) Een ander woord was: »gherempte"; zoo b.v. in eene stadsrekening van Leuven van het jaar 1444: »van den gerempte te stellen daer men tspel van den IIj Jerarchien op speelden ende dat, doent ghespeelt was, tselve gerempte weder af te breken." [2])

Opmerkelijk is het woord *ordoys* dat ik vond in de *Historie van Apollonius van Thyro:* »Hy dede een ordoys maecken op die plaetse daer alle dat volck quam om dese maghet te besien;" het staat hier ter vertaling van het woord *scamna* (banken van den schouwburg, amphitheater) in de Latijnsche *Historia.* [3]) Of dit woord *ordoys* hetzelfde is als of verwant met het zeventiend'eeuwsche woord *raduys* (tooneel), kan ik op het oogenblik niet uitmaken. [4])

Wat de onderdeelen van het tooneel betreft, zoo was ons reeds vroeger eene plaats bekend, waar gesproken wordt van de *hel* als een afzonderlijk stuk van het décor. [5]) Uitvoeriger en belangrijker is de volgende post uit de stads-rekeningen van

1) Annales de la Société Royale des Beaux-Arts et de Littérature de Gand VI, 308.

2) Vgl.: Een onbekende Vlaamsche dichter uit de 15e eeuw... door Edw. van Even. Gent A. Siffer 1897, bl. 6—7.

3) Vgl. Penon, *Bijdragen* I, 168.

4) Ik vind *ordoys* noch in den Teuthonista, noch bij Kiliaen, noch in het Mnl. Wdboek. *Raduys* o. a. in het aardige stukje van Huygens. (Ed. Worp II, 170).

5) Vgl. Dr. Endepols a. w. bl. 4.

Axel over het jaar 1533—'34, waaruit wij ons niet alleen eene voorstelling kunnen maken van den omvang van zulk eene hel, doch ook zien dat de hel op rollen kon worden voortbewogen en met zeildoek gedekt was. De bedoelde post luidt: [1])

„bet. voor een nieuwe helle, ij eiken ribben, xj duim lang, iiij eiken ribben ix voet lang, zoo solderberts van xv voeten, zoo scutteberts, 1/2 bos latten, 8 groote sparren en 9 middelsparren xj £ iii β; bet. voor iij groote rollen om de hel te rollen, ij £. bet. voor tzeyllaken om de hel te decken iiij £; bet. voor ijserwerck, vij £ viij β."

Dat, evenals op het Oudfransche tooneel *Jeruzalem* en het *Paradijs* door afzonderlijke décor-stukken (*mansions*) werden voorgesteld, wordt ons bevestigd door een post van het jaar 1460 aangaande de O. L. V. kerk te Dendermonde. Wij lezen daar:

„Betaelt Thy Leurs, smet, van ijserwerc ende naghelen verorbuert an Jherusalem, an 't Paradys en d'ander juweelen." [2])

Aangaande den duur eener voorstelling hebben wij een merkwaardig getuigenis in een Karel V gericht schrijven, waar wij lezen: »Ende hoe wel dit vertooch (er is sprake van een in 1493 vertoond stuk: *de Zeven Weeën van Maria*) vyf uren lanck duerde, nochtans ten was niemanden verdrietelyck oft moeyelyck, noch oock uwen Vader hoewel hy noch jonck was: niemant en haeckte naar 't eynde." [3])

Dat bij middeleeuwsche tooneelvoorstellingen sommige toeschouwers (de aanzienlijken natuurlijk) *zaten*, de overigen stonden, wisten wij. Opmerkelijk is met het oog daarop de volgende rekening-post der Sint-Jacobskerk te Utrecht van het jaar 1427—'28:

„Item coste onse sitten te vermaken dat daar ghebroken wert doemen speelde ons heren verrisenis." [4])

Men is geneigd hier te denken aan een grooten toevloed van

1) Vgl. Kroniek van het Historisch Genootschap te Utrecht. (Stads-reken. van Axel).
2) Vgl. L'Eglise collégiale Notre-Dame à Termonde par A. de Vlaminck, p. 168.
3) Vgl. Bulletin du Cercle Archéologique de Malines V, 9.
4) Geschiedenis van de Kerspelkerk van Sint Jacob te Utrecht, p. 221.

publiek waaronder een bank bezweken is. Draagbare zitbankjes schijnen ten minste in de 16de eeuw in Vlaanderen bekend te zijn geweest. In eene beschrijving van de plundering eener Geuzen-kerk te Gent deelt Marcus van Vaernewyck ons o. a. mede:

„De manspreecstoelkins, met ledere ghedect, hebbende drijpickels, die men open ende toe doet, daer men de camerspeelen mede pleecht te ghaen hooren (die in de afghemetste oratorie ofte eldere in de zelve keercke bewaert waren, om aldaer de predicatie te hooren) werden van die soldaten aldermeest ghenomen, elc zijn gherieve." [1])

De aanmaning tot het publiek om »een ghestille te maken" is ons uit de prologen der abele spelen welbekend. Dergelijke aanmaningen zullen ook bij de vertooningen van geestelijke spelen wel niet overbodig zijn geweest. Men mag dat reeds opmaken uit de woorden »hoort ende swijt" die ook in de prologen der Maria-Bliscappen niet ontbreken en »cesseert van ghescille" (Sev. Blisc. vs. 46—47), doch overtuigender nog blijkt dat zulke aanmaningen noodig waren uit deze proclamatie van de Utrechtsche Vroedschap in het jaar 1411:

„Die goede lude van Sinte Jacobs kerspel willen in de paeschheylighe daghen ons Heren verrysene spuelen, daerom laet die raet enen yegheliken weten, dat nyemant dan daer onrust en make...

en uit deze andere van hetzelfde jaar:

„Die raet vande stat verbiet, dat merghen then Doem inder kerken nyemant gheen ondaft ofte onsedicheit en drive, terwilen men daer spuelt... [2])

c. Marionetten.

Dat het vertoonen van marionetten ook bij onze middeleeuwsche voorvaderen in zwang was, is bekend. Jonckbloet had in de Bijlagen van zijne *Gesch. der Mnl. Dichtkunst* o. a. een paar plaatsen uit rekeningen medegedeeld, die bewijzen dat men hier

1) Vgl.: Van die beroerlicke Tyden enz. II, 170. Kiliaen vermeldt een samengesteld woord *dry-pickel*, dat hij vertaalt met: tripus... tripoda, lebes vel cacabus tribus pedibus innixa.

2) Dodt van Flensburg, Archief enz. VI bl. 76—77.

te lande het vertoonen van marionetten (»docken" = poppen) kende. Terwille van het verband laat ik die beide plaatsen hier nog eens volgen;

a°. 1363—4: »Item Tordrecht, daer men een *dockenspul* speelde, dat mijn here (Jan van Blois) was gaen sien."

a°. 1395—6: »..... noch gegeven enen man die een *docke-spil* voir minen here up siin camer upgeslagen hadde." [1])

Het is wel opmerkelijk dat van de voorgeschiedenis der in ons land toch zoo geliefde poppenkast zoo bitter weinig bekend is. In afwachting dat de Fortuin ons in dezen mettertijd wat rijker zal maken, wensch ik alvast hier mede te deelen wat ik op aanwijzing van Creizenach of zelf gevonden heb.

1°. Onder de rekeningen van Blois vindt men den volgenden post:

»Item aldaer (te Grose in Bohemen) bi heren Muul van Binsvelt enen man, die minen here een spel toende vanden heylighen 3 coninghen" (a°. 1362—3). [2])

Mij dunkt, dat hier, waar één man een driekoningen-spel vertoont, kwalijk aan iets anders dan aan marionetten kan worden gedacht. Waarschijnlijk zal die man een Duitscher geweest zijn, al is dat geenszins noodzakelijk.

2°. In eene stadsrekening van Gent van het jaar 1451 wordt gesproken van een huis aan de Vischmarkt dat verhuurd is: »den tijt van halffastenen eenen man van Brugghe, omne spel te houdene van dien," [3]) Ook bij dezen éénen man zou ik geneigd zijn aan vertooningen van marionetten te denken.

3°. Twijfelachtig schijnt mij deze plaats uit de Grafelijkheidsrekeningen van Holland (t. a. p. III, 606): »2 sanghers die voir minen here songhen ... item *enen anderen, die een speelkijn voir minen here seyde.*" Twijfelachtig, omdat tegenover het *toonen* van n°. 1 hier *zeggen* gebruikt wordt. Dat *zeggen* doet mij eer

1) T. a. p. III, 681, 610. In den eerstgenoemden post leest men bij J.: *doekenspul*, dat Verdam (Mnl. Wdb. i. v) m. i. terecht in *dockenspul* heeft veranderd.

2) Jonckbloet. Mnl. Dichtk. III, 630.

3) Belg. Mus. I, 418.

denken aan »deklamation mit Stimmenwechsel" die in de Middeleeuwen niet zelden voorkomt. [1])

4°. Creizenach noemt onder de hem bekende Duitsche werken waarin van marionetten gewag wordt gemaakt het *Redentiner Osterspiel* en de Hoogduitsche bewerking van den roman van Malegijs. [2]) In het eerstgenoemde werk (dat zijn naam ontleent aan het klooster Redentin bij Wismar) worden onder de ter helle veroordeelden nl. ook genoemd: »Die da spielen mit den *Docken* // Und den Thoren ihr Geld ablocken." Dat ik hier deze mededeeling van Creizenach aangaande een Middelnederduitsch tooneelstuk opneem, schijnt dezen en genen misschien overbodig. Ik acht het niet overbodig, omdat 1°. als auteur van dit stuk genoemd wordt zekere Cisterciënser monnik, de magister curiae Peter Kalff, wiens naam mij doet vermoeden dat de drager daarvan een *Nederlander* geweest is, [3]) en 2°. de taal van dit merkwaardig en verdienstelijk Paasch-spel, die aan de onderzoekers van het Middelnederduitsch al veel hoofdbrekens gekost heeft, mij telkens aan het Middelnederlandsch herinnert (ik bedoel natuurlijk in hooger mate dan andere Mnd. werken). [4])

Wat den *Malegijs* betreft, dien kennen wij ook in Middelnederlandsche bewerkingen. In het proza-volksboek dat waarschijnlijk ontleend zal zijn aan het Mnl. gedicht, vinden wij op bl. 222—223 verhaald hoe Oriande vermomd als een gheselle van avontuer" (later »constenaer" genoemd) in de zaal komt waar haar geliefde Malegys met vele andere ridders en

1) W. Creizenach, Gesch. des Neuern Dramas I, 34—5, 379 flgg.

2) T. a. p. bl. 388—389.

3) De Duitsche hoogleeraar Freybe (ik meen te Koningsbergen) die mij schriftelijk inlichtingen vroeg aangaande dezen Peter Kalff, deelde mij mede dat hem geen Duitsche familie van dien naam bekend was. Ook van elders is, voorzoover ik weet het bestaan eener familie van dien naam in Duitschland niet bekend. Daarentegen komt de naam Peter in het geslachtsregister der Nederlandsche familie Kalff van den aanvang der 16de eeuw af en daarna herhaaldelijk voor.

4) Vgl. Redentiner Osterspiel... von Carl Schröder in: Denkmäler herausgeg. vom Verein für Niederd. Sprachforschung V. Een afzonderlijk onderzoek van de taal v. d. Paaschspel met het oog op het Mnl. ware zeer wenschelijk.

heeren aan tafel zit en na verlof bekomen te hebben, een paar gouden tortelduiven (doffer en duif) op tafel zet en die figuurtjes, onder de namen van Oriande en Malegys, een dialoog laat houden over hunne liefde. [1])

5⁰. In het bekende geestelijk volksboek: *Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie* dat m. i. de eer van een herdruk wel waard is, vinden wij een poppenkast afgebeeld, die vrij wel gelijkt op de hedendaagsche, behalve dat de vierkante opening waardoor men de poppen zag vertoonen, van boven is afgedekt door een schuin afhellende luifel. Men ziet daar een paar poppen (man en vrouw) in de kleederdracht van den aanvang der 17de eeuw. Een potsenmaker staat op een plankier dat blijkbaar deel uitmaakt van de poppenkast; daaromheen het publiek. De potsenmaker wijst met zijn hand naar boven en schijnt uitleg te geven van de vertooning. In het volksboek leest men op de tegenover deze prent staande bladzijde, dat Willemynken tot hare gezellin zegt:

»Alhier, ziet eens, hier zijn Guychelaers die spelen met poppen ik sta wat en zie toe. Het is zo drollig, zo drollig, ik lag dat mijn ogen tranen." [2])

Met deze schaarsche aanwijzingen omtrent het marionettentooneel moet ik voorloopig volstaan. Of het belangwekkende werk *Van den Jonghen Jacke met zijn fluytjen* (de tooverfluit die dwingt tot dansen), ook niet oudtijds de tekst van een marionettenspel is geweest, zullen de tijd en voortgezet onderzoek ons misschien leeren.

G. KALFF.

---

1) Vgl. den herdruk uitgegeven vanwege de Mij. der Ned. Lett. uitgegeven door Dr. E. T. Kuiper.

2) In de Brusselsche editie van 1627, bl. 39—40.

